

СОЛУНЪ

СБОРНИКЪ  
СОЛУНЪ

ИЗДАНИЕ НА ВЪЗПИТАТЕЛИТЪ И ВЪЗПИТАНИЦИТЪ  
ОТЪ СОЛУНСКИТЪ БЪЛГАРСКИ ГИМНАЗИИ

СОФИЯ  
ПЕЧАТНИЦА „ХУДОЖНИКЪ“  
1934

Възпитателитъ и възпитани-  
цитъ отъ българскитъ гимназии  
въ Солунъ, отъ въкове намъ тѣй  
свиденъ въ национално и въ про-  
свѣтно отношение, поднасятъ на  
читающия свѣтъ тоя скромнъ  
СБОРНИКЪ по случай петдесетъ  
години отъ основаването на сж-  
щитъ учебни заведения.

ПРОФ. А. ИШИРКОВЪ

## ГРАДЪ СОЛУНЪ ГЕОГРАФСКИ ЧЕРТИЦИ

Най-голѣмиятъ градъ и сѣщевременно пристанище въ Македония е Солунъ. И това било така отъ край време и така ще бжде за дълго въ бждеще. Въ далеко владения въ сушата Солунски заливъ се изтичатъ рѣкитѣ Вардаръ, Бистрица, Галикъ и други помалки, чиито басейни иматъ общо 33,373 кв. км., близо една трета отъ пространството на царство България. Споменатитѣ рѣки отварятъ естествени пѣтища отъ вжтрешността къмъ залива, дето се събиратъ воднитѣ пѣтища на близки и далечни морета и океани. Тамъ, дето се съставятъ сухоземнитѣ и морски пѣтища, природата предопредѣлила мѣсто за главния пристанищенъ градъ на Македония, за Солунъ. Орохидрографски особености на Балканския полуостровъ помогнали на македонскитѣ пѣтища, които се излчватъ отъ Солунъ, да се продължатъ вѣтрилообразно къмъ Гърция, Албания, Югославия, България и Турция. И, ако пѣтната мрежа на Македония не е още яко свързана съ тая на сѣседнитѣ ней страни, не се дължи на природни несгоди, а на политикостопански смѣтки и стратегически съображения на несговорнитѣ балкански народи. Сега най-важенъ сухоземенъ пѣтъ за Солунъ е желѣзниятъ пѣтъ Бѣлградъ—Нишъ—Скопие—Солунъ. Посоченитѣ отъ природата пѣтища София—Кюстендилъ—Скопие, Драчъ—Битоля—Солунъ, София—Дупница—Демиръ-Хисаръ—Солунъ не сж изцѣло желѣзни пѣтища. Солунъ—Цариградъ и Солунъ—Пирея—Атина сж добри желѣзопѣтни линии. Последната се свърза следъ Балканската война, когато южна Македония премина подъ грѣцка власть. И сегашнитѣ пѣтища правятъ Солунъ срѣдище на по-голѣма областъ, отколкото е Македония.

Солунъ е македонски градъ, Македония бѣше и е българска страна и по-рано, когато цѣлокупната българска земя се назовавала съ едно име, пѣтешественицитѣ често наричали Солунъ български градъ. Англичанкитѣ Макензи и Жрби, които пропѣтували българскитѣ земи въ 1863 година наричатъ Солунъ българско пристанище и, до като смѣтатъ Солунъ въ историческо отношение грѣцки градъ, въ етнографско—еврейски, въ политическо—турски, въ географско отношение, казватъ тѣ, той е български градъ<sup>1</sup>. Прочутиятъ германски

<sup>1</sup> Travels in the Slavonic provinces of Turkey-in-Europe. By G. Muir Mackenzie and A. P. Irby. London, 1867, стр. 10 и 18.

пътешественикъ Хайнрихъ Бартъ, който въ 1862 година пропътувалъ българскитѣ земи отъ Русе до Солунъ и билъ свидетелъ на българския подемъ въ наченатата черковна борба, пише за Солунъ следното: „той е роденъ за столица, той има сѣ още голѣмо значение за цѣла Румелия и, ако единъ день стане столица на България, може би въ кжсо време ще захване да съперничи съ Атина, ако не съ класически интереси, то съ богатството си и действително величие“<sup>1</sup>.

Българитѣ бѣха схванали добре голѣмото народностно и стопанско значение на Солунъ за цѣлокупния български народъ и бѣха постигнали много нѣщо въ това отношение. Моята книга „Градъ Солунъ, политикогеографски и народостопански бележки“, издадена въ 1911 година (140 страници), ни показва ясно това. Но тъкмо тогава, когато смѣтахме, че сме най-близко до гонената съ упоритостъ цель, се отдалечихме най-вече отъ нея. Това не трѣбва да ни отчайва. Дето е текло, пакъ ще тече, казва нашата мѣдра пословица.

## ОБЩИ ИСТОРИКО-ГЕОГРАФСКИ БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ГРАДЪ СОЛУНЪ

### а. ПОЛОЖЕНИЕ И ГЕОМОРФОЛОЖНИ БЕЛЕЖКИ

Градъ Солунъ е разположенъ въ най-вжтрешната часть на Солунския заливъ, дето се свършва низкия блатливъ брѣгъ на Вардарската делта и почва сухото крайбрѣжие, задъ което се издига величествено Хортачъ планина 1200 метра високо.

Астрономическото положение се опредѣля съ меридиана 22°57' и линията на ширина 70°39'. По отношение на дължината си Солунъ заема срѣдно мѣсто въ Балканския полуостровъ, а на ширината — южно.

Солунскиятъ заливъ се вдава далеко въ сушата съ посока юго-западъ—северо-изтокъ и тѣснината между Вардарската делта и Голѣмия Караборунъ представя южна граница на вжтрешния заливъ. Тукъ Вардаръ насипва постоянно морето, расте сушата и се образува пространна подводна делта. Затова южната граница на вжтрешния заливъ се изтъква не само отъ тѣснината, а и отъ подводна плиткостъ, която се разстила по срѣдата ѝ и има дълбочина само 18·3 метра. Вжтре въ залива, който въ посока северъ-югъ има дължина 17-18 км. и ширина около 13 км., се срѣщатъ дълбочини отъ 20 до 30 м. Изобатата на 10 метра дълбочина ту се приближава, ту отдалечава отъ брѣга, но тъкмо предъ града тя е най-близко до него, което обстоятелство е отъ голѣмо значение за корабоплаването.

<sup>1</sup> Heinrich Barth, Reise durch das innere der Europäischen Türkei im Herbst 1862. Berlin, 1864, стр. 216.

Западното крайбрѣжие на Солунския заливъ е делтно. Сегашнитѣ рѣки Вардаръ, Галикъ, Пайзански потокъ и тѣхнитѣ пораншни рѣжави и устия докарали тука много наносъ, съставенъ отъ пѣськъ, тиня и чакълъ. Заливътъ се засипва непрекъснато и за да не повреди тоя наносъ единъ день на корабоплаването сж обмисляни най-различни планове, но до сега не е направено много въ тая посока. Когато рѣкитѣ носятъ мѣтна вода на Солунския заливъ, тя като по-лека се разстила върху бистрата морска вода, и повърхнината на заливната вода добива жълтеникавъ цвѣтъ.

Източниятъ брѣгъ образува на повечето мѣста стрѣмни спускове, които състоятъ отъ хоризонтални неогенски пластове, особено отъ жълтеникава глина и пѣськъ. Отъ такива пластове състоятъ и Малкиятъ и Голѣмия Караборунъ.

Земята задъ Солунския заливъ представя голѣма низка равнина, известна съ името Солунска Кампания или само Кампания.

Въ неогенско време въ околността на Солунъ потънала голѣма планинска маса и се образувала котловина, която се обрнала въ езеро. Такива езера въ това време имало въ много краища на Македония. Чрезъ ерозия назадъ и подъ действието на по-сухъ климатъ, тия езера отчасти или изцѣло изчезнали, станали плодородни полета.

Въ солунската равнина остатъкъ на старото езеро представя Енидже-Вардарското блато, което и въ историческо време било по-голѣмо и навѣрно достъпно за малки морски кораби. Сега то се постоянно затлачва.

Солунската равнина има пространство 1715 кв. км., и е по-голѣма отъ Софийското поле.

Въ околността на Солунъ се издига лично планината Хортачъ. Нейнитѣ склонове сж много разядени отъ порои и сега сж покрити съ низки парнарски храсти. Само най-високитѣ части на тая планина, отъ които се открива чудесенъ изгледъ къмъ полето, залива, Лагадинското езеро и далеко на югъ въ Халкидика и на северъ и западъ въ планинска Македония, сж покрити съ хубава букова гора.

Насреща, отвждъ залива, се издига високо Олимпъ, най-високата грѣцка планина (2920 м.), по която се бѣлѣе снѣгъ и презъ лѣтото.

Солунъ и околността му иматъ благоприятни условия за богата растителность, но въ тази посока е направено твърде малко. Само въ новитѣ квартали, въ Пиргитѣ, които се разтилатъ на изтокъ отъ старата крепостна ограда, има грижливо гледани градини съ дървета и цвѣта.

Въ връзка съ геоложното устройство на близката Солунска околность и тектонското образуване на Бѣло море стоятъ многочисленитѣ и често опустошителни земетръси.

## 6. КЛИМАТЪ

Солунъ лежи на Бѣломорския брѣгъ въ Срѣдиземноморската областъ, но той несподѣля напълно климатическитѣ особености на тази областъ. Въ неговия климатъ има много нѣщо чисто балканско, свойствено на земята, която се разстила задъ него.

Въ бившата българска мъжка гимназия „Св. Кирилъ и Методий“ се водѣха отъ 1893 до 1913 год. редовни метеорологични наблюдения и резултатитѣ се печатаха въ редовни годишни отчети. Възъ основа на тия данни бѣхъ характеризиралъ въ 1911 год. климата на Солунъ въ моята книга за гр. Солунъ. Въ грѣцката гимназия въ Солунъ бѣше наредена второкласна метеорологическа станция, въ 1909 год., която съ малки прекъсвания е работила до 1921 год. Отъ 1925 год. насамъ при Солунския университетъ се основа катедра по метеорология и климатология, която е поела и извършването на наблюденията. Резултатитѣ се печататъ въ годишницитѣ на грѣцката национална обсерватория.

Възъ основа на даннитѣ отъ метеорологичната станция при българската гимназия „Св. Кирилъ и Методий“ характеризирахъ по следния начинъ климата на градъ Солунъ:

Срѣдната годишна температура на въздуха въ Солунъ е  $16.1^{\circ}$ ; срѣдната януарска  $5.3^{\circ}$ ; срѣдната юлска  $26.9^{\circ}$ . Разликата въ температурата на най-топлия и най-студения месецъ въ годината е  $21.6^{\circ}$ , — по голѣма отколкото въ Бургасъ, дето януарската температура е  $1.9^{\circ}$ , лѣтната  $22.8^{\circ}$ , а разликата  $20.9^{\circ}$ . Голѣмата разлика между лѣтната и зимната температура характеризира климата на Солунъ като континенталенъ. Въ последнитѣ 15 години най-висока температура на въздуха била  $39.3^{\circ}$  на 23 юли н. ст. 1902 год., а най-ниска температура —  $7.6^{\circ}$ . Характерно е за климата на Солунъ обстоятелството, че въ голѣма частъ отъ Солунски заливъ, когато зиме е тихо и настѣпни студъ, водата му се покрива съ ледъ, дебелъ отъ единъ до три сантиметра. Такова заледеяване се наблюдавало въ 1875, 1903, 1904 и други години. Лесното заледеяване на Солунския заливъ се дължи най-вече на сладката вода, която донасятъ на залива многочисленитѣ рѣки, що се втичатъ въ него. Понеже прибрѣжно заледеяване въ Срѣдиземно море изобщо несъществува, то залеद्याването на Солунски заливъ представя интересъ и сж го разглеждали много географи.

Досежно валежа Солунъ е доста машински одаренъ. Срѣдно годишно падатъ въ Солунъ 550 литри вода на кв. метъръ. По редъ на години валежътъ не пада равномѣрно и се колебае количеството му срѣдногодишно между 400 и 770 литри на кв. метъръ. Неравномѣрно е количеството на валежа и по месеци: най-много вали въ есенята (ноемврий и октомврий), а най-малко презъ лѣтото (юлий).

Досежно месечното разпредѣление на валежа Солунъ има срѣдно-земноморски климатъ. Солунъ има срѣдно годишно около 100 дъждовни и 7 снѣжни дни; числото на дъждовнитѣ дни варира по години между 75 и 150, а на снѣжнитѣ между 1 и 12.

Абсолютната влага въ Солунъ е срѣдно годишно 9.4 мм., а относителната 61%; максимумътъ достига често 100%, а минимумътъ варира между 14 и 22%. Срѣдногодишната влага е 44%.

Срѣдно барометрическо налѣгане въ Солунъ при 0° е 759.6 мм. Височината на барометъра е въ гръцката метеор. станция 33<sup>40</sup> м., а въ българската бѣше 39<sup>95</sup> надъ морското равнище.

Най-често вѣе вѣтъръ въ Солунъ отъ северъ, този вѣтъръ се казва вардарски; после отъ югозападъ, отъ морето; по-рѣдко отъ изтокъ и още по-рѣдко отъ другитѣ небесни посоки. Северниятъ вѣтъръ вѣе най-често презъ зимата, когато въ континенталната страна на Македония се образува голѣмъ максимумъ, а надъ морето минимумъ. Презъ лѣтото отношенията сж противоположни: минимумътъ на барометрическото налѣгане се намира надъ нагорещената континентална часть, а максимумътъ върху хладното море, тогава вѣе най-често югозападенъ вѣтъръ; източниятъ вѣтъръ вѣе презъ всички месеци на годината, но по-често презъ студентѣ отколкото презъ топлитѣ. Силата на вѣтѣра е срѣдно 4 метра на секунда. Срѣдно годишно се случватъ 34 бури, но тѣхното число варира извънредно много по години, между 3 и 88.

Климатътъ на Солунъ въ широкъ смисълъ на думата, като „хава“, не е твърде здравъ. Тукъ върлува много треска, поради голѣмитѣ мочури въ околността: треската е тукъ въ ендемично състояние. Санитарнитѣ грижи сж още слаби, много отъ жилищата не сж хигиенически и голѣма часть отъ бедното еврейско население страда отъ туберкулоза. Комаритѣ безпокоятъ много хората презъ лѣтото.

#### в. ПРОИЗХОДЪ И РАЗВОЙ НА ГРАДА СОЛУНЪ

Въ най-старо време, когато околността на сегашния градъ Солунъ нѣмала нужда отъ голѣми съобщения и търговия, главното селище на този край се намирало два часа на югъ отъ Солунъ при топлитѣ цѣлебни извори на сегашното село Седесъ. Това селище, което било гръцка колония, се наричало поради топлитѣ извори, които се използватъ и въ днешно време, Терме, а солунскиятъ заливъ — Термейски заливъ. Ксерксъ е лагерувалъ въ Терме при своя походъ къмъ Гърция (481 год. преди Христа).

Разкопкитѣ, които французитѣ направиха презъ време на голѣмата война на могилитѣ близо до Солунъ, показаха, че още въ предисторическо време тамъ е имало много поселения.

Около 315 год. преди Христа Ксандъръ, зетъ на Филипа Македонски, основалъ градъ на мѣстото на сегашния Солунъ и го на-



рекълъ по името на жена си, сестра на Александра Велики, Тесалонике, име, което въ тази форма се запази и до днешенъ день въ гръцки езикъ, а ние за краткостъ го именуваме Солунъ, турцитѣ Селяникъ, а западноевропейцитѣ най-вече Салоникъ, Салоники, Салонико. Касандъръ преселилъ жителитѣ на Терме въ Солунъ, и затова последниятъ градъ се смѣта за наследникъ на Терме.

Благодарение на доброто географско положение, на широкото разпространение на македонското царство и на високото покровителство отъ сестрата на могъществения Александъръ Велики, Солунъ бързо станалъ главенъ градъ на македонското крайбрѣжие. Той билъ силно укрепенъ и добилъ важно стратегическо значение.

После победата при Пидна въ 168 год. преди Христа Солунъ падналъ въ ржцетѣ на римлянитѣ и скоро (148 год. пр. Хр.) станалъ главенъ градъ на римската провинция Македония. Неговитѣ укрепления били усилены.

Подъ римлянитѣ Солунъ се развилъ още повече. Той билъ сжщевременно краенъ и преходенъ пунктъ на *via Egnatia*. Изъ старата история на Солунъ заслужава да се помене, че въ 58 год. преди Христа билъ заточенъ тука римскиятъ ораторъ Цицеронъ. После смъртъта на Цезаря Солунъ се присъединилъ къмъ партията на Антония и Октавия и за това получилъ права на римски градъ.

Въ царуването на Нерона апостолъ Павелъ проповѣдвалъ тука Христовото учение и написалъ за новооснованата солунска християнска община две писма. Апостолъ Павелъ заварилъ доста голѣма еврейска община въ Солунъ.

Въ първитѣ три вѣка на нашето лѣточисление населението на Солунъ достигнало до 220,000 души, и по търговия и съобщения далеко на длъжъ и на ширъ нѣмало градъ, който да се мѣри съ Солунъ. Въ началото на четвърти вѣкъ (300 год. после Хр.) градъ Солунъ билъ възведенъ въ степенъ метрополия.

Въ първитѣ четири вѣка подиръ Христа две събития помрачили мирния развой на градъ Солунъ: готското нападение на града въ 269 год. и ужасното клане на 7000 граждани въ хиподрома по заповѣдь на императора Теодосия въ 390 год.

Отъ срѣдата на V вѣкъ нататъкъ градъ Солунъ билъ често подлаганъ на жестоки изпитания. Той билъ нападанъ, понѣкога дори превземанъ и разграбванъ и опустошаванъ отъ хуни, вестготи, авари, славяни, българи, сарацини, нормани и латинци. Якитѣ стени, добре организираното градско население и болести въ лагера на нападателитѣ спасявали най-често града отъ варварскитѣ нападения. Особено много пострадалъ Солунъ отъ сарацинитѣ въ 904 година и отъ норманитѣ въ 1185 година. Но доброто географско положение на градъ Солунъ и богатата му околностъ помагали да се възобно-

вява бързо неговото благосъстояние, и ние виждаме, че Солунъ сто-  
въль винаги на чело на македонскитѣ градове.

Въ 1204 год. Солунъ падналъ подъ властѣта на латинцитѣ,  
които, намѣсто да освободятъ Светата земя, превзели Византия и се  
настанили въ нея като господари. Солунъ заедно съ околната земя  
сѣставилъ отдѣлно кралство, което управлявали Монфератскитѣ хер-  
цоzi до 1222 год.

Българитѣ не могли да превзематъ Солунъ. Тѣ не сж имали  
военна флота и много мжно ставали трайни господари на краймор-  
ски градове. Въ царуването на всесилния български царь Иванъ  
Асенъ II солунскитѣ управители се намира подъ васалството на бъл-  
гарския царь. Калоянъ падналъ убитъ подъ стениѣта на Солунъ отъ  
свои хора; това обстоятелство създадо легендата, че той билъ про-  
мушенъ отъ свети Димитра, многопочитанъ патронъ на града.

Отъ латинцитѣ Солунъ преминалъ въ властѣта на Тодора Ан-  
гелъ Комненъ, който въ 1230 год. билъ плененъ отъ българитѣ.  
Никейскитѣ императоръ Ватацесъ отнелъ отъ Иоана, синъ на То-  
дора Комненъ, града Солунъ.

Въ последнитѣ години на византийското владичество Солунъ  
страдалъ много отъ борбитѣ на претендентитѣ за цариградския им-  
ператорски тронъ, отъ борбитѣ между византийцитѣ и епиротитѣ за  
господство надъ Солунъ. Непрестаннитѣ вжтрешни крамоли и интри-  
ги разслабили силно нѣкогашното организирано гражданство и то не  
било вече въ състояние да противостои на външни намѣси и влияния.

Въ края на XIII и началото на XIV столѣтие сѣрбитѣ навлѣзли  
далеко на югъ въ Македония и откъснали голѣма частъ отъ земята  
на Солунъ и съ това отслабили града. Отъ къмъ море се засилили  
въ сжщото време генуезцитѣ и венецианцитѣ и уголѣмили много  
своята търговия на изтокъ. Въ 1277 год. венецианцитѣ сполучили  
да сключатъ новъ договоръ съ Михаила VIII, споредъ който тѣ при-  
добили право да живѣятъ въ една махала на Солунъ и си построятъ  
тамъ черква. Каталанитѣ подъ предводителството на Рокафорта, под-  
крепени отъ турски кавалеристи, опустошавали околноститѣ на Со-  
лунъ, а Бѣло море било пълно съ пирати.

При такива лоши условия за Солунъ и византийската империя  
се появили добре организиранитѣ въ военно отношение турци. Първи  
пжтъ Солунъ билъ обсаденъ отъ турцитѣ подъ началството на Ти-  
мурташъ въ 1381 год., но обсадата се свършила безъ успѣхъ. Де-  
сетъ години по-късно, на 25 май 1391 год., турцитѣ влѣзли въ Со-  
лунъ, но не се задържали дълго въ него. Когато тѣ трѣбвало въ  
1407 год. да отидатъ въ Азия противъ татаритѣ, отстъпили града и  
околността на византийцитѣ. Тепърва въ 1422 год. турцитѣ поис-  
кали наново да взематъ града и го обсадили. Солунскитѣ граждани,  
като видѣли, че не ще могатъ да се защитяватъ, предпочели властѣта

на Венеция предъ турската и ѝ продали града за 50,000 дукати. Венецианцитѣ усилили градскитѣ стени, построили нови укрепления и за защита на града държали силна флота въ Бѣло море. Но осемъ години по-късно се явила силна турска войска подъ предводителството на султанъ Мурата предъ стениѣ на Солунъ и превзела града после нѣколкодневна обсада на 29 мартъ 1430 год. Голѣма часть отъ венецианцитѣ избѣгали о време, а заробенитѣ солунчани били продадени като роби.

Муратъ, който самъ оставилъ да избиятъ много отъ жителитѣ и ограбятъ имота имъ, съзнавалъ добре голѣмото значение на Солунъ въ търговско и стратегическо отношение и се погрижилъ да се насели наново, като докаралъ въ него много турци колонисти. Много отъ хубавитѣ срѣдновѣковни гръцки черкви турцитѣ преобърнали въ джамии. Стари палати били предадени на заслужили видни турци.

Подъ турцитѣ Солунъ не изгубилъ отъ своето значение. Наопаки, той се подигналъ твърде много въ търговско, индустриално и культурно отношение, когато се преселили въ него изпжденитѣ отъ Испания евреи въ 1492 год. Нѣкои отъ тѣзи евреи въ XVII вѣкъ приели мохамеданство и тѣхнитѣ потомци играха голѣма роль въ възраждането на Турция.

Въ първитѣ вѣкове на турското владичество въ Европа, когато турскитѣ военни походи били насочени къмъ северъ и северо-западъ вѣнъ отъ границитѣ на Балканския полуостровъ, въ историята се говори малко за Солунъ. Но за туй пѣкъ търговията на града се силно развивала. Въ 1521 год. Дубровникъ (Рагуза) добилъ привилегията да изкарва житни храни презъ солунското пристанище безъ мито. Въ сжщата година свързала важенъ за търговията на Македония договоръ съ Турция и венецианската република. Свързката между Солунъ и Венеция била много тѣсна и търговията между тѣхъ—твърде голѣма. Войнитѣ на Турция въ Унгария презъ 1528, 1529 и 1530 год., особено войната съ Венеция, повредили много на солунската търговия. Голѣмиятъ гарнизонъ въ Солунъ напусналъ града, сжщо войскитѣ отъ санджака, и заминали за бойното поле, съ това намалѣлъ значително консумативниятъ елементъ, а размирицата спрѣла вжтрешната търговия.

Солунъ подъ турцитѣ преживѣлъ голѣма часть отъ историята на Турция, особено на Македония. По-важни моменти отъ историята на Солунъ подъ турцитѣ сж следнитѣ:

Въ 1569 г. пожаръ съсипалъ хиляди къщи и изгорилъ много хора.

Въ 1639 год. цѣла Македония отъ Скопие чакъ до Солунъ била опустошена отъ албанци разбойници, и търговията много пострадала.

Поради война съ Венеция въ 1645 год. застанала предъ Солунъ турската флота и се събрала въ града силна войска отъ цѣла

Румелия; населението издържало войската. Многобройна войска се събрала въ Солунъ и въ априлъ 1815 година, когато султанъ Мустафа II се готвилъ за походъ срещу Морей.

Гръцкото въстание въ 1821 год. засегнало отблизо околноститѣ на Солунъ, но не могло да се развие въ самия градъ Солунъ.

Въ първата третина на XIX вѣкъ, когато търговията на Европа разцвѣтѣ наново въ свръзка съ параходното морско съобщение, тя обхвана и Солунъ. Солунското пристанище се свързало чрезъ редовно параходно съобщение съ презморскитѣ страни. Числото на чужденцитѣ се увеличавало, създали се подредъ много чуждестранни търговски и политически консулства, които подпомагали и покровителствували външната търговия. А когато се откри Суезкия каналъ и се отвори удобенъ кжсъ воденъ пжтъ отъ Сръдиземно море за Индийския океанъ, когато въ 1888 год. линията Солунъ—Скопие, построена въ 1874 год. се свърза и съ линията Нишъ—Бѣлградъ и съ това дойде въ свръзка съ желѣзнопжтната мрежа на сръдна и западна Европа, Солунъ доби важно всесвѣтско пжтно и търговско съобщение. Цѣла редица нови подобрения въ съобщението подигнаха значението на Солунъ като търговски градъ. Въ 1894 год. бѣ отворена за съобщение линията Солунъ — Битоля, въ 1906 год. се завърши линия Солунъ — Дедеагачъ — Цариградъ. Линията Скопие — Солунъ бѣше засилена още въ 1874 год. съ постройката на линията Скопие—Митровица. Най-късно се свърза линията Солунъ — Битоля съ гръцката линия за Пирей.

Голѣмо значение за водното съобщение на Солунъ съ брѣговетѣ на Адриатическо море има прокопанането на Коринтския каналъ.

При по-добра търговска политика по-рано на турското правителство, а сега на Югославия и Гърция, Солунъ можеше да се свърже чрезъ наша желѣзна линия София — Куманово — Скопие и София — Дупница—Горна-Джумая—Демиръ Хисаръ.

Македонската вжтрешна революционна организация засѣгна и Солунъ, дето по едно време бѣше нейното седалище. Памятни сж атенатитѣ срещу Отоманската банка и парахода Гвадалквивиръ.

Въ противоположность на Цариградъ, дето простата фанатическа мохамеданска маса бѣ вземала връхъ, дето грамадната бюрокрация и духовно съсловие свързуваха духа на така наречената интелигенция, въ Солунъ мнозинството отъ населението бѣ друго-племенно и свободолобовиво. Многочисленитѣ евреи получаваха французко образование, възприемаха чрезъ французката литература френски духъ; гърци и българи имаха добре уредени училища, които подготвяха добри сили за развоя на града и вжтрешността на Македония; числото и значението на италиянци и австрийци въ Солунъ бѣ голѣмо; като прибавимъ къмъ това, че и голѣма частъ отъ солунскитѣ мохамедани бѣха потурчени евреи—дюнмета — ще раз-

беремъ защо Солунъ бѣ станалъ най-важенъ политически и културенъ центъръ на Турция и нейнитѣ народности, и провъзгласяването на свободата, хуриета, можеше да стане само въ Солунъ.

#### г. НАСЕЛЕНИЕ

Турция не бѣ правила редовно преброяване на населението въ държавата, и затова броятъ на населението въ градъ Солунъ въ навечерието на Балканската война не се знаеше точно колко е, а чрезъ преценка се даваха най-различни числа изцѣло за населението и отдѣлно по народностъ. Докато едни изкарваха населението на Солунъ по-малко отъ 100,000, други го казваха до 175,000 души. Къмъ времето, когато пишехъ азъ за Солунъ (1910 година), най-точни данни за числото на солунското население даваше английскиятъ консулъ въ Солунъ за 1909 год., споредъ които то броило 130,000 души<sup>1</sup>, а въ Almanach National за 1911 година — 145,000<sup>2</sup>. Азъ се отнесохъ за по-нѣрно число на солунскитѣ жители до г-на Янко Пѣвевъ, тогавашенъ секретаръ на българското консулство въ гр. Солунъ. И той, следъ най-грижливи сравнения на числата на населението въ Солунъ, можа да изкара за 1911 година 128,000 жители, които се разпадатъ по народностъ така:

Евреи	64,000	жители или	50%
Турци	25,000	" "	19·5%
Гърци	22,000	" "	17·2%
Българи	10,500	" "	8·2%
Разни	6,500	" "	5·1%
Всичко	128,000	" "	100%.

Въ Солунъ е имало евреи още въ най-стари времена. Когато Павелъ дошелъ въ Солунъ да проповѣдва Словото божие, намѣрилъ многочислена еврейска община въ градъ Солунъ. Въ XV вѣкъ дошли ашкенази, имало и италиянски евреи, но най-много евреи дошли въ края на XV и въ XVI вѣкъ, когато испанцитѣ изпждили въ 1492 година евреитѣ изъ своята държава. Тогазъ дошли въ Солунъ около 20,000 души бѣжанци евреи, които султанъ Баязитъ приелъ на драго сърдце за свои поданици. Евреитѣ развили силна търговия, занаяти, и отворили добре уредени училища. Тѣ се разселили отъ Солунъ въ цѣлата турска държава.

Въ 1654 година се преселилъ въ Солунъ отъ Смирна еврейнѣтъ Сабатай Севи и основалъ кабалистична секта, която броила нѣколко хиляди евреи. Гонени отъ своитѣ ортодоксни сънародници, кабалиститѣ приели мухамеданство, тѣхъ наричатъ дюнмета.

<sup>1</sup> Turkey. Report for the year 1909 on the trade of the consular district of Salonica—London, 1910, стр. 4.

<sup>2</sup> Almanach National — Au profit de l'Hôpital de Hirsch. Salonique, 3-me année. 1911, стр. 98.

Градъ Солунъ бѣше дълго време еврейски градъ. Половината му население бѣше еврейско. То бѣше даже организирано и издържаше много училища.

Турцитѣ сж играли дълго време голѣма роль въ града, защото той ималъ важно военно значение. Той билъ изходенъ пунктъ за военни походи по суша и вода. Въ последнитѣ години на турското владичество, турцитѣ въ Солунъ се бѣха увеличили чрезъ прииждане на бѣжанци отъ Гърция, Босна и Херцеговина, Сърбия, а най-вече отъ България. Турцитѣ не притежаваха добре уредена народностна община. За тѣхнитѣ училища се грижеше държавата и градския съветъ.

Гърци въ Солунъ е имало отъ край време, и културата на града бѣше грѣцка. Грѣцкото население се поддържало въ Солунъ чрезъ прииждане на гърци отъ Гърция и Бѣломорскитѣ острови и чрезъ претопяване на православни християни отъ други народности, главно българи. Грѣцката религиозна община не отстѣпваше по организация на еврейската. Тя бѣше, както еврейската, вѣрска организация: до като у евреитѣ начело стоеше равина, у гърцитѣ бѣше митрополитѣ на чело на вѣрската организация.

Българи. Въ 1911 год. българитѣ бѣха на брой вече около 10,000 души. Българи е имало въ Солунъ и южна Македония още отъ времето, когато тѣ се заселили тука. Български езикъ билъ говоренъ винаги въ Солунъ, мѣстното другоезично население за да се разбира съ българитѣ, които били мнозинство въ околността, знаело български. Въ предвечерието на балканската война на пазаря се бѣше наложилъ българскиятъ езикъ, и него знаяха да говорятъ евреи, гърци, турци, ерменци и други. Но въпрѣки това българитѣ въ Солунъ се намирали чрезъ черквата подъ грѣцко вѣлияние, погърчвали сж се и поддържало гърцизма въ Солунъ, както и другаде въ българската земя, гдето имало гърци.

Българитѣ въ Солунъ били по време на българското възраждане въ първата третина на XIX вѣкъ разнебитени и малобройни, затова тукъ българска църковно-училищна община била основана чакъ въ 1867 год., а гражданскиятъ институтъ на мухтаритѣ е билъ установенъ въ 1904 год., когато тритѣ главни български махали се сдобили съ трима българи мухтари. Въ 1910 год. солунската българска община се превърна въ митрополия и управляющия епархията Н. В. Преподобие архимандритѣ Евлогий, действуваше като председателъ. Този съветъ бѣше припознатъ отъ властѣта официално като българска религиозна община, но още не и като митрополия. Цариградската Екзархия действуваше за бератъ на солунската епархия съ пълното съзнание, че солунскиятъ митрополитъ ще бжде много полезенъ за развитието на учебното дѣло въ Солунъ и за подигане на престижа на българскитѣ екзархисти предъ тѣхнитѣ сънародници патриаршисти.

Въ Солунъ бѣше седалището и на българския униатски владика, Н. Преосвещенство Епифаний Шановъ отъ Казанлъкъ. Той прекарваше известно време въ Кукушъ, дето имаше по-силна униатска община и хубава униатска черква. Въ Солунъ имаше само 120-150 души българи униати.

Най-много българи преселенци въ Солунъ имаше отъ Дебърско, Кукушъ, Куманово, Прилепъ, Велесъ, Щипъ и солунскитѣ села. Тѣ се черкуваха въ четири български черкви, които не се отличаваха съ красота.

Учебното дѣло на българитѣ въ Солунъ почнало късно: въ 1865 год. се отворило частно българско училище на Славка Дингова, въ 1867 год. се отворило общинско българско училище и до освободителната война (1877—1878 год.) имало само единъ учителъ. Въ 1881 год. солунското двукласно училище го взема подъ свои грижи Екзархията и въ 1885—1886 год. то стана пълна гимназия съ седемъ класа. Въ 1910 год., когато азъ изучавахъ Солунъ, въ него имаше следнитѣ български училища: петъ основни училища съ 594 деца, пълна мъжка гимназия, пълна търговска гимназия и пълна девическа гимназия съ 526 ученика и ученички. Общината бѣше уредила стопанско училище, отворено бѣ и свещеническо училище. Българчета посещаваха въ Солунъ и чужди училища: 45 студента—юридически факултетъ, 40 ученика—императорски лицей и още нѣколко деца—френски и нѣмски училища. Общиятъ брой на българи ученици и ученички въ Солунъ надминаваше въ 1910 год. 1,200. Броятъ на българи учители и учителки бѣше около 80 души.

#### д. ФИЗИОНОМИЯ НА ГРАДЪ СОЛУНЪ ПРЕЗЪ 1910 ГОДИНА

Отъ брѣга на морето, покрай който се простира кейъ съ широка улица и красиви сгради, най-вече хотели и кафенета, градътъ Солунъ се разпростира нагоре изпърво възъ слабо полегати, но отпосле по доста стрѣмни склонове на Хортачнитѣ издѣнки. По този начинъ градътъ придобилъ амфитеатрално разположение. Старовремето добре оцѣлѣла крепостна стена заобикаля по-големата частъ на града. Само долу, въ низината, тя е премахната вече, за да се даде възможность на града да се развива на западъ и особено на изтокъ. Въ най-горната частъ на града се издига крепостта Едикуле, старата цитадела, която служеше за затворъ. А край морето стърчи уединено бѣлосаната Беясъ куле, която по-рано носила турското име Канлъкуле (кървава кула). Тя служеше сжщо за затворъ. По-големата частъ на града имаше напълно ориенталски типъ. По-големата частъ отъ улицитѣ сж тѣсни и криви, само главнитѣ улици сж доста широки и сравнително прави. Сградитѣ сж най-вече паянтови. Новата частъ на града — Каламария или Пиргитѣ, бѣ модерно

построена, имаше широки улици, съ хубави здрави сгради и широки градини, тамъ живѣха повечето чужденци, тамъ бѣха консулствата и къщитѣ на богати люде. Електрически трамвай свързваше тази частъ на града съ центъра и другитѣ му части.

Солунъ представяше голѣмо смѣшение на народи, езици, носии, обичаи и постройки. Наредъ съ модерното вървѣше и архаичното, но личеше стремежъ, макаръ и бавенъ, за подновяване. Въ Солунъ имаше вече газово и електрическо освѣтление, модеренъ водопроводъ, хубави фаетони служеха за съобщението между далечнитѣ гари и голѣмата частъ на града. Добре наредени бирарии, кафенета, добри хотели и ресторанти, и сѣнчести градини изобилваха въ долната частъ на града и тѣ бѣха нагодени по вкуса на мѣстнитѣ жители и чужденцитѣ. Въ Солунъ край кея можешъ да пиешъ кафе или бира, както у всѣки западно-европейски градъ, но можешъ същевременно да се насладишъ, ако искашъ и ако разбирашъ, отъ това, отъ чудния изгледъ що се откриваше горе изъ турскитѣ кафенета при дервишкия манастиръ, дето подъ сѣнката на столѣтни ширококлонни дървета, тихо ромоли фонтанъ и царува пълна тишина. Отъ тамъ се вижда цѣлия градъ, открива се далеко морето въ залива, въ края на хоризонта се изпрѣчва снѣжния Олимпъ. До самитѣ кафенета се издигатъ високо градскитѣ назъбени стени, глухъ свидетелъ на много обсади и кръвопролитни сражения.

За бързото модернизиране на града помагаше много не турското население, което бѣше по-предприемчиво и поддържаше потѣсна свръзка съ своитѣ еднородци въ културнитѣ държави. Свободниятъ духъ и космополитиченъ характеръ на солунското общество бѣха създали особенъ публиченъ животъ въ града. Малкиятъ площадъ *La Liberté*, около който се редѣха бирариитѣ и кафенета на хотелитѣ Олимпъ Паласъ, Англетеръ, Импералъ и други събираше всѣка вечеръ стотини по-първи граждани на Солунъ безъ разлика на народностъ, вѣра и политически убеждения.

Турцитѣ създали твърде малко въ Солунъ. Тѣ намѣрили тукъ готова срѣдновековна крепость, направена и допълнена отъ венецианцитѣ и я задържаха до край, макаръ тя да бѣше изгубила вече всѣ какво военно значение. Многото хубави византийски черкви тѣ преобърнаха въ джамии и съ това запазиха срѣдновекови старини съ голѣма стойностъ за историята на изкуството. Между тѣхъ първо мѣсто заематъ византийската митрополитска черква Св. Димитъръ, построена на гроба на св. Димитра, патронъ на градъ Солунъ (413 год.) преобърната на джамия подъ името Касимие въ 1397 год. отъ султанъ Баязитъ, черквата св. Георги, ротонда, единъ отъ най-старитѣ паметници на християнското изкуство, преобърната на джамия подъ името Хортаджи (Ортакъой) джамия; солунската катедрална черква Св. София, която прилича много на цариградската, съ сжщото



име, но е три пѣти по-малка, била обърната на джамия съ същото име отъ Рабишъ Ибраимъ паша.

Отъ римско време сж оцѣлѣли отчасти Касандровитѣ или Константинополски порти. Стѣлбоветѣ сж покрити съ релефи и гърко-римски скулптури. Тя била построена отъ императора Галерия въ времето между 296 и 311 год.<sup>1</sup>

Въ свръзка съ паянтовата направа на кжшитѣ, тѣснотата на улицитѣ, злосторствата и умишленитѣ съ спекулативна целъ подпалвания стоятъ честитѣ и опустошителни пожари въ Солунъ. Въ 1890 год. силенъ пожаръ унищожилъ 2000 кжщи, пожари въ по-старо време сж унищожили много старини, останали отъ древнитѣ и срѣдни вѣкове. Пусты дворища и огорени остатъци биятъ въ очи на много мѣста изъ града. Говорѣше се, че имало специално подпалително дружество, което улеснявало градския съветъ въ неговитѣ планове за регулиране на града<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Хубави бележки за старинитѣ на Солунъ ни дава Н. П. Кондаковъ, въ своето съчинение „Македонія, археологическое путешествіе.“ Санктпетербургъ. 1909, стр. 70—147. ¶

<sup>2</sup> Презъ време на голѣмата война голѣмъ пожаръ унищожилъ еврейската махала. Сега градъ Солунъ е благоустроенъ, но азъ го видѣхъ за последенъ пѣтъ въ Балканската война (1913 г.).

† МЕТОДИЙ КУСЕВИЧЪ

## ЦЪРКОВНО-УЧИЛИЩНОТО ДѢЛО ВЪ МАКЕДОНИЯ СЛЕДЪ ВОЙНАТА ВЪ 1877—1878 Г.

Въ неиздадената Автобиография на покойния митрополитъ Методий Кусевичъ<sup>1</sup>, въ глава V — „Услугата по просвѣтата съ отваряне училища въ Македония и Тракия: Източна и Западна“ — намираме следното изложение относно възстановяването на учебното ни дѣло въ Турция следъ Руско-Турската война въ 1877—1878 г.:

„По поводъ на Европейската конференция, която се свика въ Цариградъ да изработи органически уставъ за управлението на Западна Румелия (Македония), бидохъ повиканъ въ Цариградъ отъ Екзарха, Блаженопочившия Йосифа, и назначенъ за неговъ протосингелъ.

Презъ 1880—1881 г. за руски посланникъ въ Цариградъ бѣ изпратенъ Новиковъ, бившъ посланникъ въ Атина и Виена. Изпратенъ бѣше съ главната мисия да извърши помириеното на Екзархията съ Патриаршията, подъ условието, щото българската църква да ограничи своето ведомство само въ предѣлитѣ на Българското княжество, а всичкитѣ епархии внѣ отъ Княжеството — епархитѣ въ Македония и Тракия — да останатъ подъ ведомството на Патриаршията. Екзархътъ да напусне Цариградъ и се засели въ княжество България.

Новиковъ бѣше дълбокъ богословъ — отодоксаленъ. Владѣше и съ писмениа и съ говоримия елински езикъ. Тогава ние, българитѣ, бѣхме въ положението да слушаме руското правителство. Патриаршеския престолъ заемаше Йоакимъ III, знаменитъ и великолепенъ

<sup>1</sup> Тодоръ Г. Кусевичъ е роденъ въ Прилепъ на 1838 г. и починалъ въ София на 1922 г. Като мирянинъ е взелъ най-деятелно участие въ църковното движение и е билъ представителъ отъ Битолската епархия въ Църковния народенъ съборъ при учредяване на Екзархията въ 1871 г. Следъ това се посветилъ на духовно звание, дяконъ, а по-късно свършилъ семинарията въ Киевъ и духовната академия въ Петербургъ. Билъ е протосингелъ на Пловдивската епархия въ време на Априлското въстание презъ 1876 г., после протосингелъ на Екзархията и следъ това митрополитъ на Стара-Загора. Сладкодуменъ ораторъ, църковенъ писателъ, родолюбецъ съ цѣлата си душа, той заема видно мѣсто между най-бележититѣ българи отъ XIX и началото на XX вѣкъ.

йерархъ. До толко обладанъ бѣше отъ него Новиковъ, щото се кръстѣше (правѣше си молитвата) къмъ Патриаршията. Усилено настояваше предъ Екзарха да уреди, щото българскиятъ Св. Синодъ да постанови и вземе решение за помириенето на Екзархията съ цариградската Патриаршия подъ горереченото условие.

Посланникътъ, като богословъ, съ канонитѣ поразяваше Екзарха. Последниятъ, като юристъ и дипломатъ, намираше възражения въ смисълъ, че спорътъ между Екзархията и Патриаршията не се касае до догми и канони, а е чисто националенъ. Българитѣ християни, които оставатъ подъ църковното ведомство на Патриаршията, последната ги счита за гърци и, не само не имъ позволява да служатъ по църквитѣ на свой езикъ и да се развиватъ национално чрезъ български училища, но и употребява всевъзможни насилия да ги елинизира.

Посланникътъ, възмутенъ, не дава дума да се произнася по подобно обвинение върху гръцкитѣ владици, викайки яростно: „Какъ, Ваше Блаженство, си позволявате да нанасяте такава обида на тия свети архипастири, които ни дадоха и вѣрата, и писмеността и намъ, на руситѣ, и на българитѣ, и на всичкитѣ православни славяни? Това е една жестока клевета, че тия божествени старци щѣли били да не позволяватъ на своето подведомствено паство, българитѣ, да се ползватъ съ своя матеренъ езикъ и въ църквитѣ, и въ училищата, — клевета, която не трѣбва да излиза отъ устата на единъ архипастиръ като Ваше Блаженство?!“

Екзархътъ, за да се избави отъ това незавидно, стѣснително положение, прие предложението на посланика: да отиде въ София, да свика на заседание Св. Синодъ и да взематъ препоръчаното постановление за въпросното помирение съ Патриаршията.

Въ време на пълномощията, Екзархътъ, за уреждане на църковнитѣ въпроси, имаше нужда да отиде въ София. Отъ тамъ, отъ София, да отиде и въ Европа, подъ претекста за цѣрене на окото отъ слабостта му на зрението.

Предполагахъ съ положителность, че Екзархътъ, въ своето отсъствие, ще остави за свой замѣстникъ мене. Скроихъ единъ планъ на действие, отъ изпълнението на който да се получи въ резултатъ положението, щото самиятъ руски посланикъ да ни убеждава, че съ гръцката Патриаршия не може да стане помириенето, защото гръцкиятъ патриархъ си позволява да лъже, и гръцкитѣ митрополити нѣматъ нищо общо съ религиозно-църковнитѣ интереси, а сж политически шарлатани.

Планътъ за помириенето да не бжде чрезъ едно постановление отъ българския Св. Синодъ, а върху базата да се отворятъ български училища въ ония епархии, които българската Екзархия счита за

български, и да се отворятъ подъ покровителството на мѣстнитѣ гръцки митрополити и пр. и пр.

Екзархътъ на заминаване ме остави за свой замѣстникъ. Каза ми, че ме оставя да пазя Екзархията. Последната въ това време нѣмаше никакво ведомство. Поради Руско-Турската война епархиятъ бѣха се подчинили на гръцкитѣ митрополити; училищата почти навсѣкжде изпозатворени, учителитѣ избѣгали въ България. Основни училища останали само въ нѣколко града: Скопие, Велесъ, Прилепъ, Охридъ. Гимназиитѣ, класнитѣ училища изпозатворени навсѣкжде.

За изпълнението на плана взехме следнитѣ мѣрки:

1.—Потрѣбенъ ни бѣше единъ органъ, чрезъ който предъ турското правителство да се защитава каузата за българскитѣ училища. Вестникъ „Ла Турки“ минаваше за официозъ на министерския съветъ. Българското консулато въ Цариградъ плащаше на редакцията му по 10 лири турски месечно за помѣстване антрефилета.

Въ това време, когато се издаваше „Курие д' Орианъ“, който служеше за органъ на българскитѣ интереси по църковния въпросъ, помощникъ редакторъ бѣше мосю Флорианъ, който знаеше отлично българския езикъ. Потърсихъ го изъ Бейоглу—Пера и намѣрихъ го безъ работа. Условихъ го да му плащамъ по 10 лири турски месечно, подъ условието да ми написва седмично по три статии по моя диктовка.

2.—Наедно съ него ходихме въ редакцията на „Ла Турки.“ Уредихме условието, щото при 10-тѣ турски лири, които получава отъ българското консулато, да имъ давамъ месечно още 10 лири турски, съ цель да се публикуватъ въ органа имъ, „Ла Турки“, три статии седмично, които ще пише г. Флорианъ.

3.—За валиитѣ, мютесарифитѣ и каймакамитѣ, че отварянето на българскитѣ училища е въ интереса на държавата, трѣбва да се пише нѣщо въ турскитѣ вестници, и особено въ вестникъ „Басиретъ“. Аликъ ефенди, арменецъ, рапортъоръ на вестникъ „Стамбулъ“, човѣкъ на двореца съ мисия да шпионира владци и патрици, условихъ го по 5 лири турски месечно да превежда понѣкога отъ французки на турски отъ „Ла Турки“ за вестникъ „Басиретъ“ нѣкои интересни статии за турскитѣ областни власти.

4.—Въ Солунъ изпратихъ Наума Спространовъ, родомъ отъ Охридъ, живущъ въ Цариградъ. Владѣеше езицитѣ турски, персийски, арабски, френски, нѣмски, руски и пр. — съ цель да стане почетенъ драгоманинъ на руското въ Солунъ консулато, и, впоследствие и секретаринъ, да пише рапортитѣ на консула до руския посланникъ въ Цариградъ по движението на гръцкитѣ митрополити по въпроса за отворенитѣ училища, като ми изпраща преписи отъ тия рапорти.

5.—Архимандрита Козма Пречистански, после дебърски митрополитъ, изпратихъ въ Солунъ съ секретно предписание до мѣстната

българска община, да го избератъ за председателъ на общината, а на дѣло — ще минава за екзархийски замѣстникъ.

Предписа се до всичкитѣ общини въ Македония, щото писмата за Екзархията да ги изпращатъ до архимандрита Козма, а последниятъ съдържанието на тия писма, що се касае до движението на гръцкитѣ владици противъ отварянето на училищата, да го съобщава на Намумъ Спространовъ.

6.—На ръководящитѣ кръгове въ Солунъ се поръча да се прибиратъ, чрезъ условно задължение, всичкитѣ книжа отъ канцеларитѣ по управленията, книжа — телеграми и такрири — подавани отъ гръцкитѣ митрополити противъ отварянето на българскитѣ училища и отговоритѣ, ако има такива, отъ турскитѣ власти.

7.—Повикахъ нѣкои отъ по-важнитѣ дейци въ Цариградъ, като покойния Петъръ Сарафовъ, членъ отъ семейство близко и приятелско на Драмския митрополитъ Агатагела, членъ на патриаршеския Св. Синодъ.

Въ време на Руско-Турската война за освобождението на България, цариградскитѣ благородни гърци бѣха образували благотворителенъ комитетъ, съ мисия да освобождава отъ турскитѣ бѣжанци християнскитѣ деца, които тия бѣжанци въ бѣгството си предъ руската армия бѣха пленявали по пжтя.

Дѣловодителъ на тоя комитетъ бѣше царигражданинътъ (отъ кварталъ Татавлж) Спануди Стаматовъ, който ни предаваше освобождаванитѣ деца и ни бѣше привързанъ съдеецъ на идеята за помирението съ патриаршията. Първото българско Народно събрание отпусна една сума отъ 30 хиляди лева възнаграждение на Спануди за неговитѣ чисто древне-християнски услуги.

Българинътъ д-ръ Каракановски, който бѣше лѣкаръ на руското въ Цариградъ посолство, служеше за „око“ и „ухо“ на руския посланикъ Новиковъ. Той бѣше зетъ на хаджи Лазари отъ Солунъ, родомъ българинъ отъ Воденъ, но гръкоманинъ.

За свита на гръцкия патриархъ служеха благородници първенци, избирани и назначавани съ формални церемонии споредъ устава на византийскитѣ императори за церемониалнитѣ „входи“ и „изходи.“ Тия членове отъ патриаршеската свита бѣха известни подъ названието: Ἀρχοντες τοῦ γένους — архонтес ту генус, т. е. началници на „рода“. Подъ името „рода“ се разбираше не народъ, а „православното изпълнение“.

Повечето отъ тия членове на архонто-генусията бѣха отъ Цариградъ. Съ тѣхъ патриархътъ си служеше въ своитѣ „входи“ и „изходи“ по църковнитѣ служби и другитѣ церемониални представления.

Но за членове на тази величествена свита отъ архонтес тугенус имаше и по единъ отъ крайморскитѣ градове на Срѣдиземно море. Тия

членове се събираха въ Цариградъ презъ Страстната недѣля и живѣеха въ Патриаршията.

Споредъ заведения обичай, съ тая свита отъ цариградски членове и отъ ония отъ крайморскитѣ градове патриархътъ на първия день отъ Великденъ отива да направи официална визита на руския посланникъ, представителътъ на руския императоръ, покровителътъ на православието. Хаджи Лазари упълномощаваше своя зеть, д-ръ Каракановски, да го представлява при свитата на патриарха.

Въ плана влизаше мѣрката да направя на руския посланникъ Новикова предложение, щото помирението да стане върху базата за отваряне български училища подъ покровителството на гръцкитѣ митрополити изъ българскитѣ епархии въ турскитѣ области.

Подготвителната работа се състоеше въ действията при Патриаршията, съ молба да стане помирението върху гореречената основа. Чрезъ члена на патриаршеския синодъ Агата ангела действуваше покойниятъ Петъръ Сарафовъ; при членоветѣ на патриаршеската свита — Димогеронтията, действуваше Спануди Стаматовъ.

По сжщия въпросъ се срѣцахме съ нѣкои отъ синодалнитѣ старци. Молѣхме ги да се уреди въпросътъ за помирението чрезъ отварянето на български училища, за да напуснемъ Цариградъ и си отидемъ въ България при паството.

Началницитѣ отъ рода (*Ἀρχοντες τοῦ γένους*) ме [прегрѣщаха и цѣлуваха отъ радостъ, като слушаха да имъ разказваме, че по тоя планъ, чрезъ отварянето на български училища, твърде лесно и удобно ще стане помирението.

Употрѣбляваше се маниеръ (т. е. правѣше се всичко Б. н.), щото всичкитѣ тия действия въ духа на помирението да дохождатъ до ведението (знанието) на д-ръ Каракановски: „окото“ и „ухото“ на посланника.

Една заранъ, твърде рано, отивамъ въ посолството, за да намѣря посланника още свежъ, тъй като по-късно ставаше раздраженъ, крайно нервень. Посланникътъ казва, че не може да ме приеме, тъй като има работа. Повърнахъ му, че дохождамъ при него като намѣстникъ на българския екзархъ, главата на българската църква, при него — представителя на императора, покровителя на православието, по единъ църковень въпросъ отъ голѣма важность, та за това той трѣбва непременно да ме приеме. И ме прие.

Представихъ му, че начинътъ за помирението на Екзархията съ Вселенската патриаршия, чрезъ постановление отъ българския Св. Синодъ, не може — тоя начинъ — да има бързъ и благополучень резултатъ. Има другъ начинъ, по-правоспособень съ бързъ и благополучень резултатъ. На защитването му, какъвъ е тоя начинъ, казахъ, че въ спора ни съ Патриаршията нѣма никакви църковни, канонични причини. На предположение българитѣ подозиратъ, че на бълга-

ритъ, жители на ония епархии, които би останали подъ ведението на Патриаршията, гръцкитъ митрополити нѣма да имъ позволятъ да употребяватъ своя езикъ въ църквитъ и училищата, а ще ги изнудватъ да се елинизиратъ. Това подозрение е причината, поради която става невъзможно помирението съ отстъпване на Патриаршията епархиитъ, които сж вѣнъ отъ предѣлитъ на българското княжество и се намиратъ въ областитъ на Европейска Турция. Като се премахне това подозрение, помирението, безъ всѣко препятствие, е готово.

За премахването му служи начинътъ: да се отворятъ по тия епархии български училища подъ покровителството на мѣстнитъ гръцки митрополити. Благодарение на Провидението, когато Ваше Превъзходителство дохождате съ такава славна и богугодна мисия— помирението, имаме за патриархъ знаменитъ архипастиръ, свѣтла личностъ, подобна на ония, които прославиха цариградския патриаршески престолъ, та лесно ще се уреди въпросътъ за отварянето на българскитъ училища.

Азъ разбирамъ, подзе посланикътъ, че вие съ това ваше предложение възнамѣрявате да отклоните постигнатото съгласие съ Негово Блаженство Екзарха, да свика въ София Св. Синодъ и взематъ едно постановление за помирение съ Патриаршията, споредъ уговореното условие.

Добре, казахъ, но отъ едно подобно решение на въпроса за помирението може би да произлѣзатъ неприятности. Ето какви:

Негово Блаженство Екзархътъ, да кажемъ, ще свика Св. Синодъ въ София. Ще каже: „Ние, освободенитъ отъ Русия българи, длъжни сме да слушаеме руското правителство. Чрезъ своя посланикъ то настоява да вземемъ решение за помирение съ патриаршията“. При тая приказка, въ тоя моментъ посланикътъ избухна и, разгнѣвенъ, започна да ни осжда съ викане: „Защо да казва, че руското правителство предлага и настоява за помирението; да каже отъ себе си, че интереситъ на църквата изискватъ това помирение!“ Хубаво, казахъ, но, ако каже отъ себе си, съ камъни ще го избиятъ: такова лошо впечатление ще направи на обществото и ще произведе смутове. — „Какви сте вие, българитъ, казваше той съ голѣмо раздражение, за национални интереси жертвувате църковнитъ!“ и пр.

Представявамъ, подехъ, какво е положението, а не какво трѣбва да бжде. Нека, за обяснение, да кажемъ невъзможното, че Негово Блаженство Екзархътъ ще свика Синода и ще предложи отъ себе си, че е необходимо да стане помирението подъ известнитъ условия, — че Св. Синодъ ще остане съгласенъ безъ прекословие и че вземе потрѣбното за помирението постановление, — че българското правителство се покаже благосклонно и че народътъ въ Княжеството се отнесе съ симпатия къмъ тоя актъ на помирението; обаче, тогава, въ такъвъ случай, ще настѣпи моментъ, въ който „последния

горша първихъ будутъ.“ (2 Петръ 2;20). Защото православнитѣ българи, жители на отсѣпенитѣ на Патриаршията епархии, ще кажатъ: „Политически ни отсѣпиха отъ родната майка; сега вие ни отсѣпвате и църковно, безъ нашето съгласие; нека грѣхътъ бжде на душата ви: ние, отъ нашитѣ епархии, ще образуваме отдѣленъ църковенъ окръгъ, подъ покровителството на папата съ отдѣленъ независимъ архиепископъ“. Постановлението отъ Св. Синодъ не е въ състояние да ги задължи да се подчинятъ на Патриаршията. Свободни сж да си образуватъ самостоятелна църковна униатска област; никой не може да ги ограничи. Поради това, постановлението на Св. Синодъ може да създаде едно положение, щото „во истину последния будутъ горша първихъ“. Разгнѣви се посланикътъ, каза, въ гнѣва си, нелѣстни думи по адресъ на българитѣ, че „вие, българитѣ, готови сте да станете и еретици за свѣтски и егоистични интереси“ и пр. крѣсканици.

Чакахъ го съ дълго търпение да свърши. Казахъ му, че и ние, българитѣ, сме като руситѣ славяни. Ако въ Русия има съ десетки еретически секти, защо да нѣма и въ България поне една—униатска? Не одобрявамъ това поведение, но посочвамъ опасността отъ въпросната мѣрка съ синодално постановление за помирието. Защо да се прибѣгнува до такава съ очевидни опасни послѣдствия мѣрка, когато имаме едно друго сръдство — чрезъ отварянето на училищата, което ще ни даде въ скоро време положителни благополучни резултати?!

Успокоенъ, посланикътъ попита, какъвъ бѣше тоя планъ? Повторихъ разказа. Азъ съмъ съгласенъ, рече, да се действува по тоя планъ. Пиши, рече, на Негово Блаженство да не свиква Синода и да не прави предложение за въпросното постановление. Уговорено е, ми каза, че ще дойде сега Негово Светейшество Патриархътъ. Ще говоримъ сега съ него по въпроса.

Попитахъ го, да изпращаме ли учители, които сж съ идеята за помирието? — Изпращайте, каза.

Съ всѣки параходъ за Солунъ изпращахме групи по 15—20 учители и учителки, и направо, по сухо, отъ други страни.

Гръцкитѣ владци подлудѣха. Подаватъ такрири за затварянето на отворенитѣ български училища. Повдигнаха гонение противъ българитѣ застѣпници за училищата. Българското население отъ околноститѣ на Солунската област се стече въ Солунъ въ едно множество повече отъ 10 хиляди души.

По това яростно движение на гръцкитѣ владци противъ отварянето на българскитѣ училища се изпратиха отъ руския въ Солунъ консулъ до руския въ Цариградъ посланикъ Новиковъ петъ рапорти съ обстоятелствено изложение на враждебното движение на гръцкитѣ митрополити противъ отварянето на български училища. Точни пре-



писи отъ тия рапорти получихме и ние чрезъ Наумъ Спространовъ, почетенъ драгоманинъ въ солунското руско консулство, който бѣше успѣлъ да стане и секретаръ на консула.

Получихме известие, че, вследствие на въпроснитѣ рапорти, посланникътъ на два пѣти изпратилъ посолския драгоманинъ Ону при Патриарха, а пѣкъ и самъ лично е ходилъ въ Патриаршията. Отидохме при него. На въпроса му: какво има? — Има нѣкои неприятности, казахъ, види се, Негово Светейшество Патриархътъ не е обяснилъ достатъчно на митрополититѣ изъ областитѣ целта, съ която се отварятъ българскитѣ училища. По негово желание, разправихме му въ подробности по въпроса на непрепоръчителнитѣ действия на грѣцкитѣ митрополити противъ българскитѣ училища и то ограничено, само толко и въ такава форма, колкото и въ каквато бѣше изложено въ рапортитѣ до него отъ солунския консулъ. Единъ по единъ прочете рапортитѣ, които бѣха на масичката при него и каза, че и той има сжщитѣ сведения. Каза ми, че на два пѣти изпратилъ драгоманина Ону и, че и самъ е ходилъ въ Патриаршията. Но и вие, рече, много хѣзло (бързо. Б. н.) захванахте работата: много учители изпращате наведнажъ. — За да стане по-скоро помириенето!... Възвърнахъ.

Вестникъ „Ла Турки“ и „Басиретъ“ почти въ всѣки брой пишатъ, че интереситѣ на държавата изискватъ да има за българското население изъ областитѣ български училища. Има едно неудържимо стремление въ младежта да получи образование. Като нѣматъ на мѣстото родни училища, отиватъ въ България, въ Русия и по цѣла Европа. Това не е въ интереса на държавата.

Турското правителство съ мѣстнитѣ областни власти даваха подкрепа и съдействие при отварянето на училищата.

Изпращането съ стотини учители продължаваше. Бѣснуването на грѣцкитѣ митрополити взе голѣми размѣри до полуда. Солунскитѣ валия съ едно писмо до солунския грѣцки митрополитъ го изобличаваше за неговитѣ действия противъ българскитѣ училища, действия противоречиви на неговия санъ и на неговата мисия, която се състоеше въ една деятелностъ на подпомагане за отварянето на училища.

Д-ръ Каракановски, лѣкарътъ на руското въ Цариградъ посолство, за когото се казваше, че е „окото“ и „ухото“ на посланика, ме потърсилъ, за да ми съобщи новото, т. е. следующето знаменито събитие:

На първия день на Великдень, на Възкресение Христово, споредъ традиционалния обичай, Патриархътъ, обкръженъ отъ блестящата си свита, състояща се отъ „архонтес ту генус“ (началници на рода), въ която и той, д-ръ Каракановеки, като пълномощникъ на Хаджи Лазари, зель участие и присѣтствувалъ на визитната церемония.

Когато патриархътъ, споредъ традиционниятъ обичай, държалъ речъ предъ посланика, съ молба да поднесе предъ стѣпките на Негово Величество императора почитанията, уваженията и молитвуванията на главата на православната източна църква, посланикътъ, въ своята ответна речъ, казалъ, че е разколебанъ въ своята вѣра за светостта на Патриаршията и на нейнитѣ органи, областни митрополити, които, въ своитѣ действия по въпроса за помирението, показали на дѣло, че нѣматъ нищо общо съ обязаността на своя санъ, като архипастири, че сж повече политически агитатори, отколкото духовни пастири и че е разочарованъ отъ мисълта, че на патриаршеския престолъ, на престола на Св. Иоана Златоуста, седи лице свято, което нѣма да си позволи маниера да лъже и да въвежда въ заблуждение посланика, представителя на императора, покровителя на православието.

„Ваше Светейшество, много ме лъгахте, изложихте ме на поругание и ме компрометирахте. Да Ви благодаря ли? О, какъ не?“

Като гръмъ поразила тази посланикова речъ членовѣтѣ на свитата и патриархътъ получилъ смъртенъ ударъ! Ни чула, ни видена подобна ужасна сцена!!!

Руската натура се появила тукъ въ всичката си сила, която държи двата полюса, дветѣ крайности: пълно, безгранично довѣрие и преданостъ, а, отъ друга страна, въ сжщото време безгранично недовѣрие, пълно разочарование, озлобление и ненавистъ.

За Новиковъ патриархътъ бѣше великъ светия, намѣстникъ на Св. Златоуста, а неговитѣ митрополити—истински архипастири духовни, а подиръ малко патрикътъ—великъ лъжець, предшественикъ на антихриста, и неговитѣ органи, владицитѣ—политически шарлатани. Или: Русия, отъ авторитарна монархия, ржководена отъ Разпутина, сибирския неграмотенъ мужикъ, се преобърна моментално въ съветска, болшевишка, ржководена отъ жидаветѣ въ лицето на великия жидъ-антихриста Троцки!

Московското християнско православно царство днесъ е нехристиянско московско-еврейско царство!!!

Подиръ получаването на сведенията за великденското приключение—посланикътъ скаранъ съ патриарха, отидохъ въ посолството да видя посланика и да чуя отъ него, какъвъ край е взело помирението.

Попита ме, какво има? — Въ гр. Струмица нѣмахме, казахъ, отдѣлна бългурска община. Въ новоотвореното бългурско училище, подъ ржководството на учителя Арсения Костенцевъ, изпратилъ своето дете единъ отъ градскитѣ свещеници, свещеникъ Константинъ. За тази негова постѣпка, че си изпратилъ детето въ българското училище, мѣстниятъ митрополитъ го наказалъ съ запрещение (аргосъ), да не служи и да не изпълнява никакви трѣби.

Така отритнатъ, свещеникъ Константинъ е принуденъ да образува отдѣлна, самостоятелна българска община. И, намѣсто да се опростотворяватъ работитѣ въ пѣтя на помирението, се усложняватъ. Добре ще да е Негово Светейшество патриархътъ да предпише на струмишкия митрополитъ да прибере свещеника Константина. Молимъ за опростотворение на въпроса за помирението.

Посланникътъ се раздражни. Започна да гърми, да вика и да ни осжда, че, съ изпращането на много учители и съ отварянето на всѣкъде училища бързо и бързо, сме разбъркали всичко и нищо не е останало неразстроено!

Ако, Ваше Превъзходителство, казахъ, мислите и сте убедени по съвѣсть, че нашитѣ училища сж истинската причина за тѣзи неприятности, кажете ни, молимъ, и ние, по ваше искане, ще ги затворимъ. — Не ми се сърдете, подзе посланникътъ, и не се обиждайте, че ви хокамъ, защото ми е много тежко; нищо не е, че азъ на васъ се гнѣвя. На патриката казахъ въ очитѣ и предъ свитата му, че е лъжець. Азъ да ви кажа вамъ: и патрикътъ е голѣмъ лъжець, и неговитѣ владици, гръцкитѣ митрополити, нѣматъ нищо общо съ мисията на тѣхното послание: „Тѣ сж не повече отъ политически шарлатани“. (Това чакахъ, да ни каже той, какви сж . . .)

Подиръ това, при замлъкването, азъ, присторенъ, че не съмъ разбралъ още че нѣма вече мѣсто да се говори за помирението, повторихъ да го помоля, да каже на патриарха, за да посъветва струмишкия митрополитъ да прибере свещеника Константина. Протегаше се посланникътъ на креслото си, когато азъ повтаряхъ да му говоря по въпроса за прибирането на попъ Константинъ отъ струмишкия владика. Така обтегнатъ ми каза умилено:

„Отець Методий, мислите ли, че азъ още не разбирамъ кюляфа, гдето ми скроихте?“ „Стани“, ми рече. Станахме. По негово водителство спацирахме по приемния салонъ.

Ходейки, каза ми: „Ще ти говоря сега повѣрително. Съ тия хора, съ тия патрици и владици, помирение не е възможно да стане. Въ Русия азъ минавахъ за най-компетентното лице да извърша помирението на Екзархията съ Патриаршията. И съ такава мисия бѣхъ изпратенъ тукъ. Написахъ си доклада, че е невъзможно помирението, поради известнитѣ причини и го изпратихъ.

За руското правителство моя докладъ по тоя въпросъ ще служи за законъ. За напредъ нѣма вече никога да ви предлага руското правителство за помирението. Когато тия епархии отъ европейскитѣ турски области се присъединятъ къмъ България политически, само тогава ще бжде изчерпанъ въпроса и ще стане помирението.

Ние ще поддържаеме вашето учебно дѣло. Но внимавайте и гледайте да не я докарате работата до тамъ, щото чрезъ просвѣще-

нието да се разпали националниятъ духъ на мѣстното население, та да поиска преждевременно да се освободи чрезъ чети, революции и възстания. Защото, въ такъвъ случай, турцитѣ ще ви унищожатъ съвсемъ, а пъкъ ние не ще можемъ да ви помогнемъ. Русия помага само когато е готова за война, защото, като не мине думата, трѣбва да е готова сопата—войната.

Цѣла Европа, казваше, всичкитѣ държави сж противъ Русия — и Англия, и Франция, и Германия, и Турция, и Гърция, и — всички. Предлежи да се даде една война. Тая война ще реши сждбата на славянството. За това европейскитѣ сили иматъ интересъ да предизвикатъ Русия на тази война преждевременно. Но Русия нѣма да даде тази война, до когато не се приготви и военно, и политически, така силно и здраво, щото повече отъ вѣроятно да бжде, че тази война ще бжде въ полза на Русия.

За съединението на Източна Румелия съ България вие, българитѣ, не трѣбва да се грижите. Това съединение толко е лесно и изпълнимо, щото само съ едно перо върху книгата може да се извърши. Една заранъ, когато станете, вие, българитѣ, ще намѣрите, че е станало съединението. Но, ако вие искате да го направите на своя глава, ще му носите неприятнитѣ отъ послѣдствията, защото това съединение е свързано съ Берлинския трактатъ.

Азъ съ тѣзи думи си отивамъ! Сбогомъ!“

Учебното дѣло, така подкрепено, напредна съ исполински крачки. По градоветѣ се отвориха прогимназии, гимназии, реалки, педагогически, семинарии и професионални и почти по всичкитѣ села—основни училища.

Гръцкиятъ цариградски печатъ отвори война-полемика противъ учебното дѣло на българитѣ и въобще противъ българския народъ, като опасенъ за интереситѣ на турската империя. Чрезъ „Ла Турки“ отговаряхме.

Когато се ожесточи печатната борба, ние написахме на български една статия, въ която помѣстихме всичкитѣ документи — отъ гръцкитѣ изъ областитѣ митрополити и отъ турскитѣ мѣстни власти, въ едно обширно изложение, което доказваше аргументално и представляваше образно, нагледно, крайно падналото състояние на гръцкото духовенство наедно съ Патриаршията и нейнитѣ органи, митрополититѣ и епископитѣ и намѣстниците имъ изъ областитѣ.

Тази предълга статия, която едвамъ можеше да се помѣсти въ единъ цѣлъ брой отъ вестника „Ла Турки“, преведе на френски Флорианъ. Наедно съ него ходихме въ редакцията на „Ла Турки“ и уговорихме съ нея, чрезъ едно възнаграждение отъ 50 лири турски, да бжде напечатана тая статия изцѣло, наведнажъ, въ единъ брой, занятъ напълно само отъ тая статия.

Отъ тоя брой откупихме нѣколко хиляди, нарочно отпечатани въ повече отъ обикновенитѣ броеве.

По всичкитѣ редакции на европейскитѣ вестници изпратихме по единъ екземпляръ отъ тоя брой. А пъкъ на университетитѣ, академиитѣ и висшитѣ училища въ столицитѣ на всичкитѣ европейски държави изпратихме най-малко по 50 екземпляра.

Въ въпросната статия бѣше, между прочемъ, казано, че, ако отъ противния лагеръ се оспори истинността на изложението, ще бждемъ неволно принудени да публикуваме и останалитѣ документи, които съставляватъ една невъобразима грамада. За поражението, което ще произведе това публикуване, ние нѣма да бждемъ отговорни, а ония които ни предизвикватъ.

Подъ влиянието на страха отъ подобно публикуване, патриархътъ изпрати въ Екзархията при насъ своя протосингелъ. Молбата бѣше изразена съ думата, обърната отъ протосингела къмъ насъ — *аѣлфе* (брате!). Аргументитѣ му бѣха, че не бива до такава степенъ да се позори и компрометира Патриаршията, защото въ нейното лице се излага на поругание Църквата, православието.

Сърбитѣ, гърцитѣ, които съ съдействието на съглашенскитѣ велики сили завладѣха тия български области, изпждиха учителитѣ, изпозатвориха всичкитѣ училища и учебни заведения, ограбиха и българскитѣ църкви.

За българитѣ въ тия области настъпи страшното робство, предъ което турското се представлява за благодатно — за Рай Божий. Камо го турското управление, викатъ въ Македония и Тракия! За чия смѣтка е тоя превратъ?

Да, за европейската свободолюбива и демократическа цивилизация?!!!“

Извлѣкълъ: Вл. Г. Кусевъ.

Н. В. Това извлѣчение, почти изцѣло, сме предали и въ сп. „Македонски прегледъ“, година II, книжка 4.

ПРОФ. В. И. ЗЛАТАРСКИ

## ЦАРЬ КАЛОЯНЪ ПОДЪ СТЕНИТЪ НА СОЛУНЪ ПРЕЗЪ 1207 ГОД.

Следъ смъртта на маркизъ Бонифация Монфератски, владѣтеля на солунското кралство, въ 1207 год. начело на управлението застанала жена му Маргарита като регентка на малолѣтния си синъ Димитра, обаче властта преминала въ рѣцетѣ на конетабля на кралскитѣ войски Амедея Буфа и на графъ Оберто III Биандратъ, които не само не искали да признаятъ върховната власть на латинския императоръ въ Цариградъ, Хенриха, но и мечтаели подъ управлението на една вдовица и на едно дете да се разпореждатъ произволно и окончателно да се отцепятъ отъ латинската империя. Обаче, на първо време тѣ трѣбало да се погрижатъ за своето самосъхранение, защото Солунъ отново се заплашвалъ отъ българитѣ.

Смъртта на Бонифация Монфератски била за българския царъ Калояна (1197—1207) най-сгоденъ моментъ, за да възобнови войната противъ солунското кралство. Калояну сж били известни промѣнитѣ въ Солунъ, и той твърде добре разбиралъ, че тъкмо сега, когато управлението на кралството се намирало въ рѣцетѣ на една слаба жена съ малолѣтенъ синъ, той ще може много по-лесно да се разправи и дори да унищожи тая латинска държава, която въ лицето на маркиза Монфератски представляла най-силенъ отпоръ при осъществението на плановѣтѣ на българския царъ и изобщо да се закрепилъ здраво властта му въ юго-западнитѣ български земи, днешна Македония. Затова, щомъ се научилъ за смъртта на Бонифация, Калоянъ събралъ многобройна войска и презъ августъ 1207 г. потеглилъ въ походъ. Той скоро се явилъ предъ стенитѣ на Солунъ и го обсадилъ. Ето какъ картинно ни описва тая обсада съставителтъ на 27-то чудо въ чудесата на св. Димитра Солунски, Иванъ Ставраки:

„Българскиятъ царъ Иванъ съ неудържимъ устремъ се впусна къмъ солунския градъ съ войска, по-голѣма отъ водния пѣсъкъ, отъ българи, дромати, татари, хазари, гърци, алани, руси — цѣло семейство отъ всѣкакъвъ родъ, каквито храни северната страна... Тамъ имаше копиехвъргачи, стрелци, шлемоносци, щитници, пращници, копиеносци и всѣко друго изобретение на бойното опълчение. Преди него (царя) дойде воеводата на войската, Манастиръ, — той бѣше

най-воинствениятъ въ боя, — и като настаняваше безбройната войска, разположи я на лагеръ за кратко време при рѣка Галикъ на тревисто поле. Следъ него и българскиятъ царъ разпъва палатката си съ толкова военна сила въ Лагадинъ, — това мѣсто отстои недалечъ отъ града — и доста му бѣше да достави за конетѣ вода и трева въ преголѣмо количество. И тъй събиратъ се войскитѣ отъ Галикъ и Лагадинъ, и градътъ на великия (мжченикъ), Солунъ, се увѣнчава съ вѣнца на нуждата, но не и на прославата, заобикаля се отвсѣкжде съ войски: военни отреди изпълниха наоколо, всички хълмове се изравниха, а земята долу се тресѣше отъ въоръженията на конетѣ, а въздухътъ отгоре изпущаше противенъ гласъ отъ цвиленето имъ, и трѣсъкъ, подобно на гръмъ, удряше и влагаше трепетъ въ сърдцата на гражданитѣ . . . Когато пъкъ царътъ, враждебно настроенъ, се приближи съ многобройната си войска откъмъ севернитѣ високи хълмове, отдето се виждаше цѣлиятъ градъ, той, като гледаше отъ височина и виждаше величавитѣ и хубави къщи и честнитѣ църкви, разпитваше и разучваше, а когато видѣ домътъ на великия Димитра, попита и узна, че това е църквата на мжченика Димитра, слѣзе веднага отъ коня, поклони се и така рече: „св. Димитре, — подобава безъ приструвки отъ почитъ да каже варварскиятъ гласъ, — ако превзема тоя градъ, ще ти изградя добъръ манастиръ“.

„Противъ свѣтлия тоя градъ се взе лукаво решение, което Богъ свише не утвърди, разстройвайки плановетѣ на народитѣ: да разруши тоя градътъ на мжченика, да го изпразни отъ всички негови обитатели, които биха избѣгнали острието на меча и да го събори до основи наравно съ земята, като хвърли въ заустение благонароचितия, славния и най-красивия отъ градоветѣ (градъ) и искаше, щото тоя да почернѣе и да стане поле безъ следи. Но ти, Димитре, добрий мжчениче, градопазителю, отечестволубителю, великий военачалниче на божието опълчение, като се надсмѣшъ надъ неговото очудване и се подиграешъ съ суетното му намѣрение, изостри своето оръжие противъ него! Обаче той (св. Димитъръ) се въздържаше, като му (на царя) даваше време, следъ като благоразумно се разкае, да отстъпи отъ злобата и суетата, които замисляше. Но той (царътъ) не (направи това), а колкото можеше скоро, разпраща разузнавачи (сходники) около цѣлия градъ, да изброятъ поотдѣлно всички кули и (да измѣрятъ) разстоянията на стениитѣ между тѣхъ, всички зжбери. Това става твърде бързо. На съветъ заседава цѣлото старчество на оная войска и нарежда плана на боя: къмъ всѣка кула на града по единъ отредъ отъ войската му (на царя) да се приближи и всѣки отредъ да носи по две стѣлби, и да нападнатъ всички войски около града наедно и изведнажъ и, придържейки се о закона за боя, съвикъ само и лесно ще го (градътъ) преодолѣятъ; и щѣше на дѣло да излѣзе за него (за града) споредъ решението. Защото, при толкова

безбройно множество войски де можеше градътъ да има вжтре спссобни за бой люде, ако да не бѣше издигналъ силата си пакъ великиятъ пазитель нашъ и военачалникъ всѣкога победитель, който язди спасително за града яздене“.<sup>1</sup>

Но на царь Калояна не било сждено да довѣрши почнатата обсада, защото презъ нощъта срещу деня, въ който била назначена обща атака на града, той скоропостижно се поминалъ. Внезапната смъртъ на Калояна подъ стениѣ на Солунъ и обстоятелствата, при които тя се случила, скоро станала предметъ за народни приказки, които се оформяватъ въ 27-то чудо въ чудесата на великомъченикъ Димитра, патрона на града. Ето какво се разказва тамъ за нея:

„Докато българскиятъ царь Иванъ отъ вечерята бѣ наредилъ всѣка хитрость и цѣлия свой планъ и отреди и бѣ приготвилъ панцири, оржжия и лжкове, цѣлото друго нареждане (а именно), още отъ сутринята на разсъмване, когато слънцето се покаже на изтокъ, да обиколятъ града за бой и воюване, се обърнало на сънь, защото настъпила нощъта на неговото умъртвяване. И не стана, както и прилича, друго освенъ това, за което ношемъ се мечтае (а именно), че отредитѣ му завземали града, че по стълбитѣ се качватъ на стениѣ, че вижда мжжеубийства, че чува метежъ, че съ голѣма гордость влиза вжтре въ града. Обаче това за него бѣше само до полунощъ, следъ като бѣ заспалъ. Докато още свѣщи му освѣтяваха ношната тъмнина въ палатката, когато юноши предстояха и бодърствуваха и стража пазѣше, както е обичай, предъ него, тогава, тъкмо тогава, твърде рано въ края на нощъта Богъ допусна на своя мечъ на отмъщението да заблесте и го наостри като на точило чрезъ ревността на мъченика. И бодърствуващиятъ наистина стражъ и защитникъ на нашия градъ, великиятъ на великия царь войникъ, Димитъръ конникъ, на бѣлъ конь изненадано се явява на българския господарь и веднага поражава клетника въ сърдцето. Последниятъ, като завикалъ силно, почналъ да хока главния началникъ на войската Манастра, какво той е нараненъ тъкмо отъ него, защото нему се показало, че видѣлъ, какво той, възседналъ на породистия и бѣлъ конь, на който обикновено яздилъ, дошълъ вжтре въ палатката и забилъ въ сърдцето му копието, което той (Манастръ) обикновено носѣлъ. И той (Калоянъ) пакъ продължавалъ да хока тогова и така често, че оня (Манастръ), разбуденъ отъ виковетѣ, скочилъ отъ постелката си, защото палатката била съседна нему, влѣзълъ, явилъ

<sup>1</sup> Вж. **Іоанинъ Ставракѣа, хартофілака солоуи<sup>5</sup>сваго, 'О уюдесехъ мѣротоу<sup>5</sup>ца желикаго Димитріа, уюдо к'з,** въ Панигирика на Владислава Граматика отъ 1479 г., намиращъ се въ библиотеката на Рилския манастиръ № 4/8 (61), листъ 233—234 об. — Вж Е. Спространовъ, Опякъ на ржкописитѣ въ библиотеката на Рилския манастиръ. София 1902, стр. 110.



се и чулъ: „ти, който бѣше дошълъ тукъ преди малко, възседналъ на бѣлия си конь, ме прободе съ копие“. Той (военачалникътъ) се силно изплашилъ и казалъ: „не, царю! съжали се, смили се! не е възможно това, не! тебъ ти се е причудило, не е истина!“ Оня (Калоянъ), понеже бѣ получилъ дълбока рана, страшно се превивалъ, викалъ и стенѣлъ. Така той бѣ справедливо прободенъ въ корема, и голѣмо количество чиста кръвь се излѣ навънъ, за да се потопи кракътъ ти, Димитре, въ кръвта на твоитѣ врагове заради тоя твой градъ. И почналъ да изнемогва. Като видѣлъ това главниятъ военачалникъ на войската му, Манастиръ, колкото било възможно скоро, турилъ го възнакъ и безогледно се спусналъ да бѣга, като се спасилъ съ хитростъ, съ такава бързина отстѣпилъ, а подиръ него и съ него и цѣлата она безбройна войска, така скоро, като че ли нѣкои бореади (северни вѣтрове) гонѣли тѣхъ, съкрушенитѣ. Страхъ и трепетъ нападналъ на тѣхъ като предъ нѣкой чуждъ обхватъ. Обаче и тоя (Калоянъ) не преживѣлъ дълго, но въ сжщия още день на залѣзь-слѣнце, както еднодневното животно въ библията, умрѣлъ насилствено. Така клетникътъ пожъналъ плодетѣ на собствената си злоба и суета, като изпилъ до дѣно бокала на яростта и чашата на гнѣва Господенъ, и, когато божественото острие се опило, той билъ подложенъ на изпитание. Защото неговото усилие се обърнало върху главата му и неговата неправда достигнала до върха; той падналъ самъ въ ямата, която бѣ приготвилъ: едно само копие на (велико)мжченика било достатъчно, за да отмъсти за неговитѣ многобройни злини, и справедливата кръвь на неговитѣ вжтрешности изтича въ замѣна за многото несправедливи кърви.“<sup>1</sup>

Тая легенда, несъмнено, е била съставена въ Солунъ наскоро следъ оттеглянето на българскитѣ войски отъ стенитѣ на града и, може би, още въ сжщия день, щомъ се разчуло за смъртта на царь Калояна. Отначало тя е ходила като слухъ, а после послужила като основа за 27-то чудо въ чудесата на св. Димитра, което било съставено, както се каза, отъ самия Ивана Ставраки, дяконъ при църквата св. Димитъръ въ Солунъ, близъкъ съвременникъ на самото събитие, защото той е живѣлъ презъ XIII. вѣкъ<sup>2</sup>. Отъ съчинението на Ив. Ставраки легендата се разпространила навсѣкжде, както се види отъ разнитѣ приписки и прибавки къмъ ржкописитѣ на историята на Никита Акомината<sup>3</sup>. По него и биографътъ на св. Сава Сръбски, Теодосий (писателъ отъ XIII—XIV. в.), който пише за **Клдоина, царя загорскаго, егоже, гдгдолють, оуби светни Димитрие**, разказва след-

<sup>1</sup> Пакъ тамъ, л. 234—234 об.

<sup>2</sup> Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. I, ч. 2, стр. 40; и бел. 2.

<sup>3</sup> Вж. О. Успенскій, Образование втораго болгарскаго царства. Одесса 1879-стр. 255—256 и бел. 1 на последната страница.

ното: „Калоянъ, царь загорски, се вдигна и, като разори много гръцки градове по цѣла Тракия и по цѣла Македония, защото тогава царуваха франкитѣ и владѣха Константиновия градъ, безъ да скърбятъ за разорението на другитѣ градове, понеже не ги смѣтаха за свои, той, като ги намѣри празни и безсилни, разоряваше. Дойде той съ много войска, както въ старо време Сенахеримъ срещу божия градъ, срещу до край-земя прославения, богохранимъ, голѣмъ градъ Солунъ, срещу родината на св. великомъченикъ и страстоносецъ Димитра — въ него градъ лежатъ и честнитѣ му мощи, отъ които тече миро, — безъ да се посрами отъ светостъта на светеца, нито пъкъ да се стресне отъ чудесата, които ставатъ отъ него при светия му ковчегъ чрезъ мироизвиране, и мислѣше да разори и Солунъ, както другитѣ градове, и да го докара въ крайно запустение. Но чрезъ горещото предстателство на светеца предъ Бога той се отказа отъ суетния си помисълъ, не изсипа тулъ стрели, нито извади оръжие, а заедно съ пристигането си при града по божия присъжда отъ невидима рана въ сърдцето си получи смъртъ, марцина се помина. И така, чрезъ молитвитѣ на светеца Богъ запази града невредимъ. Дошлиѣ войски, обхванати отъ ужасъ, боейки се отъ светеца, намислиха да бѣгатъ, но началствуващитѣ воеводи не искаха да оставятъ своя царь за присмѣхъ на гражданитѣ и за ядене на звѣрове и птици, а, като имаха вѣра къмъ него и показваха последната си обичъ, понесоха мъртвия си царь съ себе си; а понеже се бояха отъ дългия пътъ, тѣ разрѣзаха корема му и, като извадиха всичкитѣ му вътрешности и тѣлото му обсолиха, отнесоха го въ своя си“<sup>1</sup>. Въ последния пасажъ Теодосий се значително различава отъ Ив. Ставраки, и трѣбва да се предполага, че това сж негови измѣнения и съображения, защото такъвъ славенъ царь не е могълъ да бжде изоставенъ отъ войската и пълководцитѣ си следъ смъртъта му.

Близкиятъ по време византийски историкъ, Георги Акрополитъ, както изглежда, не иска да вѣрва на чудото. Той пише: „Когато достигна до самия Солунъ, Калоянъ умрѣлъ тамъ схванатъ отъ бодежи въ страната (*πλευρίτιδι νόσφ*), а нѣкои казваха, че смъртъта последвала отъ божия гнѣвъ къмъ него, защото на сънь му се показало, че единъ въоръженъ мжжъ го нападналъ и го ударилъ съ копие въ плеврата“<sup>2</sup>. Легендата за смъртъта на Калояна намираме и у западнитѣ писатели. Така абатътъ на мѣнастиря „Три извора“ въ Шампань, Алберикъ, само отбелязва: „За Иваница, краля на Българию, ние чухме, че когато отивалъ противъ Солунъ, билъ убитъ отъ св. Димитра“<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Вж. Животъ светого Сава, изд. Ъ. Даничиѣа. Београд 1860, стр. 103—104. — Ср. Житиѣ св. Сѣмеона, изд. Р. J. Šafařika, Pamatki. Прага 1868, гл. XVII, стр. 23. — Доментиан, Животи св. Семеона и Сава, изд. Ъ. Даничиѣа. Београд 1868, стр. 109.

<sup>2</sup> G. Acropolites, edit. A. Heisenberg, cap. 23, p. 13, 19—23.

<sup>3</sup> Chronica Alberici, monachi Trium Fontium. Pertz, MGH, t. XXIII, p. 886.

Нѣщо повече ни дава Робертъ де Клари, който се смѣта за единъ отъ най-надежнитѣ западни писатели за латинската империя следъ Ж. Виллардуена. Той разказва, че следъ смъртъта на маркиза Монфератски, Калоянъ обсадилъ Солунъ, въ който маркизата и рицаритѣ заедно съ другия народъ, които защищавали града, се затворили. Като не се уповавали на своята сила и на здравината на градскитѣ стени, рицаритѣ и жителитѣ се обърнали съ молба къмъ св. Димитра, покровителя на Солунъ, за да ги избави отъ неминуемата погибель, и той послушалъ молитвитѣ имъ. Една сутринъ, когато Калоянъ спѣлъ въ палатката си, при него се явилъ св. Димитъръ и го поразилъ въ сърдцето съ копие. Когато неговиятъ народъ и куманитѣ се научили, че той е мъртъвъ, тѣ се прѣснали и се върнали въ земята си<sup>1</sup>.

Отъ съпоставката на всички тия известия за смъртъта на царъ Калояна най-първо се поражда въпросътъ: има ли въ основата на легендата нѣщо фактично, нѣщо истинско, или изобщо умрѣлъ ли е Калоянъ отъ естествена или насилствена смъртъ? Ако Георги Акрополитъ, който живѣлъ и действувалъ презъ втората половина на XIII. вѣкъ, се отнася скептически къмъ разказа на чудото, какво св. Димитъръ убилъ Калояна (той дори името на светеца не споменува) и е готовъ по-скоро да приеме, че последниятъ е умрѣлъ отъ естествена смъртъ, то това ясно говори, че тукъ е нѣмало никакво чудо, а реално убийство на Калояна, извършено въ палатката му несъмнено отъ нѣкого отъ неговитѣ близки, защото при многобройната страже въ и около палатката, въ която той спѣлъ, само вътрешенъ и при това влиятеленъ човѣкъ е могълъ да извърши убийството. Въ разказа на чудото, както видѣхме, фигурира една личностъ, която, очевидно, е историческа, именно Калояновиятъ главенъ военачалникъ Манастъръ, чието име явно сочи на неговия кумански произходъ.<sup>2</sup> Въ последната минута на живота си Калоянъ него настойчиво обвинява въ нараняването си. Това обстоятелство едва ли може да бжде измислица на Ив. Ставраки, който върху тоя истински фактъ е построилъ цѣлия разказъ на чудото, следов. че Калоянъ е умрѣлъ отъ насилствена смъртъ, т. е. че убийството му е плодъ на нѣкой заговоръ, въ това не може да има никакво съмнение. Тоя изводъ ще получи своята подкрепа, ако се обърнемъ къмъ събитията, станали веднага следъ смъртъта на Калояна въ Търново.

Георги Акрополитъ разказва следното: „И тѣй, когато той (Калоянъ) по тоя начинъ умрѣлъ, завладѣлъ властѣта надъ българитѣ

<sup>1</sup> Robert de Clari, La conquête de Constantinople, éditée par Philippe Lauer, Paris 1924, cap. CXVI 5—19, p. 107—108 (Les classiques français du Moyen âge, publiés sous la direction de Mario Roques).

<sup>2</sup> Вж. Анна Комнена, édit. Teubneriana. t. II, p. 62, 22—33; 71, 14; 107 23 etc., у която това име се пише Μουστράς.

«синътъ на сестра му, на име Борилъ, следъ като взелъ за жена вуйна си скитянка; а сина на Асѣня, Иванъ, който билъ още въ детска възраст, нѣкой, тайно като го грабналъ, казалъ, че отишьль при скититѣ.»<sup>1</sup> Изтъкнатитѣ тукъ два факта — женидбата на Борила за жената на Калояна куманка и отвличането на сина на Асѣня I Старий, Иванъ Асѣнь, правия наследникъ на престола, който не билъ излѣзълъ отъ детската възраст,<sup>2</sup> — ясно показватъ, че Борилъ завзелъ престола не по право, а узурпаторски по силата на единъ заговоръ, жертва на който станалъ Калоянъ. Тоя заговоръ несъмнено е излѣзълъ изъ срѣдата пакъ на куманската болярска партия, защото въ него главни действуващи лица били кумани: царицата куманка и главниятъ военачалникъ Манастьръ. Куманитѣ боляри, недоволни, може би, отъ това, че Калоянъ не изпълнилъ даденитѣ отъ него тѣмъ обещания при завземането на престола въ 1197 год. и, ползувайки се отъ последнитѣ военни несполуки на своя царь, решили да се разправятъ съ него сжщо тѣй, както съ постаритѣ му братя, Петра и Асѣня. Както въ 1196 год. изтъкнали въ заговора противъ Асѣня I Стари неговия братовчедъ Иванка, така и сега тѣ сполучили да привлѣкатъ на своя страна неговия сестриникъ Борила, комуто, очевидно, обещали да го направятъ така сжщо царь, ако застане начело на заговора. Затова и Стефанъ Първовѣнчаний въ житието на баща си св. Симеона (Ст. Неманъ), нарича Борила **законопрѣстоупникъ, якоже беззаконие въ семоу мироу не оутан се, прѣсия бо иродово беззаконие понстия**<sup>3</sup>. Въ това дѣло не малко е спомогнала и царицата, която сама недоволна, може би, отъ мъжа си, е държала страната на куманската партия и отъ своя страна обещала на Борила да се ожени за него, чрезъ което тя мислила да го закрепи на престола. Погубването на Калояна било възложено върху пълководеца Манастра, който принадлежалъ къмъ куманската партия и билъ, очевидно, единъ отъ главнитѣ съзаклетници; а убийството било наредено да стане за по-голѣма сигурность далечъ отъ столицата, и когато царската войска се намирала вѣнъ отъ предѣлитѣ на България. При такова положение на работитѣ съвсемъ понятно става и изчезването на правия наследникъ на престола. При неочакваностъта на самото събитие, като се боели, да не би следъ узурпацията на властѣта синоветѣ на Асѣня I, Иванъ Асѣнь и Александъръ, да бждатъ подложени на нѣкоя зла участь отъ страна на братовчедата имъ Борила и неговитѣ съмишленици, българскитѣ боляри, приятели и род-

<sup>1</sup> Acropolites, ib., p. 24, 4—9.

<sup>2</sup> Г. Акрополитъ употребилъ тукъ думата ἀφῆλιξ, — ιχος която споредъ А. Heisenberg'a значи pondum maturus (ib., p. 316, s. v.), а собствено тя значи „излизашъ отъ детство“, т. е. Иванъ Асѣнь билъ въ 1207 год. на 14—15 години.

<sup>3</sup> Житие св. Симеона, п. т., гл. XVI, стр. 21; ср. гл. XVII, стр. 22: **законопрѣстоупникъ.**

нини на царстващата династия, намѣрили за добре да ги скриятъ отъ очитѣ на узурпатора вънъ отъ държавата: отначало тѣ били тайно държани, а после били отведени въ Русия, дето тѣ останали презъ цѣлото царуване на Борила. Затова и тоя, който ги грабналъ, за да маскира тѣхното отвлечане, казалъ, че Иванъ Асѣнъ отишълъ при куманитѣ.

Дали заговорътъ въ 1207 год. е ималъ нѣкаква връзка съ възстанието въ 1205 год., което бѣ извикало Калояна въ Търново, когато той се наслаждавалъ съ блѣскавата си победа надъ ромей и латинци<sup>1</sup>, не може да се установи; едно е вънъ отъ всѣко съмнение, а именно, че ако въ 1205 г. царь Калоянъ сполучилъ своевременно да усмири възстанието и строго да накаже начинателитѣ и съучастницитѣ имъ, то въ 1207 год. той не можалъ да предупреди злото; той станалъ жертва, както и двамата му по-стари братя, Асѣнъ и Петъръ<sup>2</sup>, на кознитѣ на куманската болярска партия, членоветѣ на която безогледно се домогвали да взематъ властта въ рцетѣ си.

20. I. 1934.

<sup>1</sup> Вж. В. Н. Златарски, Гръцко-български съюзъ презъ 1204|5 год. София 1914, стр. 21.

<sup>2</sup> Че убийството на Асѣня I и брата му Петра е било дѣло на куманитѣ боляри въ България, ние разгледваме и обосноваваме на друго мѣсто.

† КУЗМАНЪ ШАПКАРЕВЪ

## ПРЕДИСТОРИЯ НА СОЛУНСКИТЪ БЪЛГАРСКИ ГИМНАЗИИ

Непосрѣдствено следъ Санъ-Стефанския договоръ, положението на българитѣ въ Македония стана непоносимо. Още при развитието на военнитѣ действия презъ 1878 год. огромни маси бѣжанци турци бѣха напуснали своитѣ мѣста предъ настѣпващитѣ руски войски и нахлуха въ предѣлитѣ на Македония и Западна Тракия. Чиновници, войници, селяни, жени и деца, всички тия нещастни хора се нахвърлиха въ незащитѣ отъ руски войски градове на грижитѣ на дезорганизираната турска властъ и за смѣтка на мѣстнитѣ населения. Озлобени за личното си нещастие и за това на държавата, турцитѣ, не само масата и чиновничеството, но и висшитѣ крѣгове около султана, бѣха обладани отъ неугасимъ гнѣвъ срещу всички българи, смѣтани за държавни неприятели, които докараха московцитѣ до самия Цариградъ.

„Всичко, пише Кузманъ Шапкаревъ<sup>1</sup>, се нахвърли върху насъ, да ни довърши, да ни изтрѣби, да си отмъсти за пораженията и срамътъ, които девлетътъ претърпѣ съ примирието въ Санъ-Стефано. Турчинътъ съ ненадминато остървение и незапомнени зулуми се надвеси върху беззащитната рая. Заредиха се убийства надъ по-събуденитѣ македонци, мнозина увиснаха на бѣсилки по градоветѣ и въ страната зацарува тероръ, какъвто не бѣ вижданъ никога до тогава: просто по-събуденъ българинъ, който се осмѣляваше да подигне погледъ, смѣташе се бунтовникъ и биваше безпощадно наказанъ. Тероръ такъвъ, че никой да не посмѣе да се нарече съ народностното си име. Закриха се черкви и училища български, изкупени съ дългогодишни страдания и борби. Трѣбваше никой да не издигне гласъ за народнитѣ права, нито да се намѣри човѣкъ, който да поиска приложението на чл. 23 отъ измамническия Берлински договоръ. Турскиятъ ятаганъ стоеше като Домоклевъ мечъ съ много по-голѣма сила отколкото попереди надъ главата на българитѣ. Коварнитѣ гърци, вѣрни

<sup>1</sup> Кузманъ Шапкаревъ е роденъ въ Охридъ на 1834 г. и починалъ въ София на 1909 г. Ученикъ на Янаки Стрѣзовъ, той е билъ учителъ въ Струга, Охридъ, Прилепъ, Кукушъ и Солунъ. Пламененъ родолюбецъ, прилеженъ работникъ съ перото, той ни е далъ за македонскитѣ българи огромни фолклорни материали и непреброима редица дописки въ цариградскитѣ вестници до освобождението на България и въ разнитѣ софийски печатни издания следъ това.

на своята роля да донасятъ, клеветѣха българитѣ, че се стремѣли да доведатъ московеца и въ Македония, и по тоя начинъ положиха всички усилия чрезъ турската власть, да повърнатъ на патриаршията села и градове, които бѣха минали въ лоното на Екзархията. Ето така презъ Турско-Руската война и веднага въ следващитѣ години всичко, което бѣше припечелено отъ българщината въ Македония въ време на църковнитѣ борби, заглѣхна, замрѣ подъ терорътъ на властта.

Въ тия усилни времена, мнозина отъ интеллигентнитѣ българи въ Македония, учители, свещеници, търговци, успѣха да преминатъ границата и да се прибератъ на свобода въ София и въ Пловдивъ, дето бѣха посрещнати като братя отъ свободнитѣ българи, тѣхни сънародници. Между тѣхъ, на първо време бѣха моитѣ съотечественици: моя учителъ Янаки Стрѣзовъ, В. Диамандиевъ, Г. Пърличевъ, Д. Узуновъ, братъ ми Петъръ и др., които бѣха успѣли да се изпокриятъ и да се намѣрятъ отвѣждъ предѣлитѣ на Македония — всички настанени на добри мѣста въ свободна България. Я. Стрѣзовъ бѣше назначенъ членъ на Кюстендилския окръженъ съдъ, Г. Пърличевъ — преподавателъ въ Габровската гимназия, Д. Узуновъ — въ Народната библиотека въ София, а братъ ми Петъръ — училищенъ инспекторъ въ Самоковъ. Азъ останахъ въ Охридъ, понеже не ми се отдаде да избѣгамъ.

Най-после, на 5 мартъ 1880 год., и азъ успѣхъ да побѣгнамъ при брата ми въ Самоковъ. Сега вече, напоенъ отъ свободата, която дишехъ съ пълни гърди, почувствувахъ се свободенъ да се движа и се отправихъ въ Пловдивъ, гостъ на стария ми приятелъ Методий Кусевичъ, протосингелъ на Пловдивския миротполитъ Панаретъ, македонски българинъ отъ с. Пжтеле.

Загриженъ бѣхъ на първо време да намѣря начинъ и срѣдства да издамъ моята сбирка отъ народни умотворения, събирани въ Македония преди десетки години. Дѣдо Методий ми обеща своята подкрепа и ме упжти. Пъкъ и на двама ни голѣмата грижа бѣ, какво да се направи, за да се възстанови учебното дѣло въ нашитѣ краища, да се закрепятъ общинскитѣ народни училища заедно съ българскитѣ общини, да се откриятъ тамъ, дето бѣха закрити, съ една дума просвѣтното дѣло да се постави на здрави основи, та въ близко бждеще да залѣй съ своята лжчезарна свѣтлина цѣла Македония. Въ нашитѣ всѣкидневни беседи съ тоя опитенъ и преданъ служителъ, зрѣеше у насъ мисълта за основаването на срѣдни учебни заведения, мъжки и девически, които да послужатъ за моделъ и приказъ и предъ другитѣ народности, пициниери за учители и просвѣтени хора, такива каквито се откриваха вече въ Пловдивъ и София.

Идеята за Солунскитѣ гимназии бѣ се родила вече и си пробила ваше пжтъ. Сжщата мисълъ била и у Н. Бл. Българския екзархъ, който

оставаше въ Цариградъ. Предъ Н. Бл. именно ме изпрати дѣдо Методий съ препоржчително писмо, мене, като човѣкъ който познава учебното дѣло въ Македония и е въ състояние да го уреди.

Съ препоржката въ ржце „ето човѣкътъ който търсимъ“ азъ се намѣрихъ въ Цариградъ и се представихъ на Н. Блаженство. Прие ме радушно и ми каза: „Тъкмо като Васъ човѣкъ ми трѣбва“. Обеща ми още да се погрижи и за издаването на сборника ми.

По този начинъ дѣдо Екзархъ ми възложи веднага една мисия, за която бѣхъ вече приготвенъ отъ учителската ми дейность въ Македония и която съ радостъ приехъ. Върнахъ се съ писмо до Методия и други голѣмци въ Пловдивъ и София, за да се приготви и осигури помощта, която ще се даде отъ Източна Румелия и отъ Княжеството за издрѣжката на учебнитѣ заведения, които ще се откриятъ.

Между другитѣ, видѣхъ се въ София и съ тогавашния министъръ председателъ Драганъ Цанковъ, който ме помоли да му представя своя рапортъ и проектъ на моитѣ действия. Това сторихъ, и самия Д. Цанковъ остана много доволенъ отъ моето изложение, само съ едно не се съгласи: съ моя планъ — висшитѣ училища да се откриятъ въ Солунъ. Предъ моето твърдо и неотклонимо постоянство най-после се реши тоя въпросъ (за висшитѣ училища) да остане висящъ и да се реши въ Цариградъ отъ Н. Блаженство. Въ моето изложение азъ препоржчвахъ новооткрититѣ заведения да се основатъ въ Солунъ съ пансионни мжжски и девически, а въ Битоля, Скопие, Съръ да се издържа по една гимназия. Всѣкъде, дето по-преди сж съществували български училища и сж западнали или сж закрити, тѣ да се възстановятъ и реформиратъ, да се закрепятъ. Централното управление и помощитѣ, които ще се получатъ, да се съсрѣдоточатъ въ Екзархията.

Отъ София потеглихъ на 18 май 1880 год. презъ Пловдивъ, за да се видя и поприказвамъ съ моя старъ другаръ Методий и отъ тамъ право за Цариградъ (дето пристигнахъ на) 2 юний 1880 год. Тукъ всичко вървѣше благополучно, и съ самия Екзархъ се разбрахме добре въ всичко, обаче, като дойде въпроса, кжде да се откриятъ срѣднитѣ учебни заведения, ние останахме на две становища. Азъ настоявахъ на своето си — въ Солунъ, Н. Блаженство не скланяше, главно за това, че тамъ училищата, открити още отъ преди 21 години, не показали голѣми успѣхи. Азъ, обаче, настоявахъ на своето и намирахъ все нови доводи за да оборвамъ ония на Екзарха, додето той се преклони и ми каза: „Иди и прави както знаешъ; следъ една година ще видимъ“.

И така, азъ трѣгнахъ за Солунъ съ пълна вѣра, че ще имамъ успѣхъ, такъвъ какъвто имахъ по-рано въ Кукушъ, Прилепъ, Охридъ, Струга. Додето бѣхъ въ Цариградъ, заедно съ Д. Узуновъ използвахме времето да подадемъ прошения-махзари отъ името на маке-



донското население предъ европейската комисия, която заседаваше за да изработи органическия уставъ на обещанитѣ въ Берлинъ реформи за Македония. Гърцитѣ бѣха подушили тази наша дейность и бѣха ни посочили на турцитѣ. Затова ние побързахме да офейкаме, за да не се намѣримъ въ затвора.

По мое указание Екзархията бѣше поканила 30-на души учители македонци, изпобѣгали въ България, да се завърнатъ и заематъ мѣстата си—старитѣ. Обаче, тая първа година, освенъ мене и Узунова, никой не се завърна—нѣма смѣлостъта.

Пристигайки въ Солунъ на . . . намѣрихъ българскитѣ училища въ развалини, и човѣкъ съ по-малко фанатична вѣра отъ моята би падналъ въ отчаяние. Всичко на всичко намѣрихъ 17 ученици бевци, както ги наричатъ, и само 4 по-възрастни, които съставляваха, да речемъ, нѣщо като I-и класъ.

Но, нали въ Солунъ трѣбваше да играя и друга роля: — да направлявамъ българщината и въ цѣла Македония? Тамъ бѣ пристигналъ инкогнито Фрицъ Морицъ, пратеникъ на английското правителство, да види що става въ тая Македония и да провѣри, кое бѣше вѣрно отъ всѣкидневнитѣ оплаквания срещу терора на турцитѣ, които вилнѣха, както никога до тогавъ. Той пжтуваше подъ маската на кореспондентинъ на в. „Дейли Нюзъ“, и за такъвъ го знаеха всички въ Македония. Съ очитѣ си той видѣ турскитѣ звѣрства надъ невиннитѣ българи . . . виновни само за това, че сж братя на освободенитѣ вече българи. Въ моята мисия влизаше, да го видя и да му изложа положението, както си е, и той бѣ посетилъ и училището ни. Единъ день преди трѣгването му, посетихме го, азъ и другаря ми Хр. Бучковъ, представихме му се и си позволихме да му обърнемъ вниманието на редици българи, които всѣки день почти минаваха предъ прозорцитѣ му, вързани въ вериги, съ избити глави, изскубани бради и изпотрошени ржце въ затворитѣ на К а н л и К у л е (Кървавата Кула) и отъ тамъ се изпращаха на заточение въ Анадола, за да не се върнатъ. Описахме му съ жарки краски сждбата на народа ни мжченикъ. Фрицъ Морицъ ни изслуша и се задоволи да ни каже, че това било, защото ние, българитѣ въ Македония, сме били русофили и сме отивали съ Русия. Последва нашия отговоръ: „Ний сме народъ, който отъ 5 вѣка робува, отъ Русия сме видѣли полза и отъ тамъ очакваме подобрене на нашето мизерно съществуване. Нека и Велика Англия направи нѣщо малко за облекчение на нашето тегло и отъ насъ по-голѣми англофили нѣма да се намѣрятъ въ свѣта. Ето, сега е случай да ни помогне и, като приятелка на турцитѣ, да ги застави да приложатъ членъ 23 отъ Берлинския договоръ“. Явно бѣ, че всичко това не му се хареса. Нашата цель не бѣше, да му се хареса или не, а да му кажемъ истината.

Следъ него обиколиха Македония и пристигнаха въ Солунъ още двама други англичани, Жералдъ и Тротеръ, съ цель и задача да прикриятъ отъ общественото мнение турскитѣ зулуми и адътъ въ Македония, като обвинятъ за всичко насъ, българитѣ.

Така или иначе, дойде и новата учебна 1880—1881 година на Солунскитѣ училища подъ мое управление. Но преди да почнемъ учебнитѣ занятия, имаше да се справимъ съ една общинска работа, за която азъ трѣбваше да се върна пакъ въ Цариградъ.

До като заседаваше европейската комисиия въ Цариградъ за Органическия уставъ, въ Солунъ се образува друга подкомисиия за да изработи ужъ реформитѣ, нужни специално за солунскитѣ вилаетъ. Въ нея влизаха, като членове, турци, евреи и гърци и лица отъ другитѣ народности, живущи въ Солунъ, но тамъ мѣсто за българинъ нѣмаше; сякашъ българи нѣмаше въ солунския вилаетъ. Макаръ и да знаехме, че отъ тия комисиии и подкомисиии нищо за насъ добро нѣма да излѣзе, ние трѣбваше да протестираме отъ името на македонскитѣ общини и съ протести и махзари предъ Великитѣ сили да изнесемъ тоя въпиющъ скандалъ. Турцитѣ, научили за тая нечувана дързостъ, повдигнаха цѣла оделія, мнозина арестуваха и заточиха въ Анадола, отдето не се върнаха. Турската полиция дирѣше въ Солунъ инициаторитѣ, за да имъ даде единъ добъръ урокъ. Азъ трѣбваше да бѣгамъ, да се крия отъ тая напасть и най-добре можехъ да се спася, като избѣгамъ въ Цариградъ, около Екзархията. А заедно съ това да моля освобождението на затворенитѣ невинни. Прибързахъ и съ параклада се намѣрихъ въ Екзархията. Подадохъ прошение до Великия везиръ, представихъ се и до известния Дервишъ паша, който бѣше назначенъ за общъ валия на тритѣ македонски вилаети. Получихъ обещания, отъ които нищо не излѣзе, защото пашата бѣше страшенъ българомразецъ и такъвъ си остана. Следъ 5—6 месеца престой въ Цариградъ, трѣбваше да се върна обратно въ Солунъ и да се занимаю съ училищната си работа.

На връщане не намѣрихъ вече прежния учитель М. Ковачевъ. Гражданитѣ бѣха назначили вмѣсто него, моя ученикъ отъ Кукушъ Хр. Бучковъ, който бѣше училъ и въ Галата Сарай. Ученицитѣ скоро нарастнаха на 128, образуваха се два класа и 4 отдѣления. Стана необходимо и назначаването на учители за отдѣленията, между които Чатлевъ отъ Прилепъ и Стояновъ отъ Стояково. Ученичкитѣ броеха вече 40. Училищната сграда се оказа вече недостатъчна да побере и девическото училище, та стана нужда да се наеме отдѣлно помѣщение. Общината помагаше, като отпускаше на нѣкои отъ победнитѣ ученици по 60 пари на день, и това бѣше основата на пансиона. Тогазъ вече Н. Блаженство се убеди напълно въ правотата на моето упорство за центъръ да бѣде Солунъ, а не другъ. Солунската българска гимназия бѣше вече осигурена по замисълъ.

Отдаденъ на многобройнитѣ ми занятия, да наредя учебнитѣ заведения въ Солунъ съ всичкитѣ грижи, които ми причиняваше избора на лицата за учители, и въобще да бдя за ходътъ на всичкитѣ български училища въ Македония, подновени или на ново открити, да се занимавамъ особено съ възстановлението на българскитѣ общини и повръщанията имъ въ лоното на Екзархията, отдето изплашени бѣха изпобѣгали, криво-лѣво прекарахъ първата учебна година, която благополучно се свърши съ годишнитѣ изпити.

Още въ началото на втората учебна година<sup>1</sup>, презъ м. януарий 1881 год., голѣми грижи се създадоха отъ разкритата афера въ Охридъ, относно слуховѣтѣ проникнали за едно проектирано възстание въ Охридско, което щѣло да избухне точно на 17 януарий 1881 год. По тая злополучна афера, която можеше да коштува разорението на цѣло Охридско, азъ се опитахъ, чрезъ покойния Наумъ Спространовъ, мой добъръ съгражданинъ и драгоманинъ въ руското въ Солунъ консулство, да огранича размѣра на нещастията. Тамъ бѣха забъркани бившиятъ охридски митрополитъ Натанаилъ чрезъ брата си Златана и рускиятъ въ Битоля консулъ — Неага. Но, по-късно турската полиция помириса работата и я узна отъ единъ съзаклятникъ. 200 души отъ Охридско напълниха битолскитѣ затвори. Следъ много изтезания, нѣкои оставиха коститѣ си въ затвора, а други, осждени до животъ — въ Андолскитѣ крепости. Между тѣхъ пострада невинно въ предварителния арестъ и д-ръ К. Робевъ.

Така азъ се мамя, че предварихъ единъ новъ македонски Батакъ.

Настъжи втората учебна година и моята заветна мисль бѣ накрая да претърпи крушение. Минавайки презъ Солунъ за мѣстоназначението си въ Прилепъ, учителътъ В. Караиововъ каза ми, че сега вече гимназията щѣла да се премѣсти, т. е. основе въ Прилепъ, и ми вржчи едно писмо въ единъ пликъ до Прилепската община съ надлежнитѣ нареждания.

Като научихъ тоза, възмутихъ се крайно. Разярихъ се, и нахулихъ авторитѣ на тоза безумие и безумно решение. Безъ да обърна внимание на своята подчиненостъ, съ голѣмъ рискъ, превишихъ властта си, за което никога нѣма да се разкая, до като съмъ живъ. Задържахъ писмата и телеграфирахъ до Екзархията твърде рѣзко и повѣрително: „Писмата за Прилепската община задържахъ. Отложете решението си за гимназията“. Тогазъ Екзархътъ отсъствува въ мѣстото му заемалъ М. Кусевичъ. Секретаръ му билъ Д. Ганчевъ. Отговоръ на тази телеграма не получихъ, но П. Сарафовъ, който се намираще въ Солунъ, получи писмо, въ което се казва, че азъ съмъ вече единъ престарѣлъ човѣкъ, полудѣлъ, та да не ми врзватъ кусуръ.

Следъ време получихъ и писмо, съ което ми се предписваше да отправя задържания пликъ по назначението му въ Прилепъ. Азъ си

<sup>1</sup> Разбирай не втора учебна, а следната календарна година. Б. наша.

останахъ на своето и чакахъ наказание за тая моя дързостъ и това ми упорство. Нека заповѣдатъ да ме уволнятъ. Въ пълно съзнание за постѣпката си и за резултатитѣ отъ нея, азъ писахъ дълго и широко писмо направо до Екзарха и друго до Кусевича и имъ представихъ такива доводи, които ги разклатиха и най-после ги разубедихъ да отмѣнятъ тѣхното прибързано решение и да потвърдятъ първоначалното решение за центъра Солунъ.

Впоследствие, презъ м. октомврий пристигна въ Солунъ екзархийскиятъ секретаръ Д. Ганчевъ съ нѣколко учители и пристѣпи къмъ откриването на гимназията и пансиона. Нае се по-пространно помѣщение отъ 32 стаи на два етажa; това не стигна — наехме и второ, сжщо така голѣмо. Изпратихме циркуляръ въ всичкитѣ общини и известни дейци по учебното дѣло, и започнаха ония върволици отъ много ученици и ученички, които тичаха да се записватъ и надминаха 190 души. Пристигна и Негово Преосв. архимандритъ Пречистански, председателъ на Солунската община. Работата загъмжа и тръгна напредъ.

Моята възделена мечта бѣ вече изпълнена.“

Извлѣкълъ: Георги Стрѣзовъ.

ПРОФ. СТ. МЛАДЕНОВЪ

## БЪЛГАРСКАТА РЕЧЪ ВЪ СОЛУНЪ И СОЛУНСКО

### I

Не току отъ нѣколко вѣка, а отъ цѣло хилядолѣтие и половина насамъ е започнала да се чува славянобългарската речъ около и предъ стениѣ на Солунъ, па и вжтре въ града, който се е смѣталъ подъ закрилата на светого Димитрия Солунски. И тая закрила, колкото и да е била силна, не е могла да спре буйнитѣ вълни на славянското нашествие, та цѣлияѣ Балкански полуостровъ съ Пелопонесъ и дори островитѣ „се пославянилъ и станалъ варварски“. Това показание за пославянчването на цѣлата областъ (*ἐσθλαβώθη πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος*) не иде отъ обикновенъ византийски лѣтописецъ, а отъ венценосния Константинъ Багрянородни („Порфирогенетъ“), който като византийски императоръ е ималъ възможность да бжде най-добре осведоменъ върху етнографската промѣна въ балканския дѣлъ на обширната държава, за чиито „теми“ той и пише. Само въ сжщинска Гърция и по гръцкитѣ острови, па донѣгде и въ Албания, славянитѣ не сж могли да утраятъ, като едничко значителенъ брой славянски мѣстни названия сж останали за свидетели на извършеното презъ първитѣ столѣтия на срѣдновѣковието. По онова време именно класическото название Македония се измѣства отъ „Славяния“.

И тѣкмо югоизточна Славяния съ градъ Солунъ като срѣдище става презъ втората половина на IX-ия вѣкъ класическа и свещена земя за цѣлия славянски свѣтъ: отъ Солунъ сж славянскитѣ равноапостоли, които направиха отъ българския говоръ на солунскитѣ славяни църковенъ езикъ на всички православни славяни, на нѣкои хърватски католици, па за цѣли вѣкове и литературенъ езикъ на руси и сърби, та че и на неславяни — власитѣ. Както се знае, светитѣ брѣтя Кирилъ и Методий били пратени отъ византийския императоръ Михаилъ по молба на моравския князь Ростиславъ да проповѣдватъ на „свой“, разбранъ езикъ християнството между моравскитѣ славяни.

Споредъ Кириловото житие (гл. XIV) Ростиславовитѣ пратеници заявили **оучители не имамы такового, нже ны би въ свои языкы истинныиже веро христьянскы сказалъ**, а въ Методиевото житие (гл. V) тѣзи пратеници изрично споменуватъ, какви учители били дошли въ тѣхната

земя и защо не ги разбиратъ: **сѣтъ въ ны вѣшли оучители мнози христiane, изъ Вадъхъ (Италия) и изъ Гръкъ и изъ Нѣмьць, оууаште ны разлнчъ, а мы Словяне проста уадъ, и не нмадъ, нже вн ны наставлъ на истиннъ и рлзоумъ ськазалъ.** И така, при всичко че имали мнозина християнски учители и проповѣдници изъ Италия, Гърция и Нѣмско, тѣ, моравскитѣ прости люде, все пакъ се чувствуватъ безъ истински учитель, та молятъ императора Михаила да имъ прати такъвъ мжжъ, който да имъ **исправитъ вськжъ правдѣ.**

Такъвъ учитель споредъ императора можель да бжде само Константинъ, който трѣбвало да вземе брата си и да трѣгне, защото, каже, вие двамата сте солунци, а солунци всички чисто славянски беседватъ (**вн во юста Солоунинина, да Солоунине вьсе хисто словьньскы бесѣдоушть**)—вж. изд. на Pavel Josef šafařík, Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův, 2-о изд. уредилъ Йос. Иречекъ, v Praze 1873, стр. 18 (жит. Кон.), стр. 4 (жит. Мет.).

Светитѣ брата Кирилъ и Методий не сж отишли съ праздни рѣце въ Моравия: ние имаме положителни известия, че тѣ сж превели на своя роденъ солунски говоръ най-необходимитѣ богослужебни книги, на първо мѣсто откъслеци отъ евангелието и апостола, т. е. изборно евангелие и изборенъ апостолъ, както и псалтирь и др., които ще да сж били писани съ т. н. глаголица, писмо доста различно отъ всеизвестното старинно писмо, наричано кирилица. Глаголическо е тъкмо и запазеното въ Ватиканската библиотека въ Римъ изборно евангелие, наричано Асеманово, което се отличава съ твърде стариненъ езикъ и со звукови особености, що явно сочатъ къмъ Македония. Съ глаголица сж писани и Синайскиятъ псалтирь и Синайскиятъ трѣбникъ, както и дветѣ четвроевангелия — Зографско и Мариинско.

Всички тия, както и други още паметници, се наричатъ старобългарски, защото езикътъ, на който сж написани, е на старитѣ български славяни: солунскитѣ славяни, както и останалитѣ славяни въ Македония, Тракия и Мизия, сж приели твърде рано името на завоевателскиятъ Испериховъ (Аспаруховъ) народецъ (дружина), който е носилъ името българи, а сега често му се дава име първобългари (нѣм. Protobulgaren), за да могатъ да се различаватъ сетнешнитѣ и днешнитѣ българи, представлящи прѣки потомци на славянскитѣ племена въ казанитѣ три области и приели само чуждо име, отъ първичнитѣ Исперихови българи, които сж се претопили въ славянското множество, като отъ езика имъ сж останали нѣколко първобългарски думи, каквито сж напр. **урьтогъ** (чертогъ), **пашеногъ** (сетнешна заемка отъ осм. тур. баджанакъ), **коумиръ**, **уьплагъ** новобългар. област. чипакъ, чипаче и др.

И така отъ всички славянски езици най-напредъ като книжовенъ езикъ е билъ употребенъ езикътъ на българскитѣ славяни, а отъ всички

говори на българският езикъ, които и въ IX-ия вѣкъ сж съществували, както и днесъ, ако и не съ толкова голѣми различия, на единъ говоръ е било отредено отъ Провидението да послужи за основа на най-стария и най-богатия по форми славянски езикъ — Солунския.

Преди нѣколко десетки години се мислѣше, че Кирило-Методиевиятъ езикъ не билъ старобългарски, а „старословенски“. Твърдѣше се, че славянскитѣ равноапостоли не сж употрѣбили въ преводитѣ си своя роденъ български езикъ отъ Солунско, а езика на словенцитѣ отъ едновременната Панония, въ държавата на княза Коцель, та затова и Кирило-Методиевиятъ езикъ се наричаше „старословенски“, а не старобългарски. При това се използуваше като доказателство и фактътъ, че въ старобългарско време Кирилъ и Методий се наричатъ **оучители словѣнскоу языкоу**, „учители на словѣнски езикъ“, а не учители на български езикъ. Днесъ, обаче, е ясно, че изпърво езикътъ на солунскитѣ и другитѣ славяни въ Македония, Тракия и Мизия, не е могълъ да бжде нареченъ български, понеже тогава още е съществувалъ неславянскиятъ български или по-добре първобългарски езикъ на Испериховата дружина. Аче наистина преди да се претопятъ първобългаритѣ въ славянското множество, се е правила разлика между българи като владѣтеленъ народъ съ особенъ български (първобългарски) езикъ и славяни, подчинени на българитѣ, „български славяни“, съ отдѣленъ славянски (или по-точно българско-славянски) езикъ, това се вижда много добре и отъ нѣкои паметници на старобългарската литература. Така, епископъ Константинъ, който работи като писателъ въ България къмъ края на IX. вѣкъ и който ще да е непосреденъ ученикъ на Кирила и Методия, говори за преводъ на поучително евангелие отъ грѣцки на „словѣнски“ езикъ (**„сказание святаго евангелиа прѣложити отъ грѣцкѣмъ языку въ словѣнскѣмъ“**). Подобно нему и другия известенъ старобългарски писателъ, Иванъ Екзархъ Български, говори за светого Константина (Кирила) философа, че много трудъ поелъ, устроявайки писмената на „словѣнскитѣ“ книги и превеждайки избрани мѣста отъ евангелието и отъ апостола (**„свѣтлинъ человекъ божии Константинъ, философъ река, многы труды приа строя писмениа Словѣнскѣмъ языкѣмъ, и отъ евангелиа и апостола прѣлагаа изборъ . . .“**). И за Методия сжщиятъ Иванъ Екзархъ Български въ сжщия прологъ къмъ превода на Дамаскиновото Богословие казва, че следъ смъртъта на брата си продължилъ, като архиепископъ Моравски, дѣлото Константиново и превелъ всички 60 уставни книги отъ елинския сиречь грѣцкия езикъ на словѣнски (**отъ Славѣнскѣмъ языку еже естъ грѣцкѣмъ въ Словѣнскѣмъ“**).

Особено ясно изпжква разликата между понятията „български“ и „словѣнски“ отъ записката въ превода на книга съ слова отъ Атанасия Александрийски противъ ариянитѣ. Преводътъ е билъ направенъ отъ споменатия епископъ Константинъ, сж ученикъ на Мощи-

равския архиепископъ Методий, а го преписалъ черноризецъ Тудоръ Доксовъ отъ княжеския родъ (Сѣд книги благоуестниа, наричаниа Додна-  
си, повелѣниемъ княза Болгарска, именовъ Сѣмеоиа преложи и  
епископъ Константинъ въ Словѣнскъ языкъ отъ Гръцка... оученикъ  
сынъ Меѳодокъ, архієпископа Моравы. Напса же ихъ Тудоръ черноризецъ Лозок<sup>5</sup>... к<sup>5</sup>  
се (това) яко лѣто успе рабъ божи сего князи оцетъ, ко владѣхъ вѣръ живи...  
благоуестны госно<sup>а</sup> нашъ князь Болгарскі, именовъ Корисъ, християнское  
же имя снъ Михдиль... снъ же Корисъ Болгары (по-руско ред. ста-  
робълг. Българе) кръстнахъ е<sup>с</sup>...) Тука езикътъ на книгитѣ е наре-  
ченъ словѣнски („словѣнскъ“), а владетелитѣ — князе българи. По-  
сжщия начинъ и въ превода на т. н. Палея въ книгата съ прочутия  
лѣтописъ на Иоана Малала се казва, че я превелъ презвитеръ Гри-  
горий монахъ отъ гръцки езикъ на словѣнски при княза бъл-  
гарски Симеонъ, синъ Борисовъ („предложена ѿ Гръцеска языка въ  
Словенскыи при князи Болгарствыи Симеонъ сынъ Корисъ“).

И така, името българи, български е политическо; то е оз-  
начавало принадлежностъ къмъ държавата на Испериховия завоева-  
телски народъ. Обаче съ течение на времето, сжщинското име на  
словѣнитѣ подъ българска власть полека-лека се изоставя и бива за-  
мѣстено отъ политическото име българи, безъ да се мѣни езикътъ  
и народността на словѣнското множество, точно тѣй както новитѣ  
гърци презъ сжщото сръдновѣковие започватъ да наричатъ себе  
си „ромей“, сиречь римляни, а езика си „ромейски“ = „римски“ по-  
явно политически причини, понеже византийската империя се брои  
за западна Римска империя; новогръц. ῥωμαῖκος = „ромейски“ значи  
новогръцки, τῆ ῥωμαίικα = новогръцкиятъ езикъ, отъ Ῥώμη = Римъ.  
Тѣкмо такъвъ е случаятъ и съ източнитѣ славяни, които прие-  
матъ чуждото (староскандинавско, северногерманско) име руси, пакъ  
като политическо име отъ завоевателитѣ варяги на Рюриковата  
неславянска дружина, па сжщо тѣй и случаятъ съ френцитѣ, които  
сж романизувани гали, говорятъ романски езикъ, а носятъ името  
на германското или нѣмско племе франки (français отъ нѣм.  
Franken, fränkisch), което име е заето пакъ като политическо: Карлъ  
Велики, Charlemagne, Carolus Magnus, по народность е билъ нѣмецъ,  
владетель на германски франки и на романизувани гали, а не френець.

Така или иначе, всичкото славянско население на древнитѣ обла-  
сти Мизия (северна България), Тракия и Македония въ доста кжсо  
време доброволно възприема първичното политическо име българи,  
донесено отъ Испериховата дружина, та затова стариятъ езикъ на  
„словѣнитѣ“ отъ тритѣ казани области съ пълно право се нарича  
старобългарски. Изучването на тоя старобългарски езикъ създа-  
денъ възъ основа на Солунския говоръ презъ IX. вѣкъ, е единъ отъ  
основнитѣ въпроси на славянската филология. И дори такива



учени, които по разни — несъстоятелни — съображения<sup>1</sup> предпочитатъ твърде широкото название „старославянски“ езикъ (френ. (vieux slave) или малко по-сгодното, но все пакъ не напълно опредѣлено название „староцърковнославянски“ езикъ, дори и такива учени не могатъ да не признаятъ, че родината на тоя свещенъ староцърковнославянски езикъ е — Солунъ и Солунско. А отъ това, само по себе следва, че историята на българската речъ въ Солунъ и Солунско започва въ IX-то столѣтие и напълно съвпада презъ първия свой вѣкъ съ историята на старобългарския или староцърковнославянския (свещения „старославянски“) езикъ на светитѣ братя Кирилъ и Методий.

## II

На въпроса: „каква е била българската речъ въ Солунъ и Солунско презъ IX-ия вѣкъ сл. Р. Хр.?“ ние можемъ да отговоримъ днесъ просто и ясно, че тя е била такава, каквато я намираме въ първия славянски преводъ на християнскитѣ богослужебни книги, направенъ отъ Кирила и Методия. Съ други думи казано: българската речъ въ Солунъ и Солунско преди хиляда години се е отличавала съ всички ония особености въ гласословие (фонетика), словообразуване (етимология), видословие (морфология), речникъ и словонаредба (синтаксисъ), които особености сж присъщи на старобългарскитѣ езикови паметници отъ Кирило-Методиево време.

Наистина ние нѣмаме на рѣка нито рѣкописитѣ на двамата славянски равноапостоли, нито рѣкописитѣ на тѣхнитѣ непосредни ученици. За най-ранни отъ всички запазени паметници на „староцърковнославянски“ езикъ се брои м. др. Зографското евангелие, писано презъ X. вѣкъ и запазено сега въ Ленинградъ (въ бившата Императорска публична библиотека), но при все това може да се каже, че главнитѣ отличителни черти на Кирило-Методиевия Солунски говоръ сж предадени вѣрно и въ къснитѣ [преписи отъ старобългарскитѣ първописи (оригинали)]. Повечето отъ тѣзи черти сж се удържали презъ течението на вѣковетѣ съ или безъ известни промѣни, не само въ Солунъ, но и въ съседнитѣ македонски и тракийски говори.

<sup>1</sup> Едно отъ тия съображения гласи, че подъ „старобългарски“ езикъ би се разбиралъ езикътъ на основателитѣ на първото българско царство въ 679. г. Обаче тоя тюркски езикъ на Испериховата дружина се нарича първобългарски и по тоя начинъ се избѣгва всѣкакво недоразумение. Нѣкои пъкъ възразяватъ, че названието старобългарски езикъ извиквало „лъжлива представа“ (полски fałszywe wyobrażenie), че тоя езикъ е предходникъ на днешния новобългарски литературенъ езикъ, когато, споредъ противницитѣ на името „старобългарски“ езикъ, новобългарскиятъ литературенъ езикъ не стоялъ въ непосредна връзка съ старобългарския, а билъ възникналъ ужъ възъ друга говорна основа.

На северо-изтокъ отъ Солунъ е запазена тъкмо оная звукова особеностъ, по която българскиятъ езикъ се е отличавалъ, па и днесъ въ значителна степенъ се отличава отъ всички други славянски езици. Това е широкото, „ятово“ изговаряне на предславянското дълго *ě*, което въ старобългарски се означава съ *ѣ* (*ѣ*<sub>1</sub> отъ *ě* и *ѣ*<sub>2</sub> и отъ праиндоевроп. *oi*), тъй наречено „е двойно“, а въ сжщностъ „ятъ.“ Въ езика на българските славяни открай време ятовитъ изговоръ за *ѣ* е билъ всеобщъ, както личи това и отъ византийското писание на имена съ общобълг. *ѣ*. У византийцитѣ намираме написани съ *εα* или *ια* и такива думи, които днесъ се изговарятъ обикновено съ *e*, напр. *Πριλεαπος* сиречь „Приляпъ“ за Прилѣпъ, *Πριζριαν* за Призрѣнъ, *Χτεάτοβο* за Хтѣтово, Тетово, та дори името на днешната българска столица, наричана за укоръ на българщината София (грѣцки *ἄγια Σοφία* „света премждростъ“), се явява у византийцитѣ подъ обликъ *Τριάδιτζα* отъ *Στριάδιτζα* (разчленено по грѣцка етимология 'ς *Τριάδιτζα(v)*) „въ Триядица“, понеже и византийцитѣ сж изговаряли както и всички българи **С(т)ръдѣць** като С(т)рядѣць, Сръдец, а не „Средецъ“.

Може да се каже, че току речи всички старобългарски думи съ *ѣ* въ корена и до день днешенъ се изговарятъ въ източно Солунско ятово или якавски. У насъ това бѣше известно доста отдавна, ала за европейскитъ ученъ свѣтъ тоя фактъ бѣ потвърденъ и за винаги установенъ надъ всѣко съмнение отъ голѣмия словенски ученъ Ватрославъ Облакъ, най-даровития ученикъ на най-голѣмия славистъ въ наше време, хърватина Ватрославъ Ягичъ, дълги години професоръ въ Виенския Университетъ, †1923. г.

Въ началото на 90-тѣ години отъ миналия вѣкъ Ягичъ тъкмо, като членъ на Виенската академия и придворенъ съветникъ на австрийския императоръ, издействува да бжде пратенъ Облакъ въ Македония, та да проучи на самото мѣсто говоритѣ на славянското население въ тази областъ. Облакъ заминава и започва своитѣ изучвания въ Солунъ и Солунско, но работата му бива прекжсната по най-дивашки начинъ отъ турската полиция, която е не малко виновна и за ранната смъртъ на Облака: както записвалъ материали за говора въ Солунското село Вардаровци, младиятъ ученъ билъ заловенъ като „шпионинъ“ и при най-лошо време принуденъ отъ турцитѣ да пжтува подъ стража, па отъ болестъта, явила се вследствие на тежката простуда, следъ не много дълго време почина. Облаковитѣ „Македонски студии“ излѣзоха следъ смъртъта му на нѣмски въ изданията на Виенската Академия подъ наблюдението на Ягича, който приложи въ края на книгата и многоценнитѣ писма, пращани отъ Облака изъ Солунъ до учителя му въ Виена („Macedonische Studien“) за славянскитѣ диалекти въ южна и северо-западна Македония, въ Sitzungsber-

chte на Виенската Акад. philos.-historische Classe т. 134. Wien 1896, стр. 156).

Облакъ потвърди, че вмѣсто обикновено *e* отъ *ѣ* въ с. Сухо като представителъ на източно солунскитѣ говори се изговаря твърде широко *e*, близо до *я*, отбелязвано у него по различни начини. Тъкмо за с. Сухо имаме отъ сжщото време, началото на 90-тѣ години, и домашни материали въ издавания тогава отъ Министерството на народното просвѣщение „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, гдето замѣстникътъ на старобълг. *ѣ* се бележи съ *ѣа*, сиречь като звукъ *a* съ мекостъ на предходнитѣ съгласни: дѣ'ати (д'ате) въ Сухо е старобълг. *дѣта*; іадѣ'ати е 3. л. ед. ч. за мин. не-свърш. време—стб. *идѣ(а)ше*; въ по стредѣа пулето „по срѣде полето“ имаме мѣст. пад. ед. ч. *срѣдѣ* отъ *срѣда*; услипѣ'а, устарѣ'а и седѣ'аши на двѣру все съ *ѣа* за старобълг. *ѣ*; и докато ослѣпѣ'и и остарѣ'е се изговаря и въ повечето източна говори съ *ѣа*, то седѣ'аши (сед'аше) е типично старобългарско и сега повече югоизточно българско произношение вмѣсто „литературното“ „седѣше“; излъ'ази пакъ съ стариненъ и югоизточенъ ятовъ изговоръ вмѣсто североизт. и литерат. „излѣзе“. И вмѣсто североизт. бълг. двѣ, двѣте отъ старобълг. *дѣвѣ*, *дѣвѣ тѣ* въ Сухо, както и въ югоизточнитѣ говори, тракийски и родопски, па и въ нѣкои североизточни, се изговаря двѣ'а, двѣ'атѣа (дв'а, дв'атѣа). [По технически редуцията на гласнитѣ се предава различно].

Старобългарската дума *ѣловѣкъ* не се е запазила днесъ въ тоя видъ, а се изговаря двоесрично, като се съкращава или сричка ъл, или сричка ов. И така въ Сухо думата гласи чувѣ'ак, както и въ ю.-изт. български срещу чил'ак въ сев. изт. говори (човекъ въ литературния езикъ е по северозападно-български).

Въ сжщата книга на министерския Сборникъ, въ която е обнародвана (с. 188-189) народна приказка отъ Сухо, има, IV189-191 веднага следъ нея и още една по-дълга, пакъ отъ Солунско, отъ село Айватово, чийто говоръ е сжщо старински ятовъ: „идно вре'ами“, „уд неако вре'ами“, старобълг. *едьно вре'ама*, съ *ea* (я) за стб. *ѣ*, както въ другитѣ югоизточни говори, вмѣсто *e* въ книжовното време. И старобълг. глаголь *пльнѣти* се изговаря тукъ съ *ea* (я), подобно на сжществит. пл'ан („плян“), стб. *пльнѣ*: „харамито... фатиха да іидат и да му плѣ'нѣат дукъ'антъ“; тоя глаголь (плянѣ) би могълъ да замѣсти чуждинския „пльч'к'освамъ“.

„А пѣк ви сиднѣ'ати усреат“ отговаря на „...седнѣте на сред“ въ литературното произношение, гдето старобълг. *ѣ* не се изговаря ятово, а проститѣ селяни отъ Солунското Айватово, подобно на повечето югоизточни българи, пазятъ старото *ѣа*, *ea* (я) за *ѣ*. Сжщо тѣй гуль'ами, пѣгуль'амити, нивѣ'астинти, сѣлзи, нивѣ'астинската стомна; утиди там, къдѣа билѣ'аши пишкѣйрѣт, видѣ'а, шо (че) нѣма нѣкой, слѣ'ава (слиза, слѣзва) уд дѣбѣт и

беага и т. н. Само по себе се разбира, че въ Солунскитѣ села съ източень говоръ е съвсемъ обикновенъ изговоръ: жи́ль̀азу, ху́ба̀в̀а (мѣстецъ над. съ ѱ, хубавѱ), сръ̀ад̀ната, нивь̀а̀ста, на сь̀а̀каа скала, въ̀ар̀ната му дру́ж̀ина, прилѐа̀га, и си наведе упрѐа̀т у скалата и т. н.

За особеноститѣ на айватовския говоръ следъ казаната приказка сж дадени твърде ценни бележки отъ Д. М(атовъ), даровития нашъ филологъ, Ягичовъ ученикъ, починалъ твърде рано, но оставилъ ни пакъ цѣлъ редъ извънредно ценни изследвания.

Отъ Матовитѣ бележки се вижда, че главната разлика между говора въ Сухо и въ Айтовото е отсъствието на носови замѣстници на староб. ж и ж въ последното село, ала за това ще се говори по-долу.

За широкиятъ ятовъ изговоръ въ Лжгадинскитѣ села Зарово и Висока изнесе въ 1914. г. А. П. Стоиловъ материали, въ които се употрѣбя, както у Облака, знакъ 'а за тоя изговоръ: д'а̀ца и г̀ра̀а̀т; уста их т'а̀стуту; гу грабна ут р'нц'а̀т'ъ, сир. „рнцята“ вмѣсто ржцете, па м'а̀сту, д'а̀ду, с'анка, пл'а̀ва, в'а̀тър и т. н. и т. н.; вж. А. П. Стоиловъ, Изговоръ на ж въ Заровско-висошкия говоръ, „Списание на Българската академия на наукитѣ“ кн. VIII (София 1914) стр. 159—164.

Презъ 1922. г. въ Парижкото „Revue des études slaves“ т. II р. 86—103 проф. Йорданъ Ивановъ даде кжса студия за българския говоръ бѣ Богданско (Лжгадина): Un parler bulgare archaïque; и тука гласътъ на ѱ се бележи съ а: влằго̀хме, нằмаше мằсто, берằха и т. н.

### III

Втори, сжщо така отличителень белегъ на старобългарския Солунски говоръ и въобще на старобългарския простонародень и литературень езикъ е особениятъ носовъ изговоръ на две гласни, означавани съ букви ж и ж. Носовиятъ изговоръ на тия старобългарски звукове може да се сравни съ френското носово о въ bon „добъръ“ и носово е въ bien „добре“ или въ vin „вино“, или съ полскитѣ носовки а, изговаряно като о съ носовъ призвукъ, и е, изговаряно като е съ такъвъ сжщо призвукъ. Въ сжщность носовиятъ „призвукъ“ на тоя видъ гласни не представля отдѣлно учленено („артикулирано“) и или м следъ гласната, ами се добива слухово впечатление за носовъ призвукъ по тоя начинъ, че, още докле трае самото учленение на гласната, издихътъ се пропуска да минава едновременно и презъ носътъ и презъ устата. Би могло съ доста голѣма увѣреность да се каже, че що се отнася до носовитѣ гласни, старобългарскитѣ думи мѣжъ и патъ „петъ“ сж били изговаряни подобно на полскитѣ паѣ и ріеѣ, сиречь мѣж'ъ (мѣж'ъ) и пѣт'ъ (пѣт'ъ), (пол. мо'ж, п'е'ч), гдето ѣ означава носовия призвукъ вследствие, както се рече по-горе, на издиховия пропускъ и презъ устата и презъ носътъ, а' следъ съгласнитѣ означава небно („палатално“) или

„меко“ изговаряне, каквото и днесъ най-много сжществува у руситѣ предѣ „меки“ (предноезични), е, и, я и т. н. „мягкій знакъ“ ъ, който въ старобългарски се е изговарялъ като тъмна и „мека“ гласна, подобна на ъ.

Сжщо така, значи, съ носовъ призвукъ сж били изговаряни всички старосолунски и старобългарски думи, които сж имали гласни **а** и **ж** било въ коренъ, било въ представка, наставка или мѣнитва: **мѣка**, **ждоля**, **мнѣти**, **пишѣ**, **радѣ**, **затѣ**, **уадо** съ **о**, **ѣ**, за **ж** и **е**, **ѣ** за **а** или „моѣка, мѣѣка, ренд, чендо, чѣѣдо“ и т. н.

И докато ятовиятъ или якавскиятъ изговоръ на **ѣ** се е запазилъ до днесъ въ източнобългарскитѣ покрайнини, включително и източна Македония съ източно Солунско, то носовото произношение, ако и малко измѣнено, е запазено както въ югоизточномакедонски говори около Солунъ, така и въ югозападномакедонски говори около Костуръ, па дори и въ други български краища, гдето има преселенци изъ югозападна Македония наричани често, съвсемъ погрѣшно, „арнаути“ (въ Силистренско, Брацигово и др.). Обаче, както при ятовото изговаряне съ време дори и въ източнобългарски се явява „прегласъ“ на **я** отъ **ѣ** въ **е** (бѣл, бѣла, бѣло, но множ. ч. бѣли, хлѣб, но хлѣбец и мн. под.), така и при носокитѣ е настанало ограничение на старинския изговоръ, като въ края на думитѣ носовото произнасяне е било занемарено, издихътъ е билъ пропуцанъ само презъ устата и вследствие на това вмѣсто носови гласни се чували само обикновени, чисти, устни гласни. Тъкмо така и въ полския езикъ днесъ по-добре се пази носовиятъ изговоръ въ срѣдата на думитѣ, а въ края обикновено се изговарятъ неносови гласни, гдето се пишатъ старитѣ носовки **а** и **е**; напр. вин. пад. ед. ч. отъ теѣа „мѣка“ и таѣа „брашно“ (рус. мука) се пише теѣе, таѣе, а се изговаря „меѣке“, „моѣке“, сжщо и твор. пад. ед. ч. теѣа, таѣа се изговаря често „меѣко“, „моѣко“, безъ носовъ призвукъ на края.

И така, старобългарскитѣ думи съ носовки: **зѣѣни**, **грѣѣни**, **мѣѣка**, **пѣѣтъ**, **гѣѣла**, **дѣѣкъ**, **крѣѣкъ**, **рѣѣка**, **скѣѣпъ** се изговарятъ сега съ следи отъ носовитѣ гласни въ Солунско и Костурско: зѣмби, грѣѣнди, мѣѣнка, пѣѣнт, гѣѣмба, дѣѣмп, крѣѣнк, мн. крѣѣнигове, рѣѣнка, скѣѣмп и т. н. Особено любопитна е думата старобългар. **фрѣѣкъ**, мн. **фрѣѣзи** за франки (френци, западноевропейци); въ източно Солунско тая дума гласи днесъ фрѣѣнци съ следа отъ носовка (у Йорд. Ивановъ, *Revue des ét. slaves* II 96), а въ Айватово неносово: фрѣѣкъ, мн. ч. фрѣѣзи СбНУ IV 194.

По сжщия начинъ и вмѣсто старобългар. **а** въ североизточно Солунско се изговаря **е** и **н**, ем: братучѣнд (стб. **брѣтоуѣнд**), глѣндам (стб. **гладати**), оглендѣло, ерембѣца (стб. **ираѣъ**), гренда „гредѣ“ (стб. **града**), въ нѣкои севернобългар. говори гринда съ влашки (румънски) застѣпникъ на **а**—ин, румън. grinda е отъ старобългар. **а**

пѣнток (стб. **пѣтъкъ**, **пѣтокъ**), на рѣнт (стб. **радъ**), теле, но мн. ч. телента (стб. **телата**), чѣндо (стб. **уддо**), ендзйк (стб. **изыкъ**) и т. н.

Историята на носовкитѣ въ македонскитѣ говори е твърде занимлива и поучителна, ала е толкова дълга, че би могла да изпълни цѣла голѣмичка книга. Съ нея сж свързани при това имената на нѣкои отъ най-виднитѣ слависти презъ миналия вѣкъ. И на български е писано доста по тази история, особено презъ последнитѣ две десетилѣтия на XIX вѣкъ и въ почетъка на сегашния. Достобележито е всѣкакъ, че тъкмо отъ Солунското село Висока е пратена презъ 60-тѣ години на миналия вѣкъ оная дописка до Цариградския вестникъ „Свѣтникъ“, която привлѣче вниманието на българи и чужденци върху многобройнитѣ следи отъ носово произношение въ говора на това село. По-преди, въ 40-тѣ години на сжщия вѣкъ, бѣ съобщилъ за остатъци отъ носовостъ въ Македония и рускиятъ ученъ В. И. Григоровичъ, ала докато това съобщение, както и по-ранното на други русинъ заглѣхна безъ отзивъ, то дописката изъ Висока бѣ препечатвана въ чешки, хърватски и български издания, па все по тоя въпросъ се обадиха и учени като словакътъ проф. Мартинъ Хатала, известниятъ историкъ на българитѣ чехъ К. Иречекъ, внукъ на славния П. Й. Шафарикъ, редакторътъ на Archiv für slavische Philologie проф. В. Ягичъ, В. Облакъ, М. Дриновъ, А. Теодоровъ, А. Шоповъ, Д. Матовъ и др. Още преди 70 години, значи, благодарение на тая дописка, се знаеше, че въ околноститѣ на Солунъ, родното мѣсто на славянскитѣ равноапостоли, се изговаря съ явни следи отъ старобългарски назализъмъ или ринезъмъ (носовостъ) пѣнт, рѣнка, гленда, ензик и под.; вж. на български кратка история на въпросътъ за остатъцитѣ отъ носовостъ въ македонскитѣ говори у проф. Л. Милетичъ, „Арнаутитѣ“ въ Силистренско и следи отъ носовки въ тѣхния езикъ, въ „Периодич. Списание на Бълг. Книж. Дружество“ LXI (София 1900) стр. 642—646, Хр. Герчевъ, Погледъ върху развоя на българската диалектология, въ „Известия на Семинаря по славянска филология при Университета въ София“, кн. III (София 1911) стр. 616, 640—8.

## IV

Още една третя гласословна старинностъ на езика ни се е запазила на североизтокъ отъ Солунъ, само че тя не е присжца едничко на българския езикъ, а я има днесъ и въ руски и полски, па е била по-преди общославянска особеностъ. То е тъмниятъ сръдноезиченъ (по-Bell-Sweet mixed) изговоръ на **ы** (**ы**), т. н. „ерй“ въ думи като старобълг. **вы**, рус. **вы**, пол. **wу**, старобълг. **рыба**, рус. **рыба**, пол. **губа**, старобълг. **сынъ**, рус. **сын**, пол. **syn** и др. под. Този особенъ звукъ се явява като застѣпникъ на дълго **у** въ нѣкогашния индоевропейски общи езикъ или праезикъ, та и наистина току-речи въ всички стари индоевропейски езици намираме дълго **ú**, гръц. **ο** срещу слав. **ы** (**ы**), напр. староинд. **sûpú-s**, лит. **supùs**: общослав. и старобълг. **сынъ**, лат.

ŭ-i: общослав. и старобълг. **вѣ-ль**, староинд. dhū-má-s, лат. fūmi-s: общослав. и старобълг. **дѣ-мѣ** и т. н. Поради тоя си произходъ общослав. **ѣ** (ѣ) е запазило нѣщо отъ учленителнитѣ особености на дългото индоевроп. ŭ, а именно това, че се издига нагоре задната и съседната срѣдна езикова частъ, както при бълг. **у** или **ѣ**, чието учленение дава звукъ подобенъ на **і**, но не сжщинско **і**, което се получава при учленение съ предния езикъ. Особено любопитно е въ свръзка съ това да се изтъкне, че единъ виденъ руски ученъ, Одеския професоръ Александъръ Томсонъ смѣта слав. и рус. **ѣ** за дифтонгъ, па и за южнородопското **с**. Ени-квой въ Скечанско имаме записани думи като „сѣ<sup>і</sup>н, сѣ<sup>і</sup>т, сѣ<sup>і</sup>рне (рус. сыр „сирене“), рѣ<sup>і</sup>ба, рѣ<sup>і</sup>бѣр, рѣ<sup>і</sup>ам“ (сег. вр. I. л. ед. ч. отъ гл. старобълг. **рѣ-ти**). Ала въ дветѣ Солунски села Зарово и Висока старобълг. **ѣ** се изговаря като чисто **ѣ**, главно въ коренни срички: тѣѣ бѣл лѣш, стб. **вѣль**; сѣн, сѣнуви (кѣлку сѣнуви има попу „колко синове има попѣтъ“), кѣсѣл уцѣт „кисель оцетъ“, старобълг. **кѣсѣлъ**, пѣтам „питама“ (стб. **пѣтати**); мѣшка е „мишка“, старобълг. **мѣшь+ка**; гу нус<sup>е</sup> „ах пуд мѣшницата; пинтѣлут рѣѣ на бунѣштѣту „пѣтелѣтъ рови (рие) на бунището“, кравъ мн. ч. = стб. кравы; на нѣвѣтъ мн. ч. „**нѣвѣ**“ и др. под.; вж. у А. П. Стоиловъ, Рефлекси отъ старобългарския изговоръ на **ѣ** въ новобългарскитѣ наречия, въ „Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ София“ кн. LVIII (София 1899) стр. 569 сл. Дори и за говора на Солунскитѣ села (Висока и Зарово) се твърди, че този доегласковъ изговоръ на **ѣ** сжществува въ думи като нѣѣ (нѣе), въ **ѣ** < старобълг. **вѣ**, па и въ сложното склонение на прилагателнитѣ: старѣѣ дѣадо! крѣвѣѣѣ, страшнѣѣѣ и под., сѣтѣѣѣѣ глѣднѣѣѣ не вѣарва; котрѣѣѣ е тѣс? „кой е този?“ вж. I. Ivanov, Un parler bulgare archaïque, „Revue des études Slaves“ II, 93-94. Проф. Йорданъ Ивановъ, като има главно предъ очи писането **ѣ, ѣ**, говори за стария дифтонгъ **ѣ** (l'ancienne diphthongue **ѣ**), безъ дори да споменува, че повечето фонетици броятъ **ѣ** за едноставенъ гласъ („монофтонгъ“).

Въ селата на североизтокъ отъ Солунъ гласнитѣ безъ ударение се изговарятъ малко различно отъ ония, що сж подъ ударение, подлагатъ се на т. н. редукция, както въ повечето други източнобългарски и нѣкои западнобългарски говори: **а** се „редуцира“ въ **ѣ**, **о** се „редуцира“ въ **у**, а **е** — обикновено въ **и**, нѣка ми даде Госпут'ченду: да му даде (дѣ му дѣде) иднѣ дѣѣте (дѣѣти), пукрѣѣѣ, утѣѣѣѣ и т. н. Тая „редукция“ личи повече или по-малко въ записанитѣ материяли още презъ миналия вѣкъ. Следъ Д. Матовъ и Й. Ивановъ, за „Редукция на гласнитѣ звукове **а, е, о** въ заровско-височкия говоръ“ писа А. П. Стоиловъ въ пражкото списание „Slavia“ III (1924-1925) г. 598-600.

## V

Не по-малко старинности има и въ обличитѣ („формитѣ“) на българскитѣ говори въ североизточно Солунско. Множество особености на старото склонение, които безследно сж изчезнали въ повечето отъ останалитѣ наши говори, тукъ, въ родината на св. Кирила и Методия и въ съседнитѣ родопски или тракийски покрайнини, сж се запазили като лишни доказателства за родствената връзка между „староцърковнославянския“ езикъ и днешния новобългарски езикъ. И съ пълно право В. Облакъ бѣ писалъ Ягичу изъ Солунъ за старинския говоръ на село Сухо: „Само още нѣколко склонидбени трошици и добра фантазия — и въ говора на с. Сухо би се открилъ езикътъ на Кирила и Методия!“ Ала по липса на мѣсто тукъ нѣма да се изреждатъ тия многобройни старинности изъ видословиото (морфологията).

Не може, обаче, да се не споменатъ нѣкои отъ извънредно любопитнитѣ и рѣдки български думи, които се употрѣбаватъ въ българскитѣ села на североизтокъ отъ Солунъ, въ Богданско — Сухò, Зарово, Висока, Негованъ, Богородица, па и Илинецъ (тур. Клисели) между езера Лжгадина и Бешикъ, и др. Още преди да излѣзатъ Облаковитѣ „Македонски студии“, Д. М(а т о в ъ) и Д. А(п о с т о л о в ъ) обърнаха внимание върху това, че въ Солунското село Айватово има важни речникови старинности. При все че „въ лексикално отношение айватовската речъ е претърпѣла и търпи нахлуване отъ гръцкия езикъ“, напр. п а л х и р „прозорецъ“ съ дисимиляция отъ гръцкото *παράθυρον* (въ Сухо п а р а ф и р), к а н а к а р к о, дори „канакара му“ (съ гръцки родит. пад. *μυθ*), „славейче, канарче мое“, или „галено чедо мое“, м и т а н ъ и „поклони“, (н. гр. *μετάνοιζ*), все пакъ „въ нея (айват. речъ) сж се запазили стари думи, помежду които нѣкои тя притежава заедно съ рускитѣ наречия“, вж. СбНУ IV 193. Измежду солунскитѣ (айватовскитѣ) думи, еднакви съ рускитѣ, ще отбележиме тука лепетъа „бъбля“: дъа т а т о м и л е п е т и, рус. л е п е т а т а т ѣ. Тая твърде старинна дума (срав. чеш. *leptati* „schlabbern“) не се срѣща, доколкото помня, въ други български говоръ, когато знòй „потъ“, г л ъ ѹ м а „глума, шега“, д а д а „по-голѣма сестра“, р а з б о й „станъ“, п е т ѝ м е н ъ „жеденъ, гладенъ“ и под. сж известни и отъ други наши покрайнини. Всички тия думи, включително и л е п е т я, сж дадени въ Геровия „Рѣчникъ на блъгарскый языкъ“ като общобългарски, подобно, да речемъ, на думи вода, конъ, волъ, соль и под. А въ сжщностъ всички тѣ сж областни думи и току-речи всички сж добили напълно основателно „право на гражданство“ въ литературния български езикъ. За тия и подобнитѣ думи ще трѣбва да имаме следъ време езикови карти со съответни т. н. изоглоси или изолекси, еднаквословни чърти, които да показватъ, въ кои краища отъ българската земя тия думи се употрѣбаватъ. Всѣкакъ тѣ се срѣщатъ и въ источни, и въ западни наши говори, обстоятелство, ксето говори бѣ полза на мисълъта и за лексикално (речниково) единство на българъ



ската речъ на изтокъ отъ линията Никополь—Солунъ до Черно-море и на западъ до Тимокъ, Южна-Морава, Шаръ и Охридъ. Не ще е, сякажъ, излишно да се каже тука, че източнобългарската (айватовска) дума д'ада „по-стара сестра“ се срѣща и далечъ на северозападъ въ моя роденъ градъ Видинъ, а сжществит. глума „шега“ и зной „потъ се“, глаголи глума се и зной се („съмъ се познаилъ“ = „изпотилъ съмъ се“) се знаятъ отъ говора на Ново-село, Видинско; вж. у писача на тѣзи редове: „Къмъ въпроса за езика и националната принадлежностъ на Ново-село (Видинско)“ СбНУ XVIII стр. 502, 503, за Драмско, с. Плѣвня, вж. зной и изноилъ се СбНУ VIII 280.

За семантичната история (история на значенията) на българскитѣ думи представятъ голѣмъ интересъ айватовскитѣ думи де'ал (д'ал) = „мръвка“ ск'убя = „кжсамъ“, дз'нг'а = „тамбура“ и др.

Старобългарската дума бракъ „свадба“ е запазена въ македонскитѣ говори и на западъ, и на изтокъ, ала особено любопитно е, че въ Солунскитѣ села Сухò и Висока има и глаголъ браковамъ „правя свадба“ (съ старобългарска наставка—о-вам, както и въ много други югоизточни говори, родопски и тракийски): таснед'ал'а браковаме. RÈS. II 100.

Въ нѣкои източнобългарски говори е запазена старобългарската дума **коуи(а)и**<sup>1</sup> подъ видъ купй въ смисълъ на „стока, предметъ на купуване и продаване“, напр.:

Йут дèйъ зъч'у мумчè гърчè,  
Тò пук'аръ ду трй гимйи,  
Ду трй гимйи х'уб'ва куп'а (СбНУ VI 12).

А въ Солунско (с. Зарово) е запазена и старобългар. дума **коуиць**, рус. купецъ въ смисълъ на „търговецъ“ (RÈS. II. 100), дадена у Н. Герова, Рѣчникъ на блъг. яз. II 432 като общобългарска, когато въ сжщностъ и тя е рѣдкъ архаизъмъ.

Въ старобългарския езикъ е имало глаголъ **оусликнати**, за чието значение Ф. Миклошичъ, *Lexicon palaeoslovenico—graeco—latinum* p. 1066 казва, че било „съмнително“ (sensus dubius). И тая дума е запазена въ източна Македония: споредъ А. Гяуровъ въ Драмското село Плѣвня услекна значи „умрѣ“, само за живини; вж. СбНУ VIII 283, па и въ Солунското село Зарово услекна има сжщото значение; „mourir, crever (en parlant des animaux)“, I. Ivanov, RÈS. II 99.

Въ Солунскитѣ села Висока и Сухо сж запазени и старобългарскитѣ въпросителни мѣстоимена **кѣто** и **кѣторчи** „кой“ подъ видъ тò и котрѣй, котр'а, котрò, RÈS, II, 99; кутрй е твърде обикновено и въ нѣкои родопски говори.

<sup>1</sup> И въ сръднобългарски **коуиць**, **коуица**, напр. въ Дубровницката грамота на царь Иванъ Асѣня II: или **коуица** какъжъ либо **носатъ**.

## За идно дѣати анаподо (опако) и нифѣлно

(Отъ Солунско, с. С у х о)

Имал идин царъ идно дѣати. Нузи (това, оно-зи) дѣате бѣаши анаподо<sup>1</sup> и нифѣлно. Царю гу клѣди на идна удайа. У нѣз удайа, шу гу клѣди на апце [затворъ], имѣши парафири [прозорци]. Пукрайъ кѣшчата, ут долу парафѣрите, имѣши идин клѣйанцъ. Утѣваха мѣминѣа на клѣйанцу. Нузи дѣати фѣрльаши [кокалите, шчу гѣи йадѣаши, та му разбиваши стѣмните. Ут там сѣтнѣа тѣтку му гу изгони и му рѣчи; мѣхни са, та ништѣм таквос чѣнду“. Стѣна дѣатиту и утѣди. Хѣди по дунгѣата, ходи и отѣди при идин бѣй. Нѣз бѣй имѣши пустредѣа пулѣту идин кунѣйкъ со дѣвѣтъ удайа. Бѣйу услѣапѣа, устарѣа, и седѣаши на двѣру на конѣйкъу. Бѣйу рѣчи на дѣатету да гу стори чѣнду и да му пѣши сѣчку имѣни. Теслимъ му стѣри усѣмтѣахъ удайа, а иднѣа удайа йа ни отвѣри. Са обѣрна и рѣчи дѣатету: „аку ми дадѣш и ут нѣз удайа клѣучу, за [ще] стѣна твѣй дѣате, ако ми ни дадѣш клѣучу, ни стѣвамъ твѣй чѣнду“. Бѣйу фѣти да плѣчи и му рѣчи: „от плѣчини са [сѣм] на тос ренд. За ти гу дамъ, чѣндумъ, клѣучу, ама за стѣнишъ кату мѣнѣа — на тоз ренд“. Му дади клѣучу и дѣатету утѣди да утѣври нѣз удайа, да види шчѣ има. Тамъ видѣа идна градѣна сас трандѣфили, идна вищерна и двѣа мѣми. Момѣтѣа пубѣагнаха и утѣдоха на другѣйу крайъ, за да не можи да гѣи фѣтѣса. Дѣатету мирѣк мѣтнѣа на момѣтѣа. Ут там сѣтнѣа той, какъ да стори, какъ да прави, фѣти да плѣчи.

Двѣтѣа мѣми бѣаха сѣстри на слѣнцето и светѣаха кату негу. Момѣтѣа отѣваха да са кѣмпѣаха (старобѣлг. *кѣпѣти са*) ут утрина на утрина и кугѣа са кѣмпѣаха, си изѣаждаха крилѣта. Ут там сѣтнѣа нузи дѣате са скри у коринѣтѣа на трандѣфилу у баирлѣку. Момѣтѣа кѣта утрина утѣваха да са кѣмпѣат и той си пусна ранкѣта ут трандѣфилу и уткради крилѣта на иднѣа. Иднѣа си утѣди.... Дѣатету и ги скри крилѣта и йа зѣ за жѣна...

СБНУ IV 188.

## VI

Обаче не само въ североизточно Солунско се е добре упазила българската речъ отъ хиляда и петстотинъ години насамъ, но и на северъ и западъ отъ Солунъ, въ непосредната околностъ на града и по-далечъ чакъ до Кукушъ, Дойранъ, Енидже-Вардаръ и Воденъ, владѣе сжщо тѣй хубавъ български говоръ, който откъмъ произношение-то на староб. *ѣ* е западнобългарски, па има и малко следи отъ гласословни старинности. Както е било изтъквано вече нѣколко пѣти отъ покойния проф. Б. Цоневъ, и отъ писача на тѣзи редове, така наречената ятова граница по чѣрта Никополь-Солунъ приблизително (на западъ

<sup>1</sup> Новогрѣц. отъ *ἀνω* „горе нагоре“, и *πῶδι* „кракъ“, а *ἀναπодо* е, прочее, „на горе съ краката“, „опако“; *ἀνάποδφ* се превежда на нѣмски „verkehrt, umgedreht“, „обѣрнатъ, наопако“, „wunderlich“, „чудатъ“.

отъ тая чърта много повече *e*, рѣдко *a* вмѣсто *я*, а на изтокъ старинно *я* [*e a, i a, 'a*] редомъ съ *e*) раздѣля говори, които по всичкитѣ си други особености сж извѣнмѣрно близки, току-речи еднакви. Още по-рѣзко казано, това дѣление на българската говорна областъ споредъ двойкото произношение на *я* отъ по-строга езикословно гледище не издържа критика: то се приема отъ нѣмай-къде, като необходимо зло, понеже не може да се направи никаква друга по-сгодна и по-прегледна дѣлидба, вж. у мене *Geschichte der bulgarischen Sprache* „История на българския езикъ (Berlin-Leipzig 1929) стр. 11—13, 317—318.

Ако вземемъ названието Солунско, Солунска областъ въ широкъ смисълъ на думата, тогава понятието „Солунски говоръ“ или „Солунски говори“ би станало сжщо тѣй доста широко, та би обхващало източнобългарскитѣ откъмъ *я* говори въ Сухò, Висока, Зарово и другитѣ споменати по-горе села и западнобългарскитѣ откъмъ *я* говори въ северносолунскитѣ села (Бугариево, Ватилъкъ, Вардаровци, Градоборъ, Ново-село и др.), и въ Кукушко и Дойранско, Енидже-Вардарско и Воденско. По много свои чърти по-вечето отъ тия „западнобългарски“ говори не се отличаватъ отъ източнобългарскитѣ, ако и да нѣматъ старинското *ъ* вм. *ы*, или следитѣ отъ носовость за *д* и *ж* въ североизточнитѣ Солунски села. Като не гледаме на тия току-що поменати различия, трѣбва да кажемъ, че нѣма рѣзка граница между североизточнитѣ солунски говори въ Сухò, Висока, Зарово, Айватово и др. и северносолунскитѣ говори въ Градоборъ, Вардаровци, Ново-село и т. н., та че и по-далечнитѣ говори къмъ Кукушъ, Дойранъ, Гевгели, Енидже-Вардаръ и Воденъ.

При все това отъ края на миналото столѣтие насамъ, следъ Облаковитѣ говорни издирвания въ Солунъ и Солунско („Приносъ къмъ българската граматика“ СбНУ XI и „Macedonische Studien“) обикновено се отдѣлятъ североизточнитѣ солунски говори съ *ia* за *я* отъ севернитѣ и северозападнитѣ солунски говори съ *e* за *я* и отъ говоритѣ въ Кукушко, Дойранско, Енидже-Вардарско и Воденско. И колкото да сж географски раздалечени на къмъ Солунъ и по между си градъ Кукушъ на северъ отъ Солунъ и градъ Воденъ на западъ отъ Солунъ, все пакъ единъ нашъ описвачъ на български народни говори, г. Д. Мирчевъ, отбелязвайки самъ известни разлики между говора въ Кукушъ и Воденъ, възприе названието *кукушко-воденски говоръ* въ една своя работа отъ 1901. година: Бѣлѣжки по кукушко-воденския говоръ, СбНУ. XVIII 426—470. Въ Кукушко-Воденско има силна т. н. редукция на гласнитѣ безъ ударения, така че тукъ се изговаря по „източнобългарски“: „зилѣн“ вмѣсто „зелѣнъ“, знѣйш вмѣсто „знаешъ“, питѣл, дивòйка, „пѣтель“, „девойка“ и т. н.; сжщо: вѣнугу, мѣслугу, чувѣк, гулѣми, вм. виното, маслото, човѣкъ, голѣми; злѣтѣр, зѣкъчѣл, зѣфѣтила и под. вм. златаръ, закачилъ, захватила. Тука спада и прегласътъ на *'a* въ *e*, пакъ както въ източнобългарски: ѣре „яре“, вуденичѣр, чѣши вм. „чаши“ и др.

Въ тия западнобългарски говори на северъ и западъ отъ Солунъ имаме общобълг. **ѣ** за старобълг. **ж** въ коренни срички, обикновено е за старобълг. **ѡ** отъ **ъ** въ затворена сричка, за **ѣ** и за **ж**; само ударението тукъ-тамъ представя известни отклонения отъ обикновеното севернобългарско и върви често успоредно съ родопското.

И въ речника на говоритѣ северно, северозападно и западно отъ Солунъ има немалко думи, които заслужватъ най-голъмо внимание, било като старинни, старобългарски или дори общославянски, било като по-рѣдки, било най-сетне като успоредици къмъ подобни думи въ други по-близки или далечни наши говори. Г-нъ Ив. х. Николовъ, известниятъ нѣкога български книжаръ въ Солунъ, сега, отъ дълги години въ София, доста отдавна ми е далъ единъ цененъ списъкъ на „Думи отъ Кукушкия говоръ“. Ползувамъ се отъ случая да изкажа и тука благодарността си къмъ тоя добъръ българинъ и любезенъ кукушанинъ за неговия приносъ, па и да обнародвамъ като кукушки нѣкои отъ най-интереснитѣ думи отъ списъка. И сега пакъ трѣбва да се подчъртае, че много отъ тия думи се намиратъ въ Геровия „Рѣчникъ на българскѣй языкъ“, ала сж дадени все като общобългарски безъ никаква бележка относно до географското имъ разпространение; срав. по-горе казаното по поводъ на глаголъ лепетя; подобенъ е случая и съ други родопски и югоизточномакедонски думи напр. ланита „страна на лице, образъ буза“, кузния „ковачница“ и др. Голѣмъ недостатъкъ на Геровия трудъ е това отбѣгване да се отбелязватъ областнитѣ думи, толкова повече гдето отъ къмъ тая страна Геровъ е ималъ добъръ примѣръ за подражание въ известния „Словарь живого великорусскаго языка“ отъ В. Даль.

Въ стария нашъ езикъ редомъ съ дума **шапа, шѡпа**, „шепа, шѡпа“ е съществувала и общославянската дума **грѣсть**, рус. горсть, чеш. hrst', пол. garśc и т. н. Ето тая наша дума грѣсть е дадена у Герова (ч. I стр. 255) като общобългарска и се тълкува: „грѣща, грѣщъ пригрѣща, шѡпа, шѡка, стиска, кривачѡ, рус. горсть!“ А въ сжщностъ това е рѣдка старинна дума, която въ много български говори не се употрѣбя или пъкъ има друга форма и друго значение. Въ Кукушъ тъкмо имаме гърста = „шепа съ дветѣ рѣце“; у Герова грѣста е „конопѣ“.

И бутимъ не е общобългарска дума, ако и да се намира у Герова безъ бележка, че е областна; вмѣсто бутимъ нѣгде казватъ бучка, другаде буталка, мѣтка и под. Сега трѣбва да се допълни Геровъ съ бележка, че бутимъ е м. др. източномакедонска дума; въ Кукушъ бутимъ е „сждъ въ форма на пресѣченъ конусъ, въ който турятъ подквасеното млѣко и го биятъ, за да извадятъ маслото“. И думата по хѡпка, успоредица къмъ закуска, се употрѣбява споредъ показанията на г. Ив. х. Николовъ, въ Кукушъ. Старобългарската дума за „бълвочъ“ — **блѡвотина, блѡвотина** е сжщо запазена въ Кукушъ подъ

видъ блювотина... За да се види какви сж по-главнитѣ отличителни особености на северносолунскитѣ и кукушко-воденскитѣ говори, тука се дава по единъ образецъ отъ народни приказки.

### Сиромахио и богатската шчерка

(отъ Солунско, село Градоборъ)

Едно врѣме имало един богат човекъ сос една шчерка, а комшията му бил сосѣм сиромѣх.

Шчерката на богатио сѣедно му велла [велила „казвала“] на тѣтка си, ѳти нѣшио комшија је сиромѣх сѣмо от жѣната. И ка му велла шчерка му сѣ едно, ѳти нѣшио комшија от жѣната је сиромѣх, тої станѣл, та му а оставѣл жѣната на сиромѣхио комшија, а му а дал за жѣна својата шчерка без нишчо, за да види, да ли сиромѣхио сегѣ кѣ се обогати. И ка а дал момѣта на сиромѣхио комшија, тија немѣле со сѳо да се прерануват... Жената му видела, не видела, третио пѣт искараѣла пѣрстено алтѣнлија и го дадела на мѣждо си да го продаде. Той го продаѣл на пазѣро, си земѣл парѣте и си кѣнисѣл да си ѣде дѳма. На пѣто пѣ го стретел старецо и му веле: „Продавам един лаф, кой кѣ го купи, и кой не кѣ го купи, пишман кѣ бѣде“. Човѣко и сегѣ си гѣи дал парѣте, а дедото му речел. „Сабар [тѣрпение] да си чѣниш“. И ка видел ѳти и сегѣ нѣма шчо да однесе дѳма, човѣко бегѣл на друго мѣсто, на чуждина...

Тѣмка работѣл дѣсет години, и ка му текнѣло за дѳма, купѣл една кѣлинка и а пушчил сос нѣкого дома. Ка а скѣнѣла жѣната му, да види каква је, кѣлинката бѣла со бисѣр...“

СБНУ III 230-231,

### Гѣркут и бугаринут

(отъ Мѣгленско)

Аднѣш у Сѳлун сѣ сдикѣле [скарѣли, препирали] нукуѣ гѣрк и нукуѣ бугѣрин. „Ѧйде бре“, рѣкѣл гѣркут, „сѣте [всите, всички], сѣте, па и виѣ бугарите сѣ слѣгѣте лѣуде на свѣтут, ами уд вас пѳ-будѣла і пѳ-хондрокѣфѣли ѣма? Виѣ сте сѣте турѣлѣци [прѳстѣци]. Знаѣш, аднѣш вашите дошле тѣка у Сѳлун и кѣ лизнѣле уд мѳрцката вѳда и ѣ видѣле суѣна, па ѳще и рѣби да плѣват низ нѣтре „брѣе“, рекѣле, „бѣргу-вѣйте вѣ да сѣ насѣркаме рѣбина чорба бис пѣри!“ и—урѣ! нагазѣле сѣте ду пуйасу у мѳриту и ка си и навидѣле мѣлце гѣлѣвите, смѣкат или не смѣкат суѣна мѳрцка вѳда. Ёту кѣкви сте виѣ бугѣрите. Ама ниѣ гѣрците! уд нас пѳ-ѣтри лѣуде и пѳ-разбѣдени нѣки сѣ нѣиде на свѣтут. Ниѣ и на врѣгут дѣпката му ѣ наѳгѣаме“.—„Чѣкаѣ, пубрѣтите“, му рѣкѣл бугѣринут. „Наистѣна нѣшите влизѣле у мѳриту да сѣркат чорба, ама ти дукрѣй нѣ ѣ искажѣ. Кѳгѣ бѣле ѳни унѣтре, на кой

пинукут [опинъкътъ, царвулътъ], му съ събул, на кой пудлошката, на кой пък упутата, и му устанале у мориту. Адно си бигале нашите, вашите ка и виделе пинците, дека пливат над мориту: „търчайте въ бре бъргу“, рекле, „на пържени актаподу!“ и брумтус! съте у мориту да му и іадът пинците на бугарите. Ет таквѣиа сте виі гърците йтри и разбудени.“ Гъркут ка видел, ѳти ъ извалѣал работата, си ъ свил пашката.

СбНУ III 190-191.

### „От топло вино кокале болѣат“

(отъ Кукушко)

Адна жена секогы, като си седела на пѣтната врата, поучувала гѣи сѳдите друшки комшійските жѣни и им вельала: „А мори дѳдо, цѣцо, ним да пийте топло вино, заре от топло вино кокалето болѣат“.

А таа работа ето какъ била.

Жената секогы си пила вино, а фногу пѣти се опивала. Адин ден, во зѣмно време, защѳ ѣ било студено, дошло и на ум да го стопли виното, та се напила колко ѣ стигало и се опила толко, дури и заспала дълбок сон. А мъжѳ и не бил тука, тоѳ си бил на работа.

Вечеро, кату си дошел, и побъркал [подирилъ] вечера, не найдѣл нѣ вечера, ниту камен, а жената си га<sup>1</sup> найдѣл заспана дълбоко. Дигал га да стане, да згѳтви вечера, а та ни мърднувала, ни се разбудувала. Тога то'ка га видѣл на такѳ хал, разбрал, ѳти била пиена, и га фанал сос едно дърво и ѣ дадѣл по плѣшчито, колко си го искала, и пакъ га оставил да си спие. Та' и така па не се разбудила, а си спала до утрото.

На утрото, от кату се наспала, разбудила се и нищо не знала, що станало со неа фчерашнио ден. Не знала, ѳти мъжѳ и вечеро и скършил кокалето, а само га болѣли плѣшчито, та ѣ се чинувало, ѳти от топлото вино га болѣли. Та за то на друшките си им велела; „ним да пийте топло вино, заре от топло вино кокале болѣат“.

(К. А. Шапкаревъ, Сборникъ отъ народни старини, книжка III: Български народни приказки и вѣрования. Събралъ въ Македония и издава — — — Пловдивъ 1885, стр. 93; с ж щ и я т ъ, Сборникъ отъ български народни умотворения. Часть II. Отдѣлъ I, Български приказки и вѣрования. Книга VIII—IX. Софѣя 1892, стр. 353—354.

### Два брата сираци и дѳдо Гѳспот

(Отъ Гевгелийско)

Едно време двойца брата бес татко и без майка квинисали да идат да печѣлѣват. На пѣтъот дѳдо Гѳспот им се чинил на стар дѳдо

<sup>1</sup> Кукуш, га вм. я за лич. мѣстоиме 3. л. ед. ч. вин. п. жѣл. р. То а га стига чакъ до Ст.-Загора и въ Източна Тракия.

и гѣи питал, дѣка кѣе идат. А ѳни му отговорили: „Кѣе идеме да се главиме“. Дѣдо Гѳспот имъ рѣкол: „Ай да идеме заедно.“ И ка одѣли по пѣтъот, пѳ-малѣчкѣио видѣл фнѳго чѣфкѣи, кѣде летили и рѣкол: „Да бѣа 'вѣиа чѣфкѣи ѳфци, кѣе остѣнѣх тѣка, кѣе си гѣи пѣсѣх и не кѣе идѣх пѳ-далѣчку за печѣлба“. Дѣдо Гѳспод заповѣдалн а чѣфкѣите да се чѣнат ѳфци, и пѳ-малѣчкѣио останѣл да гѣи пѣсе, а со пѳ-голѣмио ка' одѣли ѳще, дѳшли уф еднѳ сѣло. Уф сѣлото имѣло панайр, та и двойцата отишли уф еднѣ кѣща на гѳсте, Уф тѣа кѣща имѣло еднѣ убѣва момѣ. Дѣдото га аресѣл и му рѣкъл на домакѣиот: „Ако рѳди на дзѣстра лозѣта, що е на двѳро, грѳзде, кѣе ми ѣа дадетѣ момѣта на другарѳ?“ „Вѣи а дѣваме, отговорил домакѣиот.“ На дзѣстрата, ка' станѣли, видѣли грѳзде, и домакѣио му га дѣл момѣта.

По врѣме пѳсле пѣ Гѳспот се чинѣл чѳвѣк, отишъл кѣде пѳ-малкѣио, при ѳфците и му поискѣл еднѳ ѣгнѣ да му закѳле, да го на-гѳсте. А дѣтѣто му рѣкло: „А, за тѣп' сум гѣи гледѣл“. Гѳспот, ка' видѣл оти дѣтѣто не му дѣва ни еднѳ ѣгнѣ, заповѣдал на ѳфците да се чѣнат чѣфкѣи, и сѣте излетѣли.

От тѣмка Гѳспот ѳтишол при пѳ-гулѣмио. Невѣстата на пѳ-гулѣмио не бидѣеки тѣка мѣжѳ и, го прѣчекѣла, бакнѣла (целунала) му рѣка и, ка' си дошѣл мѣжѳ и от орѣне, му кажѣла, оти им дошѣл гѳст. Вѣчерѳт го заглѣдали гѳстот, оти на рѣцѣто имѣл рѣни и го питѣли, от щѳ му са рѣните. А он им рѣкол: „Ако го направѣте дѣтѣто, що го ѣмате, курбѣн и да ми гѣи позѳлите рѣцѣто со пѣпелта, кѣе ми оздравѣат.“ Они, ка' потсетѣли, оти трѣба да е Госпот, го фѣрлѣли дѣтѣто уф фѣрната да се испѣче. А, ка' отишли да го видѣт, дали изгорѣло, го видѣли дѣтѣто жѣво, си читѣло кнѣга уф фѣрната. Пѣ по мѣлу врѣме отишли, дѣтѣто си пишувѣло, а дури да се вѣрнат дѳма, дѣда го немѣло. А кога по-ледѣли, нашлѣ нѳшфите си пѳлни со чѣст хлѣп, кѳшовѣто пѳлни сос брѣшно и жѣто, а вѣгленѣто им се чинѣли пари.

К. А. Шапкаревъ, Сборникъ отъ бѣлгарски народни умотворѣния ч. II, отд. I, Бѣлгарски приказки и вѣрванѣя, кн. IX. София 1892, стр. 342-343; с ж щ и я т ѣ, Бѣлгарски народни приказки (1885) с. 123—124.

\* \* \*

Бѣлгарската езикѳва стихѣя, коѳто заобикалѣя и завзѣма Солунѣ още прѣзъ пѣрвѣтѣ столѣтѣя на срѣднѣвѣковиѣто, не е могла да бѣде унищѳжена вѣпрѣки всѣчки прѣвратности на злата сѣдба. Отъ всѣчки бѣлгарски покраинѣ Солунско е било за най-кѣсо врѣме владѣно отъ бѣлгаритѣ, и при все това никѳй до сега не е ни помислѣл да отрѣче бѣлгарщината на славѣнската рѣчъ въ Солунѣ и Солунско. И грѣцкѳто названѣе „Ελληνες βοουλγαρῶνωνι“ („бѣлгарогласни елини“), и неправѣдитѣ и жестоки „дѳговѳри за миръ“ отъ 1913. и 1919. г., и сключѣната отъ Гѣрѣция съ Бѣлгарѣя спѳгодба за „дѳбровѳлно“ изселванѣ на славѣнитѣ изъ грѣцката дѣржава тѣкмо въ Бѣлгарѣя — всѣчко това доказва, че окаянѣятъ опѣт на „братѣята“ сѣрби да увѣрѣятъ нѣкого, че южномакѣдонскѣитѣ бѣлгари били сѣрби, ще останѣтъ само лишно петно вѣрху сѣв-

семъ потъмнѣлата или изгубена съвестъ на великосърбиянскитѣ учени и политици. Наложено на нѣкои гърци отъ великосърбиянцитѣ названиее „славяногласни елини“ нѣма да накара никого да смѣта южномакедонскитѣ славяни за сърби, както и отъ названието „старославянски“ или „старословѣнски“ езикъ за езика на Кирила и Методия никой, освенъ безумнитѣ последователи на Милоша Милоевичъ, не вади заключение, че Кирило-Методиевиятъ свещенъ езикъ е сръбски.

Българщината въ Солунъ и Солунско, както и въ цѣла Македония, днесъ е потисната и преследвана повече отколкото въ миналото и все пакъ тя нѣма да изчезне, както не е изчезнала подъ двойното, гръцко и турско иго, защото „не се гаси туй, що не гасне“. Историата на старата и новата българска литература свидетелствува за силата на българския духъ въ Солунъ и цѣла Македония.

Тоя български духъ не може да бжде убитъ, а ще живѣе!

София, 29. I. 1933. г.



ЦАРЕВНА МИЛАДИНОВА-АЛЕКСИЕВА

## ЕПОХА И ЛЮДЕ

Ние не знаемъ, какъ по-добре бихме могли да се отблагодаримъ на Солунъ и на солунскитѣ българи. Най-добре е, може би, да се опитаме да предадемъ поне една малка частъ отъ дѣлата на ония покойници и ония живи още солунски граждани, които презъ нашата епоха високо издигнаха българското име и българската просвѣта тамъ.

Правимъ това съ пълното съзнание, че вършимъ една, макаръ и твърде малка, но все пакъ полезна работа, която би могла да насърдчи младитѣ поколѣния, неизгубили вѣра въ доброто бждеще на единъ народъ като българския съ хилядогодишна история. Въ деня, въ който нашата младежъ се научи да почита и най-голѣмитѣ и най-малкитѣ рагници за народна просвѣта, ние, старитѣ, ще можемъ да бждемъ сигурни, че тази младежъ крепко ще издигне на своитѣ плещи бждащето на българския народъ, въпрѣки крушения, като солунското отъ 1913 год.

Навѣрно други ще дадатъ материали за това, какво направиха солунскитѣ българи, за да просвѣтятъ децата си, да укрепятъ и развиятъ първоначалното и срѣдно образование въ града на българскитѣ и всеславянски просвѣтители. А ние, най-намѣсто е, струва ни се, да разкажемъ нѣщо за дѣлата на първитѣ солуняни-българи отъ нашата епоха. Естествено, нашето рѣждясало отъ годинитѣ перо ще обхване само малка частъ отъ това що знаяха солунскитѣ граждани за единъ миналъ вече периодъ отъ къмъ втората половина на изтеклия вѣкъ до войнитѣ на 1912—1913 год. Все пакъ, ние се утешаваме съ мисълта, че други, които умѣятъ да държатъ добре перото, не ще оставятъ да загасне огъня на буйно проявената българска душа на солуняни, а ще направятъ всичко да възкрѣсне като фениксъ отъ пепелищата на миналото едно по-свѣтло бждаще за нашия народъ.

Война! Ние ще трѣбва да започнемъ разказа си за нѣкои по-видни люде на нашата епоха съ една по-стара война, и пакъ да го завършимъ съ война!

Зимнитѣ месеци на 1875—1876 учебна година ни завариха въ Шуменъ. Скоро следъ това дойде Руско-Турската война. Презъ тази и следващитѣ години ние за първи пжтъ почувствувахме страданията и радостигѣ на нашия народъ, събрани на едно. И именно презъ тѣзи скърби

и радости, за насъ се откриха голѣмитѣ хора на Възраждането, които ние, малкитѣ народни и класни учители тогава, срещнахме въ Русия, въ Цариградъ и въ другитѣ голѣми градове на нашето обширно отечество. Другаде, ние сме имали случай да кажемъ, какво знаемъ отъ непосредствени наблюдения за нѣкои отъ тия голѣми фигури на българското Възраждане. Тука, като става дума за тѣхъ, пада се само да подчертаемъ, че дѣлата имъ бѣха неразривно свързани съ дѣлата на ония будни синове на македонската земя, които въ сравнително кратко време съумѣха да издигнатъ нетлѣнъ паметникъ и въ сърцата на солунянитѣ-българи.

Когато ние стигнахме въ Солунъ, намѣрихме учебното дѣло доста укрепнало. Отлични българи, като Шумковъ, Насте Стояновъ и др., ни разказваха за училището, основано отъ баба Недѣля и сетне подкрепено отъ по-млади учители и учителки. Скромно, свито въ нѣкои отъ най-затѣнитѣ квартали на града, това училище се смѣташе отъ всички по-стари хора въ Солунъ като наследникъ на килийнитѣ училища, съществували презъ по-далечно минало въ тоя градъ.

Най-бележитата личностъ, обаче, която срещнахме още съ първото ни пристигане въ града презъ осемдесеттѣ години на миналия вѣкъ бѣ Козма Пречистански.

Интересна бѣше фигурата на този високъ, едъръ човѣкъ, съ почти орловъ носъ, съ насипано отъ шарка лице, но съ мекъ и добродушенъ погледъ на очи. Казваха ни, че преди да дойде въ Солунъ, преди да се сдобие съ повече познания и преди да научи, че свѣтътъ не е затворенъ само между четиритѣ манастирски стени, този суровъ на видъ планинецъ, е растрналъ въ дебърската Света Пречиста, отъ гдето е получилъ името си, също както растятъ джбовитѣ фиданки въ кичеститѣ гори на Западна Македония: волно, безъ всѣка грижа, освенъ грижата да се радва на Божието слънце.

Днесъ, като се изключи дѣдо Симеонъ Варненско-Преславски, почти нѣмаме фигури отъ осанката на Пречистански. Още тогава, въ Солунъ, Козма Пречистански се ползуваше предъ гражданитѣ съ голѣмъ авторитетъ, благодарение на своята патриархално християнска смиреностъ и скромностъ, които пленяваха всички граждани и селяни; Въздържанъ и въ същото време сладкодуменъ, този планинецъ облѣченъ въ расо, бѣ почитанъ еднакво и отъ хюкюмата и отъ чужденцитѣ въ града. Като председател на църковната община, съ обмисленитѣ си постѣпки и спокойствието си, той вдѣхваше довѣрие на всички. Той бѣ скоро обикнатъ и като добъръ пастиръ и отличенъ духовникъ. Като неговъ помощникъ въ общественитѣ дѣла се проявяваше съ особена сръчностъ и смѣлостъ тогавашниятъ учителъ и директоръ на мжжката гимназия, Божилъ Райновъ. Двамата, Пречистански и Райновъ, макаръ и различни по темпераментъ, се допъл-

ваха единъ други въ училищнитѣ, въ общинскитѣ и обществени дѣла. Пречистански бѣ една необходимостъ за Солунъ, тѣй като голѣма часть отъ българскитѣ жители на града бѣха сжщо така дебрани, които просто обожаваха тогавашния председателъ на солунската община. Тѣ виждаха въ неговото лице не само учителя въ гимназията и висшия духовникъ въ църквата, но и човѣка, който, като тѣхенъ съотечественикъ, издигаше и прославяше името имъ. Самъ Козма Пречистански знаеше пѣкъ, че освенъ кукушани, основата на солунскитѣ българи образуваха неговитѣ дебрани, тѣй като тѣ бѣха придошли отъ кичеститѣ балкански села на Западна Македония въ голѣмия градъ Солунъ, съ тесли и триони въ ржце, да строятъ най-хубавитѣ сгради, да подкрепятъ монументалнитѣ базилики на солунскитѣ старинни храмове, останали още отъ римско и византийско време. И въпрѣки всичко, винаги си оставаха такива прости, скромни, добри българи, каквито Пречистански ги познаваше отъ Дебъръ и Дебърца. Най-характерното въ тия жители отъ западнитѣ македонски планини бѣ, че тѣ не измѣниха на своитѣ национални носии, макаръ и да живѣха въ единъ голѣмъ, почти европейски центръ.

По онова време дебрани населяваха на голѣми групи най-високитѣ и най-хигиенични части на града. Мнозина отъ тѣхъ бѣха довели женитѣ си и децата си. Тѣ, солунскитѣ дебрани, още презъ първата половина на миналия вѣкъ, както ни разказваха най-старитѣ отъ тѣхъ, сж били въ общуване въ светогорскитѣ манастири за народни работи. Козма Пречистански знаеше това. Затова, той бѣ гордъ съ тѣзи добродушни и трудолюбиви майстори, дошли отъ далече на дѣли ята и образували, заедно и съ селяни отъ околнитѣ български села, сърдцевината на българитѣ въ тоя градъ.

Поради това, въ наше време, дебрани пълнѣха сжщо така училищата ни, църквитѣ, общественитѣ заведения. Дебрани бѣха и най-мѣлчаливитѣ и най-трудолюбивитѣ солунски граждани. Тѣ обичаха всички други, а най-вече селянитѣ отъ кукушкитѣ, дойранскитѣ и солунскитѣ села, като напр. Айватово, Бугариево, Горно и Доно Куфалово, които съ талигитѣ си имъ носѣха пѣськъ и камъни отъ рѣкитѣ и баиритѣ, за да градятъ къщи на богатитѣ солуняни.

Идилчни бѣха отношенията между съгражданитѣ на Козма Пречистански и селянитѣ отъ най-близкото българско село, до крепостнитѣ стени на Солунъ, Киречкѡй. Киречкѡйлийскитѣ селяни, пѣкъ, носеха на дебърскитѣ майстори варъ. Виждамъ и днесъ предъ очитѣ си, какъ дебрани, които тогава пристройваха часть отъ една училищна сграда се разговарятъ съ гиздаво премѣненитѣ варджики-киречкѡйлийски селяни. Еднитѣ, дошли отъ албанскитѣ планини, другитѣ — отъ край солунската крепостъ, говорѣха помежду си съ тѣхнитѣ толкова интересни и характерни произношения, носовкитѣ е н, о н. Само че, киречкѡйлии, като истински солунски селяни, свикнали на мекия

говоръ, често не можеха бърже да схванатъ твърдото произношение на дебърския диалектъ, напримѣръ: рока (ржка), коде (кжде). Подиграваха имъ се. Подигравките първѣха взаимно и съ шегѣ. Козма Пречистански често трѣбваше, като дебранинъ, да взима страната на съгражданитѣ си, тъй като самъ той говорѣше почти на дебърски. Но винаги благъ, естественъ, непристоренъ, като истински народенъ пастиръ, Пречистански използуваше всѣка шегѣ, всѣки разговоръ за народното дѣло. Той прѣвъ отъ тогавашнитѣ наши духовници-учители бѣ успѣлъ да проникне въ красивото българско село Киречкьой, въ което грѣцката пропаганда се бѣ отдавна загнизила. А за Киречкьой имаше защо да се полагагь грижи. Това село бѣ нѣкакъ най-царственото българско село отъ околноститѣ на Солунъ. Носията на жителитѣ му бѣ една отъ най-гиздавитѣ носии отъ околнитѣ села на града. Самитѣ селяни на това село бѣха снажни, красиви хора — сѣщи боляри. Женитѣ имъ — умни, добри домакини, чистотници. Децата имъ — истински приказни деца, толкова бѣха тѣ красиви и мили, пѣпнали, както сме ги виждали и ние, по околнитѣ лозя на кичестото балканско крайсолунско село.

Споменаваме всичко това, защото и сега останалитѣ отъ оная епоха живи граждани могатъ да потвърдятъ, какъ будно, какъ умѣло, съ каква велика радостъ Пречистански се грижеше за тѣхъ и за всички прииждащи въ Солунъ българи. Той правѣше това съ самородното си българско сърдце, съ твърдия си характеръ и природно надарения си умъ, отправени единствено къмъ народното дѣло. Козма Пречистански не бѣ много ученъ. До тогава той не познаваше много повече отъ това, що можеше да му даде обичаната отъ него македонска земя, но бѣ, както всички тогавашни ржководители на училищата и общината, единъ отличенъ общественикъ. Той скоро следъ това напусна Солунъ. Чувахме за него отсетне, че е отишелъ, веднажъ въ Цариградъ, други пжтъ — къмъ дебърския край, и сетне пакъ въ Цариградъ, докато най-сетне стана дебърски владика. Видѣхме го много години по-късно напълно побѣлѣлъ, прегърбенъ, съ патерица въ ржце, преминалъ лествицата на народния възходъ и народнитѣ мжки. И когато презъ войнитѣ братска славянска ржка силомъ посегна върху този свети старецъ, за да го прогони отъ неговата епархия, той, почти единственъ измежду всички йерарси на македонскитѣ български земи, се съпротиви на силата, и силомъ остана и почина на своя постъ.

Отъ другитѣ по-видни личности, които въ оная епоха сж ни правили силно впечатление, бѣ единъ втори Козма — Козма Шапкаревъ. За него знаехме, още докато бѣхме въ Русия. Роднини писвахѣ ни отъ Струга, че се е оженилъ за най-голъмата ни сестра, че следъ смъртъта на баща ни, Димитъръ Миладиновъ, и Шапкаревъ, като неговъ ученикъ, отишелъ по стжпкитѣ му и станалъ учителъ въ Кукушъ, гдето

още отъ тогава починала и покойната ни сестра. Когато къмъ същитѣ осемдесети години на миналия вѣкъ го срещнахме въ Солунъ, Козма Шапкаревъ се готвѣше да заминава за Княжеството. Искаше да „види“ свободата! Впечатлителенъ, бързъ, той вѣчно говорѣше само за народнитѣ работи, никога за себе си. Най-близко и най-добре се чувствуваше той въ учебното дѣло, и затова бѣха намѣрили най-подходната работа за него: да организира, като единъ отъ основателитѣ и първи учители преди идването ни въ Солунъ, изпращането по цѣлата македонска провинция на учебници и книги, които пристигаха отъ Дановата книжарница отъ Пловдивъ. Това го постави въ общуване съ много градове и съ много села. Разви се у него и желанието да продължи и тука работата на своя учителъ, като събира народни приказки и пѣсни. Тѣзи занятия и обширнитѣ връзки, които имаше Козма Шапкаревъ съ провинциалнитѣ градове, му помагаха да се погрижи, преди Пречистански, преди Райновъ и преди изпратения отъ Екзархията Ганчевъ, за закрепването на солунскитѣ училища и солунската българска община. Шапкаревъ на много пжти излизаше да обикаля вътрешността самъ и да събира помощи отъ провинциалнитѣ македонски общини за издържането на уголѣмяващитѣ се и разширяващи се солунски училища. Дошелъ, обаче, въ свободна България отъ най-ранно време, Козма Шапкаревъ се откъсна отъ Македония и македонскитѣ просвѣтни грижи, но продължи да работи съ жаръ, като събра доста ценни фолклорни материали.

Малко по-късно отъ Шапкаревъ и отъ Пречистански, въ Солунъ дойде тогавашниятъ първоначаленъ македонски поетъ Григоръ Пърличевъ. Известни сж заслугитѣ на този отличенъ българинъ, сжщо тѣй ученикъ на Димитъръ Миладиновъ, и отсетне — самъ учителъ въ Охридъ и въ Солунъ. Въ Солунъ Григоръ Пърличевъ дойде дълго следъ осемдесеттѣ години като известенъ вече български писателъ отъ старата генерация. Славата му съ коронасьването въ Атина се носѣше отъ уста на уста, заедно съ славата на неговия „Арматолосъ“. Въ Солунъ той се настани да живѣе съ цѣлото си домочadie въ една висока жглова къща, на стария площадъ „Мулла“, на който тогава стърчеха още остатѣцитѣ отъ нѣкакви римски развалини. Работната стая на Пърличева, която водѣше къмъ голѣма каменна тераса, се състоеше отъ единъ миндерлъкъ, една маса и нѣколко столове, върху които не можеше да се седне, защото бѣха винаги заети съ разхвърлени по тѣхъ книги. Колко ученолюбивъ, и въ напредналитѣ си години, бѣ този късь, сухъ, кокалестъ, съ дълга сива брада Григоръ Пърличевъ, се вижда отъ това, че, въпрѣки претоваренитѣ си занятия, като добъръ учителъ въ гимназията, той намираще време да изписва нови книги отъ неговата Атина. Пърличевъ често работѣше и писваше върху колѣнетѣ си, седналъ на миндерлъка съ кръстени по турски крака. Съ всички оригинални привички, които си

бѣ създавъ, и особено съ остроумнитѣ закачки, Пърличевъ скоро стана популяренъ и срѣдъ солунското учителство и срѣдъ ученицитѣ си. Но и той не можѣ да остане за дълго въ Солунъ. Измъчваше го постоянно носталгия къмъ родния му охридски край, за кждето скоро замина, въпрѣки съветитѣ на приятелитѣ му да остане и се установи въ Солунъ. Това бѣ, впрочемъ, общъ неджгъ на повечето просвѣтени хора отъ онова време, които идваха доброволно или биваха изпратени за работа въ Солунъ. Съ малки изключения, тѣ всички бърже си отиваха. Така се мърнаха и така си отидоха презъ оная епоха и нѣкои просвѣтени жени, дошли да работятъ въ училищата и просвѣтното дѣло на тоя градъ. Ние, като жена, не трѣбва да забравимъ и нѣкои отъ тѣхъ.

На първо мѣсто идва бесарабката българка Кондратева отъ Болградъ; на второ мѣсто — дебранчанката Елена Стаматова, по съпругъ — Стателова; на трето мѣсто Валковска, полякиня по произходъ, по съпругъ — Сплитекъ. Тѣ всички, втората отъ които ми бѣ непосредствено колежка, бѣха отлични педагожки, добри и прилежни учителки. За съжаление, ние не можемъ да кажемъ нѣщо повече за симпатичната бесарабка, понеже тя не стоя дълго време въ Солунъ. За това пѣкъ, помнимъ, че дебранчанката, по съпругъ Стателова, като помощница въ солунското класно девическо училище, скоро следъ това девическа гимназия, прояви презъ 1882 година особени учителски дарования. Тя бѣ въ сщщото време и помощница въ отъ тогава още добре уредения девически пансионъ. Сплитекъ, като съпруга на учителя-чехъ Сплитекъ, бѣ, може-би, най-интересната. И двамата, съпруга и съпругъ, познавахъ още отъ времето на учителскитѣ ми години въ Свищовъ. Тѣ бѣха умни, кротки хора, и добри учители. Съ това тѣ винаги внасяха успокоение между другитѣ, околнитѣ учители. Преподаваха естествени и математически предмети. Живѣха въ извънградскитѣ квартали и първи измежду българскитѣ учители дружеха съ европейската колония въ Солунъ, което за ония години, отъ времето предъ и следъ Сръбско-Българската война, внасяше една добра насока въ развитие на нашето учебно дѣло, и отваряше пжтя на следващитѣ дѣлови хора, като: Димитъръ Матовъ, Китанчевъ, Константинъ Величковъ, Василь Кънчевъ, Стрѣзовъ, Машевъ, Андрей Тошевъ — като учители, и Кандиларовъ, Н. Начевъ, Димитъръ Хаджи Ивановъ — като директори на пълнооформенитѣ вече български гимназии въ града.

Димитъръ Матовъ, който по-рано бѣ и ученикъ на солунскитѣ гимназии, дойде две или три години следъ Сръбско-Българската война като учител, и веднага се зае за работа. Дарованията на тоя младъ, но тѣлесно слабичкъ човѣкъ, бѣха извънредни. На видъ, той бѣ мълчаливъ и свитъ, но издържливъ по духъ, и непрекъснато скованъ на своя столъ и на работната си маса. Преподаваше български езикъ, старобългарски езикъ и литература. Въпрѣки голѣмото му трудолюбие,

хората тогава не можаха още да оценятъ единъ отъ най-добритъ и обещаващи наши езиковеди. Като учителъ, Матовъ бѣ обичанъ и отъ колеги и отъ ученици,

Въ сжщото почти време, или малко по-късно, въ Солунъ пристигна като учителъ, къмъ осемдесетъ и осма или осемдесетъ и деветата година, Константинъ Величковъ, добре познатъ на нашитъ по-просвѣтени тогава хора, които имаха възможность да следятъ развиващата се българска литература. Доста темпераментенъ и особено много чувствителенъ, като всѣка поетична натура, Величковъ се прояви и въ Солунъ като голѣмъ българинъ. Солунското пребивание за Константина Величкова бѣ едва ли не едно откровение за него. Предъ вида на величественя Олимпъ и на хубавата природа, която загражда бѣломорския градъ, този първокласенъ български писателъ, тогава солунски жителъ, бѣ най-често погълнатъ отъ своитъ собствени идеи и мисли. Ученици и учители винаги се отнасяха къмъ него съ видимо почитание.

Презъ сжщитъ години въ Солунъ дойде и Андрей Тошевъ, младъ и енергиченъ учителъ, който умѣше да привлича хората съ приятна и издържана външность, съ своето добро и отмѣрено слово. Андрей Тошевъ остана по-длъжко отъ другитъ въ Солунъ. Той се ожени за дъщерята на едно видно и заслужило въ църковнитъ и н одни борби семейство, Божкови отъ Велесъ, и съ това изглежда още повече се привърза къмъ Македония и македонскитъ българи, както дълги години следъ това доказа съ обществената си дейность.

Видна личность по онова време, къмъ деветдесеттѣ години, бѣ незабравимия Василь Кънчевъ, когото ние смѣтаме за една отъ най-просвѣтенитъ и трудолюбиви сили измежду учителитъ на солунскитъ гимназии. Василь Кънчевъ най-напредъ дойде въ кжщи, при насъ. Нашиятъ съпругъ, сега дѣдо Никола, ние и малкитъ ни деца, обикнахме го още съ първия день на пристигането му. Василь Кънчевъ бѣ уменъ, приказливъ и въ сжщото време — кроткъ човѣкъ. Презъ солунскитъ години, той изглеждаше нѣкакъ като руски студентъ, каквито ги бѣхме виждали въ Русия. Най-голѣмата му слабостъ бѣ всичко да говори откровено, даже и когато казаното бѣ отправено противъ самия него. Кънчевъ най-вече разказваше за своитъ странствования, и за това, че когато Екзархията го бѣ поканила да заеме учителско мѣсто въ Солунъ, той сжщо не е билъ въ добро материално положение. А когато, следъ една година учителствуване въ солунскитъ гимназии, той разстрои и така слабото си здраве, и поиска да замине за чужбина на лѣчение, тръгна съ малкото скжтани пари отъ учителствуването си. Каква бѣ вътрешната жажда, която подклаждаше още отъ тогава интереситъ на Кънчева къмъ науката, се вижда отъ това, че той замѣни единъ планъ за удобно пжтуване и добра служба въ Княжеството, съ друго, трудно презъ ония години

пжтешествие, отъ Солунъ презъ Градско, Прилепъ, за Охридъ, Струга и западномакедонскитѣ краища, които той посети нѣколкократно, особено следъ като биде назначенъ като екзархийски училищенъ инспекторъ. Презъ едно лѣто, ако се не лъжемъ това бѣ въ края на учебната 89—90 година, Кънчевъ придружи моя съпругъ, който пжтуваше по свои частни работи, къмъ сжщитѣ западномакедонски области. Всичко това, ведно съ качества му на добъръ учителъ, педагогъ и обещаващъ ученъ, създаваше отъ учителя Василь Кънчевъ само добри впечатления. Макаръ и да преподаваше въ гимназията по химия, той познаваше отъ опитъ и непосредствено наблюдение отечествената география, познаваше и последното селце на обширнитѣ български земи, най-вече Македония. Когато, презъ по-късни години, ни се е падало да прелистваме негови книги, и най-вече „Македония — Етнография и Статистика“, ние чувствувахме какъ кипи извора отъ обширни географски познания, които Кънчевъ бѣ възприелъ отъ мѣстото. Кънчевъ всичко преживѣваше и поглѣщаше направо отъ живота и го предаваше въ видъ на хубавъ разказъ. Кънчевъ, въпрѣки тѣзи му високи духовни качества, физически страдаше много. Живѣеше съ едното крило на бѣлитѣ си дробове. Немалко страдаше въ Солунъ и неговата кротка, умна и благородна съпруга, сжщо тѣй учителка като него преди да се ожени. Тѣ живѣеха нѣкъде до мжжката гимназия, на една малка напрѣчна уличка, въ горния етажъ. Когато бѣха добре, кжщата имъ се пълнѣше съ посетители. Всички ги обичаха. Често сме заварвали при тѣхъ въ кжщи и групи отъ по-възрастни ученици. Съ тѣхъ Кънчевъ работѣше и вѣнъ отъ училището, въ своя домъ. Той бѣ единъ обичащъ работата си и ученицитѣ си учителъ и допринесе, заедно съ другаритѣ си учители отъ онова време, много за издигането на солунскитѣ училища.

Къмъ изброенитѣ образцови учители, по-младитѣ отъ насъ щемогатъ да прибавятъ още толкова други, напр. тогавашнитѣ преподаватели: по география — Стрѣзовъ, по математика — Благой Дмитровъ, по история — Стадниковъ и други. Презъ тая епоха се наложи хубавото начинание да се издава въ Солунъ списанието „Книжици“, което обърна вниманието и на учения свѣтъ въ България.

Като говоримъ за по-виднитѣ учители, не можемъ да забравимъ впечатленията, които ни сж оставили директоритѣ на гимназиитѣ, и преди всичко за най-стария, измежду тѣхъ, а именно Кандиларовъ. Кандиларовъ, и тогава, като младъ и енергиченъ, и сега като старецъ, бѣ кроткъ и благъ човѣкъ. Бидейки самъ македонски българинъ, той познаваше отлично душата на тогавашната младежъ и особено на девицитѣ, на които редъ години бѣ директоръ. Солидното му руско образование го издигаше високо. Съ тѣзи си качества



Кандиларовъ закрепил солунската девическа гимназия, и най-важно — успѣлъ да привлѣче добри учителски сили въ нея. Това се вижда и отъ хубавата му книга за историята на солунскитѣ гимназии, издание на Македонския наученъ институтъ. Съ добрата вътрешна подготовка, която даде на гимназията, като издигна образованието и като пристегна възпитанието на децата въ девическата гимназия, Кандиларовъ показва и добъръ примѣръ на тѣзи, които въ сѣщото време полагаха грижи за мъжката гимназия, въ която следъ това и по-късно се проявиха Начо Начевъ, Хаджи Ивановъ, Паяковъ и Сарафовъ.

Преди да дойде въ Солунъ, Начо Начевъ бѣ заемалъ високи длъжности въ Източна Румелия и при Екзархията въ Цариградъ. Той дойде съ готовъ и голѣмъ авторитетъ. Бѣ почитанъ отъ турската власт и уважаванъ отъ солунското българско гражданство. Едъръ, представителенъ на видъ, Начевъ имаше маниери на турски паша. Уменъ и ловъкъ въ това което предприема, той издигна името на българската гимназия до недостигнати до тогава висота и блѣсъкъ. Презъ негово време укрепнаха и педагогическитѣ курсове въ мъжката гимназия, като за нѣколко години дадоха добъръ учителски кадъръ за цѣлата страна.

Димитъръ Хаджи Ивановъ, флегматиченъ и бавенъ по външна природа, но обмисленъ въ работитѣ си, сѣщо така направи много за гимназитѣ. Познаващъ западноевропейската литература, той бѣ единъ отъ начетенитѣ и просвѣтени хора на времето. Като преводачъ на „Клетницитѣ“ на Викторъ Хюго, Хаджи Ивановъ бѣ като че ли включилъ въ душата си великата душа на френския романтикъ. Ние не сме срѣщали често такива спокойни, умни и справедливи хора, като Хаджи Ивановъ, и съ толкова добро сърдце. Когато отдалече зърнѣхме високата и бавно вървяща фигура на този човѣкъ, презъ тѣснитѣ и настлани съ голѣми камъни улици на Солунъ, предъ насъ неволно се явяваха нѣкои отъ героитѣ на Хюговия романъ. Обноскитѣ на Хаджи Иванова бѣха винаги повече отъ колегиални. Той умѣеше да търси добритѣ заложби въ ученицитѣ, да съветва, да напѣтва. Между другото, за добритѣ му педагожки похвати свидетелствуваше и отличното впечатление, което правѣше многобройното му домочадие на всички граждани, учители и ученици. Презъ негово време мъжката гимназия, сѣщо тѣй, се сдобилъ съ добри учители, и занятията бѣха най-редовни и най-ползотворни. Нѣмаше почти никакво разцепление въ разбиранията. Хаджи Ивановъ продължил, както твърде сполучливо веднажъ се изрази единъ старъ като насъ учитель, дѣлото на своя отличенъ предшественикъ Начо Начевъ.

Лазаръ Паяковъ бѣ отъ Свищовъ. Като така, той носѣше въ себе си цѣлия български финесъ на свищовлитѣ. Като гледахме Паяковъ въ Солунъ, представяхме си цѣлия Свищовъ, който познавахме добре отъ учителствуването ни тамъ. Но, освенъ своя финесъ,

полученъ и чрезъ школата на западното образование, Паяковъ притежаваше качествата на роденъ администраторъ. Паяковъ реорганизира мжжката гимназия. Пресъздаде нейнитѣ кабинети, физически и химически. Изписа нова, многотомна литература за гимназиалната библиотека. Презъ негово време бидоха уредени съвмѣстни граждански, учителски и ученически излети до Гевгели и до Воденъ. Специални увеселителни влакове, пълни съ солуняни-българи, бѣха тържествено и съ арки посрѣщани отъ ентузиазираниѣ провинциални македонски градове.

Това, което Паяковъ направи, за да сближи духа на многохиляднитѣ солунски българи и на хиляднитѣ солунски учаци се младежи съ духа на македонския българинъ, Михалъ Сарафовъ направи, за да представи нашето учебно дѣло и нашата духовна сила въ истинската имъ свѣтлина предъ чуждата колония, предъ консули, предъ французи, италиянци и др. въ самия Солунъ. Михаилъ Сарафовъ убеди голѣмия покойникъ Евлоги Георгиевъ, да подари една крупна сума, за да се откупи великолепната сграда за девическа гимназия, която, заедно съ сградитѣ на мжжката гимназия и тая на общината, заемаше централната, най-високата частъ на града. Сарафовъ уреди пансионитѣ при солунскитѣ гимназии. Той държеше не само за образованието, но и за възпитанието на нашата младежъ. Солунскитѣ граждани и всички, които сж посещавали пансионитѣ, особено девическия, знаятъ, какво съвършенство владѣше тамъ. Какъ довчерашнитѣ македонски българчета отъ Тетово, Скопие, Велесъ, Куманово, Шипъ Тиквешъ, Битоля, Охридъ, Струга, Воденъ, Кукушъ, Сѣръ, Драма и и др., бѣха за нѣколко години превръщани въ истински жентлемени. Ние сме увѣрени, ако днесъ би било възможно да се направи списъкъ на ония младежи и на ония девиси, които презъ оная епоха учеха и завършиха учението си въ солунскитѣ гимназии, ще се види, че останалитѣ отъ тѣхъ живи ученици на гимназиитѣ следъ войнитѣ сж измежду най-добритѣ българи, измежду най-добритѣ граждани. Михаилъ Сарафовъ, докато стоя въ Солунъ, бѣ единъ видъ центъръ, едновременно за учебното дѣло и за общественото дѣло. И Сарафовъ бѣ обичанъ и почитанъ отъ всички. Той знаеше, че солунскитѣ българи сж просвѣтени хора и добри патриоти. Уповавайки се на тѣхъ, той винаги бързо и правилно разрешаваше всички поникнали въпроси и спорове съ турската властъ и съ инородцитѣ гърци, които често пжти, отъ тогава още, смущаваха естествения и правиленъ ходъ на нашитѣ български работи. Почти презъ негово и презъ Хаджи Иваново време, въ срѣдата на просвѣтениѣ солунски българи се явиха първитѣ признаци на едно зараждаще се и доста дълбоко разцепление по общественитѣ въпроси. Впрочемъ, тъй както това раздвоение на силитѣ се прояви по-сетне, то бѣ въ това време само идейно и, следователно, твърде естествено явление.

Отцитѣ на македонската революция, имената на които ще заематъ едно отъ най-виднитѣ мѣста въ новата Българска история, тукъ, въ Солунъ, замислиха да организиратъ народния бунтъ, отправенъ противъ крепителитѣ на тиранията. Тѣзи отци, предимно учители и общественици отъ Солунъ, се бѣха явили като изразители на едно радикално прочистване на тежката атмосфера, въ която следъ 1893 год. бѣше принуденъ да се развива българския народъ въ Македония. Тѣ не отказаха просвѣтата, защото сами бѣха и просвѣтители и просвѣтени хора. Но тѣ не останаха безучастни зрители къмъ страданията, които понасяше особено македонската провинция; не искаха да останатъ безучастни и къмъ повдигащата се реакция отъ страна на всички неприятели на българския народъ и българската култура въ тази страна: на първо мѣсто гърцитѣ и сърбитѣ. Центъръ на тѣхнитѣ съчувственици бѣ станала по онова време книжарницата на Иванъ Хаджи Николовъ — самъ бившъ гимназиаленъ учителъ въ Солунъ. Настанена въ най-хубавата частъ на града, въ тѣй наречения „Френски кварталъ“, книжарницата на Хаджи Николовъ служеше, както сж ни разказвали отсетне самитѣ участници, и за връзка съ провинцията. Всички провинциални търговци, учители, ученици, които идваха да купуватъ книги отъ тази книжарница, носѣха идеитѣ на революцията отъ Солунъ въ вжтрешността. Ученицитѣ, и даже и ученицитѣ на гимназиитѣ, особено следъ Гръцко-Турската война, бѣха вече почти изцѣло спечелени за бунта.

Тогавя, и много години преди това, въ Солунъ имаше друга една първокласна книжарница — тази на Коня Самарджиевъ, родомъ отъ Прилепъ. Самарджиевъ бѣ човѣкъ съ буденъ, практиченъ умъ. Въздържанъ въ обноскитѣ си къмъ хората, народно ученолюбивъ и работливъ, приятелъ на всички първи хора, нѣкои отъ които спомнахме въ тѣзи си бележки, Коня Самарджиевъ, преди Иванъ Хаджи Николовъ, съумѣ да образува другия културенъ центъръ на свободни и непринудени граждански и учителски срещи. За свой най-добъръ приятелъ и помощникъ К. Самарджиевъ имаше Даме Кондовъ, единъ състоятеленъ добъръ българинъ, родомъ отъ Прилепъ, по занятие банкеръ. Тази Самарджиева книжарница именно биде подкрепена, преди още въпросното дѣление на солунскитѣ просвѣтени български сръди, отъ всички добри българи въ Солунъ, и, по този начинъ, тя се издигна като единъ истински културенъ двигателъ. Въ различни времена, отъ името на тая книжарница, бидоха издадени нѣколко списания, най-важното отъ които бѣ споменатото „Книжици“. Отъ Коня Самарджиевъ, както по-късно и отъ Хаджи Николовъ, бѣха напечатани редъ други книги, учебници и календари.

Съревнования, създадени отъ тази дейность, бѣха само отъ полза за напредъка на нашия народъ и нашето учебно дѣло въ голѣмия бѣломорски градъ и центъръ на Македония. Хората на Екзархи-

ята, която по онова време играеше голѣма роль въ развитието на учебното дѣло, подкрепиха „еволуционеритѣ“ и не можаха да бждатъ на страната на „революционеритѣ“.

Турскитѣ власти, подпомогнати отъ чужди пропаганди, започнаха вече да гледатъ на насъ, българи, и на нашата просвѣта съ по-други очи отколкото по-рано. Нашата българска сила въ Солунъ и въ цѣла Македония бѣ вече единъ видъ оставена сама на себе си, и отново преследвана. Тогава порастнаха други, крепки, млади поколѣния, които подеха народнитѣ работи и народната просвѣта въ свои ржце и съ свои разбирания. Но, заедно съ това, настана и нова епоха — епоха на развилата се буйна македонска революционна борба, спрѣна временно отъ реформаторскитѣ грижи на европейския Западъ и отъ реформеното (хуриетско) движение на самитѣ турци. Съ това последното движение, Солунъ стана центъръ на известнитѣ български конституционни клубове, които издигнаха нови имена и нови хора. Ние, отъ най-старата генерация, малко познавахме тѣзи нови хора, но радвахме се на тѣхното дѣло. Нашата новейша история като народъ ще отреди и тѣмъ подобаваще мѣсто. Презъ това време, къмъ 1908 — 1910 години, обаче, почти изцѣло вниманието на ржководителитѣ бѣ обърнато къмъ политиката. Образованието остана нѣкакъ малко по-надиренъ планъ. Нашитѣ гимназии попрестанаха вече да привличатъ общото внимание на народа въ старата, прежната мѣрка. Въ всѣки случай, дѣлото на образованието и презъ тази последна епоха вървѣше доста буйно. Числено, ученицитѣ бѣха много стотинъ младежи. Ученичкитѣ — сжщо. Българитѣ въ Солунъ имаха свои просвѣтни институти, свой доста високъ просвѣтенъ животъ. Имаха редъ културни общи, женски и детски дружества.

Трѣбва да се каже, че тази най-последна епоха отъ годинитѣ непосредствено преди фаталнитѣ войни, даде и тя своето. И тя има вдъхновителитѣ и крепителитѣ си. За тѣзи последнитѣ, както и за самата война, а сжщо и за положението на българитѣ въ Солунъ, предъ и следъ войната, ще трѣбва да пишатъ други, много по-младитѣ отъ насъ. Ние бихме искали на края на настоящитѣ бележки само да подчертаемъ, че въ 1913 год., когато храбрата българска войска бѣше заела една частъ отъ Солунъ, преди да стане стълкновението между нашитѣ и грѣцкитѣ войски, градътъ имаше нѣколко първокласни български гимназии и редъ други училища. Още — петъ гжсто населени квартали: „Вардарията“, „Кукушката махала“, „Централната махала“, „Пиргитѣ“ и „Трансвала“. Имаше четири църкви: „Св. Св. Кирилъ и Методий“ въ центъра, „Св. Димитъръ“ (български) въ Вардарията, „Св. Павелъ“ на гробищата, и „Св. Георги“ на Пиргитѣ. Последната остана неосветена, тѣй като трѣбваше да бжде осветена презъ 1913 год. Имаше сжщо много първокласни търговски

кантори, много работилници, нѣколко мелници и пр., все на трудолюбиви и крепки солунски българи.

Всичко това, безспорно, бѣ дѣло на българския духъ и дѣло на една епоха, пълна съ хора характерни, патриоти, предвидливи и умни граждани. И още — хора, които не си завиждаха и прѣчеха единъ на другъ, а се подкрепяха и насърдчаваха взаимно въ всички обществени и частни предприятия.

Ние споменахме тука, въ това наше кратко изложение, само нѣколко отъ по-първитѣ имена, които сж се запечатали по-добре въ нашата старческа паметъ. И споменатитѣ, обаче, и неспоменатитѣ ръководни хора на нашата епоха въ Солунъ високо издигнаха на плещитѣ си българското име, българското дѣло и българската просвѣта въ града на светитѣ равноапостоли Кирилъ и Методий.

ПЕТЪРЪ ДЪРВИНГОВЪ

## СОЛУНЪ ВЪ ВОЕННАТА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИТЪ

### I.

СОЛУНЪ ВЪ СРЪДНИТЪ ВЪКОВЕ: ПОРТЪ. — СТЕНИ. — ВРАТИ. — ВО-  
ДОПРОВОДИ. — УЛИЦИ. — БРОЙ НА ЖИТЕЛИТЪ.

Мѣстоположението на Солунъ, въ най-вдадения жгълъ на бѣломорскитѣ брѣгове въ полуострова, опредѣли още отъ най-дълбока древностъ голѣмото значение на тоя градъ за обширния хинтерландъ по посоката на Дунава, Родопитѣ и Албанскитѣ планини. Неговитѣ здрави крепостни стени позволиха на гражданитѣ му да запазятъ въ 90 отъ 100 случая града въ своитѣ ржце. А неговото изкуствено и укрепено пристанище, неговиятъ обширенъ зѣвѣтенъ заливъ и самото море му дадоха възможностъ успѣшно да поддържа връзкитѣ си съ свѣта и съ прѣснатото грѣцко островно и прибрѣжно отечество. Страбонъ окачествява Солунъ като „първи градъ на македонцитѣ“; Антипатъръ Солунски го нарича „майка на цѣла Македония“; агиографътъ на св. Димитрия го именува „великия градъ“, „столица на тесалоникийцитѣ, пазена отъ Бога“, „градъ защищаванъ отъ св. Димитрия“ и „градъ спасенъ отъ Бога“. Византийцитѣ сж смѣтали Солунъ като втора следъ Цариградъ крепостъ въ империята и сж го окачествявали въ IX и X вѣкове като „най-блѣскавия“. Разположенъ по склона на единъ отъ хълмоветѣ, които се спущатъ отъ планината Хортачъ, Солунъ съ амфитеатралното си разположение и съ дългитѣ и едритѣ си стени е представлявалъ и представлява една неотразима внушителна гледка. „Солунъ, казва Евлия Челеби, е такава обширна крепостъ, че има протяжение на дължина по морския брѣгъ три мили, на широчина по посоката на сушата две мили.“<sup>1</sup> Въ мирнитѣ години на неговото историческо сществувание въ пристанището му сж влизали и излизали всѣки день множество малки и голѣми кораби, а въ търговскитѣ му улици се е развивало непрекъснато оживѣно движение и размѣна на стоки.

Стариятъ портъ е билъ построенъ още въ времето на Константина Велики (305—337 г.) по всичкитѣ правила на тогавашното ин-

<sup>1</sup> Евлия Челеби, Сеияхатнамеси, томъ VIII, стр. 146.

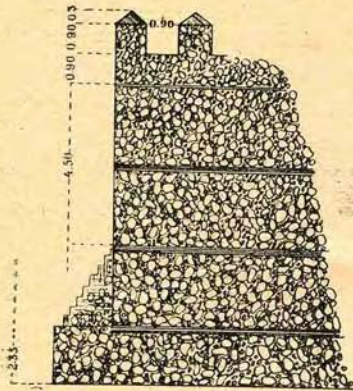
женерно дѣло и тогавашната полиорцетика. Както показва приложениятъ планъ, той се е състоялъ отъ набрѣжна рампа, джговиденъ вълноломъ и неширокъ съ кули защитенъ входъ. Портътъ се е намиралъ на юго-западната частъ на града, до голѣмия крепостенъ бастионъ, на който по-късно турцитѣ дали наименованието „Топхане“. Въ ново време, преди два вѣка, тоя старъ портъ е билъ запуснатъ и постепенно запълненъ съ прѣсть и постройки, до като окончателно се изгубилъ. Споредъ Хаджи Калфа, стариятъ портъ могълъ да побере до 300 кораби<sup>1</sup>, а въ съседнитѣ малки заливчета е могла да намѣри прибѣжище още по-голѣма флота. За отбрана на пристанището, освенъ дветѣ кули при входа му, отъ които е могло да се хвърлятъ стрели, камъни, огънь и други метателни срдства, се поставяла желѣзна верига, закрепена на плаващи греди, и се потопвали кораби по начинъ, щото неприятелски плавателни сждове да не могатъ да проникватъ въ него. А за отбрана на града въ случай, че неприятельтъ проникне въ пристанището, е била издигната вдлъжъ на него не висока стена, предъ която се поставяли, както ще видимъ отъ „Чудесата на св. Димитрия“ маскирано изкуствени препятствия. Следъ нападението на сарацинитѣ въ 904 г., прибрѣжната стена е била засилена въ височина. Тя е била успоредна на *via Egnatia* и отстояла на 200 метра отъ нея. Ясно е, че сухоземната крепость Солунъ е представлявала въ сждото време и силна морска такава, което правѣше отъ града единъ почти непревзимаемъ упоренъ пунктъ и което даваше на сждия градъ всичката възможность да процвѣтѣва дълги вѣкове и хилядолѣтия, като главенъ и почти винаги единственъ сигуренъ антрепозитъ за Македония и другитѣ съседни области отъ басейна на Бѣло море.

Стенитѣ на Солунъ, отъ които значителна частъ сж запазени до днесъ, сж построени въ времето на императора Теодосий Велики (376—395 г.), частъ върху основитѣ на най-старитѣ стени на града отъ III вѣкъ пр. Христа, частъ до съвсемъ ново трасе. Общото очертание на крепостния полигонъ има вида на трапецъ, странитѣ на който сж удивително изкусно трасирани споредъ особеноститѣ на мѣстността и свойствата на сждествующитѣ тогава оржжия и машини. Крепостъта се състои отъ околорвръстна стена, акрополъ въ северо-източния край и редюитъ въ него (Иеди-куле), построенъ късно въ XIV вѣкъ. Околорвръстната стена имала повече отъ 40 кули и безбройно число кремалерни, бастионни и реданни чупки, които иматъ сждото назначение както и кулитѣ, т. е. да позволятъ успѣшно обстрелване съ метателно оржжие пространството по между имъ. Общата дължина на стенитѣ, включително морската, е била около 7—8,000 м., отъ които, споредъ Oreste Tafraли<sup>2</sup>, здравитѣ протяжения въ 1913 г. били 4300 метра. Спо-

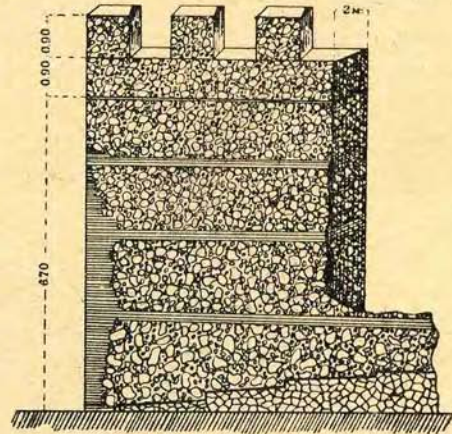
<sup>1</sup> Mustafa Ben Abdalla Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, стр. 76.

<sup>2</sup> O. Tafraли, Topographie de Thessalonique, Paris, 1912, стр. 65-95.

редъ Евлия Челеби, общата околоръстна дължина била 11,500 крачки — бу хисаб ъозюре кале-и-Селянигин даирен медар-и-джирм он бир

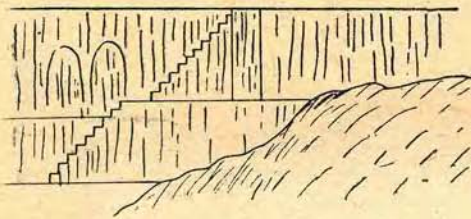


Стената, отдѣляща акропола  
отъ града.

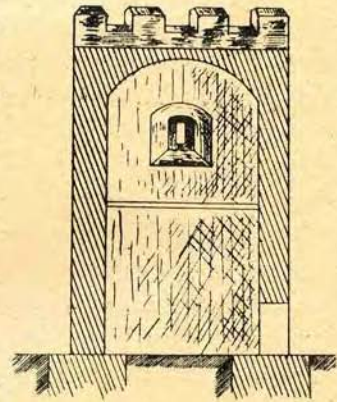


Подробности при източната стена.

бин беш юз адждър<sup>1</sup>. Стенитѣ, заедно съ назжбената имъ часть, сж високи отъ 8·50—12 м., а дебели отъ 2—2·30 м., като на голѣми протяжения и по куртинитѣ (стенитѣ между две кули) дебелината на долната часть достига до 4·60 м., и по тоя начинъ отъ вътрешна страна се явява достатъчно мѣсто за единъ или два, на етажи, военни пѣтища по самата стена за движение на часовитѣ и поддържитѣ. Куртинитѣ сж по-низки 1—1·50 м., негде и повече, отъ кулитѣ, които отстоятъ



Стълба за изкачване на стенитѣ.



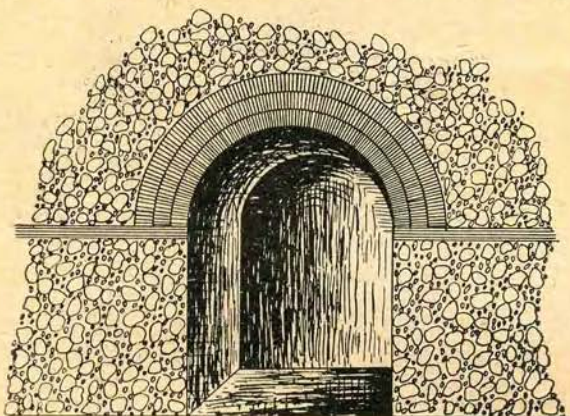
Разрѣзъ на кула.

една отъ друга до 60 м. При портата Ески-деликъ, на северния фронтъ на крепостта, куртината по дължина достига до 129 м., но тукъ стената е защитена отъ дълбокъ долъ, което прави доближаването на бойни машини почти невъзможно. Военниятъ пѣтъ по

<sup>1</sup> Евлия Челеби, Сеияхатнамеси, цит. томъ, стр. 148. На сжщото мѣсто се казва още: „На тая крепость въ по голѣмата ѣ часть кулитѣ и бастионитѣ сж налжкатушени подобно гърба на риба, като се има на всѣки 50 крачки една здрава кула, шо която смѣтка общиятъ брой на кулитѣ околоръстна на крепостта е билъ 150 (споредъ другъ препись 50), а числото на збжитѣ на стената 4000“.

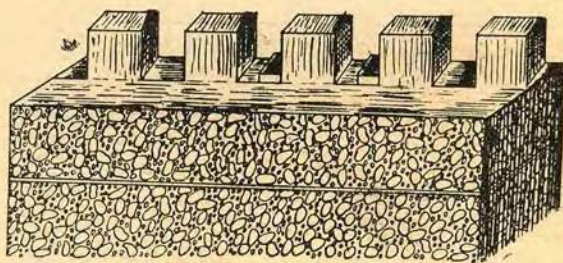


куртинитѣ се прекъсва при кулитѣ, и, за да се мине въ последнитѣ или излѣзе отъ тѣхъ на стената, се поставялъ по единъ подвиженъ или вдигащъ се дървенъ мостъ. За изкачване на самитѣ стени сж издани отъ вътрешната страна на куртинитѣ достатъчно число стълби, а въ самитѣ стени отъ сжщата страна сж оставени отъ мѣсто на мѣсто ниши за стражата, оржжието и метателнитѣ сръдства. Кулитѣ сж високи повечѣ отъ 8-50 м., обикновено 12 м., а има такива и до 17 м. Тѣ сж на два етажа, отъ които долниятъ служилъ за живѣне и складъ,



Ниша въ северната стена на акропола.

презъ дето тѣ атакували и превзели крепостъта въ 1430 г. отъ венецианцитѣ. Находящата се до брѣга на морето кржгла кула, Беязъ-куле, е била построена сжщо следъ завладяването на града отъ турцитѣ, вѣроятно, съ помощъта на мастори венецианци. Зжбцитѣ на стенитѣ сж високи 0·90—1 м., широки 1—1·10 м. и дебели 0·60 м. и иматъ покривчѣта, които сж високи отъ 0·18—0·30 м. Разстоянието между зжбцитѣ е отъ 0·80—0·90 м. Споредъ Евлия Челеби, който описва положението на крепостъта къмъ 1648 г., ровъ предъ стенитѣ е имало въ равнинната частъ отъ Топ-капу до Иени-капу на западния фронтъ и отъ Гелемерската кула на югъ до морето на източния фронтъ<sup>2</sup>.



Зжбци и мѣсто за стрелцитѣ.


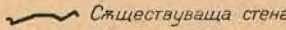
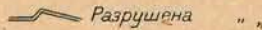
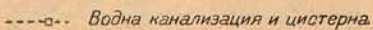
Ремонтъ на крепостнитѣ стени билъ извършенъ въ времето на императоритѣ Зенонъ и Анастасий I, т. е. въ края на V и нача-

<sup>1</sup> O. Tafali, цит. съчин., стр. 84.

<sup>2</sup> Евлия Челеби, Сеияхатнамеси, цит. томъ, стр. 148.

# ПЛАНЪ на СОЛУНСКАТА КРЕПОСТЪ

100 0 100 200 300 400 500 600 700 м.

-  Развалини отъ стени и черкви
-  Съществуваща стена
-  Разрушена " "
-  Водна канализация и цистерна.



СОЛУНСКИ ЗАЛИВ

лото на VI столѣтие. Изглежда, че въ времето на Юстиниана, който разви най-усилена и повсемѣстна фортификационна дейность, стениѣ на Солунъ не сж се нуждаели отъ поправки. „Обаче, бележи О. Тафрали, не бѣше сжщото следъ многобройнитѣ и ужасни атаки, които градътъ изтърпя въ края на VI и презъ VII вѣкове отъ страна на аваритѣ и славянитѣ. Следъ всѣкоя една отъ тия обсади е трѣбвало да се възстановяватъ съборенитѣ отъ ударитѣ на военнитѣ машини части отъ стениѣ“<sup>1</sup>.

Вратитѣ на крепостъта сж били десеть, отъ които четири на източния фронтъ и по две на останалитѣ три фронта. Гелемерската порта, за която има описание въ „Чудесата на св. Димитрия“, е имала вдигаща и спущаща се желѣзна конструкция и уреди за гасене пожаръ, обаче, както ще видимъ по-нататкъ, при една отъ атакитѣ на нашитѣ прадѣди, машинариитѣ за вдигане и спущане не сж могли надеждно да работятъ, и отбраната не е могла широко да си послужи съ тѣхъ. На северния фронтъ, освенъ дветѣ главни врати, имало изградени съ тухли още 12 малки тайни врати, които обикновено сж били зазидани, но които при нужда лесно е могло да се раззидатъ, било за да се произведатъ презъ тѣхъ неочаквано излази, било за да се вкаратъ въ града при удобни моменти приятелски войски, храни и добиткъ. „Чудесата на св. Димитрия“ говорятъ за една врата отъ тоя фронтъ, която е била щурмувана отъ нашитѣ прадѣди, обаче, когато последнитѣ нахлули презъ нея, били спрѣни и отблъснати отъ самия светия. Къмъ пристанището на Константина Велики крепостната стена имала една врата, наричана Морска, която е била недалече отъ църквата св. Мина, до Бошнакъ-ханъ, на мѣстото което сега се нарича Ялж-капу (*Πύρτα του Γαλλοῦ*) и една потерна до бастиона Топхане. Освенъ това, изглежда че е имало отъ града къмъ морето, още една врата, презъ която се излизало право на брѣга. За свръзка между акропола и града имало две голѣми врати и една потерна.

Водоснабдяването на града е било устроено още въ най-първитѣ дни отъ сжществуването на крепостъта. Водата е била каптирана въ околността на северъ и северо-изтокъ на нѣколко мѣста, отъ които нѣкои отдалечени на 1 до 2 часа отъ града. Единъ водопроводъ следва отъ Хортачъ за акропола, дето имало голѣмъ резервоаръ и отъ дето почва старата водопроводна мрежа на града. Другъ водопроводъ идвалъ отъ изворитѣ при с. Лембетъ и съ своитѣ разклонения и цистерни обслужвалъ западната часть на града. Водопроводитѣ извънъ крепостъта сж били изложени на прекъсване, но тѣхното мѣсто е могло да се чувствува само непосредствено до самитѣ стени, дето тѣ сж заложени много плитко, даже може да се

<sup>1</sup> О. Тафрали, цит. съчин., стр. 40.

чува шума на течащата имъ вода. „Въ това отношение, пише О. Тафрали, хрониката на Хиераксъ ни дава любопитни подробности. Монаситъ отъ манастира Влатеонъ (Чаушъ-манастиръ), вѣроятно недоволенъ отъ венецианското господство и предпочитайки по-скоро това на турцитъ, били писали на султана, като го съветвали, да прекъсне водопроводитъ отъ Хортачъ, ако желаелъ да завладѣе града“<sup>1</sup>. Това ще да е станало къмъ 1429 г.

Вжтрешността на града е представлявала две успоредни и една точно напрѣчна на тѣхъ главни улици — артерии. Голѣмата Вардарска улица (*via Egnatia*) почва отъ така наречената отъ турцитъ Вардаръ-капу и свършва съ Гелемеръ-капу<sup>2</sup>. Успоредно на сжщата по-на северъ върви улица Мидхадъ-паша, която почва отъ Иени-капу и свършва съ Телли-капу. Напрѣчно на тѣхъ е улица Сабри-паша, която почва отъ сегашното пристанище и следва право на северо-изтокъ, очевидно, за да достигне до крепостната врата Иени-деликъ. Това очертание на главнитъ артерии напомва, описания подробно отъ Полибий, римски каструмъ, въ който дветъ главни улици (*via principalis* и *via decumanus maximus*) се кръстосватъ при преториума, и иматъ изходнитъ врати за първата — *porta principalis dextra ed sinistra*, а за втората — *porta praetoria ed porta decumana*<sup>3</sup>. Лесно е да се разбере, че презъ траене на вѣковетъ вжтрешността на крепостъта е била подхвърлена на промѣни, които, обаче, не сж засѣгнули общото направление на главнитъ артерии на града. Посокитъ на тия артерии, броятъ и мѣстонахождението на общественитъ постройки въ предримско и римско време и следъ това, до завладяване на града отъ турцитъ, ни даватъ не малко данни, за да можемъ да имаме една по-пълна представа за града въ разнитъ епохи отъ неговото сжществувание. Оресте Тафрали въ цитирания неговъ трудъ установява мѣстата на иподрома, стадиума, форумъ, театъра, палата на императора Галерия, въ чиято честь е била построена и триумфалната арка при Гелемерската порта, преториума или палата на епарха (губернатора), палатата на архивитъ (*tabularium*), сждилището, квестурата, нѣкои отъ предихристиянскитъ храмове, триумфалната арка при Вардаръ-капу и пр., както и базиликитъ отъ IV и V вѣкове, черквитъ отъ VI до IX вѣкове и придаденитъ къмъ тѣхъ странноприемници, старопиталища, сиропиталища, болници и пр. Споредъ сжщия авторъ, църквитъ Св. Георги (Хортаджи Сюлейманъ ефенди джами), Св. Богородица (Ески джума джами), после Св. София (Айя София джами), Св. Димитрий (Касимие джами), построени къмъ началото на V вѣкъ, сж били най-старитъ и най-голѣмитъ. Освенъ тѣхъ въ града е имало още много

<sup>1</sup> О. Tafrali, op. cit., стр. 116.

<sup>2</sup> Ние употребяваме наименованията на улицитъ отъ турско време, като по-известни за читателитъ.

<sup>3</sup> Domenico Guerrini, Le istituzioni militari dei romani, стр. 52 и 152.

други по-малки черкви, отъ нѣкои отъ които не сж останали никакви следи, като тѣзи на светитѣ мченици Алфея, Александъръ, Зосимъ и Марко, следъ това тия на светиитѣ Андрей, Вартоломей, Климентъ, Димитрий, Григорий Палама, Куртиятъ, Лука, Матрона, Несторъ, Никола (три черкви), Пелагия, Богородица и Зинаида. Отъ съществуващитѣ могатъ да се изброятъ Св. св. Ангели (Ики шерифе джами) и Св. Мина отъ VIII вѣкъ, Св. Илия (Ески сарай джами) отъ X вѣкъ, Св. Богородица (Казанджиларъ джами) отъ 1028 г., Св. Пантелеймонъ (Исакие Меджидъ джами) отъ 1169 г., Св. св. Апостоли (Суугъ су джами) и Св. Екатерина (Якубъ-паша джами) отъ XIV столѣтие, Св. Богородица Милостива, Св. Никола Сиракътъ, Св. Георги Прагама и две други черкви въ развалини. Между параклиситѣ, до идването на турцитѣ, могатъ да се споменатъ Св. Павелъ, Св. Георги, Св. Параскева, Св. Персиотиса. Съвременни черкви, построени на мѣстата на стари: Св. Атанасъ, Малка Богородица, Папанди, Панагия Декса, Лагудияне, Св. Георги, Св. Теодора, и най-новитѣ: Св. Антонъ, Св. Константинъ, Маррия Божа Майка, Св. Никола Велики, Св. Харалампий и Св. Димитрий. Българитѣ имаха само четири черкви: Св. Кирилъ и Методий въ юго-източната частъ и Св. Димитрий въ западната частъ на стария градъ, Св. Павелъ — на гробищата и Св. Георги — на Пиргитѣ, вѣнъ отъ града. Отъ множеството манастири, каквито е имало при и въ Солунъ, останалъ до наши дни само Влатеонъ (Чаушъ манастиръ), а между изчезналитѣ се броятъ: Акапниу, Акатониу, Горгонико, Козма и Дамянъ, Св. Иванъ Кръстителъ, женскитѣ манастири Ходегетрия (Лагудияне), манастиръ Латому, Св. Лаврентий, Леонтиу, Св. Никола Сиракътъ, Пантадинамосъ, Пантелеймонъ Пилокалу Симони, Св. Теодора, Св. Тодоръ и Меркуръ и Богородица.

„Никой градъ, пише О. Тафрали<sup>1</sup>, изключая столицата, не представляваше въ срѣднитѣ вѣкове тѣй разнообразенъ, живописенъ и богатъ изгледъ, както Солунъ. По важность и по красота той бѣше втория градъ въ империята, и охотно го именуваха, по подражание на Римъ и Цариградъ, Мегалополисъ. Чужденецтъ, който влизаше въ него за първи пжтъ, оставаше възхитенъ. На всѣка страна гордо стоеха монументални сгради съ красиво и величествено очертание. Градини съ чешми и съ множество дървета, между които личеха спретнати и високи кипариси, обграждаха черквитѣ; незастроени пространства, площади, се откриваха на разни мѣста. По улицитѣ човѣкъ можеше да се любува, както и въ Цариградъ, на голѣми кжщи отъ единъ или повече етажи съ красива архитектура и богати украшения. Градътъ се губѣше посрѣдъ дървета, и общиятъ му видъ нѣкакъ приличаше на курортенъ пунктъ. Между всички тия постройки, палатътъ на губернатора и особено императорскитѣ дворець, за които

<sup>1</sup> О. Тафрали, цит. съчин., стр. 140 и следующитѣ.

Кантакузенъ говори въ XIV вѣкъ, трѣбва да сж били твърде красиви. По всички жгли на града имаше чешми, а предъ църквитѣ — шадравани, артистично изработени; на всѣкъжде имаше подземни извори, които не бѣха друго освенъ отвори въ старата водопроводна канализация, но които за вѣрвацитѣ представляваха извори съ светена вода — „а гиязма“ . . . „На всѣкъжде се виждаха сгради за бани, които „наминаваха, казва единъ авторъ отъ XIV вѣкъ, нуждитѣ на населението“. „Най-сетне, самитѣ жители, похватни, грамотни и предупредителни, спомагаха не въ по-малка мѣрка да се увеличи силното впечатление, което градътъ оставяше въ душата на посетителитѣ. Ето защо архиепископъ Евстатий отъ XII вѣкъ бележи: „Солунъ не е обикновенъ градъ, но кжтъ на щастливци.“ „При все това, вѣроятно е, че градътъ въ срѣднитѣ вѣкове е нѣмалъ вече онова правилно очертание на улицитѣ на елинистичнитѣ градове, каквито ни ги откриха разкопкитѣ на стария ионийски градъ Приенъ. Но, тая правилностъ, както видѣхме, сжществуваше по-напредъ. Общиятъ изгледъ на Солунъ въ срѣднитѣ вѣкове бѣше съвсемъ не тоя, който се представи предъ Darreг въ края на XVII вѣкъ, на Félix Beaujour или Clarke въ XVIII или XIX, или пѣкъ днешния. Градътъ, който тия пжтешественици видѣха, бѣше зле построенъ, съ кжщи въ по-голѣмия си брой малки, улици тѣсни и нечисти, както при сегашния. Обаче, колкото се отнася до улицитѣ, ще бжде право да не се преувеличаватъ похвалитѣ. Трѣбва да помнимъ, че даже Цариградъ, особено въ крайнитѣ си квартали, имаше улици, които въ лошо време се обръщаха въ истински блата, въ които затѣваха животни и кола даже дене“ . . . „При все това, солунскитѣ граждани, предъ видъ че родното имъ мѣсто бѣше разположено по склона на хълмъ, бѣха запазени отъ подобни неприятности. Въ Солунъ имаше и широки улици, послани съ камъни, каквато е *via Egnatia* или Леофоръ. Една друга, която минаваше предъ църквата Св. Георги, е била най-малко до XII вѣкъ павирана съ мраморни плочи, вѣроятно останки отъ стари храмове, както и площада, който се открива предъ сжщата черква, нареченъ Пинакидионъ. На тоя площадъ се е издигалъ паметникъ въ видъ на колона, паднала и непоправена още отъ времето на Евстатия. Тя имала християнски барелефи, между които се забелязвалъ кръсть. Солунъ имаше както и самия Цариградъ, улици съ галерии, такива, каквито се виждатъ и сега още въ нѣкои градове на Изтокъ. Въ това отношение ясно свидетелство ни дава единъ ржкописъ на Скилица, който датира отъ XIV вѣкъ. Въ Солунъ различавали долния градъ, протегнатъ край брѣга, горния градъ — по склона на хълма, и акропола, който сжщо е билъ населенъ. Въ XIV вѣкъ, въпрѣки още значителната численостъ на жителитѣ, имало незастроени мѣста, които вѣроятно не сж били такива презъ цвѣтущето време на града. Кварталитѣ се наричали енории и носили името, както и днесъ, на най-близката

черква. Въ XII вѣкъ Евстатий говори за една кула *βουρῦεῖοι*, чието име, вѣроятно, се дължи на близкия кварталъ, населяванъ отъ *βουρῦεῖοι*, които, може би, сж латинци. Това е квартала, наричанъ отъ гърцитѣ и пжтѣшественицитѣ отъ XVIII и XIX вѣкове френски кварталъ, който е около сегашната католическа черква.“

„Още отъ най-старитѣ времена имало е сжщо и еврейски кварталъ. Евреитѣ били, вѣроятно и тукъ, както и другаде, отстранени въ свое гето. Но, полека-полека тѣ го напустнали за да се промъкнатъ между другитѣ жители“ . . .

„Солунъ презъ срѣднитѣ вѣкове трѣбва да е ималъ на много мѣста тържища, но главното отъ тѣхъ, споменато за първи пжтъ въ „Житието на св. Димитрия“, се е намирало до IX вѣкъ; а вѣроятно до още по-късно време, на сжщото мѣсто, дето се е намирало старото тържище, агора, а именно до Иподрома и до Касандрийската (Гелемерската) порта. Но, възможно е къмъ края на империята да е станало премѣстване, като се е доближилъ до мѣстото дето днесъ сжщиятъ става—между черквитѣ Св. Теодора и Св. Мина“ . . . „Тържището въ онова време е било уредено подобно на онова въ Цариградъ. То било раздѣлено на много поддѣления, всѣкое едно за отдѣленъ видъ стоки. Имало е сжщо и толкова други малки тържища съ врати, като безистени, които вечерно време се затваряли“ . . .

„Въ Солунъ, казва сжщиятъ авторъ въ другъ свой трудъ, имаше едно учтиво, изтънчено, любознателно по отношение писмеността, науката, философскитѣ разисквания и теологията общество, всрѣдъ една богата буржоазия отъ търговци и индустриалци и едно просто-народие отъ занаятчии, дюлгери, моряци и работници отъ всѣкакъвъ видъ“ . . . „Освенъ това, Солунъ е градъ земледѣлски, индустриаленъ, търговски; той сжщо така е портъ и стратегически пунктъ отъ първи разредъ, използванъ често като база за военни действия срещу неприятелитѣ“<sup>1</sup>.

Броягъ на жителитѣ въ Солунъ е билъ силно промѣнливъ презъ разнитѣ епохи на историята му. Въ първитѣ три столѣтия отъ християнската ера той е наброявалъ 220,000 души жители<sup>1</sup>. При Теодосия Велики, въ 390 г., градътъ тежко пострадалъ поради вѣроломното избиване на 7,000 граждани споредъ едни, 15,000 — споредъ други<sup>2</sup>. Презъ следващитѣ три столѣтия Солунъ не е могълъ да не преживѣе сждбата на самия полуостровъ, който е билъ почти постоянно опустошаванъ, ограбванъ и опленяванъ последователно отъ вестготитѣ, хунитѣ, протобългаритѣ, аваритѣ и славянитѣ. Не

<sup>1</sup> O. Tafrali, Thessalonique au quatorzième siècle, стр. 14; Э. И. Успенскій, О вновь открытыхъ мозаикахъ въ церкви Св. Димитрія въ Солуни“ — Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ, томъ XIV, св. I, стр. 35; сжщо Finlay, History of Greece. Oxford, 1877, стр. 267; Проф. А. Иширковъ, стр. 13.

<sup>2</sup> P. Risal, La ville convoitée—Salonique, VII-e édition, Paris, 1913, стр. 41.

единъ пжтъ бѣжанцитѣ отъ нашествуванитѣ области сж намирали: убѣжище у него и не единъ пжтъ огромни неприятелски маси сж се явявали предъ стениѣ му, сж го блокирвали, обсаждали и поставяли въ най-тежко положение. Ужасъ и опустошение по суша, а следъ това и по море, зацарували за по-дълго време особено при появата на нашитѣ прадѣди и при заселването имъ на полуострова. Голѣмиятъ и богатъ по-рано градъ, почти изоставенъ самъ на себе си, при тѣзи войни и нашествия, съпроводени отъ гладъ, епидемии, силно притѣснени условия за поминѣкъ, упадѣкъ на търговия и занаяти, почналъ вече да не прилича на себе си и значително намалѣлъ по броя на жителитѣ си. Точно, колко сж били последнитѣ въ това време, обаче, ние мжчно можемъ да установимъ. Ако сждимъ отъ описанието, което „Житието на св. Димитрия“ ни дава, върху защитата на града, носяща презъ това време почти чисто пасивенъ характеръ, едва ли Солунъ е ималъ чувствително много повече жители, отколкото е ималъ, когато се е намиралъ въ идентично положение около нашествията отъ къмъ морето на турцитѣ, които въ края на XIV и началото на XV столѣтие бѣха го притѣснили отъ всички страни. Следъ втората половина на VIII вѣкъ около града настѣпли по-спокойни времена било поради това, че нашитѣ прадѣди бѣха почнали да привикватъ съ него, било че и самитѣ граждани, по силата на своитѣ интереси, бѣха се приспособили къмъ първитѣ и даже знаеха езика имъ (**въ бо уста седоуванниа, да селоуване къси унсто словенскии бесѣдоуютъ**).<sup>1</sup> Солунъ отново почналъ своя възходъ и, ако сждимъ отъ факта, че при нападението на сарацинитѣ въ 904 г. последнитѣ отвлѣкли въ пленъ 22,000 граждани и избили нѣколко хиляди, трѣбва да предполагаме че градътъ въ този вѣкъ е ималъ нѣколко пжти по толкова жители. Презъ време на дългия миръ при царь Петъръ, безъ съмнение, Солунъ успѣ силно да се съвземе и да процѣвти. Още повече той напредна следъ свършването на дългитѣ българо-византийски войни между Василия Българоубиеца и царь Самуила, въ края на които България падна подъ господството на Византия, и отново Солунъ се почувствува въ положението си, както въ цвѣтущото време на римското господство въ Балканския полуостровъ. Изглежда, че градътъ въ XI и XII столѣтие е броилъ далече надъ 100,000, а може би до 200,000 души.<sup>2</sup> „Въ XIV столѣтие населението на Солунъ, пише О. Тафрали, бѣше твърде многобройно. Никифоръ Хумносъ, който е живѣлъ нѣколко време въ тая епоха въ града, се е очудвалъ, че едно тѣй тѣсно пространство, както онова оградено между стениѣ, е могло да даде мѣсто на тѣй многобройно население, което би могло да насели нѣколко голѣми града. Ето и за това сж го наричали „градътъ съ гжстото население“, „градътъ съ превъзходното население“, а сж му

<sup>1</sup> Юр. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, 1917 г., стр. 117.

<sup>2</sup> P. RisaI, op. cit., стр. 54.



давали, както видѣхме преди малко, сжщо и епитета „великия градъ“, какъвто се давалъ само на Цариградъ и Римъ. Това население, принадлежаще на различни народности, се е удвоявало всѣкога, когато едно нашествие заплашвало страната. При приближаване на неприятелскитѣ армии или на пиратскитѣ флоти, жителитѣ отъ полето търсили убѣжище задъ стенитѣ на Солунъ и на другитѣ укрепени градове. Между това, къмъ края на XIV вѣкъ и въ началото на XV броятъ на населението чувствително намалѣлъ. Турскитѣ нашествия причинили погубването или отвличането на едно голѣмо число жители отъ града и неговитѣ околности; други пъкъ били се прѣснали по малко навсѣкжде. Това причинило криза въ индустрията и търговията на солунци, което предизвикало чести емигриранил. Именно въ тая епоха множество граждани заминали на Западъ, за да намѣратъ тамъ по-спокоенъ и свободенъ отъ опасности животъ. Тия емигрирания били подпомагани и отъ самото венецианско правителство, подъ чиято властъ бѣ падналъ градътъ въ 1423 г. При все това, Солунъ продължилъ да бжде все градъ добре населенъ. Единъ съвременникъ ни съобщава, че къмъ 1423 г. той е броилъ 40,000 жители<sup>1</sup>, число сигурно много по-низко отъ онова въ време на предходния вѣкъ. Но, когато Мурадъ II обсадилъ града, въ 1430 г., броятъ на жителитѣ намалѣлъ до 7,000 души, понеже повечето жители се спасили съ бѣгство при приближаването на неприятеля, а много други намѣрили смъртта си при защита на родното си мѣсто.<sup>2</sup>

## II.

### ВОЕННИ ДЕЙСТВИЯ, ОБСАДИ И АТАКИ СРЕЩУ СОЛУНЪ ОТЪ БЪЛГАРИТѣ.

Войнитѣ срещу и около Солунъ, които нашата сръдновѣковна история бележи, още не сж основно изследвани, и още ученитѣ не сж казали последната си дума по тѣхъ. Цариградъ и събитията около него сж привличали повече вниманието на царскитѣ лѣтописци, отколкото другитѣ голѣми градове на полуострова, и за това до като за първия ние знаемъ, даже съ голѣми подробности, почти всичко важно станало въ и около него, за вторитѣ ние разполагаме сравнително съ малко стари известия и съ малко подробности. Солунъ не е могълъ да избѣгне това общо положение на нѣщата, но за това пъкъ мѣстнитѣ солунски писатели още отъ VII вѣкъ и следъ това ни сж дали извънредно ценни сведения и голѣми подробности както за живота въ града, така и за обсадитѣ, които крепостъта е изтърпѣла,

<sup>1</sup> Zorzi Dolfin, Cronaca, anno 1423 . . . Ben popolata con bellissime chiese dentro et una città delà et in quella si trovava anime 40.000; O. Tafrali, цит. съчин., стр. 16.

<sup>2</sup> O. Tafrali, op. cit., стр. 15 passim.

отъ разнитѣ народи презъ траене на вѣковетѣ до завладѣването на полуострова отъ турцитѣ.

Между главнитѣ съчинения, излѣзли подъ перото на солунчани, достойни за отбелезване сж: Военнитѣ хитрости — *Στρατηγῆματα* отъ Полиенусъ, „Историята на Солунъ“ отъ Луциусъ отъ Тарха, и двамата живѣли въ времето на императора Маркъ Аврелия, „Чудесата на св. Димитрия Солунски — *Miracula s. Demetrii martyre Thessalonicae in Macedonia*“<sup>1</sup>, започнати отъ солунския архиепископъ Иоанъ (617—649) и продължени презъ следващитѣ вѣкове отъ известни и неизвестни автори, и „За опропастяването на Солунъ въ 904 г. — *De excidio Thessalonicae*“ отъ Иоана Камениата, живѣлъ въ края на IX и началото на X вѣкъ.

Ние, българитѣ, трѣбва да бждемъ твърде много благодарни на авторитѣ на последнитѣ две съчинения, защото чрезъ тѣхнитѣ писания сж се увѣковѣчили не само усилията на солунчани да бранятъ упорито своето родно мѣсто, но и неуморимата борба на нашитѣ прадѣди да станатъ господари на тоя укрепенъ и важенъ градъ; борба, повтаряна като че ли при всѣко ново поколѣние, ала всѣкога разбиваща се о здравитѣ каменни стени на крепостъта и въ твърдата воля и културата на защитницитѣ ѝ. Мѣстнитѣ гърци въ него защитаваха сигурността на своето политическо и търговско върховенство надъ хинтерланда, а околнитѣ наши прадѣди търсѣха чрезъ него да добиятъ изпърво една надеждна граница, а следъ това единъ лесно отбраняванъ центъръ като императивно условие за сигурността на своята независимостъ и на своето етническо обединение. Ако борбитѣ на българитѣ срещу Цариградъ сж се предприемали, за да се разгроми Византия въ нейната Ахилесова пета, като висша нужда на стратегията, войнитѣ срещу Солунъ сж се налагали, за да се достигне не само до една по-сигурна граница, но и да се притежава едно надеждно търговско дебуше, за да се удовлетворяватъ по-успѣшно растящитѣ нужди на съществуването.

Първиятъ замисълъ у нашитѣ прадѣди, българскитѣ славяни, да завладѣятъ Солунъ, се явява въ 551 г., когато още тѣ живѣли на лѣвия брѣгъ на Дунава, въ сегашна Ромѣния. Тогава една тѣхна армия, каквато по голѣмина по-рано не е била виждана, минала тая рѣка и се насочила по посока на Нишъ съ ясната и опредѣлена цель да завладѣе съ обсада тая крепостъ и околнитѣ ней градове — *αὶ δὲ ἰσχυροῖσαντο ὡς Θεσσαλονίκην τε αὐτὴν καὶ πόλεις τὰς ἀμφ'αὐτὴν πολιορκία ἐξαιρήσοντες ἤχοισεν*.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> J. - P. Migne, *Patrologiae. Series graeca, tomus L X V I*; Abbé A. Tougaard, *De l'histoire profane dans les actes grecs des Bollandistes, Paris 1874*; Th. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro, Berolini 1839*.

<sup>2</sup> Procopio di Cosarea, *La guerra gotica, lib. III, cap. 40. Ed. italiana a cura di Domenico Comparetti*.

Първата действителна атака на Солунъ, обаче, е била извършена въ 581 г., когато току-що нашитѣ прадѣди бѣха се засилили въ Македония и на югъ и, въ своя инстинктъ да осигурятъ своето ново мѣстоживѣлище, смѣтнаха, че това могатъ да постигнатъ само чрезъ владението на морския брѣгъ, като естествена граница, и на укрепения градъ, като сигурно убѣжище за последна отбрана. При тая война „варварската войска не бѣше твърде многобройна, ние изброихме въ нея до 5,000 души, но могща по сила, тъй като бѣше съставена отъ хора, всички избрани и изкусни въ войната: защото иначе тѣ не биха се нахвърлили така внезапно върху единъ толкова голѣмъ градъ, ако не се чувствуваха, че далече превъзхождатъ по сила и смѣлость тия, които никога не бѣха воювали срещу тѣхъ“ (§ 7). Макаръ че „обсадителитѣ съставляваха най-хубавия цвѣтъ на славянския народъ (Σλαβίνων ἔθνος)“, при все това „най-сетне, като се появи помощта отъ страна на мъченика (св. Димитрия), варварската войска биде обрната въ бѣгъ още презъ деня“ . . . (§ 8)<sup>1</sup>

Неуспѣхътъ при тая война срещу Солунъ не отчаялъ настаненитѣ вече въ Македония наши прадѣди, които 4 или 5 години следъ това се явяватъ отново предъ стениѣ на града, но този пѣтъ съ помощни войски отъ аварския хаганъ, общъ аварски военачалникъ, а самитѣ тѣ въ огромна армия. Връзката между дветѣ войни е очевидна, и разумно е да се смѣта, че следъ неуспѣха си въ първата война, нашитѣ прадѣди намѣриха за добре, преди всичко да се закрепятъ на мѣстата си, да се засилятъ при положение на относителенъ миръ и да изчакатъ удобенъ случай, та при повече изгледи въ успѣха отново да се нахвърлятъ на града. Втората обсада и атака се е извършила въ 586 г. и била организирана отъ аварския хаганъ, „който свика при себе си цѣлото славянско езическо и свирепо племе, тъй като цѣлиятъ народъ на славянитѣ му бѣше подчиненъ и, като бѣ примѣсилъ къмъ тѣхъ малко варвари отъ друга раса (καὶ προσμίξας αὐτοῖς καὶ ἄλλογενεῖς τινας Βαρβάρους), заповѣда на всички да потеглятъ въ походъ срещу богохранимия Солунъ“ (§ 9). Войната била почната въ едно време, тъкмо когато солунскиятъ гарнизонъ е билъ къмъ Елада и следъ като града билъ прекаралъ чумата, която траяла до юлий. Обсадата продължила отъ 21—28 септемврий, и при нея сж били употребени 50 петроболи (каменохвъргачки) и разни други стенобитни машини, многобройно число стълби и дървена кула по-висока отъ крепостната стена за атакуване чрезъ абордажъ. Освенъ това, обсадителитѣ се опитали да атакуватъ сжщо и отъ къмъ морето, като спуствали въ него огроменъ салъ или композиции отъ салове (Ἐὐλίον γῆν καὶ πλατεῖαν), който, обаче, билъ отвлѣченъ „въ морето чрезъ машина, която самъ Богъ, а не човѣкъ измисли“ (§ 22). А отбраната

<sup>1</sup> Abbé A. Tougaard, op. cit., p. 86—89; J.-P. Migne, op. cit., p. 1278. При по-нататъшнитѣ цитати ще отбелязваме само §-тѣ, споредъ както сж у Tougaard.

е употрѣбила освенъ другитѣ оржия още една машина, състояща се отъ дълъгъ лостъ съ желѣзенъ многозжбчатъ ченгелъ (*ἀρπαχ*), удобенъ при бързо навеждане на лоста надъ атакуващитѣ, да се зацепи за дрехитѣ на нѣкого и го издигне нагоре и прехвърли презъ стената вътре въ крепостта. Въпрѣки всички усилия, поради чумата, и тая атака излѣзла безуспѣшна.

Въ междувремието отъ 581 до 617 г. българскитѣ славяни, чиито племенни имена (драговити, сагудати, березити, велегезити, войонити, стримонци и ржнкини) вече се споменаватъ отъ „Чудесата“, не само сж засѣднали здраво въ Македония, Епиръ и Тесалия, но вече се очертаватъ и като смѣли мореплаватели, които нападатъ островитѣ, брѣговетѣ на полуострова и на Мала Азия и, очевидно, господствуватъ съ успѣхъ по близкитѣ и съседнитѣ морета. Въ това отношение долното течение на Мѣста, Струма,<sup>1</sup> Вардаръ и Бистрица, както и многобройнитѣ езера въ Южна Македония имъ послужили не само като училище по плаване, но и като упорни пунктове, дето държали своитѣ кораби и отдето, организирани въ по-малки или по-голъми единици, се спускали по течението на водитѣ и излизали на открито море. „Относително систематическаго движенія Славянъ по морямъ имѣтеса извѣстіе Сирійскаго пресвитера *Θομ*, жившаго въ VII вѣкѣ, который говоритъ о нападеніи Славянъ на Критъ около 623 г. и на другіе острова . . . Следовательно, мы можемъ принять за безспорный и вполне подтвержденный разнообразными извѣстіями фактъ обладанія Славянами моремъ въ началѣ VII в. и съ этой точки зрѣнія оцѣнивать извѣстія въ чудесахъ св. Димитрія, характеризующія новый порядокъ вещей“<sup>2</sup>.

Третата война срещу Солунъ се е развила въ 617 г. и, изглежда, че нашитѣ прадѣди сж били напълно увѣрени въ нейния успѣхъ, тъй като сж се явили при обсадата „съ своитѣ семейства, заедно съ покжщнината имъ, понеже трѣбвало, следъ превземане на града, да ги настанятъ въ него“ (§ 37). Тая война е бележита по това, че въ нея решителната атака се е водила отъ къмъ морето съ натоваренитѣ войски на кораби „които се смѣтаха безбройни по число“ (§ 37) и които били бронирани отъ горе съ дъски и кожи за предпазване весларитѣ отъ камънитѣ и стрелитѣ на отбраната (§ 39). Въ сжщото време крепостта е била обсадена и по суша съ войски и машини (§§ 37 и 41), назначението на които е било да приковаватъ застраш-

<sup>1</sup> Th. Tafel, De Thessalonica eiusque agro, p. 247; Tucidide, Delle guerre del Peloponeso, lib. VI, § 108, дето се говори, че Струма е била плавателна въ долното си течение, и тукъ спартанскія възначалникъ Бразид организиралъ корабостроителница. Сжщото е сторилъ и Александъръ Велики, преди да потегли за Мала Азия, като приготвилъ своята флота въ езеро Тахиносъ.

<sup>2</sup> О. И. Успенскій, цит. статья, стр. 47—48.

телно вниманието и силитѣ на отбраната, като ги държатъ подъ гнета, произвежданъ отъ каменохвъргачкитѣ, лжковетѣ, подпалването съ струпане на огънь и дърва вратитѣ и приближаването стълбитѣ за ескаладиране стенитѣ, дето би се почувствувало отслабване на защитницитѣ. Действията отъ къмъ морето, описани подробно въ §§ 37, 39, 41, 42, 43 и 44, не сж били сполучливи, споредъ „Чудесата“ поради действията на нѣкаква невидима сила или стихия, а споредъ насъ чисто и просто поради това, че корабитѣ сж били твърде много а пространството — малко, вследствие на което колкото повече се приближавали до пристанището и вълнолома, толкова повече междинитѣ се съкратявали, управлението и плаването на отдѣлнитѣ лодки и общо на всички ставало по-трудно, до като всички сж се разбъркали и почнали да се блъскатъ едни о други и поради това нѣкои и да потъватъ. Десантнитѣ операции сж трудни, и за успѣха си изискватъ грижливо организиране силитѣ въ единици, поддѣления и линии, управлявани чрезъ една ясна и проста система на сигнализация съ флагове. Нека допълня, че фронтътъ за атакуване е билъ 400—500 м., а на такъвъ фронтъ съ успѣхъ могатъ да действуватъ едва 70—90 лодки, тогазъ когато въ случая става дума, очевидно, за много пжти по сто.

Тая война е била водена изключително отъ български славяни, и „Чудесата“, противно на обичая си, поменаватъ и името на тѣхния шефъ (*Σηλαβίνων ἑξαρχος*), Хацонъ, който следъ свършване на войната билъ поканенъ отъ известни солунчани първенци инкогнито въ града като тѣхенъ гостъ, обаче, сжщитѣ коварно допуснали дабжде убитъ съ камъни отъ разярени жени. Фактътъ, че „Чудесата“ поменватъ името на шефа Хацонъ, което наподобява българскитѣ собствени имена Цоне, Цони, Цоневъ, не се дължи само на обстоятелството, че е трѣбовало да се отбележи неговата трогателна сждба, но, безъ съмнение, и на това, че той трѣбва да е представлявалъ известна ценностъ, т. е. трѣбва съ всичко важно свое да се е билъ наложилъ на съзнанието на съвременницитѣ си. Нѣма да кажемъ, че той е билъ най-даровития пиратъ или организаторъ на славянскитѣ морски сили, но че нему ще трѣбва да отдадемъ заслугата за съгласяване на племената да воюватъ, за организирането, подготовката и воденето на самата война по суша и по море, въ това не трѣбва да има никакво колебание. Иначе, тая доста сложна за организиране и водене война, безъ единъ централенъ мозъкъ, безъ една силна воля и безъ единъ надеждно завладѣващъ престижъ, не би могла да бжде мислима. Неуспѣхътъ не омаловажава качествата на тоя главнокомандующи, още повече че при сблъскване на две култури не всѣкога гениятъ може да допълни недостатъцитѣ на собственитѣ войски.

Полезно е да подчертаемъ, че въ съзнанието на солунчани третата война трѣбва да е била опасна, повече отколкото можемъ ние

да мислимъ, защото победата си тѣ увѣковѣчили<sup>1</sup> съ следния надписъ подъ една мозаична икона въ храма на св. Димитрия, представляваща великомъченика съ двама ктитори отъ странитѣ му:

Κτίστασ θεωρεῖς τοῦ πανενδόξου δόμου  
Ἐκεῖθεν ἔνθεν μάρτυρος Δημητρίου  
Τοῦ Βάρβαρων κλύδωνα Βαρβάρων στόλων  
Μετατρέποντος καὶ πβλιν λυτρούμένου

Θ. И. Успенскій, който е снелъ прѣписъ отъ тоя надписъ, превежда съдържанието му така: „Ты видишь строителей всеславнаго храма (стоящихъ) по ту и другую сторону мученика Димитрія, (который) отвращаетъ варварски напоръ варварскаго флота и освобождаетъ городъ“<sup>2</sup>.

Неуспѣшниятъ край на третата война и убиването на Хакона трѣбва да е огорчило силно нашитѣ прадѣди, които „поради това направиха съвещание съ най-голѣма грижа и, като събраха твърде много подаръци, изпратиха ги съ посланици да аварския хаганъ, съобщавайки му, че обещаватъ да му доставятъ отъ нашия градъ, както тѣ твърдѣли това, много голѣма сума пари и това което щѣло да се ограби, ако той се съгласѣше за това да имъ даде своя съюзъ; съзнавано отъ самия него, че градътъ е леснопрезвимаемъ и следвайки, тѣ твърдѣли това, да бжде завзетъ отъ тѣхъ, понеже не само билъ въ заетата отъ тѣхъ областъ, тѣй като всички градове и провинции, които зависѣли отъ него били лишени отъ (други) жители, но, както се каза, оставалъ самичкъ посрѣдъ тѣхъ и прибиралъ всички бѣжанци отъ брѣговетѣ на Дунава, отъ Панония, отъ Дакия, отъ Дардания и отъ други области и градове, и тѣ въ него се закрепвали за борба съ всички сили“ (§ 47). Ето за това, „аварскиятъ хаганъ, побързвайки ревностно да изпълни тѣхното желание, събра всички варварски племена, даже най-отдалеченитѣ, заедно съ безбройно полчище отъ всичкитѣ славяни и българи и огромни народи (ἄμα τε τῶν πάντων Σκλαβίνων καὶ Βουλγάρων καὶ ἀπειρών ἔθνῶν ἀναριθμήτω λαῶ) и се насочи въ края следъ две години къмъ нашия пазенъ отъ мъченика градъ“ (§ 47). Най-първо, предъ стениѣ на града се явила „облѣчената въ желѣзо конница“, а следъ това и „самиятъ варварски хаганъ съ другото множество на българитѣ и всички други вече поменати народи (μετὰ τοῦ ἑτέρου πλήθους τῶν τε Βουλγάρων καὶ τῶν προλελεγμένων πάντων ἔθνῶν) се доближи като зимна вихрушка до стениѣ на нашия пазенъ отъ светията градъ, като го обсади отъ всички страни отъ къмъ сушата така напълно гжсто, че не се виждаше нищо друго освенъ главитѣ на варваритѣ и че земята не можеше даже да понесе множеството на тѣзи нашественици, и че водата на

<sup>1</sup> O. Tafrali, Thessalonique des origines au XIV-e siècle, p. 112.

<sup>2</sup> Θ. И. Успенскій, *op. cit.* стр. 10—11.

вадитѣ и рѣкитѣ въ околността или на кладенцитѣ не бѣше достатъчна за нуждитѣ имъ и за ония на тѣхнитѣ добитѣци“ (§ 48). При тая обсада се употрѣбаватъ сѣщо балисти, тарани съ колела, кули, стълби съ колела и нѣкакви особени възпламенителни уреди (*δια τῶν οὐρανῶν μηχανῶν* — *machinas igniferas*) § 49. Обсадата тоя пѣтъ траяла 30 дена, презъ което време станало землетресение, отъ което, изглежда, нашитѣ прадѣди поискали да се възползуватъ, но „съ приближаването си тѣ видѣха стената изправена както по-рано“ (§ 51) и се обладали отъ смущение. Между това, въ пристанището почнали да пристигатъ кораби съ храни „така щото се изпълни цѣлото пристанище, както и цѣлия брѣгъ съ тѣзи многобройни кораби“ (§ 52), а малко следъ това пристигналъ още и изпратения отъ императора управителъ Кариясъ, който „следъ като се запозна съ положението и съ това неопикуемо смущение, произходяще отъ атакитѣ и отъ шума на настѣпващитѣ едни срещу други вѣоржжени хора, падна на колѣне въ храма на Димитрия, спасителъ на града, и лично настѣпи съ оржие къмъ стѣнитѣ съ всичкитѣ хора“ (§ 53).

Неизползуването на славянскитѣ моряшки сили при тая война остава една загадка. Хаганътъ ли, завладѣнъ отъ самомнение, самъ не пожела да включи това въ своя планъ или просто пропустна да ги използуба, или пѣкъ нашитѣ прадѣди следъ неуспѣха си въ третата война бѣха се отчаяли отъ идеята, да се атакува Солунъ и по море, или най-сетне, въ случая, по море не можеха да се развиватъ действия поради появата тукъ на византийски морски сили — всичко това сѣ въпроси, на които не може да се даде положителенъ отговоръ.

Друго нѣщо отъ описанието на четвъртата война, достойно да привлѣче нашето внимание, е § 46 въ тоя неговъ пунктъ, който изрично споменава, че сѣюзътъ между хагана и славянитѣ отъ Македония, т. е. между Авария и Македонска Славиния, почива на идеята, че градътъ Солунъ ще остане владение на последната, а първата за участието ѝ въ войната ще получи пари отъ всичката плячка и пленници, които ще се взематъ. Смѣтамъ, че това е първото сѣвременно свидетелство, което говори за независимостта на славянитѣ отъ Македония не само отъ Византия, но и отъ Авария, която въ това време играеше най-голѣма роля въ сѣдбинитѣ на населенията отъ Югоизточна и Централна Европа. „Чудесата“, нито другъ източникъ не опредѣлятъ границитѣ по между имъ, и въ това отношение, ако искаме да имаме една що годе вѣрна идея, трѣбва да вземемъ подъ внимание малкото факти въ свръзка съ тоя въпросъ, които византийскитѣ лѣтописци сѣ намѣрили за нужно да отбележатъ. Аварското разширение на югъ отъ Дунава се разви следъ превземането на Бѣлградъ и Виминациумъ въ 583 г., но то фактически се закрепи следъ 602 г., когато се говори, че за последенъ пѣтъ византийскитѣ войски могли

да достигнатъ до р. Тиса. Следъ това полуостровътъ остана откритъ за безпрепятственото действие на славянитѣ и аваритѣ съ българитѣ. Славянитѣ, които се поселиха по-близо до аваритѣ, паднаха подъ по-голямъ или по-малко аварско влияние и господство, а тия които бѣха се поселили по-на югъ, както е случая съ славянитѣ отъ Македония и на югъ, и които бѣха най-активнитѣ славянски племена, останаха вънъ отъ сферата на аварското влияние, господство и мощь. Безъ съмнение по между Авария и Македонска Славиния е имало нѣкаква граница, било въ видъ на нѣкоя голѣма естествена линия, било въ видъ на зона, заета отъ нѣкои полузависими отъ аваритѣ славянски племена, които по всѣка вѣроятность бѣха моравянитѣ на северъ и дуклянитѣ на северо-западъ, чиито имена не се споменватъ между тия на славянскитѣ племена, които сж взимали участие въ войнитѣ срещу Солунъ. На юго-изтокъ отъ дуклянитѣ и на югъ отъ моравянитѣ не се говори за никое друго славянско племе освенъ зберзититѣ, които сж взимали редовно участие въ войнитѣ срещу Солунъ и чиито поселения сигурно сж достигнали на северъ до Шаръ и Орбелусъ, дето и трѣбва да се търси границата между Авария и Македонска Славиния.

Трѣбва да се има предъ видъ, че отъ края на VI и началото на VII вѣкъ Източната римска империя, наречена следъ това Византия, въ полуострова бѣше сведена, подъ ударитѣ на аваритѣ, българитѣ и славянитѣ, въ положение, както картинно се изразява Н. Gelzer, на една фирма въ ликвидация<sup>1</sup>. Въ 626 г. всички тѣзи народи се вдигнаха съ огромни войски, ржководени отъ аварския хаганъ Баянъ, противъ самата столица Цариградъ, къмъ кждето се насочиха и значителни въоржжени сили на перситѣ, находящи се почти въ непрекъсната война съ империята въ Мала Азия. Източната римска империя бѣше въ края на своята пропастъ, и въ вжтрешността, вънъ отъ крепоститѣ, не сжществуваше вече никаква имперска власть. Цариградъ бѣ тежко обсаденъ отъ къмъ полуострова, а на отсрещния брѣгъ на Босфора, при Скутари, стоеше съсрѣдоточена мощна персийска армия, готова да отбие всѣка помощъ, идеща въ подкрепа на столицата откъмъ Мала Азия. Нужно е да отбележимъ, че при тая обсада нашитѣ прадѣди, славянитѣ и протобългаритѣ<sup>2</sup>, се явиха тукъ и съ голѣма флотилия отъ кораби еднодрѣвки, които приютиха въ с.-з. крайна вдадина на Златния Рогъ — Slavonic and Bulgarian marines who anchored in the northwestern recess of the Golden Horn<sup>3</sup>.

До каква степенъ положението на империята е било разнебитено въ началото на VII вѣкъ се вижда отъ факта, че „императоръ

<sup>1</sup> Н. Gelzer, Die Genesis der byzant. Themenverfassung, s. 25.

<sup>2</sup> Ст. Станојевић, Византија и Срба, кн. II, стр. 211, дето се казва: „Pisides поминье (63,—409) да су у чамцима били, осим Словена и Бугари“.

<sup>3</sup> J.-B. Burg, A History of the Later Roman Empire, p. 239.



Ираклій, бележи Дриновъ, начавшій царствовать по смерти Фоки, въ 610 г., засталъ Имперію на краю гибели: „Европейскія владѣнія ея, замѣчають Теофанъ, были опустошени варварами, Азия же совсѣмъ быда разорена персами“. Самому Константинополю угрожала важная опасность, такъ что Ираклій, не желая связывать съ его сомнительною уже участію судьбу своего дома и Имперіи, рѣшилъ перенести столицу въ Африку, въ Картагенъ. Онъ успѣлъ сдѣлать всѣ приготовления къ этому, и готовъ уже былъ со всѣмъ своимъ семействомъ и приближенными къ выѣзду, какъ разпространившаяся объ этомъ молва подняла на ноги всѣхъ жителей Нового Рима, которые, съ Патріархомъ Сергіемъ во главѣ, остановивъ его, заставили поклясться, что будетъ защищать городъ до послѣдняго издыханія<sup>1</sup>.

Неуспѣхътъ на четвъртата война бѣше обезсърчителенъ за наши прадѣди, и въ тѣхното съзнание престижътъ на крепостта Солунъ нарастна до значителни размѣри. Желанието, обаче, да притежаватъ възделения градъ не угасна и следъ това у тѣхъ при настъпнаго миръ. При едно землетресение презъ 649 г., когато „поради повторението и продължаването на тѣзи землетресения, чинѣше се, поради уплахата, че сушата бѣше промѣнила своето естество: тя бѣше като море вълнувано отъ буйни вѣтрове, а кжщитѣ като кораби... Народътъ на славянитѣ, който живѣеше близо, не смѣеше да приближи, нито да атакува, тѣ, които понапредъ, когато стениѣ бѣха изправни, искаха да го превзематъ, макаръ тия землетресения и да траяха въ продължение на толкова дни“ (§ 57). „Обаче, Богъ... го запази непожтнатъ и необезпокоенъ отъ страна на неприятелитѣ“ (§ 58). А между това, следъ землетресението славянитѣ разправяли на гражданитѣ, че „при първото землетресение... наблюдавали цѣлата атмосфера помрачена въ продължение на много часове, както тѣ твърдѣха, отъ праха на развалинитѣ; и тичайки къмъ високитѣ мѣста наблизко до града, тѣ видѣли цѣлиятъ градъ съборенъ до степенъ да взематъ лизгари и други сѣчива за да прочистатъ мѣстата и да се нахвърлятъ безъ оружие, бидейки, както изглеждало, всички измрѣли (въ града), за да разкопаятъ и взематъ имуществата на гражданитѣ“ (§ 60). Въ това доста замъглено описание Theophilus Tafel вижда, че презъ тѣзи дни надъ Солунъ бѣ се надвесила много по-сериозна опасность, отколкото самото землетресение (*Thessalonicae vero gravius periculum iisdem diebus imminebat*), защото ония наши прадѣди, които живѣеха не далечъ отъ града, се приближили безоружни за да окупиратъ празния градъ (*urbem vacuum occuparent*), обаче, намѣрили стениѣ да стоятъ на мѣстото си, а предъ собственитѣ имъ очи се изпрѣчили силни предни постове отъ непознатъ гарнизонъ (*eorum vero oculis ignotorum presidiariorum multitudo observata fuit*), ма-

<sup>1</sup> М. Дриновъ, Съчинения, томъ I, стр. 260.

каръ въ града да е нѣмало никакви граждани<sup>1</sup>. Че Тафель е правъ въ твърдението си за появата на близкитѣ славяни предъ стениѣ на Солунъ съ цель не да грабятъ, а да заематъ града за себе си, се вижда отъ нуждата на агиографа да имъ противопостави св. Димитрия съ цѣла армия отъ светци. Че угрозата надъ тоя градъ отъ страна на нашитѣ прадѣди е била действителна и постоянна, а не измислена отъ писателя на „Чудесата“, се вижда отъ предидущитѣ и последующитѣ събития, а непосредствено и отъ самата първа война на Византия срещу Македонска Славиния въ 658 г., за която пристъпваме да кажемъ две думи.

Ясно е, че градътъ пазѣше грижливо своитѣ стени и своята независимостъ. Отъ друга страна, обстоятелството, че непосредствено до самото негово землище живѣеха славяни, показва, че той търпѣше съседството имъ, и борба водѣше, само когато биваше нападнатъ или блокиранъ отъ тѣхъ. Политически, градътъ и вътрешността на Македония, т. е. Славиния, живѣеха независими едни отъ други, обаче, икономически тѣ бѣха заставени да поддържатъ търпими отношения. Нѣма съмнение, че по между имъ сж ставали, може би, постоянно конфликти, но така сжщо нѣма съмнение, че нуждитѣ на съществуването, както и установяването на известни условия на миръ следъ всѣка война или съглашение следъ всѣки конфликтъ, не можеха да не укажатъ своето влияние за постепенното умекотяване на взаимнитѣ отношения по между имъ. При все това, положението на последния трѣбва да е било изобщо не много радостно, бидейки откъснатъ по суша отъ Цариградъ и заобиколенъ отъ враждебни славянски племена, нѣкои отъ които, както казахме по-рано, развиваха тѣй усилена пиратска дейность, че прекъсваха и връзкитѣ по море на Солунъ съ островитѣ и Цариградъ. Наистина, между Цариградъ и Одринъ империята държеше една армия, наречена Тракийска, обаче, тя не бѣше нищо друго освенъ една предна стража на столицата. Тая армия нѣмаше влияние нито къмъ Балкана, нито въ Родопитѣ, а освенъ това тя не бѣше голѣма, тѣй като главнитѣ сили на империята въ тая епоха бѣха ангажирани въ постоянни войни изпърво съ перситѣ, а сега — съ арабитѣ, чиято завоевателна дейность почна въ 632 г. и скоро взе застрашителни размѣри. Идването на управителя Кариясъ въ 619 г. въ Солунъ, нѣма съмнение съ известно число войски, показва, че императорътъ скѣпѣше за Солунъ и, когато можеше, не само поддържаше връзка съ него, но и го подкрепваше. Обаче, срещу постоянната угроза отъ страна на нашитѣ прадѣди срещу тоя градъ не се вижда да бѣ предприета презъ това време нѣкаква радикална и спасителна мѣрка. Между това, въ 655 г. арабитѣ разгромиха по единъ унищожителенъ начинъ византийската флота

<sup>1</sup> Th. Tafel, op. cit, p. LXXXIV—LXXXV.

при брѣговетѣ на Киликия и спечелиха господството надъ морето до степенъ, че следъ 15 години да могатъ да обсаждатъ по море и по суша Цариградъ години подъ редъ. Ето въ това време моряшкитѣ сили на нашитѣ прадѣди намѣриха още по-свободни просторитѣ на по-близкитѣ и по-далечнитѣ отъ тѣхъ морета и автоматически засилиха своята пиратска дейность. Именно за около това време<sup>1</sup> „Чудесата“ бележатъ, че „отъ другитѣ славяни въ действителность (само) стримонци и ржикини, до като другитѣ при всички тия събития почиваха до нѣкъде спокойни и раздѣлени отъ оржието си (*partim quiescentibus armisque disjunctis*), ограбили голѣмъ брой моряци, които били пристигнали за пренасяне реколтата въ столицата, и нѣкои отъ островитѣ, и въ малкото (Мраморно) море, и постоветѣ на Парионъ и Проконизъ; и, следъ като пленили сжщо хората на митнишката власть заедно съ корабитѣ имъ, отишли къмъ своитѣ колиби“ (§ 106). „И тогава владѣтельтъ на държавата, нашиятъ императоръ, коронясанъ отъ Спасителя, виждайки постоянството и издевателствата срещу нашия градъ отъ страна на неприятелитѣ, осмѣляващи се да нападнатъ даже управителитѣ, намѣри за умѣстно да направи походъ съ своята христоролюбива армия презъ Тракия и странитѣ отъ предъ нея срещу народитѣ на Струма не скрито или тайно, а предупреждавайки ги даже за своето движение срещу имъ (Но прѣвте посла къ нши нарѣчи: буди камъ разумъ, яко пущю на вы коа свои, аще не моленіемъ дръжаву мою оумолите. Окайши же и поганин словене ни тогда возхоташа мноа царевн).<sup>2</sup> Предизвестени по тоя начинъ, тѣ заеха клисуритѣ (*κλεισούρας*) и по-добре укрепенитѣ мѣста и въоръжиха се за да се възпротивятъ на ромейската войска, като бѣха повикали въ тѣхна помощъ (за общо воюване) всички спомагателни войски на варваритѣ, състоящи се подъ разнитѣ князе (*διαφόρων ῥηγῶν*)“ — § 107. За сжщия походъ Теофанъ бележи само следното: „Въ 658 г. императорътъ предприелъ походъ противъ Славиния и опленилъ много и подчинилъ много) — *Τότε τῷ ἐτει ἔπεστράτευσεν ὁ βασιλεὺς κατὰ Σκλαβινίας καὶ ἤχμαλώτευσεν πολλοὺς καὶ ἠπέταξεν*“<sup>3</sup>. Походътъ срещу стримонцитѣ се развилъ съ успѣхъ за Византия, и презъ това време страната, вѣроятно докъмъ околността на Солунъ, била подхвърлена по правилата, изложени въ Стратегикона на императора Маврикия, на пленъ, пожаръ и опустошение. Връзката между Цариградъ и Солунъ е била възстановена, но вжтрешността на Македонска Славиния останала незасегната<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> O. Tafali, Thessalonique des origines au XIV- siècle, p. 135—137.

<sup>2</sup> Проф. В. Златарски. История и пр., ч. I, стр. 404.

<sup>3</sup> Г. Баласчевъ, Най-старата славянска държава на Балканския полуостровъ презъ VII и VIII вѣкове и нейния етнически съставъ. 1924 г., стр. 9; L e b e a u, Histoire du Bas Empire, t. XI, p. 377.

<sup>4</sup> Г. Баласчевъ, *ibidem*.

Скоро, обаче, надъ Солунъ се разрази нова угроза отъ нашитѣ прадѣди, протобългаритѣ и славянитѣ, при това и най-опасната. Това е петата война, която се е развила къмъ 678 (681?) г. и която се описва въ „Чудесата“ подъ дългото заглавие „За тайно замислената междуособна война противъ града отъ българитѣ Мавъръ и Куберъ — *Περὶ τοῦ μελετηθέντος κρυπτῶς ἐμφυλίου πολέμου κατὰ τῆς πόλεως παρὰ τοῦ Μαύρου καὶ Κοῦβερ τῶν Βουλγάρων*“. Споредъ грижливото изследване на проф. В. Златарски, Куберъ не е никой другъ освенъ четвъртия братъ на Аспаруха, за който Теофанъ казва, че, като се отдѣлил отъ братята си, отишелъ въ Панония, дето се засѣдналъ като васалъ на аварския хаганъ; Никифоръ пъкъ казва, че сжщиятъ въ Панония влѣзълъ въ сѣюзъ съ туземния народъ; а „Чудесата“ — че Куберъ билъ поставенъ, споредъ сжществующия обичай у аваритѣ, за вождъ (шефъ, арахонтъ) на една област, въ която по-рано главенъ градъ билъ Сирмиумъ и въ която били поселени плененитѣ преди петдесетъ и повече години жители отъ Балканския полуостровъ (§§ 110 и 111). Тукъ тия пленени ромейски поданици „като почнали да се смѣсватъ съ българитѣ, аваритѣ и други народи и, като имали добити деца отъ взаимното имъ сватосване, станали по тоя начинъ безброенъ и огроменъ народъ, въ който всѣко дете възприело отъ баща си племеннитѣ предания и стремежи споредъ ромейскитѣ обичаи“ (§ 110). Тѣй като у тоя народъ-мелезъ се появило желание да се възвърне въ бащинитѣ си родни мѣста, Куберъ поелъ идеята имъ и, следъ като водилъ четири успѣшни сражения съ аварския хаганъ, миналъ Дунава и достигналъ въ Керамисийското поле (§ 111) между Леринъ и Прилепъ. Тукъ скоро Куберъ схваналъ положението на нѣщата и, приобщавайки своя интересъ съ тоя на мѣстнитѣ славяни, възприелъ, както се вижда, тѣхната вѣжделена цель — завладяването на Солунъ. „А следъ заemanето на града, тоя Куберъ трѣбвало, очевидно, да се настани въ него съ покжщнината си и другитѣ шефове; следъ това, като се закрепне въ него, да нападне народитѣ наоколо, да имъ стане господаръ и да воюва противъ островитѣ и Азия и даже противъ този, който държеше царския скиптъръ“ (§ 113). За постигане тая цель, която очертава Кубера като една властна фигура отъ голѣма величина, той съставя планъ съ помощниците си, който планъ по самото си естество, очевидно, е дѣло по-скоро на тѣй много пжти опиталитѣ щастieto си за завладяване на Солунъ славяни, отколкото на самия него, гордиятъ победителъ на аварския хаганъ въ толкова сражения. Планътъ е билъ, да се превземе крепостта отъ вжтре, като Мавъръ, „човѣкъ забележителенъ и изкусенъ въ всички работи, знающъ нашия езикъ, тоя на гърцитѣ, славянитѣ и българитѣ“ (§ 113) съ известно число заклетѣ забѣгнатъ въ Солунъ и „презъ нощта на Велика Сжбота, когато градътъ трѣбваше съ всички други да отпразднува

радоститѣ на спасителното Христово Възкресение, тогава следвало той заедно съ своитѣ опитни въ войната хора да почне отъ вътре междуособна война и пожари въ нѣколко отъ най-виднитѣ квартали и по тоя начинъ да стане господарь на града“ (§ 115). Мавъръ игралъ ролята си извънредно добре и спечелилъ вниманието и на властитѣ и на императора, обаче, последнитѣ трѣбва да сж подушили нѣщо, и за това императорътъ наредилъ, за всѣки случай къмъ Солунъ да се отпрати флотата, която въ това време посещавала брѣговетѣ на Елада, очевидно, за да се поддържа престижа на империята. Адмиралъ Сисиний пристигналъ на време въ Солунъ, стоварилъ войски и заедно съ хората на Мавѣра ги разположилъ на западъ отъ града въ полето, дето наредилъ и да се укрепятъ (§ 120). Макаръ „Чудесата“ почти нищо и да не говорятъ за действията на самия Куберъ и где сж били неговитѣ войски презъ Страстната седмица, тоя опитъ за завладяване на Солунъ е извънредно поучителенъ въ всѣко отношение. Това е дървениятъ конь на гърцитѣ при Троя, болнитѣ войници на Каликратидесъ при Магнезия, момцитѣ облѣчени въ момински дрехи на Фаларисъ при Веса, скрититѣ войници въ сандъци на Абуобейда въ 636 г. предъ малката крепостъ Арестанъ и пр., начини за превземане крепости, когато военачалницитѣ мислятъ съ собствената си глава и действуватъ съ собственото си сърдце, т. е., когато същественото е целта, а не принципитѣ. Както при всички тия случаи, така и при нашия, войскитѣ на Куберъ трѣбва да смѣтаме, че сж били на близо и готови къмъ опредѣления день да се нахвърлятъ на крепостъта.

При този бѣгълъ погледъ на събитията смѣтаме, че ще затъмня изложението си, ако спра на факта, че когато Аспарухъ разви обединителна дейность всрѣдъ българскитѣ славяни въ северо-източната частъ на полуострова, това е неговиятъ братъ Куберъ, който върши същата работа въ сърдцето на сщия полуостровъ — Македония. При все това, не мога да не подчертая, че фактътъ е забележителенъ, още повече че тия действия на протобългаритѣ спасиха балканскитѣ славяни отъ погърчване, и подлежатъ да се взиматъ подъ внимание отъ всѣки, който иска да има ясна идея за етническата комбинация, отъ която въ резултатъ се получи българския народъ, както той се представя въ историята и както го завариха новитѣ времена при възраждането на Европа и полуострова, та до наши дни.

Действията на Аспаруха и Кубера скоро заставиха Византия да поведе решителна борба еднакво и по посока на България и по посока на Македонска Славиния. Въ 687 г. императоръ Юстинианъ II (686—695) прехвърлилъ коннитѣ полкове отъ Мала Азия въ Тракия и скъсалъ договора съ Аспаруха. На следната година той потеглилъ въ походъ „противъ Славиния и България — *κατὰ Σκλαβινίας καὶ βουλγαρίας*“, като изпърво се насочилъ срещу втората и разбилъ излѣзлата насреща му

българска войска въ Тракия, очевидно, далече южно отъ Балкана. Следъ това, безъ да развие успѣха си, Юстинианъ напустналъ тая посока и потеглилъ къмъ Солунъ по единъ пжтъ, за който нѣмаме данни да го опредѣлимъ. Византийскитѣ лѣтописци Теофанъ и Никифоръ, като хроникиратъ тоя походъ, не казватъ нищо за това бързо прекратяване на военнитѣ действия противъ България, срещу която императорътъ бѣше потеглилъ съ голѣмо озлобление. Г. Баласчевъ смѣта, че „Юстинианъ изпърво демонстриралъ предъ българитѣ на границата и ги отблъсналъ, а подиръ туй се отправилъ<sup>1</sup> за Словения“. Императорътъ намѣрилъ българо-славянитѣ въ Македония не готови да посрещнатъ удара, опустошилъ юго-източната ѣ часть, като наредилъ предалото му се и хванатото отъ него население да се откара на изтокъ и да се прехвърли презъ Галиполи въ областъта Опсикιονъ по южнитѣ брѣгове на Мраморно море и Дарданелитѣ. По тоя начинъ императорътъ достигналъ до Солунъ, отдето, безъ да навлиза на вжтре въ Македония, следъ известно време, тръгналъ съ армията си назадъ за Цариградъ. По кой пжтъ е следвалъ, не е установено, обаче, въ „нѣкаква си планинска тѣснина“<sup>2</sup> или „тракийскитѣ тѣснини“<sup>3</sup> или въ „родопскитѣ клисури“<sup>4</sup> български войски му преградили пжтя и се нахвърлили върху него, та „съ голѣми загубивъ хора и съ много ранени едва самъ можалъ да се изплъзне отъ тѣхъ — ἐν δὲ τῷ ὑποστρέφειν αὐτὸν ὀδυστατῆρσις ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐν τῷ στενῷ τῆς κλεισοῦρας μετὰ σφαγῆς τοῦ οἴκελον λαοῦ καὶ τραυματίας πολλῆς μάλιστα ἀντιπαρελθεῖν ἠδυνήθη. Този погромъ надъ императорската армия проф. Златарски разумно отдава на българитѣ на Куберь, което трѣбва да смѣтаме за най-правдоподобно, още повече че подобенъ погромъ може да се устрои само отъ вождъ съ качество и изкуство, каквито, ясно е, че не липсваха на тоя бележитъ българинъ.

Въпрѣки изселванията на значителни маси български славяни и опустошенията на страната имъ, успѣхитѣ за империята практически били съвсемъ ограничени. Нито стримонци, нито ржнкини, още помалко другитѣ български славянски племена въ Македония, били унищожени. Първитѣ, и следъ това нашествие на Юстиниана II въ земитѣ имъ, продължили да пиратствуватъ по Бѣлото море и да държатъ въ анархия прибрѣжната земя отъ Солунъ на изтокъ по посока на Марица. Въ 718 г. при междуособнитѣ борби тѣ взели съ своитѣ кораби еднорѣвки (моноксили) участие на страната на екс-императора Анастасий II, на чиято страна бѣше и ханъ Тервель, който се яви съ

<sup>1</sup> Г. Баласчевъ, *op. cit.*, стр. 11; St. Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, p. 30.

<sup>2</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 160.

<sup>3</sup> Г. Баласчевъ, *op. cit.*, стр. 12.

<sup>4</sup> Lebeau, *op. cit.*, t. XII., p. 12—14.

войски при Родосто, дето пристигнаха и моноксилитѣ на македонскитѣ българо-славяни<sup>1</sup>.

Въ 735—737 г. се разви шеста война на Македонска Славиния срещу Солунъ, въ която взиматъ участие почти всичкитѣ ѣ племена. Причина за войната е арестуването на Пребъндъ, князь на ржнкинитѣ (*Ρυγγίνων ρήγης*), при едно негово посещение на града, и изпращането му въ Цариградъ, понеже „билъ скроитъ планъ срещу нашия градъ съ коварни намѣрения и зли помышления“ (§ 56). Въ сжщото време императорътъ се приготвявалъ за война съ арабитѣ и, на молбитѣ на пратеницитѣ отъ града Солунъ заедно съ посланици отъ славянитѣ, той отговорилъ, че ще освободи Пребънда следъ войната. Вижда се ясно, обаче, че тоя ржнкински князь ще да е билъ съ важни качества и действително опасенъ за империята, защото съ помощта на единъ императорски преводачъ славянинъ избѣгалъ отъ Цариградъ и се скрилъ около Виза, въ чифлика на преводача. Бѣгството на Пребънда накарало императора веднага да заповѣда на солунци „всѣки да се погрижи за собствената си безопасностъ и да си складира въ резервъ хранителни припаси, защото вследствие това събитие градътъ ни трѣбвало да очаква да бжде атакуванъ отъ сжщия тоя народъ на славянитѣ“ (§ 71). Следъ дълго и упорито повсемѣстно търсене, най-сетне, е билъ откритъ, което повлѣкло смъртното наказание на преводача и семейството му. Задържанъ пакъ подъ най-строгъ надзоръ, Пребъндъ отново замислилъ да избѣга и „скроенъ тоя планъ, оставало е да бжде туренъ въ изпълнение, когато по Божие провидение билъ разкритъ. Това нѣщо било донесено до знание на всеблагата императорска власть, а така сжщо и за целта му и на какво решение билъ се спрѣлъ, ако би сполучилъ да избѣга“ (§ 74). „Направило се тогава сериозно разследване, и Пребъндъ заявилъ“, че „ако би се върналъ въ земята си, не щѣлъ да държи смѣтка за мира, но щѣлъ да събере всички свои народи свои съседи и че нито по суша, нито по море не щѣлъ нищо да остави безъ война, но щѣлъ да воюва непрестанно и не щѣлъ да пощади никой християнинъ, който и да билъ той. И когато се откри тогава така по Божия воля неговия планъ, той си повлѣче своята смъртъ и намѣри достоенъ за покарата си край. Следствие на това, поменатитѣ вече народи на славянитѣ, думата ми е за стримонцитѣ и ржнкинитѣ, а съ тѣхъ сжщо и сагудатитѣ, се вѣоржжиха всички масово срещу нашия градъ Солунъ“ (§ 75).

Тая война е интересна, защото се води по море и суша и трае две години. Изпърво, се организира една стегната и извънредно активна блокада, която довежда града до неписуемъ гладъ. Ясно се вижда, че нашитѣ прадѣди водятъ борбата съ несломима енергия и при

<sup>1</sup> J.-B. Вигу, op. cit., p. 409; Проф. В. Златарски, op. cit., стр. 186; Лебеа op. cit., tome XII, p. 127.

грижливи изучавания и разузнавания. Особено деятелни сж малкитѣ ескадрили отъ по нѣколко лодки, които денонощно сноватъ по морето и унищожаватъ всѣки, който би се опиталъ да влѣзе или излѣзе отъ града, или да внесе нѣщо въ него. Следъ това, блокадата е била развита въ обсада, което съответствува на момента, когато гладътъ въ града е билъ най-голѣмъ. Веднага, още въ края на първия день, се произвежда една нощна атака по посока на северната врата Ески-деликъ, но тукъ скоро се явилъ св. Димитъръ „и както славянитѣ налитаха за да нахълтатъ въ града, той ги отблъскваше отъ поменатата потерна и ги удряше съ жезъла си, казвайки: „За нещастие Богъ ги е довелъ; прочее, какво да правя?“ (§ 91). Скоро се развива и общата решителна атака и „цѣлото варварско полчище се вдигна и издаде единогласно високъ викъ по начинъ, че затрепери земята и се поклатиха стенитѣ. И на часа въ сжщия мигъ, всички се доближиха до стенитѣ съ отбранителнитѣ оржжия, които бѣха стѣкмили, съ машини и огънь, едни по суша, други по моста образуванъ отъ кораби съединени заедно, наредени по рода на оржжието по цѣлия брѣгъ на морето, лжконосци, щитоносци, прислуга на машинитѣ, най-решителнитѣ войници съ стѣлби и огънь, всички се нахвърлиха срещу стенитѣ“ (§ 93). При подпалване на портитѣ и при атакитѣ „лжконосцитѣ, леката пехота, стрелцитѣ, прашницитѣ не позволяваха никому отъ множеството войници, които бѣха по стената, да се подадатъ на вѣнъ или да могатъ открито да посрѣщатъ тѣхнитѣ безбройни стрели и тѣхнитѣ камъни“ (§ 94). Атакитѣ траяли цѣли три дни „при вратитѣ и на мѣстата, които тѣ бѣха намѣрили лесни за превземане и твърде благоприятни за водене бой,“ обаче, „тѣ спечелиха за себе си само крахъ пълень съ плачъ и ридания, отнасяйки началницитѣ, които имъ бѣха убити отъ мжченика споредъ Божията воля и тия които бѣха ранени тамъ, а самитѣ тѣ паднаха въ разногласие помежду и се оттеглиха въ собственитѣ страни“ (§ 95).

Описанието на тая война е много дълго, цѣли 40 параграфа, и е пълно съ интересни факти отъ ценно историческо естество. Нека отбележимъ нѣкои отъ по-важнитѣ нѣща. Преди войната славянитѣ споредъ „Чудесата“ били въ положение на миръ, спазванъ на видъ — τῷ δοκεῖν τὰ τῆς εἰρήνης (§ 65), а въ време на война въ таково положение били велегезититѣ, които, като не воюващи тогава, били на видъ въ миръ съ жителитѣ на града—τῷ δοκεῖν τὰ τῆς εἰρήνης ἔχειν μετὰ τῶν τῆς Πολέως (§ 86). Славянскитѣ князе се наричатъ крале—Ρυγγίνων ρηγός (§ 65) или τοῦ ἔθνους τῶν Δρογοβιτῶν Ῥήγες (§ 87). Пратеницитѣ при императора се наричатъ: славянскитѣ—посланици (Σκλαβίνων πρεσβευτῶν), а гръцкитѣ—опитни люде по изборъ (ἐμπειρῶν ἀνδρῶν). Когато „Чудесата“ описватъ залагането на обсадата, употребяватъ думитѣ „съюзенитѣ (съединенитѣ) славяни“ — ζευκτῶν Σκλαβίνοι (§ 89), а когато се говори за оттеглянето на стримонцитѣ сжщитѣ „Чудеса“ бележатъ, че идването имъ



станало „споредъ направеното по между имъ споразумение—κατὰ τὴν μετὰξὺ αὐτῶν γενομένην σύμβαξιν“ (§ 89).

Полезно е да подчертаемъ, че тая война срещу Солунъ се води само отъ ржжинитѣ, стримонцитѣ, сагудатитѣ и драговититѣ, т. е. по-ближнитѣ до града и около него славяни, които и най-силно чувствуваха нуждата да владѣятъ тоя градъ. Сжщо така полезно е да изтъкнемъ, че въ тая война изпъкватъ като деятели, освенъ Пребъндъ и преводача, още и единъ строителъ-инженеръ, който дава планъ и организира работата за постройката на една особена дървена кула, която непременно трѣбвало да позволи превзимането на града, обаче, св. Димитрий се явилъ предъ тоя инженеръ и му ударилъ плесница, следъ което поменатиятъ инженеръ изгубилъ ума си и забѣгналъ въ планината до края на обсадата. Когато тя се свършила, той дошелъ отново на ума си и, когато влѣзълъ въ Солунъ и посетилъ храма на св. Димитрия, въ иконата му позналъ лицето, което му ударило плесницата, и, като възвестилъ на всеуслышание това, билъ „удостоенъ като агнецъ за кръщение“ (§ 105) и се покрѣстилъ. Това съставлява, бележи Th. Tafel, първото свидетелство за покрѣстване на славянинъ отъ Македония.<sup>1</sup> Нека допълнимъ освенъ това, че въ храма на св. Димитрия, който, пропуснахме по-рано да отбележимъ, изгорѣ въ 1918 г., имало още единъ мозаиченъ надписъ, не напълно запазенъ, отнасящъ се до войнитѣ на нашитѣ прадѣди, може би по поводъ на разглежданата война: τοῦ ἁγίου μάρτυρος Σκλάβων ἀνδρῶν [καταπολέμησις]<sup>2</sup>.

Ние сме вече въ епохата на Константина V Копронимъ (741—775), когато въ арабската империя бѣха настъпили известни вътрешни борби, които позволиха на Византия да поведе една серия войни, походи и действия ту противъ България (756, 759, 763, 765—766, 774 г.), ту противъ Македонска Славиния (758, 768, 783, 789 г.), съ цель да бжде унищожена независимостъта имъ или най-малко да се осигури въ Тракия и по посока на Македония достатъчно обширенъ плацдармъ за надежна свръзка съ по-отдалеченитѣ провинции и за защита на столицата. Тѣй като „само онѣзи славяни въ VII, VIII и IX вѣкове, бележи Th. Tafel, сж се покорявали на византийцитѣ, които живѣха по-близо до Черно и Бѣло морета, останалитѣ, т. е. севернитѣ и вътрешнитѣ (septentrionales atque interiores) бѣха свободни. Въ действителность въ стара Македония границитѣ на Византия въ срѣдата на VIII вѣкъ не сж отивали много далече отатъкъ Берѣ“<sup>3</sup>. Интересътъ на Византия бѣше да не допуща българската държава да се засилва, а чрезъ обединение на славянитѣ и да се разширява, както наопаки интересътъ на България и славянитѣ извънъ нея бѣше не само взаимно да си помагатъ срещу общия неприятель — Византия, но и да обра-

<sup>1</sup> Th. Tafel, op. cit., p. XCII.

<sup>2</sup> О. И. Успенскій, op. cit., стр. 32.

<sup>3</sup> Th. Tafel, op. cit., p. CVI.

зуватъ едно единно държавно цѣло, за да могатъ съ успѣхъ да се бранятъ.

Войната въ 758 г. е третата по редъ на Византия срещу Македонска Славиния. За тая война Теофанъ бележи: „Τούτω τῷ ἔτει (6250) Κωνσταντῖνος τὰς κατὰ τὴν Μακεδονίαν Σκλαυινίας ἠχμαλώτευσεν καὶ τοὺς λοιποὺς ὑποχείριλους ἐποίησεν — въ тая година (758) Константинъ плени македонскитѣ славяни, а останалитѣ направи свои поданици“<sup>1</sup>, или „Константинъ попленилъ славинитѣ, които се намирали къмъ Македония, а останалитѣ (славяни) направилъ свои данници“<sup>2</sup>, или „зароби словенитѣ въ Македония и останалитѣ тури подъ ржката си“<sup>3</sup>. Въ действителность и тоя успѣхъ на империята трѣбва да е билъ времененъ, само до когато войскитѣ ѝ оставаха въ земята на славянитѣ. Отъ поселението на българскитѣ славяни въ Македония бѣха изминали сто и седемдесетъ години, а презъ това дълго време тѣ видѣха само три пжти византийската армия отъ Тракия и Цариградъ да нахлува въ юго-източнитѣ предѣли на Македония, но нито единъ пжтъ тѣ не видѣха тѣзи войски да се задържатъ въ заетитѣ земи, да оставятъ гарнизони, като издигнатъ крепости или използватъ стари такива, да установятъ администрация и да събиратъ данъци. Самиятъ Солунъ, не само не бѣ въ състояние да господствува надъ вжтрешността, но той едва издържаше славянскитѣ атаки, които го изтощаваха и свеждаха въ пълна немощъ за каквато и да е политическа инициатива. Нашитѣ прадѣди бѣха и си оставаха господари на себе си и, ако нѣщо повече не направиха въ държавно отношение до сега въ Македония, то е защото тѣ не чувствуваха друга нужда вънъ отъ тая да завладѣятъ Солунъ, единственъ който можеше да позволи да иматъ едно надеждно и силно централистично управление и да достигнатъ до едно по-високо равнище на култура и държавность. Не бива да се изпуска изъ видъ, че въ сжщото време културното ниво по цѣла Европа бѣ тѣй низко, че съ право Дреперъ, когато говори даже за X вѣкъ, казва: „Европа се намираше въ такова положение, въ каквото е сега земята на кафритѣ. . . . кжшитѣ на френскитѣ, германскитѣ и английскитѣ господари. . . . въ това време не бѣха по-добри отъ обикновени колиби безъ кумини, безъ прозорци, съ отворъ на покрива за дима, както това се срѣща въ жилищата на индийцитѣ“<sup>4</sup>. Между това, както е известно, това сж българскитѣ славяни отъ Македония, които въ IX вѣкъ даватъ езика на Евангелието за славянитѣ, езикъ чийто богатства, въпрѣки всичко, очертаватъ едно безспорно не низко културно равнище и умствено развитие.

<sup>1</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, ч. I, стр. 206.

<sup>2</sup> Проф. Мутафчиевъ, *Макед. Прегледъ*, год. IV, кн. 2, стр. 148.

<sup>3</sup> Г. Баласчевъ, *Най-старата словенска държава и пр.*, стр. 12.

<sup>4</sup> Джонъ В. Дреперъ, *Исторія умственаго развитія Европы*, томъ II, стр. 26 и 38.

Че работитѣ следъ третата война на Византия срещу Македонска Славиния тръгнаха, както си бѣха по-рано, се вижда отъ факта, че императорътъ е билъ заставенъ въ 768 г. „да откупува у славянскитѣ князе (*ἄρχοντες*) срещу 2500 копринени дрехи отвлѣченитѣ жители отъ островитѣ Имбросъ, Самотраки и Тенедосъ“<sup>1</sup>. За морскитѣ нашествия на нашитѣ прадѣди английскитѣ историкъ Вигу пише: „Срѣдиземно море бѣше наводнено отъ славянски и арабски пирати, и морската търговия бѣше толкова несигурна, че тя можеше да се извършва само на общъ рискъ на търговцитѣ и капитанитѣ на корабитѣ“<sup>2</sup>. „Не ще пропусна, сжщиятъ историкъ казва на друго мѣсто, да отбележа, че въ VII вѣкъ бандитѣ отъ славянски пирати бѣха наводнили и унищожили всѣка сигурностъ по северната частъ на Егейско море. Тия пирати принадлежаха къмъ „Славиния“, т. е. Македония и Тесалия. Въ 768 г. тѣ отлѣкоха отъ Тенедосъ, Имбросъ и Самотраки не помалко отъ 2500 жители въ робство, и императорътъ ги откупи за 2500 ката копринени дрехи“<sup>3</sup>.

Полезно е тукъ да подчертаемъ, че три бѣха областитѣ отъ полуострова, въ които се развиваха кървави борби въ него. Едната бѣше областта на Цариградъ съ близката Тракия, въ която се държеха отбранителнитѣ сили на империята въ полуострова, другата—прибрѣжната на Черно море, отъ столицата на Византия до устието на Дунава, и третата — областта на Солунъ. Българската държава стоеше навесена надъ центъра на империята — Цариградъ, и Византия не можеше да не води упорити войни за да я унищожи, обаче, всички опити въ това отношение бѣха останали безъ никакъвъ чувствителенъ резултатъ. Македонска Славиния прекжсваше сухопътната връзка на столицата съ западнитѣ и юго-западнитѣ провинции и, макаръ, че незастрашаваше сжществуването на империята, така както България, не можеше сжщо да не застави Византия да се опита да се справи съ нея. Обаче, въпрѣки предприетитѣ войни и изселвания, и тукъ усилията не дадоха траенъ резултатъ. Извънъ тия по-горе поменати три области, историята на полуострова за VII и VIII вѣкове не бележи почти нито една въоръжена борба: нито въ Елада, дето византийската властъ бѣ запазена само въ крепоститѣ, нито по адриатическото крайбрѣжие, дето властта се поддържаше чрезъ флотата, нито въ областта на северъ отъ Албанскитѣ планини—частъ оставена сама на себе си, частъ подъ върховенството на аваритѣ. „Липсватъ, бележи Л. Нидерле, каквито и да сж точни данни върху положението на сърбитѣ и хърватитѣ следъ пристигането имъ въ полуострова и презъ периода на пребиваването имъ въ тѣхното ново мѣстоживѣне въ

<sup>1</sup> К. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 98; В. Златарски, *op. cit.*, стр. 224; Г. Валасчевъ, *op. cit.*, стр. 12.

<sup>2</sup> J.-V. Вигу, *op. cit.*, vol. II, p. 418.

<sup>3</sup> J.-V. Вигу, *op. cit.*, p. 476.

VII и VIII вѣкове. Едва въ началото на IX вѣкъ тѣ, единтѣ и другитѣ, почватъ да се явяватъ въ историята: първитѣ въ войнитѣ съ българитѣ, вторитѣ въ боеветѣ срещу франкитѣ и славянитѣ въ Панония<sup>1</sup>. Между това, както видѣхме до тукъ, българо-славянитѣ до IX вѣкъ имаха вече една почти двувѣковна история, въ която войнитѣ за заседване на брѣга на Бѣло море се редуваатъ неотразимо почти при всѣко ново поколѣние, а усилията на българитѣ за обединение на славянитѣ въ полуострова, посрѣщани винаги съ съпротивление отъ Византия, не се спиратъ освенъ при междуособици и вътрешно изтощение на българската държава. Въ действителностъ, до IX вѣкъ ние имаме малко сведения, записани отъ съвременнитѣ лѣтописци, за отношенията между България и Македонска Славиния. „Отношенията, бележи Г. Баласчевъ, на словенитѣ отъ „Словения“ спрямо българитѣ и държавата имъ въ разнитѣ времена сж били различни. Така на примѣръ, знае се, че на 762 г., когато българскиятъ ханъ Телець водѣлъ война противъ Източноримската империя, ималъ между редоветѣ си 20 хиляди славяни, като помощници (Τελέσιος ἐξέσχηται ἔχων εἰς σὺμμαχίαν καὶ Ἑλλαβηγῶν). Тѣзи съюзници не били отъ подчиненитѣ на българитѣ славяни, а отъ прилежащитѣ къмъ България (ἐκ τῶν προσπαράκρημένων)<sup>2</sup>. Проф. Златарски смѣта, че тукъ става дума за славяни, които сж влизали въ състава на България, а не вѣнъ отъ нея, и за това цитува и Теофанъ и Никифоръ, отъ които първиятъ говори за 20 хиляди отъ прилежащитѣ племена, а вториятъ — не малко количество и славяни. Привличането на 20 хиляди войници славяни отъ Македония чакъ въ областта на северъ отъ Анхиало само по себе си не е работа невъзможна, обаче, въ случая тя би била съвсемъ не за вѣрване, ако сжщиятъ Теофанъ при други случаи, напр. когато говори за похода на Тервель въ 705 г., не бѣ казалъ: „потеглилъ съ цѣлия нему подвластенъ народъ — българи и славяни“<sup>3</sup>. Разликата между двата израза е очевидна, и тълкуванието на Г. Баласчевъ има сериозни основания да не бжде смѣтано за погрѣшно. Точно сжщото мисли и J.-B. Bury — „He (Telez) collected about two thousand auxiliary troops from the neighbouring Slavonic tribes of Illyricum (these cannot have been his subjects, and were presumably his western or southwestern neighbours“<sup>4</sup>. Трѣбва да държимъ на умъ, че въ това време реалната власть на империята не се простираше по-далечъ отъ Тракия и прибрѣжнитѣ крепости, а границата на България при Тервеля бѣше значително на вжтре въ басейна на Морава и, вѣроятно, е достигала до земята на берзититѣ—Берзития (Βερζητία или Βερζιτία). И наистина, сжщиятъ лѣтописецъ Теофанъ за г. 773 г. пише: „Презъ октомврий

<sup>1</sup> L. Niederle, Manuel de l'antiquité slave, t. I, p. 92.

<sup>2</sup> Г. Баласчевъ, *op. cit.*, стр. 14.

<sup>3</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 189 и 314.

<sup>4</sup> J.-B. Bury, *op. cit.*, p. 230.

императорътъ получи известие отъ тайнитѣ си приятели въ България, какво българскиятъ господарь (Телеригъ) изпраща до 12 хиляди войска и боили, за да опленятъ Берзития и жителитѣ ѝ да пресели въ България<sup>1</sup>, което практически би било изпълнимо само, ако последната граничеше съ първата. Фактътъ за плана, да се изпратятъ 12 хиляди войска и боили въ Берзития, е важенъ за очертаване политиката на България, обаче, не въ тоя смисълъ както въ това съобщение се очертава, а тъкмо наопаки. Бедната страна на берзититѣ, т. е. Северо-западна Македония, едва ли можеше да бжде обектъ за ограбване при наличността на други по-плодородни и по-подъ ржка чисто византийски области. Очевидно, византийското разузнаване е било заблудено за целта на проектирания походъ, който, споредъ грижливото разглеждане на въпроса отъ проф. В. Златарски, не е могълъ да има друга цел освенъ „окупиране областта на берзититѣ и уредбата ѝ като съюзна на България съ съгласието на самото население; споменуването, че се изпращатъ и боили вече посочва на организаторското назначение на тая войска<sup>2</sup>. Излишно е да споменаваме, че опленяването и насилственото така изселване за увеличение собственото население не само бѣше по-трудно и значеше да се воюва съ племето, но така изселени хора никога не биха били надеждни за защитата на България, тогачъ когато мирното и по договоръ споразумение съ берзититѣ се явява еднакво полезно за дветѣ страни и напълно въ политическата система на действие на българскитѣ владѣтели. Че българската обединителна инициатива стѣпка по стѣпка се развиваше отъ долината на Морава по тая на Вардаръ, се вижда както отъ четвъртата война на Византия срещу Македонска Славиния въ 783 г., така и отъ погрома, нанесенъ отъ българитѣ при Кардама надъ тракийския стратегъ Филитъ въ 789 г. въ областта на славянското племе стримонци<sup>3</sup>. „Филитъ, стратегътъ на Тракия, бележи споредъ Теофанъ St. Runciman, е разузнавалъ на горе по р. Струма и, изглежда, билъ навлѣзълъ въ територия, която българитѣ смѣтали своя. Той е сподѣлялъ увѣрението на правителството си (че Византия е въ миръ съ България. Б. н.) и се движелъ безопасно. Внезапно атакуванъ отъ българитѣ, той билъ изненаданъ и поставенъ въ неблагоприятно положение. Много негови войници и самия той били убити<sup>4</sup>. Грижливото проучване на нѣщата и възможноститѣ не могатъ да не ни доведатъ до заключението, че тая победа е могла да бжде нанесена отъ ония български войски, които по една или друга причина, временно или постоянно, сж се намирали нѣкъде въ Македония,

<sup>1</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 230.

<sup>2</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 230-231.

<sup>3</sup> *Ibidem*, стр. 242.

<sup>4</sup> St. Runciman, *op. cit.*, p. 47.

вѣроятно въ Берзития, която най-малко е била съюзница, ако не и напълно въ границитѣ на българската държава.

За самата четвърта война на Византия срещу Македонска Славиния Теофанъ бележи, че императрица Ирина въ 783 г. „като сключила миръ съ арабитѣ и се обезпечила съ безопасностъ отъ изтокъ, изпратила Ставракия, патриций и логотетъ на дрома, съ голѣма войска противъ славянскитѣ племена. Като стигналъ до Солунъ (Тесалония) и Елада, Ставракий покорилъ всички и ги направилъ поданици на империята. Той проникналъ и въ Пелопонесъ и докаралъ много пленници и плячка въ ромейската империя“<sup>1</sup>. За жалъ това кжсо сведение не ни дава идея, какъ славянитѣ сж посрещнали експедиционната армия, какви боеве сж водили, ако такива сж станали, въ което не трѣбва да се съмняваме, и въ какво се е изразило покоряването, което, както видѣхме, става при всички минали войни, но следъ което се е налагало отново да се води война. Ако сждимъ отъ последующитѣ събития, преди всичко разгрома на тракийския стратегъ Филитъ, за който говорихме, и ония които ще споменемъ следъ малко, трѣбва да заключимъ, че политическитѣ резултати отъ похода на Ставракия едва ли сж съответствували на военнитѣ успѣхи.

Смѣтамъ, че не може да има съмнение, че походътъ въ 783 г. срещу славянитѣ въ юго-западната частъ на полуострова, последванъ на следната година отъ едно тържествено пжтуване на самата императрица съ добре стѣкмена войска въ Тракия, както и стягането на крепоститѣ срещу България презъ сжщото време, се намиратъ въ тѣсна връзка съ опасността, която вече въ Цариградъ ясно схващали, отъ едно евентуално пълно съгласуване действията между българската държава и славянитѣ вънъ отъ нея. Надпреварването между Византия и България по отношение Македония е вече очертано достатъчно въ съзнанието на съвременнитѣ ржководители-дейци, и ние сме въ предвечерието на законодателя и пресъздателя Крумъ и не по-малко мощния и далновидния Никифоръ. Но, преди да говоримъ за самата епоха на Крума, нека се спремъ на следнитѣ три факта, които очертаватъ положението на славянитѣ следъ похода на Ставракия, и отъ които се вижда, че развититѣ действия отъ Византия за закрепване властѣта си, тамъ дето до тогава тя не сжществуваше, не дадоха желанитѣ за нея резултати. Славянитѣ и сега се показаха неотзивчиви къмъ едно действително византийско господство, както и следъ прежнитѣ войни, и продължиха и следъ това да живѣятъ на чело на свои князе, вжтрешно независими, признавайки въ нѣкаква форма върховенството на империята, а нѣкои, може би, и плащайки нѣкакъвъ данъкъ, но все пакъ достатъчно независими.

Първиятъ фактъ е въ връзка съ самитѣ династически борби при императрица Ирина, която бѣше заточила въ атинската крепостъ

<sup>1</sup> Проф. В. Златарски и, *op. cit.*, стр. 238.

роднитѣ си синове, отъ които единъ бѣ ослѣпенъ, а на двама отрѣзани езицитѣ по нейно нареждане. Като говори по тия борби, Теофанъ, подъ година 799 бележи: „Пожела Акамиръ, князь на словенитѣ на Велизития, подтикнатъ (отъ властитѣ) на Елада, да изкара синоветѣ на Константина и отъ тѣхъ да провъзгласи за царь“.<sup>1</sup> Въ тоя случай Георги Баласчевъ, като подчертава, че тоя фактъ доста ясно изтъква военната мощъ и независимостъта на „Славиния“, умѣстно бележи: „значи и Акамиръ трѣбвало да играе ролята на българския ханъ Тервель, който постави на престола Юстанианъ II“<sup>2</sup>. Вториятъ фактъ е обсадата на Патрасъ на южния брѣгъ на Коринтския провлакъ, която е била извършена въ 805 г. по суша отъ славянитѣ отъ Пелопонесъ, а по море отъ арабитѣ, и което показва, колко фиктивно бѣ господството на Византия въ тия страни.<sup>3</sup> Третиятъ фактъ е отбелязанъ въ хрониката на Монембазия, градъ на източния брѣгъ на Пелопонесъ, и се отнася до единъ византийски стратегъ отъ рода на Склировци, който се сражавалъ съ „славянския народъ“ и удържалъ пълна победа надъ него, сжщо презъ времето на императоръ Никифоръ I. Лѣтописецътъ не е отбелязалъ мѣстото, нито датата на събитието, обаче, проф. Златарски смѣта, че то е отдѣлно отъ обсадата на Патрасъ.<sup>4</sup>

Между това, надпреварването между Византия и България за владението долината на Струма, особено следъ като Крумъ прострѣ границитѣ на държавата до Будапеща, вече бѣше взело решителни размѣри. Споредъ Теофанъ, въ 808 год. български войски нахлули въ областъта на Струма и нападнали византийцитѣ, като имъ отнели 1100 фунта злато, предназначено за заплата на войницитѣ, и избили много византийски войници заедно съ стратегези, архонти и завладѣли цѣлия неприятелски обозъ“<sup>5</sup> . . . Професоръ Златарски, като взима подъ внимание думитѣ Πύλεμος τῆς Σέρρας, които се четатъ въ единъ отъ Провадийскитѣ надписи отъ Омортагово време, мисли че това сражение „твърде е за вѣрване, да е станало при Съръ“.

Присѣтствието на византийскитѣ войски въ Струмската долина, вѣроятно съ цель надеждно да завзематъ София, е накарало Крума въ 809 г. да превземе тази крепость и да я разруши, последното съ цель тя да не послужи на неприятелитѣ, ако втори пжтъ падне въ тѣхни ржце, тѣй като силата на българитѣ се крепѣше въ коннитѣ маси и тактическата имъ мощъ въ откритъ бой. Тукъ въ действителность борбата не бѣше за София, а кой да владѣе Македония: „Византия,

<sup>1</sup> Г. Баласчевъ, *op. cit.*, стр. 13; Проф. Златарски, *op. cit.*, стр. 241; J.-B. Burgu, *op. cit.*, p. 483.

<sup>2</sup> Г. Баласчевъ, *ibidem*.

<sup>3</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 249; Encyclopaedia Britannica, vol. X., p. 785.

<sup>4</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 250.

<sup>5</sup> *Ibidem*, стр. 251—252, 431—432.

казва Bury, изглежда, че схващаше ясно опасността, че славянското население въ Македония и Гърция окончателно би могло да бжде включено въ една българска империя — Seems to have realised the danger that the Slavonic settlement in Macedonia and Greece might eventually be gathered into a Bulgarian Empire<sup>1</sup>. На империята предстоеше да взема сериозни мърки, и Никифоръ не се поколеба да положи извънредни усилия за организиране на войскитѣ и управлението, даже вдигна върни населенія отъ Мала Азия, грѣбнактѣ на империята, и ги настани въ долното течение на Струма, било за да запази посоката Цариградъ — Солунъ, било за да може да разполага съ надеженъ мѣстенъ елементъ за попрѣчване на околнитѣ славяни да се присѣдинятъ къмъ България. И, когато Никифоръ се почувствува готовъ, потегли съ голѣма армия срещу Крума за решителна борба, която, обаче, на 26 юлий 811 г. се свърши съ пълненъ погромъ за него. „Новината за катастрофата доде като ужасно потресенъ ударъ върху висшия съветъ на империята. Следъ победата надъ Валенсъ при Одринъ никога императоръ не бѣ падалъ въ бой. То бѣше изумителенъ ударъ върху императорския престижъ, ударъ върху легендата за свещената императорска неприкосновеностъ, изтъкана тѣй грижливо за да прави впечатление на варваритѣ. При това, до като вестготитѣ, които убиха Валенса, бѣха обикновени чергари, българитѣ бѣха варвари заселени предъ вратитѣ на империята и решени повече отъ всѣкога да останатъ на мѣстата си. Империята не ще преживѣе и не ще забрави никога тоя срамъ, а българитѣ ще се въодушевляватъ всѣкога отъ спомена за своя триумфъ“<sup>2</sup>. Империята бѣше въ пълна анархия и паника, и здрави оставаха само стениитѣ на столицата, задъ които Византия въ Балкана имаше своето най-последно убѣжище и най-здрава отбрана.

Не е установено, по липса на сведения отъ съвременнитѣ лѣтописци, до кжде достигна следъ тая победа разширението на България по посока на Македония; на тая България, която владѣеше до р. Сава, Будапеща и Карпатитѣ, и бѣ увѣнчана съ ореола на толкова голѣма и решителна победа. Тая липса на сведения, оправдаема за съвременницитѣ цариградски лѣтописци, тѣй като не можаха да иматъ права връзка съ по-далечнитѣ области, не е доказателство, че Крумъ не използва дълбоко победата си за да разшири широко границитѣ на държавата далече, навжтре въ Македония и увеличи силата на България съ други славянски племена, които той смѣташе равноправни, съ чиито шефове пиеше отъ черепа на Никифора, произнасяйки на славянски „зравица“ (σδρζβιτζα)<sup>3</sup>, а за министъръ на външнитѣ работи, казано съ сегашни думи, имаше славянина Драгомиръ. Отсѣтстви-

<sup>1</sup> J.-B. Bury, op. cit., p. 342.

<sup>2</sup> St. Runciman, op. cit., p. 57.

<sup>3</sup> J.-B. Bury, op. cit., p. 345.



ето на берзититѣ при шестата война срещу Солунъ, замисълътъ на Телеригъ да изпрати войски и боили въ Берзития въ 773 г. погромътъ надъ стратега Филитъ въ долината на Струма въ 789 г. при Кардама, самитѣ походи въ областъта на р. Струма и гр. София въ 808 и 809 г. при Крума и, главно, нуждата да се владѣе северна Македония за сигурността на моравската долина, сж факти отъ решително значение, за да не се съмняваме, че още при тоя български владѣтель славянитѣ отъ Северо-западна и Северна Македония бѣха вече въ границитѣ на България. Това се вижда отчасти и отъ сведенията, които пристигнали до императора относително приготвленията на Крума въ 814 г., а именно, че „Крумъ, като събралъ голѣма армия, къмъ която присъединилъ аваритѣ и „всички Славинии“ (*καὶ τοὺς Ἀβάρεις καὶ πάσας τὰς Ἐκλαβινίους*)<sup>1</sup>, тръгналъ въ походъ“<sup>2</sup>. Тия думи не сж казани току-така, а, очевидно, нѣкакъ трѣбвало е да се подчертае, че освенъ войскитѣ отъ познатата България сега сж били присъединени и такива отъ новитѣ страни—далечна Авария и всички Славинии, каквито тогава можеше да има внѣ отъ България: „Krum was himself engaged in collecting a great host; „all the Slavonia“ were contributing soldiers; and, from his Empire beyond the Danube, Avars as well Slavs were summoned to take part“<sup>3</sup> . . .

Мирътъ, който настана при Омортага, не измѣни благоприятното положение на България въ севернитѣ предѣли на Македония, безъ което тоя ханъ мжно би се решилъ да воюва срещу франкитѣ чакъ къмъ северно хърватско и Словения. Пъкъ и самата Византия нѣколко години бѣ разяждана отъ междусобици, а Цариградъ даже бѣ обсаденъ въ 821—823 г. отъ бунтовника генералъ Тома отъ Гаджюра, въ Мала Азия, който е билъ славянинъ, и водилъ борба срещу Михаилъ II Иконоборца, като целѣлъ да заеме самъ престола. Забележително е, че следъ като стратегосътъ Тома билъ миналъ отъ Мала Азия съ 80,000 войници въ Източна Тракия, къмъ него се присъединили и доброволци славяни отъ Македония (and Slavs from Macedonia flocked to the standart of the Slavonian pretender: Thrace, Macedonia (отъ Дългата стена до областъта на Солунъ), Thessalonica, et circumiacentibus Sclaviniis)<sup>4</sup> и че за разгромяването на бунтовника трѣбвало даже да се яви Омортагъ съ армия въ 823 г., да го застраши въ тила и, като го привлече къмъ себе си, да го разбие при Кедуктосъ, между Хераклея и Силиврия. Нека допълнимъ, освенъ това, че тѣкмо презъ тая епоха християнството почнало усилено да прониква всрѣдъ нашитѣ прадѣди въ областъта на Солунъ, не по-слабо въ останалата Македония и България, като свило гнѣздо даже и въ самия дворецъ на Омортага.

<sup>1</sup> Scriptor insert. p. 347, цитирано подъ линия у проф. Златарски, стр. 279.

<sup>2</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 279.

<sup>3</sup> J.-V. Burgu, *op. cit.*, p. 358.

<sup>4</sup> J.-V. Burgu, *op. cit.*, p. 92; проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 338.

Какви действия е развилъ по отношение българо-славянското обединение тоя български владѣтель, чийто синове носѣха славянскитѣ имена Войнъ, Званица и Маломиръ, съ което, нѣма съмнение, е целѣлъ да бжде обичанъ отъ славянитѣ, не е точно установено. Че Омортагъ увеличи могъществото, а сигурно и границитѣ на България на западъ и юго-западъ (съ Византия бѣше въ миръ), се вижда отъ гордитѣ думи, които е накаралъ да се издѣлбають на така наречения Чаталарски каменъ надписъ: ... „и уголѣми силата си спроти гърци и славяни ... Нека Богъ удостои божествения князь да притиска съ ногата императора, до като тече Туча и до като тя за държа многото български противници и, покорявайки враговетѣ си, да живѣе въ радость и веселие сто години“<sup>1</sup> ... Обстоятелството, че нѣколко само години следъ смъртъта на Омортага лѣтописцитѣ вече говорятъ за български походъ срещу самия Солунъ, е едно доказателство, че въ негово време не само идеята за българо-славянското единство се е била дълбоко разширила и въ останалата частъ отъ Македония, но и вече се е чувствувала нуждата да се завладѣе тоя нейнъ главенъ градъ и естествено дебуше.

Походътъ срещу Солунъ билъ предприетъ въ 837 г., и за него лѣтописцитѣ Левъ Граматикъ, Симеонъ Логотетъ и Георги Монахътъ бележатъ само това, че българскиятъ владѣтель тръгналъ противъ Солунъ, безъ да даватъ други подробности, като съ това събитие свързватъ бѣгството съ кораби на ония ромеи, които Крумъ бѣ пленилъ и заселилъ къмъ устието на Дунава. Освенъ това, едни отъ лѣтописцитѣ приписватъ похода на Владимира, а други на Михаила, тогазъ когато тоя походъ е извършенъ отъ Пресиянъ. Самитѣ думи на Симеона Логотета въ преводъ на сръднобългарска редакция гласятъ „Сътвориша же съкътъ людіе предварити корабла съ женми детми нъзти на Романиа. Изшедшю же Михаилу Българскаго князю на Солунъ нухаша преходити.“<sup>2</sup> Наистина, фразата „когато българскиятъ князь Михаилъ (разбирай Пресиянъ) излѣзе противъ Солунъ“ не очертава действието въ неговия видъ и обемъ, при все това очевиденъ фактъ е, че тукъ става дума за Солунъ, което исторически е най-важното нѣщо въ разглежданото събитие. Ясно е, че и за византийскитѣ писатели българскиятъ владѣтель се явява, че мисли за тоя градъ, съсрѣдоточава вниманието, а сигурно и усилията си къмъ него и прави това, естествено, не за неговия възходъ и красота, а като обектъ важенъ за държавата България; точно тѣй както до тогава за сщия градъ бѣха мислили и се борили българо-славянитѣ отъ Македония, които въ мнозинството си вече влизаха въ предѣлитѣ на България, естествено, съ своитѣ нужди и своитѣ стремежи.

<sup>1</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 319.

<sup>2</sup> Проф. В. Златарски. Известия за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета. Сборникъ на Народни умотворения, томъ XXIV, стр. 35.

Върху събитията отъ 837 г. голѣма свѣтлина хвърли напоследъкъ чешкиятъ ученъ Франтишекъ Дворникъ съ напечатването „Житието на св. Григория Декаполитъ“, както и открититѣ по-рано важни каменни надписи, южно отъ Драма при Филипи. Отъ това житие научаваме, че нашитѣ праѣди отъ долното течение на Струма още сж продължавали да се занимаватъ съ пиратство и даже самъ Григорий „падна въ ржцетѣ на славянски пирати“, <sup>1</sup> че при пребиваването на светеца въ Солунъ всрѣдъ славянитѣ отъ областта на сжщия градъ „следъ нѣколко дена стана не малъкъ бунтъ на това мѣсто въ тази Славиния и почна да тече рѣки кръвъ и се преизпълни съ мракъ около лежащата страна“ <sup>2</sup>. При това, житието говори за присжтствието на византийски войски подъ началството на кесаря Алекси Мозеле между Гюмюрджина и Кавала, вѣроятно въ предъ видъ походътъ на Пресияна, който, рационално е да се мисли, е билъ въ тѣсни връзки съ славянитѣ около Солунъ за едно комбинирано действие съ общи сили срещу тоя градъ; действие не развито до неговия логически край, очевидно, поради присжтствието на поменатитѣ византийски войски на юго-източната граница на Македония. Пресиянъ се очертава въ българската история като владѣтель съ голѣми политически инициативи и, ако той намѣри за добре да развие една експедиция въ земята на сърбитѣ чакъ между Нови Пазаръ и Сараево, толкова повече можеше да се очаква отъ него да извърши решителенъ ударъ срещу главния градъ на Македония съ помощта на околнитѣ славяни; ударъ срещу Солунъ, чието име иначе нѣма абсолютно никакъвъ смисълъ да се споменава отъ лѣтописцитѣ въ свръзка съ неговия походъ къмъ предѣлитѣ на Юго-източна Македония. Че Пресиянъ ще да е ималъ по-голѣми замисли, отколкото въобще се мисли, свидетелствуватъ двата каменни надписа между Драма и Кавала, както поменахме по-горе, и които гласятъ:

1. „Пресиянъ, отъ Бога князь на многото българи, изпроводи кавхана Исбулъ, като му даде войска, и боила Ичиргу, и канабоила коловуръ. И кавханътъ срещу (при) <sup>3</sup> смолѣнитѣ“ <sup>4</sup>...

2. „Ако нѣкой търси истината, Богъ вижда, и ако нѣкой лъже, Богъ вижда. Българитѣ направиха много добрини на християнитѣ, и християнитѣ забравиха (това), но Богъ вижда“ <sup>5</sup>.

Прочее, разумно е да смѣтаме, че седма война срещу Солунъ представлява комбинирани действия на Пресияна, начело на българска армия, и на невключенитѣ още въ границитѣ на България славяни отъ Македония—а тѣ бѣха славянитѣ отъ областта на тоя градъ—

<sup>1</sup> F. Dvornik, La vie de Saint Grégoire le Décapolite et les slaves macédoniens au IX-e siècle, p. 29.

<sup>2</sup> Ibidem, p. 35

<sup>3</sup> Юр. Ивановъ, Български старини изъ Македония, II изд., стр. 5.

<sup>4</sup> Ibidem, стр. 5.

<sup>5</sup> Ibidem, стр. 11.

която война, обаче, по една или друга причина не е била или не е могла да се развие до нейния логически край. Но, ясно е, че България се стреми чрезъ обединението на българскитѣ славяни да излѣзе и се закрепи на брѣга на Бѣло море, както е ясна и съпротивата на Византия въ това отношение.

При Пресияна лѣтописцитѣ бележатъ още нѣколко други събития, които показватъ, колко много арената за състезания между Византия и България вече бѣше се измѣстила къмъ юго-западната частъ на полуострова. Срещу растящето тукъ българско разширение, което въ резултатъ можеше да даде за империята изгубването на Солунъ, а следователно и на сухопѣжната връзка на Цариградъ съ Елада, заетата въ тежки войни съ арабитѣ Византия побързала още въ 838 г. да вземе възможнитѣ за нея въ тоя моментъ нуждни мѣрки. Отъ една страна императорътъ поселилъ въ най-долното течение на Вардара преминалитѣ на византийска страна 14 хиляди перси-хуррамита, които останаха известни съ името вардариоти,<sup>1</sup> а отъ друга страна влѣзълъ въ сношение съ сръбския жупанъ Властимиръ съ цель да го настрои срещу българитѣ, което, вѣроятно, е и истинската причина за тригодишната експедиция (839—842) на Пресияна въ земята на сѣрбитѣ<sup>2</sup> между Нови Пазаръ и Сараево. А когато войната съ арабитѣ била приключена, Византия веднага, въ 847 г., предприела походъ срещу славянитѣ, които не бѣха включени въ границитѣ на България и бѣха отхвърлили върховенството на империята, каквито бѣха прибрѣжнитѣ славяни и тия въ Елада и Пелопонесъ. Едновременно съ това по българо-византийската граница въ Източна и Западна Тракия се развили нашествия съ цель за разорение и отъ дветѣ страни<sup>3</sup>.

България въ това време бѣше най-голѣмата държава на полуострова, обаче, неуспѣхътъ ѝ надеждно и трайно да се закрепи на бѣломорския брѣгъ, който представлява за нея естествения ѝ предѣлъ на югъ, означаваше, че тя още не представляваше оная всестранно развита сила, която съ успѣхъ решително би сломила могъщата съ войскитѣ, крепоститѣ и културата си Византия. И ето за това, може би по инстинктъ, може би по дълбоко разбиране на нѣщата и вѣрно схващане на силитѣ, при Бориса преставатъ борбитѣ за завладѣването на прибрѣжнитѣ земи отъ Тракия и Македония, и България се отдава на всестранна вътрешна и културна дейность, съ която е бележито царуването на тоя български владѣтель. Още въ началото на Борисовото царуване, при сключването почти полувѣковния миръ съ Византия, България не е могла да запази областта на Драма, която прекъсваше връзката на Цариградъ съ Солунъ, но за това пѣкъ тя не само запазила всичко останало, но и се разширила до самитѣ брѣгове на Адриатическо море. Границата на България въ Македония след-

<sup>1</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 341.

<sup>2</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 341-345; St. Runciman, *op. cit.*, p. 173.

<sup>3</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 348-351; Lebeau, *op. cit.*, p. 173.

вала презъ Родопитѣ, Боздагъ, Бѣласица, Паякъ и не далечъ западно отъ гр. Беръ.

Въ това време и главно въ епохата на царь Симеонъ (893-927) „могъществото на българския народъ достигна до своя апогей. Сливането между, основната вълна славяни, поселена на полуострова, и нашествующата орда, която даде своето име на страната, бѣше се свършило. България имаше само единъ езикъ — славянский, една вѣра — православната“<sup>1</sup>. Въ 896 г. Симеонъ заелъ останалия албански брѣгъ, безъ Дурацо, а въ 904 г. при завладѣването отъ арабитѣ на Солунъ, което тѣ предприели, споредъ Симеонъ Логотетъ, когато се научили, че ромеитѣ били тревожени отъ български нахлувания, и организираше походъ въ съгласие съ славянитѣ отъ областта на града, за да го завладѣе или, споредъ думитѣ на сжщия Симеонъ Логотетъ, „като българитѣ поискали да го заселятъ“ (да се установятъ въ него).<sup>2</sup> Какъ сж се развили събитията около Солунъ, не може да се установи, обаче, знае се, че императорътъ веднага изпратилъ Львъ Магистъра при царь Симеонъ да преговаря и че отъ това време границата между България и Византия била установена отъ устието на р. Струма на западъ по една линия 15-20 км. северно отъ Солунъ, край с. с. Наръшъ, Вардаровци, не далече отъ Гюменджа и на югъ къмъ Беръ, т. е. били включени всички почти славяни отъ Македония, изключая селата непосредствено около крепостта и тия въ Халкидонския полуостровъ. Това се свидетелствува отъ намѣренитѣ гранични каменни стълпове при с. Наръшъ и с. Вардаровци съ грѣцки надписъ гласящъ:

„Въ година отъ създаване мира 6412, индиктъ 7-и (904 отъ Хр.). Граница между ромеитѣ и българитѣ. Въ време на Симеона, отъ Бога князь на българитѣ, при Теодора олгутаркана и при комита Дристра“<sup>3</sup>.

Втори пѣтъ Симеонъ предприелъ походъ за завладѣване на Солунъ въ 916 г., когато нахлулъ съ силна войска въ Тракия, заелъ бърже Одринъ и се насочилъ на западъ за да превземе Драчъ и Солунъ, „двухъ оплотовъ византійской власти на полуостровъ“<sup>4</sup>. Изглежда, че въ случая Симеонъ е мислилъ да завладѣе крепостта съ редовна обсада и достатъчно войски, обаче, въ това време Византия бърже се приготвила за да нахлуде въ България, което се завършва съ катастрофа на първата на 20 августъ 917 г. при Ахелой<sup>5</sup>.

Трети пѣтъ при Симеона Солунъ е билъ обектъ на български действия въ 926 г., когато невключенитѣ въ предѣлитѣ на България славяни отъ околността на Солунъ, сигурно подкрепени отъ тоя царь,

<sup>1</sup> Alf. Rambaud, Etude sur l'histoire byzantine, p. 275.

<sup>2</sup> Проф. В. Златарски, История, ч. II, стр. 327 и 325.

<sup>3</sup> Проф. Юр. Ивановъ, *op. cit.*, стр. 18; Проф. В. Златарски, История, часть II, стр. 333—342.

<sup>4</sup> М. Дриновъ, Съчинения, томъ II, стр. 386.

<sup>5</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 385.

предприели нападение на града, при което гръцкото крайбрѣжно население избѣгало на островитѣ и останало тамъ до смъртта му<sup>1</sup>.

Сжщо и царь Самуилъ се опиталъ на три пжти да завладѣе Солунъ, безъ да може и той да постигне решителенъ успѣхъ. Първи пжтъ той потеглилъ срещу Солунъ въ 996 г. и чрезъ изкусни действия успѣлъ да привлѣче стратегоса на крепостъта, Георги Таронитъ, въ откритъ бой предъ стениѣ на града, дето стратегосътъ билъ разбитъ и убитъ, синътъ му Ашотъ плененъ, а войската му едва съ безреденъ бѣгъ могла да се скрие въ крепостъта. Самуилъ не повелъ атака на града, изглежда, защото се надѣвалъ да го заеме съ съдействието на видни лица вътре отъ самия градъ, съ които той поддържалъ връзки, каквито били, споредъ Скилица-Кедринъ, магистърътъ Павелъ Вовъ и протовестияриятъ Малакинъ, които следъ това, въ 999 г., били заточени въ Цариградъ и Мала Азия<sup>2</sup>.

Втори пжтъ Самуилъ се насочилъ срещу Солунъ въ 1004 г., когато чрезъ засада успѣлъ да плени излѣзлиятъ срещу му Солунски дукъ, патриций Иванъ Халда, но и тоя пжтъ стениѣ запазили града.

Трети пжтъ Самуилъ опиталъ единъ неочакванъ ударъ на Солунъ презъ време на решителната кампания въ 1014 г., когато той, опирайки се на преградната стена при с. Ключъ, въ долината на р. Струмешница, изпратилъ отъ Струмица най-видния си войсководецъ Несторица съ значителни сили да нападне града, следъ като бѣ се увѣрилъ, че Василий Българоубиецътъ отъ Драма миналъ презъ Съръ за Рупелското дефиле. Професоръ Златарски, възъ основа писаното отъ Скилица-Кедринъ и Аталията, смѣта, че „Несторица при действията си срещу Солунъ е билъ посрещнатъ непосредствено на равнината на западъ отъ Солунъ отъ управителя на града Михаилъ Вотаниятъ, и следъ единъ упоритъ и кръвопролитенъ бой е билъ отблъснатъ съ голѣми загуби за българитѣ“<sup>3</sup>.

Че българитѣ сж съзнавали извънредната важность на Солунъ като търговски градъ, който можеше да имъ осигури връзката съ свѣта, и като крепостъ, която можеше да имъ позволи съ успѣхъ да бранятъ политическата си независимостъ, се вижда при възстанието на Петъръ Делянъ въ 1040 г., който си поставя за целъ преди всичко друго да завладѣе тоя градъ. Следъ като заелъ и организиралъ по-голѣмата частъ отъ Македония, той съсрѣдоточилъ войскитѣ си при Острово, западно отъ Воденъ, следъ което насочилъ 40 хиляди души да обсадятъ и атакуватъ Солунъ съ машини и при развиване на сериозни фортификационни строежи. Борбата е описана отъ Скилица-Кедринъ и Кекавменъ и лишно е да привеждаме подробности. И тоя пжтъ българитѣ неуспѣха, макаръ да дадоха повече отъ 12,000. убити и ранени<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> К. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 120.

<sup>2</sup> Проф. В. Златарски, *op. cit.*, стр. 714.

<sup>3</sup> Проф. В. Златарски, История, Часть II, стр. 732—734.

<sup>4</sup> G. Schlumberger, L'Épopée byzantine à la fin du X-e siècle, p. 291—310.

За дванадесети пжтъ българитѣ поведоха борба за завладяване Солунъ въ 1205 г., когато отъ една година градътъ бѣше въ ржцетѣ на Бонифация Монфератски. Следъ разгрома надъ императора Балдуина при Одринъ на 14 априль 1205 г., Калоянъ бърже се насочилъ презъ прибрѣжна Тракия къмъ Съръ и Солунъ. Въ сжщото време въ Солунъ, въ съгласие съ гърцитѣ, влѣзълъ съ български войски Шишманъ, управителъ на Просѣкъ, и бърже обсадилъ акропола, заетъ отъ съпругата на Бонифация, който съ войскитѣ си билъ на югъ по посока на Елада. Последниятъ, предупреденъ, бърже се върналъ назадъ и, до като да пристигне Калоянъ, Шишманъ билъ заставенъ отъ Бонифаций да напустне града.

Но, следъ затвърдяването си въ Македония, царь Калоянъ се насочилъ срещу Пловдивъ, заетъ като оазисъ отъ слаби сили на кръстоносцитѣ. Есенъта въ 1207 г. Калоянъ се явилъ предъ стенитъ на Солунъ и го обсадилъ съ много войски и машини. Ходътъ на събитията е описанъ отъ уважаемия проф. В. Златарски въ тоя сборникъ и лично е повече да се простираме по тая война, която е тринадесетата по редъ срещу Солунъ.

Едва въ 1230 г., следъ решителната победа при Клокотница отъ Иванъ Асенъ II надъ Тодоръ Ангелъ сждбата, на Солунъ се наклонява решително на страната на българитѣ. Отъ тоя градъ съ близката му околностъ до Орфано на изтокъ, до Тесалия и Термопилитѣ на югъ по край брѣга Асенъ образувалъ едно „деспотство“, на чело на което поставилъ зетя си Мануилъ Ангелъ подъ сюзеренството на България, като за митрополитъ на сжщия градъ наредилъ да бжде Михаилъ Пратаносъ, когото подчинилъ на Търновската патриаршия. Въ каменния надписъ въ черквата „Св. Четиридесетъ мжченици“ между другото се казва:

... „и разбихъ грѣцката войска и взехъ въ пленъ самия царь киръ Тодоръ Комнина Ангела съ всичкитѣ му боляри и всичката му земя отъ Одринъ до Драчъ, грѣцката и още арбанашката и сръбската. Само градоветѣ които бѣха въ околността на Цариградъ и самия него задържаха ги фрѣзитѣ“ ...<sup>1</sup>

А въ грамотата, дадена на дубровнишкитѣ търговци, се казва:

„Царството ми дава тази заповѣдь на любезнитѣ и всеврѣнитѣ търговци на царството ми отъ всичката Дубровнишка страна да ходятъ, кждето и да е по всичкитѣ области на царството ми... до Видинъ, или до Браничево (Смедеревско) или до Бѣлградъ, или къмъ Търново и по цѣлото Загорие, или пристигнатъ до Преславъ, или до Карвунската областъ (Балчишко) или отиватъ въ Крънската страна (Казанлъшко), или до Боруиската (Ст. Загорско), или въ Одринъ, или въ Димотика, или въ Скопската страна, или Прилепската, или въ Деволската страна (Корчанско), или въ Арбанашката земя, или въ Солунъ, на всѣкъжде да си купуватъ и продаватъ свободно“ . . .

„А че Асенъ, бележи Г. Баласчевъ, подчинилъ подъ властѣта си и Солунъ ние се учимъ още и отъ свидетелството, което ни дава

<sup>1</sup> Г. Баласчевъ, сп. Минало, год. II, кн. 7, стр. 263.

Търновскиятъ патриархъ Евтимий, който презъ пребиваванието си въ манастиритѣ въ Св. Гора е видѣлъ Асенови хрисовули въ манастиритѣ Лавра и Протатъ. Ето туй известие на нашия патриархъ Евтимия, което се съдържа въ Житието на Св. Петка: „Въ тоже время благоуствие святыхъ и иже снѣхъ крѣпихъ удръжливую благоуствиюму царю българскому. Подишу Асению снѣхъ старлаго царя Асана. И никако же тѣхъ ллдинъ ужасну сѣ, иже и паче время благополучно обрѣтъ неустыжкихъ одрѣжаніе, храборнихъ въскоумъ и въсе Македонское обьемшу одрѣжаніе, и еще же и Съръ, тако и съ въсежъ Афонскомъ пачеже истиннихъ рѣци, Стоя горѣ. Къ снѣже и славнии Солунъ и съ въсежъ Тессалиежъ, токажде же и Трикллы, такожде и Даматѣжъ, иже и Арклитская глатсѣ дрѣжливъ, даже и до Дрлукъ. Въ ннхъ же и интроподиты и епископы святыхъ и благоуственыхъ постави, яко же скетли его хрисовули въ славнии Лавра: стѣ горы и Протатъ открькеномъ свидѣтелствуватъ лицемъ“<sup>1</sup>.

Презъ време на дългото иго подъ турцитѣ Солунъ остана за българитѣ все тѣй желанъ, но чуждъ, както и бѣ до тогава; все тѣй обграденъ до самитѣ си стени съ български села и градове, както и по-рано; все тѣй говорящъ български по тържищата си, както въ времето на св. св. Кирилъ и Методий. Пѣстрата носия на околнитѣ българи и българки, старобългарскитѣ реминисценции въ тѣхния говоръ, физическиятъ имъ типъ и психологическитѣ имъ особености, всичко, всичко бѣ все онова, което е било и въкове преди това. Тѣй непромѣненъ остана между това и она тайнственъ и неведомъ законъ, който заставяше измрѣлитѣ по-рано поколѣния да се борятъ за него. И въ наши дни душата на Македония трептѣше въ пълно съзвучие съ душата на Мизия и Тракия, както презъ всичкитѣ времена на сръдновѣковна България. Това сж упорититѣ възстания на македонскитѣ българи, последвани отъ героическитѣ войни презъ 1912—1918 г., точно така както при Кубера и Аспаруха, при Кардама и Крума, при Пресияна и Симеона, при Самуила и Деляна, при Асена Старий и Калояна, при Асена II и Михаила Шишмана. Тѣй, волята на измрѣлитѣ поколѣния се явява по-мощна отъ волята на живитѣ и инстинктътъ на расата — по-силенъ отъ страданията на жертвитѣ на отдѣлитѣ единици и на цѣлото. Ето за това и въ наши дни отново стени на Солунъ въ 1912 г. видѣха предъ себе си българскитѣ войски, въ случая заедно съ грѣцки, съ които и го завладѣха, но отново България не можѣ да избѣгне да не води борба следъ това съ последнитѣ, ала и тоя пжтъ все по сжщитѣ причини — липса на сравнително по-висока култура — тя се видѣ отхвърлена на Бѣласица, а въжделениятъ градъ остана въ ржцетѣ на гърцитѣ. Борбитѣ въ 1915—1918 г., при обстоятелствата при които се започнаха и развиха, сж още по-бележити, но и въ тоя случай ловкостъта на гърцитѣ надви надъ несравнимата упоритость на българитѣ.

Солунъ днесъ е по-далечъ отъ България, но тя и въ тоя часъ антропогеографски стои надъ него така, както и презъ изтеклитѣ времена до сега.

<sup>1</sup> Г. Баласчевъ, сп. Минало, год. II, кн. 7, стр. 267.



БОЖИЛЪ РАЙНОВЪ  
Директоръ на Солун. Бълг. мжж. гимназия  
презъ 80-тѣ години

## ДВЕ ГОДИНИ ВЪ СОЛУНЪ

Въ навечерието на 50 годишния юбилей на солунскитѣ български гимназии, смѣтамъ за нужно да изложа на кратко споменитѣ си за откриването на първата отъ тѣхъ въ Солунъ. Дългъ е сжцо на проживающитѣ въ столицата отлични граждани: Добри Ганчевъ, бившъ главенъ секретаръ на екзархията; Т. К. Таневъ, бившъ учителъ презъ втората година на Солунската гимназия; Никола П. Алексиевъ, бившъ членъ отъ Солунското черковно-училищно настоятелство; Георги Стрѣзовъ, адвокатъ въ София и др., които бѣха въ течение на църковно-училищнитѣ работи въ Солунъ, да кажатъ каквото знаятъ и каквото помнятъ отъ онова време. Най-много настоявамъ да направятъ това първитѣ ученици на Солунската гимназия, днесъ видни общественици въ България, за да спомогнатъ за вѣрното и точно изложение на просвѣтната борба въ Македония следъ освободителната Руско-Туркса война.

Естествено е, че Солунската българска община, презъ време на военното положение „идаре-и-урфие“ и преди да ѝ се възстановятъ прекжснатитѣ функции, даже да би искала; не бѣ въ състояние да открива гимназии съ пансиони: тогава турцитѣ гледаха на българитѣ като на най-опасенъ елементъ за държавата — девлетъ душманларъ. Независимо отъ тия обстоятелства, издръжката на гимназиитѣ изискваше голѣми и постоянни разходи, а Солунската българска община не разполагаше съ срѣдства, освенъ ако другитѣ македонски общини не ѝ се притечаха на помощъ, но и тѣ поради войната бѣха силно разстроени.

Изобщо, Македония презъ това време бѣше изоставена сама на себе си, съ обещани отъ великитѣ сили реформи (чл. 23 отъ Берлинския договоръ), осиротѣла въ голѣма мѣрка отъ интелигенция и общественици, мнозина прехвърлили се въ свободната вече държава, България, и Източна Румелия, като чиновници, учители, търговци, предприемачи, бѣжанци и т. н. Обаче, народниятъ духъ въ страната мѣждѣше като покритъ вжгленъ, и съ трепетъ се очакваха обещанитѣ европейски реформи. Окриляни отъ тая надежда, македонскитѣ българи бѣха готови съ повишено самочувство и съ вѣра въ себе си да

вървятъ напредъ и да се борятъ за своята българска просвѣта и за своитѣ църковни общини.

Така, съ възстановяване на мира и реда въ Турция, закипѣ раящо културно-просвѣтно движение въ Македония, която, откъсната отъ общото отечество, България, възложи надеждитѣ си за защита и подкрепа на самата себе си. Пръвъ деецъ въ подхванатата просвѣтна борба на македонскитѣ българи бѣше архимандритъ Методий Кусевичъ, самъ родомъ отъ Македония, Прилепъ, и до тогава протосингелъ при българската митрополия въ Пловдивъ. Като турски поданикъ, той следъ войната се прибра въ Цариградъ на служба при Екзархията, и скоро, поради отсъствието на Екзарха, който бѣше заминалъ за лѣкуване въ България, той остана да го замѣства и да управлява учреждението въ всѣко отношение.

Като екзархийски намѣстникъ, архимандритъ Методий Кусевичъ, който бѣ взелъ деятелно участие въ Черковния въпросъ още преди учредяване на Екзархията, съзнаваше най-добре черковнитѣ и училищни нужди на българитѣ въ Турция. Освенъ това, нему бѣше известно, че въ Македония можеше да учителствува всѣки българинъ, който представи документъ за турско поданство, даде поръчителни за вѣрность на царското правителство и да е благонадежденъ въ всѣко отношение. По силата на тия държавни наредби, турската власть бѣ уредила учебна комисия („меарифъ комисии“) въ Солунския велеатъ, предъ която се представяха за провѣрка и изпитъ всички ония българи, които искаха да бждатъ допустнати за учители въ страната. Членове на тая комисия презъ 1881—1883 г. отъ страна на българитѣ бѣха видниятъ общинаръ Петрушъ Шумковъ, като постояненъ съветникъ, а отъ страна на българската гимназия пишуциятъ тия редове, като изпитвачъ.

Проникнатъ всецѣло отъ голѣмитѣ нужди на народностното българско възстановление въ Турция, архимандритъ Методий Кусевичъ се отдаде на работата си съ всичката страсть на своето пламенно родолюбие. Съ неговото застъпничество предъ турската централна власть, съ неговото съдействие на общинитѣ да се съобиятъ съ учители и съ неговитѣ упжтвания бърже училищното дѣло се разви до невѣроятни размѣри: не остана градъ или село, въ които да не се открие българско училище. Заграбенитѣ презъ време на войнитѣ черкви и манастири отъ гъркоманитѣ-патриаршисти се придобиха отново. Това народно движение тѣй се засили, сякашъ че бѣше продължение отъ общото българско движение до учредяване на Екзархията и до Освобождението на княжество България.

Културно-просвѣтната борба се водѣше отъ патриоти-идеалисти, които предъ нищо не се спираха и съ гордостъ носѣха името схизматици-екзархисти. Инструкции не се очакваха отъ никжде. Частната инициатива имаше най-голѣма свобода да твори и всѣки се надпреварваше да се прояви съ дѣла и умъ въ нѣщо повече отъ това, което

е направено. Учителитѣ не се ограничаваха само съ уроцитѣ си въ училището, тѣ бѣха ръководители и обществени дейци, отъ всичко разбираха и се интересуваха, въ черкова проповѣдваха словото Божие, въ училището учеха и възпитаваха, въ обществото съветваха и т. н. Всѣки македонски българинъ бѣше творецъ по своя инициатива, за ползата и напредѣка на народа. Просвѣтното дѣло се издигаше отъ всички и затова жъртвитѣ за него бѣха щедри и винаги готови. Целта бѣше строго опредѣлена—да се просвѣти българския елементъ, и достойно да заеме мѣстото си между другитѣ народности, като най-многочисленъ въ Македония. Статистиката ни казва, че къмъ 1912 г. Македония е била населена съ българи—1.095.305, турци—347.615, гърци—253.366, власи—77.365, албанци—187.335, цигани—43.370, евреи—106.360 (вж. „Македонски въпросъ вчера и днесъ“ отъ Г. Баждаровъ).

Всички народности си съперничеха, но процентътъ на грамотността растѣше най-чувствително всрѣдъ българитѣ. Македония бѣше образецъ на културно-просвѣтно огнище въ Европейска Турция. За три десетолѣтия до 1912 г. въ Македония имахме 1372 български училища, 2,248 учители и 78.622 ученици; 1.625 черкви, 1.557 параклиси, 73 манастири, 1.310 свещеници, 7 митрополити и управляющи—екзархийски намѣстници въ 7 епархии (по П. Милуковъ).

Частно за Солунъ имахме: 3 гимназии (мжжка, девическа и търговска) съ 526 ученика, 5 образцови училища и забавачници съ 594 ученика, стопанско училище, 40 души студенти българи въ юридическия факултетъ („Хукукъ“). Общо, всички ученици и ученички въ Солунъ презъ учебната 1909—1910 г. бѣха 2,450 съ 80 учители и учителки. Първата добре уредена метеорологическа станция въ Турция бѣше тая при Солунската българска гимназия, при която имаме още най-добри кабинети по физика, естествена история и химия. Въ Солунъ имаше още български книжарници, женско дружество „Вѣра, надежда и любовъ“, гимнастическо дружество „Юнакъ“, ръководено отъ известния швейцарецъ Бланшутъ, „Българска матица“ и много други културни начинания.

Сега въ Солунъ и навредъ изъ Македония българскитѣ училища и просвѣтнитѣ заведения сж обрнати въ пепелища. Всичко е унищожено. Нѣма българско училище, черква и манастиръ, които да не сж заграбени отъ новитѣ „християнски“ владѣтели на разпокъсана Македония. Населението е прогонено и прѣснато даже задъ океана! Но, духътъ на единомислието, вѣрата и езика, тия душевни качества, завещани на македонскитѣ българи отъ двамата солунски братя Кирилъ и Методий, наши и славянски просвѣтителни, никой не може да заличи съ каквито и да било репресии. Тѣ тлѣятъ сега, като живия вжгленъ, който пази силата си, за да запали отново изгасналия факелъ на правдата.

\*

Екзархийскитѣ намѣстникъ архимандритъ Методий Кусевичъ и главниятъ секретаръ Добри Ганчевъ, види се, обмислювали сж въпро-

сътъ за откриване на една мъжка гимназия въ Македония, безъ да се спратъ на нѣкой градъ или село, цельта на която да бжде: набавяне учители и дейци, тѣй нуждни въ тия важни моменти за туряне просвѣтата на българитѣ на съответната ѣ висота.

По стечение на събитията, пишуциятъ тия редове бѣ пристигналъ тъкмо презъ това време, есента на 1881 г., въ Цариградъ, дето още първия день направи посещение на Екзархията въ Орта-къой, при който случай и биде назначенъ като учителъ и директоръ въ първата българска гимназия въ Македония. Отъ гостенинъ-посетителъ на Екзархията, станахъ вжтрешенъ, до като се приготвятъ пжтнитѣ книжа (тескеретата) за Солунъ. Следъ 3—4 дена тръгнахме двама съ секретаря Добри Ганчевъ, изпратени съ благословиитѣ на дѣда Методия за Солунъ, съ единъ италиански параходъ. Последнитѣ думи на Кусевича бѣха: „Да се гледа главно за сигурността на такова едно учебно заведение, а сжщо и дали мѣстнитѣ жители евентуално биха били въ състояние да се нагърбятъ съ издрѣжката му“. Тая поржчка на архимандрита Методия Кусевичъ отъ нѣкои се схваща, че той съ тая си наредба ималъ предъ видъ родното си мѣсто Прилепъ или пѣкъ Охридъ, Скопие и други градове, нѣщо което ние не можемъ да приемемъ.

Пжтуването ни бѣше чудесно и ни предразполагаше къмъ мечтание. Ние бѣхме съ пълно съзнание за великата задача, която ни предстоеше по дългъ къмъ родината. Минаваме край Атонския брѣгъ и неволно си спомняме за всички богоугодници българи, които сж се подвизавали въ Света-гора за вѣра и народность. Чувствувахме, какъ тѣхнитѣ сѣнки благославяха и мълвѣха светитѣ си молитви за успѣха на народното просвѣтно дѣло и за честитото бждеще на многострадална Македония.

Ние сме вече въ Солунъ, приютени въ кжщата на Паунчеви, като тѣхни гости. Тукъ станаха редъ заседания, подъ председателството на екзархийскиятъ секретаръ Ганчевъ, съ първенцитѣ българи въ града: Тодоръ х. Мишевъ, Никола п. Стефановъ, бр. Ставре и Петрушъ Шумкови, Насте Стояновъ и Никола п. Алексиевъ, последниятъ — понастоящемъ софийски гражданинъ въ дълбока старость. Въ тия заседания реши се да се открие гимназия въ Солунъ, на името „Св. св. Кириль и Методий“, съ пансионъ. Натовариха се трима души да избератъ удобно здание за гимназията и се събраха отъ всички присжтствующи по нѣколко лири, за капаро срещу наема. Протоколи на заседанията ни не се държеха, нито пѣкъ имаше секретаръ, защото българската община въ Солунъ не бѣше още съживена и призната отъ властѣта, пѣкъ всѣки се предпазваше, да не би властѣта, при сжществующето военно положение, да погледне съ не добро око на дѣлото ни и да се поведе по интригитѣ и клеветитѣ на гърцитѣ.

Споменатитѣ първенци бѣха тактични, внимателни и предани къмъ великото народно дѣло, което съ пълно съзнание предприеха да по-

стигнать. Събранията се държеха, гдето се намѣрѣше за удобно. Тѣ не се свикваха съ покани и разписвания, а ние се дирѣхме единъ другъ и лесно се споразумѣвахме по най-мѣчнитѣ въпроси. Разисквания нѣмаше, а само се приемаха предложенията единомушно. И въ случай, че нѣкое отъ тѣзи решения не даваше очаквания резултатъ, никой не се осъждаше и критикуваше: отговорността всѣки понасяше предъ съвѣстѣта си.

Тѣй се откри безъ шумъ първата българска гимназия въ Солунъ, безъ официално молебствие, чужденци-гости и тържествени речи. Иначе не можеше и да бѣде, защото военното положение не бѣше вдигнато. За кѣсо време намѣри се едно двуетажно здание съ издигнатъ сутеренъ, широко дворъ, чешма въ него, на три улици, отстранено отъ градския шумъ и движение, въ най-здравословната висока часть на града. Зданието не отговаряше напълно на цельта си, но по-добро здание за гимназия и пансионъ тогава не можеше да се намѣри. Наистина, наемътъ бѣше високъ, но никой нищо не казваше, а съ задоволство и радостъ гледахме, че се намѣри удобно помѣщение за гимназията и пансиона, отстранено отъ грѣцката махала. Тая къща принадлежеше на Мариола Влангели, отъ която по-късно и се откупи.

Гимназията почна своя плодотворенъ животъ, и ексархийскиятъ секретаръ, Добри Ганчевъ, си замина обратно за Цариградъ. Едни отъ първитѣ пристигнали ученици бѣха: Изовъ Димитъръ, Стрѣзовъ Георги и Настевъ Андонъ, синъ на училищния настоятелъ Насте Стояновъ. Скоро пристигнаха и редъ други млади, здрави, умни и трудолюбиви ученици отъ други градове и села, за да продължатъ учението си. По-късно явиха се бедни и заможни повече отъ стотина деца, придружени отъ родителитѣ или настойниците си, и всички при записването дадоха първата си помощ отъ 3-15 турски лири въ полза на фонда „Постройка на гимназиално здание“. Съ събраната сума на първо време посрещнаха се нуждитѣ на учителитѣ отъ Струмица, Дойранъ, Гевгели и др., когато се разкарваха отъ грѣцкитѣ владици и агенти да се разправятъ съ турскитѣ власти въ Солунъ по откриване на българскитѣ училища.

Ученицитѣ се разпредѣлиха по класове и настанаха въ пансиона, откритъ въ една часть отъ долния етажъ на зданието. Тѣ бѣха скромни, мѣдри и съ добро домашно възпитание; учеа се съ интересъ и пълно съзнание, като че ли имаха строго начертанъ идеалъ, който трѣбваше да постигнать. Презъ две годишното ми учителствуване, ни единъ ученикъ не се разболѣ и провини въ нѣкои младежки лудории. Между тѣхъ царуваше обичъ, братство и съзнание на дълга, което много спомогна да се издигне гимназията въ очитѣ на чужденцитѣ и на всички българи въ Македония. Нѣмаше нужда отъ училищенъ правилникъ. Всичко отиваше редовно, като чисто домашна работа.

Първитѣ три месеца стояхме подѣ доброволенѣ арестѣ въ гимназията, докато ученицитѣ се екипиратѣ съ форменно облѣкло, обуца, калѣплии фесове, и добиятѣ походката и държането на благовѣзпитани младежи. Скоро се заговори въ солунското общество за българската гимназия и за пансиона. Посетители нѣмахме, освенѣ дедективи и полицейски агенти, които влизаха и излизаха като у дома си, подѣ претекстѣ да видятѣ дали нѣма нѣщо вѣрно отѣ това, съ което противницитѣ ни гърци безпокоеха често властѣта. Родителитѣ и настойницитѣ идваха да видятѣ ученицитѣ съ голѣмо страхопочитание и скрита радостѣ. Българитѣ, занаятчии, работници и други, презѣ празниченѣ день се разхождаха край гимназията и бѣха много доволни, когато виждаха ученицитѣ по двора да играятѣ гимнастика, да пѣятѣ и т. н. Имаше и много никодимовци, които ноцно време съ фенерѣ идваха при мене, да чуятѣ нѣщо хубаво за децата и българското училище. Не може се описа това настроение на българитѣ въ Солунѣ, когато се издигна гимназията и пансиона въ града имѣ. За да има редѣ въ тия посещения, поставихме гавазинѣ на портата, безѣ да знаемѣ, че това е било право само на чужденци, ползуващи се съ капитулации, съ особени привилегии. Гавазинѣтѣ бѣше арнаутинѣ отѣ Призренѣ, и точно изпълняваше каквото му се заповѣдваше. Нѣмаше нужда да се кълне за вѣрностѣ къмѣ длѣжностѣта си. „Никого нѣма да пущашѣ въ училището, преди да известишѣ“ — бѣше наредбата, и той я прилагаше буквално, даже къмѣ общинаритѣ ни, които имаха голѣма неприятностѣ да се разправятѣ съ него всѣки пѣтъ, докато ги запознае и разбере. Ходихме въ черква на групи или поединчно, докато се издигне малката черква върху мѣстото на бившия параклисѣ.

Но, когато всичко това се привѣрши и нареди, и когато захванахме да излизаме въ дълга стройна колона на разходка или въ черква, тогава се заговори за българската гимназия отѣ малко и голѣмо. Едни се радваха на пансионеритѣ, други ги гледаха съ завистливо око, а трети се мжчеха да предизвикатѣ скандалѣ изѣ улицитѣ, блѣскайки се между ученицитѣ и даже стреляйки въ тѣхѣ, както се случи това на единѣ Великденѣ. Всичко това ни принуди да си вземемѣ здрава охрана отѣ полицията и въ разходкитѣ си да се придружаваме съ заптии (стражари), което особено радваше македонскитѣ българи, че децата имѣ се разхождатѣ, като консулитѣ изѣ града, съ гавазии и заптии.

И тѣй, първата Българска мжжка гимназия въ Солунѣ „Св. св. Кирилѣ и Методий“ съ пансионѣ се откри мирно и тихо: тя изникна като фениксѣ изѣ пепелѣта на миналото. Издрѣжката се пое отѣ черковно-училищната община. Гимназията не бѣ дѣло на агитации и пропаганди, на ходатайства и лични амбиции, а резултатѣ отѣ съзнанието на македонскитѣ българи. Намѣсата на българската Екзархия въ първата година на гимназията, както и за новооткрититѣ класни училища

по другитѣ градове, бѣ само да намѣри и изпрати добри учители. Издръжката на гимназията бѣше главно отъ волнитѣ помощи на князь Алеко Богориди, на ученолюбивитѣ българи-македонци и отъ даренията на солунскитѣ граждани. Тя се закрепи и издигна предъ обществото и властта въ скоро време, благодарение на държавническата мждростъ на тогавашния солунски валия, Галибъ паша. На нея се гледаше като на една необходимостъ, колкото и нежелателна да бѣше тя за нѣкои инородци въ Солунъ.

Всички прѣчки се преодолѣха, особено къмъ края на първата година, когато на тържествения актъ се явиха въ гимназията: вали-паша, съ шефоветѣ отъ разни държавни учреждения, консулитѣ на великитѣ сили, всички първенци на града отъ турска, грѣцка и еврейска народностъ, поканени отъ управлението на гимназията. Това обстоятелство не трѣбва да се изпуска, когато се заговори за Солунската българска гимназия, защото то уталожи лошитѣ настроения къмъ българщината, прекрати за винаги интригитѣ и клеветитѣ на завистниците, и на гимназията започна да се гледа като на едно образцово учебно заведение, сочено за примѣръ дори и отъ мѣстнитѣ грѣци, както и отъ другитѣ чужденци.

Първата година пансионътъ се издържа подъ контрола на общината. Имаше назначенъ домакинъ, който всѣка сѣбота се отчиташе предъ една тричленна комисия, къято пѣкъ отъ своя страна съставяше приходо-разходната смѣтка за полученитѣ суми. Готвѣше се въ отдѣлна кухня, която бѣше въ двора, отъ дѣсно на главния входъ. Храната бѣше изобилна: сутринна закуска, обѣдъ и вечеря. Чистотата бѣ търпима за едно непригодено здание за трапезария на пансионеритѣ. Първата учебна година, 1881—1882, изтече благополучно.

На следната година, пансионътъ се предаде на френцитѣ Берtrandъ и Гюро, сѣщо подъ контрола на тричленната стопанска комисия. Това се направи по съображения, отъ една страна — да се намѣрятъ ученицитѣ подъ чужда закрила на всѣки случай, отъ друга — да научатъ по-лесно и по-бързо френски езикъ.

Презъ сѣщата година наетата кѣща за гимназия се изкара на публиченъ търгъ (мезатъ), въ който трѣбваше да се вземе участие, не защото общината разполагаше съ пари, а отъ страхъ да не би зданието да стане собственостъ на нѣкои наши противници, и току-що започнатото ни дѣло да се разстрои, т. е. да останемъ на улицата всрѣдъ зима. Тогава възложи се на майсторъ Иванъ Дебраліята, човѣкъ безукоризнено честенъ и ползущъ се съ особена почитъ и довѣрие между дебранци отъ квартала Вардаръ-капия, да вземе участие на търга, като остава винаги последенъ въ наддаванетоъ съ по нѣколко турски лири по-горе. Последна цена се доби надъ 1,000 турски лири, които екзархийскитѣ намѣстникъ архимандритъ Методий Кусевичъ изпрати телеграфически чрезъ Банкъ Отоманъ. Той бѣше въ течение на въпроса

за покупката на къщата. Последната телеграма до Методий Кусевичъ гласеше, че ако не се брой сумата, гимназията се закрива и ученицитѣ оставатъ на улицата. Изпратенитѣ пари бѣха помощъ или заемъ отъ цариградскитѣ българи, предимно, благодетели македонци; никой другъ не можеше да намѣри толкова пари въ тъй скоро време освенъ Методий Кусевичъ, защото се ползуваше съ неограниченъ кредитъ предъ македонскитѣ търговци и цариградскитѣ банкери. Крепостниятъ актъ за зданието се издаде, по известни съображения, на посочения отъ Екзархията охридчанинъ Андонъ Митанъ, виденъ търговецъ въ Цариградъ, който пъкъ отъ своя страна издаде удостоверение, че купеното гимназиално здание е собственостъ на Българската екзархия. По тоя начинъ, Солунската българска гимназия се сдоби неочаквано съ единъ неограниченъ имотъ, който въ продължение почти на три десетилѣтия даде повече отъ 10,000 турски лири приходъ само отъ наемъ.

Следъ покупката на зданието за гимназията, наложиха се и нѣкои пристроявания. Съ старото здание не можехме да си служимъ повече, защото дѣлото порастна и бързо напредна. Числото на ученицитѣ почна да се увеличава бързо, защото първа и единствена гимназия за българитѣ въ Македония бѣ само Солунската. Отъ много мѣста управлението на гимназията имаше запитвания за приемане на нови ученици. Даже отявлени гъркомани отъ Солунско предварително ангажирваха мѣста въ гимназията за свои и близки деца, преди да се завършатъ годишнитѣ изпити. Напливътъ на ученици се обясняваше съ това, че гимназията си спечели добро име, сигурностъ и внимание отъ властѣта.

Въ началото на втората учебна година, въ двора на гимназията се започна строежа на едно крило налѣво отъ входа. Крилото се проектираше да бжде двуетажно, съ сутеренъ за гимназиаленъ салонъ, горниятъ етажъ да служи за спални на пенсионеритѣ, а долния — за класни стаи на гимназията, библиотека и кабинети. Майсторъ Иванъ Дебралията ръководеше и надзираваше работитѣ по постройката. Мѣстото излѣзе насипъ и стари развалини, та трѣбваше да се работи и харчи много, докато се стигне до твърда почва за основи. Пари за строежа имаше достатъчно отъ разни пожертвования, но бѣха изхарчени като аванси срещу заплатитѣ на нѣкои учители изъ провинцията. Затова трѣбваше да се задоволимъ само съ по-малки приправки и да изоставимъ плана за нови сгради въ обширния дворъ на гимназията. Така започнатитѣ и изградени до цоколитѣ стени трѣбваше да се изоставятъ за дълго време. Може би нѣмаше тъй да се случи, ако архимандритъ Методий Кусевичъ не бѣше отзованъ отъ длъжността да урежда македонскитѣ български училища.

\*

Първата учебна година се завърши благополучно. Предстоеше да се решаватъ редъ въпроси, най-главно въпроса за подбора на учите-



литѣ. Належаща бѣ нуждата отъ добри учители, и по възможность македонски българи — мѣстни поданици. Въ гимназията се откриваше новъ класъ. Ученици прииждаха и отъ вѣнъ като приходящи, и то не само отъ Солунъ и провинцията, но даже и отъ Източна Румелия. Успѣхътъ на народното дѣло растѣше бързо. Пръвъ отъ най-виднитѣ по това време дойде Трайко Китанчевъ, мой другарь отъ Киевъ, незабравимъ македонски деець, който до тогава бѣ учителъ въ В.-Търново. А ние ваканцията прекарахме нѣколко дена въ Екзархията, докато се взематъ нужднитѣ решения по разни училищни работи, които съ преписки не бѣ възможно да се уредятъ.

Презъ нашето лѣтно пѣтуване, ние имаме случай да разговаряме съ видни и високи мѣста и на всѣкъде подчѣртавахме, че българския езикъ въ Солунъ се говори по-добре отколкото въ тогава гагаузката Варна въ свободното Княжество; че учебното дѣло всрѣдъ македонскитѣ българи си пробива смѣло и бързо пѣтъ и невъзпрепятствувано отъ страна на властѣта върви напредъ; че народътъ съзнателно и самъ води посвѣтната и черковна борба, безъ ничие съдействие или подкрепа, винаги готовъ на всѣкакви жертви за запазване вѣрата и народността си; че солунската, макаръ и още не пълна, гимназия има вече около 150 ученика, здрави, интеллигентни синове на първитѣ македонски български родолюбци, които ученици се издържатъ сами и съ волни помощи отъ общинитѣ и даже, това трѣбва да се отбележи — на солунскитѣ евреи; че има добъръ уреденъ пансионъ подъ надзора на видни педагози и учители на общината.

При краткото ми престояване въ Княжеството, ние имаме случай да срещнемъ и тогавашния князь Батембергъ, който се живо интересува отъ просвѣтлото дѣло на македонскитѣ българи, които като българи му бѣха близко до сърдцето. Помнимъ, че тогава имаме случай да опишемъ въ най-маки подробности благороднитѣ патриотични старания на просвѣтенитѣ солунски граждани и княза много се радваше за това, като ни запита дали сжщитѣ грижи се полагатъ и за възпитаването и образованието на девицитѣ. По този последния въпросъ имаме случай да говоримъ и съ тогавашния министъръ на просвѣщението, Теохаровъ. Благодарение, обаче, най-вече на застѣпничеството на Методия Кусевичъ отъ Цариградъ, скоро се пристѣпи и къмъ откриването на солунската девическа гимназия, повѣрена на първата директорка Царевна Д. Миладинова, отсетне по съпругъ Алексиева, преживѣваща сега въ София. Спомняме си още, че на срещата, която имаме съ първия български князь, той ни бѣ казалъ: „Като се завърнете въ Солунъ, кажете на всички македонски българи, че азъ като български князь постоянно мисля за тѣхъ“.

\*

Първата българска мъжка гимназия въ Солунъ се закрепи и закрепи, между другото и благодарение на мъдрия и справедливъ турски

държавникъ, солунски валия Галибъ паша, който се отнасяше твърде благосклонно къмъ желанията на многобройнитѣ солунски българи по довѣрие къмъ лицата, които тогава бѣха на чело на черковно-училищнитѣ работи въ Солунъ и Солунския вилаетъ. Политиката на тоя отличенъ турски сановникъ бѣ: Македонскитѣ българи сж турски поданици и такива трѣбва да си останатъ, каквито реформи и да се въвеждатъ; тѣмъ сж нуждни училища и черкви, съ които да се затули погледътъ и умътъ имъ къмъ свободното Княжество, т. е. да нѣматъ главно контактъ съ освободенитѣ вече български земи. Той бѣ прозорливъ човѣкъ и знаеше колко буденъ народъ сж македонскитѣ българи, че тѣ имаха преди войната и освобождението на княжеството пълно национално съзнание, колкото и да имъ се прѣчеше отъ страна на гръцката патриаршия и гърцитѣ. Турската държава имаше интересъ, щото нейнитѣ поданици да бждатъ отхранени и възпитани въ страната и да сж далечъ отъ външни влияния. Ръководимъ отъ тия свои съображения, тоя валия изказа пълно довѣрие къмъ новооткрытата българска гимназия и къмъ българскитѣ общинари. Той назначи директора на гимназията въ вилаетската учебна комисия („меарифъ комисии“) за членъ-екзаменаторъ, който да изпитва всички учители, които ще трѣбва да учителствуватъ въ отоманската империя, а най-стария членъ на черковно-училищната община, Петрушъ Шумковъ, назначи за постояненъ членъ на поменатата комисия, съ което мълчаливо се признаваха и черковнитѣ ни общини. Всѣки учителъ, който се явѣше на изпитъ въ учебната комисия, трѣбваше да представи отъ черковната община удостоверение, че е благонадежденъ турски поданикъ и ще преподава предметитѣ: въручение, български езикъ, история, география, смѣтане и пр., но не въ разрѣзъ съ интереситѣ на страната. Изпититѣ ставаха въ правителствения домъ (конака) и въ пълненъ съставъ на учебната комисия, председателятъ, училищниятъ инспекторъ, екзаменатора и постоянния членъ, следъ което се издаваха и удостоверенията за право на учителствуване, приподписано отъ членовѣтъ на изпитната комисия и потвърдено съ подписа и печата на вали-паша. Това удостоверение за учителя бѣше като муска (тайнственъ билетъ), която му гарантираше неприкосновеностъ и свобода да учителствува, гдето пожелае изъ държавата. Това бѣ особено ценно за нашитѣ български учители, които често бѣха възпрепятствувани въ изпълнение на длъжноститѣ си поради гръцки интриги.

\*

Точно въ това време се издигна негласно и черквицата при кварталата „Гелемеръ капусу“ на името на славянскитѣ просвѣтители Св. св. Кирилъ и Методий, подъ предлогъ, че се поправя едно свещенно и богоугодно мѣсто („меремедъ оланъ ибадетъ ери“), въпрѣки протеститѣ на мѣстния гръцки митрополитъ, че се прави черква безъ

благословиенето му и то отъ „схизматици българи“. До тогава се черкувахме въ една малка кжщица, която не събираше повече отъ десетина души, а всички други богомолци стояха на вѣнъ въ двора и по улицата. Трѣбваше да се намѣри мѣсто и за ученицитѣ пансионери, които редовно посещаваха богослужението въ празничнитѣ дни. Родниятъ градъ на славянскитѣ просвѣтители нѣмаше черква за българско богослужение. Въ по-ранни години, българската община си бѣ приспособила една малка кжща—пакраклисъ за молене. Крепостниятъ актъ на тая кжща е билъ на името на Насте Стояновъ френктерзия. Не бѣше и прилично и не трѣбваше богомолцитѣ и ученицитѣ да се оставятъ на двора и по улицата въ време на богослужение. Най-подиръ, честъта на солунскитѣ българи изискваше да се направи нѣщо като часовня—малка черквица. Безъ архитектъ и безъ планъ, само съ записанитѣ надници на дебрани и пожертвуванитѣ материяли отъ другитѣ македонски българи, майсторъ Иванъ Дебралията пристѣпи къмъ издигане черквица при закрити врата и съ издигнатъ плетъ да не се вижда какво ще се работи. При все това, направи се доносъ предъ властъта, че българитѣ правятъ черква безъ позволение. Но на последната се обясни, че се прави ремонтъ на своето молитвено мѣсто, а не черква. Обясненията се намѣриха задоволителни и валията, следъ като се отзова добре за гдето се полагатъ грижи и за напредъка на богоугоднитѣ заведения и молитвени домове, веднага даде наредба да се продължи строежа.

Заслужава да споменемъ какъ Солунската българска община се снабдила и съ черковни утвари, икони и одежди за осветяване на черквата. Въ града имаше светогорски метоси на наши и руски манастири. Общинатас е обърна къмъ настоятелитѣ на тия метоси да отпуснатъ необходимитѣ книги и вещи за службата. Първоначално се отказа, защото българитѣ сме били схизматици. Въпросътъ, обаче, скоро се уреди благополучно. Солунскитѣ българи се бѣха отнесли за ходатайство даже до Киевската печерска лавра. Осветяването стана много тържествено, въ присѣтствието на видни граждани и съ първи черковенъ хоръ въ Солунъ, нареденъ и управляванъ отъ дойранския учител Думчевъ. Българското население бѣше възхитено и зарадвано отъ тая църковна придобивка. Най-много бѣха зарадвани дебранскитѣ майстори, които спомогнаха да се издигне черквата за спасение на душитѣ си. Всички българи бѣха горди, защото се освободиха отъ обидитѣ и гавритѣ на гърцитѣ, за гдето сж нѣмали черква да се молятъ като православнитѣ християни. Тая паметна историческа черквица днесъ следъ катастрофалнитѣ за насъ войни, „православнитѣ“ гърци научаваме, че сж обърнали на ханъ. Но колелото на историята се върти и правдата за нашия калѣнъ народъ пакъ ще възтържествува.

По искане на солунски българи, Галибъ паша издействува предъ Високата порта да се издава и български вестникъ, който трѣбваше

да носи името „Новъ день“, и съ право да се печати въ велеатската печатница. Макаръ тая благородна инициатива да замръ, не е безъ интересъ да кажемъ какъ стана удобрението на програмата на вестника отъ валията, за да се разбере при какви трудни условия е трѣбвало да се работи тогава въ Солунъ. По желанието на валията, представи се програмата на вестника за преглеждане и удобрение на три езика, придружена съ нуждитѣ документи, съгласно закона за печата на турски, френски и български езици. Тая програма се състоеше отъ 15—20 члена, между които най-важнитѣ бѣха: Вестникътъ да не се занимава съ политиката, а да излага само нуждитѣ, болкитѣ и онеправданията, изключително на българското население, като публикува изцѣло жалбитѣ му подавани на съдебни и административни власти. Да дава статистически сведения за числото на населението въ Македония, споредъ държавнитѣ нуфузи — данъчнитѣ книги. Да изобличава лица, които служатъ като агенти на чужденци и на вредни религиозни влияния. За българскитѣ работи отъ Княжеството и Източна Румелия ще се даватъ извадки отъ цариградскитѣ вестници, т. е. отъ това, което е разрешено отъ цензурата. Ще се обявяватъ природнитѣ явления въ свръзка съ народнитѣ повѣрїя, ще се даватъ пробни уроци по разни предмети за учителитѣ и ще се съобщаватъ новини отъ пѣтешествия, наука и разни епизоди отъ живота на напредналитѣ народи. Ще се държи въ течение българския учителъ за всички новоизлѣзнали български списания и книги, особено на учебнитѣ ръководства и помагала, които би могли да се използватъ за работата му въ училището и за саморазвитие и пр.

Изобщо, проектирания съ Китанчевъ вестникъ щѣше да служи като четиво на македонскитѣ българи, за да ги пази отъ всѣкакви заблуди и агитации отъ естество да смутятъ напредъка.

Разрешението съ поправки и съкращения се получи скоро, и биде ни предадено отъ секретаря на валията, Исмаилъ бей, въ присѣдствието на нѣкои учители и общинари и напечатано отпосле въ вестникъ „Селяникъ“. Букви, словослагатели и всичко необходимо се приготви за вестника, но при все това той не видѣ бѣлъ свѣтъ, поради особено затруднителнѣ условия, въ които, бѣхме поставени всички. Но почитѣта която се отдаваше на насъ, българскитѣ учители, не престана да бжде голяма. Ние бѣхме канени на официални приеми при чужденци, при високопоставени военни и граждански лица. Посещавахме турскитѣ класни училища и чрезъ ученицитѣ, синове на видни и високопоставени чиновници и военни, популяризирахме името на солунската гимназия и на учителитѣ.

Деньтъ за годишния актъ и раздаване наградитѣ наближи. Валията съ свитата си се яви въ гимназията. Присѣдствуваша високопоставени лица, чиновници, консули и чужденци, представителитѣ на мѣстната преса и първенцитѣ отъ разни народности на града, специално поканени. На това тържество инспекторътъ на велеатската просвѣтна

комисия, Абдуль Рахманъ ефенди, отправи следнитѣ насърчителни и многознаменателни думи: „Чада! Трудете се, учете се и слушайте наставницитѣ си, които Ви водятъ къмъ честита бжднина; бждете вѣрни и добри поданици на Отоманската държава, както и достойни синове на родителитѣ си. Вали паша, който ви лично слуша и наблюдава, е предоволенъ отъ успѣхитѣ ви и наредбата на гимназията ви“. Ученицитѣ отговориха гласно „Да живѣе султана — падишахъмъ чокъ яша!“

Това първо голѣмо училищно тържество, което следъ пълното закрепване на гимназията се направи съ най-голѣма официалностъ, затвърди съществуването ѝ безъ всѣкакви други писменни разрешения.

Управлението на гимназията презъ втората ѝ учебна 1882—1883 г. се водѣше отъ учителския съветъ, на който председателъ бѣше Трайко Китанчевъ по изборъ. На насъ лично се възложи да представляваме гимназията предъ обществото и правителството, да водимъ и официалнитѣ преписки, но винаги съ знанието и решението на учителския съветъ. Ние двама съ Китанчева се допълвахме единъ другъ и имахме еднакви възгледи за училищната политика. Стараехме се да бждемъ винаги благоразумни, да водимъ работитѣ внимателно и самоотвержено. Но, за съжаление, скоро напуснахме Солунъ заедно съ Китанчевъ. Дейността ни за втората учебна година най-добре е изложена въ отчета на солунската българска гимназия „Св. св. Кирилъ и Методий“, печатанъ въ съчиненията на Трайко Китанчевъ, стр 67—92. Препоръчвамъ тоя отчетъ на всѣки просвѣтенъ македонски българинъ, за да има ясна представа на какви основи бѣ сложено образованието и възпитанието на подрастващето младо поколѣние, което напълно оправда надеждитѣ въ борбата за народностъ и свобода. Последната, десета, глава отъ поменатия отчетъ, въ която се излагатъ мѣркитѣ за подобрене на гимназията, най-добре освѣтлява какви трѣбваше да бждатъ гимназията и пансиона, като единствено срѣдно учебно заведение за българитѣ въ Македония.

Добриятъ успѣхъ на гимназията презъ тая учебна година, повтарямъ, се дължи на мирния характеръ и трудолюбие на ученицитѣ вътрѣ въ гимназията, и на учителитѣ, които докрай изпълниха задълженията си, споредъ съставения отъ учителския съветъ правилникъ на гимназията. Учителитѣ на тая гимназия, трѣгнаха напредъ и се явиха творци съ характеръ, воля и съзнание на дълга предъ новото поколѣние и предъ нещастната откъсана родина. Нѣма да преувеличимъ, ако открито и смѣло кажемъ, че учителитѣ на солунската гимназия отъ оная епоха си наложиха великата задача да създадатъ хора деятелни, самоотвержени, патриоти, честни, съ твърдъ характеръ, каквито, съ гордостъ трѣва да признаеме, се откърмиха безброй македонски борци и герои, израстнали и подъ стрѣхата на солунската българска гимназия „Св. Кирилъ и Методий“.

Тогавашната училищна политика на солунскитѣ българи бѣше: покорность къмъ турската власть, съ вжтрешно убеждение, че рано или късно, ние, българитѣ, ще се разберемъ по-скоро съ своитѣ вѣковни владѣтели, отколкото съ всички други. Ние бѣхме почтени „турскоподани българи“.

Родината, вѣрата и езикътъ, бѣха идеала на македонскитѣ българи. За тия свои върховни блага тѣ поведоха още и тогава отчаяна борба срещу разни пропаганди, влияния и интереси на съседни и велики държави. Тая борба продължава и днесъ и ще се води до тогава, до когато Македония не се обособи въ своитѣ етнографски граници, и до като отново не бждатъ открити българскитѣ просвѣтни заведения въ Солунъ и въ цѣлата страна, запазвани въ миналото съ толкова трудъ и съ толкова народни старания на едно будно, трезво и патриотично население.

Вѣчна паметъ на умрѣлитѣ скромни дейци, а на живитѣ — леки старини, утеха и гордостъ на всички за изпълненъ дългъ!

ПРОФ. ЙОР. ИВАНОВЪ

## БЪЛГАРИТЪ ВЪ СОЛУНСКО

### ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

Македонскиятъ царь Касандъръ основалъ въ 315 г. преди Христа града Тесалоника (Солунъ) и го нарекълъ така по името на жена си, сестра на Александра Велики. Въ новия градъ Касандъръ преселилъ жителитъ на съсипанитъ отъ него двадесетъ и шесть градчета, които лежали по брѣговетъ на Солунския заливъ и на Халкидическия полуостровъ. Отъ тия градчета географътъ Страбонъ (кн. VII, фрагментъ 24) отбелязва само шесть: Аполония, Халастра, Терма, Гераскосъ, Енея, Кисосъ. Жителитъ на тоя край по онова време били тракийци и гърци колонисти. Логографътъ Хекатей отъ Милетъ (VI—V в. пр. Хр.) съобщава, че населението на Халастра било тракийско, а туй на Терма — тракийско и гръцко (Müller, *Fragmenta hist. graec.*, I, фрагм. 116, стр. 8). Тукидидъ (IV, 109), като говори за източната изданка на Халкидика, именно за Анте (сега Света-гора), изрично подчертава, че нейнитъ градове били населени съ смѣсица варварски племена, говорещи два езика, т. е. тракийски и гръцки. По-рано и пеонски племена допирали до Солунския заливъ. Оттамъ, отъ града Амидонъ (Абидонъ) и отъ долния Вардаръ бѣха отплавали нѣкога пеонци за Троя да помагатъ на троянцитъ противъ гърцитъ (Илиада, II, 849; Страбонъ, VII, фрагментъ 23). Нѣма съмнение, че Касандъръ въ основания отъ него градъ поселилъ и свои вѣрни македонци, тъй че отъ самото си начало Солунъ представлялъ оная етнична смѣсица, която го отличавала и презъ следващитъ вѣкове на неговото сѣществуване. Подобна пѣстрота е имало и въ близкия на Солунъ хинтерландъ.

Безъ да говоримъ за римското владичество въ Солунъ, когато разноплеменността на града се увеличава още съ романски и еврейски елементъ, ще се спремъ на епохата следъ великото преселение на народитъ, която измѣни съвсемъ племенния ликъ на Балканския полуостровъ и засегна дълбоко цѣлата солунска околностъ, а отчасти и самия Солунъ. Новодошлиятъ етниченъ елементъ, който докара тая промѣна въ Солунъ, бѣха главно славянитъ, които покъсно приеха политическо име „българи“.

Презъ VI—VII в. славянитъ, кога самостоятелно, кога заедно съ аваритъ, обсаждаха Солунъ петъ пѣти съ голѣмо множество и най-

сетне се поселиха извънъ крепостнитѣ стени на града по цѣлия неговъ хинтерландъ. Византийски оставаше само Солунъ, пазенъ отъ своята силна крепостъ и отъ флотата. Тия славяни, подѣлени на племена, запазиха вѣкове наредъ своето самоуправление и ту воюваха срещу града на св. Димитрия, ту влизаха въ разбирателство съ него, като съюзници. Западно отъ Солунъ, та до града Беръ (Верия, Караферия), се бѣ настанило племето сагудати; северо-западно отъ Солунъ и северно отъ сагудатитѣ били друговититѣ; северно отъ Халкидика — ржхинитѣ, а северо-източно отъ тѣхъ, по долна Струма, живѣли струмцитѣ. Вести за тия славянски племена намираме въ грѣцкитѣ извори, именно въ „Чудесата на св. Димитрия Солунски“, чиято първа часть е била писана презъ първата половина на VII в., въ „Превземането на Солунъ (отъ арабитѣ въ 904 г.)“, написано отъ съвременникъ на събитието, солунчанинътъ Йоанъ Камениата, въ „Кастамонитската хроника“ и др.

Ето прочее нѣколко кжси извадки отъ тия грѣцки извори за поселенитѣ славяни въ Солунско презъ VII—X вѣкъ. За третото нападение на славянитѣ върху Солунъ, станало къмъ 617—619 г., въ „Чудесата на св. Димитрия Солунски“ четемъ: „Когато (въ Солунъ) епископствуваше светопаметниятъ Йоанъ..., дигна се безкрайното множество на славянския народъ, съставено отъ друговити, сагудати, велегезити<sup>1</sup>, воюнити (бабуни?), бързяци и др. племена“. Като опустошили Гърция, продължава разказътъ: „После тѣ решиха единодушно да вървятъ срещу христолюбимия тоя градъ (Солунъ). Едни заеха морето съ многобройни отъ тѣхъ пригответени еднотѣнерни кораби, а другото безбройно множество, дошло заедно съ челядитѣ и покжщнината си, обгради отъ всички страни, отъ изтокъ, северъ и западъ, тоя богохранимъ градъ, следъ превземането на който тѣ смѣтаха да се настанятъ въ него“ (Срв. въ изданието на Tougard, De l'histoire profane, 118). Славянитѣ не сполучили да превзематъ Солунъ, но и Византия не могла да ги отбие далечъ, та тѣ си останали пълни господари на солунското поле, тамъ се заселили и оттамъ замисляли за нови нападения, А че славянитѣ били останали на постоянно мѣстожителство въ Солунско, за това изрично говорятъ грѣцкитѣ хронисти Теофанъ и Никифоръ, кога става дума за похода на византийския императоръ Юстаниянъ II срещу тия славяни въ 688 г. Така напр. Никифоръ казва за Юстинияна, че като потеглилъ презъ Тракия срещу славянитѣ, втурналъ се до Солунъ и много отъ тамъ (ἐκεῖσε) живущитѣ славяни изловилъ едни съ война, други съ предумване и ги преселилъ презъ Абидосъ въ областта Опсикия, въ Мала-Азия (... μέχρι δὲ Θεσσαλονίκης ἐκδραμῶν πόλεως, πολλὰ τῶν ἐκεῖσε Σκλαβηγῶν γένη τὰ μὲν πολέμῳ, τὰ δὲ ὁμολογία παραλαβόν, εἰς τὴν τοῦ Ὀψικίου

<sup>1</sup> Въ единъ славянски текстъ наречени „вилзелища“.



λεγομένην χώραν διὰ τῆς Ἀβύδου διαβιβάσεως κατέστησεν. Nicephori patriarchae Opuscula historica. Ed. de Boor, 36). Петдесетъ години нѣщо следъ това, именно презъ 735—737 г., пакъ се говори, въ Чудесата на св. Димитрия, за настанени при богоспасаемия градъ (Солунъ) славяни (... τῶν προσπαρακειμένων τῇ θεοσώστῳ ταύτῃ πόλει Σκλαβίνων) и за ржхинския славянски князь Прѣбжда (τῶν Ῥυγχίνων ῥηγός, τοῦνομα Περβούνδου), който ималъ вѣроломни замисли и лоши намѣрения срещу сжщия градъ (Tougaard, 148). Гърцитѣ сполучили да уловятъ Прѣбжда. За неговото освобождение славянитѣ отворили война: „Струмскитѣ и ржхинскитѣ славяни, както и сагудатитѣ, всички масово се въоржжиха срещу нашия градъ Солунъ“ (Tougaard, 156). Обсадата продължавала цѣли две години. Тоя пжтъ Солунъ билъ спасенъ отъ славянитѣ велегезити, които живѣли южно отъ Олимпъ, въ приморска Тесалия и били станали гръцки съюзници; тѣ сполучили да се промъкнатъ презъ обсадата и да снабдятъ Солунъ съ храни.

Съ време, било съ силата на оржжието, било съ своето търговско и культурно надмощие, Византия сполучила да смегчи отношенията между Солунъ и околнитѣ славянски племена. Едно по едно тия племена, като запазвали своето вътрешно самоуправление, почнали да признаватъ политическото сюзеренство на Солунъ или да влизатъ въ приятелски или съюзнически отношения съ него. Това не ще рече, че работитѣ сж вървѣли винаги гладко: безъ бунтове и възстания не е минавало. Така, презъ първата половина на IX в., когато вече всички тия славянски племена признавали върховната власть на Солунъ, имаме съобщение за едно голѣмо възстание на присолунската Славения (Σκλαβηνία). Това съобщение намираме въ житието на св. Григория Декаполитъ, който е пжтувалъ изъ земята на долно-струмскитѣ славяни и е живѣлъ известно време въ Солунъ. Въ това житие, написано отъ дякона Игнатия, скевофилаксъ на цариградската Св. София, за тоя бунтъ четемъ между другото следнитѣ редове: „И следъ нѣколко деня се подигна не малко възстание отъ главатаря на тая Славения (καὶ μεθ' ἡμέρας τινὰς στάσις οὐ μικρὰ τοῦ τῆς ἐκείνης Σκλαβηνίας ἐξάρχοντος γέγονε), много потоци кърви се пролѣха и страната бѣ опожарена...“ (Срв. въ изданието на Dvorník, La vie de saint Grégoire le Décapolite, 61—62).

За укротяването на славянитѣ Византия си послужила а съ друго оржжие — християнството. Какъ е проникнало християнството срѣдъ присолунскитѣ славяни, за това сж запазени само две-три случайни посочвания. Знаемъ напр., че къмъ края на IX в. то се било разширило дотамъ между солунскитѣ другувити, че императоръ Львъ Мждри (886—912) открилъ за тѣхъ ново епископство и го подчинилъ на солунския митрополитъ. Епископството носѣло името на областъта Другувития, и въ списъка на духовнитѣ седалища при Льва Мждри то е поменато току следъ съседното Берско (Верийско): ὁ Δρουγουβιτίας

(Gelzer, Ungedruckte Texte der Notitiae, 554). Къмъ сжщото време, 904 г., се отнася и свидетелството на солунчанина Йоанъ Камениата за тия другувити и за съседнитѣ имъ сагудати, които водѣли заседналъ животъ, имали села и се намирали въ мирни отношения отъ една страна съ Солунъ, отъ друга съ съпредѣлнитѣ тѣмъ българи. „На западъ (отъ Солунъ), казва Йоанъ Камениата, се простира равнище, което иде дори до едни високи и голѣми планини, гдето е разположенъ градътъ нареченъ Беръ, прочутъ по всичко, съ което може да се похвали единъ уреденъ градъ. Въ срѣдата на тая равнина се намиратъ нѣколко размѣсени села, чиито жители се наричатъ другувити и сагудати. Едни отъ тѣхъ плащатъ данѣкъ на града (Солунъ), а други отъ тѣхъ сж поданни на скитския (= българския) народъ, който е въ съседство недалечъ отъ тѣхъ. Освенъ това, селата имъ като сж разположени въ непосредно съседство едни до други, това има не малко значение и за солунчани, защото тѣ влизатъ въ търговски връзки съ скититѣ (= българи), особено пѣкъ когато живѣятъ дружески съ тѣхъ и не дигатъ оржжие за диви сбивания. Тѣ правятъ размѣна на нуждитѣ имъ предмети още отъ старо време, толкова повече, че тѣ водятъ еднакъвъ животъ и иматъ еднакви жинени потрѣби“ (J. Cameniata, De excidio Thessalonicensi. Bonnae, 495-496).

За разпространението на християнството срѣдъ сагудатитѣ и ржхинитѣ имаме свидетелството на Кастамонитската грѣцка хроника. Тамъ четемъ следното: „Презъ днитѣ на неблагочестивитѣ ромейски царе иконоборци, които водѣха война срещу светитѣ икони, народитѣ отъ дунавскитѣ краища, възползувани отъ безначалнитѣ времена, тѣй нареченитѣ ржхини или по-просто влахоржхини и сагудати, като покориша България, разпространиха се малко по-малко въ различни области и завладѣха и Македония (*ἐξουσίασαντες τὴν Βουλγαρίαν, καὶ ἀπλώσαντες ἀπὸ ὀλίγον κατ'ὀλίγον εἰς διάφορα μέρη ἐκυρίευσαν καὶ τὴν Μακεδονίαν*). Най-после тѣ дойдоха и въ светата гора Атонска съ всичкитѣ си челяди, защото нѣмаше кой да имъ се опре или да воюва съ тѣхъ. Следъ нѣкое време светитѣ отци (отъ [Света-гора] ги огласиха съ евангелско учение, и тѣ повѣрваха и станаха съвършени християни“ (П. Успенскій, Исторія Аѳна, III, стр. 311). Това известие е важно и отъ друга страна. То посочва, че солунскитѣ славяни съставяли частъ отъ ония свои съплеменници, които идѣли отъ долния Дунавъ и едни се заселили въ България, а други въ Македония, и че тѣ не припадали къмъ западната югославянска група — хърватитѣ и сърбитѣ, които идѣли отъ срѣдния Дунавъ.

За стари славянски и български селища и Халкидическия полуостровъ и около градеца Хиерисо, който лежи на самия светогорски провлакъ (наричанъ и сега отъ гърцитѣ *Πρόβλακας*), като и за тѣхното християнство презъ X в. свидетелствуватъ нѣкои грѣцки грамоти отъ това време. Въ 924 г. при Романа Лакапина, до хиерисовската крепостъ били заселени българи и имъ били раздадени земи за об-

работване. Тия земи били взети отъ земята на манастира Йоанъ Колову. Малко по-късно, въ 960 г., императорътъ, за да възнагради манастира за отнетитѣ му земи, подарилъ му чифлигари българи. Въ грамотата между друго четемъ: „На манастира Йоанъ Колову бѣха подарени четиридесетъ освободени отъ данкъ чифлигари въ замѣна на ония малки дѣлове земя, които отдавна сж принадлежали на манастира въ хиерисовския край; тия чифлагари сж взети отъ заселени-тѣ на тия мѣста славяни<sup>1</sup> българи (. . . παρὰ τῶν ἐνοικηθέντων ἐκείσε Σκλάβων Βουλγάρων. Извѣстія Имп. арх. общества, V, кол. 17)“. А че тия българи въ Хиерисо и въ околността му били славяни по езикъ, а по вѣра вече християни, добре личи отъ тѣхнитѣ имена, запазени въ гръцки грамоти отъ X вѣкъ: Константинъ Халума (*Χαλοῦμα*), Иванъ Гораздъ (*Γοράζδου*), Кънигъ Непровадъ (*Κυνήγος τοῦ Νεπροβάδη*), Василь Стоимиръ, Антоний Ржавина (*Ρωγχαβήνα*), Власий Владко, Николай Дѣдко (*Νικολάου τοῦ Δεάτκου*). Последнитѣ отъ тия имена, отъ Василь Стоимиръ на долу, сж били собственоръчно написани съ гръцки букви на актъ отъ 982 г., а единъ отъ подписитѣ е съ глаголица (срв. Йор. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, 2<sup>о</sup> изд., 123—124; Сжщи, Български старини изъ Македония, 2<sup>о</sup> изд., 21—23). Български селища презъ XI в. се поменаватъ и на полуострова Касандра, юго-източно отъ Солунъ, именно въ документъ отъ 1068 год., гдето се разграничаватъ имотитѣ на манастира на Лѣва Сфренци и точно опредѣленитѣ синори на българитѣ (*γίνοσκῶντες ἀκριβῶς τὰ σύνορα τῶν Βουλγαρίνων*. Срв. В. Григоровичъ, Очеркъ путешествія, 2-о изд., 67).

И тѣй, присолунскитѣ славянски племена, отъ ожесточени врагове на Солунъ, чрезъ далновидността на византийската власть, чрезъ подаръци, чрезъ търговията, културата и християнството, лека полекъ станали презъ IX—X в. приятели, съюзници или напълно подчинени на втория градъ на империята. Най-напредъ били подвластени племената другувити и сагудати, що живѣли юго-западно отъ Солунъ, въ неговото поле. Планинитѣ по Круша-планина, по Бѣласица, Рупель и Струма, ако и да признавали сюзеренството на Византия и да имали византийски генералъ губернаторъ (стратегъ), запазили и презъ X в. своята вжтрешна автономия, съ свои войводи (*ἡγούμενοι*). Самъ Камениата нарича струмскитѣ славяни „съюзници“, ако и надъ тѣхъ да е имало византийски стратегъ. Тая своя самостоятельность тѣ проявили напр. при нападението на Солунъ отъ арабитѣ въ 904 г. Ако и молени да се притекатъ въ помощъ на застрашения градъ, ако и да били щедро надарени, тѣ дошли само въоръжени и стояли извънъ крепостъта. При тѣхъ отишли и ония славянски войски, които вече

<sup>1</sup> Ние превеждаме тукъ гръцкото *σκλάβος* не съ „робъ“, а съ „славянинъ“. Името *σκλάβος* въ значение на славянинъ е позната у редъ византийски автори, у Агатия *σκλάβος ἀνὴρ*, Теофана, Никифора, въ Чудесата на св. Димитрия и др. За името робъ гърцитѣ си служатъ съ думитѣ *δοῦλος, οὐκέτης*.

били вътре въ града, заедно съ своитѣ войводи. Изглежда, че тѣ смѣтали да се присъединятъ къмъ войскитѣ на българския царь Симеона и да действуватъ съвмѣстно съ тѣхъ въ вреда на Византия. Царь Симеонъ искалъ да се възползува отъ затрудненото положение на Солунъ, да го превземе заедно съ славянитѣ и да го засели, както за това изрично говори Лъвъ Магистъръ, който билъ прашанъ въ това време за преговори съ Симеона. Лъвъ сполучилъ да вземе обратно завоевания и разоренъ отъ арабитѣ „Солунъ, когато българитѣ поискаха да го заселятъ“ (. . . τὴν . . . Θεσσαλονίκην κατοικήται βουλευθέντων Βουλγάρων. Срв. В. Н. Златарски, Извѣстията за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста, въ СНУНК. XXIV, отд. отп., 141). Византийцитѣ отклонили царь Симеона отъ Солунъ, като му дали други териториални придобивки въ Македония. Българската граница била поставена на 20 километра северно отъ Солунъ, по гребена на Градоборската планина, и тукъ-таме по граничната линия били побити каменни стълбове съ надписи. Въ края на миналото столѣтие бидоха открити три отъ тия погранични стълбове, два при с. Наръшъ и единъ при с. Вардаровци. Единъ отъ наръшкитѣ надписи, най-добре запазенъ, носи следния надписъ: Ἐτος ἀπὸ κτίσεως κ(όσμου) ζυβ̄ ἰνδικτιῶνος ζ̄ ἕρος Ῥωμαίων κ(αὶ) Βουλγάρων ἐπὶ Συμεῶν ἐκ Θεοῦ ἀρχ(οντος) Βουλγάρων ἐπὶ Θεοδώρου ὄλγου τραχανοῦ ἐπὶ Δρίστρου κομίτου (преведено: Въ година отъ създаване мира 6412, индиктъ 7-и (= 904 г. отъ Хр.). Граница между ромеитѣ и българитѣ. Въ времето на Симеона, отъ Бога князь на българитѣ, при Теодора олгутракана и при комита Дристра). Снимка отъ тоя важенъ надписъ и бележки за него гл. у. Θ. И. Успенскій, Пограничный столбъ между Византией и Болгаріей при Симеонѣ (Извѣстія Рус. Арх. Инст. въ Константинополѣ, 1898, III, 184—194) и у Й. Ивановъ, Български старини изъ Македония, 2-ро изд., 16—20.

Македонскитѣ славянски племена, които, както рекохме, съставлявали едно голѣмо етнично цѣло съ славянскитѣ племена въ България и Тракия и съ които били се преселили откъмъ долния Дунавъ, като влизали постепенно въ българскитѣ държавни граници, получили ново политическо име—българи. Затова и гръцкитѣ писатели отъ това време захващатъ да означаватъ съ общото име „българи“ не само българитѣ туранци, които се претопили въ славянското мнозинство, но и самитѣ славяни. Особено изразни сж свидетелствата въ тоя случай на охридския архиепископъ Теофилакта, родомъ гръкъ, който е бродѣлъ често изъ своята широка духовна областъ и познавалъ добре нейното население. Това славянско население той нарича българско и езикътъ му български. Така напр. въ написаното отъ него житие на св. Климента четемъ: „Но понеже славянскитѣ родъ сиречь българскитѣ (τὸ τῶν Σθλοβένων γένος εἶτ' οὖν Βουλγάρων) не разбираше книгитѣ, написани на гръцки . . .“ (§ 3). Въ друго свое съ-

чинение — Страдание на тивериополскитѣ мченици — като говори за построения отъ Бориса храмъ въ Брѣгалница, продължава: „ . . . въ Брѣгалница . . . и въ тамошня божественъ храмъ бѣ отреденъ клиръ, обученъ на български езикъ (Βουλγαρων γλωττη), за да предстоива тамъ и да изпълнява постоянно свещенитѣ пѣснопѣния“ (Patr. graeca, CXXVI, col. 208). Въ сжщото съчинение той като говори за славянитѣ и българитѣ, що се заселили въ България, Тракия и Маседония, нарича двата народа съ едно име българи: „Когато тоя народъ (думата е за аваритѣ) се изтегли, дойде другъ още по-беззаконенъ и свирепъ, така нареченитѣ българи, отъ скитскитѣ предѣли . . . И понеже покориха цѣлата илирска страна, старата Маседония дори до града Солунъ и часть отъ стара Тракия, именно око̀ло Берое (Стара-Загора) казвамъ и Филиполъ, както и планинскитѣ до тѣхъ мѣстности, тѣ се настаниха като сжщински жители на тая страна“ (Patr. graeca, CXXVI, col. 189). Сжщиятъ тоя префиненъ грѣкъ, ако и архипастиръ на българитѣ, чуди се какъ да злопостави омразното нему паство, но все пакъ го нарича „българско“. На връщане въ Охридъ, той пише на императрица Мария между друго: „И тѣй сега се връщамъ при българитѣ, азъ, царигражданинъ по душа, чужденецъ на българитѣ, и вече мириша на гнило като овчитѣ кожуси на българитѣ“. Въ другогисмо, до царския братъ Адриана, Теофилактъ се оплаква отъ двама българи въ Охридъ: „О зѣмя, о небе, азъ съмъ станалъ посмѣшище на двама българи!“ Въ трето писмо, до видинския владика, той се оплаква отъ охридчани и отъ мокрянитѣ, живуци западно отъ Охридското езеро: „Не дей бива малодушенъ, защото не си само ти, който тѣрпишь беди . . . Или ще кажешъ, че отвънъ нападатъ кумани. Но то е нищо въ сравнение съ охридчани, които връхлитатъ върху насъ отъ самия градъ! . . . или пъкъ ще се оплачешъ отъ лошитѣ жители на самата крепость (Видинъ)? Но туй сж деца спрѣмо нашитѣ българи, що живѣятъ въ крепостьта, или по добре, за да не посрамя голѣмината на злината въ нашата крепость, ще кажа—що сж твоитѣ всезлодейци спрѣмо нашитѣ диви мокряни!“ Въ писмо до царския зеть Вриения Теофилактъ се оплаква отъ бирницитѣ: „И за мелницитѣ клирицитѣ платиха двойно повече данъкъ отъ мирянитѣ, а сжщо и за рибнитѣ ловища (далянитѣ), които на езика на българитѣ се наричатъ струги, а на грѣцки δισόρυχας . . . Така и за мелницитѣ, отдавна вече съборени, поискаха данъка за всички години, а за здравитѣ мелници наложиха двойно повече, отколкото на българитѣ“ (Повече извадки отъ писмата на Теофилакта съ обяснения вж. у Й. Ивановъ, Българитѣ въ Маседония, 2-о изд., 140—144).

Отъ многото други свидетелства за това, че македонскитѣ славяни, както и северобългарскитѣ и тракийскитѣ били получили национално прозвище „българи“, ще поменемъ само още две, идещи отъ чужди, небалкански източници. Въ 1040 г. се дигна възстание въ

Македония противъ византийската властъ. За да се потъпче възстанието, византийцитѣ прибѣгнаха до помощта на наемнитѣ норвежки дружини, командувани отъ Харалда. Харалдъ, който смаза сурово бунта, въ скандинавскитѣ пѣсни се величае като „опожарителъ на българитѣ“ (*Bulgara breppir*. Васильевскій, Совѣты и разсказы византийскаго боярина XI вѣка. Спб. 1881, стр. 148). Историкътъ на кръстоносцитѣ Вилхелмъ Тирски, който е билъ въ Македония и говори за движението на кръстоносцитѣ отъ Драчъ презъ Македония въ 1097 г. и за пристигането имъ въ Битоля, добавя, че тамъ наблизо епископътъ на Пюи, като се билъ отдалечилъ отъ лагера, за да настани своя шатъръ на по-удобно мѣсто, билъ нападнатъ отъ българи и плѣненъ (*a Bulgaris irruentibus captus est. Guillelmi Tyrensis Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, lib. II, cap. XVIII*).

Да се спремъ сега на другъ въпросъ — българското население въ самия градъ Солунъ. Отъ веститѣ, които изнесохме за заседнало славянско население въ близката и по-далечна околностъ на Солунъ и за постепенно засилвацитѣ се политически, економически, културни и религиозни връзки между тия славяни и града, логично е да се предположи, че славянскиятъ елементъ е прониквалъ лека-полека въ града на св. Димитрия и е образувалъ тамъ своя по-голяма или по-малка славянска или, както по-късно се нарече, българска ядка. Това е общечовѣшко социално явление, хинтерландитѣ да подхранватъ етнично голѣмитѣ градски центрове. Когато населението на хинтерланда е инородно съ това на града, градското население взема връхъ, и чрезъ своята култура приобщава инородцитѣ и съ време ги претопява. Процесътъ на претопяването може да спре, ако преселенцитѣ бждатъ опрѣснени съ новодошли тѣхни сънародници или ако тия преселенци припадатъ на високо културна нация или, най-сетне, ако преселенцитѣ държатъ фанатично на своята религия, както е напр. случаятъ съ еврейтѣ. Добри примѣри за това ни дава миналото на грѣцкитѣ колонии край Черно-море — Месемврия, Анхиало, Созополь и др., които поглѣщаха постепенно малкитѣ български приливи. Въ Солунъ обаче българскиятъ приливъ бидейки постояненъ и, благодарение на голѣмия български хинтерландъ, доста значителенъ, българската солунска ядка никога не е изчезвала и дори презъ известни моменти е проявявала чувствителна жизнеспособностъ и отпоръ. За съжаление, сравнително малко сѣ запазенитѣ исторически вести за славяно-българския елементъ въ Солунъ до началото на XIX в. Ние ще ги приведемъ на кратко.

Първото най-старо съобщение за това се съдържа въ поменатитѣ Чудеса на св. Димитрия. То се отнася споредъ едни изследвачи къмъ първата половина, а споредъ други — къмъ втората половина на VII в. Думата е за ония българи туранци, които се били смѣсили съ заробени византийци, закарани въ Панония, как-

то и съ авари, и после, подъ водителството на Кубера, дошли въ Македония и се заселили въ Керамия, въ битолското поле. Керамия (Cerame) е лежала, споредъ *Tabula Peutingeriana*, на XI мили или около 16 километра северо-източно отъ Битоля, на римския пѣтъ, що водѣлъ отъ Хераклея (Битоля) за Стоби (сега Грацко) на Вардара (Вж. за това нашитѣ бележки въ Извѣстия на Българското арх. дружество, I, 236—237). Ето нѣкои извадки за това отъ Чудесата на св. Димитрия, гдето се говори за голѣмото множество балкански християни, закарани въ плѣнъ отъ българитѣ и аваритѣ въ Панония. „Оттогава това население, като се смѣсило съ българитѣ и аваритѣ и други народи, народило деца мелези и станало многоброенъ и голѣмъ народъ... Като минали 60 и повече години... хаганътъ на аваритѣ, като ги смѣташе за особенъ народъ..., постави имъ за князь така наречения Куберь... Куберь мина съ цѣлия си народъ рѣка Дунавъ, дойде въ нашитѣ краища и завзе керамийския лагеръ... Едни отъ тѣхъ (отъ Куберовия народъ) поискаха нашия градъ Солунъ, закриянъ отъ мжченика св. Димитрия, други—честития царственъ градъ, трети пѣкъ—останалитѣ градове на Тракия... Тогава Куберь изпрати до скиптродържеца пратеници да остане тамъ съ народа си и искаше да се заповѣда на племето дрогувити, живуще недалече, да му доставя храни въ изобилие, което и стана“ (Tougaard, 186—190). Веднажъ заздравенъ въ Битолско и влѣзълъ въ разбирателство съ друговититѣ, чиито селища допирали до Солунъ, Куберь скроилъ планъ да заеме и тоя последния градъ по вѣроломнъ начинъ. Съ тази мисия натоварилъ своя съмишленикъ Мавъръ, който сполучилъ да убеди византийския императоръ да му позволи да дойде и да се засели въ Солунъ съ часть отъ преселенцитѣ. Мавъръ билъ ловъкъ и знаелъ освенъ славянски и български, още и грѣцки. Той се представилъ на императора като неговъ вѣренъ човѣкъ и помощникъ. Императорътъ го назначилъ за военачалникъ (*στρατηγός*) на преселената орда, пратилъ му подарѣкъ консулска мантия и знаме. Планътъ на Мавра билъ да превземе града Солунъ отвътре, като презъ нощта на великата сѣбота, тѣкмо срещу Великденъ, когато всички сѣ записани съ празника, да дигне оржие, да запали нѣкои махали и въ тая бъркотия да стане господаръ на града. Мавъръ се уповавалъ на опитнитѣ и довѣрени свои хора, които той назначилъ за сотници, петдесетници и десетници на своята орда. Доноси обаче разкрили замислитѣ на Мавра. Адмиралъ Сисиний, по заповѣдъ на императора, заминалъ бързо за Солунъ и, благодарение на екипажа на ескадрата, който слѣзълъ въ града само два дена преди да се дигне бунта, кроежитѣ на Мавра били осуетени. Преселенцитѣ били извадени извънъ града и поставени въ воененъ лагеръ съ окопъ, а сетне били препратени по море за Тракия и Цариградъ. Мавъръ и тамъ запазилъ известно време главатарството надъ своя отредъ, но после, по нови доноси, той билъ лишенъ отъ почеститѣ

и пазенъ подъ надзоръ. Така, споредъ Чудесата на св. Димитрия, планътъ на българитѣ Кубера и Мавра (*Μαύρου καὶ Κοῦβερ τῶν Βουλγάρων*) да превзематъ Срлунъ не сполучилъ. Явно е, че задъ тоя нагледъ наивенъ грѣцки разказъ се крие друга истина. Заетата съ арабитѣ Византия била тѣй обезсилена на Балканитѣ, че била принудена да остави славяни и българи да се ширятъ безнаказано изъ нейнитѣ провинции и да ги укротява съ всевъзможни начини, ту като имъ праща подарѣци, ту като ги обявява за свои приятели и съюзници. Такъвъ е билъ случаятъ и съ Кубера и Мавра. Това е било, следвателно, първото проникване на българитѣ вжтре въ Солунъ. Дали следъ идването на адмиралъ Сисиния всички българи били изселени отъ Солунъ, а тѣ били дошли тамъ съ челядитѣ си, не е съвсемъ ясно. Както и да е, фактъ е, че презъ VII в. българска колония живѣла известно време вжтре въ Солунъ.

Второ известие за българи въ Солунъ се отнася къмъ 834 г., когато едно отъ главнитѣ тържища на българската търговия, която се намирала въ Цариградъ, било премѣстено въ Солунъ. Митата тогава се събирали не отъ държавни чиновници, а отъ откупвачи. Органитѣ на тия откупвачи въ Солунъ, бидейки далечъ отъ централната византийска властъ, ограбвали българскитѣ търговци, а тия последнитѣ се оплакали на царъ Симеона. Както е известно, Симеонъ за това обяви война на Византия и оплѣни Тракия. Фактътъ да се отвори българско тържище въ Солунъ, съ необходимитѣ за това складове, чиновници, нагледници, работници, вече показва, че презъ това пристанище е ставала главната обмѣна на произведенията на обширната тогава българска държава съ колониални произведения, идещи отъ изтокъ. Другото голѣмо българско тържище се намиралше въ Преславецъ на долния Дунавъ; то обслужваше размѣната на стоки, идещи отъ разни страни, или както се казва въ Несторовия лѣтописъ: „Всички блага се трупатъ тамъ: отъ Гърция злато, платове, вина, овошия различни; отъ Чехия и отъ Маджарско сребро и коне; отъ Русия кожи, воскъ, медъ и роби“. Привеждаме тия последнитѣ вести, за да се види какъвъ широкъ размахъ е могло да има и солунското българско тържище. Самото премѣстване на тържището отъ Цариградъ въ Солунъ не ще да е било диктувано само отъ желанието на Византия да отбие българското влияние въ нейната столица или отъ желанието на заинтересувани алчни откупвачи на митата да грабятъ българитѣ; Солунъ вече отдавна е билъ пазаръ на български произведения, идещи отъ близкия и далеченъ солунски хинтерландъ, населенъ съ българи. Българитѣ пѣкъ на тоя пазаръ сж купували колониални и фабрични стоки. Солунъ при тия условия не е билъ безъ българско търговско и занаятчийско население. Българскитѣ езикъ, наредъ съ грѣцкия, е билъ нѣщо обикновено на тоя пазаръ, както това бѣше донеотколе, до Свѣтовната война: солунскитѣ евреи, гърци и



турци всички говорѣха български. Така е било и презъ IX вѣкъ, когато Византия премѣстила българското тържище въ Солунъ. Разпространението на българския езикъ въ Солунъ въ онуй време е било фактъ добре известенъ на всички. Ето защо, когато императоръ Михаилъ проводилъ солунскитѣ братя Кирила и Методия за проповѣдници въ славянска Велика Моравия, окуражилъ ги съ думитѣ: „Вие сте солунчани, а солунчани всички говорятъ чисто по славянски!“ (ва во уста солунианина, да солуниане вси чисто словѣнскыи бесѣдоуѣху. Животъ Методиевъ, V). Фактътъ, че на солунския пазаръ имало българи и се говорѣло български, е намѣрилъ отзивъ и въ така наречената Солунска легенда, гдето св. Кирилъ разказва за Солунъ между другото: „Излѣзохъ на тържището и чухъ българи като говорятъ“. (Изидохъ на тръгъ и чохъхъ българскъ гоговорици. Вж. Й. Ивановъ, Български старини изъ Македония, 2<sup>о</sup> изд., 282).

За следващитѣ два-три вѣка не сж запазени документи за българщината въ Солунъ. Едва презъ XIV в. имаме нѣкои посочвания. На първо мѣсто тукъ трѣбва да поменемъ за демократическата партия на зелотитѣ, която дигна бунтъ срещу солунската аристокрация и богатитѣ, изкла ги, обсеби имотитѣ имъ въ 1345 г. и взе управлението на града. Единъ отъ виднитѣ идеолози на зелотитѣ бѣше Григорий Акиндинъ, българинъ отъ Прилепъ, както свидетелствува неговиятъ противникъ Палама: *ἐκ τοῦ γένους καὶ τῶν κατὰ Μυστὸς πατρῶων... πρὶλλαπλῶν Ἀκινδόνου* (Срв. Tafrali, Thessalonique au XVI-e s., 191). Самата пѣкъ зелотска партия се състоеше отъ беднитѣ класи на населението, потиснати отъ богатитѣ и монашеството; къмъ зелотитѣ се бѣха присъединили и бѣжанци отъ островитѣ и българи отъ съседнитѣ на Солунъ села или, както ги нарича Филотей, „съседни варвари“ (*βαρβάρων ἐκ τε τῶν ἡμετέρων ἐσχατιῶν*. Tafrali, пакъ тамъ, 258).

При своитѣ нашествия на Балканитѣ, турцитѣ вземаха много роби и ги продаваха. На робския пазаръ въ Кандия били продавани и много българи. Въ продавателнитѣ актове на нотариуса Маноли Брешияно отъ 1381—1383 г., сега съхранявани въ венецианската държавна архива, срѣщаме имената на доста българи и български роби отъ южна Македония, съ означение на личното имъ име, народността имъ и родното имъ мѣсто. Народността на българитѣ и българкитѣ и означена обикновено съ израза: *de genere Bulgarorum* (отъ български родъ. производъ); при имената на женитѣ се срѣща прибавено просто *Bulgara* (българка); веднажъ, и при мъжко име, е употребено означението: *Bulgarus* (българинъ). Поменати сж българи отъ южна Македония отъ Прѣспа, Костуръ, Воденъ, Ливадия (Гевгелийско), Струмица, Сѣръ, Солунско (... Michali, *de genere Bulgarorum, de partibus Salonichi, de loco vocato Filocarana*) и пр. Срв. Ив. Сакъзовъ, Новооткрити документи (Макед. прегледъ, VII, кн. 2—3, стр. 1—62).

Отъ началото на XV в. е свидетелството на солунския митрополитъ Симеона за българитѣ богомили въ Солунско. Помѣстено е въ съчинението му противъ еретицитѣ (Migne, Patr. graeca, CLV). Между друго той казва, че и въ негово време още имало богомили, наричани още и кудугери и че живѣли близо до Солунъ (*ἐξ ὧν καὶ οὖν εἰσιν οἱ Βογόμενοι, ἀνθρώπων δυσσεβῆ, οἱ καὶ Κουδούγεροι καλούμενοι... ὡς καὶ πλησίον ὧντων τῇ κατοικίᾳ*). Българското село Котугери въ Воденско още носи името на тия богомили-кудугери. Богомили е имало и въ самия Солунъ презъ първата половина на XIV в. За тѣхъ ни разказва патриархъ Калистъ въ житието на Теодосия Търновски. Тѣхна учителка била калугерката Ирина, и нейнитѣ ученици Кирилъ и Лазаръ Босота отивали дори въ българската столица Търново и проповѣдвали противъ кръста, иконитѣ, брака и пр. (*Ἰνὸκκινα ηῦκκα ἐκ Βόλοῦνι Ἰρίνα οὐβὸ ἱμενε... μῖνοι ᾧ μνίχъ чѣсто тѣмо сзвѣраахоуσε. Ἐὶα οὐβὸ ἐκσεκврѣннаа ἐκσοῦ ἔρεсъ мѣсалианскоῦю ἐпѣсно навѣкши, ἐκ тѣннѣ сѣд прѣдааше ἐкскѣмъ ἱже кз ней прихѣдецимъ... ᾧ снхъ два ηῦккаа прѣидоше ἐκ Τρόνοι, Λαζάρъ ἐδίνομъ прозваніе, дроῦгомъ же Күріаль, Босота же порѣкломъ... Күріаль же... ѡвогдѣ οὐβὸ сѣтѣ хоῦлаше ἱконы, ѡвогдѣ же сѣла поπѣраше, чѣтннн же ἱ животвѣрецин кѣтъ... женѣмъ же ἱ моῦжемъ законна ἔчаше ᾧстоῦпати брака...*) Срав. изданието на В. Н. Златарски, гл. XIV).

Вести за солунскитѣ българи презъ първитѣ три вѣка на турското владичество липсватъ. Такива имаме едва отъ XVIII в. насамъ. Тѣ вече свидетелствуватъ, че въ Солунъ е имало българска колония, която не е криела народността си. Ето нѣкои отъ тия вести. Русиятъ пжтешественикъ В. Г. Барски, ако и да престолялъ въ Солунъ само единъ день, презъ 1725 г., намѣрилъ тамъ българи: „Пристанище мое, казва той, тамъ бистъ благополучно, понеже обрѣтохъ отъ своя страна знаемыхъ людей, къ тому те и Болгаровъ, и тѣи мя угощаху и наставиша на путь“ (Барскій, Странствованія, ч. I, 218). — Презъ 1760 г. се преселилъ въ Нѣжинъ (Русия): „Стоянъ Петровъ ту рецкой области з горада Салоники“ (Труды XII арх. сѣзда, т. II, 215). — Дългогодишниятъ френски консулъ въ Солунъ и горещъ елинофилъ Кузинери, отъ края на XVIII и началото на XIX в., свидетелствува, че цѣлото солунско поле (на западъ отъ града) е населено съ българи, съ изключение на с. Колакия, което е гръцко; че гръцкитѣ села почватъ на изтокъ отъ града и обграждатъ единственото тамъ българско село Киречъ-къой; че всичкото поле, гдето протича долна Струма, е българско; че цѣлата Воденска епархия е населена съ българи и пр. (Cousinéry, Voyage dans la Macédoine. Paris 1831, I, 53, 61, 77, 83, 84, 111-112 и др.). — Атанасій отъ Стагира, който въ началото на XIX в. билъ учитель по гръцки езикъ въ Виена, въ своето съчинение *Ἐπερωτικῆ*, излѣзло въ Виена 1819 г., ни разказва между друго за погръчването на българскитѣ села въ Халкидическия п-овъ, отгдето билъ

родомъ и той. „Въ Халкидика, казва той, се срѣщатъ още паланки, села, планини и др. съ български имена: Изворъ, Станъ, Ново-село и др. Запазени сж и нѣколко речи и пѣснн на грѣцки езикъ, съдържащи българскі имена, както и имена на староседелци българи. Сега тамъ нѣма жива българска душа, както ги има около Солунъ и другаде . . . Отъ това прочее се вижда, че и тукъ е имало жители българи (*ἐκ τούτων οὖν φαίνεται ὅτι ἦσαν καὶ ἐκεῖ Βούλγαροι ἐγκάτοικοι*), но тѣ били принудени отъ Църквата и мѣстнитѣ условия да се погърчатъ, защото тѣ нѣмали нито свещеници, нито църковни книги на свой езикъ. А и грѣцкитѣ обичаи тамъ се извършватъ съ голѣма явностъ и свобода; освенъ това, наблизо се намира и Света-гора, та никога не сж липсвали, нито сега липсватъ светогорски църковни отци, духовници и наставници на вѣрата“ (*Ἀθανασίου τοῦ Σταχυερίτου, Ἠλειωτικά. Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, 1819, стр. 352*).—Повечко данни за българското население въ Солунъ презъ XIX в. намираме въ бележкитѣ на Вело Негревъ, родомъ отъ с. Селце (Дебърско). Отъ тѣхъ виждаме, че по-буднитѣ солунски българи били преселенци дебрани, кичевци, крушевци, охридчани, воденчани. Още въ началото на XIX в. тѣ били групирани на еснафи, нѣкои отъ които ще да сж по-стари отъ XIX в. Така, 1817 г., терзийскиятъ еснафъ на дебранитѣ въ Солунъ си ималъ поменикъ за живитѣ и покойни членове, написанъ на български, но понеже нѣмало български свещеникъ, поменикътъ билъ преписанъ съ грѣцки букви за улеснение на грѣцкитѣ свещеници. Солунскитѣ български еснафи замислили и за училище, гдето да се учатъ децата имъ по славянски. Това било презъ 1833 г. Пръвъ учителъ станалъ нѣкой руски монахъ, по име Исай. Децата били учени на книга нашенска сиречь славянска или ти на просто вѣгарска. По-късно, отъ тия ученици излѣзли будни родолюбци, които замислили за българска църква, за девическо училище и за особена българска община. Вело Негревъ поменава въ бележкитѣ си и за печатаря и книжовника папа Теодосия отъ Дойранъ, който основа въ 1838 г. пѣрвата българска печатница въ Солунъ: *Во онова време намероваше се единъ вѣгаринъ дѣховникъ ꙗ църквата наша именемъ свѣта Гина и онъ си пожали своето народне чада защо си немаѣ книжици децата за да зчатъ; нажали мѣ се и донесе печатница за вѣквари со църковни вѣккви и со два ѡзика вѣгарски и грѣцки. Бележкитѣ дохаждатъ до 1873 г. Авторътъ имъ съветва младитѣ да не забравятъ народната искра и Кирила и Методия, които сж изворъ на наши народъ, що ни напоиле со дѣховно просвѣщение и со славянска писмене. славно имъ имѣ до вѣка. Вело Негревъ, този простъ българинъ, много напомня духа на отца Паисия. Той заврѣшва бележкитѣ си съ единъ постъ-скриптуръ отъ 6 февруарий 1874: писахъ азъ Бело Негревъ ꙗ село Селце и ви сѣ мола що згрѣши(хъ) да мѣ опростите братие, защо токмо единъ Богъ е всѣхъ грѣхъ и пакъ ви сѣ мола и ви зарочѣва за искрата и изворотъ да печалимъ и тиа по насъ що ће да оста-*

натъ подобро да ѝ искрата засилатъ и големъ ого(нъ) да ѝ направатъ... (Повече за тия бележки вж. у А. Шоповъ, Изъ новата история на българитъ въ Турция, 53-58; Д. Матовъ, Кратка расправа по етнографията на Македония, въ Псп. XXXV, 701—703; Й. Ивановъ, Българитъ въ Македония, 2-о изд., 222—225). — Българитъ, като отдѣлна народность въ Солунъ, се поменаватъ и въ първата българска география, написана отъ Неофита Бозвели и Емануила Васкидовичъ (грѣкъ) и печатана въ Крагуевацъ въ 1835 г.: *Первенствующій градъ е Солунъ... и нахождатся до 70,000 жители които са 30,000 Търцы, 20,000 Евреин, и 20,000 Грецы, и Българи* (стр. 29). Общо за Македония е казано: *жители, Грецы, Българи, Къцовласи, всѣк восточноблагочестивы, и мѣло Могаметане, и Евреин* (стр. 29). — Презъ 1836 г. пжтувалъ изъ Македония Гризебахъ, професоръ въ Гетингенския университетъ. Покрай флората, главенъ предметъ на неговитъ изучаваня, интересували го и народитъ. Той дава точно разпредѣление на народноститъ по езикъ. Ето само нѣколко извадки, които засѣгатъ грѣкко-българската езикова граница въ Солунско: „На 24 юний, въ 6 часътъ сутринта, тръгнахъ отъ Солунъ и съ четириконна пощенска кола ударихъ по пѣтя за Воденъ... Предъ Вардаръ-капия срѣзнахме множество групи селяни въ българска носия, които идѣха въ града да продаватъ своитъ произведения. Отъ Солунъ на западъ вече не се слуша грѣкки езикъ, защото оттукъ та до албанскитъ гранични планини живѣятъ българи (*Westlich von Salonichi hört man die griechische Sprache nicht mehr und Bulgaren wohnen hier bis zum albanischen Grenzgebirge*. A. Grisebach, *Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839*. Göttingen 1841, II, 65). — Рускиятъ славистъ В. Григоровичъ, който пжтувалъ изъ Македония презъ 1844-1845 г., отбелязва въ Солунъ само въ махалата Св. Атанасий сто български кжщи: „Несмотря на близость болгарскихъ поселеній, въ Солунѣ мало постоянныхъ жителей Болгаръ. Въ махалѣ (части города) св. Афанасія находится только сто домовъ, имъ принадлежащихъ. Большинство жителей составляютъ Евреи разныхъ сектъ и Турки; за тѣмъ македонскіе Валахи и Греки живутъ здѣсь въ весьма близкомъ между собою сходствѣ... Болгаре, какъ постоянные жители, весьма легко смѣшиваются съ Греками отъ вліянія греческаго образования и господствующаго въ городахъ Македоніи пренебреженія къ имени ихъ. Мнѣ особенно важно было сближеніе съ рабочими пришельцами изъ Болгаръ. Такихъ очень много въ Солунѣ. Особенно изъ Дебра и Битоля“. (Очеркъ путешествія, 2-о изд., 89). За близката солунска околность Григоровичъ казва: „Отъ Солуня до Енидже лежатъ въ горахъ села... Поселеніе ихъ преимущественно болгарское, которое начинается у самага Солуня, съ западной стороны“ (стр. 91)... „Водена (прежде Эдесса)... заключаетъ народонаселеніе смѣшанное, котораго главную часть однакожъ составляютъ Болгаре... Въ городѣ обозрѣлъ я 9 церковей, и новоучрежденное греческое училище, гдѣ, замѣтно, одни лишь болгарскія дѣти“ (стр. 93).

Английскитѣ филантропки Мекензи и Ерби сж оставили много важенъ пжтопись изъ славянскитѣ области на Европейска Турция. Великиятъ Гладстонъ, въ предговора къмъ второто издание на тѣхната книга, за последната казва: „Ни единъ дипломатъ, ни единъ консулъ, ни единъ пжтешественикъ не е направилъ такъвъ цененъ приносъ въ нашитѣ сведения за славянитѣ въ Европейска Турция, както този приносъ, който направиха мисъ Мекензи и мисъ Ерби“. Въ Македония тѣ сж пжтували презъ 1863 г. „Солунъ, казватъ тѣ, припада географски на България; съ други думи, Солунъ е едно отъ пристанищата на оная страна, чието население говори славянски и се простира отъ Бѣло-море до Дунава. Самиятъ градъ е единъ отъ пунктоветѣ на етнографската граница, която дѣли, въ тая часть на Европейска Турция, славянското население отъ грѣцкото. Тая граница съвпада донѣйде съ старинския римски пжтъ между Солунъ и Охридското езеро; но освенъ това българското население се спуща на нѣколко мили още пд на югъ отъ *Via Egnatia*“ (G. M. Mackenzie and A. P. Irby, *Travels in the Slavonic provinces of Turkey-in-Europe*. London 1867, 18—19).

Презъ срѣдата на XIX в. между по-просвѣтенитѣ българи на солунската българска колония се издаватъ братята Дингови, родомъ отъ изгореното още преди единъ вѣкъ воденско село Държилово. Кирякъ Динговъ ималъ въ Солунъ печатница. Братовата му пкъкъ дъщеря Славка отворила първото българско училище въ Солунъ въ 1865 г. Въ Динговата печатница излѣзло недѣлно евангелие по долновардарски български говоръ, въ тѣй наречената Вардарія. Евангелието е печатано съ грѣцки букви. Преводачъ му билъ отецъ Павелъ, родомъ отъ с. Кониково, 10 километра западно отъ Вардара. Грѣцкитѣ духовни власти, признавайки българщината на населението въ тая непосредна солунска областъ, сж тѣрпѣли употрѣбата на българско евангелие срѣдъ своето паство. Ето заглавниятъ листъ на това евангелие, който предаваме съ български букви: „Евангелие на Господа Бога и спаса нашего Иисуса Христо, сига ново типосано на богарско йезикъ, за секоа неделя отъ година до година со редъ. Преписано и диортосано (= изправено) отъ мене Павелъ иромонахъ, божигропски протосингелъ, родомъ Воденска епархия отъ село Кониково. Солонъ, щампа Кирякова Държиленъ 1852“. Въ областъта Вардария, чиито български южни села допиратъ до самия бѣломорски брѣгъ въ Солунския заливъ, се ширѣли и други български преводи на недѣлното евангелие, останали непечатани, но употрѣбавани въ църковна служба. Единъ отъ тия ржкописи, написанъ отъ Евстатия Киприади презъ 1863 г. въ с. Колакия<sup>1</sup>, се

<sup>1</sup> Колакия или Кулакия, седалище на епископъ, до преди последнитѣ войни бѣше единственото грѣцко село посрѣдъ българскитѣ на долния Вардаръ. Въ една негова махала селянитѣ тогава бѣха още двуезични, т. е. говорѣха въ кжщи грѣцки и български.

намира въ наши ржце. Заглавния ъ листъ, предаденъ съ български букви, гласи: „Господиново, и сфетáго евангѣлио, на Бóга нáшого гóлемата цр̀кфа християнофъ, искáрено на бугарцко изикъ тувáшно зборъ на Вардария, за уфъ недѣлите, с̀ти, за гудината и за с̀ти празницити голѣмите, за цѣла годíна за литургíята. Сà писáло утѣ Евстáтио Киприади уфъ селóто Колакíя на 30 ноёмврио мѣсицъ 1863“. Втори подобенъ ржкопись, писанъ отъ сжщата ржка, билъ намѣренъ отъ френскитѣ войски въ Солунско презъ време на Свѣтовната война. Той ще бжде обнародванъ отъ френскитѣ слависти Мазонъ и Вайанъ.

Тукъ нѣма да изреждаме по-новитѣ вести за българитѣ въ Солунъ и неговата околностъ. Ще кажемъ само, че презъ втората половина и особено презъ последната четвъртъ на XIX в. българщината въ Солунъ закрепна, защото съ подигането на гръцко-българския въпросъ и съ създаването на българска държава българскиятъ националенъ духъ се окрили и елинизацията на солунскитѣ българи се спрѣ. Въ последната година на турското господство въ Македония (1912 г.) българитѣ въ Солунъ наистина броеха само 10,000 души, но тѣхната търговска, просвѣтна и културна мощъ бѣше високо подигната и тѣ се ценѣха заслужено отъ врагове и отъ приятели. Освенъ прѣснато, българитѣ въ Солунъ имаха вече четири свои махали съ повече или по-малко български колоритъ, съ четири свои църкви подъ ведомството на българската екзархия, съ българска църковна община, съ основни училища, съ мжжка и девическа гимназия, търговска гимназия, пансион, печатници, книжирници, вестници, списания, аптеки, лѣкари, съ видни търговски кжщи и пр., нѣща за които се говори въ други статии на тоя сборникъ. Що се отнася до българското население въ солунския близъкъ хинтерландъ, то държеше първо мѣсто. Така, солунската каза, безъ града, броеше кр̀гло 18,000 българи, 9,000 гърца, 4,000 турци; Ениджевардарската — 20,000 българи, 12,500 турци, 1,000 власи, 1,600 разни; Гевгелийската — 20,000 българи, 14,000 турци, 9,000 власи, 1,000 разни; Кукушката — 17,500 българи, 18,000 турци, 500 разни; Лжгадинската — 8,300 българи, 19,500 турци, 9,000 гърци, 500 разни. Следъ Балканската и Свѣтовната войны горнитѣ отношения на народноститѣ се измѣниха коренно: току-речи ц̀лото турско население въ Солунъ се изсели, голѣма частъ отъ еврейското население въ Солунъ сжщо (въ 1912 г. то достигаше до 65000 души, половината отъ всичкото население), частъ отъ българското, главно отъ Кукушката каза; гръцкото население се засили много съ преселенци отъ Тракия, Мала-Азия и България.

ДИМИТЪРЪ МИРЧЕВЪ

## БЪЛГАРСКАТА КНИГА ВЪ МАКЕДОНИЯ

### I.

Да се говори за книгата на единъ народъ, значи да се говори за неговата култура. Защото книгата е единъ отъ най-мощнитѣ фактори въ културния животъ на единъ народъ; тя е главниятъ и основенъ лостъ на духовния му напредѣкъ. Книгата е онова универсално сръдство, което въ широкъ масщабъ обслужва духовния обмѣнъ на народитѣ и прави възможни тѣхнитѣ културни сношения; безъ книгата е невъзможна духовната цѣлостъ на чловѣчеството, нито единството и цѣлостта на единъ народъ. Само чрезъ книгата се разрастватъ и развиватъ потенциалнитѣ сили на единъ народъ, които го обособяватъ, като отдѣлна етническа и културна единица и като равноправенъ членъ на човѣшкото семейство. Книгата е културно благо, даръ божественъ за чловѣчеството. Изобретението на книгата е най-великиятъ подвигъ на човѣшкия гений; тя е факелтъ, който освѣтлява тъмнитѣ пжтища на чловѣчеството. Собствено, прогресътъ на чловѣчеството датира отъ изобретението на книгата. И, ето защо, днесъ книгата съставлява истински култъ предъ очитѣ на цивилизованитѣ народи.

### II.

Българскиятъ народъ не е лишенъ отъ тоя божественъ даръ. Той доста рано се е сдобилъ съ това творческо културно сръдство.

Основателтъ на българската книга въ Македония е Климентъ, единъ отъ ученицитѣ на двамата солунски братя, славянски равноапостоли Кирилъ и Методий.

Въ западна Македония, въ областта Кутмичевица<sup>1</sup>, дето Климентъ билъ изпратенъ въ 886 г. отъ князь Бориса, да разсажда славянска просвѣта, проявилъ широка плодотворна религиозно-просвѣтителна дейность. Проникнатъ дълбоко отъ значението на своята апостолска мисия, Климентъ се е предалъ съ всичката мощъ на своята

<sup>1</sup> Область Кутмичевица днесъ нѣма. Въ времето, за което става дума, тя е обхващала днешната Западна Македония съ градоветѣ: Охридъ, Битоля, Воденъ, Костуръ и Южна Албания (на югъ отъ р. Шкумба, която, както Епиръ, Тесалия и Пелопонесъ, въ IX вѣкъ била населена съ славяни)—вж. съч. „Св. Климентъ Охридски“ отъ професоръ Ив. Снѣгаровъ, стр. 16.

душа да служи на великото дѣло. Тукъ той неуморно поучавалъ народа, отварялъ училища, въ които готвѣлъ свещеници, училъ на четмо и писмо деца и възрастни, проповѣдвалъ на народенъ езикъ въ църквитѣ и така затвърдявалъ скоропокрѣстения народъ въ истинитѣ на християнската религия, а въ свободно време писвалъ книги. Така Климентъ станалъ пръвъ български учителъ и писателъ. Той ималъ около 3500 ученика. Въ Охридъ Климентъ построилъ манастиръ „Св. Пантелей“, който билъ огнище на просвѣта. За голѣмата му ревностъ и преданостъ на религиозно-просвѣтното дѣло, царь Симеонъ въздигналъ Климента въ чинъ епископъ и го назначилъ на епархията Велика съ седалище Охридъ. Така Климентъ станалъ и пръвъ епископъ на българска земя, съ което се турнало начало на националенъ животъ въ българската църква.

Книжовната дейностъ на Климента се документира съ много книжовни трудове. Той написалъ: 1. Житие на Методия, 2. Похвално слово за Кирила и друго за двамата братя, Похвални слова за св. Богородица, за св. Ив. Кръстителя, 3. Писалъ Поучения за господскитѣ и богородичнитѣ празници, всички писани на простъ ясенъ български езикъ, достъпенъ и за най-простия българинъ. Климентъ превърналъ суровата българска речъ въ свещенъ езикъ. Климентовитѣ съчинения сж били преписвани отъ многобройнитѣ му ученици и прѣскани изъ цѣла Македония и България, па тѣ минали предѣлитѣ на българското отечество отпосле и били разпространени и въ Русия. Така, лжчитѣ отъ просвѣтата се прѣскали отъ Кутмичевица въ цѣлото българско отечество. А Климентъ пѣкъ, като пръвъ български учителъ, епископъ и писателъ, заема такова мѣсто въ историята на българското просвѣщение, каквото мѣсто заематъ равноапостолитѣ Кирилъ и Методий въ просвѣтата на цѣлото славянско племе.

„Грамадното значение на Климента въ нашата културна история ще схванемъ, ако се пренесемъ далечъ назадъ въ епохата на повече отъ десетъ вѣка, когато мракъ и невежество е владѣло на българската земя; когато младопокрѣстениятъ народъ е билъ въ ржцетѣ на грѣцкото духовенство и подъ силното влияние на Византия и нейната култура. Християнството могло да стане сила за самобитенъ животъ въ България само чрезъ българското училище, чрезъ българската писменостъ. „Именно, Климентъ донесълъ искрата, която запалила факела на българската просвѣта, и съ това се явилъ спасителъ на България“ ... „На неговия импулсъ се дължи бързиятъ разцвѣтъ на България: Борисъ и Климентъ сж творцитѣ на българската народностъ. Въ срѣднитѣ вѣкове България бѣше огнище за просвѣта на православнитѣ славяни: Климентъ запали това огнище... Като пръвъ епископъ българинъ, Климентъ е родоначалникъ на



българската йерархия. Неговото дѣло се явява незилблема основа на българската църква. Той ѝ далъ силата да бжде крепостъ на българската народностъ противъ бури и сътресения презъ 10 вѣкове...

„Изобщо, св. Климентъ може да се счита за първообразъ на всѣка народополезна дейностъ—образецъ за учителя, свещеника и общественика. Той е символъ на самобитната българска култура. Неговия духъ е онази таинствена сила, която е запазила българския народъ пълненъ съ жизнени сили, въпрѣки преживѣнитѣ отъ него катастрофи; която го възкресила отъ всѣкаква духовна смрътъ и му вдѣхнала огненъ устремъ къмъ свѣтлина и свобода“.<sup>1</sup>

И наистина, следитѣ на религиозната и просвѣтителна дейностъ на Климента сж били толкова дълбоки въ душата и съзнанието на българското население въ Македония, че има данни да се твърди, какво у него националното съзнание не е угаснало и при най-тежкитѣ исторически превратности. Духътъ на Климента презъ дългитѣ вѣкове на тъмното робство се е носѣлъ изъ всички краища на Македония; той и до днесъ живѣе въ душата и паметъта на населението въ Охридъ и Охридско. Най-голѣмиятъ празникъ и до днесъ на охридчани е Св. Климентъ; въ молбитѣ си за помощъ отъ всѣкаква напасть тѣ се обръщатъ къмъ Св. Климента: „Златнио, той, ке ни помогитъ“. Климентъ е ходатай предъ Бога за това население.

Презъ XVIII в. положението на българския народъ е едно отъ най-отчаянитѣ. Въ първитѣ вѣкове на робството все още народътъ е запазилъ нѣкои слаби политически и граждански права, главно въ балканскитѣ селища; пазѣлъ е още спомени за националната, политическа и духовна независимостъ и се чувствувалъ още като народъ; но следъ всички опити да сломи веригитѣ на робството и да замѣни своето нещастно сжществувание съ по-сносенъ животъ, като не сж успѣли, той заплатилъ скжпо за своето непокорство и бунтарство. Суровиятъ тиранинъ безпощадно почва да унищожавя последнитѣ останки отъ моралното и материалното достояние на българина. А което оставало, довършвали го гърцитѣ. Това е времето на най-голѣмитѣ опустошения, кланета, потурчвания. Културното ниво на българския народъ е едно отъ най-низкитѣ. Интелигенция, въ най-скроменъ смисълъ на думата, не сжществувала. Народътъ, затворенъ въ себе си въ първобитнитѣ традиции на своя семеенъ и общественъ битъ, не чувствува никакви духовни подтици. Той не се съзнавалъ дори и като народъ, така че могло да се каже за него, както забелязва М. Дриновъ, „*lasciate ogni speranza*“ (оставете се отъ всѣкаква надежда)<sup>2</sup>. Но въ това най-усилно и най-черно робско време българскиятъ духъ и съзнание въ Македония не сж угаснали. Въ началото на XVIII в. Велко Поповичъ отъ Кратово, преселенъ презъ 1690 г. въ Австрия за-

<sup>1</sup> Иванъ Снѣгаровъ, „Св. Климентъ Охридски“, стр. 33—34.

<sup>2</sup> М. Дриновъ, Съчинения, т. I, стр. 116.

едно съ сръбския патриархъ Арсеній Черноевичъ, работилъ е за сръбското възраждане и преписвалъ книги. Въ една отъ тѣхъ въ 1704 година той пише:

Сѣ книга избрана различными слови, чрътахъ ю оу Къдмискои вароши дѣакъ Вѣлко Поповичъ штъчство же штъ Българскіе земли штъ места Кратова<sup>1</sup>. Велко Поповичъ, макаръ и да работѣлъ въ сръбска сръда и за сръбското възраждане, не забравилъ, че е българинъ штъчствомъ штъ Българскіе земли. Кой сърбинъ би се писалъ, че е отъ штъчствомъ штъ Българскіе земли? Трѣбва тукъ да забележимъ и твърде интересния фактъ, че най-големата книжарница, може би, единствена на църковнославянски книги въ 1569 година е била въ Скопие, на скопския гражданинъ Кара-Трифунъ (ib., 494 стр.). Съ Кара-Трифунъ работилъ софиянецътъ Яковъ Крайковъ (Трайковъ), който дава следнитѣ обяви въ напечатанъ отъ него псалтиръ:

И аще комоу коиа потреба, въхоцетъ отъ светыхъ книгъ, то вса сѣ соугъ принисена въ место Скопїе оу Каратрифюна (ib., 497 стр.).

Има много още данни, които свидетелствуватъ по несъмненъ начинъ, че българското съзнание не било заглѣхнало съвсемъ въ Македония.

Отъ Македония е първиятъ български писателъ отъ новото време, който въ 1741 година въ Виена извади първата българска печатна книга. Това е Стематография отъ Христофоръ Жефаровичъ, родомъ отъ Дойранъ. Сърбитѣ считатъ Жефаровича за пръвъ сръбски писателъ, а Стематографията за първа своя печатна книга, макаръ, че е писана на църковнославянски езикъ (руска редакция), на който е писана и историята на Паисия; макаръ че и самъ той е роденъ въ Македония; макаръ още, че тѣхниятъ карловчки митрополитъ Павелъ Ненадовичъ (1749—1768) съ едно посвещение, което вписва въ книгата, опровергава категорично нелепостъта на това твърдене. Ето го:

Бѣгшпочтенномъ  
Госпѣдинъ  
Христофѣосъ Жефѣровичъ  
овцій народекомъ зѡграфъ  
ревнителю Отчѣства Болгарскагѡ,  
Любителю цѣтѡа Іллѣрїческагѡ  
за книгѡ Ёйже йма  
знаменій, йлѣ Оръжїй Іллѣрїческихъ изображенїе  
Павелъ Нѣнадовичъ шкѡлаз иногда  
Карловачкихъ Козачискихъ ученикх ѡ среодѣа  
сїе воспїсаетъ

Ако Жефаровичъ бѣше сърбинъ, митрополитъ Ненадовичъ не би го нарекълъ ревнителю Отчѣства Болгарскагѡ.

<sup>1</sup> М. Дриновъ, Съчинения, т. II, стр. 441.

Стематографията на нашия писателъ съдържа ликове на български и сръбски царе и светци, а така сжщо и изображение на гербоветъ на всички славянски земи<sup>1</sup>. Подъ всъки гербъ Жефаровичъ помѣства съответно стихотворение, което характеризира всъки славянски народъ и загатва за неговата историческа сждба. Между другото, за българитъ пише: *Народъ вѣцше силани неже разномѣ славенѣ ѿ части ѣ правителствѣ склоненїѣ*<sup>2</sup>.

Стематографията има важно значение за насъ, не само съ изображенията въ нея, но и съ тенденцията на автора да пробуди патриотично чувство у народа. Нѣма съмнение, че тя е оказала въздействие и на отца Паисия. Тя е съставена по образа на *Stemmatographia* на дубровчанина Павелъ Ритеръ.

Тия факти ни показватъ, какво това сж първитъ признаци на национално пробуждане. Та трѣбва безусловно да се съгласимъ съ твърденето на М. Дриновъ, че възраждането на българския народъ дойде отъ Македония:

„Това не трѣбва да очудва никого, защото изобщо може да се каже, че македонскитъ българе сж захванали да се събуждатъ по-рано отъ източнитъ. Доста е да си намислимъ, че македонци сж: и Паисий, отъ когото се захваща историята на българското възраждане, и Кирилъ Тетовецъ Пейчиновичъ, авторътъ на една отъ първитъ печатни български книги, която е издадена още на 1814 г. въ Будинъ, и Неофитъ Рилски, патриархътъ на българскитъ учителъ, и Христанки Павловичъ Дупничанинъ, и Иоанъ Димитриевичъ Охридянинъ, единъ отъ първитъ български книгоиздатели въ Цариградъ“<sup>3</sup>. „Съзнанието за народностъ и просвѣта най-рано трепна въ западнитъ наши крайнини“, говори г. А. Теодоровъ<sup>4</sup>.

Прочее, съ пълно право можемъ къмъ македонската книга да причислимъ историята на Паисия: *Исторїа славеноболгарская ѿ народѣхъ и ѿ царѣхъ и свѣтѣхъ болгарскихъ и ѿ всехъ дѣланїа и бытїа болгарская. Собрано и нареждено Паисїемъ іеромонахомъ (бывшаго во свѣтѣй горы Яѳонскїа отъ епархіи самоковскїа) въ лѣто 1762 на ползу роду болгарскому.*

Паисий е роденъ въ македонската частъ на Самоковската епархия, но не е издирено и установено, кое именно селище е родното му мѣсто. Какво направи Паисий съ своята история? На тоя въпросъ ето какъ отговаря М. Дриновъ: „Въ лицето на Паисия ние имаме единъ отъ примѣритъ, които показватъ, що може да направи единъ човѣкъ за цѣлъ народъ“<sup>5</sup>. Да, Паисий възроди единъ народъ; той влѣ жива

<sup>1</sup> Тия изображения намираме въ църквата на Рилския манастиръ, сигурно, взети отъ сжщата „Стематография“.

<sup>2</sup> А. П. Стоиловъ, „Български книжовници въ Македония“, стр. 12.

<sup>3</sup> Съчинения, отъ М. Дриновъ т. II, стр. 426—427. Вижъ и „Българитъ въ Македония“ отъ проф. Йорданъ Ивановъ, стр. 84—86.

<sup>4</sup> Българска литература, стр. 98.

<sup>5</sup> Съчинения, т. I, стр. 117.

вода въ мъртви жили. Думитѣ и мислитѣ му подействуваха като свѣткавица въ мракъ, разкъсаха мрачното було на едно грубо невежество, и страхътъ, отчаянието и апатията се обърнаха на пламенно въодушевление. Паисий ясно очерта задачитѣ на своитѣ последователи: национално свѣстяване и възстановяване на църковната и политическа независимостъ на българския народъ. Задачи, за които и днесъ се боримъ и, безспорно, ще ги осъществимъ всецѣло. Паисий създаде свои последователи—ратници на тия задачи. Най-близъкъ по време и дейность въ Източна България се явилъ Софроний, Врачански епископъ, който продължилъ пръвъ дѣлото на Паисия. Въ Македония голѣми ратници за свѣстяването на народа се явиха хаджи Иоакимъ Кърчовски, роденъ около половината на XVIII вѣкъ въ с. Осломеви (Кичевско) и неговия пръвъ ученикъ Кирилъ Пейчиновичъ, роденъ въ с. Теарци (Тетовско). Нѣмаме данни, отъ които да се види, че тѣ сж били облѣхнати отъ идеитѣ на Паисия. Националното съзнание у тия голѣми македонски радетели се е пробудило съвсемъ спонтанно, или по-добре да кажемъ, то никога не е било заглѣхнало; тѣ сж го засукали съ майчиното си млѣко.

Хаджи Иоакимъ Кърчовски е сжщински апостолъ на българската просвѣта и национално свѣстяване. Той не пропуска случай да изповѣда и да подчертае българската си народность. Най-напредъ той е билъ учитель въ Дебърския манастиръ „Св. Иванъ Предтеча“ — „Бигоръ“, а после и въ самия градъ Кичево, отдето носи и името си Даскалъ Кърчовски. Той е живѣлъ още и учителствувалъ въ Криворѣчна Паланка въ Самоковъ и въ Кратово, дето билъ по-дълго време. Тукъ той училъ въ частно свое училище на църковно-славянско четмо и писмо, не само момчета, но и момичета. Хаджи Иоакимъ обикалялъ между Щипъ и Кюстендилъ градове и села заедно съ синоветѣ си Георги и Давидъ за да служатъ и проповѣдватъ по българскитѣ църкви и параклиси на „простѣйшия языкъ Болгарски“, както той пише.

Хаджи Иоакимъ умрѣлъ около 1820 година. Твърде голѣмо значение има неговата книжовна дейность. До сега сж познати четири труда на хаджи Иоакима, печатани въ Буда-Пеща:

1. Повестъ рѣди страшнаго втораго пришѣствіа Хрїстова собранаа ѿ различныхъ сѣтыхъ писаниахъ и приведена на простѣйшій языкъ Болгарскій ползованіа рѣди простѣйшихъ чловѣковъ и некнижныхъ списанаа ѿ хаджи Иоакима даскала и преведена на типъ потценіемъ господара кірх хаджи Пеща ѿ Щипъ и кірх хаджи Станко ѿ Кратово и кірх Димитрій Філіповичъ ѿ Стри-Дерѣ Паланка за дешевное ѿхъ спасеніе настоятель вѣсть Димитрій Івановичъ Звзрѣа ѿ Гечница<sup>1</sup>. Въ Бѣдинкъ градѣ писмены Кралев: Бѣсѣчилища оунагарского 1814.

<sup>1</sup> С. Сѣчища (Тетовско).

2. Сѣа книга глаголема **Мытарства** преведеса трѣдомъ **Благоговѣй-**наго въ монаскѣхъ пречестнѣйшаго г. **Іоакима** дѣскала **Крѣчовскаго**. Иждивеніемъ же православныхъ христіанъ **Штипскихъ** и прочихъ градовъ **Болгарскихъ** за дешевное ѣхъ спасеніе напечатиса настояніемъ **благодотенородныхъ** господаровъ **Димитріа Філіповича** жителѣа и кѣпца **Кратовскаго** родомъ изъ **Егри-Дере** **Паланка** и **Димитріа Звѣзѣа** **Бечичанина**. Въ **Бѣдинѣ** градѣ. Печатано писмены **Кралевск.** **Осниверситета** пѣр. 1817 г.

3. Чѣдеса **пресвѣтѣа** **Богородици**. 1817.

4. **Различна** позчителна **наставленіа** **сочиненіа** **іеромонахомъ** **іоакимомъ** **хаджи**, **настояніемъ** **почтенороднаго** **гѣсподарѣ** **Нешы** **Марковича** **родомъ** **отъ** **Кратова**. Въ **Бѣдинѣ** градѣ. 1819<sup>1</sup>.

Важно е тукъ да се отбележи, какво отъ заглавието на книгитѣ се вижда, че тѣхното издание ставало съ подкрепата на наши сънародници, родомъ отъ **Щипъ**, **Кратово**, **Егри-Паланка**, или, както е казано тамъ, **Щипскихъ** и „**прочихъ** **градовъ** **Болгарскихъ**“. Тоя фактъ предъ насъ открива националното съзнание и пробуденото родолюбие у нашитѣ сънародници въ Македония. Но, поддрѣжка за изданията си хаджи **Іоакимъ** намиралъ и въ други български градове вънъ отъ Македония. Спомощници за 3-та и 4-та книги сж отъ градоветѣ: **Кратово**, **Самоковъ**, **Дупница**, с. **Рила**, **Паланка**, **Кочани**, с. **Кокосинъ** (**Кумановско**), **Скопие**, **Струмица**, **Пловдивъ** (**Вълко Чорбаджи** далъ 600 гр.), **Нишъ**, **Лѣсковецъ**, **Щипъ**, **Ново-село** при **Щипъ** (то само дало 500 гроша); **Щипскитѣ** села: **Балванъ**, **Варсаково**, **Неманица**, **Стануловци**, **Доляни**, **Овчеполския** **манастиръ** „**Гюрище**“, **Шлегово** (**Кратовско**); **Кумановскитѣ** села: **Довезенци** и **Пезово**; **Дебърскитѣ** голѣми села: **Гаре**, **Тресанче**, **Лазарополе**, **Галичникъ**, **Гостиваръ**; **Горна-Джумая** — всички означени на заглавнитѣ страници на книгитѣ.

Разглеждайки езика на книгитѣ, нашиятъ историкъ **М. Дриновъ** се изказва, че първата печатна книга на новобългарски езикъ е тая на **Хаджи Іоакимъ Крѣчовски** отъ 1814 година, а друга следъ нея „**Огледало**“ на **Кирилъ Пейчиновичъ**, печатана следъ две години<sup>2</sup>.

Заглавията на книгитѣ, наистина, сж писани на църковнославянски езикъ и правописъ. Но вътре текстътъ е на чистъ новобългарски езикъ отъ Западна Македония.

За да видятъ читателитѣ до колко наистина той е чистъ български езикъ, ние навеждаме тукъ единъ кжсъ отъ първитѣ страници на **Митарствата**, както е писанъ съ църковно славянска азбука.

Єлате сичкии христіаны чѣда **Божій** да чѣеме и да видиме, защо е много страшно кѣга човѣци оумираатъ: и мѣжи и жени ѿ десетъ години вишніе; тамъ секого тражатъ а много страшно на тѣа цю чинатъ грѣхъовы и живеатъ какъ беземни довнци немаатъ страхъ ѿ Бога. охъ! тежко и горко на тѣа христіаны кои не слѣшатъ, цю ги оучи **Хрѣтосъ** оу стѣе **Єван-**

<sup>1</sup> Б. Ангеловъ, Българска литература, стр. 30, София, 1924 г.

<sup>2</sup> Съчинения, т. II, стр. 481.

геліе. Хрѣтосъ ны вика и ны зове на небо : тамъ да сме при него, да живееме со съ ангели и со сите стїи заедно ; ама како може да идеме тамъ ? Така можеме да вѣрваме чиство, що ны оучи Хрѣтосъ оу негово стѣе Евангеліе ; онъ казѣе, кѣ да виде страшенъ сѣдъ, и кѣ да оживеатъ сите, що се оумреле и кѣ да излезатъ ѿ гробѣвете и кѣ да ги сѣди Хрѣтосъ сите и мъжи и жени за сите грѣховъ. . .<sup>1</sup>

Както се вижда отъ наведения кжсъ, езикътъ на „Митарства“ е много по-чистъ, по-нареденъ отъ „Кириакодроміона“ на Софрония, печатанъ въ 1806 г., чийто езикъ е църковнославянски. И споредъ това, Дриновъ е правъ, като казва, че първата отъ книгитѣ на хаджи Иоакима трѣбва да се смѣта първа печатна новобългарска книга.

Макаръ книгитѣ на йеромонаха хаджи Иоакима да се ограничаватъ въ тѣсния ограниченъ кръгъ интереси въ рамкитѣ на една религиозно морална книжнина, не може да се откаже, че въ тѣхъ вѣе духъ на пробудено национално съзнание. Ако, обаче, личната и книжовната дейность на Кърчовския Даскалъ, както и на неговия ученикъ Кирила Пейчиновича, не създадоха едно просвѣтително национално движение въ Македония, причината трѣбва да търсимъ въ липсата на учебна книжнина, която би улеснила откриването на новобългарски училища. Но за това пѣкъ проповѣдитѣ въ църквитѣ на „препростѣйши български“ езикъ на хаджи Иоакима и синоветѣ му, както и на Пейчиновича, отхраниха най-напредъ тамъ, въ Северна Македония, идеята за национална църква. Известно е, че първи скопняни въ 1829 година поискаха да си иматъ български владика — „родна болгарина“.

Кирилъ Пейчиновичъ, ученикъ на хаджи Иоакима Кърчовски въ манастиря „Св. Иванъ Бигоръ“ въ своята дейность върви по стѣпкитѣ на учителя си. Младъ още станалъ монахъ, после йеромонахъ и игуменъ въ Марковия манастиръ „Св. Димитрий“, като къмъ 1817 год. възобновилъ западналия Лешечки манастиръ „Св. Атанасъ“, за която целъ пожертвувалъ цѣлия си имотъ. Манастирътъ станалъ просвѣтително огнище на северозападнитѣ краища на Македония. Пейчиновичъ въ манастирскитѣ килии събиралъ на учение момци да ги учи на простѣйшимъ языкомъ долинѣ Мѣссин. . .

Но, той не се ограничилъ само съ учителската дейность, а е и написалъ нѣколко книги:

1. Книга сіѣ зовомаѣ Огледало шписасѣ ради потреби и ползованіѣ прѣпростѣйшимъ и некнижнимъ языкомъ Болгарскимъ долинѣ Мѣссин многогрешнымъ въ іеромонастѣхъ и недостойнѣйшимъ игуменомъ Марковаго монастыря иже во Скопїе оу Маркова река храма стѣго великомъченика Дититриѣ Кѣрилахъ Тетоецѣхъ Пейчиновичѣхъ ѣ видасѣ на тѣхъ иждивеніемъ благоговѣйнаго во священникѣхъ Гѣна Коста Стошича попа ѿ призрена града. Въ Бѣдинѣ градѣ. Писмены Кралевск. Оуниверситета пер. 1816.

<sup>1</sup> М. Дриновъ Съчинения, т. II, стр. 482.

2. Книга глаголемая Оутѣшеніе Грѣшнымихъ приведена на прости языкѣ ѿ Кѣрила изомонаха вышшаго игѣмена въ монастырѣхъ Дашечкаго Сѣтаго Атанасіа въ тѣпѣхъ Голзскій при хаѣи папа Теодосіа архимандрита Синаитскаго въ лѣто 1840.

Книгитѣ на Пейчиновича се движатъ, както и тия на Йоакима Кърчовски, въ крѣга на религиозно-нравствени понятия; но тѣ сж важни за насъ не откъмъ тая страна, а откъмъ желанието на автора да изтъкне и подчертае демонстративно своята народность, и затова въ Огледало пише:

Описася рады потребы и ползованія прѣпростѣишыхъ языкохъ болгарскимъ долниа Миссиѣ.

Разбира се, че тоя прѣпростѣиши езикъ разкъсвалъ тъмното було отъ очитѣ на народната маса и е будѣлъ жажда у нея да се учи на своя езикъ и на него да чува словото Божие въ църквитѣ, а това не е малка заслуга. Ние по-горе казахме, че като резултатъ на това бѣ искането на скопияни още въ 1829 год. на български владика. Съ други думи, тѣ първи подигнаха завесата на църковния въпросъ и поставиха неговото начало.

Но, не само наши родни писатели свидетелствуватъ за народността на македонското славянско население, а и небългари урожденци на Македония. Въ 1794 г. излѣзе една книга подъ насловъ Четириезични речникъ — грѣцко-български, влашко-албански разговорникъ, печатанъ въ Венеция<sup>1</sup>, съставенъ отъ попъ Данаилъ, цинцаринъ, родомъ отъ Мосхополъ (Корчанско). Попъ Данаилъ билъ учителъ и като такъвъ е билъ голѣмъ грѣкофилъ; той намира въ Македония само тия народности и за тѣхъ съставя речникъ съ цель, чрезъ него да изучатъ тѣ грѣцки езикъ. Ние споменаваме тукъ тази чужда книга, защото въ нея печатано е представенъ българския езикъ отъ онова време и, второ, заради нейната голѣма важность. Четириезичния речникъ на попъ Данаила е послужилъ като единъ сигуренъ и неоспоримъ документъ при изучването езика на македонскитѣ българи отъ проф. А. М. Селищевъ за неговитѣ „Очерки по Македонской диалектологіи“ (т. I, Казань, 1918 г.). За Селищева речника на попъ Данаила има твърде голѣмо значение за опредѣление етническата принадлежность на славянското население въ Македония, понеже той е чистъ отъ всѣкакво външно влияние. Изъ речника Селищевъ навежда неопровержими факти за българската народность на македонскитѣ славяни.

Другъ единъ писателъ, македонецъ, съ голѣми заслуги въ книжнината и развоя на българското училище и просвѣта е Неофитъ Рилски, роденъ въ 1793 г. въ с. Банско (Разложко). Препоржчанъ на В. Априлова отъ Търновския митрополитъ Илариона поради добрата

<sup>1</sup> Вижъ „Македонски прегледъ“, год. I, кв. IV, стр. 105.

му подготовка и дарба за учителъ, Неофитъ станалъ уредителъ на издигнатото отъ В. Априловъ Габровско училище, което стана разсадникъ на новото училище въ България, а и въ Македония, съ нова програма и метода на обучението, и съ това се даде голѣмъ тласъкъ на учебното дѣло и умственъ напредъкъ. Неофитъ стана първия домашенъ педагогъ—„патриархъ на учителитѣ“, както го нарича Маринъ Дриновъ (Съчинения, т. II, стр. 426). Но Неофитъ има голѣми заслуги и въ областта на книжнината. Той написалъ първата Българска граматика“ за обучението въ Габровското училище, съдържаща едно бележито „филологическо предуведомление“. За училищата той състави нѣколко учебника. Важни трудове на Неофита сж още: „Словаръ на българския езикъ“ изтълкуванъ на славянски и грѣцки, „Житие на Ивана Рилски“, превелъ е Евангелието на простъ български езикъ, печатано въ Смирна 1840 г., но унищожено отъ патриаршеския синодъ съ заповѣдъ до митрополититѣ, да се не чете словото Божие по тоя преводъ. Неофитъ бѣше честитъ да види плодетѣ на своя трудъ. Той се помина на 4 януарий 1881 г. на 88 год. възраст въ Рилския манастиръ.

Новъ тласъкъ на учебното дѣло въ българскитѣ училища на цѣлото българско отечество направи методичната реформа на Йосифъ Ковачевъ, роденъ на 14 януарий 1839 г. въ Щипъ. Ковачевъ получилъ висше образование въ Русия, въ Киевъ, дето свършилъ духовната академия и въ 1868 год. се върналъ и станалъ главенъ учителъ на Габровското училище. Тукъ той пръвъ въвелъ звучната метода, съ която направилъ силно впечатление, и скоро се разнесло името му въ околността. Освенъ това, Ковачевъ пръвъ въвелъ и гимнастиката въ училищата на отворено мѣсто—въ двора на училището. Но турцитѣ схванали гимнастиката като военно упражнение, и той още сжщата година трѣбвало по заповѣдъ на властта да бжде интерниранъ<sup>1</sup> въ родното му мѣсто, въ Щипъ, въпрѣки енергичнитѣ постѣпки на габровскитѣ първенци. На другата година Ковачевъ станалъ учителъ въ Ново-село (до Щипъ). Сега Ново-село станало разсадникъ на новата звучна метода. Отъ Габрово и отъ други градове отъ България дошли учители да изучатъ новата метода и да я въведатъ въ училищата. Габровци изпратили Никола Сарановъ, софиянци—Ивана Соколовъ, плѣвенци—Панъ Рогозаревъ и Георги Грънчаровъ.

За успѣшното разширение на въведената вече метода Ковачевъ съчинилъ и издалъ „Букваръ по нагледна и гласна метода“ (Виена, 1874 год.).

Нѣма що да споменаваме, че тая метода твърде много улесни обучението въ нашето първоначално училище. Достатѣчно е да кажемъ, че тя и до днесъ владѣе въ него.

<sup>1</sup> По време на изпититѣ миналъ презъ Габрово Митхадъ паша и сжщия день било заповѣдано Ковачевъ въ 24 часа да напусне града.



Методътъ на обучението занимавалъ Ковачева доста отъ рано. Именно, съзнавайки, колко е нужно едно ръководство по педагогика за учителитѣ въ българскитѣ училища, той стѣкмилъ и издалъ „Школска педагогика или методическо ръководство за учителитѣ на народнитѣ школи“ (Виена, 1863 г.). Важно е да забележимъ тукъ, че по това време Ковачевъ е билъ въ Бѣлградъ и се училъ въ духовната семинария, а съставя на български ръководство за българскитѣ училища.

По-късно Ковачевъ написалъ и издалъ „Ръководство за първоначалното обучение въ четенето и писането по звучната метода“ (Пловдивъ, 1879 год.).

Презъ 1888 г. той издаде въ преводъ съчинението на В. Вундъ „Експериментална психология“.

Следъ Откриването на Висшето училище въ София, Йос. Ковачевъ бѣше доцентъ по педагогика до смъртта си, въ 1898 год. 31 октомврий, въ София. Обществената дейность на Ковачева е твърде обширна. Той завеща библиотеката си на Солунската гимназия или на Цариградската духовна семинария, а отъ събрания капиталъ отъ имуществата му завеща да се образува фондъ на името на жена му подъ название „Наученъ фондъ Екатерина Йосифъ Ковачева“, отъ който да се награждаватъ трудове по еволюцията на български езикъ, по движението на културния животъ на българитѣ, по домашно и школово възпитание.

### III.

Печатното изкуство на Балканитѣ прониква твърде късно, особено въ България. Поради това, зародилата се нова българска книга следъ първитѣ проблѣски на нашето възраждане и появата на новото ни училище срещна не-малко спънки и откъмъ тая страна. Нашитѣ първи писатели, както това става ясно отъ наведенитѣ дотукъ печатни книги, сж били принудени да дирятъ печатници вънъ отъ България. А това ставало трудно и съ повече срѣдства. Така, тѣ сж печатали своитѣ трудове въ Виена, Будапеща, Римникъ (Ромъния), Брашовъ, Лондонъ, Букурещъ, Гюргево, Крагуевацъ, Бѣлградъ, Смирна, Цариградъ и пр. Тая несгода и нужда се е почувствувала по-остро въ Македония. И, както всички културни начинания въ историята на българската култура и въ тоя случай трѣбва да подчертаемъ, че и на първата печатница било писано да се появи пакъ въ Македония, именно въ Солунъ, откъдето въ IX вѣкъ се прѣсна просвѣтата всрѣдъ славянството. Нейнъ основателъ е Синаитскиятъ архимандритъ х. Теодосий, родомъ българинъ отъ Дойранъ, „природный болгаринъ“, както го нарича професоръ Григоровичъ, който е дохаждалъ и живѣлъ въ Солунъ презъ 1845 г. Печатницата открилъ хаджи Теодосий въ 1838 год. и, споредъ това, той излиза, както казва Маринъ Дриновъ, „баща на българското книгопечатане“ (Съчине-

ния, т. II, стр. 426). Следъ това вече се явяватъ и други български печатници: въ Цариградъ — въ 1843 год., въ Самоковъ — въ 1846 год., основаната отъ Никола Карастояновъ, въ Русе, Одринъ — 1865 год..

Хаджи Теодосий не е билъ само простъ печатарь, но и книгоиздатель, па и писателъ. Той се е грижилъ да избира книги за печатане въ своята печатница. Нѣкои отъ тия книги придружавалъ съ свои забележки, съ предисловия.

Въ печатницата на хаджи Теодосий въ Солунъ сж напечатани следнитѣ книги:

1. Началное оучение съ молитвы славяноболгарскій и греческыя. 1838.
2. Краткѣе описаніе двадесатъ мѣстѣи швергѣюща сѧ во Сѣтон Горѣ Яѳѣинской. Въ Главѣ Отца и Сѣна и Сѣтаго Духа, аминъ. Напечатасѧ въ тѣпографіи Болгннской въ лѣто ѿ Хрѣта 1839.
3. Служѣніе Еврейское . . . ѿ гречески ѡзыкъ и се преписѧ во простый и краткы ѡзыкъ болгарскій къ раздмѣнно простомѣ народѣ въ тѣпографіи Болгннской при хаджи папа Теодосіи архимандрита Сѣн(и)тскаго въ лѣто 1839.

4. Книга за назченіе трѣхъ ѡзыковъ славяноболгарскій и греческыя и карамалицкои (Солунъ, 1841 г.)<sup>1</sup>.

5. Книга глаголема оутѣшеніе грѣшнымъ.

Това е споменатата вече книга на Кирила Пейчиновичъ. Хаджи Теодосий я придружилъ съ свое предисловіе. Въ него той говори, че „мнозина царови и благородний мужи“ сж искали да се прославятъ и увѣковѣчатъ името си, но сж правили нѣща все „тлѣни и суети“. Това могли да постигнатъ само, като помагатъ на православнитѣ християни съ „поучение“, со „помощь“. Следъ това той говори за книгата „Утешение грѣшнымъ“ и за нейния авторъ: „Блаженъ есть о любочитатели християни и овай человекъ преподобний Іеромонахъ Кирилъ, что обретається во монастырьъ святаго Атанасія . . . кога ке чатите во тая книжица, да хвалите и да благодарите Бога, оти е далъ таковъ учитель во време наше. Да се молиме на Бога и Господа Нашего Иисуса Христа и на Пречистая матеръ его да будеме вси православни наследници со всѣми благо угодившими Богу и да славиме имя все-святое его Отца и сина и Святаго Духа аминъ. Хаджи папа Теодосія архимандритъ“ . . . . . (М. Дриновъ, Съчинения, т. II, стр. 432—438).

Важно е да се знае повече нѣщо за тия първи печатни книги въ типографията на Хаджи Теодосий.

Втората отъ тия книги, печатана въ 1839 г., е писана на правилень църковнославянски езикъ. Повечето манастири сж описани кратко съ по петъ-шестъ реда, а нѣкои и съ до десетъ реда, като се отбелязватъ имената на църквитѣ въ тѣхъ и на ктиторитѣ и въ кои манастири какви чудотворни икони, мощи и други светини се намиратъ. Най-много мѣсто е отстъпено на Зографския манастиръ — четири страници съ

<sup>1</sup> М. Дриновъ, Съчинения, т. II, 428-439.

63 реда. Описанието захваща съ църковнославянски езикъ, но следъ седмия редъ се продължава съ чистъ народенъ български езикъ и свършва така: *Проегъменъ Евѣрмий и Проегъменъ Порфири со се о Хрѣтѣ братию*. Вѣроятно, това сж проегуменитѣ, които живѣли въ манастира; за другитѣ манастири не се споменуватъ.

Въ описанието на руския манастиръ и на неговия скитъ „Св. Богородица“ е казано, че въ тоя скитъ „жителствуватъ Болгаре“.

Тая книга е служила като пжтеводителъ на многобройнитѣ български поклонници отъ разнитѣ краища на българската земя, що сж ходили въ Св. Гора. Тя много се е дирѣла, та е претърпѣла повече отъ едно издание.

Едно по-сетнешно издание носи таково заглавие: *Краткое описаніе на сѣтите двадесетъ манастири зардди поклѣбниците що идатъ на сѣта гора и за оныа които желаютъ да знаатъ чюдесата що са по свѣтогорските манастири*. Третое издание. печатано въдимскими писменны 1846<sup>1</sup>.

Не е казано, кжде е печатано изданието. Печатаната въ 1841 год. книга за научение трихъ ѡзыковъ славяноболгарскии и греческыи и караманлицкѣи е ново издание на споменатия четириезичникъ на попъ Данаила. Различава се отъ него по това, че вмѣсто влашки и албански е поставенъ турски езикъ (караманлийски) и че въ него е употребено кирилско писмо, вмѣсто гръцко<sup>2</sup>. Това издание на Теодосия свидетелствува, че и той сподѣлялъ убеждението, както и други наши елинисти, че нужно е българскиятъ народъ да изучва гръцкия езикъ, за да се ползува отъ гръцката образованостъ. Сждбата на печатницата на хаджи Теодосий не е била твърде честита. Следъ едно годишно функциониране, въ 1839 год. била повредена отъ пожаръ. Но съ помощта на родолюбивия Кирилъ Пейчиновичъ е била поправена и възобновена. Така, тя започнала да работи въ 1840 год. и просъществувала още до 1843 год., когато прекъснала работата поради смъртъ та на Теодосия въ тая година, потиснатъ отъ една стена въ Дойранъ въ собствената му воденица<sup>3</sup>.

Туреното начало, обаче, отъ Теодосия не погинало. По всичко се вижда, че тя направила пжтъ за други български печатници и въ други градове. Тѣй, въ 1843 год. се е появила първата българска печатница въ Цариградъ, а въ 1846 год. въ Самоковъ открилъ печатница Карастояновъ, който, много вѣроятно, е билъ подбуденъ отъ начинанието на Теодосия.

Но печатницата на Теодосия оставила, несъмнено, дълбоки следи въ душата и съзнанието на българитѣ въ Солунъ. Пробуденото народно чувство оттука нататкъ вече не заглѣхнало, а, напротивъ, все повече и повече се е разпалвало, за да стане отпосле Солунъ свѣтил-

<sup>1</sup> М. Дриновъ, Съчинения, т. II, стр. 434.

<sup>2</sup> Вж. Солунски книжици, год. I, кн. VIII, стр. 195.

<sup>3</sup> Български книжовницъ въ Македония, стр. 21.

никъ на цѣла Македония. Не е случайно, дето въ 1852 год. отваря друга българска печатница Константинъ Държиловецъ, родомъ отъ село Държилово (Воденско), единъ отъ голѣмитѣ елинисти, който вземалъ участие въ всички политически движения за освобождението на Гърция и работилъ за тая цель 30 години, но следъ раздвижването на народнитѣ чувства отъ папа Теодосий и подъ влиянието на хадѣи Павла Божигробски станалъ разпаленъ български патриотъ и отворилъ съ брата си Киряка споменатата печатница, за да продължи дѣлото на своя предшественикъ. Направени били прѣчки за това отъ грѣцката духовна власть, обаче, последната трѣбвало да преклони глава предъ упорството на тоя фанатизиранъ вече българинъ и най-после му е разрешила да печати български книги, но съ грѣцки букви. Въ тая печатница въ 1852 год. е излѣзла частъ отъ Евангелието на новобългарски езикъ, преведено отъ Павла Божигробски, една свѣтла личностъ по нашето възраждане въ Южна Македония, роденъ въ село Кошиково (Ениджевардарско). На неговото влияние и проповѣди се дължатъ българскитѣ училища презъ 60-тѣ години на миналия вѣкъ въ Ениджевардарско, Воденско, Гевгелийско, а най-първо на тоза въ Солунъ, за която цель той внасялъ по 1000 гроша годишно за отвореното въ 1866 год. училище. Евангелието превелъ на своя говоръ (сига типосано на българско ѳезикъ) съ грѣцки букви за да се чете отъ повече хора, защото българската писменость била слабо още разпространена. Превелъ само четири Великденски евангелия, повече не е успѣлъ.

Ще предадемъ въ българска транскрипция евангелието въ „Пуниделникъ на Виликдена“.

Бога нукуй некой пат не гу видѣ Единородниутъ син што е уф пазвата на Таткутя он гу разречѣ. И ваае мартиріята на Иоанна, кога пушѣа чифутиту ут Јерусалим попуве и левѣте да гу питат, ти кой си. И исповедѣ и не се утѣрли, мартирисѣ и рече ѳти нѣ сам аз Христѳсъ. И го питаа, што си санки. Илѣ ли си ти; и веле, не сам. Профитут ли си, и отговори, не. И му велат, кой си санки, да дадѣме каршилѣкъ на тия дека на пуштиа, штоо велеш заради себе си. Речѣ аз сум гласут на тоя дека вика внатре уф пустѣни исправейте патут Господинуф коѣ речѣ Исаие профитут. И пустините беа ут фарисеите. И гу питаа и казаа, зашто кога така убао кръстиш кату не си ти Христѳос, него Илѣа, нешто профитут. Иоанъ отговори и рече, азе кръстам уф вода, ами тоа што вие не гу познавѣте Вѳа е што иде пу мене, тоа што се чини прет мене на тоа што азе не сам достоен да отвѣрзам реметут на скорната му, Вие се чиниа на Ваѳаваракъ на Јордана, таму дека Иоанн кръстеше.<sup>1</sup>

Както се вижда отъ наведения текстъ, преводътъ е на ениджевардарски говоръ, съ всичкитѣ му нюанси, доколкото могли да се пре-

<sup>1</sup> Български книжовници въ Македония, стр. 29.

дадатъ съ гръцки букви. Тенденцията на преводача е ясна — да се пробуди интересъ у населението, да иска да му се служи въ църквитѣ на майчинъ български езикъ, а въ училищата да се преподава не на гръцки, а на български. Хаджи Павелъ Божигробски, билъ протосингелъ на Иерусалимския патриархъ Кирила, но ималъ седалището си въ Солунъ, отъ дето и упражнилъ влияние надъ него, Кирила, да не признае схизмата на българитѣ презъ 1867 год. После станалъ игуменъ на Лесновския манастиръ при Кратово до май 1870 год., като въ това време развилъ обществена дейность по църковния въпросъ, особено въ Велесъ, Щипъ, Паланка и Куманово.

Подъ влияние именно на хаджи Павла, и Динката (Константинъ Държиловецъ) станалъ разпаленъ патриотъ, както казахме, и билъ въ сношение съ Г. С. Раковски, на когото давалъ сведения за борбата на българитѣ съ гърцитѣ въ Солунъ, Дойранско и Кукушко. Нѣкои отъ допискитѣ на Динката, писани на гръцки, Раковски е печаталъ въ в. „Дунавски лебедъ“ въ преводъ, а други сж запазени въ архивата на Раковски. Въ една негова дописка отъ Солунъ отъ 25 октомврий 1860 год. четемъ;

„Голѣма жалость чувствувамъ, кѣту не познавамъ български писменъ языкъ, ако и да съмъ чистъ българинъ. Преди десять и више години съмъ се установилъ въ тойзи градъ и имамъ печатницъ въ кож печатахъ сички за въ училища потрѣбни елински книги. Но защото, както бе праведно, съдѣйствувахъ да искътъ Кукушки българи епископъ български Партения, гърци, а най-паче чорбаджи имъ, ведно съ Солунски митрополитъ и съ Воденски падействуваха съ тукашны пашъ та ми преди 6 месецы завторихъ печатницъ...“<sup>1</sup>

Константинъ Държиловецъ е заслужилъ не само самъ непосредствено, а и съ възпитанитѣ въ патриотиченъ духъ свои синъ Георги и дъщеря Славка, която отвори първото българско девическо училище въ Солунъ (1866—1868 г.), отначало само съ момчета, а къмъ края на втората година почнали да постъпватъ и момичета. То се закрило поради нейната смъртъ въ 1868 год. Но началото на българско училище вече е било поставено.

Славка не се ограничавала само съ своята учителска работа. Тя писала и статии: 1. По възпитанието на девойкитѣ, печатана въ в. „Македония“ (г. II, 1868 г., бр. 13 и 14) и 2. Първитѣ възпитаниеви основи (ib., г. II, бр. 25, 26)<sup>2</sup>. Въ тия статии тя третира въпроса за възпитанието на девойкитѣ.

Синътъ на Държиловеца — Георги Динковъ е билъ непримиримъ врагъ на гърцитѣ. Той пропътувалъ цѣла Македония да събира материали по география, както и да проповѣдва българщината на сънародницитѣ си. Той сжщо кореспондиралъ съ Раковски и му е изпращалъ дописки по борбата на българитѣ съ гърцитѣ, па изпратилъ

<sup>1</sup> Български книжовници, стр. 31. Преводътъ и правописътъ сж на Раковски.

<sup>2</sup> Български книжовници, стр. 35.

му е една тетрадка съ стихове писани на солунски говоръ. Итересна отъ тѣхъ е поемата му Самовила, въ която оплаква бедствията на българитѣ въ Македония, Тракия и България отъ французитѣ и гърцитѣ:

Отъ една стърна клети френцы  
Клети френцы зловѣрници  
Фенаѣрцытѣ Владицы  
Разкинаха м'изѣдоха  
Кожа, коски м'оставиха.

оплаква се вилата, която авторътъ видѣлъ на връхъ Бѣласица въ ношна доба съ гривна на [ржка и на нея написано съ черни букви: Македония, Тракия и Горна България, чиито синове сж се предали на сънь (затворени въ тъмница). Самовилата плаче и се обръща къмъ сѣнката на българскитѣ царе: Иларикъ, Телецъ, Кардамъ, Крумъ, Борисъ, Симеонъ, Самуилъ, Асень, Шишманъ, къмъ св. Кирила и Методия и св. Седмочисленици, като ги моли да бдятъ за българския народъ<sup>1</sup>.

Въ 1861 год. въ книгитѣ на Македония се включва една книга съ грамадно значение, която направи превратъ въ уметѣ на много учени слависти, що се касае до самобитността на българското население въ Македония, както изобщо и за националния гений на нейния народъ. Това е сборникътъ отъ народни пѣсни на братя Миладинови Димитъръ и Константинъ, родени въ Струга (въ 1810 г. и 1829 г.), загинали мъченически въ Цариградъ 1862 год. Сборникътъ носи заглавие: „Български народни пѣсни събрани отъ братя Миладиновци, Димитрия и Константина, а издадени отъ Константина (Загребъ, 1861 год.). Въ Сборника сж напечатани 660 народни пѣсни отъ разни краища на Македония, вѣнъ отъ другия фолклоренъ материалъ изъ Панагюрище, София, Струмишко, Кукушко, Воденско, Велешко, Дебърско, Прилепско, Охридско, Стружко и Битолско. Сборникътъ откри предъ очитѣ на ученитѣ слависти единъ новъ миръ, непознатъ и неподозиранъ до тогава отъ тѣхъ. Той откри красота отъ народна поезия, и мнението до тогава, че само сърбитѣ притежаватъ богата и съ високи достоинства народна словесность, трѣбваше да претърпи сжществена промѣна. Напротивъ, по дълбокото запознаване съ южнославянската народна поезия, особено съ епическата, трѣбваше да доведе ученитѣ до заключението, че нейното отечество е Македония, а отъ тамъ се е разширила между славянитѣ по цѣлия Балкански полуостровъ.

Но Сборникътъ за науката има и друго значение. Той даде обиленъ материалъ на етнографитѣ съ неопровержима съ нищо категоричность да потвърдятъ още веднажъ установеното мнение за българската народность на славянското население въ Македония. Не малко

<sup>1</sup> Български книжовници, стр. 34.

влияние Сборникътъ упражни и върху творчеството и езика на нашитѣ видни поети и писатели.

Освенъ съ събиране на пѣсни и учителско-апостолска дейность отъ Димитра, който нѣма равенъ на себе си за пробуждане народното съзнание на сънародницитѣ си, братята сж оставили и книжовни трудове. Димитъръ е превелъ отъ грѣцки на стружки говоръ служебни молитви, Вѣрую, Отче нашъ и др. (1841 г.), които е давалъ на градски и селски свещеници да ги преписватъ и четатъ на българското население. Като учителъ и апостолъ пѣкъ Димитра виждаме изъ цѣла Македония: ту въ Струга, въ Охридъ; ту въ Битоля, въ Прилепъ, Дебъръ; ту въ Кукушъ, въ Солунъ и др. Човѣкъ солидно образованъ за времето и съ голѣми дарби, той ималъ грамадно влияние надъ населението.

Константинъ като студентъ въ Москва билъ единъ отъ сътрудницитѣ на списанието „Трудъ“, издавано отъ беднитѣ студенти. Той е писалъ и стихове. Той изпратилъ две стихотворения да се печататъ въ в. „Дунавски лебедъ“, едното „Тжга за югъ“, другото „Чужбина“, напечатани въ брой 20 (отъ 7. II. 1861 г.). Тѣ сж най-хубавитѣ му стихотворения, въ сравнение съ другитѣ, печатани въ „Трудъ“ и „Български книжици“ (Цариградъ, 1858-1860 г.). Ние ще наведемъ едно отъ тѣхъ заради задушевнитѣ чувства, изказани въ него. Стихотворенията сж писани на стружки говоръ.

#### ТЖГА ЗА ЮГЪ

Орелски криля какъ да ги метнѣхъ  
 И въ наши стърни да си прелетнѣхъ  
 И въ наши мѣста я да си идамъ  
 Да видамъ Стамбулъ, Кукушъ да видамъ.  
 Да видамъ, дали сѣнце и тамо  
 Мрачно угрѣвятъ како и вамо.  
 Ако какъ овде сѣнце ме стретить,  
 Ако пѣкъ мрачно сѣнцето свѣтитъ  
 На пжть далечни я ке се стегнамъ  
 И въ други стърни ке си побѣгнамъ,  
 Кжде сѣнце-то свѣтло угрѣватъ,  
 Кжде небе-то дзвезди посѣвятъ.  
 Овде сѣ мрачно и мракъ м'обвива  
 И темна мъгла земя покрива  
 Мразои и снѣгой, и пепелници  
 Силни вѣтрища, и виюлици  
 Околу мъгли и мразой земни  
 И въ грѣди студой, и мисли темни.  
 Не, я неможамъ овде да седамъ!  
 Не, я не можамъ мюзой да гледамъ!

Дайте ми криля я да си метнамъ  
 И въ наши стърни да си прелетнамъ,  
 На наши мѣста я да си идамъ,  
 Да видамъ Охридъ, Струга да видамъ,  
 Тамо зората грѣитъ душа-та  
 И сѣнце свѣтло заидвитъ въ гора-та.  
 Тамо дарбитъ, природна сила,  
 Со сѣта разкошъ ги разтурила.  
 Бистро езеро гледамъ бѣлѣитъ  
 Или отъ вѣтъръ синотемнѣитъ  
 После погледнишъ или планина.  
 Сегде божева ѣе хубавина.  
 Тамо по сѣрце въ кавалъ да свирамъ  
 Сѣнце да зайдвитъ, я да умирамъ.

Въ Москва.

Като говоримъ за бр. Миладинови и тѣхния Сборникъ, неот-  
 стъпно ни се налага тѣкмо тукъ да споменемъ за изнесенитѣ въ на-  
 шата и общата бѣлгарска книжнина бележити фолклорни, етнографи-  
 чески и езикови материали на Кузманъ А. Шапкаревъ, роденъ  
 въ Охридъ, презъ февруарий 1834 год., свързанъ и по време и по дей-  
 ность съ тѣхъ. Съ своята учителска и обществена дейность Шапка-  
 ревъ е единъ отъ голѣмитѣ народни будители. Заедно съ това той е  
 развилъ и широка книжовна дейность. Той е билъ дописникъ на ца-  
 риградскитѣ вестници „Право“, „Македония“, „Отечество“  
 и др., па е стѣкмилъ и издалъ учебници за училищата: „Читанка“  
 (Цариградъ, 1868 год.), „Букваръ майчинъ езикъ“, „Нарочно  
 Св. благовѣствание“, или „Сборъ отъ евангелскитѣ че-  
 тения“ (Цариградъ 1870 год.), предназначени за училищата и цър-  
 квитѣ въ Македония на мѣстно бѣлгарско наречие. Отъ голѣмо зна-  
 чение е неговиятъ Сборникъ отъ бѣлгарски народни умо-  
 творения, отъ който издаде деветъ книги. Въ предговора на пѣр-  
 вата книга той изтѣква ценнитѣ сѣкровища, които е открилъ въ тра-  
 дицитѣ и езика на простолюдието и въ които се крие една здрава  
 самобитна национална култура. Написалъ и издалъ Материали за  
 животописанието на братя Миладинови съ прибавле-  
 ние нѣщо за живота на Наке С. Станишевъ“ (1884 год.),  
 „Бѣлгарски народни приказки и вѣрванія“ (1885), „Ру-  
 салии“ (1884).

Шапкаревъ печата и редъ статии по възраждането на бѣлгаритѣ  
 въ Македония, приноси по езика и етнографията на сѣщата страна,  
 които постепенно излизаха печатани въ министерския „Сборникъ за  
 народ. умотв. наука и книжнина“, въ „Периодическо спи-  
 сание“, „Бѣлгарски прегледъ“, въ в. „Новини“ (въ Цари-  
 градъ) и др.



Трѣбва да се отбележи, че Шапкаревъ е пръвъ, който обърналъ по-голѣмо внимание у насъ на народнитѣ приказки, отъ които той изнесе около 200, и който пръвъ почна да събира и печата фолклорни материали отъ околнитѣ балкански народи: ромъни, албанци и турци, тѣй необходими за сравнително изучаване на българския фолклоръ.<sup>1</sup>

## IV.

Откъмъ 50-тѣ години на миналия вѣкъ нашата книжнина почва да се разраства съ по-силенъ и по-широкъ темпъ. Наистина, и сега тя не стои далечъ отъ нуждитѣ на училището и религиознитѣ интереси на народа, но не сж изключени и случаетѣ, когато засѣга и въпроси отъ по-другъ характеръ. Вече Георги Динковъ (Държиловець) пише стихотворения, интересува се отъ географията на Македония, па събира и фолклоренъ материалъ, че и бележки по историята на българитѣ — всичкитѣ въ ржкопись, съхранявани въ архивата на Солунската българска митрополия, но за жалость унищожена вече отъ гърцитѣ въ 1913 г.

Изключително мѣсто въ това отношение, па и изобщо въ епохата на възражданieto, заема Йорданъ х. Константиновъ Джинотъ, Македонския Раковски. Него го интересува училището и съставя „Первая таблица“ съ нравствено-религиозни правила, за ученицитѣ, печатана въ Солунъ въ печатницата на Х. Теодосий; пише и педагогически статии: „За Велешкото училище“ Цариградски вестникъ год. А. число 7 отъ 28. X 1850 г.), „За Скопското училище“ (ib., № 44 отъ 21. VI 1851 г.); „Разговоръ“ (ib., № 53 и 54 отъ 22 и 23. IX. 1851 год.), „Рай-Божи“ стихотворение (ib., № 56 отъ 6. X 1851 г.), „Седумъ возрасти чедовѣческий“ (ib., № 59, отъ 13. XI. 1851 год.). „Учение у Скопското училище“ (ib., № 59, отъ 13. X. 1851 год.)<sup>2</sup>. Но Йордана х. Константиновъ интересуватъ и много други научни въпроси. Ценни исторически и географически материали сж изнесени въ статиитѣ му: „Статистическо описание на Дебърска рѣка въ стара България“ (Царигр. вестникъ № 412 отъ 1. I. 1859 г.). Цененъ фолклоренъ материалъ е далъ въ статиитѣ: „Приказка“ (ib., № 46 отъ 4. VIII 1851 г.); „Обичаи въ Долной Мисии или Западной Болгарий“ (ib., № 93 отъ 26. VI. 1851 год.), „Женитба“ — Ива отъ Меглена, Болгарски войвода въ царствуването на царя Шишмана (ib., № 39 отъ 1859 г.).

Ние ще изоставимъ да навеждаме всички книжовни трудове на „Джинотъ“, ще кажемъ само, че народността му, българската народност, за него е нѣщо повече отъ култъ. Той не може безъ нея. За него добъръ човѣкъ е оня само, който е българинъ вѣнъ отъ българитѣ нѣма добри хора. Като учителъ той е пи-

<sup>1</sup> Български книжовници въ Македония, стр. 73—76.

<sup>2</sup> Български книжовници, стр. 32.

свалъ и сценки за пробуждане националното чувство и съзнание у ученицитѣ и гражданитѣ, предъ които тѣ се изпълнявали. За нѣкои отъ тѣхъ и до днесъ сж запазени спомени въ Скопие, дето най-много учителствувалъ. Въ една такава се представя България заспала, па се явяватъ апостоли да я будятъ. „Ставай, майко Болгарии! Събуди се. Виджъ твоитѣ съседи станаха“. Па, като не се пробужда съ думи, идватъ други съ тѣпани да я будятъ, съ сълзи на очи.

Джинотъ е билъ синъ „бодъръ тревоженъ“, който искалъ „да бутне въ единъ часъ дѣлото на петъ вѣка“, както казва Вазовъ въ характеристиката на Раковски.

Той се интересувалъ отъ старинитѣ и дето отивалъ изъ Македония, а той обходилъ цѣла северозападна Македония, събиралъ стари рѣкописи и ги пращалъ въ Бѣлградъ.

Джинотъ доживѣ да види свободна България, но не и Македония. Той се помина следъ единъ животъ, пълненъ съ тревоги и страдания, въ 1882 год. въ Велесъ. Но той живѣе и сега въ памятьта на населението на Македония.

Не малко е плодовита книжовната дейность на Натанаила, Охридски и Пловдивски митрополитъ, роденъ въ с. Кучевица (Скопско) на 26 октомврий 1820 година и Партения Зографски роденъ въ с. Галичникъ (Дебърско) около 1820 година — двамата съвременници и голѣми дейци по Църковния въпросъ. Натанаилъ (съ свѣтско име Недѣлко) още като ученикъ въ Кишиневъ въ 1844 год. е превелъ отъ славянски на „български езикъ“ книгата „Зерцало или Огледало Християнское“, печатано въ Москва 1847 година. Сжщата тая година е напечаталъ преведено „Святителское поучение“, а при второ издание прибавилъ „Сокращеній катихизисъ“ (въ Нови-Садъ, 1856 г.). Неговото кандидатско съчинение О томъ что Болгарскій Архиепископъ въ древнія времена не зависѣлъ ни отъ Римскаго, ни отъ Константинопольскаго Патриарховъ“, преработено отпосле, а печатано въ „Български книжици“ (Цариградъ) подъ заглавие „За Юстинианови права на Охридскж Архиепископѣ или за църковна независимостъ на Охридско-българското священо-началие“ и въ 1873 год. издадено отдѣлно.

А като студентъ въ академията, Натанаилъ билъ въ преписка съ всички видни дейци по Църковния въпросъ въ Русия и Турция. Отъ него последвали едно следъ друго още редица съчинения: „Приятелское писмо отъ Българина къ Гръку“ (въ Прага 1852), „Детинскы подарокъ“ (Прага 1852), „Указаніе пѣти кой води въ царство небесно“ (Натанаилъ Стояновъ) въ полза на Скопското училище (Прага 1853), „Кратко Християнско наставление“ отъ епископъ Тихонъ, побългарилъ Натанаилъ Стояновъ (Прага, 1853.) Отъ влашки на български превелъ „Краткое житие и сказание

на Св. Димитрия Бесарабскаго“ (Цариградъ, 1858 год.; второ издание въ Русе, 1901 год). За въ полза на общото училище въ Скопие побългарилъ и издалъ, „Кратко изяснение на божественната литургия“ (Браида 1864 год.).

Като пловдивски митрополитъ той е издалъ съчинението „Сказание за страдания и чудеса святаго славнаго мъченика победоносца Георгия“, писано въ 1872, г. издадено въ 1896 г. (Пловдивъ).

Митрополита Натанаилъ съ своята широка обществена и литературна дейность заема видно мѣсто въ нашата история. Неговата ценна автобиография е печатана въ министерския „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“ XXV (София 1909 г.).

Неговия съвременникъ Партений Зографски (съ свѣтско име Павле хаджи Василковъ Хаджийски), ученикъ на Д. Миладиновъ въ Охридъ (1832 г.), проявява еднакво интересъ колкото къмъ религиозни въпроси, толкова и къмъ езикови, филологически. Тъкмо тогава се подига въпросъ за нашия книжовенъ езикъ. Нѣмаше още единъ единственъ установенъ книжовенъ езикъ. Писателитѣ пишеха на църковнославянски съ силно влияние на новобългарската жива речъ; други пъкъ на новобългарски, но се държеха твърде много за етимологията, та се намѣсваха стари форми и правописъ. Партений схващаше това, като едно голѣмо неудобство за правилното развитие на книжнината ни и книжовния езикъ. Той излиза съ редъ статии подъ насловъ: „Мисли за Български езикъ“ (въ Цариградски вестникъ 1857 г. въ бр. 315, 316 и 322), дето изказва здрави възгледи за правилното разрешение на въпроса. Споредъ него трѣбвало да се изучатъ и взематъ подъ внимание всички български говори, когато се съставя граматика и словарь, та тогава да се създава писменъ български езикъ. Партений различава два главни говора: 1. Тракийско-мизийски и 2. Македонски, изказвайки мнение, че македонскитѣ говори трѣбва да влѣзнатъ въ основата на книжовния български езикъ и изтъква предимствата имъ предъ всички други говори. Въ „Български книжици“ (Цариградъ, 1858—1860 г.) Партений се явява единъ отъ главнитѣ сътрудници. Тукъ той напечаталъ: 1 „Нѣколко встѣпнителни думи върху превода на Климентовото житие“, 2 „Преводъ на Климентовото житие“, 3 „Документи за Българската църковна история“, 4 „Български народни пѣсни по македонското наречие“, 5 „Началное учение за децата и др.

На 1859 г. Партений билъ назначенъ за Нишавски митрополитъ съ седалище въ Пиротъ. Такъвъ той е билъ и въ Дойранската епархия. Той се поминалъ въ Цариградъ презъ февруарий 1875 год..



Първата българска печатница и нейният основател хаджи Теодосий сж оказали голѣмо влияние върху чувствата и съзнанието на българитѣ въ Солунъ. Покрай това Солунъ е билъ посещаванъ и отъ други родолюбци, като Д. Миладиновъ, който както знаемъ, навсѣкжде изъ Македония, дето е отивалъ, будѣлъ е народната съвѣсть и вдѣхвалъ обичъ къмъ просвѣтата и къмъ българското училище, той често е спохождалъ Солунъ и е билъ въ тѣсно сношение съ по-виднитѣ солунски българи. Силно влияние върху пробуждането на българитѣ въ Солунъ упражнилъ и Йорданъ х. Константиновъ Джинотъ, който сжщо е билъ въ близки сношения съ солунскитѣ по-видни българи. Много помогналъ въ това отношение на хаджи Павелъ Божигробски, който не жалѣлъ срѣдства за отваряне на български училища въ Солунъ и другаде въ Македония. Така, той не-малко влияние упражнилъ надъ Константина (Динката) Държиловецъ да поднови печатницата на х. Теодосия, което той направилъ съ брата си Киряка въ 1852 г.. Отъ така раздвиженитѣ духове на българитѣ се създадо едно българско общество въ Солунъ, което почва да съзнава нуждата отъ българска култура, отъ български църкви и училища. И, както е казано вече, дъщерята на Динката, Славка, въ 1866 г. отвори първото девическо училище, което следъ нѣколко години се разрастна въ нѣколко първоначални мжжки и девически училища, а въ 80-тѣ години въ пълна мжжка и девическа гимназии, следъ които се откриха още срѣдно педагогическо училище и търговска гимназия. Солунъ, градъ приморски търговски, скоро привлѣче елита на българитѣ отъ всички градове на Македония и стана срѣдище на търговския и просвѣтния животъ на страната. Издигнатитѣ тукъ срѣдни училища дадоха интелигенцията на Македония, която довърши дѣлото на своитѣ бащи по пробуждането на българското население въ села и градове. Цѣлата страна въ единъ периодъ отъ 15—20 години бѣ покрита съ български училища. Но тая интелигенция не остана индиферентна и къмъ унизеното политическо положение на народа. Тя подготви населението за единъ въоръженъ протестъ срещу това тежко положение и съ показаната самоотвърженостъ и героизъмъ удвиги свѣта.

Духовната култура на населението се подигаше не само съ отворенитѣ вече училища, но и съ отворенитѣ много книжарници изъ цѣлата страна, които доставяха на създаденитѣ вече читатели и пробуденитѣ духовни интереси нужнитѣ книги, които турската цензура допускаше. До тогава книги се набавяха отъ дветѣ известни въ това време въ България книгоиздателства Хр. Г. Дановъ и Д. В. Манчовъ, които имаха свои клонове въ Македония — Дановъ въ Русе и Велесъ, а Манчовъ въ Свищовъ, Битоля и Солунъ, както това стои и

въ заглавнитѣ страници на изданията имъ. Такива клонове тѣ имаха до освобождението на България, до като издаваха книгитѣ вънъ, главно въ Виена, отдето бѣха по-леко допускани български книги въ Македония отъ турскитѣ власти. Следъ освобождението на България се уредиха самостояни книжарници. И въ това отношение Солунъ превъзхожда другитѣ градове.

Първата българска книжарница въ Солунъ се откри на 1 септемврий 1883 г. отъ К. Г. Самарджиевъ, родомъ отъ Прилепъ, роденъ въ 1854 г., на която фирмата носѣше име К. Г. Самарджиевъ и С-ие, Солунъ и Прилепъ (въ последния градъ имаше свой клонъ). Книжарницата просъществува до 1913 г. Самарджиевата книжарница наследи и зае запазенія до тогава клонъ на Д. В. Манчовъ. чийто представителъ бѣше Иванче Велковъ, родомъ отъ Каварадци-

Мжчно бѣше да се получаватъ учебници и други книги въ вътрешността на Македония поради турската цензура, каквато имаше само въ Солунъ, презъ който градъ трѣбваше да минаватъ книгитѣ и дето се бавѣха доста време, за да бждатъ прегледани. Ето защо, основаването на една книжарница въ Солунъ, която да служи като депо на книжарницитѣ въ Македония, бѣше отъ голѣмо значение за учебното дѣло и изобщо за просвѣтата на населението. И споредъ това голѣма е заслугата на Самарджиева съ отварянето на книжарницата. Защото тя наистина стана складъ за книжарницитѣ въ страната. Самата работа подѣщаше отъ друга страна, че една българска печатница въ Солунъ е повече отъ необходима. Това схващаше Самарджиевъ и за това още същата година, 1883 г., насърденъ отъ Монарифъ Мюдюру (Директора на просвѣщението), Монтасъ-бей, съ чиито симпатии се ползуваше, Самарджиевъ дава заявление въ Цариградъ, подкрепено отъ Монтасъ-бей съ частно писмо; но поради премѣшването на последния отъ Солунъ, не се добива резултатъ на заявлението, та чакъ следъ 5 години, въ 1888 г., Самарджиевъ успѣва да открие български клонъ въ италианската печатница на италианеца С. Муратори, съ която ликвидира въ 1903 г.

Съ откриването на печатницата се даде новъ тласкъ на учебното дѣло и на българската книга въ Македония. Въ нея Самарджиевъ печата почти всички учебници за първоначалното училище, а нѣкои и за прогимназията, печата и нѣкои прочитни книги: „Парижката Св. Богородица“ отъ В. Хюго, преводъ отъ Д. Х. Ивановъ, и др. Благодарение на печатницата, въ 1889 г. се основа отъ директора на м. гимназия Н. А. Начевъ и учителитѣ Д. Матовъ, В. Кънчевъ и А. Тошевъ, първото периодическо списание въ Македония — „Книжици за прочитъ“, съ което се даде новъ духъ, нова насока на нашата книжнина. Въ същата печатница Самарджиевъ захвана печатането на календарчето „Св. св. Кирилъ и Методий“, което издаваше още съ отваряне на книжарницата си, но до тогава го печата

таше въ България. Календарчето не съдържаеше само календаръ на празниците презъ годината, а даваше разнообразно четиво на населението. Въ него се напечатаха ценни статии: „Българскиятъ църковенъ въпросъ“, „Кратъкъ исторически прегледъ на българската литература отъ началото на писмеността до наше време“ отъ учителя въ м. гимназия Г. Поповъ, отпосле професоръ въ Висшето училище въ София, „Църковни пѣсни“ отъ К. Величковъ, дори и преводъ на кжсове отъ „Илиада“ отъ Гр. Пърличевъ.

Самарджиевъ бѣше човѣкъ съ инициатива. Той бързо долавяше моментитѣ и ги използуваше. Следъ Хуриета (Младотурския превратъ) въ 1908 г. той използува настроението на младотурцитѣ и веднага възобнови закритата въ 1903 год. печатница, но вече съвсемъ самостоятелно. Нововозобновената печатница по своята пълнота можеше да конкурира съ най-уреденитѣ печатници въ България. Тя разполагаше съ голѣмо количество букви български, църковнославянски и руски. Печаташе не само учебници, но и разни църковни и други книги, поръчки отъ атонскитѣ български и руски манастири. Тя напечата на новобългарски евангелието, изящно издание съ подвързия и съ златни букви на корицитѣ, за които се приготви специална преса.

Печатницата разполагаше съ три голѣми машини и две американки, съ всички технически и печатарски удобства. Изобщо, тя бѣше единъ голѣмъ културенъ факторъ. За съжаление, тя стана плячка на гръцкото варварство въ 1913 год..

Самъ Самарджиевъ писа доста статии въ Цариградскитѣ вестници „Новини“ и „Вести“ по важни обществени и национални въпроси. Изобщо, заслугитѣ на Самарджиева въ духовния растежъ на нашия народъ въ Македония сж голѣми.

Самарджиевъ се помина на 25 май 1912 год. въ Солунъ.

Освенъ книжарницата на К. Г. Самарджиевъ въ Солунъ откриха се и други: въ 1890 год. отвориха книжарница братовчедитѣ Бояджиеви отъ Велесъ съ Никола Ив. Бояджиевъ на чело, но презъ 1892 год. книжарницата бѣ закрыта.

Друга книжарница въ 1893 год. отвори Ив. х. Николовъ, която успѣ да подреди на равно почти съ тая на Самарджиева. И книжарницата на х. Николовъ имаше свои издания на учебници, печатани главно въ България, но нѣкои и въ Солунъ, въ печатницата на Ираклиди — гръцка, но съ българско отдѣление. Тукъ е печатанъ съставения отъ самия Ив. х. Николовъ „Учебникъ по счетоводство“ още въ битността му учителъ въ м. гимназия въ Солунъ; издавалъ е и прочитни книги, между които книгата „Семейството“ отъ П. Жане. „Тълкувание на недѣлнитѣ и празнични евангелия“ и други; издавалъ е календарче съ разнообразно съдържание.

Съ своя съобщителенъ характеръ г. Ив. х. Николовъ имаше ши-

роки връзки съ страната, особено съ интелигенцията и, безспорно, оказваше голѣмо влияние върху нея относно насоката на нейната обществена дейность. И въ това отношение г. Ив. х. Николовъ има несъмнени голѣми заслуги за общественото развитие на нашия народъ въ Македония.

Младотурскиятъ превратъ даде новъ импулсъ на първо време на националното движение и книжина въ Солунъ. Оржжието на революционнитѣ дейци наистина биде сложено при наивната вѣра, че настѣпватъ по-добри дни за страната, че една решителна стѣпка къмъ свободата е спечелена. (Едно голѣмо заблуждение, и голѣма грѣшка споредъ ония, които не бѣха посветени въ революционното дѣло и не знаеха неговото състояние). Но младотурцитѣ, които потриваха рѣще и вѣрваха напълно въ своята игра, бѣха твърде много изненадани отъ това, че вмѣсто пушката и ножа се яви ново оржие: първо въ Солунъ, а после въ цѣла Македония изникнаха Конституционни клубове, задачата на които бѣ да сгрупиратъ около себе си народъ и интелигенция и да продължатъ освободителното дѣло на легална почва. Тѣ станаха рѣководнитѣ фактори за борбата и бѣха представители на народа предъ властѣта. Не е тукъ мѣсто да се говори за тѣхното значение. Ще кажемъ само, че Солунския клубъ си откри свой публицистиченъ органъ „Отечество“, цельта на който бѣше да изяснява положението и да крепи духа на населението. Съдържанието и езика на в. „Отечество“ не бѣха угодни на новата младотурска властъ, тя не можа да го търпи и го спрѣ. Но затова пъкъ той бѣ замѣстенъ съ в. „Право“, редактиранъ отъ Н. Наумовъ съ сътрудничеството на сжщитѣ лица и съ не по-малко енергия бѣше защитникъ на народнитѣ интереси. Но следъ статията на Матей Геровъ „Вълчи нрави“ и него постигна сжщата участь. А Матей Геровъ, следъ хиляди перипетии, които само той съ своя ловкъкъ умъ можеше да премине, се измъкна отъ рѣцетѣ на турцитѣ.

Освенъ вестницитѣ, основа се списание „Културно единство“ подъ редакцията на писателя Антонъ Страшимировъ, което покрай литературно и научно четиво, даваше статии и по стопанския и икономическия животъ на страната.

Ние нѣма да изтъкнемъ голѣмото културно значение на Солунъ и на нашата книга, ако не споменемъ, че Солунъ е привличалъ въ своитѣ сръдни училища най-добри и най-солидни сили за учители и директори, а това е било отъ грамадно значение за по-нататъшната дейность и насока на възпитаницитѣ на тия заведения. Стига да споменемъ тукъ имената на нѣкои само директори и учители, директори: Божилъ Райновъ, Г. Кандиларовъ, Н. А. Начевъ, Михаилъ Сарафовъ; учители: Димитъръ Матовъ, Трайко Китанчевъ, К. Величковъ, А. Тошевъ, Бл. Димитровъ, В. Кѣнчевъ, писателъ, чиято „Статистика на Македония“ не престава да се цитува отъ най-компетентни учени като

най-вѣрна и най-обективна; неговитѣ „Пътни бележки по доли-  
нитѣ на Струма, Мѣста и Брѣгалница“ (Мсб., кн. X—XIV), из-  
несоха толкова обиленъ материалъ по статистиката на Македония и  
бита на Македонския българинѣ. Трагичната смъртъ на Кънчева по-  
прѣчи да изпълни своето задушевно желание — да се издаде съчи-  
нение „Македония“, въ което да се изучи всестранно страната. За  
тая цель той бѣше ангажиралъ видни наши учени. На неговата  
памятъ Македония дължи голѣма признателность.

Солунъ не остана безъ влияние и върху характера на нашата  
книжнина въ Македония. Вънъ отъ това, че стана по-производителна,  
но тя вече трѣгна по нова насока, по-разнообразна и научна. На първо  
мѣсто тукъ трѣбва да се спремъ на списанието „Книжици за про-  
читъ“, основано отъ хора съ голѣма култура и образование, съ по-  
широкъ замахъ въ своитѣ цели. Стига да споменемъ само заглавието  
на списанието „Книжици за прочитъ съ белетристическо,  
техническо, научно и забавително съдържание“, за да се  
види духа и насоката на книжовната дейность на сътрудниците въ  
него. И, наистина, то не изневѣри на своето предназначение. Въ него  
се изнесоха твърде ценни езикови и фолклорни материали изъ раз-  
личнитѣ крайнини на Македония, изнесоха се научни важни студии  
на Д. Матовъ; много географически и битови описания, етнографи-  
чески данни и статистически сведения отъ В. Кънчевъ, разкази отъ  
сѣщия; статии по лозарство и винарство, по облагородяване дръвчета,  
статии по домакинство и възпитание; оригинална и преводна белетри-  
стика — произведения на Л. Толстой, В. Хюго, Мопасанъ и др.;  
нѣкои писма отъ Римъ отъ К. Величковъ, стихове оригинални и пре-  
водни и пр. Изобщо, списанието отговаряше на разнообразнитѣ ум-  
ствени интереси на читателитѣ.

Въ Цариградъ въ 1909 год., по инициативата на Ал. Теодоровъ  
(Баланъ), се основа дружество Българска Матица, което си пос-  
тави твърде широка задача, не само да издава периодично сборникъ  
„Лѣтоструй“ и други книги за просвѣта на народа въ Македония,  
но още да помогне „да се измъкне българинѣтъ стопанско  
и просвѣтно изъ чужда неволя, да се еманципира бъл-  
гарската съвѣсть и трудъ“. За тая цель дружината Българ-  
ска Матица отправи позивъ къмъ всѣкиб ългаринѣ, дето и да се  
намира той, да ѣ стане членъ. Българска Матица издаде три кни-  
ги съ богато и разнообразно съдържание. Но, поради настѣпилитѣ съ-  
бития презъ 1912—1913 год., престана.

## VI.

Къмъ писателитѣ на по-новото време се отнасятъ:

Трайко Китанчевъ, роденъ въ с. Подмочани (Ресенско) въ 1858  
година. Китанчевъ свършилъ Киевската духовна семинария въ 1879 год.



и сжщата година продължилъ образованието си по правото въ Москва; но се разболѣлъ и напусналъ; върналъ се въ България. Въ 1882—1883 год. билъ учителъ въ Солунъ. Тукъ съ директора Божилъ Райновъ решили да издаватъ вестникъ „Развитие“ и, преди да излѣзе още, преименували го на „Денъ“. Липсата на печатница, обаче, осуетила благородната идея на двамата родолюбци. Докато да се инсталира пъкъ печатница, явили се недоразумения и последвало уволнение на Б. Райнова и Китанчева, които заминали за България. Съ идването си въ България, Китанчевъ се предалъ на обществена работа; но все намиралъ време и да пише. Важна и ценна е неговата студия „За ударението върху думитѣ въ ресенския говоръ на западно македонскитѣ наречия“ (Пер. списание кн. ХLI—ХLII за 1895, стр. 857—915). Въ тая студия той прѣвъ извади законитѣ на ударението въ западнобългарскитѣ македонски говори: Охридски, Битолски, Прилепски, Дебърски и Велешки. Първа научна работа на Китанчева е студията му „Ново открита римска военна диплома“ (ib., XXXII—XXXIII кн., 1890, стр. 352—359). Трудовѣтъ на Китанчева сж събрани въ единъ томъ подъ заглавие „Съчинения на Трайко Китанчевъ“. Китанчевъ е далъ на българската литература и важни преводи: „История на цивилизацията въ Англия“ отъ Бокълъ (1895 г.), „Донъ Кихотъ“ отъ Сервантеса (1895 г.), „Шинелъ“ и „Невски проспектъ“ (1893) отъ Гоголя.

Китанчевъ ималъ и поетична дарба: той написалъ балада „Дѣдо Недѣлко“, печатана въ „Мисль“ год. V (1895 г., стр. 594—615), елегия „Стария градинаръ“, обнародвана въ Солунскитѣ „Книжици за прочитъ“ (кн. IV—VII, стр. 157—159, 1891 год).<sup>1</sup>

Китанчевъ се помина въ София на 1 августъ 1895 година.

Другъ виденъ нашъ писателъ съ голѣма известность въ науката е Димитъръ Матовъ, родомъ отъ Велесъ (1864 г.). Матовъ даде ценни трудове въ българската наука, главно езиковословни студии, езикови материали и бележки: фолклорни материали, студии по македонския въпросъ.

Високоценени въ науката трудове сж неговитѣ „Гръцко-български студии“ (въ Мсб., кн. IX, 1883); сжщо „Пѣсенъта за слънчевата женитба“ (Мсб., кн. X—1893 г.). После той написа: „Епосътъ ли е най-стариятъ родъ въ поезията“ (Бълг. Прегледъ, кн. III).

По македонския въпросъ написа:

1. „Кратка разправия по етнографията на Македония“ (Пер. сп., XXXIV—XXXV), съкрушителенъ отговоръ на теоритѣ на Ст. Новаковичъ, Ястребова и П. Драганова. 2. „Сръбско-бъл-

<sup>1</sup> Български книжовници въ Македония, т. II, стр. 9.

гарската етнографска препирня предъ науката). (Вж. „Югозападна България“ год. I, бр. 6—11 въ София). 3. „Македония споредъ най-новитѣ вести“ (Българ. Прегледъ на XII год., II. 1895 г.) 4) „Пжтуванията на Вайганда въ югозападнитѣ балкански области“ (III. 1896 г.) и др.. Матовъ брани предъ учения свѣтъ своята родина като най-страстно влюбенъ въ нея синъ.

Матовъ се опитвалъ и въ областъта на поезията и писалъ стихотворения: „Македония“, „Сурвакане“, но намѣрилъ призванието си въ науката, на която се предалъ да служи беззаветно.

Следъ Матова българската книга на Македония, па изобщо българската научна книжнина се издигна на висота, ненадмината и до сега, подъ перото на другъ македонски синъ, д-ръ Л. Милетичъ роденъ въ Щипъ на 1 януарий 1863 г., дето баща му, родомъ отъ южна Унгария билъ български учителъ, ожененъ за българка отъ Велесъ, дето малкиятъ Любомиръ свършилъ първоначалното си образование, а срѣдно свършилъ въ София въ 1882 година.

Научната си дейность Милетичъ започналъ още като студентъ, та продължава и до днесъ; тя е твърде обемиста. Въ съчиненията си Милетичъ е изследвалъ разни научни въпроси, предимно изъ историята на нашия езикъ и нашата историческа етнография. Неговитѣ съчинения сж обнародвани въ разни списания: български, хърватски, чешки, нѣмски, руски, а най-вече въ Министерския сборникъ и сборника на Българската Академия на наукитѣ. Нѣкои отъ тѣхъ сж издадени и отдѣлно. Следъ докторската му дисертация — „За члена въ българския езикъ“ се яви важна негова студия: „Старото склонение на днешнитѣ български наречия“ (Мсб., кн. II), дето той хвърля ярка свѣтлина върху спорния въпросъ за органическата връзка на Кирило-Методиевия езикъ съ новобългарския. На скоро следъ тоя трудъ се яви друга бележита студия „д-ръ Францъ Миклошичъ... и славянската филология“ (Мсб., V 1891 г.), дето показва широка ерудиция и дълбокъ погледъ върху третирания въпросъ. Въ тоя трудъ нашиятъ ученъ като излага развитието и състоянието на славянската филология до Миклошича, спира се специално върху научната негова дейность, па прави прегледъ и на изказанитѣ мнения отъ ученитѣ слависти по въпроса за народността на Кирило-Методиевия езикъ, оборва нѣкои отъ тѣхъ като несъстоятелни и съ ясна и неотразима аргументация доказва връзката му съ българския. Въ нѣколко отъ съчиненията си Милетичъ се занимава съ историята, книжнината и езика на седмиградскитѣ и банатскитѣ българи; такива сж: „Седмиградскитѣ българи“ (Мсб., XIII), „Заселянието на католишкитѣ българи въ Седмиградско и Банатъ“ (ib., XIV), „Книжнината и езика на ба-

натскитѣ българи (ib. XIV). Важенъ трудъ Милетичъ издаде подъ васловъ „Старото българско население въ североизточна България“, (София, 1902 г.). По поръчка на Виенската Академия той се занимава съ изследване източнобългарското наречие. Резултатъ отъ това изследване е нѣмското му съчинение „Das Ostbulgarische“, Wien (1903 г.) Съ наведенитѣ по-горе съчинения, та и съ два и три пѣти по толкова други ние нѣма да дадемъ дори и приблизителна представа за голѣмата и широка научна дейность на проф. Милетича. За да иматъ колко годе представа, интересуващитѣ се нека разгнать първитѣ XVI стр. на „Юбилейния сборникъ“, издаденъ въ негова честь въ 1911 г. по случай 25-годишната му книжовна дейность, а сега сме вече къмъ 45—46<sup>1</sup> годишната му дейность. Като ученъ Милетичъ прави честь не само на българската, но общо на науката. Никой отъ нашитѣ учени до сега не е заемалъ такава лично мѣсто въ реда на ученитѣ мжже и не е ималъ толкова научни отличия, както него. Милетичъ е членъ на българската Академия, избранъ е за членъ дописникъ на Академията на наукитѣ въ Петербургъ, Загребъ и Прага, на Историческото дружество при Московския университетъ, на Чешкото етнографическо д-во въ Прага, на Унгарското такова въ Буда-пеща, на Руския археологически институтъ въ Цариградъ. Той е прогласенъ и за почетенъ докторъ на Харковския университетъ.

Милетичъ стана професеръ още при основаването на нашия университетъ въ 1888 г.. тогава Висше училище, и вече въ продължение на 40 години продължава да е такъвъ.

## VII.

Презъ 1924 г. по инициатива на проф. Милетичъ се основа въ София научно македонско дружество подъ насловъ „Македонски наученъ институтъ“ съ основна цель всестранно изучаване на Македония. Още същата година институтътъ почна да издава свой органъ, списание „Македонски Прегледъ“, подъ редакцията на професоръ д-ръ Милетичъ. Около института и списанието се сгрупираха всички научни сили на Македония. Въ него се печататъ трудове на най-голѣми наши учени. Въ тия трудове въпроситѣ, които се засѣгатъ, се разглеждатъ изчерпателно. Вънъ отъ това следи се и не се оставя безъ отзивъ нито единъ чуждъ наученъ трудъ, въ който или тенденциозно, или по невежество не се представя страната въ истинска свѣтлина. Трѣбва да признаемъ, че следъ Д. Матовъ никой не е защищавалъ интереситѣ на Македония съ такава компетентность, ерудиция и енергия, както професоръ Милетичъ.

Милетичъ редактира, а Институтътъ издаде въ 10 книги мемоаритѣ на революционнитѣ дейци въ Македония, скъпоценни материали за нейната нова история.

<sup>1</sup> Статията е писана преди отпразнуването на 50-годишния му юбилей.

За голѣмата академичностъ на списанието достатъчно е да споменеме имената на участващитѣ въ него научни сили. Покрай професоръ д-ръ Л. Милетича трѣбва да споменемъ още: професоръ В. Н. Златарски, професоръ д-ръ Гаврилъ Кацаровъ, професоръ А. Иширковъ, професоръ д-ръ М. Арnaudовъ, проф. Ив. Снѣгаровъ, проф. Йорданъ Ивановъ, проф. Мутафчиевъ, проф. Ст. Романски, проф. Вл. Алексиевъ, нумизматика Н. А. Мушмовъ и др..

Освенъ българския текстъ, списанието въ резюме предава съдържанието на всѣка статья или рецензия и на френски езикъ, съ което то става достъпно и на външния ученъ свѣтъ.

Въ редицата наши писатели, които поставиха целъ на своята книжовна дейностъ изучаването на Македония, трѣбва да споменемъ много трудолюбивия Антонъ попъ Стоиловъ, роденъ на 15 февруарий 1869 год. въ с. Лешко (Горно-Джумайско). Възпитаникъ на Солунската гимназия и Софийския университетъ. Той изнесе твърде много ценни студии по фолклора и езика, както и езикови материали.

Ще споменемъ само нѣкои отъ студиитѣ му: „Молба за дѣждъ“ (Мсб. XVIII 641-652), „Зазидане живи челоуѣци въ основитѣ на нови градежи“ (Пер. сп., кн. XXXIII, 179-213), „Живъ мъртвецъ“ (юбилеенъ сборникъ въ часть на проф. Ив. Д. Шишмановъ), „Магия за връзване“ („Известия“ г. II, кн. III и IV, 156-158) и др.

Издаде две книги „Сборникъ отъ български народни пѣсни“ кн. I — Битови пѣсни, кн. II — Политически пѣсни (София 1894 год.).

Презъ дългото му учителствуване въ Македония събра и извади отъ забрава сведения за български книжовници презъ XVIII и XIX в. и ги издаде въ две книги: „Български книжовници въ Македония“ кн. I, 1704—1878 г. (София, 1922 г.) кн. II, 1879—1912 г. (София, 1928 год.)

Най-значителниятъ трудъ на Стоилова е неговия „Показалецъ на печатанитѣ презъ XIX вѣкъ български народни пѣсни“ кн. I, 1815—1860 и кн. II, 1861—1878, издание на Българската Академия на наукитѣ (София, 1916 и 1918 г.).

Отъ езиковитѣ студии ще споменемъ „Рефлекси отъ старобългарски изговоръ на новобългарскитѣ наречия“ (Пер. сп. LVIII 566—576). Остатъци отъ носовки въ говоритѣ на Висока и Зарово (Солунско) Пер. сп. LXI 703—712). Съ тая студия Стоиловъ пръвъ даде пълни сведения за назализма въ тия села и твърде много допринесе да стане още по-очевидна органическата връзка на старобългарския езикъ съ новобългарския.

Стоиловъ се помина на 1929 година.

Голѣми надежди за науката възбуди братътъ на Стоилова Хр. попъ Стоиловъ, роденъ въ Лешко (Джумайско) въ 1879 год., солидно подготвенъ по славистиката. Още като ученикъ и студентъ той

писва малки фолклорни студиики и такива по езика. Обаче, за жаль, той се помина въ разцвѣта на своята младостъ и въ началото на научната си дейность, на 28 год. възраст, въ 1908 год. Най-голѣмиятъ трудъ, що остави, е неговата докторска дисертация: „Класификация и стилистични обяснения на българскитѣ гатанки“ (Мсб. XXX кн. 911 год.).

Другъ единъ нашъ писателъ, който работи вѣнъ отъ Македония, е Йорданъ Ивановъ, роденъ въ Прилепъ 1862 год., починалъ въ София презъ 1907 година. Човѣкъ съ несъмнени дарби, извънредно любознателенъ, обогатилъ се съ много и разнообразни знания чрезъ трудъ и самообразование. Въ София той е заемалъ отъ най-малката псарска длѣжностъ до началникъ на финансиитѣ, безъ завършено срдно образование. Но, дето е служилъ, той е оставилъ дълбоки следи съ свойствената нему проницателность да долава и изправя грѣшкитѣ въ управлението. Трудолюбивиятъ и любознателниятъ Ивановъ не се е ограничавалъ само съ канцеларската работа, а е намиралъ време и да пише, чувствувайки това като неотложимъ дългъ. Копиѣещъ да види своята родина свободна, той ѝ посветилъ много трудъ и енергия. Съ такава цель сътрудничелъ въ много вестници, като: „Македонски гласъ“, „Новини“, „Знаме“, „Прѣпорецъ“ и др., па и самъ редактиралъ и издавалъ в. „Югозападна България“ (1893 — 1894 год.). Вѣнъ отъ това той обнародвалъ статии и въ разни списания. Голѣма свѣтлина хвърлятъ по миналото на българитѣ въ Македония: „Страници изъ историјата на македонското възраждане“, (сп. Денница I кн. 12, 1890 година.), „Къмъ историята на възраждането на гр. Охридъ“ (сп. „Свѣтлина“ г. II, кн. X и XI, 1892 год.), „Григоръ Пърличевъ“ (ib. III, кн. VI, 1893 год.), „Документи по българското възраждане“ (Мсб. XXI кн. 1905 год.).

По между всички негови литературни трудове най-важно мѣсто заема неговата книга „Български периодически печатъ отъ възраждането му до днесъ (1844—1890)“.

Само упоритиятъ трудъ можеше да даде на литературата тоя цененъ приносъ.

Една голѣма загуба претърпѣ македонската българска книга и българската наука съ трагично починалия Никола Милевъ, роденъ въ с. Мокрени (Костурско), погиналъ въ разцвѣта на своята младостъ и научна дейность, професоръ въ университета въ София, членъ на Македонския наученъ институтъ. Човѣкъ съ блестящи способности, той написа ценни студии върху българското възраждане и върху събитията, които го предшествуваха и съпровождаха: „История за състоянието на Турция въ края на XVIII в.“ (въ списанието на Академията 1913 год., кн. VI) „Фактори на българското възраждане“ (въ Сборника въ честь на Ив. Д. Шишмановъ 1920 год.).

Надаренъ съ отзивчива душа и съ винаги будно чувство на дългъ, той се притичаше на онова мѣсто, което му се виждаше най-пригодно да служи по-добре на своя родъ и на своето отечество. Ето защо голѣмъ дѣлъ отъ живота му е посветенъ на журналистично поле. И въ това отношение Милевъ имаше неподражаемъ талантъ на журналистъ. Въ неговото лице Македония изгуби единъ отъ най-достоинитѣ синове.

Единъ отъ рѣдкитѣ родолюбци, предаденъ беззаветно да служи на родината си, посветилъ ней всички духовни сили, многообещаващъ писателъ, е Георги Бождаровъ, роденъ на 8 февруарий 1881 въ с. Горно-Броди (Сърско), починалъ трагично на 19 септемврий 1929 г. остави въ нашата книжнина скъпоценни книги: „Изъ Македонската земя“.<sup>1</sup> Той пропжтува Северна и Северозападна Македония и въ своята книга не излага само своитѣ повърхностни впечатления отъ красотитѣ на Македония, а дава ценни исторически бележки за градове и мѣстности, легенди свързани съ тѣхъ, народни обичаи, сведения за църковната борба, за стари учители, училища, видни обществени дейци и др. Изобщо Баждаревъ ни дава богати сведения за изучаване на Македония.

Съ цель да запознае чужденцитѣ съ Македонския въпросъ, написа книгата „Македония вчера и днесъ“, обнародвана първо на френски и на български, издание на Македонския наученъ институтъ (Македонска библиотека № 2). Тая книга, макаръ и на [кратко, но сбито, обхваща и излага Македонския въпросъ въ всичкитѣ му фази: произходътъ му, революционнитѣ борби, Мюрцегскитѣ реформи, Младотурския режимъ и отношенията му къмъ Македония, Балканскитѣ държави и Македония и последната фаза на въпроса въ днешно време до 1925 г.

Въ Солунъ Баждаревъ редактира презъ 1910 г. в. „Учителски гласъ“, въ 1911—1912 списание „Искра“. А въ началото на Балканската война в. „Българинъ“.

Въ Скопие редактира отъ декемврий 1915 до септемврий 1918 г. в. „Родина“. Въ 1919 г. въ София редактира в. „Народностъ“, а после „La Macédoine“, а презъ 1920, 21, 22 и 23 г. редактира в. „Македония“. Подъ негова редакция излѣзоха и първитѣ две книги на сп. „Македонски Прегледъ“.

Смъртта на Баждарева тури край на една плодивита литература и обществена дейностъ; тя възбуди всеобща скръбъ за загубата на тоя талантливъ писателъ и идеално честенъ и беззаветно преданъ македонски синъ, борець за свободата на родината си.

Въодушевенъ отъ високи и искрени желаня и съ пълна преданостъ служи на родината си съ перо и слово Ефтимъ Спространовъ, родомъ въ Охридъ. Той написа важни студии: „Въз-

<sup>1</sup> Издание на Македонския наученъ институтъ (Македонска библиотека № 6).

раждането на градъ Охридъ“ (Мсб., кн. XIII, стр. 621—681), въ която студия изнесе въпроса въ всичката негова широта: „Джелядинъ бей“ — приносъ къмъ историята на Охридъ (ib., кн. XIV, 665—726), „Материали по историята на Рилския манастиръ“ (ib. кн., XVIII, 171—207), „По говора въ Охридъ“ (ib., 507—524), „Бележки и преписки по софийскитѣ църкви“ (ib., кн. XXII—XXIII).

Спространовъ се отличавахе съ рѣдко трудолюбие. Той на първо време редактира и в. „Отечество“ въ Солунъ презъ 1908 год.

### VIII.

Художествено творчество въ нашата книжнина въ Македония не се явява дълго време, макаръ пробуждането да е започнало доста отъ рано. Обяснимо. Преди всичко, нашитѣ писатели не сж наследили нищо отъ старата ни литература, върху което да се възпита и утѣхъ художествено чувство и интересъ за поетично творчество; второ, нашата народна поезия, която можеше да даде художественъ потикъ, почва късно да се събира и издава, както е казано, едва въ 1861 год. бѣше издаденъ Сборникътъ на Бр. Миладинови и, найсетне, нашитѣ книжовни дейци били погълнати отъ мисълта преди всичко да се уреди българското училище, да се разшири българската грамотностъ, та че после да се мисли за художествена литература. Причини за настроение не липсвали, но то се предавало въ живо слово непосредствено. Наистина, опити не липсвали и въ това отношение. Още Неофитъ Рилски изказва въ стихове своятъ възторгъ отъ Хатиш'ерифа въ 1839 год.; но и своето възмущение отъ неприязнѣта на турцитѣ за тоя държавенъ актъ и подстрекателството къмъ българитѣ. Опити направиха и Г. Динката, и Джианотъ и Д. Матовъ, и Тр. Китанчевъ, но нищо цѣло художествено не създадоха. Едва въ втората поливина на 60-тѣ години се яви у насъ поетъ съ значителни дарби и творчество на творения, които го поставятъ въ реда на голѣми поети. Това е Григоръ Пърличевъ, роденъ въ 1810 год. въ Охридъ, поминалъ се на 1893 год. Въ разгара на борбата на Охридяни противъ владиката Милетий, Пърличевъ, за да нанесе решителенъ ударъ на грѣцкото духовенство, изпѣ следната пѣсенъ:

До кога, братя мили българи,  
До кога гърцитѣ ще ни тѣпчатъ.  
Чрезъ своето фенерско духовенство  
Милото наше отечество.

Хайде да ги припѣдимъ отъ насъ,  
Отъ всички български градове!  
Да извикнемъ всички съ голѣмъ гласъ:  
Бѣгайте, гърци, не ве сакаме! . . .

Защо сте причина станали,  
 Та преди стотини години  
 Народната ни патриаршия  
 Съ измама ни я усвоихте!

Где се нашитѣ стари списания?  
 Где се нашитѣ спасители?  
 Всичко, всичко на прахъ е станало  
 Отъ гръцката фенерска злоба.  
 Тѣ со своитѣ лъжи, клевети  
 Измориха и много българи  
 И сегашнитѣ ни св. отци  
 Пратиха ги во заточение.

Която се пѣла съ голѣмъ ентузиазъмъ въ цѣла Македония и която много помогна, щото Охридчани въ 1867 год. 27 май изхвърлили отъ църквитѣ името на владиката Милетий. Нека не е чудно, че художественото творчество е било тенденциозно и е служило на една национална идея. Това обстоятелство идва да потвърди още единъ пжтъ мисълта, че поетътъ е синъ на своето време, на епохата и народа, и живѣе съ чувствата и мислитѣ, стремежитѣ на последния и става неговъ изразителъ чрезъ своето слово и дарба. Така е пропита съ народенъ духъ български и високо художествената поема на Пърличева, *О Амартолосъ (сердарътъ)*<sup>1</sup>, писана на елински езикъ и спечелила на нашия поетъ лавровъ вѣнецъ въ Атина. Друго поетично творение на Пърличева е поемата „Скендеръ-бей“.

Далечъ отъ отечеството, въ Москва, пѣе Райко (Ксенофонтъ) Жинзифовъ, родомъ отъ Велесъ (1839—1879). Жинзифовъ написа цѣла редица пѣсни на велешко-прилепски говоръ. Като не можеше непосредствено да действува срѣдъ народа, той се стараше да му бжде полезенъ съ перото си. Жинзифовъ написа редица статии по църковния въпросъ и ги обнародва въ рускитѣ вестници: „Московския вѣдомости“, „Научно обозрѣние“ „Газета Московска“, „День“ и др. съ цель да запознае руското общество съ нашата борба за духовна самостоятелностъ и да въздействува върху него. И въ това отношение той направи не малко.

Въ пѣснитѣ си Жинзифовъ изказа дълбоката си болка за нещастното положение на народа. Въ цѣлата му поезия вѣе чувство на тжга, на скръбъ. Мисълта, че народа му е подъ робство, особено пжкъ подъ духовното робство на гърцитѣ, е неугасима въ душата му.

<sup>1</sup> Общъ билъ гласа въ Атина, че се явилъ новъ Омиръ съ появата на поемата. Преведена на български „Сердарътъ“ отъ В. Пундевъ, обнародвана въ в. Вардаръ (София, 1929 г.).



- И наши трудове сосъ потъ
- 1) И стари ни народни права  
Коварно грабна фанариотъ
- И нашъ езикъ, нашъ славянски гласъ,  
Народность, вѣра, божий храмъ . . .
- 2) . . . . .  
Потѣпка, ограби голъ фанариотъ . . .

Но:

Време етъ дошло, не етъ далечъ.  
. . . . .

Охридъ и Търновъ вечъ дали викъ  
Македония, чудна страна  
Нѣма да бидятъ грѣчка она . . .  
. . . . .

Я българка сумъ, българинъ сумъ я  
Българе живѣятъ въ тая страна!

Цѣлата поезия на Жинзифова е една изповѣдь на всичко онова което преживѣва неговата душа и мисль. Най-голѣмото творение на тая поезия е поемата „Кървава кошуля“, която е изразъ на кървавитѣ сълзи на Македония.

Райко Жинзифовъ не е самъ въ областъта на художествената македонска книжнина.

Въ Солунски „Книжици за прочитъ“ (вж. кн. VIII-X, год. I 1889 г.) Стоянъ Божовъ роденъ въ с. Кърчово (Демир-хисарско), учителъ въ разни градове на Македония, обнародва разказъ „Отецъ Пануфри“ и стихотворения „Клевети“ и „Злощастни“. Съ тѣзи си творения Божовъ се открива предъ насъ като надеженъ белетристъ; но борческитъ му духъ и любовь къмъ родъ и родина го заведе въ горитѣ всрѣдъ възстанниците и на 12 септемврий 1903 год. падна убитъ въ борбата съ тирана за свободата на своя братъ.

Едва навършилъ 30 години, тъкмо въ цвѣта на младостъта многообещаващия македонски поетъ Любомиръ Весовъ, роденъ въ 1892 год. въ Велесъ падна на 1922 год. убитъ въ Македония въ борба съ новия тиранинъ на родината. Той не остави много трудове, остави само една сбирка стихове всичко 44 и единъ буренъ красивъ борчески животъ, високъ съ своя идеализъмъ, за да живѣе вѣкове въ паметъта на потомството. Тѣжитъ за потѣпканата родина не даваха спокойствие на бурната му душа и, безъ да завърши висшето си образование, той се отзова тамъ, всрѣдъ народа, да сподѣля тѣжитѣ и страданията му и да се бори съ тирана:

## КЪМЪ РОДИНАТА

О майко моя изтерзана,  
 Тъй безутешно ме боли.  
 Боли за твойта жива рана  
 И простреленитѣ орли.  
 Ти пи до дъно горѣкъ жребий  
 На твойтѣ най-свидни деца,  
 Прокудени далекъ отъ тебе  
 Нетлѣненъ пламъ таятъ въ сърдца.  
 И ти ще дигнешъ пакъ чело,  
 Ще скжсашъ хладнитѣ окови,  
 Ще бликнатъ въ твоето тѣло  
 Отъ кълна огненъ сили нови.  
 И твойтъ погледъ ще съзре  
 Свободни планини, полета  
 Отъ Шаръ до Бѣлото море,  
 Пропити отъ кръвѣта ти света.

Ние наведохме цѣлото стихотворение, защото въ него е излѣна беззаветната любовъ на младия поетъ къмъ родината, неговата мисль, неговата вѣра и надежда.

Чувството на нравственъ дългъ на Весова оставяше задъ себе си всички ценности въ живота и самия животъ. Поразителното отсѣствие на идеализъмъ и характеръ на всички около него, които се кичеха съ безжизнени епитети на величие възмущаваше Весова. Той виждаше дребнавостъта на душитѣ и малки нѣкои добродетели. И за това той се отврати и отчужди, за да намѣри успокоение тамъ, въ борбата носещъ чисти идеалитѣ въ душата си.

Съ изнесенитѣ до тукъ бележки за българската книга въ Македония, съвсемъ не се завършва нашиятъ очеркъ. Той би билъ не-сравнено по-обемистъ, ако речемъ да изложимъ цѣлото книжно производство на македонската книга, както тя се развива въ последнитѣ 10—20 години.

Днесъ на книжно поприще работятъ въ всички отрасли на науката и книжностъта много македонски урожденци, и тѣ съ своитѣ трудове обогатяватъ общата българска съкровищница и поради това тѣхното книжно дѣло ще се цени по достоинство на друго мѣсто.

Велика е цената на книгата; неизброими сж нейнитѣ благодеяния. Всѣка добра книга е истински празникъ за душата. На книгата човѣкъ дължи своето духовно прояснение, своето самоопредѣление. Но за насъ, българитѣ, книгата има и по-особено значение. На книгата ние дължимъ нашето духовно и национално възраждане. Безъ нея е невъзможно крепко национално съзнание. Само съ кни-

гата днесъ ние можемъ да култивираме единъ здравъ и смисленъ национализъмъ, който да инжектира и поддържа творческитѣ сили на нацията и винаги да бжде една здрава опора за нейното сжществуване. Само съ книгата можемъ да заякчимъ нашето единство; можемъ да възпитае поколѣнията въ здравъ националенъ духъ и закрепване на националното съзнание въ народнитѣ маси; чрезъ нея може да се оформи една национална структура, устойчива на всички превратности на историческата сждба, каквито ние сме преживѣли и още преживяваме; чрезъ нея може да се подигне у народа морално-културенъ животъ, който е непобедимъ и неразрушимъ отъ никаква човѣшка сила. Само чрезъ книгата можемъ да циментираме нашето национално единство, като съ нея поддържае духовни връзки и културенъ контактъ съ откъснатитѣ отъ нашия народенъ организъмъ части. А успѣемъ ли да създадемъ едно духовно и културно цѣло отъ нашия народъ на всѣка цена, ние можемъ тогава съ повече спокойствие и оптимизъмъ да гледаме на бждещето на нашия народъ.

ПРОФ. ВЛАДИСЛАВЪ АЛЕКСИЕВЪ

## СЪЗДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ОБЩИНА ВЪ СОЛУНЪ

Създаването на Солунската българска община е тѣсно свързано съ историята на Възраждането. Въ основата на борбитѣ, които следъ първата половина на миналия вѣкъ подиматъ солунскитѣ българи, лежатъ, както е изцѣло за нашето Възраждане, здравитѣ идеи на една епоха, пълна съ лично себеотрицание и народенъ героизъмъ.

Положението, което Солунъ заима като естественъ центъръ на западно-българскитѣ земи, отъ край време е направило отъ този голѣмъ градъ единъ действително притегателенъ и сборенъ пунктъ за всички македонски българи. Дълго преди създаването и признаването на Солунската българска община, въ тоя градъ сжществуватъ малки, но цвѣтущи български квартали, населени съ пришелци отъ всички краища на македонската провинция. Затова, първитѣ опити да се открие една българска община въ Солунъ съвпадатъ съ опититѣ на знатни тогавашни граждани да пренесатъ нѣкои обществени функции отъ провинцията въ града, а сжщо така, съвпадатъ и съ опититѣ на мѣстни духовници да отдѣлятъ българското паство отъ чужди влияния, да издигнатъ собствени богомолни домове, да решаватъ сами редъ въпроси отъ църковно-училищенъ характеръ. Видно мѣсто въ това отношение се пада, както на Атонски духовници, така сжщо и на занаятчий и търговци, бългири отъ града. Отъ Хаджи Теодосий Синаитски и Кирилъ Пейчиновичъ Тетовски, до Йорданъ Хаджи Константиновъ Джинотъ, до Воденчанина Държиловичъ и до Хаджи Павелъ Божигробски отъ с. Кониково, Енидже-вардарско, всички западно-български предвестници на по-късния духовенъ разцвѣтъ сж минали презъ Солунъ и сж работили за издигането и просвѣщаването на българския народъ. Едно особено мѣсто тука се пада на светогорскитѣ обители Зографъ и Хилендаръ. Тѣхни представители още презъ първата половина на миналия вѣкъ се установяватъ на по-кратко, или подълго мѣстожителство въ града, и често сж въ помощъ на мѣстното българско гражданство за негови просвѣтни, църковни и други народни нужди. Есѣки по-събуденъ българинъ, дошелъ по работа въ града, или постоянно живущъ въ него, се е чувствувалъ длъженъ да се представи на намиращитѣ се въ солунскитѣ светогорски метоси светий брата, да поиска съветъ, или славянска книга отъ тѣхъ, да бжде напжтенъ по църковни работи.

Тази обстановка и тѣзи условия издигатъ дейцитѣ и героитѣ на епохата. Скромни въ желаніята си, но крепки въ своя народенъ духъ, водителитѣ на солунското българско еснафство и търговство, постепенно, съ тактъ и умение, завоеваватъ една следъ друга позицитѣ на църковно-училищното дѣло въ тоя градъ и скоро създаватъ благоприятна почва за понататъшно развитие и усъвършенствуване на една богата, силна и самостояйна българска община, каквато бѣ солунската презъ втората половина на миналия и първитѣ тринадесетъ години на сегашния вѣкъ и още презъ 1834 година отварятъ, подъ покровителството и при материалната издрѣжка на терзийския еснафъ въ Солунъ българско килийско училище.

Метохътъ на зографския манастиръ въ Солунъ, знае се, е билъ основанъ къмъ 1855 година на Хиподрома, нареченъ „Яси-олъ“. Тука сж идвали на редовни срѣщи солунскитѣ занаятчии и търговци да продаватъ стокитѣ си на светогорскитѣ калугери. Едновременно съ това, въ този метохъ сж ставали срѣщитѣ между нѣкои отъ по-събуденитѣ граждани и светитѣ манастирски отци, загрижени за своитѣ родни мѣста въ провинцията и за солунскитѣ българи. Ако богатия архивъ на Солунската българска община не бѣ така нещастно унищоженъ презъ балканската война, днесъ бихме могли да разполагаме съ повече данни и отъ тази отдалечена епоха, тѣй като редъ документи, останали отъ първата половина на миналия вѣкъ, особено отъ светогорски произходъ, бѣха запазени въ този архивъ. Знае се, обаче, че редъ видни духовници, като Христовулъ, Аверкий, Калистратъ сж биле добре известни на солунското българско гражданство, напѣтствувано отъ тѣхъ. Знае се сжщо, че по височинитѣ на града, къмъ „Чаушъ-манастиръ“, е сжществувало едно друго българско центрище, предимно на пришелци отъ Дебъръ, въ което сж ставали срѣщи на българитѣ въ града. Казанитѣ духовници, години наредъ сж посещавали и „Вардарията“, въ която сж живѣли доста българи. Особеното значение на „Вардарията“, като търговско центрище на града, е това, че тука сж извършвани най-често търговскитѣ операции и срѣщитѣ на мѣстнитѣ българи съ придошлитѣ отъ разнитѣ краища на Македонското отечество представители. Сжщо, този кварталъ е привличалъ поради това си качество и селянитѣ отъ околнитѣ села. Всичко това е способствувало за опознаването, на солунскитѣ българи съ по-издигнатитѣ и по-събудени духовници на епохата, а сжщо така и съ еднородцитѣ, живущи вънъ отъ града. Близостта на Кукушъ, въ който първитѣ лжчи на Възраждането проникватъ още преди половината на миналия вѣкъ, не по-малко способствува за духовнитѣ връзки, които се създаватъ между приниждашитѣ отъ тоя градъ българи и мѣстното население. Посвѣтени въ народното дѣло люде сж имали въ тази насока редовни отношения, още отъ годинитѣ на Димитъръ Миладиновъ като кукушки учителъ. Патриотизъма на населявашитѣ околноститѣ на Солунъ български селяни, тѣх-

нитѣ всѣкидневни прииждания въ града, нуждитѣ имъ отъ български училища и църкви, бърже създаватъ единителното звено между една компактна маса отъ провинцията и гражданитѣ на града и отварятъ пътя за благоприятни съвмѣстни бждещи действия.

Тази малка предистория отъ създаването на Солунската българска община достатъчно ясно очертава пътя, по който се движи народното осъзнаване на солунския българинъ, за да може още въ 1866 год. да прибѣгне до дѣла като това — да се подаде петиция отъ името на всички солунски граждани до централната турска власть и да се искатъ права за българитѣ въ солунския вилаетъ.

Непосрѣдствено следъ този пръвъ по-крупенъ актъ отъ прояви на българската народна свѣсть въ Солунъ, самитѣ солунски граждани замислятъ въ 1867 година да сложатъ основитѣ на една самостоятелна българска община, която да се грижи за уреждане на всички въпроси отъ общественъ характеръ, поникнали на почвата на културнитѣ и всѣкидневни нужди. Започването на едно такъво дѣло, обаче, при слабитѣ първоначални сръдства, съ които разполагатъ солунскитѣ българи, е било доста трудно. Независимо отъ това, съ зоркото си око солунскитѣ гърци винаги сж се старали да осуетатъ всѣко добро българско начинание, и на пѣвро мѣсто — да го компроментиратъ предъ турската власть. Все пакъ, една шепа българи, начело съ воденчанина Кирякъ Динговъ Държиловичъ, решаватъ да откриятъ презъ есента 1867 год. българско училище въ неговата собствена кжща, а близо десетъ години преди това, по подражание на Теодосий Синаитски — и българска печатница. За насъ обаче, въ случая е по-важно да подчертамъ, че тука, въ кжщата на Държиловичъ, почти ежедневно ставатъ срѣщи между по-буднитѣ солунски граждани и нѣкои светогорски духовници за уреждането на въпроси отъ църковенъ и другъ общественъ характеръ. Преданността на Държиловичъ къмъ народното дѣло се изразява и въ това, че той, самъ бившъ манастирски ученикъ, подготвя единствената си дъщеря на българско четмо и писмо, и подъ свое ръководство ѝ открива училище, посещавано отъ нѣколко десетки деца на солунски българи. Този пръвъ подчертанъ признакъ за българското учебно дѣло въ Солунъ, подето отъ Държиловичъ и неговата дъщеря, неостава изолиранъ. Две години по-късно, неговитѣ приятели подематъ бавно, но сигурно, народното дѣло въ свои ръце. Измежду по-виднитѣ и по-богати солунски граждани намиратъ се скоро благодетелни хора, които издържатъ училището и които помагатъ на беднитѣ си съграждани, като се тайно съвещаватъ да се противопоставятъ на грѣцкото духовенство, и да не даватъ вече на турската власть да разполага съ правата на българитѣ. Другъ единъ благодетеленъ солунски гражданинъ, Пеповъ, презъ сжщитѣ години предлага на свой редъ кжщата си за срѣщи на по-събуденитѣ

граждани и за училище. И тука, Зографскиятъ манастиръ, както и нѣкои отъ другитѣ светогорски манастири, се притичатъ на помощъ съ нуждитѣ срѣдства.

Тѣзи слаби навидъ, но важни по вжтрешното си значение придобития на солунскитѣ българи, даватъ възможность да се замисли сериозно въпросътъ за установяването на по-редовни обществени отношения. Нови благоприятни условия идватъ да подпомогнатъ солунскитѣ българи. Нѣколко години преди издаването на султанския ферманъ, съ който се учредява Екзархията, видни цариградски дейци отправятъ писмо до ученика на Братя Миладинови, отсетнешниятъ кукушки учителъ и общественъ деецъ Кузманъ Шапкаревъ, а сжщо и до кукушкия гражданинъ Нако Станишевъ, като имъ напомнятъ да застегнатъ редоветѣ на всички добри и способни българи отъ македонскитѣ земи, да дадатъ попкрепата си и да се погрижатъ да изпратятъ чрезъ Солунъ способни духовни лица, на първо мѣсто въ Воденъ, а сетне и другаде, „за да се наставе и се помогне да ся освободятъ отъ игото на грѣчкото духовенство“. Кузманъ Шапкаревъ и Нако Станишевъ отсетне ставатъ добри приятели и поради благоприятни обстоятелства на постоянни и редовни връзки съ Солунъ, веднага се обръщатъ къмъ солунскитѣ българи като имъ предлагатъ съвмѣстно и дружно действие по църковнитѣ и обществени въпроси, засѣгащи не само Солунъ и Кукушъ, но и други македонски общини. Членоветѣ на солунската българска община, която фактически се смѣта вече за оформена, следъ съвещанията на солунски българи, направени начело съ Държиловичъ и Пеповъ отъ 1867/68 и 69 години, бързатъ да пристегнатъ редоветѣ и да се притектътъ на помощъ на отправения имъ отъ народа зовъ. Паралелно съ това, въ Солунъ бива повикана като учителка Недѣлка Петкова. По това време тя се е намирала нѣкъде изъ македонската провинция. Като сопотлийка, отъ родния градъ на народния поетъ Иванъ Вазовъ, тя се много зарадвала за честта, която ѝ сж правила, и още въ първитѣ дни следъ пристигането си въ града, се наима да уреди основно училище за децата на солунчани. Това училище именно, става новото привлекно центрище за всички солунски българи, които, отъ най-богатитѣ търговци до най-беднитѣ занаятчии, започватъ да изпращатъ свои пратеници, или сами да идватъ и се съвещаватъ върху въпроси отъ общъ характеръ. Тука се издигатъ вече първитѣ ясно набелѣзани имена на солунскитѣ български общинари и на първо мѣсто Братя Паунчеви, Христо Шаговъ, Анастасъ Стояновъ, Петрушъ Шумковъ, Апостолъ Ивановъ и други, които се наиматъ да обмислятъ на първо мѣсто за освещаването на богомоленъ домъ за българитѣ—сѣграждани. Но това не имъ се така бърже и лесно отдава. Всички съдействия на Света-гора, Цариградъ и Македонската провинция оставатъ отначало безрезультатни. Както грѣчкото духовенство, така и турската власть имъ сочатъ многото

гръцки църкви въ града. По онова време не всички гърци сж били зле настроени къмъ българитѣ. Благодарение на това, може би, една или две години преди 1870 год., на солунскитѣ българи нѣколкократно е бивало позволявано, съ помощта на светогорски духовници, да извършватъ божествена служба на старобългарски въ гръцката църква „Св. Мина“, намираща се въ така наречения „Френски кварталъ“ въ града.

Близкитѣ отношения по народното дѣло, създадени между Кукушъ, Воденъ, Дойранъ и други провинциални градове и Солунъ, безъ съмнение, подействуватъ благоприятно за развитието на Солунската българска община. По това време, за пръвъ пжтъ се проявява и енергичната фигура на светогорския духовникъ Аверкий Зографски, чиито авторитетъ, като председникъ на Зографския метохъ въ Солунъ, спомага за бързото развитие на работитѣ въ българската община и за развитието на отношенията ѝ съ провинциалнитѣ общини. Въпреки тѣзи грижи за установяването и закрепването на Солунската българска община, обаче, както Аверкий, така и действителнитѣ български общинари не сж още мислили за окончателно скъсване отношенията съ Патриаршията. Приведениятъ по-горе фактъ за съвмѣстно служене въ църквата „Св. Мина“ говори доста ясно за това. Може би, до известна степенъ, тука да е съдействувало и качеството на Аверкий като свето-горски духовникъ, тъй като дълго следъ отдѣлянето на българската национална църква, свето-горскитѣ манастири сж останали подъ непосредствената управа на Патриаршията. Първоначално постигнатото мълчаливо съгласие и временно бездействие на гръцкото духовенство презъ това време даде възможность на първитѣ носители на интереситѣ на солунското българско гражданство, а именно на дюлгерското, шиваческото, бакалското и другитѣ еснафски сдружения, да заработятъ по-твърдо, и да издействуватъ самостоятна църква и независимо народно духовенство.

Влошаването на отношенията съ Патриаршията и съ гръцкото духовенство, обаче, не зависеа отъ българитѣ. Враждебнитѣ действия на гръцката духовна власть, проявени наскоро следъ това въ Цариградъ и въ провинцията, накараха и солунскитѣ българи да помислятъ за утрешния день. Освенъ поменатитѣ по-горе видни солунски граждани, като добри тѣхни помощници, въ доста ясно очертаващата се вече българска община, се явиха още: Коста Герасимовъ, нареченъ „Часовникарьтъ“, Вангелъ и Блаже, родомъ отъ Дебъръ, настанени на постоянна работа като майстори въ фабриката на Алатини, Йосифъ Терзията, сжщо отъ Дебъръ, Иванъ Хаджи Лазаровъ, приятель на Държиловичъ, сжщо така родомъ отъ Воденъ, и малко по-късно — голѣмитѣ търговци кукушани Братя Златареви, Тодоръ и Ангелъ Хаджи Мишеви и Н. Попстефановъ отъ Велесъ, Никола П. Алексиевъ, а още по-късно прилепчанитѣ Дамянови и Братя



Шавкулови, единъ следъ другъ действаха, като избирани общинари отъ солунското българско гражданство, въ така щастливо създадената Солунска българска община, и всѣки отъ тѣхъ по силитѣ си се е опитвалъ да помогне на народното дѣло.

Този ускоренъ темпъ и сравнително брѣзъ подемъ на дѣлото на Солунската българска община се дължи и на по-голѣмитѣ събития, които сж ставали въ Цариградъ, дължисе на ентузиазъма, съ който се бориха всички българи, а най-вече се дължи на обявената независимостъ на Българската Народна Църква. Сега вече, общуванията между Солунъ, Кукушъ, Воденъ и другитѣ паланки на южна Македония се засилватъ. Засилватъ се и отношенията съ голѣмия цариградски български центъръ. Въ тѣзи начални години, следъ закрепване на Солунската българска община, голѣма частъ отъ солунскитѣ българи, обаче, продължава да остава неизползувана въ общественитѣ борби. За това, първата грижа на по-видни солунски дейци е била да заздравятъ вътрешно общината, да подирятъ средства за подържането ѝ, да се погрижатъ за училищата, а най-вече — да се погрижатъ да отбиятъ атакитѣ отъ грѣцка страна. Тази дейностъ е изисквала повече хора, повече средства, и открита борба срещу грѣцката духовна властъ. Това последно обстоятелство изглежда е разколебало нѣкои отъ солунскитѣ граждани, особено ония, които сж смѣтали обявяването на схизмата, свързано съ нѣкакви напасти. Така, следъ влошаване отношенията съ Патриаршията, на първо мѣсто Братя Шагови и Иванъ Хаджи Лазаровъ сж се разколебали, като сж подигнали въпроса въ едно отъ събранията на солунскитѣ си съграждани — дали не би било възможно да се действува отъ Солунъ за помирение съ грѣцкото духовенство, тѣй като обявяването на схизмата би предизвикало голѣми неудобства за българския народъ, особено за българския народъ въ Македония. Самъ Хаджи Лазаровъ, който е билъ единъ отъ най-виднитѣ и най-богати солунски граждани, не би лесно понесълъ да го обявятъ за „схизматикъ“. Тѣзи и други подобни колебания изглежда сж заставили цариградскитѣ българи, скоро следъ това да изпратятъ въ Солунъ единъ отъ деятелнитѣ духовници, архимандритъ Методий Кусевичъ, който, веднага съ пристигането си въ Солунъ, е поискалъ да се види съ споменатия влиятеленъ солунски гражданинъ Иванъ Хаджи Лазаровъ—Воденчанинътъ. Трѣбва да се отбележи, че схизмата по това време още не е била обявена. Имало само грѣцки закани. Колебанията на този виденъ солунски гражданинъ, изглежда, се отразили не малко зле върху нѣкои други по-слаби люде, а значителна частъ отъ солунскитѣ гъркомани сж били предимно отъ български и влашки произходъ. Въ всѣки случай, съ пристигането си въ Солунъ, Кусевичъ е намерилъ за добре да посети Хаджи Лазарова, който е билъ много внимателенъ съ него и даже е поканилъ Кусевича да остане на квартира у дома му. Хаджи Лазаровъ не скрилъ своитѣ

опасения и предъ Кусевича. Известно е, че отсетне Хаджи Лазаровъ, заедно съ Шагови и нѣкои други солунски българи, сж се отмѣтнали отъ народната църква и сж останали подъ духовната власть на гърцитѣ, като гърци. Ето какво се долага предъ Смѣсенія екзархийски съветъ за самия Кусевичъ малко по-късно отъ тази дата (правописътъ запазенъ, както е предаденъ въ Архива):

„Още въ отшествіе-то си за Солунъ, той (Кусевичъ) намѣрилъ въ вапоръ много нѣгови съотечественници отъ всички-тѣ страни на солунскій Вилаетъ; забележилъ у всички-тѣ, че они ся небаятъ никакъ, отъ гърцки-тѣ низверженія и въ дълги-тѣ си съ нихъ разговори они останали съгласни, че кога си отидатъ у дома трѣба да проповѣдватъ на съграждани-тѣ да ся отърсятъ отъ гърцизмъ-тъ.“

„Като излѣзалъ на Солунъ той утишълъ при х. Лазо, който го приелъ твърде учтиво по рекомандація-та на Каракановскій; принесълъ му портре-та и поздравленията на Н. Б. и му изразилъ надѣваніе много отъ неговото съдѣйствие за поскоро-то въздиганіе на българщинж-тж въ Солунъ. Х. Лазо, единъ отъ най-богати-тѣ и най-влиятелни-тѣ въ солунскій Вилаетъ ся е до сега срамувалъ да ся каже направо че е българинъ. Има въ Солунъ и богати дѣятелни българи, и гърцитѣ ся страхуватъ да не би единъ день да имъ отнѣматъ църкви-тѣ, нъ на наши-тѣ е липцувало до сега патриотическо чувство и споразумѣніе. Сега х. Лазо ся е заловилъ да намѣри потрѣбни-тѣ за построеніе на еднж църква срѣдства. Солунскж-тж Епархія е въ голѣмо движеніе къмъ развитие-то си и никой ся не бой отъ афоризма-та: Оттамъ до Велесъ на сѣкждѣ отъ гдето миналъ сѣ видѣлъ у хора-та готовность да ся освободятъ отъ гърцки вліянія, да си отворятъ български училища, нъ сѣкждѣ ся лишаватъ отъ предводители“ (срав. Екз. Арх., проток. на см. съв. отъ 9 юний, 1872 год., ном. 3—71).

Краткото престояване на Кусевичъ въ Солунъ е ободрило значително солунскитѣ българи, въпрѣки гореказанитѣ колебания на Шагови и на Хаджи Лазаровъ. Следъ заминаването на представителя на цариградскитѣ българи, солунскитѣ българи сж свикали едно общо събрание подъ водителството на Анастасъ Стояновъ, Братя Паунчеви и Шумковъ, въ което сж решили единодушно да подкрепятъ общото народно дѣло на цариградскитѣ българи, и ако е нужно да се отдѣлятъ напълно въ самостоятелна българска църква, въпрѣки законитѣ на гърцитѣ. Това становище е накарало нѣколцина, и то по-слабитѣ, да се откажатъ отъ понататъшни действия срещу Патриаршията, но то е възпламенило народнитѣ чувства на мнозинството отъ солунскитѣ българи, които решително сж искали да се преминѣ къмъ борба. Тѣзи именно настроения вливатъ нови копнежи въ души-тѣ на първитѣ солунски българи, и последнитѣ решаватъ да започнатъ усиленна борба по две главни направления: първо, да се организиратъ силитѣ на съграждани-тѣ имъ; второ, да се пристъпи незабавно къмъ открива-

нето на една българска църква, като за целта се повикатъ и български свещеници.

Презъ този раненъ периодъ на обществена дейность, общинската властъ на солунскитѣ българи се съсредоточава въ ржцетѣ на единъ самопоникналъ и издигналъ се самоуправителенъ общински съветъ, най-важнитѣ функции на който сж били: да се грижи за отварянето, поддържането и напредъка на училищата, да открие богомолни домове, да дойде насрѣща на нуждающитѣ се бедни граждани, да поддържа добри взаимнопомагателни отношения съ провинциалнитѣ македонски общини, да дава пояснения за хода на общитѣ народни работи на първитѣ водители на Възраждането въ Цариградъ, и най-сетне и най-важно — да представлява, макаръ отначало негласно, интереситѣ на солунското българско гражданство предъ официалнитѣ турски власти въ духътъ на казаната самостоятельность. Неотложимъ на времененъ въпросъ за епохата, която се чертае предъ насъ презъ седемдесеттѣ години на миналия вѣкъ въ Солунъ е да се склонятъ турскитѣ власти, да позволятъ отварянето на единъ параклисъ и разрешението да се служи на старобългарски въ него. Тази насъща нужда е била почувствуванана още по-силно, поради враждебнитѣ действия на солунската гръцка духовна властъ и недопущането на българитѣ въ гръцкитѣ църкви.

Тука, отново на помощъ идватъ българскитѣ общини отъ провинцията, и на първо мѣсто — братята на Зографската обителъ. Зографскиятъ и Хилендарскиятъ манастири, макаръ да съветватъ за примиримостъ, даватъ да се разбере вече, следъ обявяването на схизмата, че не биха отказали съдействието си да се намери едно способно духовно лице, което, отначало тайно, да може да изпълнява религиознитѣ трѣби на българското паство въ Солунъ. Будниятъ духовникъ Аверкий, сега вече въ по-напреднали години, изпжква отново на сцената. Той и солунскитѣ общинари сж въ редовна кореспонденция съ Кукушъ, Воденъ, Енидже-Вардаръ. Тѣхнитѣ старания сж били насочени къмъ намирането на духовни лица, които биха се решили да дойдатъ и се установятъ въ Солунъ на постоянно мѣстожителство. Отначало, това имъ се е мжчно отдавало, поради страхътъ предъ гръцки нападения, отсетне обаче, за кандидати на свещеници сж се явили нѣколцина, между които трѣбва да се споменатъ имената на свещеницитѣ Петъръ Димитровъ, попъ Константинъ, Иванъ Ангеловъ и Иванъ Маджаровъ, и четиримата родомъ отъ околнитѣ на Солунъ села. Но въпросътъ за оформяването на български параклисъ е билъ свързанъ съ съдействието на турската властъ, и съ, макаръ и мълчаливото признаване на Солунската българска община. Собствено казано, тая община отбелѣзва сжществуването си още отъ 1867 година, което се дължи на проявената отъ тогава активна дейность на солунскитѣ българи. Формално, обаче, ние срѣщаме сведения, отъ които се вижда, че, въ

църковно отношение, общината се проявява въ началото на 1870 год. Това се потвърждава отъ едно писмо, което датува отъ 18. януарий с. г., и което гласи :

„Священникъ е нуженъ за извършаніе на трѣби и за собирање околнѣтъ села на помощъ за църквж. Не ще ли ни преслѣдува мѣстнѣй Митрополитъ?“ На това съобщение отъ Солунъ, въ Цариградъ слагатъ следната резолюция съ малко по-късна дата: „Нека потърпатъ още малко за священникъ, священникъ безъ църква не може да действува. Да поспѣшатъ да извадатъ позволеніе за църква на име Болгаръ-милетъ, а не Румъ-милетъ, и то прямо, не чрезъ митрополита. Да іж направатъ малкж, нека и въ нѣкоя кжща — попазъ—яви сосъ свое иждивеніе, щото като слуша болгарски народъ за движеніе-то на българщинж-тж въ Солунъ, самъ да ся затиче за помощъ“ (Срв. Екз, Арх. безъ ном., сжщата дата).

Това малко съобщение и тази дълга резолюция даватъ да се види въ какво направление Солунската община е замислювала да установи българска църква и български свещеникъ въ града. Като пръвъ удобенъ човѣкъ въ това отношение се явява споменатия отецъ Петъръ Димитровъ, отъ с. Зарово (Солунско), който до 1872 год. е свещенодействувалъ въ гр. Сѣръ, а презъ началото на 1873 год. се отмѣтналъ отъ сѣрския грѣцки владика, Неофитъ, за да помогне на своитѣ сънародници-българи съ Солунъ да откриятъ искания параклисъ по препорѣчвания начинъ. Петъръ Димитровъ действува въ съгласие съ солунскитѣ българи отъ 1873 до 1876 год., а презъ следващата година е билъ повиканъ въ Цариградъ и заточенъ заедно съ Екзархъ Антимъ I-й въ Ангора. Презъ тѣзи години, Петъръ Димитровъ свързва своето име и дейность съ името и дейността на всички побудни солунски българи за освещаването на параклиса, за установяването на редовни отношения съ турската власть и за признаването на общината отъ последната. Въ Екзархийския Архивъ намираме две писма около дейността на този пръвъ редовенъ български свещеникъ въ Солунъ (отъ 12-й декем., 1872 год., вход. ном. 727, и отъ 19-й декемврий, 1872 год., подъ вход. ном. 740), съ които той съобщава въ Цариградъ нѣкои подробности за установяването на първоначалното училище отъ сопотската учителка Недѣля Петкова, и за това, че е намерилъ и другъ единъ свещеникъ (Иванъ Ангеловъ?), който е съгласенъ, срещу известна заплата (казва се каква), да служи въ параклиса. Като виденъ съратникъ на Петъръ Димитровъ презъ сжщитѣ години, освенъ общинаритѣ, се явява и търговецътъ-кожухаръ, родомъ отъ солунското село Сухо, Думбалаковъ. А специално за параклиса, въ протоколъ номеръ 1, отъ 11 юлий, 1873 год. (срав. Екз. Арх., заседна св. Син. 94, стр. 211) се говори следното: „Прочетохж ся слѣдующи-тѣ писма, писмо отъ солунската община, отъ 3 юлий (№ 328), въ което тя извѣстява, че вече си отворили единъ параклисъ и на 29

юний, день на св. Наума Охридски, тържественно служили пръвъ пжтъ; помѣщава ся въ училището и е малкъ, но до двесте души ся подигнали да работятъ за разширяваніе-то му. Молятъ да имъ ся испрати единъ антимиcъ. — Рѣши ся да ся похвалятъ и насърчатъ и да имъ ся проведатъ два антимиcа“. Тогава за пръвъ пжтъ се обажда лично въ Цариградъ попъ Петъръ Димитровъ, на 5 юлий, 1873 (Солунъ, вх. ном. 320) и известява, че останалъ окончателно при „солунскій параклисъ“.

Интересни сж презъ това време отношенията, които се създаватъ между Солунъ и Цариградъ, особено поради известната отъ нашето Възраждане Македонска цариградска дружина, създадена отъ родолюбиви македонски българи, цариградски търговци, съ цель да подпомогнатъ съ съвети и материално на съотечественицитѣ си. Въ центъра на тази Македонска дружина стоятъ нѣколцина охридчани (Симови и др.) и скопјани, но най-видния неинъ членъ е Методий Кусевичъ. Тази дружина способствува между другото и за освѣтлението на редъ въпроси, които сж биле отъ интересъ за македонскитѣ българи. Специално за Солунъ, тя нѣколкократно е събирала и изпращала нужднитѣ средства, а сжщо така, при избора за пратеници въ Народния съборъ, е посочила имената на най-виднитѣ и най-способнитѣ македонски дейци. Съ нейно съдействие се установява и Екз. Съветъ, въ който сж представени главно тритѣ вилаети — Дунавския, Тракийския и Македонския (срв. Екз. Арх., проток. ном. 2, отъ 2-й януарий, 1870). Споменаването на „Македонския вилаетъ“ не е случайно. Връзкитѣ, създадени между Цариградъ и солунскитѣ българи сж били подържани вече отъ години, все въ една и сжща насока: македонскитѣ български земи да бждатъ достойно представени въ тогавашния пръвъ културенъ центъръ на българщината—Цариградъ. Това е окуражило солунскитѣ българи, и специално Солунската община, като втора подцентра, представляваща общественитѣ и културнитѣ интереси на Македония. Въ единъ по-късенъ протоколъ (срв. Екз. Арх., б. н., 1872—73 год.) се казва следното; „Тѣй намирамы за полезно и нужно да ся състави и отъ тукашны-тѣ жители Българи едно мѣстно общество за олучшеніе благолѣтіе и благочиніе... и за напредъка и възвышеніе-то на челоуѣколюбиви и учебни за вѣденія въ македонскитѣ области“. Това становище на цариградскитѣ македонци, да се притекатъ на помощ на своитѣ сънародници, е било съобщено въ Солунъ и е направило добро впечатление, а сжщо така повдигнало духътъ на солунчани. Въ едно отъ заседанията на Солунската българска община, при одобреніето на всички присъстващи, сж прочели писмото, съ което отъ Цариградъ се съобщава колко тамошнитѣ деятели-македонци милеятъ и се стараятъ за преуспѣване на народното дѣло. Отъ този моментъ се повишава духътъ на солунчани. Тѣ решаватъ вече явно да пристѣпятъ къмъ работата и да не оставятъ на мира турското правителство, до като не

сполучатъ. Едновременно, отъ Цариградъ се иска щото всички по-висши духовници - българи отъ Македония „да ся допрятъ до болкитѣ народни и едновременно да не избѣгватъ турскитѣ власти, като ги посещаватъ и доказватъ българскитѣ правдини“ (Екз. Арх., с. тамъ). Въ това направление, солунската община е получавала удобрения и насърдения отъ Кукушъ, дето сж се подвизавали дейни и народолюбиви хора.

Една отъ грижитѣ на солунчани е била да подобратъ състава на съветниците, като привлекатъ нови сили къмъ общината, която по това време се е помѣщавала въ едно старо здание до отсетнешния централенъ български кварталъ. За тази цель, солунчани сж свикали голѣмо събрание, на което е било решено да се изкажатъ благодарности на солунския валия за вниманието, което е билъ оказалъ при направеното му посещение, отъ нѣколцина видни солунски българи. Тѣзи събрания не сж могли да не бждатъ забелѣзани и отъ самитѣ турци, които сж показвали склонность да подкрепятъ справедливитѣ искания на солунскитѣ българи и да не имъ повече пречатъ, поне при изпълнение на църковнитѣ служби.

До 1873 год., Солунската българска община се развива бавно, стжпка по стжпка. Отъ тая година насетне, обаче, нейнитѣ придобития въ училищното и църковно дѣло сж насърчителни за всички. Сега, сжществуватъ две български училища: едното въ така наречения „Вардарски“ кварталъ, другото до самата община — въ центъра. Дветѣ училища се посещаватъ отъ стотина деца. Скромнитѣ училищни сгради сж служили и за срѣщи на гражданството, особено презъ изборни дни, когато сж представлявали отъ себе си единъ видъ общински изборни колегии. Ние, днешнитѣ люде, като чеда на една напреднала епоха, не бихме могли така лесно да си представимъ великитѣ радости, които нашитѣ бащи и дѣди сж имали при всѣки по-малъкъ или по-голѣмъ успѣхъ въ пжтя на народния напредѣкъ. Както въ Тулча, при устието на Дунава, така и въ Търново и Пловдивъ отъ дветѣ страни на Балкана, сжщо тѣй и въ Скопје, Охридъ и Солунъ, българскиятъ въпросъ ни се вече плътно представя като цѣлостенъ, и въ сжщото време като назрѣлъ общественъ въпросъ, отдѣлнитѣ части на който немогатъ да се третиратъ вѣнъ отъ създаденитѣ общонародни насоки. Затова и въпросътъ за създаването и закрепването на Солунската българска община не е единично явление, а последиствие на цѣла, дълга верига събития, направлявани отъ свободолюбивия духъ на тогавашнитѣ наши предци, издигнали общественитѣ пориви на епохата до височината на единъ всенароденъ подемъ. За да почувствуваме това, доста е да се върнемъ съ нѣколко години по-рано отъ 1873—74 год. и да цитуваме единъ отъ най-интереснитѣ актове на тогавашната общобългарска възродителна дейность, съ огледъ на създаването и закрепването на Солунската българска община и на

народото дѣло, извършено отъ нея. Ето и самия този актъ, написанъ въ Цариградъ и отправенъ къмъ „единороднитѣ болгари, прибивающи въ града Солунъ“: „Святый болгарскій синодъ съ радостъ ся научава за грижы-ты и трудовы-ты що полагаате въ градъ Солунъ за улущеніе на духовното състояніе на нашы-ты единородци въ Македонскы-ты епархїи. Той съ удоволствие слуша отъ нѣколко время и за намѣреніе-то, което сте имали да създадете една цѣрквж и едно училище въ той-зи градъ за болгарското народно населеніе. Тази ваша мисль заслужава всѣко похваленіе и ній не можемъ освенъ да ви насърдимъ и ви призовемъ да постоянствувате въ неїж. Защо-то само отъ такива знаковы на народенъ животъ зависи и конечно духовно освобожденіе на тамошны-ты народонаселенія. Прибывающы-ты особено въ Солунъ Болгаре трѣба за разумѣжтъ, че съ измѣненіе-то на днешны-ты обстоятелства поради смърть-тж на Негово Вис. Али Паша работы-ты зимать другы видъ и че тїи время е не само да ся наредятъ самы общинскы въ Солунъ, не само да ся грижжтъ ревностно за развѣтіе-то на народныя-тъ духъ, но още да спомагатъ и на оныя жители отъ Македонскы-ты епархїи, кои-то, последуваны отъ грѣцкы-ты владицы, или чрезъ тѣхъ отъ мѣстны-ты гражданскы власти, прибѣгнуватъ въ Солунъ, за да се оправдажтъ. Това трѣбва да е еднж отъ най-святы-ты грижы на Болгарты-ты въ Солунъ. Ній знаемъ, че тїи и до днесъ ся работили кой какъ-то е можиль по тайж часть. Но днесъ е время да се завземжтъ по-добре и по дѣятелно какъ-то за нарежда-ніе-то, какъ-то на еднж тѣхнж община въ Солунъ, така и за под-крепленіе-то на другы-ты епархїи Македонскы и ній мыслимъ, че за да успѣете най-добро е, какъ-то сте и сами размыслили да ся поста-раете да ся сдо(би)ете, какъ да е, съ еднж цѣрквж и съ едно уре-дено Болгарско училище. Това знаемъ, че не е толкъ лесно, но и за това казвамы, че трѣбва да удвоите ревность и деятельность, за-щото обстоятелствата сж критическы и трѣба да ся ползувамы отъ тѣхъ. Впрочемъ вый ще ся разговорите пространно и съ приносящый ви това наше писмо Г-нъ Г. Гоговъ и ще видите въ какво поло-жение ся намѣрвжтъ работы-ты. Въ надеждж же че вый ще земнете въ вниманіе тыя нашы отеческы наставленія, оставамы и пр.“ (срв. Екз. Арх., ном. 40, отъ 27 авг., 1871 г., изх. 214—85—86).

Въ потвърждение на настѣпилото следъ 1869, 70 и 71 г. г. духов-но единение между солунскитѣ българи и цариградскитѣ първенци отъ Възраждането, може да се приведе и едно изложение, което самата солунска община изпраца на 20-й февруарий, 1872 година въ Цари-градъ, като възхвалява българския народъ за подетата борба и „благодари на правителството за дарованитѣ правдини на солунскитѣ българи“ (срав. Екз. Арх., вход. отъ с. дата). Това възхваляване, безъ съмнение, се приема отъ самата солунска турска власть като актъ на вѣрноподанство, но то сжщо тѣй говори за начинътъ, по който со-

лунскитѣ българи съумяватъ най-сетне да омокотятъ отношенията си съ официалната власт и да я привлекатъ къмъ себе си. Това не е единично явление за Солунъ. То се повтаря въ Кукушъ, Скопйе, Нишъ, Лѣсковецъ, София. Така напримеръ: Кукушъ и Скопйе едновременно изпращатъ своитѣ „одобрения“ за благоприятното държание на турската власт, отъ 24-й януари, и отъ 16-й февруари, 1872 година. Сжщо, на 18-й януари, 1872 год., „всички болгарски еснафи на градъ Нишъ, следъ като ся избрали дякона Викторъ за архиерей на Нишката епархия ся присъединяватъ къмъ възхваляванията за полученитѣ църковни и училищни правдини“ (срв. Екз. Арх., вход. ном., отъ 18-й януари, с. г.). Не е безъ интересъ тука, за да разберемъ въодушевлението, което презъ малко по-късни години настѣпва въ срѣдата на солунскитѣ българи, да споменемъ и за единъ „махзаръ“, който солунчани, представлявани отъ общината си, изпращатъ на турското правителство съ дата 10-й февруари, 1872 година, за това, че тѣ сж българи, че не искатъ да останатъ повече подъ грѣцка духовна власт, че желаятъ да се управляватъ, учатъ и черкуватъ въ свои общини, училища и цѣркви (срв. Екз. Арх., вход. ном. отъ 10-й февруари, 1872 година). Отъ съобщенията, които се даватъ за приготвлението на този „махзаръ“ на солунчани, въ въпросния Архивъ се говори още, че Солунската българска община вече има единъ видъ свой постояненъ юристконсултъ и свой посрѣдникъ предъ турската власт, предъ турскитѣ сѣдилища и предъ общинската градска власт—„беледието“. Този юристконсултъ, адвокатъ и ходатай е билъ роденъ отъ гр. Кукушъ и живѣлъ въ собствената си къща въ квартала „Каламария“. Когато не е билъ въ общината, неговия домъ се е пълнилъ винаги съ много българи отъ града и околията. Казвалъ се е Кара Георги Димовъ. Този сжщиятъ адвокатъ Кара Георги е написалъ „махзарътъ“ на солунскитѣ българи до турското правителство, съ помощта на единъ другъ солунски адвокатъ-турчинъ, името на когото не се дава. „Махзарътъ“, подписанъ отъ нѣколко стотинъ души български граждани отъ Солунъ, билъ изпратенъ направо до Великия Везиръ въ Цариградъ. Съобщение за това събитие намираме въ едно писмо, отправено отъ солунскитѣ български граждани до цариградската Македонска дружина и до Екзархията (срв. Екз. Арх. ном. вход. 1. отъ 10 февруари, 1872). Малко по-късно, когато общината се е видѣла позакрепнала и по-добре стѣпила на краката си, водителитѣ ѝ прибѣгватъ до услугитѣ на нѣкой турци, които, било по професия, било отъ симпатия къмъ българитѣ, сж защищавали интереситѣ имъ предъ административната власт и предъ сѣдилищата. По-късно, самата българска община назначава постояненъ свой чиновникъ турчинъ, на име Абди ефенди, който е билъ запознатъ съ нуждитѣ ѝ, съ правното ѝ положение предъ властитѣ. Той е преподавалъ и турски езикъ въ българскитѣ училища, после билъ доста добре научилъ и български езикъ.



Казанитѣ години сж важни за развитието на българщината въ града и за закрепването на общината. Отъ сега на тѣй, следъ подадения „махзаръ“ и следъ като турската власть е видѣла, че българитѣ нѣма да отстъпятъ, измѣнява отношенията си съ тѣхъ, като въ редъ взети мѣрки дава да се разбере, че ако не ще имъ помага, то поне нѣма да имъ пречи. Външнитѣ въздействия върху централното турско правителство, сжщо не сж безъ значение. По сжщественно е, обаче, да се подчертае, че цариградскитѣ българи, съ известния си авторитетъ, се издигатъ въ очитѣ на турцитѣ и сж въ състояние да защищаватъ правата на българитѣ отъ всички български земи, а не само отъ Македония. Тогавя именно, Солунската българска община не еднократно изпраща своитѣ изложения въ Цариградъ, съ пожелание „да бжде подкрепена отъ единороднитѣ видни болгари въ тоя градъ“. На 8-й октомврий, 1872 година (срв. Екз. Арх., вход. ном. 792, отъ с. г.), Солунската българска община официално иска съдействието на цариградскитѣ българи да настоятъ за незабавното ѝ припознаване отъ властѣта. Едновременно съ това, общината изпраща проектъ за една „пантахуса“, за събиране помощи въ цѣла Македония, както е билъ обичая при съграждането на църкви. Отдѣлни лица, по-видни солунски граждани, сжщо сж въ кореспонденция съ Цариградъ, и сжобщаватъ тамъ „че всички, като единъ човѣкъ, ще застанатъ за народнитѣ правдини и нѣма да отстѣпятъ на гърцитѣ“ (срв. Екз. Арх. писмото на Кара-Димовъ, вход. ном. 802, 2-й октомври 1872 год.).

Така създадената атмосфера привлича редъ нови и преданни работници, както въ църковно-училищнитѣ, тѣй и въ общинскитѣ работи. Тука не трѣбва да се забрави името на Константинъ (Динката), старъ известенъ учитель въ Македония, по това време намиращъ се въ Солунъ, като помощникъ на тамошнитѣ деятели. Съ едно твърде интересно писмо отъ 15-и мартъ, 1872 год. (срв. Екз. Арх. вход. ном. 835, отъ с. дата), той съобщава за повдигнатия духъ на солунскитѣ българи, стари и млади, и едновременно съ това, дава своя синъ „да се учи надалечъ, за да стане човѣкъ и да обича родѣтъ си“. Другъ просвѣтенъ гражданинъ и учитель по това време е Бубутиновъ. Отъ него намираме редъ твърде интересни писма (срв. Екз. Арх., вход. ном. 121, отъ 14-и мартъ, 1872 год.), въ които сжщиятъ, съ особенно голѣмо внимание, рисува положението на солунскитѣ българи и препорѣчва най-добритѣ начини, по които общината и Екзархията биха могли да повдигнатъ учебното дѣло. Бубутиновъ действува не само въ Солунъ и не само край Солунската българска община. По лична инициатива, той е въ непрекъснато общуване съ македонската провинция, особенно съ близкитѣ на Солунъ паланки.

Избирането на първия български Екзархъ, което е безспорно най-голѣмия успѣхъ за всички българи, подига духътъ на солунчани и закрепва Солунската българска община предъ очитѣ на тур-

скитѣ власти. Сега вече, всѣки българинъ и всѣка българска църковна и училищна администрация, се надпредварватъ да искажатъ своитѣ чувства на преданность и любовъ къмъ общобългарския духовенъ началникъ. Отъ Солунъ намираме десетки писма и телеграми, съ които общината, разни частни лица и сдружения, бързатъ да увѣрятъ Цариградъ и цариградскитѣ дейци въ пълната си подкрепа. Трѣбва да се отбележи, че отъ съседнитѣ на Солунъ мѣста, освенъ Заграфския манастиръ, съ специално послание, отправено въ Цариградъ, съ дата 25-й мартъ 1872 год., се обаждатъ и братята отъ светогорския Хилендарски манастиръ. Тѣ изказватъ дълбоката радостъ за избирането на първия „Екзархъ Всея Болгарій“.

Едновременно съ тѣзи всенародни радости, Солунската българска община за сетенъ пжтъ повдига въпроса за пълно припознаване отъ турската власть и за точно опредѣляне юрисдикционнитѣ ѝ компетенции. Отъ Цариградъ, обаче, даватъ съвети да не се бърза, а да се върви бавно, но сигурно, напредъ. Точно презъ тази епоха и при описанитѣ условия, Солунската българска община се опитва да привлече нови духовни лица, които ще извършватъ порастналитѣ църковни трѣби и ще подкрепятъ по нѣкакъвъ начинъ солунскитѣ българи при отварянето на споменатия параклисъ. Къмъ това се прибавятъ паричнитѣ затруднения, които смущаватъ еднакво, както солунчани, така и дейцитѣ въ Цариградъ. Отправената „пантахуза“ изглежда не е дала напълно задоволителни резултати. Затова, централното духовно управление въ Цариградъ е намерило за нужно да се обърне и къмъ българи, живущи вънъ отъ предѣлитѣ на тогаташна Европейска Турция. Така напимѣръ, намиращиятъ се въ Болградъ Ар. Павелъ Воден (скій), подканенъ отъ солунчани, моли цариградскитѣ българи да му изпратятъ въ Болградъ „едно препоржчително“, тѣй като възнамѣрявалъ „да пропжтува нѣкои славянски страни, на първо мѣсто Богемия и Загребъ, за да събира волна помощъ за нещастната Македония“ (срв. Екз. Арх., писм. отъ 28-й мартъ, 1872 год.). Тѣзи и подобни спомогателни грижи повдигатъ духътъ на представителитѣ на Солунската българска община и имъ даватъ възможность да дойдатъ насрѣща на порастналитѣ нужди. Постепенно, и отношенията къмъ мѣстната турска власть ставатъ по редовни и по-чести. Общината се застъпва вече съ по-голѣмъ куражъ за своитѣ права и за интереситѣ на отдѣлни лица, въ Солунъ и вънъ отъ него. Затова има и документи. Велешанинътъ Шулевъ, като съобщава за едно нападение на български свещеници край Струмица, възхвалява Солунската община за застъпничеството ѝ предъ турската власть въ полза на нападатитѣ свещеници (срв. Екз. Арх., писм. отъ 1-й априлъ, 1872 год.). Единъ отъ самитѣ пострадали свещеници, Тодоръ Струмичанецътъ, пише отъ Солунъ (срв. Екз. Арх., писм., отъ 20-й февруарий, 1872 год.) като благодари за „братското застъпничество на Солунската българска община

предъ валията“. На 10-й априль, 1872 год., отъ Цариградъ насърдчаватъ Солунската българска община за тази ѝ разширена дейность, като едновременно молятъ солунския гражданинъ и учителъ Бубутиновъ да вземе въ ржцетъ си протакания отъ гърцитъ процесъ срещу нападението на струмишкитъ свещеници, и заедно съ други, видни граждани и адвоката на общината, да настоява за примѣрното наказание на нападателитъ-гърци (срв. Екз. Арх., изх. ном. 76-119 отъ с. дата). Друго едно писмо, отъ м. май с. г., подканя солунската община да рапортува за процеса, който води срещу нападателитъ на свещеника Тодоръ (срв. Екз. Арх., изх. ном. 88-121, отъ 30-й май, 1872 год.). Кои сж били непосредственитъ помощници въ правнитъ дѣла, водени отъ общината предъ турската власть, се вижда и отъ друго писмо, отъ 11-й априль, 1872 г. (срв. Екз. Арх. вход. ном. с. г.), изпратено отъ Солунъ въ Цариградъ и подписано отъ „солунския адвокатъ Треандафиловъ“, братъ на видния по онова време споменатъ търговецъ Думбалаковъ. Той лично е посетилъ валията и му предалъ благодарноститъ на общината за справедливото отнасяне къмъ българитъ въ Солунъ. Треандафиловъ изказалъ радостта си за правилното решение, което сж дали сждиитъ по така наречения струмишки процесъ, и едновременно съ това, официално нотифициралъ приятелството на Солунската българска община, като доволна страна въ привършения сждебенъ процесъ.

Потвърждение за този обратъ на работитъ, намираме и въ едно писмо на Г. Кушувалиевъ, установенъ въ Солунъ гражданинъ, отправено на 2-й май, 1872 год., въ Цариградъ (срв. Екз. Арх., вход. ном., отъ с. дата). Съ това писмо Кушувалиевъ, наричанъ „Кушувалията“ дава съобщения за напредъка, постигнатъ отъ солунскитъ българи и специално за успѣхитъ на общината. Сжщото донася отъ Солунъ и Тодоръ Кусевичъ, отсетне митрополитъ Методий Кусевичъ, като обяснява „настроенията и умоветъ на солунското население“ (срв. Екз. Арх., вход. ном., 226, отъ 9-й май, 1872 г.).

Кусевичъ изпраща и едно второ писмо, въ което надълго описва появата на известни вълнения срѣдъ солунското българско гражданство, поради засилената униатска пропаганда (срв. Екз. Арх., вход. ном. отъ 13-й май 1872 г.).

При това положение, нови събития заварватъ Солунската българска община презъ 1873 год., годината въ която, отначало тайно открития български параклисъ се завежда отъ споменатия Петъръ Димитровъ, а малко по-късно отъ Иванъ Ангеловъ и други свещеници. Освещаването на българския параклисъ въ Солунъ, съвпада съ нѣкои появили се колебания въ срѣдата на тогавашнитъ цариградски дейци, начело съ Драганъ Цанковъ, които мислятъ, че ще могатъ да помогнатъ на своя народъ, като използватъ Унията. Безспорно, това се е отразило косвено и върху солунскитъ българи, въ срѣдата на които отъ редъ години, и по влияние на чужди религиозни

мисии, се бѣ загниздила униатската идея. Като голѣмъ международенъ центъръ, Солунъ, далъ гостоприемство на Лазаристи и Санбаптисти много по-отрано, бѣ за униатитѣ благоприятенъ теренъ на действие. Тѣ сж съумѣли да привлекътъ къмъ себе си нѣкои отъ съседнитѣ паланки и села, така сжщо да канализиратъ негодуването на българитѣ противъ несправедливитѣ действия на грѣцкото духовенство. При това положение, съблазнитѣ за нѣкои българи сж били голѣми. Самъ Кусевичъ, бидейки въ Солунъ, на широко описва състоянието на духоветѣ въ казаното писмо отъ 13-й май, 1872 г. Тѣзи опасности продължаватъ съ още по-голѣма сила презъ 1874 год. Споредъ подробното изложение, което намираме въ единъ отъ протоколитѣ за заседанията на Св. Синодъ въ Цариградъ (срв. Екз. Арх., засед. отъ 18-й януари, с. г., протк. ном. 142), опасноститѣ отъ униатството се явяватъ не само въ Солунъ, но и въ провинцията. Но нека оставимъ да говори самиятъ документъ:

„На това засѣданіе ся прочете слѣдното писмо: отъ Солунскѣ-тѣ общинѣ, 15 януари (№ 31). Въ него тя явява, че нѣкои челоуѣцы именно представителитѣ на Кукушъ и Малешево ся готвели да ся отнесатъ, съ п. Петра Димитровъ, до протестанты-тѣ (?) и да ги молятъ да приематъ Македонія въ религиозно общеніе и подъ своето духовно покровителство. Тѣ ся протестирали противъ тѣж постѣпкѣ на тѣж челоуѣцы, кои-то наричатъ безразсѣдни и безсмисленни, кои-то искатъ да си играйтъ съ народътъ, и явяватъ, че, ако и да ся вдигне Н. Боголюбие Ниль Смоленскій отъ Солунъ (единъ отъ ония духовници, които не се отказаха отъ униатството, б. н.), за кого-то тѣ ся въ пълнѣ увѣрени, че Екзархіѣ-та е направила всичко-то нужно и възможно предъ ц. правителство, за да ся остави тамо, съ кое-то ся отлага удовлетвореніе-то на желаніе-то имъ да ся слобойѣтъ съ народенъ отъ Екзархіѣ-тѣ духовенъ пастиръ, тѣ прѣдпочитатъ и ся рѣшили да търпятъ, а не да последватъ тѣхнѣ-тѣ постѣпкѣ... При това, молѣтъ да ся подѣйствува предъ Македонскѣ-тѣ дружинѣ (въ Цариградъ) за да вдигне учителтъ Х. Захаріевъ, и на негово мѣсто да тури прѣждебывшій Бубутиновъ, който може да служи и за писаръ на общинѣ-тѣ и е въ благоволеніето на Митхадъ паша“ (Екз. Арх., прот. отъ 18 ян., 1874, ном. 142).

Отъ тѣзи временни слабости, обаче, нѣкои отъ по-прозорливитѣ българи на време се освобождаватъ, тѣй като виждатъ ясно, че раздѣленіето на народа може да донесе само пакости. Особено добре сж подействували въ това отношение усиленитѣ атаки, предприети отново отъ грѣцкото духовенство въ Солунъ. Общинскитѣ дейци и българскитѣ духовници сж знаели, че всѣко отстѣпване отъ православието може да се отрази пагубно върху бѣдащето. Нашиятъ народъ никога не би се лесно отдалъ на каквито и да сж странични влияния. Затова, още презъ лѣтото на 1872 год., самата Со-

лунска българска община повдига въпроса за „способни и преданни духовници“, които да уредятъ църквата, не само въ Солунъ, но още въ Воденъ и Полянинъ, както тогава се е наричалъ Дойранъ (срв. Екз., Арх. вход. ном. 483, отъ 3 августъ, 1872 г.). Това се потвърждава и отъ едно писмо на известния М. К. Бубутиновъ, който съобщава сжщо така въ Цариградъ, че солунската община е убеждавала „негово преподобие Йосифа да ся избере за владика“, толкова голѣмо отъ тогава е било желанието на солунчани да иматъ свой духовенъ началникъ (срв. Екз. Арх., вход. ном. 607, отъ с. г. месецъ септемврий). Съобщения и писма отъ този характеръ срѣщаме и отъ 17 октомврий с. г. (срв. Екз. Арх. вход. пом. 787), въ които Солунската българска община, потвърждава искания вишь архиерей, споменава името и на Велешкия Дамаскинъ, който по онова време е билъ лично въ Солунъ и който е ималъ случай нѣколкократно, отъ името на солунскитѣ българи, да посети новодошлия въ града Митхадъ Паша и да настоя предъ него за разширение правата на солунската община (срв. Екз. Арх. вход. ном. 647, отъ 27 ноемврий, 1873 г.). Какъ сж реагирали на тѣзи искания въ Цариградъ не може да се знае. Предположението е, обаче, че и сега сж съветвали солунскитѣ българи да не бързатъ, а постепенно да се стремятъ къмъ закрепване народнитѣ позиции въ града.

Тѣзи предявени желаня на Солунската българска община и на солунскитѣ българи, бидейки въ зависимостъ съ униатската пропаганда, и съ временното засилване на униатитѣ, сж имали известни оправдания. Униатитѣ, подкрепени отъ влиятелнитѣ предъ солунскитѣ власти Санбабтисти и Лазаристи, сж разполагали съ едно католическо българско училище, което е привличало деца отъ околнитѣ на Солунъ села, въ нѣкои случаи и деца на солунски граждани. Твърдото и непоколебимо държане на болшинството отъ членоветѣ на солунската българска община, не е могло да не въздействува върху гражданството. М. К. Бубутиновъ, Константинъ („Динката“), Христо Шаговъ, Анастасъ Стояновъ, Д. Паунчевъ, Д. Шумковъ и други солунчани презъ най-критичнитѣ нѣколко години следъ 1873 год., сж направили всичко възможно да отклонятъ сънародниците си отъ единъ пакостенъ пжтъ и да ги задържатъ, въпреки редицата съблазни, въ лоното на народната църква. Турскитѣ власти въ Солунъ, отъ своя страна, изглежда не сж били на ясно какъ да гледатъ на всички тѣзи разцепления и различни влиания, действуващи по най-разнообразни посоки върху валията. Солунскиятъ гръцки владика, сжщо е употребилъ голѣми усилия да отслаби българското народно движение. Това е дало поводъ на Солунската българска община да пристъпи къмъ още по-чести и редовни общувания съ турската власть, даже и да прибегне до действия направо къмъ централното правителство въ Цариградъ. Така, Динковъ, на 17 октомврий, 1874 год., пише (срв. Екз.

Архв. вход. ном. 631, с. г.) че солунската община е „рекомандувала“ нѣкой си влиятеленъ Аннифъ Бей въ Цариградъ да действува предъ надлежнитѣ власти и да улесни Македонската дружина въ полаганитѣ грижи за Солунската българска община. Санбаптисти и Лазаристи, сжщо така неоставатъ презъ това време бездейни. Тѣ правятъ всичко да привлекатъ малцината духовници българи въ Солунъ на своя страна. Въ това тѣ сж били окуражени отъ разцеплението, предизвикано отъ Драганъ Цанковъ въ Цариградъ. Но въздействията, употребени върху свещеникъ икономовъ Петъръ Димитровъ, въпрѣки нѣкои колебания на последния, както се вижда отъ цитувания вече Архивъ, сж останали напразни, защото този духовникъ скоро отърсва отъ себе си всѣко униатско влияние и става ревностенъ крепитель на здравитѣ идеи на народната църква. По сжщото това време, на сцената изпъква името на споменатия въ писмото на Солунската българска община (срв. Екз. Арх. ном. 142, отъ 18 ян., 1374 год.) Нилъ Смоленски-Народенъ човѣкъ, добъръ българинъ, той се явява отначало като единъ отъ най-върлитѣ противници на грѣцкото духовенство. По-късно, обаче, се увлича отъ униатството. Затрудненията въ отношенията между Нилъ Смоленски и Солунската българска община, се проявяватъ въ това, че частъ отъ населението на нѣколко южномакедонски общини е познавало Нила. Това влияние намираме отразено въ едно писмо, приподписано отъ шестъ южномакедонски общини. Съ него, тѣ молятъ да се издействува отъ правителството щото Нилъ да остане, въ противенъ случай „ся готови вѣра да помѣнятъ“ (срв. Екз. Арх. вход. ном. 744, отъ 24 декември, 1873 г.). Тази заплаха не е била единствена. Тя показва известно колебание на духоветѣ. Въ сжщото време, показва, че отдѣлни лица сж имали възможността, при тогавашнитѣ условия, да застанатъ на чело на инициативи, които не се били одобрявани отъ народа.

Въ самия Солунъ, здравето становище на първитѣ българи, предимно членове на общината, скоро уталожава духоветѣ и отстранява редъ опасности. Въ протоколъ ном. 15 отъ заседанията на Св. Синодъ въ Цариградъ (срв. Екз. Арх. отъ 10 мартъ, 1874 г. ном. 2, точ. 5) се съобщава за едно саморжчно писмо, получено отъ Петъръ Димитровъ, който на 10 февруари, 1874 г. опровергава да е вземалъ участие въ униатското движение. Едновременно съ това, той моли да бжде взетъ подъ покровителство, и да го избавятъ отъ хвърлянитѣ върху му подозрения. Въ противенъ случай, ще бжде принуденъ да напустне Солунъ и параклисътъ, и да иде на друго мѣсто, безъ обаче да престане да работи за народа. Следъ нѣкои други дадени пояснения въ това заседание на Св. Синодъ, въ което е било прочетено писмото на Димитровъ, решаватъ да дочакатъ доклада на Славейковъ, който щѣлъ наскоро да се върне отъ Солунъ въ Цариградъ. Отъ този протоколъ научаваме, че Славейкову е било възложено да проучи въпросътъ за униатската пропаганда въ западнитѣ, ма-

кедонскитѣ, български земи. Сжщо тамъ (точка 7) се споменава, че споредъ други съобщения отъ Солунъ, Унията въ солунско нѣма успѣхи и че „всичкитѣ надежди сж отправены къмъ народната цѣрква“. Отъ протоколъ 147 (отъ 7 февруарий, 1874 г., точ. 4) научаваме кога Нилъ Смоленски се е обявилъ недвусмисленно за униатството. По този поводъ, Солунската българска община взима мѣрки еднакво срещу него и срещу всички отстѣпници. Въ края на протокола се съобщава, че е било писано на отецъ Аверкий Зографски да даде сведения за Унията въ града и въобще за цѣлата близка провинция. Що е донесълъ въ отговоритѣ си отецъ Аверкий, не се знае, защото не сж на лице писмата. Знае се само, че самата Солунска българска община е изпратила официално съобщение, съ което за лишенъ пжтъ увѣррява цариградскитѣ водители, че солунскитѣ българи не ще отстѣпятъ предъ враговетѣ на българския народъ и на българската цѣрква отъ гдето и да идватъ тѣ. Въ това съобщение се казва още, че солунчани задържатъ окончателно Петъръ Димитровъ като икономъ и ржководителъ на параклиса, отсетне превърнатъ въ главна българска цѣрква Св. Св. Кирилъ и Методий (срв. Екз. Арх., вход. ном. 774, отъ 5 юлий 1873 г.). А нѣколко месеци по-късно, на 15-й январий следната година (срв. Екз. Арх., вход. ном. 32, 1874 г.) Солунската българска община съобщава, че е взела всички мѣрки противъ униатството, и че едновременно съ това протестира противъ тия, които искатъ да приематъ „протестанството“ (сигурно—вмѣсто униатството), „за да ся избавятъ отъ патриаршията.“

Началото на 1874 год. заварва Солунската българска община съ подновено настоятелство. Именно, за уталожение на духоветѣ се прибѣгва до изборъ на нови настоятели (срв. Екз. Арх., вход. ном. 69, отъ с. г.). Аверкий Зографски и тука се явява като спасителъ на положението. Той взима участие въ заседанията на общината. Въ тия заседания знае се, че сж присжтствували търговцитѣ Братя Паунчеви, Анастасъ Стояновъ, П. Шумковъ и книжарьтъ Държиловичъ. Едно отъ заседанията се е състояло на 12 февруари, 1874 г. Най-важната поставена за разглеждане точка е била: общинскитѣ съветници да се занимаятъ съ положението на Унията въ Солунъ (срв. Екз. Арх. вход. ном. 116 с. г.). Новиятъ съставъ на общината се освобждава отъ дотогавашнитѣ колебания и отхвърля всѣко участие на свои членове и на „добритѣ солунски българи“ отъ униатството. Дейниятъ М. К. Бубутиновъ, и той отъ своя страна, описва пълното отстѣпление на униатството, закрепването на общината и подържане на най-добри отношения съ представителитѣ на солунския валия, самия Митхадъ паша.

Тука трѣбва да се отбележи, че подкрепата на този благоприятно настроенъ къмъ солунскитѣ българи валия, известенъ и като губернаторъ на Дунавския вилаетъ, окуражава гражда-

нитѣ. Отслабването на униатството се чувствува вече въ значителни размѣри. Нѣкои колебливи до тогава българи, отново ставатъ добри и дейни помощници на общината, а самата община постепенно се заима да нареди църквата и училището въ града. Петъръ Димитровъ, въ общение съ Аверкий, полага не малки усилия да дойде насрѣща на голѣмитѣ нужди на солунчани. Работитѣ на общината съ всѣки новъ день трѣгватъ все повече въ редъ. Ентусиазмътъ на солунскитѣ българи расте. Намиратъ се по лесно и срѣдствата за подържане на учители и училища, най-вече съ помощта на волни пожертвувания отъ по-състоятелнитѣ мѣстни търговци. Поставятъ се въ движение нови мѣроприятия. Подобрява се и се разширява общинската сграда. Замислюва се постройката на единъ новъ параклисъ, или нова църква въ „Вардарския“ кварталъ. За тази последната целъ, имало е нужда да се откупи едно по-голѣмо дворно мѣсто. Наложило се е и събирането на по-голѣми парични средства. За това общината се е обърнала къмъ Зографския манастиръ на Света-Гора, поискала е и е получила взаимнообразно 500 лири турски (срв. Екз. Арх., вход. ном. 186, отъ 12 мартъ, 1874 г.). Особената преданность на отецъ Аверкий къмъ солунскитѣ българи се отражава и този пжтъ въ едно негово писмо, съ което съобщава за голѣмата нужда на солунската община да има, ако е възможно, свой представителъ въ „Идаре-меджлиси“ — административния вилаетски съветъ (срв. Екз. Арх. вход. ном. 192, отъ 13 мартъ, 1874 г.). До каква степенъ солунскитѣ българи се чувствуватъ вече закрепнали въ своитѣ права, се вижда отъ едно писмо, съ което нѣколко седмици преди отпразднуванетоъ денътъ на Светитѣ солунски брата Кирилъ и Методий, общината иска да ѝ се изпрати нѣкой висшъ духовникъ, който да отслужи тържествена служба на самия празникъ. Съ сжщото писмо се иска и едно „препоржчително“ за свещеника-икономъ Петъръ Димитровъ, който е трѣбвало да замине отъ Солунъ за Велесъ и да събира помощи, на първо мѣсто — за откриването на българско училище въ най-близкото до стенитѣ на Солунъ село Киречъ-къой. За да подкрепятъ исканията на общината, солунскитѣ граждани Димитъръ Наумовъ, Петрушъ Шумковъ и Анастасъ Стояновъ намиратъ за нужно отъ своя страна да изпратятъ дълго писмо въ Цариградъ, съ което съобщаватъ, че солунскитѣ българи ще направятъ всичко възможно да ускорятъ тържеството на народното дѣло, но едновременно съ това за сетенъ пжтъ обръщатъ вниманието върху една голѣма нужда — пълното признаване на самостоятелността на общината отъ турската власть. Тѣ се оплакватъ, че „солунския валия не признава още препоржчителното отъ Н. Б., докле неприеме заповѣдь отъ Баба-Алието“. Гѣзи трима добри български граждани настоятелно обръщатъ вниманието върху това, че българската община още не е била поставена на равни начала съ другитѣ инородни общини въ града,



и на първо мѣсто — съ гръцката митрополия (срв. Екз. Арх., вход. ном. 431, отъ 20 май, 1874 г.). Тука му е мѣстото да се отбележи, че съ едно по-раншно писмо (срв. Екз. Арх., вход. ном. 359, отъ 19 априлъ, 1874 г.), тримата солунски българи се оплакватъ отъ действията на солунския гръцки владика, който насила билъ влезълъ въ църквата „Св. Климентъ“ (?) да пропѣди българитѣ отъ тамъ (по всѣка вѣроятностъ въ означението на църквата „Св. Климентъ“, вмѣсто „Св. Кирилъ и Методия“, има допустната грѣшка, тъй като въ Солунъ е имало само следнитѣ църкви: Св. Св. Кирилъ и Методий, въ квартала Каламария, Св. Димитъръ-български въ Вардарския кварталъ, Св. Павелъ на гробищата и Св. Георги въ източнитѣ нови квартали. Че въ това писмо е направена грѣшка съ името на първата българска църква въ Солунъ, се вижда и отъ едно следващо писмо, въ което се говори за „първый български параклисъ Св. Св. Кирилъ и Методий въ Солунъ“. Въ това време се явява въпросътъ и за „искреннитѣ намерения, които българския народъ храни къмъ турската държава“. Изглежда, годината 1875 е била вече година съ първи по-чувствителни белези за настѣпващата руско-турска война и за усилені политически движения въ срѣдата на българския народъ. Турцитѣ сж искали, при признаването на българскитѣ общини, отъ такава важностъ като солунската, по-голъми гаранции за „вѣрноподанически чувства“. Коствено за това говори и едно „увѣрение на болгарския народъ, който по нѣрава си е миренъ и трудолюбивъ“, отправено до Великия Везиръ и до „Славный Отомански Престолъ“. По този начинъ, желанието на солунскитѣ българи, да почувствуватъ автономната независимостъ на общината, се е поставяло въ зависимостъ отъ развиващитѣ се по онова време събития. Знаейки това, солунскитѣ общинари, къмъ имената на които вече намираме да се споменаватъ нови съветници, като Бошко Майсторътъ, Блаже Дебраліята, Апостолъ Ивановъ, Иванъ Пашкановъ, Спасе Нелковъ и др., сж обърнали всецѣло внимание да подобратъ и разширатъ отношенията си съ турската властъ, но не по-малко и да заздравятъ връзкитѣ си съ околнитѣ на Солунъ паланки и села, въ които униатството е било вече не по-малко въ отстѣпление. Водителитѣ на Солунъ, Воденъ, Енидже-Вардаръ, Гевгели, сж презъ тази година въ непрекъснати съвещания съ представителитѣ на солунската община. Това се вижда и отъ докладитѣ, които солунчани изпращатъ въ Цариградъ. Една голѣма грижа на общината е безспорно тази да подкрепи училищата и на казанитѣ провинциални градове, като привлече къмъ общата дейностъ новонастанитѣ се въ града българи, дошли по работа отъ сѣщата провинция. Поради увеличението работата на общината, тя си назначава и специаленъ писаръ — дѣловодителъ. По този начинъ, годинитѣ на освободителната война минаватъ, както за Солунъ, тъй и за цѣлата околия, подобно на

другитѣ български градове и земи, въ криза. Все пакъ, поради отдалечеността отъ военнитѣ действия, българитѣ въ този градъ се чувствуватъ сравнително по-спокойни. Това се дължи до голѣма степенъ на застъпничеството на чуждитѣ консули, а сжщо тѣй и на умението, което солунскитѣ българитърговци сж показвали въ отношенията си къмъ турската властъ. Училищното дѣло презъ тѣзи две години напредва бавно, безъ да пострада. Общината, обаче продължава да увеличава кржга на работата си. Следъ заминаването на Петъръ Димитровъ за Цариградъ, кждето е билъ повиканъ, за църквата идватъ нови свещеници, пакъ отъ околнитѣ солунски села, споменатитѣ вече Иванъ Ангеловъ и Иванъ Маджаровъ. Умни, кротки и далновидни, тѣ постепенно заставатъ начело на солунската българска църква, като до голѣма степенъ улесняватъ задачитѣ на общината. Въ отношенията, които се създаватъ съ Цариградъ се отбелѣзва вече една значително по-голѣма зависимостъ на общината къмъ централната духовна властъ. Първиятъ свещеникъ на църквата се смѣта за председателъ на църковното настоятелство, а сетне и на самата община. Отдѣлнитѣ лица, членове на съвета, преставатъ да кореспондиратъ направо съ Цариградъ. Забелѣзва се едно по-правилно разпредѣление на службитѣ и една по-голѣма централизация. Въ Солунъ започватъ вече по-често да се вестяватъ представители на централната духовна властъ. Избора на самитѣ съветници, по образца на Смѣсенія екзархийски съветъ, се извършва споредъ опредѣленъ редъ. Отношенията на турцитѣ се съсредоточаватъ въ ржцетѣ на председателя на общината, който действува чрезъ свои органи, на първо мѣсто — чрезъ секретаря на общината, на второ — чрезъ установената адвокатура, представлявана отъ споменатитѣ постоянни служби. Въ помощъ на общината, презъ това време идва и вниманието, което показва новиятъ валия Галибъ паша. Подобно на предшественника си, въпреки преминалата турско-руска война, той се е отнасялъ внимателно и даже — съ симпатия къмъ солунскитѣ българи.

Следъ свършването на войната, функциитѣ на Солунската българска община закрепватъ сами по себе си все повече и повече. Споменатата централизация на службитѣ ѝ, това трѣбва да се отбележи, се е дължала до голѣма степенъ на разбиранията на новоизбрания Екзархъ, който е употребилъ цѣлото си влияние да заздрави отношенията на центъра съ митрополиитѣ и съ общинитѣ на обширнитѣ български земи, и по-здраво да ги свърже съ центъра. Тази тенденция, твърде оправдана, при условията, въ които се е развивалъ българския народъ, се е чувствувала още повече следъ освобождението на Княжеството и на Източна Румелия. Това е било нужно и предвидъ усилията да се стигне до една целесъобразна обща образователна система, и до общъ подемъ за всички български училища въ пределитѣ на неосвободенитѣ български земи Тракия и Македония. Това положение, ес-

тествено, създава нуждата отъ по-голѣмъ контролъ на културнитѣ, финансовитѣ, стопанскитѣ и другитѣ предприятия на общинитѣ. Цариградъ и цариградскитѣ дейци замислюватъ и по-специално реорганизацията на солунската и другитѣ по-голѣми като нея общини, въ духътъ на създаденитѣ митрополии. Начело на Солунската българска община, като голѣма и богата община, започватъ да се изпращатъ по-по-висши духовни лица, които играятъ вече единъ видъ ролята на митрополити. Превръщането на солунската община въ митрополия, не е билъ така лесенъ въпросъ, поради силната съпротива отъ турска, и особено отъ грѣцка страна. Фактическото състояние на нѣщата обаче, е клонело къмъ тамъ, толкова повече, че самоуправлението на българскитѣ общини презъ турско време се е почти винаги покривало съ църковно-училищното, административното и сждебното самоуправление на митрополията.

Така, презъ 1880 год. се обмислюва изпращането въ Солунъ, първоначално като преподавателъ на тамошнитѣ училища, а сетне, като председателъ на общината, енергичния духовникъ Пречистански, отсетнешенъ дебърски владика. По неизвестни причини, обаче, той пристига въ Солунъ въ началото на есентъта на следващата 1881 год. Отъ едно писмо, отправено до солунския свещеникъ Иванъ Ангеловъ отъ Цариградъ сжщо се вижда кога и какъ сж решили изпращането на този виденъ духовникъ въ Солунъ (срв. Екз. Арх., вход. ном. 465, отъ 2 ноември, с. г.), който първоначално минава като „преподавателъ на солунскитѣ училища“. По-късно, на Пречистански се даватъ инструкции какъ да пристѣпи къмъ уреждането на солунската българска община и нейнитѣ финанси (срв. Екз. Арх., изх. ном. 500, отъ 18 ноември, с. г.). Голѣма грижа на солунската община, между порасталитѣ нейни функции, представя още веднажъ сждебната защита и покровителството на българитѣ. Така, презъ 1880 година, на свещеникъ Ив. Маджаровъ се предписва да направи постѣпки за освобождението затворени и заточени българи, чието единствено прегрешение било, че сж коренспондирали съ свои роднини въ „новоосвободеното Княжество“. Споменаватъ се имена, между които и това на солунския гражданинъ Коста Манука, затворенъ въ Адана, чието семейство останало да страда въ Солунъ (срв. Екз. Арх. изход. ном. 488, отъ 13 ноември, срв. сжщо за по-стари процеси — писм. ном. 549 отъ 5 февруарий, 1880 год.). А солунскитѣ гражданинъ А. Стояновъ се задължава да събере сведения за други нуждающи се семейства, които сж били въ сжщото положение. По това време, въ тая насока действува и солунския гражданинъ Н. Спространовъ, приближенъ човѣкъ до солунското руско консулство (срв. Екз. Арх., писм. ном. 574, отъ 3 октомври, 1880 г.); въ едно по-късно писмо, безъ день, подъ ном. 185, отъ 1881 год. пакъ до сжщия Н. Спространовъ, се съобщаватъ редъ други подробности.

Широка дейность презъ този периодъ отъ време, Солунската българска община развива и въ просвѣтно отношение въ града и провинцията. Най-добриятъ организаторъ въ тая насока е дошлиятъ презъ Кукушъ и установилия се за по-дълго въ Солунъ родолюбецъ Кузманъ Шапкаревъ. Способноститѣ на този споменатъ ученикъ на Миладиновъ биле оценени отъ време пребиваването му въ срѣдата на цариградскитѣ българи. Добъръ администраторъ и сжщевременно добъръ учителъ, Кузманъ Шапкаревъ е ималъ предимството предъ мнозина други дейци и общинари въ Солунъ, че е познавалъ непосредствено цѣлата провинция и е билъ въ непрекъснати писмовни отношения съ приятелитѣ си. Точно по това време, Христо Дановата книжарница отъ Пловдивъ е изпратила повече отъ 1100 екземпляра разни книги, най-вече учебници, за македонскитѣ български училища. Тази богата партида отъ книги е трѣбвало да бжде разпредѣлена между македонскитѣ български училища и като най-удобенъ човѣкъ за това билъ предложенъ Кузманъ Шапкаревъ (срв. Екз. Арх., вход. ном. 310, отъ 11-й августъ, 1881 год.). Съ едно по-късно писмо пкъъ, на Шапкаревъ се предлага да продължи дейността си като учителъ въ солунскитѣ училища, но едновременно съ това напомнува му се да помага на Солунската българска община, която въ сжщностъ се е вече намирала подъ негово влияние (срв. Екз. Арх., писм. ном. отъ 14 августъ 1881 год.). А отъ нѣкои по-ранни писма се вижда какъ, не само Шапкаревъ, но и самата община, сж полагали умѣли усилия да подобрятъ училищния инвентаръ и църковнитѣ книги и на околнитѣ на Солунъ български села, като: Мирарци, Ново-Село, Беглери, Киречкѣой (въ последното село, макаръ да е билъ назначенъ единъ учителъ, той не е могълъ да остане тамъ поради гоненията отъ страна на гърцитѣ, срв. Екз. Арх., вход. ном. 557, отъ 10 февруари, 1880 година). Шапкаревъ е ималъ по-специалната грижа да пропжтвува по-отдалечени градове и паланки. Нему и на П. Сарафовъ, който по това време е билъ въ Солунъ, се предписва да влезнатъ въ връзка съ учителитѣ въ Неврокопско, Горно-Джумайско, Мелнишко, Драмско и Демиръ-Хисарско. Така, тѣ двамата, били въ коренспонденция, съ учителя К. Стоименовъ въ гр. Алистрати, Зѣхненско; съ учителя К. В. Мавродиевъ въ Броди; съ учителя Г. С. Гърневъ въ с. Просеченъ; съ учителя Праматарски въ гр. Мелникъ; съ учителитѣ Т. Петелковъ и Д. Н. Стояновъ въ гр. Петричъ; съ учителя Гайгановъ въ Демиръ-Хисаръ (срв. Екз. Арх., изх. ном. 338, отъ 29 августъ, 1881 год.) Благодарение на обширната дейность на Шапкарева, Солунъ започва вече да чувствува плодетѣ отъ дългогодишната подготвителна работа на Солунската българска община. Сега въ Солунската българска община се съсредоточава единъ обширенъ административенъ и църковно-училищенъ апаратъ. Въ сжщото време, въ всички български земи се чувствува значението на голѣмия македонски градъ въ просвѣтно отношение.

Това състояние на работитѣ най-вече обръща вниманието на цариградскитѣ българи и на Екзархията, които съ нескривана радостъ, правятъ всичко възможно да съдействуватъ на солунскитѣ деятели. И не само цариградскитѣ българи полагатъ грижи въ тази насока. Отъ свободното Княжество и отъ Източна Румелия гледатъ съ затаенъ дѣхъ на успѣхитѣ на македонската столица, въ която още презъ първата половина на миналия вѣкъ, съ печатното слово (печатниците на Теодосий Синаитски и Динговъ Държиловичъ) се буди духътъ на българския народъ. Презъ солунскитѣ години, Шапкаревъ и Сарафовъ и всички почти по-стари носители на училищното дѣло и крепители на българския духъ (презъ осемдесеттѣ години на миналия вѣкъ) сж непосредствени продължители на епохата на Якимъ Кърчовски, Кирилъ Пейчиновичъ, Теодосий Синаитски отъ началото на XIX-я вѣкъ. Това е било известно на всѣкъжде, по българскитѣ освободени и неосвободени земи, и е намерило реаленъ изразъ въ материалната подкрепа, която, еднакво отъ Цариградъ и другаде, се дава на Солунската българска община (срв. Екз. Арх., вход. ном. 530, отъ 3 декември, 1881 год.). Въ сжщия Архивъ се даватъ и нѣкои подробности за дейността на общината въ самия Солунъ. Така, съобщава се, че при нея се командирова Д. Ганчевъ, да уреди, съобразно новитѣ условия, солунскитѣ български училища. Даватъ се и следнитѣ данни: че „за преподавателъ-законоучителъ“ се изпраща Кузманъ Пречистански, който да ржководи и общината; че въ тѣй нареченото взаимно училище е имало 60 ученици; че учители на училището сж били Христо Стояновъ и Никола Арnaudовъ, че женското училище, преди неговото преобразуване отъ Царевна Миладинова, е било раздѣлено на три класа съ 35 ученички, че учителки на женското училище преди това сж били Антонова и една помощница, името на която не се споменава; че въ редовното класно мжжко училище (а не въ взаимното) имало повече отъ 140 ученици, отъ които 127 въ пансиона; че „нравствения надзоръ на ученицитѣ е билъ възложенъ на Божилъ Райновъ и на Н. Райновъ, а помощници сж били Христо Стояновъ и Н. Арnaudовъ“; че касата за разходитѣ на пансионитѣ се е намирала въ ржцетѣ на солунскитѣ граждани (общинари) Н. Попстефановъ и Саздо Дерменджиевъ, които сж отпущали нуждитѣ за разходъ пари на Б. Райновъ, подъ разписки; че П. Сарафовъ е билъ длъженъ да се грижи и да обикаля, съ цель да застегне учебното дѣло въ Сѣрско, а Христо Бучковъ, учителъ въ мжж. класно училище, е трѣбвало да обикаля и на-сърдчава учебното дѣло въ околнитѣ на града села; че най-сетне, Шапкаревъ не е престаналъ да действува въ обща народна полза, отъ името на общината. Всички тѣзи подробности, които намираме въ изпълвания Архивъ (срв. Екз. Арх. отъ 3 декември, 1881 г.) ни даватъ ясно да видимъ значителнитѣ успѣхи, постигнати въ областъта на учебното дѣло, и едновременно съ това да почувствуваме обширната

область, уреждана отъ Солунската българска община въ това направление. Кръгътъ на действие се е увеличавалъ съ всѣка нова година. Закрепвала е и българската църковна власть. Нарездано е било учебното дѣло. Повдигнатъ е билъ духътъ на всички солунски българи. Започнала е една нова епоха—епохата на пълното развитие и напръдъкъ на българскитѣ училища и гимназии въ Солунъ.

Солунската българска община прави вече обширни планове за просвѣтна и народна работа, и полага усилия да може да привлече къмъ българскитѣ училища и гимназии буднитѣ деца отъ цѣлата македонска провинция, които наистина масово се отзоваватъ на тоя зовъ на солунчани, като преставатъ да се гърчечатъ, и минаватъ въ лоното на българската народна църква. Новиятъ пжтъ сега вече иска своитѣ нови хора. Старитѣ дейци, макаръ и на голѣма почитъ, се прибиратъ на почивка край своитѣ домашни огнища, но съ радостъ следятъ резултатитѣ отъ една дългогодишна народна борба. Нѣкои отъ тѣзи стари хора искатъ да заминатъ доброволно за провинцията, гдето въ срѣдата на угнетенитѣ отъ двойно робство сънародници е имало още много да се работи. Шапкареву се предлага отново да уреди учебното дѣло въ неговия любимъ Кукушъ, въ Енидже-Вардаръ и Гумендже (срв. Екз. Арх., изход. ном. 438, отъ 17 ноемврий, 1881 г.). Неизвестно по кои причини, сега той предпочита да отиде и работи въ родния си градъ Охридъ. Но и тамъ се е задържалъ за малко време, като е заминалъ отново за Княжеството. Учителтъ Христо Бучковъ, сжщо заминава за работа въ провинцията, последванъ отъ П. Сарафовъ, който до тогава твърде често се е бавилъ по народни и просвѣтни работи въ Солунъ.

Едновременно съ това, полагатъ се усилия, да привлекатъ като учители въ зараждащата се мжжка гимназия добри и крепки сили. Изисканъ е като директоръ на всички солунски училища, съ седемъ хиляди фр. франка на година, прилепчанина К. Поменовъ, който по това време билъ въ Виена. Това става по изричното желане на солунската община, която иска въ учебното и народно дѣло да види видни македонски българи. Но Поменовъ, изглежда е предпочелъ да остане въ Виена. Тогава, отъ Цариградъ предписватъ на солунската община, а сжщо и направо на управлението на сформироващата се гимназия, последната да се управлява отъ Б. Райновъ (срв. Екз. Арх., изх. ном. 480, отъ 13 ноември, 1881 г.). Това се потвърждава и отъ едно друго писмо (срв. Екз. Арх. изх. ном. 329 отъ по раншна дата, 22 августъ, 1881 г.). Тамъ се казва следното: „ съ съдействието на директора, учителитѣ и училищното настоятелство, училища-та да ся отварятъ своевременно. ...Надѣж ся, че почитаемата Солунска община не ще щаде трудъ и стараніе, за да даде всички-тѣ улесненія на господа учители-тѣ за добрия вървежъ на училището, отъ което ще зависи възвишеніето на последното въ пълна гимназия“. Отъ

разменената между Солунската българска община и Цариградъ кореспонденция, научаваме за пристигането на Калина Момчева и Мария Танева, като учителки, и на Маринъ Марковъ и Г. Сивовъ, като учители (срв. Екз. Арх. изх. ном. 408, отъ 3 октомври, 1881 г.). Съ едно по-късно писмо се съобщава, че въ солунското девическо училище е поканена отъ свищовското класно девическо училище учителката Царевна Д. Миладинова, която е изказала пожелание да бжде поблизо до родния си край. Първоначално е било проектирано Миладинова да уреди битолското класно училище (срв. Екз. Арх. изх. ном. 423, отъ 10 октомврий, 1881 г.). Отсетне, обаче, изглежда, че сж намѣрили за по-умѣстно да бжде задържана въ солунското класно девическо училище, скоро следъ това станало девическа гимназия.

По този начинъ, съ собственитѣ грижи на солунскитѣ българи, грижи проявени още отъ 1860—65 години на миналия вѣкъ, Солунската българска община и носителитѣ на нейнитѣ служби, проявяватъ една удивителна предвидливостъ, и развиватъ една обширна обществена дейность въ полето на българската народна просвѣта и въ пжтя на закрепване на българското народно дѣло. Отъ материалитѣ, които намираме, ясно личи, че народото дѣло не само въ Солунъ, но и въ цѣлия Бѣломорски край около тоя градъ, десетилѣтия наредъ се крепи и развива, благодарение на солунскитѣ български дейци. Самата Солунска българска община създава съ свои мѣстни сили солунскитѣ първоначални и срѣдни училища, солунскитѣ български църкви, и издига цѣлъ единъ сложенъ административенъ, и до известна степенъ сждебенъ, автономенъ апаратъ, който прави честь на българскиятъ духъ, на българскитѣ способности, и който, свободно можемъ да кажемъ това, издига старанията на българския народъ, наравно съ старанията на напреднали и просвѣтени народи, по пжтя на усъвършенствуването на младитѣ поколения.

Отъ шесдесеттѣ до осъмдесеттѣ години на миналия вѣкъ, Солунската българска община проявява и една удивителна способность да се справи съ неимовѣрни мжчнотии, които ѝ създаватъ гърцитѣ, до голѣма степенъ и турцитѣ, въпреки благосклонното внимание на по-справедливитѣ и по-далновидни турски управници. Кризата, която преживява Солунската българска община съ появата на униатската идея, на теория—въ умоветѣ на нѣкои отъ цариградскитѣ дейци, а на практика—въ Солунъ, въ солунско и други български покрайнини, сжщо тѣй се отстранява съ тактъ, търпение и умение, които ни днесъ поразяватъ. Слабитѣ материални срѣдства на единъ народъ, силенъ по духъ, издигатъ по този начинъ неговитѣ способности и даватъ резултати, които не по-малко поразяватъ днешния наблюдателъ.

И най-сетне, нека кажемъ за нашия народъ нѣщо, което забравяме днесъ, ние чадата на една сжщо тѣй бурна епоха., Личността, взета като такъва, презъ шесдесеттѣ, седъмдесеттѣ и осъм-

десеттѣ години на миналия вѣкъ прави въ голѣмия македонски градъ чудеса по отношение на народния напредѣкъ. Скромни по своята външностъ, безъ голѣми претенции въ частния си животъ, безъ голѣми планове за несигурни постижения въ обществото, всѣки единъ отъ тогавашнитѣ народни ратници въ Солунъ е една действителна сила, единъ трезвъ и далновиденъ умъ. Собствено казано, Солунъ презъ тѣзи години на усиленa народна борба, не даде водители отъ първо-класно значение, каквито бѣха високопросвѣтенитѣ люде на нашето Възраждане отъ мѣрката на Раковски, Миладинови, Каравеловъ, Драганъ Цанковъ и други, но тѣ, водителитѣ на солунскитѣ българи, отъ епохата между шесдесеттѣ и осѣмдесеттѣ години на миналия вѣкъ, съ своитѣ скромни постижения и съ постоянството си, създадоха все пакъ едно велико и право дѣло, последствията на което се почувствуваха отлично отъ края на осѣмдесеттѣ години на ХІХ вѣкъ до началото на Балканскитѣ войни, презъ първата четвъртъ на сегашния вѣкъ, когато съ голѣми стълкновения и голѣми зависти, неприятелитѣ на българския народъ се опитаха и се опитватъ още да разрушатъ единъ вѣковенъ културенъ неговъ успѣхъ.

Отъ осѣмдесеттѣ години насетне, Солунската българска община, солунскитѣ български училища и гимназии дадоха сжщо тѣй скромни служители и народни дейци и водители на новото време. Това по-ново време има за живота на Солунската българска община и на солунскитѣ българи своето значение, но за него нека други се опитатъ да ни кажатъ нѣщо—да го завещаятъ на идващитѣ поколения, такъво каквото то бѣ. И тука, въ тази епоха, отъ 1880 до 1913 г., има какво да се намери да се посочи като нѣщо по-възвишено, издаваще до какво съвършенство бѣха стигнали просвѣтнитѣ институти на българитѣ въ Солунъ. Презъ тая епоха Солунската българска община е вече фактически призната, а солунскитѣ български гимназии служатъ за примѣръ на всички иностранны, европейски училища въ града. Солунскитѣ турски власти признаватъ въ лицето на Солунската българска община една самоуправителна административна и въ нѣкои отношения сждебна, самостояйна обществена единица. Солунскитѣ българи възлизатъ, по официалнитѣ сведения, надъ десетъ хиляди души, а въ сжщностъ много повече, предвидъ че една голѣма частъ отъ българското население въ града съзнаваше своя български произходъ. Въ последно време, то бѣ готово да потърси своя родна просвѣта и да изпраща децата си въ многобройнитѣ български училища.

За този периодъ отъ развитието на Солунската българска община именно, ще има да ни кажатъ нѣщо повече други. А тука, на края, ние дѣлжимъ да отбележимъ още, че материалитѣ, които сме използвали за настоящитѣ бележки, сме взели изъ споменитѣ на нашия баща Никола П. Алексиевъ, и отъ Екзархийския Архивъ при Св. Синодъ въ София.



АТАНАСЪ ЯРАНОВЪ

## СОЛУНЪ КАТО СТОПАНСКО СРЪДИЩЕ

Солунъ е разположенъ на северния брѣгъ на единъ заливъ на Бѣло море, който се вдава дълбоко въ сушата. Къмъ срѣдата на тоя заливъ пъкъ се спуска въ видъ на носъ една тънка ивица твърда земя, наричана отъ турцитѣ Кара Борунъ, която изглежда като истински вълноломъ. Поради тия две причини — дълбокото врѣзване на залива въ сушата и препрѣчването му по срѣдата отъ Кара Борунъ — Солунскиятъ заливъ е едно отъ най-удобнитѣ пристанища на свѣта. Тукъ не се вдигатъ току-речи никога вълни, които да заплашватъ платноходитѣ и лодкитѣ съ разрушаване или потопяване. Солунскиятъ заливъ прилича по-скоро на едно езеро свързано съ морето чрезъ тѣсенъ каналъ. Ето защо, престояването на всички плавателни сждове въ солунското пристанище е съвсемъ безопасно, тѣхното разтоварване и товарене е лесно и удобно, дори когато това трѣбва да се извърши, по една или друга причина, съ лодки и мауни. А до построяването на старото пристанище по времето на Константина Великий и особено до построяването на днешниятъ кей разтоварването и товаренето на всички плавателни сждове е трѣбвало да става съ лодки и мауни: плиткостъта на водитѣ край брѣговетѣ на солунскиятъ заливъ е била такава, че не е позволявала доближаването особено на по-голѣми платноходи до сушата. Следъ построяването на старото пристанище и особено следъ построяването на новата кейова стена, всички плавателни сждове, съ изключение на океанскитѣ параходи, които иматъ водоизмѣстимостъ повече отъ 8 метра, могатъ да доближаватъ брѣга и разтоварването и товаренето имъ да става безъ помощъ на лодки и мауни. Нѣкога, обаче, всички разтоварвания и товарения е трѣбвало да ставатъ съ посрѣдството на тия малки сждове, та обстоятелството дето въ Солунскиятъ заливъ не ставатъ голѣми вълни, е помогнало на тоя заливъ да стане едно отъ най-посещаванитѣ пристанища още въ онова време, когато то не е притежавало нито старитѣ, нито новитѣ кейови стени.

Но, за да бжде едно пристанище по-често посещавано, не е достатъчно то да бжде тихо и безопасно. Задъ него трѣбва да се намира достатъчно населена земя, чийто жители да иматъ нужда отъ стокитѣ докарвани въ пристанището, както и отъ плавателни сждове

за изнасяне на стокитѣ, които тѣ произвеждатъ въ излишъкъ. Солунъ и неговото пристанище задоволяватъ напълно и това изискване. Въ Солунския заливъ се вливатъ три доста голѣми рѣки: Бистрица, Вардаръ и Галикъ. Ако не бѣше малката издигнатина между Дойранското езеро и Будковското бѣято, при Солунъ щѣше да излива своитѣ води и рѣката Струма, която до тая издигнатина има насока право къмъ Солунския заливъ. Но, макаръ Струма да не влива своитѣ води въ тоя заливъ, вододѣлтътъ между Вардаръ и Галикъ, отъ една страна, и Струма, отъ друга страна, е толкова низкъ, че той не представя особена прѣчка за сношението на земитѣ разположени въ басейна на последната рѣка съ Солунския заливъ. Така щото, басейнитѣ на четири рѣки намиратъ при Солунъ своята изходна и отъ тамъ и входна точка. И, както много други градове при устията на рѣки — Ростовъ на Донъ, Одеса на Днестъръ, Хамбургъ на Елба, Анверсъ на Шелда, Бордо на Гарона, Марсилия на Рона, Александрия на Нилъ и толкова още други пристанищни градове — сж се издигнали благодарение на обстоятелството, че сж били изходна и входна точка на голѣми басейни, по сжщата причина и Солунъ се е развилъ на днешното си мѣсто като голѣмо морско пристанище.

Наистина, басейнитѣ на четиритѣхъ рѣки, които представляватъ собствениятъ хинтерландъ на Солунъ, не сж толкова голѣми както на нѣкои отъ гореспомнатитѣ градове — всичкитѣ тѣзи четири басейни взети наедно иматъ само около 55,000 кв. километра повърхность — но, отъ друга страна, поради това, че въ нѣкои отъ съседнитѣ земи не е имало удобни пристанища, Солунското пристанище отъ край време е служило за изходна и входна точка и на тия земи. Така щото, освенъ земитѣ разположени въ басейнитѣ на Бистрица, Вардаръ, Галикъ и Струма, които образуватъ земята наричана отъ старо време съ името Македония, къмъ Солунъ сж теготѣли още Албания, Сърбия, Западна България и голѣма часть отъ Тракия. Пъкъ и безъ туй, сжществуването на едно голѣмо пристанище въ близость на други по-малки не позволява на тия последнитѣ да се развиватъ, както едно голѣмо дърво не позволява да се развиватъ много на околнитѣ по-малки дървета. Подъ сѣнката на голѣмото пристанище засѣдватъ търговци съ голѣми капитали, които могатъ да докарватъ стоки отъ далечни страни на голѣми плавателни сждове. Тия търговци по-лесно правятъ конкуренция на по-малкитѣ въ по-малкитѣ пристанища, защото доставката на голѣми количества става по-евтино и при по-евтинъ превозъ. Ако покрай голѣмото пристанище успѣе да се развие и друго нѣкое по-малко въ негова близость, то е обикновено само износно пристанище за стоки съ голѣмъ и тежкъ обемъ или съ нѣкакъвъ другъ специфиченъ характеръ, за които е важно да се знае тѣхното мѣстопроизхождение. Такъвъ случай имаме, на примѣръ, съ Василико, откъдето се изнасятъ дърва и дървени

вжглища за Цариградъ. Такъвъ е случая и съ Кавала, която успѣва като износно пристанище за знаменититѣ тракийски и източно-македонски тютюни. Но, никога тия две пристанища не сж могли да се издигнатъ до значението на Варна и Солунъ.

Поради горнитѣ и други нѣкои причини, Солунъ отъ основаването му и до днесъ е билъ, и въ известенъ смисълъ си остава и сега, въпрѣки честото разпокъсване на неговия хинтерландъ, едно стопанско срѣдище, а отъ тамъ и културно-политическо срѣдище, отъ най-голѣмо значение.

Той е билъ основанъ около 315 година преди Христа отъ Касандъръ, зетъ на Филипа II Македонски, и билъ нареченъ на името на жена му Тесалоника. Поради удобното си пристанище и поради бързото разширение на македонското царство при Александра Великий, Солунъ сжщо тѣй бързо напредналъ. Следъ падането на Александровата империя и завземането ѝ отъ римлянитѣ, той не само не западналъ, но и напредналъ още повече, тѣй като станалъ изходенъ и преходенъ пунктъ на знаменития римски пѣтъ *via Egnatia*, който почвалъ отъ Драчъ и минавалъ презъ Елбасанъ въ Албания и презъ Охридъ, Ресенъ, Битоля, Леринъ, Воденъ и Пела въ Македония. Въ първитѣ вѣкове на християнската ера Солунъ билъ вече толкова известенъ, че самъ апостолъ Павелъ дошелъ тукъ да проповѣдва Христовото учение. Въ третия вѣкъ следъ Христа градътъ ималъ вече 220,000 души население. Като се вземе предъ видъ, че цѣлиятъ Балкански полуостровъ по онова време е ималъ самоиѣ колко милиона жители, населението на Солунъ ще ни се види грамадно. Само единъ голѣмъ стопански, политически и културенъ центъръ е могълъ да побере въ стениѣ си толкова народъ. И наистина, Солунъ по онова време е билъ най-голѣмия стопански, политически и културенъ центъръ на Балканитѣ. Цариградъ е билъ още едно малко неизвестно селище съ име Бизанциумъ. И, макаръ Константинъ Великий да бѣ избралъ това селище за столица на своята империя, поради това, че то представлявало и представлява и днесъ вжзелъ между Европа и Азия, Солунъ не западналъ. А и самия Константинъ Великий спомогналъ за издигането на Солунъ, като заповѣдалъ да бжде снабденъ съ модерно пристанище, въ тогавашния смисълъ на думата. Ето защо, първитѣ атаки на варваритѣ — готи, хуни, авари, славяни, българи — отправяни срещу Източната римска империя, която, поради избора на Бизанциумъ за столица, почва да носи името Византийска империя, се отправятъ първоначално противъ Солунъ, като къмъ по-голѣма плячка. Тия нападения сж докарвали често пѣти града на единъ прѣстъ до неговата гибель. Нѣколко пѣти той е билъ дори превземанъ и разоряванъ, но, поради хубавото си мѣстоположение, наново е възкръсвалъ, като баснословната птица Фениксъ изъ пепельта си.

Най-голѣмия си разцвѣтъ Солунъ е постигналъ презъ IX вѣкъ

следъ Христа. По онова време славянскитѣ племена, заселени въ околноститѣ на Солунъ, прекратили своитѣ нападения върху града. Тѣ почнали оживени стопански сношения съ него. И, ако царь Симеонъ въ края на IX вѣкъ е обявилъ на Византия война, задето тя пренесла българския пазаръ отъ Цариградъ въ Солунъ, това не е било, защото Солунъ е билъ малъкъ стопански центъръ, а защото на българския царь се отнемала съ това възможността да се бърка въ работитѣ на византийската столица.

За разцвѣта на Солунъ презъ IX вѣкъ ние притежаваме сега едно извънредно важно свидетелство отъ хроникьора Йоанесъ Камениата. Това е едно описание на Солунското тържище, преди да почнатъ голѣмитѣ войни на Симеона противъ Византия, и въ него ни се описва състоянието на града преди разорението му отъ сарацинитѣ презъ 904 год. следъ Христа.

„Отъ тукъ идатъ, пише Йоанесъ Камениата, нѣщата, които поддържатъ търговията: земята и морето, предназначени отъ деня на сътворението имъ да служатъ на човѣка, ни донасятъ изобилни и безплатни блага. Всичко, което бѣше въ недостатъчно количество, или което земята не можеше да произведе, бѣше ни поднесено отъ морето. Сръчни търговци го получаваха и товарѣха на кораби. А какво да се каже за всички ония, които дохаждаха отъ цѣль свѣтъ и предлагаха на нашитѣ граждани своитѣ продукти за размѣна? Това е така, защото главниятъ пѣтъ, който свързва Западъ съ Изтокъ, минава презъ срѣдата на града и застава тукъ да се спиратъ и да купуватъ по необходимостъ пѣтниците всичко, отъ каквото иматъ нужда. По тоя начинъ ние получавахме всичко, което е най-хубаво на тоя свѣтъ. Ето защо улицитѣ бѣха всѣкога задрѣстени отъ една многоцвѣтна гълпа отъ мѣстни хора и чуждестранци, така че по-лесно бѣше да се изброятъ зърната на морския пѣсъкъ, отколкото хората на пазаря. Нѣкои събираха несмѣтни богатства отъ злато, сребро и безценни камъни, други трупаха свилени и вълнени платове. Свършвайки, ще кажа, че е безполезно дори да се спомене грамадното количество желѣзо и медъ, което би стигнало да се обзаведе единъ цѣль новъ градъ.“<sup>1</sup>

Въ началото на X вѣкъ, въ 904 год., Солунъ бива опустошенъ, отъ сарацинитѣ, но скоро той се<sup>1</sup> подига и единъ вѣкъ по-късно, въ началото на XI вѣкъ, става пакъ най-оживеното търговско срѣдище въ Македония. Особено се съживява неговата търговия следъ 1082 год., когато Алексисъ I Комненъ, византийски императоръ, дава право на венецианцитѣ, въ знакъ на благодарностъ за тѣхната помощъ противъ норманитѣ, да въртятъ съ Солунъ търговия свободно, безъ да плащатъ мита или други такси. Солунъ не изгубилъ своето търговско значение и въ XII и XIII вѣкове, когато по едно

<sup>1</sup> Цитирано въ *La Macédoine Economique*, par D. Iaranoff, p. 162—163, Sofia, 1931.

време пада въ ржцетѣ на кръстоносцитѣ. Напротивъ, това обстоятелство послужило още повече той да бжде опознатъ отъ западнитѣ народи, особено отъ другитѣ италиански републики, като Пиза и Генуа. Въ 1277 год. венецианцитѣ сключватъ съ Византия новъ договоръ, съ който получаватъ вече правото не само да търгуватъ съ Солунъ, но и да живѣятъ въ една особена махала, която бѣше разположена непосредно задъ старото пристанище и сществуваше чакъ до голѣмия пожаръ на града презъ голѣмата война.

За времето, за което ни е думата, ние притежаваме и едно описание на Солунския панаиръ, който ставалъ по случай празника на св. Димитъръ, патронъ на града, и продължавалъ цѣли 10 дни: почвалъ 6 дни преди празника и свършвалъ единъ день следъ празника, като самия празникъ продължавалъ 3 дни. Този есененъ Димитровски панаиръ ставалъ вѣнъ отъ града, въ полето между Вардарската порта и устието на Вардаръ. Това е билъ единъ отъ най-голѣмитѣ панаири на свѣта. Търговци отъ Гърция, България, Италия, Испания, Португалия, Франция, Египетъ, Сирия и други области, въ най-разноцвѣтни носии, се стичали тукъ всѣка година. Тимарио, който ни дава това описание, казва, че не било възможно да се изчисли нито количеството и видоветѣ на стокитѣ, нито тѣхната стойность. Толкова е билъ необятенъ тоя панаиръ<sup>1</sup>.

По едно време, когато Македония влиза за дълго въ състава на второто българско царство, хинтерланда на Солунъ намалява, а отъ тамъ намалява и неговата търговия, но никога не престава дори съ откъснатитѣ отъ него македонски земи.

Следъ смъртъта на царъ Самуила почти всички български земи на западъ отъ Солунъ били наново присъединени къмъ неговия хинтерландъ и неговата търговия пакъ се засилила, макаръ че въ разни времена била смущавана отъ вѣншната несигурность на византийската империя.

Следъ завземането на Солунъ отъ турцитѣ настѣпва, за известно време, известенъ упадъкъ въ търговията и занаятитѣ на града, тъй като при превземането му много отъ жителитѣ му били избити, а други продадени като роби. Скоро, обаче, султанитѣ разбрали значението на Солунъ не само като крепостенъ градъ, но и като стопанско сръдище и бързо го заселили въ началото съ турци, търговци и занаятчии, а после съ евреи, избѣгали отъ Испания.

Освенъ това турцитѣ подновили привилегиитѣ, които добила Дубровнишката република въ Македония за търгуване безъ всѣкакви прѣчки още презъ времето на българскитѣ царе и разпрострѣли тия привилегии и върху гр. Солунъ. Сжщитѣ привилегии били отстѣпени и на венецианцитѣ, та поради това търговията на града се съживила

<sup>1</sup> Timario, Dialogus Lucianeus, цитиранъ въ съчинението на Tafel, De Thessalonia, р. 227, и отъ тамъ въ книгата на D. Iaganoſſ, La Macédoine Economique, Sofia, 1931.

наново. Но не било за дълго. Скоро Турция влѣзла въ война, както съ Венеция, така и съ Дубровникъ, и въ това време търговията на Солунъ по море пострадала особено много. Ала въ замѣна на отпадането на Венеция и Дубровникъ, явява се Франция.

Въ 1685 год. въ Солунъ се основава първата френска търговска скала—*échelle du Levant*<sup>1</sup>. Цѣли 15 години тя не е била посетена, наистина, отъ никакъвъ френски търговецъ, но самото ѝ съществуване било едно насърчение, което не останало безъ полза. Въ 1700 год. двама френски търговци се отбили тукъ и изнесли вълна и жито за 338 хиляди ливри (приблизително толкова златни франка), което за онова време не е било малко. Следъ нови 15 години това количество се удвоява, а именно въ 1714 год. французитѣ изнасятъ отъ Солунъ стоки за 634 хиляди ливри и то главно вълна и памукъ, който тогава се сѣлѣ много повече въ Македония, отколкото сега. Следъ тая дата търговскитѣ връзки съ Франция се усилватъ и се затвърдяватъ окончателно следъ 1740 год., въ която Турция и Франция подписватъ новитѣ капитулации, които ставатъ единъ видъ вѣченъ търговски договоръ между дветѣ страни. За засилването на търговията презъ Солунъ помогнува въ това време и краятъ на Австро-Турскитѣ войни. На мѣстото на Венеция и Дубровникъ се явява Австрия и лека-полека тя заема първо мѣсто въ търговията на Солунъ. На първо време тая търговия се извършва по сухо и по море, но презъ време на Наполеоновитѣ войни морскитѣ пжтища ставатъ трудни и дори невъзможни следъ обявяване на континенталната блокада. По тоя начинъ отпада току-речи цѣлата морска търговия, не само между Франция и Солунъ, но и между тоя градъ и Австрия, ала заради това пъкъ се засилва сухоземната търговия между Солунъ и земитѣ подъ владичество на виенскитѣ императори, както и търговията по море съ Англия, тъй като Турция не бѣ се подчинила на континенталната блокада.

Стокитѣ, съ които по онова време е търгувалъ Солунъ, сж били следнитѣ: памучни, ленени, вълнени и свилени материи и платове, стъклария, желѣзария, медникарски издѣлия и, главно, сурова медъ и желѣзо, оржжия, колониални произведения, захаръ, спиртъ, бои и други подобни при вноса, а при износа: сурова вълна и памукъ, сурови кожи, пашкули, восъкъ и житни растения. Съ тоя видъ стоки той продължи да търгува чакъ до Балканскитѣ войни.

Особенъ разцвѣтъ доби търговията на Солунъ презъ новитѣ времена, следъ Наполеоновитѣ войни и следъ потушаването на Алипашовата буна, която бѣ направила доста несигурно положението, не само въ Епиръ и Тесалия, но и въ цѣла Южна Македония. Презъ

<sup>1</sup> Това наименование произхожда отъ турската дума *иске* ле и се е давало на търговскитѣ пристанища въ Сръдиземно море подъ господството на Турция, дето Франция е настанявала свои търговски представители.

тоя периодъ вече Англия, почнала да търгува съ Солунъ по време на континенталната блокада, лека-полека заема първо мѣсто. Следъ нея следватъ Австрия и Франция, догдето напоследъкъ, непосредствено преди Балканскитѣ войни, биватъ измѣстени отъ Германия, и се установява следния редъ: Англия, Германия, Австро-Унгария, Франция, Русия, Италия, Белгия.

Този редъ на държавитѣ вносителки преди Балканскитѣ войни намираме въ рапорта на солунския английски консулъ за вноса презъ 1909—1910 година. Общия вносъ е билъ 4,188,655 английски лири или около 105,637,122 златни франка и се е разпредѣлялъ така:

Англия . . . . .	882,300	лири
Германия . . . . .	642,580	"
Австро-Унгария . . . . .	604,105	"
Франция . . . . .	358,680	"
Русия . . . . .	304,845	"
Турция . . . . .	300,000	"
Италия . . . . .	220,000	"
Белгия . . . . .	200,000	"
Други държави . . . . .	676,145	"
	<u>4,188,655</u>	"

Всичко 4,188,655 "

Колкото се отнася до стокитѣ, внасяни въ Солунъ отъ разнитѣ държави, тѣ се разпредѣлятъ така:

Метали . . . . .	3,880,000	зл. фр.
Желѣзария (кинкелерия) . . . . .	3,700,000	" "
Машини и тѣхни части . . . . .	2,200,000	" "
Часовници и бижутерия . . . . .	2,000,000	" "
Платове и готови дрехи . . . . .	4,500,000	" "
Друга манифактура . . . . .	30,000,000	" "
Торби и други амбалажи . . . . .	2,300,000	" "
Прежди (вълнени и памучни) . . . . .	1,000,000	" "
Конци (шевни) . . . . .	1,000,000	" "
Шапки . . . . .	1,500,000	" "
Кожи и кожарски издѣлия . . . . .	4,800,000	" "
Стъклария . . . . .	1,000,000	" "
Книжарски стоки . . . . .	1,000,000	" "
Дървенъ материалъ . . . . .	3,400,000	" "
Мобили . . . . .	900,000	" "
Мрамори . . . . .	60,000	" "
Каменни вжглища . . . . .	1,200,000	" "
Кибритъ . . . . .	300,000	" "
Петролъ, бензинъ и др. . . . .	3,000,000	" "
Сапунъ . . . . .	900,000	" "
Свѣщи . . . . .	120,000	" "
Бира . . . . .	100,000	" "

Спиртъ и спиртни напитки . . . . .	1,200,000	”	”
Пшеница . . . . .	3,200,000	”	”
Брашно . . . . .	7,400,000	”	”
Оризъ . . . . .	2,400,000	”	”
Маслини и дървени масла . . . . .	3,000,000	”	”
Кафе . . . . .	1,900,000	”	”
Захаръ . . . . .	5,400,000	”	”
Други стоки . . . . .	11,540,000	”	”
	<u>105,000,000</u>	”	”
	Всичко		

Презъ 1910—1911 турска финансова година, предпоследната редовна година преди Балканската война, вносътъ е достигналъ вече 121 милиона зл. франка и се е състоялъ приблизително отъ сжщитѣ стоки и въ сжщитѣ пропорции, както бѣха дадени по-горе.

Презъ сжщото това време, износътъ презъ Солунъ, макаръ не толкова голѣмъ, се е засилвалъ все повече и повече.

За 1909—1910 г. той се е състоялъ отъ следнитѣ стоки и стойности:

Зърнени храни . . . . .	2,835,000	зл.	фр.
Брашно и трици . . . . .	3,510,000	”	”
Тютюни . . . . .	8,000,000	”	”
Маково семе . . . . .	1,520,000	”	”
Памукъ и вълна . . . . .	280,000	”	”
Червенъ пиперъ . . . . .	1,500,000	”	”
Кожи . . . . .	3,000,000	”	”
Яйца . . . . .	600,000	”	”
Пашкули . . . . .	5,500,000	”	”
Минерали . . . . .	28,000	”	”
Опиумъ и други . . . . .	2,845,000	”	”
	<u>29,618,000</u>	зл.	фр.
	Всичко		

Презъ 1910—1911 турска финансова година той е достигналъ вече 39,000,000 зл. фр. и се е състоялъ отъ сжщитѣ стоки и току-речи въ сжщитѣ пропорции, съ една разлика за тютюна въ по-малко и за опиума въ повече.

Както се вижда отъ горнитѣ данни за вноса и износа презъ Солунъ, вносътъ е превишавалъ износа твърде много, но разликата между вноса и износа презъ Солунъ е била изравнявана всѣкога съ по-голѣмия износъ на Кавала, която, като износно пристанище за знаменититѣ тракийски и източно-македонски тютюни, е имала износъ презъ въпроснитѣ години достигащъ отъ 40 до 50 милиона зл. франка.

За голѣмия развой на търговията въ Солунъ презъ последното столѣтие и началото на днешното столѣтие много помогнаха не само старитѣ пжтища, които го свързваха по сухо и по море съ останалия свѣтъ, но и новитѣ морски и сухоземни пжтища, каквито сж Суецкия каналъ и тритѣ желѣзници, които излизатъ отъ Солунъ и които го



свързватъ, не само съ отдалечени краища на Македония, но и съ нѣкои чужди държави.

До отварянето на българскитѣ гимназии въ Солунъ току-речи цѣлата търговия се е извършвала отъ гърци и евреи и по-рѣдко отъ турци, и то отъ така нареченитѣ дюнмета (повърнаци), които сж просто потурчени евреи. Къмъ осемдесеттѣ години, обаче, въ Солунъ се явяватъ и първитѣ български търговци и особено комисионери. Тѣ всички се заселватъ близо до гимназиитѣ, които се намираха въ началото на турската махала, и по тоя начинъ, около тѣзи гимназии, се образува нѣщо като българска махала.

Това прииждане на българи търговци и комисионери се дължеше колкото на влиянието, което упражняваха тѣзи учебни заведения, толкова повече и на факта, че хинтерланда на Солунъ бѣ населенъ, въ по-голѣмата си частъ, съ българи. Българитѣ отъ провинцията полесно се разбираха съ българитѣ заселили се въ Солунъ и имаха по-голѣмо довѣрие единъ къмъ други. Все пакъ, поради краткостта на времето, презъ което бѣ почналъ този процесъ на побългаряване на търговията въ Солунъ, както и поради по-слабитѣ връзки на българскитѣ търговци и комисионери съ чуждестраннитѣ търговци и индустриалци, търговията на тоя градъ, дори до Балканската война, оставаше, въ по-голѣмата си частъ, въ ржцетѣ на инородни елементи. За да не могатъ българитѣ да завладѣятъ по-скоро търговията въ Солунъ, допринесе още и факта, че тѣ не бѣха подкрепени и отъ нѣкое свое кредитно учреждение.

Както се знае, търговията, особено голѣмата търговия, не може безъ кредитъ. И догдето турцитѣ имаха своята Отоманска банка, (Banque Ottomane), евреитѣ — своята Солунска банка (Banque de Salonique), гърцитѣ — своята Атинска банка (Banque d'Athènes), ромънитѣ — своята Търговска и депозитна банка (Banque de Commerce et de Dépôts), сърбитѣ — своята Бѣлградска Задруга, българитѣ нѣмаха на своя страна нито една банка. Наистина, нѣкои отъ българскитѣ търговци бѣха почнали да се ползватъ отъ кредита на нѣкои отъ чуждитѣ банки, но тѣзи българи бѣха подъ постоянния страхъ, че чуждитѣ банки могатъ единъ день да ги поставятъ въ трудно положение. И, когато българскитѣ правителства помислиха да основатъ клонъ отъ нѣкоя българска банка, стана вече късно.

Като голѣмо стопанско сръдище, Солунъ не е могълъ да не развие и известна индустрия у себе си, макаръ до Балканската война тоя отрасълъ на стопанския животъ да не е билъ съ нищо насърдаванъ отъ дотогавашнитѣ владѣтели на града и макаръ всѣка зараждаща се индустрия тукъ да е сръщала голѣмата конкуренция на чуждата развита индустрия, чийто продукти сж стигали въ Солунъ по море при езитинъ превозъ и при едно нищо и никакво мито въ началото отъ 3%, после 8% и едвамъ въ края 11%.

За да се зароди въ Солунъ една, макаръ и не до тамъ голѣма индустрия, е спомогнало обстоятелството, че въ страната сж се произвеждали нѣкои първични материали, за които нѣмало смѣтка да се изнасятъ навънъ за да се обработятъ тамъ и пакъ да се върнатъ назадъ. Така се появили първитѣ парни мелници, на брой 8, отъ които оная на братя Алатини, основана още въ 1857 год., успѣваше да смия повече отъ 30,000,000 оки жито годишно преди Балканската война. Покрай тия мелници бѣха се основали и нѣколко фабрики за тѣстени издѣлия, особено за макарони. После идѣха маслобойнитѣ, които си служеха съ мѣстенъ или донесенъ отъ другитѣ части на Турция сусамъ, за да произвеждатъ знаменития таханъ за халва или пѣкъ масло за ядене, наречено шарлаганъ. Покрай маслобойнитѣ, за използуване на разваленитѣ масла или лой, бѣха се създали и нѣколко фабрики за сапунъ, на брой 8. А за обработването на кожи отъ мѣстния добитѣкъ, сжществуваха нѣколко табакхани, а напоследѣкъ бѣ създадена и една фабрика за гѣонове. За използуване на свинската четина и други влакна отъ конски гриви и опашки, бѣ основана и една фабрика за четки. Отъ мѣстенъ ечмикъ се произвеждаше така наречената бира „Олимпосъ“, която се харчеше главно въ Солунъ, но се разпращаше и изъ другитѣ части на отоманската империя. Отъ мѣстенъ памукъ въ Солунъ вадѣха разни прежди, а отъ мѣстна вълна—гайтанъ. Най-сетне, въ Солунъ имаше и нѣколко малки фабрики за вжжета, за използуване на мѣстния конопъ. А за добиване на керемиди и тухли отъ мѣстенъ материалъ, имаше и една тухларска фабрика принадлежаща пакъ на братя Алатини.

Въ връзка пѣкъ съ климатическитѣ условия на града, бѣха се появили нѣколко фабрики за сода и лимонада, както и две фабрики за изкуственъ ледъ.

Най-сетне, въ връзка съ всичкитѣ тия фабрики, както и съ ония, които сжществуваха въ останалитѣ части на Македония, бѣха се появили нѣколко желѣзарски фабрики и работилници, въ които се отливаха нови части за замѣстване на повредени части отъ машини, или пѣкъ просто се извършваха поправки на повредени машини. Като материалъ въ тѣзи фабрики се използуваха главно стари желѣзарни, стара медъ и цинкъ.

Имаше и нѣколко лѣярници за произвеждане на камбани и други бронзови и пиринчени издѣлия.

Къмъ фабричната индустрия на Солунъ би трѣбвало да причислимъ и фабриката за свѣтиленъ газъ, създадена много отдавна, и централата за електрическа енергия, която бѣ създадена не много преди Балканската война.

Между индустрията, въ истинския смисълъ на думата, и дребнитѣ занаяти, въ Солунъ сжществуваха и нѣколко работилници за мобили и особено за разни куфари и сандѣци за свадби, защото, нека

отбележимъ и тоя интересенъ фактъ, Солунъ бѣше станалъ нѣщо като мѣсто за предсвадбени и следсвадбени пжтешествия. Презъ последнитѣ години преди войнитѣ рѣдко бѣше заможна българска младоженска двойка, която да не бѣ посетила Солунъ, било преди, било следъ свадбата. Тукъ се купуваше току-речи цѣлата прикя. Това обстоятелство, както и обстоятелството че цѣлата Солунска околия отъ тукъ се снабдява съ потрѣбнитѣ ѝ нѣща, спомогнаха да се развие въ града както търговията на дребно, така и занаятчийството, които сж сжществували тукъ отъ край време за удовлетворяване на нуждитѣ на мѣстното многобройно население и тия на онова отъ околията на града. Отъ занаятитѣ особенъ развой добиватъ общарството, медникарството, шивачеството, кожухарството, юрганджийството. И тѣй като купувачитѣ на дребно отъ околията или отъ подалечни градове и села сж били българи, скоро мѣстнитѣ занаятчи отъ други народности биватъ измѣстени отъ занаятчи и дребни търговци отъ българска народностъ. Преди Балканската война цѣлата главна чаршия, наречена Правата чаршия, която почваше отъ Вардарската порта на западъ и свършваше при Константиновата триумфална арка на изтокъ, като минаваше посрѣдъ града, бѣше вече току-речи завладѣна отъ българи бакали, общари, бакърджии, шивачи и кожухари, понагжсто къмъ Вардарската порта и по-нарѣдко къмъ Константиновата триумфална арка. Най-голѣмъ брой отъ тѣзи бакали и занаятчи произхождаха отъ близкия градъ Кукушъ и заради това новия кварталъ, създаденъ отъ тѣхъ на западъ отъ града, непосредно до Вардарската порта, носѣше името Кукушка Махала. Който отиваше въ тая махала помислюваше, че се намира въ самия гр. Кукушъ. Освентъ кукушани бѣха дошли занаятчи и отъ други градове, напимѣръ медникари отъ Прилепъ. Но най-нашироко бѣха се прострѣли млѣкаритѣ отъ Дебърско, които държеха млѣкарници не само въ града, но и вънъ отъ града, въ квартала Пиргитѣ, на изтокъ отъ Константиновата триумфална арка, и по тоя начинъ бѣха почнали да побългаряватъ и ония части, дето грѣцкото население бѣше най-гжсто.

Така българи, търговци на едро, комисионери отъ всички градове на Македония, занаятчи и търговци на дребно, отъ по-събуденитѣ краища на страната, бѣха почнали да даватъ чисто български колоритъ на единъ градъ, който напусто българскитѣ царе бѣха нападали 13 пжти презъ срѣднитѣ вѣкове! Трѣбваше да се раздѣли това, което е недѣлимо отъ географско и стопанско гледище, за да се нанесе непоправимъ ударъ на българщината въ Солунъ и не по-малкъ ударъ на Солунъ като стопанско срѣдище.

Следъ Балканската война Солунъ бързо западна. Две обстоятелства му възвърнаха за известно време нѣщо отъ прежния му блѣсъкъ: голѣмия брой на съглашенски войски, които се стоварваха тукъ

противъ България презъ Всеобщата война и които харчеха несмѣтни суми, както и притокътъ на Мало-Азиатски гръцки бѣжанци следъ погрома на гърцитѣ при Сакария, които увеличиха неимоверно населението на града и съ поддръжката, която получаваха отъ страна на Гърция, допринесоха и за поддръжката на града, но това бѣха два мимолетни проблѣсъци въ голѣмия упадъкъ, въ който изпадна града следъ Балканската война.

Свидетелство за тоя упадъкъ ни даватъ самитѣ цифри на гръцката статистика.

Догдето преди Балканската война, при едно население отъ 130,000 души, Солунъ е ималъ:

Презъ 1910 год. 323,070 тона вносъ и 124,929 тона износъ.

Презъ 1911 год. 341,188 тона вносъ и 81,392 тона износъ.

Следъ войнитѣ, при едно население отъ 230,000 души, наполовина и повече бѣжанци, той е ималъ:

Презъ 1923 г. 205,365 тона вносъ и 15,866 тона износъ.

„ 1924 г. 244,195 „ „ „ 15,401 „ „ .

„ 1926 г. 253,432 „ „ „ 18,294 „ „ .

Тѣзи цифри показватъ, че въпрѣки увеличението на населението, поради притока на бѣжанци, търговията на Солунъ, особено износната е западнала много. Ако къмъ цифритѣ отъ преди Балканската война прибавимъ и оная предполагаема цифра отъ 200 до 300 хиляди тона — която би се явила при вноса, поради постоянното му увеличение съ 10 до 15 хиляди тона годишно, назадъкътъ на Солунъ ще ни стане още по-ясенъ. Защото въ годинитѣ веднага следъ войнитѣ, преди днешната свѣтовна стопанска криза и днешния всеобщъ стремежъ къмъ автаркия и ограничение на вноса, търговията на всички страни бѣ добила много по-голѣмъ обемъ, отколкото предивойнитѣ.

Нищо не помогна на Солунъ и даванетоъ на Сърбия разни привилегии за използванетоъ на Солунското пристанище: ни соя държава не желае да въздига едно чуждо пристанище, защото, отъ една страна, не може да бжде увѣрена въ постоянното му използване безъ прѣчки и, отъ друга страна, не би желала тя да подига града, а другъ да му събира приходитѣ, които за Солунъ, само въ видъ на на разни данъци, сж възлизали на повече отъ 15 милиона златни лева (повече отъ 400 милиона лева днешни пари) преди Балканската война. По тия две причини България не може да се съгласи на стопански изходъ на Бѣло-море презъ Солунъ или презъ което и да е друго пристанище, владѣно териториално отъ Гърция. По тия две причини единъ день Югославия, ако остане въ днешнитѣ си предѣли, ще оспори на Гърция, по всѣка вѣроятностъ, владението на Солунъ, въпрѣки всички пактове, които могатъ да сключатъ дветѣ държави междуременно.

СТОЯНЪ СИМЕОНОВЪ

## БЪЛГАРСКИЯТЪ ПЕРИОДИЧЕНЪ ПЕЧАТЪ НА МАКЕДОНИЯ

Периодичниятъ печатъ въ Европа датира отдавна. Още въ края на петнадесетия вѣкъ, при избухването на важни събития, били обнародвани хвърчащи информационни листове. Обаче, въ края на шестнадесетия вѣкъ има вече редовни периодични листове въ Венеция, Германия и Холандия. Първиятъ френски журналистъ, Теофрастъ Ренодо, е донесълъ отъ Венеция презъ 1631 год. идеята за своята „газета“, която излизала седмично, всѣка сѣбота. Първиятъ германски всѣкидневникъ билъ основанъ въ Лайпцигъ, презъ 1660 год. Чакъ въ 1777 год. въ Франция билъ основанъ всѣкидневния вестникъ „Журналъ дьо Пари“. Обаче, едвамъ следъ превзimanето на Бастилията, презъ време на френската революция, започва издаването на вестници въ съвременния смисълъ на думата. Презъ 1836 год. Емиль дьо Жирарденъ въвежда романа-фейлетонъ въ вестника и съ това извършва истинска революция въ вестникарството — вестникътъ на идеята отстъпва мѣстото си на вестника на новината и живота. Презъ 1848 год. обявяването на републиката въ Франция бива последвано съ основаването на множество вестници.

Въ Турция печатътъ се появява презъ първитѣ десетилѣтия на миналия вѣкъ. Презъ 1831 год. двама французи, Александъръ Блокъ и Шарль Емануель, основали вестникъ „Мониторъ Отоманъ“.

Първото периодично издание на български езикъ е излѣзло презъ 1842 год.. То е списанието на Фотиновъ „Любословие“. Първиятъ български вестникъ „Български Орелъ“ почналъ да се издава отъ Иванъ Богоровъ въ Лайпцигъ презъ 1846 год.. Сжциятъ започналъ да издава две години по-късно, въ Цариградъ, презъ 1848 год. „Цариградски вестникъ“, който излизалъ съ малки прекъсвания цѣли тринадесетъ години, чакъ до 1861 година.

Презъ 1858 год. книжовната дружина въ Цариградъ започнала да издава списанието „Български Книжици“, което излизало четири години. Животътъ на Македония намира изразъ въ това списание било въ статиитѣ и стихотворенията на отдѣлни автори, било въ отдѣлни дописки. Въ уводната статия на първия брой на списанието се припомва заслугата на Св. св. Кирилъ и Методий за духовното

възраждане на българския народъ; въ списанието се печататъ народни пѣсни отъ Македония и стихотворения на македонско наречие, вѣроятно отъ Миладиновъ; въ специални дописки се даватъ сведения за положението въ Македония; има и материали за народния фолклоръ на страната, като кукушката пѣсенъ за „Младъ Стаматъ и чобанъ Яно“.

Презъ 1859 год. Драганъ Цанковъ започналъ да издвава вестникъ „България“, който излизалъ четири години, съ задача да води борба срещу Фенеръ за освобождението на българския народъ отъ духовно иго, за образуване на самостоятелна българска църква и за признаване на българитѣ за отдѣленъ народъ въ предѣлитѣ на турската империя. Въ тоя вестникъ се намиратъ множество дописки отъ различни градове на Македония, дето се пише противъ своеволията и обирничествата на гръцкитѣ владици и за нуждата отъ самостоятелна българска църква.

Презъ 1863 год. българскитѣ народни представители и цариградската българска община решили да издаватъ свой органъ, който започналъ да излиза подъ надсловъ „Съветникъ“.

Отъ 1863 до 1867 год., П. Р. Славейковъ издавалъ сатиристическия вестникъ „Гайда“.

Презъ 1864 год., пакъ въ Цариградъ, започналъ да излиза вестникъ „Турция“, подъ редакцията на Геновичъ, и неговата публикация траела цѣли десетъ години. Въ много дописки отъ Македония, които сж обнародвани въ тоя вестникъ, се рисува тежкото положение на македонскитѣ българи и своеволията на гръцкото духовенство; изтъква се съ радостъ и успѣха на учебното дѣло въ по-напредналитѣ македонски градове.

Презъ сжщата 1864 год., протестантската пропаганда на Балканитѣ основала въ Цариградъ периодическото списание „Зорница“ въ малкъ форматъ, а презъ 1875 год. бива основанъ пакъ въ Цариградъ седмичния вестникъ „Зорница“, който продължава да излиза и до днесъ въ София.

Презъ 1865 год. въ Цариградъ се появилъ вестникъ „Врѣмя“, подъ редакцията на Т. Бурмовъ, и излизалъ цѣли две години.

Презъ 1866 год. П. Р. Славейковъ започналъ да издава седмичния вестникъ „Македония“, който излизалъ шестъ години, чакъ до 1872 год., посветенъ изключително на черковнитѣ и просвѣтнитѣ въпроси, безъ да забравя редици стопански и социални въпроси. И въ тоя вестникъ, както и въ другитѣ цариградски вестници, се срѣщатъ дописки отъ Македония, дето се изказва радостта на македонскитѣ българи отъ появяването на вестникъ съ подобно изразително име; има интересни данни за борбата срещу гръцкото духовенство, поминъка на населението и отпразднуването на празника „Св. св. Кирилъ и Методий“.

Презъ 1869 год. започналъ да излиза в. „Право“, който просъществувалъ цѣли четири години. Тоя вестникъ ратувалъ съ тактъ и умѣреностъ за отдѣлянето на българската църква.

Презъ 1870 год., въ Цариградъ започнало да излиза списанието „Читалище“, което продължило да съществува цѣли петъ години, чакъ до 1875 год., два пжти в месеца.

Презъ 1871 год., пакъ въ Цариградъ, излизало детското списание „Пчелица“, отъ което излѣзли седемъ книжки, и списание за женитѣ „Ружица“, отъ което излѣзли две книжки, а презъ 1873 год. — хумористичното списание „Звънчатий Глумчо“, отъ което излѣзли 37 книжки.

Отъ 1871 до 1873 год., излизало, въ Цариградъ, списанието „Слава“ за нравствено образование и умствено развитие.

Презъ 1874 год., въ сщия градъ, излизали хумористичнитѣ вестници „Костурка“ и „Истурка“.

Презъ 1874 год. въ Цариградъ започналъ да излиза вестникъ „Напредкъ“, като продължение на вестникъ „Право“.

Презъ сщата 1874 год., въ сщия градъ, започналъ да излиза седмичния вестникъ „Вѣкъ“, който продължилъ да съществува чакъ до 1876 год., когато билъ преименованъ на „XIX Вѣкъ“.

Презъ сщата година, въ Цариградъ, излизало и българско издание на „The Levant Times“ подъ надсловъ „Източно Време“, което просъществувало чакъ до 1877 година.

Презъ 1875 год., започналъ да излиза въ Цариградъ вестникъ „День“.

Такъвъ е печатътъ отъ доосвободителната епоха. Той е допринесълъ твърде много за политическото и културното издигане на българския народъ, като задоволявалъ интереса на интелгенцията и широката народна маса къмъ събитията на деня и разнитѣ проекти за разрешение на българскитѣ въпроси въ предѣлитѣ на турската империя, особено що се отнася до черковния въпросъ. Устната новина за македонскитѣ българи идвала отъ Солунъ, който си оставалъ главниятъ и най-близкъ осведомителенъ центъръ на Македония, макаръ българщината въ самия градъ да не е била многочислена. Къмъ шестдесетѣхъ години на миналия вѣкъ, българскитѣ работници и еснафи тукъ започватъ да се групиратъ; получаватъ книги и вестници на български езикъ.

Презъ 1868 год. въ Солунъ започналъ да излиза вестникъ „Солунъ“, на турски, български, гръцки и еврейски езици. Обаче, презъ 1871 год., българската частъ на тоя вестникъ била изхвърлена поради гръцки интриги, подъ предлогъ, че българскитѣ абонати на вестника били малко и тѣ знаели гръцки. Тоя вестникъ, както и други подобни виляетски вестници презъ онази епоха, билъ издържанъ отъ турската власть. Той съдържалъ всички официални съоб-

щения и нареждания, на които редовно давалъ гласностъ и изразявалъ политиката на турското правителство. По вътрешнитѣ въпроси, вестникътъ се стараелъ да примирява различията между господстващия народъ и другитѣ народности въ страната. Обнародвани били сжщо и дописки върху културнитѣ прояви на българи и турци въ Македония.

Презъ 1871 год. въ Солунъ бива избрана българска община съ председателъ Георги Димитровъ и членове Димитъръ К. Паунчевъ, Георги Димовъ и Петъръ Шумковъ. Сжщо и въ останалитѣ главни градове на Македония се забелязватъ голѣми усилия за издигане на църковно-просвѣтното дѣло. Обаче, наскоро настъпва епохата на възстанията, а скоро следъ тѣхъ и Руско-Турската война. Терорътъ надъ българскитѣ учители засѣга чувствително църковно-училищното дѣло на българитѣ въ Македония. Общиятъ упадъкъ на културното дѣло на македонскитѣ българи съвсемъ остава на заденъ планъ идеята за създаване на собственъ печатенъ органъ на тия българи. Много църковно-училищни общини въ Македония били разорени. Българското население гледало, преди всичко, да се спаси отъ набѣгитѣ и грабежитѣ на мухаджири и башибозуци. Самото турско правителство гледало съ голѣмо недовѣрие къмъ българския народъ въ Македония. Страданията на македонскитѣ българи намирали изразъ въ вестницитѣ на новоосвободеното княжество. Отдѣлни броеве отъ тия вестници прониквали тайно въ Македония и тамъ поробенитѣ българи ги чели съ особенъ интересъ.

Веднажъ буритѣ на войната минали, българитѣ въ Македония започватъ да се поокопитватъ. Училищата наново откриватъ вратитѣ си. Въ Солунъ биватъ открити мъжка и девическа гимназии, дето се стичатъ младежи и девиси отъ цѣла Македония. Тоя централенъ градъ на Македония става истински разсадникъ на българска интелигенция въ страната. При дветѣ гимназии се събира постепенно голѣмъ преподавателски персоналъ, изъ срѣдата на който се оформява идеенъ центъръ за ръководство на духовния животъ на Македония. Тоя идеенъ центъръ безъ да върви въ разрѣзъ съ дейността на Екзархията, претендира да бжде по-близъкъ до българскитѣ народни слоеве въ Македония и да долавя по-добре тѣхнитѣ страдания. Изъ сжщия идеенъ центъръ е излѣзла още презъ 1882 год. инициатива за основаване, споредъ едни, списание подъ надсловъ „Развитие“, а споредъ други, на вестникъ „Йени Гюнъ“ (Новъ День). Тогавашиятъ солунски валия, Галибъ паша, билъ добре разположенъ къмъ българското просвѣтно дѣло, надѣвайки се, че една подобна примирителна политика ще осуети най-добре прилагането на обещанитѣ за Македония въ Берлинския конгресъ реформи. Въ заявлението, подадено до пашата за издаване на български вестникъ въ Солунъ, имало приложена и програма на вестника. Тази програма



предвиждала обнародване въ вестника на всички жалби на населението до правителството; статистически данни за населението въ Македония; критика на действията на духовнитѣ сановници, които служатъ на чужди интереси; борба срещу корупцията и злоупотрѣбленията на чиновнитѣ; новини отъ България и Румелия. Всичкитѣ тия точки били отхвърлени отъ Галибъ паша. Останали само пробнитѣ уроци по разнитѣ учебни предмети, тълкуване на природнитѣ явления по народнитѣ повѣрия, библиографически сведения за учебници и други сведения за учебни помагала, одобрени отъ властта. При тази програма, разрешението на Великото Везирство отъ Цариградъ не захъснѣло да пристигне въ Солунъ. Букви за вестника били поржчани отъ Виена, отъ дето пристигнали наскоро. Обаче, въпрѣки така успѣшно подготвената работа, проектираниятъ български вестникъ въ Солунъ не е можелъ да излѣзе. И то, поради уволнението на учителитѣ Китанчевъ, Таневъ, йеромонахъ Евгени Рилски заедно съ директора Божилъ Райновъ. А последниятъ, заедно съ Китанчевъ, били душата на проектирания печатенъ органъ.

Идеята за издаване на български периодиченъ печатенъ органъ въ Солунъ могла да се осъществи чакъ въ 1889 год. пакъ съ съдействието на учителския персоналъ въ солунскитѣ гимназии. Презъ тази именно година, книжарницата на К. Г. Самарджиевъ и С-ие започнала да издава списанието „Книжици за Прочитъ“ съ белетристично, техническо, научно и забавително съдържание. Списанието има популяренъ характеръ. То обнародва филологически и белетристически статии, народни пѣсни, стопански и земледѣлски вести, статии по лозарство и винарство. По-късно списанието добива чисто литературенъ и белетристиченъ характеръ. Много е интересно описанието на село Киречъ-къой. Въ него се даватъ образци отъ говора на това село. Също така има една приказка и пѣсни, споредъ говора въ село Бобища (Костурско). Василь Кънчовъ описва една разходка изъ Солунско. Вънъ отъ това, даватъ се сведения за черковно-славянскитѣ паметници отъ петнадесетия вѣкъ. Помѣстени сж пословици и поговорки; извадки отъ труда на Величковъ „Писма отъ Римъ“, както и сведения за солунския вляетъ по „Салнамето“ (годишникъ) отъ 1890 год. — десета годишнина; документирана статия за рѣка Струма отъ Василь Кънчовъ; друга статия за Корча и околността ѝ по грѣцки източници. Презъ 1893 год. списанието „Книжици за Прочитъ“ добива по-голѣмъ и по-спретнатъ видъ. Въ него сж обнародвани стихотворения отъ Иванъ Вазовъ, белетристични разкази отъ Величковъ; фолклорни материали отъ Димитъръ Матовъ и др.

Това първо периодично издание на Македония се чело съ особено голѣма жажда отъ тогавашната младежъ и грамотнитѣ граждани на страната. То е оставило дълбоки спомени въ душата на всички съвременници на тази епоха, които съ умиление си спомнятъ мно-

жество подробности отъ обнародванитѣ статии и информации. Съ огледъ къмъ тогавашнитѣ условия на живота и положението на македонскитѣ българи, значението на „Книжици за прочитъ“, дето сж работили много видни български писатели, като К. Величковъ, Д. Матовъ, В. Кънчовъ и други, е твърде голѣмо не само въ историята на периодичния печатъ на Македония, но и въ тази на общия български периодиченъ печатъ. Отъ съдържанието на излѣзлитѣ книжки на това солунско списание се вижда какъ българското сърдце въ Македония бие въ унисонъ съ всички ония сърдца, които, още следъ освобождението на Княжеството и Източна Румелия, бѣха се отдали на култура и просвѣта за възврѣщане вѣрата на народа въ неговото бждеще.

\* \* \*

Презъ 1890 год. въ Цариградъ, започва да излиза вестникъ „Новини“, органъ на Българската Екзархия. Този органъ е политически, научно-литературенъ и духовенъ вестникъ, предназначенъ за българитѣ, живущи въ границитѣ на турската империя, главно въ Македония и Одринско. Тоя седмиченъ листъ отбелязва въ вѣрно-поданически тонъ всички сведения отъ църковно-просвѣтенъ характеръ, водейки борба съ гръцката и зараждащата се сръбска пропаганда. Изобщо за техниката на вестника, презъ първата годишнина, остава доста да се желае; статиитѣ сж прѣкомѣрно дълги; помѣстенитѣ материали въ другитѣ отдѣли не сж представени прегледно съ нужднитѣ заглавия и разработка.

Презъ 1891 год. вестникъ „Новини“ започва да излиза два пжти седмично при сжщата културно-просвѣтна програма. Презъ 1893 год., вестникътъ се опълчва срещу сръбската пропаганда, която разпространява даромъ „Голуб календар“ между цариградскитѣ млѣкари и хлѣбари, а въ Солунъ открива сръбско училище „Дом Науке“.

Въ по-нататъшнитѣ годишнини, екзархийскитѣ органъ се занимава съ учебното дѣло и културнитѣ прояви въ македонскитѣ общини. Смъртъта на Димитъръ Матовъ, на 15 септемврий 1896 год., предизвиква редица съболезнователни адреси отъ Македония до семейството на покойния за тежката загуба на младата българска наука.

Следъ 1895 год. къмъ „Новини“ се дава като приложение месечното списание „Библиотека“, научно, белетристично, духовно-нравствено, критично и педагогическо.

Презъ 1896 год., вестникътъ отбелязва назначаването на български „муавини“ (помощници) на валиитѣ; изборитѣ на църковно-училищни общини въ разни градове на Македония и разни стопански сведения.

На 3 юний 1897 год., въ Солунъ пада убитъ отъ сръбски агенти учителътъ при Солунската гимназия, Христо Гановъ. Обнародванитѣ отъ „Новини“ сведения върху това убийство предизвикватъ голѣмъ

интересъ всрѣдъ македонскитѣ българи. Отъ много градове въ страната биватъ отправени съболезнования къмъ семейството на убития. Устройватъ се и панихиди. Следъ смъртъта на Димитъръ Матовъ, това е вторъ случай, дето чувството на солидарность всрѣдъ македонскитѣ българи намира изразъ предъ опасността отъ неприятелитѣ на българщината въ Македония.

Презъ 1897 год., „Новини“ влиза въ осмата си годишнина. По тоя случай, се изтъква отъ вестника, че той е единственъ органъ на българскитѣ интереси въ Турция.

Презъ 1898 год., вестникъ „Новини“ бива спрѣнъ. На 20 февруарий с. г. пада убитъ въ апартаментитѣ си въ Пера редакторътъ на вестника Д. В. Македонски, по поводъ една статия върху Винишката афера. Македонски, като способенъ журналистъ, бѣше много допринесълъ за издигането и разнообразяването на вестника.

Презъ сжщата 1898 год., вмѣсто „Новини“, започва да излиза вестникъ „Вести“ при сжщата програма. Презъ сжщата година, въ Велесъ пада убитъ младежътъ Димчо Шурковъ, отъ турски куршуми. Некрологътъ, помѣстенъ въ „Вести“, дето се съобщава за тридневния трауръ на града, е цѣлъ протестъ противъ турскитѣ звѣрства въ страната.

Презъ 1899 и 1900 год., „Вести“ съкращава политическия си отдѣлъ и разширява духовния, училищния и стопанския си отдѣли. А презъ 1900, 1901 и 1902 год., „Вести“ става цѣло църковно-училищно списание.

Презъ 1902 год., вестникътъ се оживява съ сведенията за двадесетъ и петъ годишния юбилей на Екзарха. Убийството на Петъръ Миховъ, на 25 априлъ 1902 год. въ Скопие, дава поводъ за нови демонстрации на българитѣ въ Скопие и Велесъ. И всичко това е отбелязано въ „Вести“.

Презъ есенъта на 1902 год. „Вести“ обнародва „Правилникъ за длъжноститѣ на валиитѣ на румелийскитѣ вилаети“ и съобщава за докладитѣ на Главния инспекторъ Хилми паша върху състоянието на затворитѣ, обаче, нито дума не се срѣща за събитията, които раздрусаха цѣла Македония.

Презъ 1903 и 1904 год., „Вести“ съвсемъ се обезличава, следствие цензурата, наложена поради засилването на революционното движение и Илинденското и Преображенското възстания въ страната. На 5 откомврий 1904 год. въ Солунъ пада убитъ свещеникъ Стаматъ Танчевъ, който бива тържествено погребанъ на сръдства на църковно-училищната община и при участието на всички учители и ученици отъ солунскитѣ гимназии и основни училища на града.

Презъ 1905 год., вестникътъ си остава поради цензурата все анемиченъ и безинтересенъ. Въ него намиратъ мѣсто нѣкои сведения отъ културенъ характеръ. Отбелязани сж даденитѣ представления въ Скопие — „Геновева“ и „Недоразумение“.

Презъ 1906 год. вестникътъ отбелязва смъртта на битолския владика Григорий и дава сведения върху тържественото му погребение. Това е почти единствено важната новина въ цѣлата годишна на вестника.

Презъ 1907 год., „Вести“ си остава сухъ и безинтересенъ, съ монотонна църковно-научна и училищна програма. Много уводни статии на вестника отъ тази година сж посветени на религиозни теми.

Презъ юлий 1908 год. „Вести“ се оживява, благодарение на младотурския превратъ (хуриета). Той обнародва текста на Конституцията, която била възстановена „по милость“ отъ Султана. Съобщава се още за свикването на Камарата и за амнистията на политическитѣ затворници; изказва се надежда за връщане къмъ „родното духовно началство“ на много сънародници отъ градове и села; обнародванъ е и текста на „Хат-и-хумаюна“; изказва се съжаление, че много български затворници не сж освобождени и продължаватъ да гниятъ въ анадолскитѣ тъмници; подканватъ се българскитѣ общини да се заинтересоватъ за изборнитѣ си права и тия на цѣлото българско население; препоръчва се да се образуватъ и български партии.

На 24 септемврий 1908 год., бива обявена независимостта на България. Това важно събитие още повече съживява интереса къмъ вестника. Последниятъ протестира противъ ограничаването правата на българскитѣ черкви и училища. Открито се разглеждатъ въпроситѣ за турско-българскитѣ отношения, за Босна и Херцеговина и за Критъ; защитава се Екзархията, като общобългарско учреждение и се отхвърлятъ инсинуациитѣ на турския вестникъ „Сабахъ“, че тя е била „създадена подъ чужди внушения“. Въ броя отъ 12 декемврий 1908 год. е обнародвано изложението на централното тѣло на Конституционнитѣ Клубове до Централния Младотурски Комитетъ въ Солунъ върху положението въ Македония. Вестникътъ обнародва и речитѣ на българскитѣ депутати въ Камарата; по случай избухналия гладъ въ Петричко, вестникътъ обнародва единъ апелъ за събиране на помощи, както и списъци на събранитѣ помощи.

Презъ 1909 год., когато става преврата въ Цариградъ, вестникътъ обнародва прокламациитѣ на главнокомандующия на обсаднитѣ войски; отбелязва се сваянето на султанъ Хамидъ и прогласяването на султанъ Мехмедъ V; обнародвани сж протести противъ убийствата на българи въ провинцията: коментира се членъ 10 отъ фермана; отбива се кампанията на гръцкия печатъ, противъ Екзархията; разглежда се и Закона за подѣлбата на черковнитѣ сгради между екзархисти и патриаршисти, както и въпроса за схизмата.

Презъ 1909 год., органътъ на Екзархията влиза въ двадесетъ годишнината си: излиза въ уголъменъ форматъ три пжти седмично, при увеличенъ редакционенъ персоналъ и по-разнообразна програма; вестникътъ смѣло възпроизвежда резолюциитѣ на митингитѣ въ

Прилепъ за отнетитѣ въ полза на сръбската пропаганда имоти на манастира „Трескавецъ“, резолюции написани съ крайно остъръ езикъ, както и резолюциитѣ на митинга въ Солунъ противъ политиката на правителството по църковния въпросъ и пропагандитѣ; открито се разглежда въ вестника и въпроса за четитѣ; изказва се недоволство отъ закриването на Съюза на Конституционнитѣ Клубове по членъ 4 отъ Закона за сдруженията; изказва се скръбъта на македонското население за жертвитѣ на обезоръжителната акция; отбелязва се и обесването на жертвитѣ на неврокопската афера.

На 8 мартъ 1910 год. въ Цариградъ пристигатъ царь Фердинандъ и царица Елеонора. „Вести“ обнародва портретитѣ на българската царска двойка и сведения за гостуването ѝ въ Цариградъ; повикътъ срещу обезоръжителната акция се засилва още повече. Великденската притурка на вестника е пълна съ литературни разкази. Къмъ срѣдата на май 1910 год. българскитѣ депутати подаватъ мемоаръ по мухаджирския въпросъ и „Вести“ обнародва текста на тоя мемоаръ; продължаватъ статиитѣ и протеститѣ противъ жестоката обезоръжителна акция. Обнародвани сж и наредбитѣ за назначаване учители въ екзархийскитѣ училища, както сж изработени отъ Екзархийския Смѣсенъ Съветъ.

„Вести“ се противопоставя на изстѣпленията на четата на Тодоръ Алескандровъ въ с. Баня, Кочанско, „дето били изклани турци като репресалия срещу жестокоститѣ на обезоръжителната акция“; вестникътъ иска да се изостави тоя „гибеленъ пжтъ“ на действие за интереситѣ на българщината. Вестникътъ разглежда на дълго исканията на кметоветѣ на тридесетъ и четири села въ Мелнишко до Великия везиръ върху тежкото положение на каазата. Най-тѣжната рубрика въ вестника, презъ тази година, си остава тази за обезоръжаването и турскитѣ изстѣпления. Вестникътъ отбелязва и убийството на директора на българскитѣ училища въ Велесъ, Бано Кушевъ, на 14 ноемврий 1910 год. На 18 декемврий с. г., турцитѣ предаватъ на сръбоманитѣ манастиритѣ Света Богородица „Трескавецъ“, Свети Спасъ „Зързенски“ и Свети Никола „Слѣпчански“ въ Прилепско. Сръбската пропаганда възобновява училищата въ Солунско. На 23 ноемврий с. г., въ Енидже Вардаръ бива обесенъ учителътъ Лешкиновъ, който умира, извиквайки „Да живѣе Македония!“ Всичко това е писано открито въ вестника. „Вести“ разглежда съ голѣма свобода и въпроса за четничеството.

Презъ 1911 год. събитията назрѣватъ и рубричитѣ на „Вести“ ставатъ по-оживени. На 13 януарий, българскитѣ депутати подаватъ такриръ до Великия везиръ противъ изтезанията на българското население въ Шипъ и Кочани; на 21 мартъ, въ Шипъ сж обесени Панче Гочевъ, Борисъ Пуздерлиевъ и Дане Гърдевъ. Всичко това е открито изтъкнато въ органа на Екзархията.

Презъ мартъ 1911 год. избухва бунтътъ въ Албания, чисто значение е добре подчертано отъ вестника; по тоя поводъ, пише се и за война. Обаче, терорътъ надъ българското население не спира. Българскитѣ депутати искатъ амнистия за българскитѣ политически затворници. Повикътъ е общъ срещу убийствата. Екзархътъ енергично брани правата на Екзархията. Заговорва се и за гръцко-българско сближение; гръцки депутати посещаватъ екзарха, а български журналисти — патриарха. Агентаитѣ по желѣзопѣтнитѣ линии зачестяватъ, а заедно съ тѣхъ и изстѣпленията срещу мирното население. Екзархътъ непрекъснато подава такрири противъ убийствата и грабежитѣ надъ мирното българско население. Държавнитѣ инспектори започватъ да се намѣсватъ въ работитѣ на немюсюлманскитѣ училища.

На 29 септемврий 1911 год. пламва войната между Турция и Италия. Новитѣ съобщения върху войната намиратъ мѣсто въ „Вести“ и будятъ надежди у потиснатитѣ народи. Вестникътъ отбелязва избора на новъ Мирски Съветъ при Екзархията, на 26 априлъ 1911 год., а презъ септемврий с. г. признава нуждата отъ свикването на Народенъ съборъ, съгласно стария Екзархийски уставъ, за реорганизиране на екзархийския институтъ.

Презъ октомврий 1911 год. специална комисия анкетира въпроса за прилепскитѣ манастири, които сж предадени на сърбитѣ. Християнскитѣ църкви правятъ общи постѣпки по училищния и военния въпроси; тѣ искатъ и обща амнистия. Всичко това се изказва свободно въ колонитѣ на „Вести“ и се разгласява свободно между българското население въ Македония и Одринско. Между това, терорътъ надъ българското население не спира. Забелязва се масово дезертство отъ армията, което вестникътъ по дългъ осжда. Въ една интересна рубрика подъ надсловъ „Жалейна плоча на отоманскитѣ българи“ се излагатъ убийствата и раняванията на българитѣ.

На 20 ноемврий 1911 год., става клането въ Щипъ. „Вести“ излиза въ трауренъ видъ. Отбелязвайки невинната смъртъ на десеткитѣ българи въ Щипъ, вестникътъ добавя: „Цѣлата българщина е въ жалейка“; по-нататъкъ, вестникътъ изказва съболезнованията си къмъ опечаленитѣ щипски граждани и добавя, че цѣлиятъ български народъ ще бди за наказването на палачитѣ; „нека съ твърдостъ, достойна за нашия народъ, заключава вестникътъ, да пренесемъ това народно злостастие.“ Вестникътъ продължава да пише на дълго върху анкетата по щипското клане, въ която участвува единъ отъ редакторитѣ му д-ръ Владимиръ Бурилковъ. На 18 ноемврий, въ цариградската черква „Свети Стефанъ“, се извършва панихида за жертвитѣ въ Щипъ. По-нататъкъ, вестникътъ отбелязва, че въ Щипъ и Велесъ е обявено военно положение.

„Вести“ бива спрѣнъ отъ властята. Отъ 7 януарий до 2 августъ 1912 год. на негово мѣсто е излизалъ вестникъ „Гласъ“.

През август 1912 год. „Вести“ пише за национална децентрализация, за политическа амнистия и други права. Започват масови атентати въ Кочани, Дойранъ, Кратово и други градове на страната. По поводъ станалото, на 19 юлий, клане въ Кочани, Екзархътъ подава такриръ до Високата порта. На 8 септемврий, д-ръ Бурилковъ и д-ръ Диновъ обнародватъ позивъ до българското население по поводъ новитѣ избори.

Въ броя на „Вести“ отъ септемврий е обнародвана статия подъ надсловъ „Предъ война ли сме?“ и тамъ вестникътъ съобщава за мобилизацията на войскитѣ на балканскитѣ държави; следъ това, той скицира фактитѣ въ свръзка съ мобилизацията и заминаването на българския и сръбския пълномощни министри. На 9 октомврий вестникътъ отбелязва открито избухването на войната на Балканитѣ и по-нататкъ прекратява излизането си.

\*  
\*  
\*

Революционниятъ периодъ въ Македония, който започва съ основаването на Вътрешната Македонска Революционна Организация (ВМРО), презъ 1893 год. и свършва съ обявяването на младотурската революция, презъ 1908 год., създаде специаленъ революционенъ печатъ, отговарящъ на целитѣ на движението. Тоя печатъ, по замисълъ и изложение, коренно се различава отъ обикновения, посветенъ на културни цели печатъ, и хармонира съ духа на буйнитѣ и темпераментни сили, копнѣещи за свобода и независимостъ. А такива недоволни елементи имаше не само отъ потисническия режимъ на турската администрация, но и отъ непълната и въ нѣкои отношения първобитна организация на Екзархията, за да приспособи училищната система къмъ специалнитѣ условия на живота въ Македония, та по тоя начинъ младитѣ сили да могатъ по-лесно да се нагодятъ къмъ новитѣ си поприща въ живота и да изкарватъ по-лесно поминъка си. Недоволнитѣ отъ турската властъ и отъ живота елементи, чиито неспокойни чувства биваха още повече засилвани отъ буйния езикъ на волния революционенъ печатъ, нахълтваха въ революционното движение, отдаваха се на истинска апостолска дейность, пълна съ толкова много себеотрицание и жертви, както презъ подготвителния периодъ на революцията, така и презъ четнишкия периодъ и масовото въоръжено въстание, презъ 1903 година.

Революционниятъ печатъ, който допълва устната агитация на водителитѣ на революцията, буди националния духъ у народнитѣ маси и насочва тѣхния подемъ къмъ саможертва и рисковани акции. Голяма частъ отъ тоя печатъ се внася отъ вънъ, както е случая съ „Македонски Гласъ“, „Македоно-Одрински Прегледъ“, „Реформи“ и други български и чужди вестници и списания, но се основаватъ и специални хектографирани листовце въ самата Македония за целитѣ на революционното движение. Тѣхниятъ тиражъ е строго ограниченъ,

но отдѣлнитѣ броеве, минавайки отъ ржце на ржце, се четѣха отъ много хора.

Революционнитѣ листове съ своитѣ здрави мисли и патриотически чувства бѣха сжщински балсамъ за наболѣлата душа на изтерзания македонски българинъ. Тѣ му вдъхваха надежда и вѣра въ по-добро бждаще. Тия чувства и надежди се сподѣляха групово отъ работницитѣ на конспирацията и така малкитѣ хектографирани вестничета успѣваха да създадатъ едно особено обществено мнение и раята ставаше самоувѣрена и безстрашна, срѣщайки предъ себе си вѣковния поробителъ.

Първиятъ хектографиранъ вестникъ подъ надсловъ „Възстаникъ“ билъ редактиранъ отъ Дамянъ Груевъ въ Солунъ, презъ 1894 г..

Презъ 1897 год. въ Скопие, билъ редактиранъ вестникъ „Санъ-Стефанска България“.

Основаното презъ 1898 година „Революционно Братство“ отъ Иванъ Гарвановъ, като председателъ, издавало вестникъ „Борба“. Отъ тоя хектографиранъ листъ сж излѣзли всичко седемь-осемь броя. Споредъ споменитѣ на Иванъ Гарвановъ, въ вестника се агитирало не противъ Комитета, а за самостоятелна борба. Въ списването на вестника взимали участие Колушевъ, Наумовъ, Тенчевъ и отчасти Гарвановъ. Тоя хектографиранъ листъ, както всички тогавашни листове, билъ копиранъ съ мораво мастило на канцеларска хартия обикновенъ фолио форматъ.

Голѣмиятъ български поетъ Пѣю Яворовъ, който бродеше съ чета изъ Пирина, като простъ четникъ, редактираше съ голѣма вещина единъ хектографиранъ листъ подъ надсловъ „Свобода или Смъртъ.“

Презъ 1899 год. въ Битоля ржководното революционно тѣло разпространяваше въ около 50—60 броя ржкописенъ вестникъ подъ надсловъ „На Оржжие!“, списванъ отъ учителя въ гимназията Василъ Пасковъ.

Въ Щипъ, подъ редакцията на младия и буенъ революционеръ Петко Пенчевъ, излизаха два хектографирани листове: „Македония“ и „Революция“.

Даже и разбунтувалитѣ се ученици въ солунската гимназия имаха хектографирани листове подъ надсловъ „Верига“ и „Снопъ“.

Въ тия листове и други такива намираше изразъ буйниятъ духъ на събуждащитѣ се народни маси и тѣхнитѣ водачи въ Македония.

\* \* \*

Илинденското възстание, презъ 1903 год., и настѣпилата реформена акция съ чужди инструктори при генералъ-губернатора Хилми паша събудиха голѣмъ интересъ у народнитѣ маси и интеллигенцията на Македония. Всичко това се коментираше устно, макаръ да нѣмаше български вестникъ, дето да се пише и разисква открито по въпроситѣ



на деня. Цариградският вестникъ „Вести“, както всички турски вестници, не обнародваше нищо друго вънъ отъ официалнитѣ съобщения, защото се намираше подъ строга цензура. Реформената акция даваше падарски, сждебни, финансови и административни реформи, но не и политически права. А безъ такива права не можеше да се прояви свободно духа на поробения македонски българинъ: да основе вестникъ или периодическо издание въ Солунъ, дето бѣше седалището на реформената акция, и тамъ да отстоява по легаленъ пжтъ правата си на лояленъ и честенъ поданикъ на империята. Напротивъ, реформената акция бѣше така ехидно прилагана отъ Хилми паша, че той, служейки си умѣло съ принципа „раздѣляй и владѣй“, успѣ да залѣе Македония съ кърви чрезъ фаворизиранитѣ отъ него гръцки и сръбски чети. Презъ време на кървавата Голгота на македонскитѣ българи, предшествуваща обявяването на младотурската революция, когато всѣки мислеше само за запазването на живота си, не можеше и да се помисли за основаване на български вестникъ въ Солунъ, дето всѣки българинъ бѣше обектъ на шпионажа и преследванията на турската власть.

Това положение се промѣни чакъ на 10 юлий 1908 год., когато се объви младотурската революция (хуриета), възстанови се конституцията отъ 1876 год. и се даде амнистия на българскитѣ политически затворници въ Анадола, Африка и вжтре въ Македония. Новосъздаденото положение налагаше нови сръдства за борба, между които на първо мѣсто стоеше вестникътъ и списанието. Липсваха, обаче, кадри у революционеритѣ за новата борба. Пжкъ и идеологията на самитѣ революционери не можеше веднага да се видоизмѣни при водевилния характеръ на младотурската революция.

По това време, единственъ вестникъ, който стигаше въ ржцетѣ на македонскитѣ българи, бѣше „Вести“. На петия денъ отъ младотурския превратъ, „Вести“ подканва всички български общини въ Македония да се заинтересоватъ за избирателнитѣ си права и по примѣра на гръцкитѣ сдружения да образуватъ политически сдружения. За ржководство на избирателитѣ, вестникътъ обнародва и Закона за законодателнитѣ избори.

Единъ месецъ не бѣше изминалъ отъ обявяването на младотурската революция, и Солунъ зае предопредѣленото му отъ географията мѣсто за ржководенъ центъръ на борбитѣ на македонскитѣ българи. Отъ 1908 год. чакъ до края на 1912 год., презъ време на Балканската война, въ тоя градъ излизатъ редица вестници и списания, които съставляватъ предметъ на този кратъкъ очеркъ.

\* \* \*

Първиятъ български седмиченъ вестникъ, който започна да излиза въ Солунъ следъ младотурската революция въ Македония, бѣше органътъ на сѣрския войвода Сандански „Конституционна Заря“.

(L'Aube Constitutionnelle). Първиятъ брой на тоя вестникъ излъзна на 8 августъ 1908 год.. Неговата програма е очертана въ уводната статия на първия брой. Следъ като се оповестява настъпващата промѣна въ режима на страната, добавя се:

„Монархизмътъ и абсолютизмътъ сж провалени отъ силитѣ на свободата и демокрацията, по инициатива на военната каста. Младотурското движение не е социално. То е политическо. Въ него преобладава патриотическия лозунгъ на младотурската военна и гражданска партия за спасяване на Турция отъ всѣкаква външна зависимостъ и намѣса. Абсолютизмътъ не оказа съпротива предъ пристѣпа на младотурската революция. Все пакъ, младотурското движение носи и социаленъ характеръ. Ние не си правимъ илюзии, че днесъ—утре ще вкусимъ отъ облагитѣ на едно идеално конституционно управление, но ние твърдо вѣрваме, че повръщане назадъ къмъ формитѣ на стария режимъ, къмъ възстановяване на неговото свирепо и кърваво господство е вече немислимо. Обновителнитѣ тенденции въ вътрешния животъ на Турция сж излъзли отъ рамкитѣ на конспирацията. Тѣ ще победятъ.“

По-нататкъ, вестникътъ, следъ като заявява, че е изразителъ на Македоно-Одринската Революционна Организация (а въ сжщностъ само на крилото на Сандански въ тази организация), добавя, че ще участвува съ „всичката си легална, а въ случай на нужда и въоръжена активностъ, въ процеса на новитѣ събития и борби“.

„Главната задача на вестника е: 1) да подкрепи енергически младотурското и въобще освободителното движение въ Турция, до колкото и до когато това движение бжде въ непримирима борба съ абсолютистическата монархия; 2) като запазва своята пълна самостоятелностъ въ борбата и срѣдствата за тая борба, да изтрѣгне и наложи на движението всички искания и реформи, които заздравяватъ и закрепватъ бждещитѣ гаранции за единъ правиленъ конституционно демократически режимъ въ духа на организационната декларация и прогреса. Въ името на тая задача, заключава програмната статия на вестника, се започва борбата.“

Въ първия брой на „Конституционна Заря“ сж напечатани на френски езикъ програмата на Македоно-Одринската Революционна Организация и една декларация за политическитѣ свободи на населението и срѣдствата за тѣхното осжществяване. Обнародванъ е текста на Правилника за законодателнитѣ избори; хвърля се погледъ и върху новото положение. Вестникътъ се обявява противъ „резервата“ на софийското правителство; иска се отъ „околийскитѣ комитети въ страната“ да изпращатъ редовни сведения за положението въ страната.

Презъ това време, въ Македония и Одринско се оформява движението за основаване на Български Конституционни Клубове на българското население подъ турска власть. Още на 29 августъ, вестникътъ на Сандански се обявява противъ лозунга за областно самоуправление на Конституционнитѣ Клубове, а на 1 септемврий, считайки политическитѣ и културни свободи осигурени, той заговорва за Балканска федерация. Що се отнася до спорния въпросъ за църквитѣ между българи и гърци, вестникътъ смѣта, че той трѣбва да се пре-

даде въ ржцетѣ на политическитѣ фактори на страната. Вестникътъ се обявява противъ инициативата за свикване конгресъ на Конституционнитѣ Клубове, която била „дѣло пакостно и престѣпно“, защото пораждала „нови раздори и разцепления, нова анархия за компрометиране дѣлото на цѣлата нация“.

На 7 септемврий 1908 год. въ Солунъ се откри учредителниятъ конгресъ на Българскитѣ Конституционни Клубове. „Конституционна Заря“, като единственъ български вестникъ въ Солунъ, дава кратки сведения върху дебатитѣ въ конгреса. Презъ тоя месецъ събитията започватъ бързо да се развиватъ. Въ Мелникъ, агентъ на солунския младотурски комитетъ посѣга върху войводата Сандански, безъ да сполучи да го погуби. На 24 септемврий, войводата Тано Николовъ стреля срещу Сандански въ Солунъ. Падатъ убити двама отъ другаритѣ на войводата.

„Конституционна Заря“ се обявява противъ прогласяването на българската независимостъ въ Търново на 22 септемврий (5 октомврий). Покрай тия характерни факти, вестникътъ започва да откроява физиономията си и съ други свои становища. Въ броя отъ 15 ноемврий, той заговорва за организиране на учителитѣ и оповестява образуването на социалъ-работническа група. Въ броя отъ 10 декемврий, се иска реформирането на Екзархията, а въ другъ брой на вестника се отправя апелъ до интеллигенцията да проучва страната въ стопанско отношение. Вестникътъ дава и две интервюта съ албанския водителъ Дервишъ Хима, който се застъпва за културнитѣ права и областното самоуправление на албанския народъ — програма тѣй близка до аспирациитѣ на македонскитѣ българи.

Даденитѣ тукъ данни очертаватъ облика на вестника на войводата Сандански и групата около него, които, макаръ да проявиха въ известно отношение доста голѣмъ усѣтъ къмъ нуждитѣ на политическия моментъ въ Нова Турция, останаха чужди и отдалечени отъ действителния животъ и здравитѣ кадри на църковно-училищната администрация подъ ведомството на Екзархията, като най-силна и единствена легална организация на македонскитѣ българи подъ турска власть.

Следъ обявяването на независимостта на България и присъединението на Босна и Херцеговина къмъ Австрия, въ Солунъ започна да излиза вестникъ „Единство“ (L'Union—Иттихадъ). Неговъ стопанинъ бѣше войводата Христо Чернопѣевъ. Първиятъ брой на вестника, излъзналъ на 27 септемврий 1908 год., ето какъ очертава задачата му:

„Вестникътъ ще работи за съгласието между всички националности въ страната, — съгласие тѣй необходимо въ днешно време; ще работи за единството на гражданитѣ, които населяватъ отоманската империя, безъ огледъ къмъ коя нацио-

налност принадлежатъ тия граждани; ще работи за умиротворението на тая земя, която до вчера се кълнѣше въ кръвта на своитѣ синове. Единство — въ името на интереситѣ на цѣлата империя. Съгласие — въ името на интереситѣ на отдѣлнитѣ националности . . . Ще се боримъ за пресушаване извора на ония неплодни международни ежби въ границитѣ на империята, които само хаятъ на пусто маса енергия на нашия народъ, която би могла да се употрѣби за друга ползотворна работа. Долу всички агентъ-провокатори, долу пропагандитѣ отъ официалнитѣ власти на нашитѣ съседки Гърция, Сърбия и България! . . . Ще се боримъ и срещу попочителнитѣ разпоредби на великитѣ сили въ нашата страна, срещу „реформаторскитѣ“ попълзновения на „културтрегеритѣ“, които съ своитѣ фамозни „реформи“ спомогнаха на монархията въ нейнитѣ издевателства и съвмѣстно съ нея действаха за нашето умствено и икономическо порабощение. Долу, прочее, чуждата намѣса! Долу попечителитѣ и настойниците! Отоманската империя ще бжде не за друго, а за населенията, които живѣятъ въ нейнитѣ граници. На трето мѣсто, ние ще се боримъ отчаяно срещу най-опасния вътрешенъ врагъ, срещу реакцията отъ горе, която съ четири очи гледа и дебне удобенъ моментъ да се навърли съ двойно остървеніе върху жертвата, която едва вчера се откъсна отъ нейнитѣ нозѣ. Ще бдимъ всечасно и ежеминутно върху свободитѣ съ които разполагаме днесъ и ще работимъ за тѣхното разширение неустанно, въ съгласие, въ единство съ всички добри граждани, които милѣятъ за своята страна и които работятъ за нейното бждеще преуспѣване и щастие . . . Вестникътъ изказва вѣра, че ще успѣе въ задачата си, защото животътъ е съ него и бждещето е ясно открито. Отоманската империя ще остане цѣла, непожжнатата, за мира въ Европа. Тя ще се развива като свободна държава въ силата на интереситѣ на народитѣ, които я населяватъ и, най-после, въ силата на интереса на малкитѣ държавици, които я окръжаватъ“.

По отношение на вътрешнитѣ борби, вестникътъ изказва възмуцението си отъ нападението срещу Сандански, на 24 септемврий 1908 год., и презъ време на което, както казахме, паднаха убити двама четници. Споредъ „Единство“, съ това нападение се осуетявало свикването на „общия помирителенъ конгресъ“, който и безъ това не можалъ да се конституира, защото преди всичко организацията (нелегалната) трѣбвало да се превърне въ „легална организация“ съ всичкитѣ си качества на една организирана политическа сила или да умрѣ.

Вестникътъ отбелязва, че по това време, въ България се образувалъ комитетъ за турско-българско сближение и една тричленна комисия на тоя комитетъ, състояща се отъ Гр. Начевичъ, д-ръ Кировъ и Д. Мишевъ, заминала за Солунъ. Съ обявяването на независимостта на България, мисията на тоя комитетъ пропаднала. „Единство“, като констатира сериознитѣ събития около империята и реакцията вътре, намира, че трѣбва да се пристъпи къмъ групиране на свобододобивитѣ сили около младотурския комитетъ.

Въ другъ брой вестникътъ иска земя за чифлигаритѣ.

По отношение на училищния въпросъ, „Единство“ иска премахане зависимостта на училищата отъ църковнитѣ институти и прехвърлянето имъ върху грижитѣ на държавата и общинитѣ; държавата трѣбва да издържа училищата. Открито е отбелязана въ вестника и интервенцията на Балканския Комитетъ отъ Лондонъ, въ тоя

момента, така сждбоносен за нашия народ. Както е известно, по това време Ноелъ Бъкстонъ и В. А. Муръ изпратиха една телеграма до Енверъ бей, въ която се изказваше вѣра, че външнитѣ събития не ще нарушатъ мира въ Македония за да се доизкара „великото дѣло“. Сжщитѣ английски държавници телеграфирали и на Христо Матовъ: „Английскитѣ приятели искатъ лоялностъ къмъ комитета „Обединение и Напредъкъ“, съ помощта на който християнскитѣ населенія успѣха да измѣкнатъ страната отъ крвавия режимъ“.

Въ специална статия се пита вестникътъ: каква борба трѣбва да се води — „конспиративна или легална“ и се обявява противъ „агентитѣ на България“ и четничеството; условията били се промѣнили коренно и не могло вече да се действува съ ножъ и пушка въ ржка.

Вестникътъ негодува и отъ своеволията на чиновничеството и настоява, че трѣбва да се бди върху свободата на народа.

По това време, въ Солунъ пристигналъ и председателятъ на временния централенъ Комитетъ на сръбската Лига Богданъ Раденковичъ за да уреди нѣкои въпроси съ младотурския комитетъ.

Вестникътъ се нахвърля срещу „тъмнитѣ сили на стария режимъ“ които се приспособявали къмъ новото положение“, противъ невежеството на тъмнитѣ маси и шовинистическия елементи; иска се борба срещу „реакцията“. Въ свръзка съ възбуденитѣ духове въ българскитѣ маси, отправя се апелъ и за сдружение на учителството; обнародвани сж и много дописки противъ деятелността на Конституционнитѣ Клубове. Въ края на октомврий, въ Велесъ билъ арестуванъ Христо Матовъ, за дето се изпусналъ, споредъ една дописка отъ тоя градъ, да говори за атентати по желѣзницитѣ.

На 11 октомврий 1908 год., въ село Гайтаниново, Неврокопско, билъ откритъ, споредъ една дописка на вестника, първия учителски конгресъ въ Македония.

Вестникътъ продължава да иска въ по-нататъшнитѣ броеве реформи и организиране на демокрацията и революционнитѣ сили противъ реакцията. Споредъ него, исканията на народа сж следнитѣ: действителенъ парламентаренъ режимъ, икономическа свобода и земя, намаление на данъцитѣ, уреждане по парламентаренъ редъ на църковно-училищнитѣ распри, амнистия за политическитѣ престѣпления и подигане на народния поминъкъ; Екзархията трѣбва да си остане религиозно учреждение; критикува се тронното слово на султанъ Хамида, който заявилъ, че е „дарувалъ народа съ конституционни свободи“; искатъ се отъ правителството училища на матеренъ езикъ, които да се издържатъ отъ държавата — на всѣка нация да се отпусне събирания данъкъ за просвѣта, като при това управлението на училищата се повѣри на национални дирекции при Министерството на Просвѣтата въ Цариградъ съ областни и вилаетски училищни органи; вестникътъ е недоволенъ отъ Екзархията, че „служила на Конституционнитѣ Клубове“. „Единство“ иска да се пристѣпи къмъ

организиране на „федеративни отомански партии“. Общо взето, вестникът на войводата Чернопѣевъ е добре подреденъ. Въ него има по нѣколко статии въ брой на актуални теми, енергични и смислени отзиви; застѣпенъ е отдѣлъ „изъ печата“; има и дописки, доста интересна хроника, телеграми, последни новини и обяви.

На 1 октомврий 1908 год., въ Солунъ започна да излиза, подъ редакцията на писателя Антонъ Страшимировъ „двуседмиченъ обществено-литературенъ журналъ Културно Единство“, печатанъ въ печатницата на Самарджиевъ и Карабѣлевъ. Това списание е голѣма новостъ за македонскитѣ условия и за интеллигенцията въ страната. Въ него се засѣгатъ много злободневни въпроси и се хвърля свѣтлина върху многобройнитѣ задачи на македонската интеллигенция и рѣководнитѣ срѣди, покрай шаблонната програма за църква и училище, известна още отъ 1870 год.. Въ първата книжка на списанието Георче Петровъ разглежда въпроса за сѣрбоманството въ Порѣчето и причинитѣ, поради които тоя край става сѣрбомански центъръ въ западна Македония. Авторътъ намира тия причини въ мѣстнитѣ стопански условия, гурбетчилкътъ и разбойничеството. Сѣрбската пропаганда използва тежкитѣ стопански условия въ тоя край за своитѣ цели. При новия режимъ настѣпилъ въ Македония, Георче Петровъ апелира да се взематъ мѣрки за моралното и материално издигане на порѣчанина, за да може по тоя начинъ да се парализиратъ попѣлзновенията на сѣрбската пропаганда.

Освенъ това, въ списанието има изследвания върху миналото на българския народъ, литературни разкази, сведения за аграрния въпросъ въ Македония, спомени отъ революционнитѣ борби; разглеждатъ се стопански, културни и литературни въпроси; изказва се мнение за икономическото издигане на отдѣлнитѣ градове и селища и се помѣстватъ пѣтни бележки отъ Македония. Презъ месецъ декемврий списанието лансира идеята за основаване „Българска Матица“, като национално огнище за борба срещу отоманската обединителна идея на младотурцитѣ: да се осигурятъ материални срѣдства въ подкрепа на учебното дѣло на македонскитѣ и одринскитѣ българи. Има статии върху учебното дѣло изобщо, чифлигарството въ Прилепско, емигрантството, особено емигрирането на македонскитѣ българи въ Америка; даватъ се описания на отдѣлни градове и села въ Македония, данни за поземления данѣкъ; спомени за загинали македонски деятели, като Петъръ Васковъ отъ Велесъ и др.; насърчава се инициативата за основаване вечерни и недѣлни училища; изтъква се нуждата отъ основаване на българска банка въ Солунъ и пр.

Списанието „Културно Единство“, което имаше за задача „да служи на българския народъ чрезъ културно единение“, като поддържаше лозунга „Македония за македонцитѣ“, „омиротворени, просвѣтени и благоденствуващи“, трѣбваше да спре излизането си, преди

всичко поради материални затруднения: отъ 800 абонати на списанието въ Македония и Одринско, нито една десета отъ тѣхъ не е устояла на задълженията си.

Презъ 1909 год., пакъ въ Солунъ, започва да излиза органътъ на федералиститѣ „Народна Воля“. Първиятъ брой на тоя вестникъ, „органъ на българската народна федеративна партия“, е излъзълъ на 17 януарий 1909 год.. Вестникътъ се явява въ резултатъ отъ сливането на „Единство“ и „Конституционна Заря“. Тия последнитѣ два вестника, както се пояснява въ една статия на новия вестникъ, имаха една временна задача: да съдействуватъ за ориентиране общественно-политическата мисълъ на българина въ империята, следъ настъпнитѣ вътрешни промѣни; да пропагандиратъ нови, налагащи се отъ тия промѣни разбирания и прийоми на борба; да изтъкнатъ нуждата отъ организиране отомански демократически партии и да издигнатъ тѣхнитѣ общи лозунги. Тази задача, споредъ автора на статията, била постигната. Въ срѣдата на българския елементъ въ империята се извършвало организирането на демократическитѣ сили; бързо изникнала Българска народна федеративна партия и се очертавали наченки на Работническа партия. „Народна Воля“ щѣлъ да бжде органъ на федеративната партия, а вестникъ „Работникъ“ — на работническата партия. Програмата на вестника е ясна: той иска да бжде органъ на дребнитѣ собственици, безимотнитѣ и малоимотнитѣ чифлигари, дребни стопани, занаятчии и търговци. Интереситѣ на тая класа отъ народа налагали закрепване на конституционния режимъ и разширение на свободитѣ и реформитѣ въ държавния и икономически строй; трѣбвало да се сътрудничи и съ другитѣ националности въ империята противъ реакцията; реакционни били и попълзновенията на дворцовитѣ камарили отъ балканскитѣ столици. Лозунгитѣ на „Народна Воля“ сж следнитѣ: стопанско снабдяване съ земя безимотнитѣ и малоимотнитѣ земледѣлци; повдигане на народнитѣ поминѣци чрезъ създаване на достъпенъ кредитъ, удобни и евтини съобщения; даване на технически и стопанствени познания; политически искания: най-широко прокарване принципа на народовластието чрезъ всеобщо, прѣко, тайно и пропорционално изборно право; свобода на печата, сдруженията, събранията, митингитѣ и протеститѣ. Националния въпросъ е въпросъ на демокрация; иска се разширение на самоуправлението на общинитѣ, каазитѣ и виляетитѣ; образование на матерния езикъ, подъ контрола на държавата, като ръководството на учебното дѣло се повѣри на централнитѣ тѣла, избирани отъ всѣка нация; доходътъ отъ данъка за просвѣтата да бжде въ рѣцетѣ на националнитѣ департаменти въ общото Министерство на просвѣтата; Екзархията и Патриаршията да се занимаватъ само съ духовнитѣ си работи. Обединението на българската националностъ и културното ѝ развитие не стои въ присъединението на части отъ империята къмъ

България или въ разорението на съседнитѣ държави, а въ общото благосъстояние и разбирателство чрезъ „Източната федерация“. Вестникътъ се обявява противъ всѣки националенъ антагонизъмъ на Балканитѣ. Препоръчва се организирането на българския елементъ и сближение съ демократическитѣ елементи отъ останалитѣ нации; бързо да се ликвидиратъ църковно-училищнитѣ распри.

Още на 7 февруарий 1909 год., вестникътъ се застъпва за организирането на народнитѣ учители; той става изразителъ и на недоволството на българската маса, обнародвайки решенията на митинга въ Мелникъ; протестира срещу събирането на оржжието отъ българското население; иска разбирателство между българи и гърци; заявява, че е навременно подаването на една петиция по аграрния въпросъ и, въ броя си отъ 7 мартъ, обнародва текста на петицията на селянитѣ чифлигари отъ Македония до парламента. Съ тази петиция се иска проучването на аграрния въпросъ; да се върнатъ незаконно присвоенитѣ земи; парламента да даде правилно решение на тоя въпросъ; да се даде земя на чифлигаритѣ, евтинъ кредитъ; да се урегулира и ограничи съ законъ експлоатацията на работническия чифлигарски трудъ; да се взематъ мѣрки за подигане земеделѣлческото стопанство и търговията; да се издигне общото и професионално образование; да се подобрятъ съобщенията, кредититѣ и други.

Вестникътъ критикува Екзархията и нейнитѣ органи, както и Конституционнитѣ клубове; иска организирането на духовницитѣ въ дружество, което да брани общитѣ интереси чрезъ свой печатанъ органъ. Въ специална статия вестникътъ застъпва тезата, че пжтьтъ на балканскитѣ народи не е тоя на балканскитѣ династии.

На 30 и 31 мартъ 1909 год., се извършва контрареволуцията въ Цариградъ. Вестникътъ се обявява решително противъ нея и „червения султанъ“; на 13 априлъ, той изказва радостта си отъ поразяването на Илдъза и докарването на султанъ Хамида въ Солунъ.

Вестникътъ иска сближение съ гръцкия народъ, обявявайки се противъ гръцката пропаганда. Той критикува дейността на „консервативния парламентъ“.

На 14 августъ, бива извършенъ новъ атентатъ срещу Яне Сандански и Стою Хаджиевъ. „Народна Воля“ протестира срещу тоя атентатъ.

На 3 августъ се събира учредителниятъ конгресъ на федеративната партия. Споредъ отчета на вестника, най-важно ржководно начало на партията е следното: „Организиране трудящитѣ се маси отъ народа въ името на тѣхнитѣ близки и по-далечни интереси срещу монархизма и национализма, паразитичнитѣ и експлоатационни слоеве, днешната конституционна реакция поддържана и отъ самата организация „Юнионъ и Прогресъ“, както и отъ сепаратизма на Кон-



ституционнитѣ национални клубове; издигане на общоотоманското демократично знаме срещу знамето на националния сепаратизъмъ“.

Въ края на септемврий, вестникътъ се обявява противъ четничеството; разрешава се на членоветѣ на федеративната партия да ставатъ държавни (меарифски) учители, ако респективнитѣ общини получатъ меарифски сръдства за издръжка на собственитѣ си училища; изказватъ се опасения отъ закона за четитѣ, чието гласуване е отложено, но не и изоставено. По мухаджирския въпросъ, федеративниятъ органъ намира, че не компактната българска маса застрашава Турция, а агресивната политика на България и Австрия. Турското правителство, раздухвайки националнитѣ распри, засилва външната опасностъ. Вестникътъ се застъпва за чифлигаритѣ и тѣхнитѣ права.

Въ началото на месецъ януарий 1910 год., прѣскатъ се слухове за нелегална дейностъ отъ страна на войводата Христо Чернопѣевъ. По тоя поводъ централното бюро на федеративната партия заявява, че партията остава вѣрна на досегашнитѣ си позиции. Днесъ, казватъ, когато има възможностъ за легална борба въ кръга на конституционната свобода, нелегалната дейностъ е пакостна отъ гледище на партийнитѣ интереси и тия на българското население и за това партията е решително противъ тая борба. Членове на партията, които се увлѣкатъ въ нелегална борба, се самоизключватъ отъ партията; последната не може да имъ дава подкрепа и да носи отговорностъ за тѣхнитѣ лични действия, заключава централното бюро на федеративната партия. Въ отдѣлна статия, вестникътъ заявява, че тия, които се поддаватъ на проповѣдитѣ за нелегална политика, сж врагове на населението. Приятелитѣ на това население не могатъ при никакви случаи да работятъ за неговото разорение.

Въ края на януарий 1910 год., войводата Сандански е изключенъ отъ федеративната партия. Той е обвиненъ, че е билъ въ услуга на чиновници на българското правителство и че взелъ 500 лири отъ солунския валия за меарифски учители; грижилъ се да настанява мюдюри и полицаи; не се подчинявалъ на разпоредбитѣ на централното бюро на партията. На 20 мартъ, вестникътъ обнародва статия противъ войводския елементъ въ партията. Сандански и другаритѣ му се оттеглятъ отъ партията. „Народна Воля“ пише съ несдържани и подигравателни изрази за посещението на царь Фердинандъ въ Цариградъ, презъ месецъ мартъ.

На 1 май вестникътъ пише противъ прилагането на закона за четитѣ и обезоръжителната акция. Той отбелязва изтезанията на населението въ Енидже-Вардарско, Гевгелийско и Дойранско, заявявайки, че жестокоститѣ водятъ къмъ анархия; даватъ се сведения за дейността на „черната комисия“ изъ Енидже-Вардарско.

На 1 августъ се оповестява свикването на втория конгресъ на Народната федеративна партия.

Какъ да се обясни идеологията на тази партия въ тоя важенъ моментъ отъ живота на македонскитѣ българи? Деятели, които отблизо сж участвували въ дейността на федеративната партия въ Солунъ, обясняватъ нейното тогавашно поведение освенъ съ личната идеология на групата и на редактора на вестника, и съ крайно тежкото положение на българитѣ подъ турска власть, особено въ градоветѣ, въ надвечерието на младотурската революция, когато всѣки день сж били давани десетки жертви отъ частни покушения и отъ въоръженитѣ набѣги на грѣцкитѣ андарты и сръбскитѣ чети, явно подкрепвани отъ турската власть. Българското население въ вилаетитѣ, споредъ федералиститѣ, имало всичкия интересъ да се ползува отъ елементарнитѣ условия за животъ и сигурностъ за да може да си отдъхне отъ тежкитѣ изпитания и да се задържи въ роднитѣ си огнища.

Презъ 1909 год. въ Солунъ започна да излиза два пѣти седмично вестникъ „Отечество“, органъ на съюза на Българскитѣ конституционни клубове въ Турция. Тоя вестникъ е националистиченъ органъ. Отъ него излѣзнаха нѣколко броеве на френски подъ надсловъ „La Patrie“ и на турски „Ватанъ“, съ по-главнитѣ уводни статии на българското издание, дето се очертаваха програмнитѣ становища на клубната организация. Целъта на тия издания нѣ чуждъ езикъ бѣше да се подчертаятъ легалнитѣ становища на българското население подъ турска власть. Вестникътъ критикува дейността на младотурския комитетъ и енергично се застъпва за правата на българското население въ вилаетитѣ. Той се противопоставя на мухаджирската политика и иска земя и покровителство за безимотното българско чифлигарско население; предприема и сериозна анкета за установяване действителното положение на това население. Презъ време на преврата въ Цариградъ, вестникътъ излиза въ форма на всѣкидневни притурки. На всѣкъде въ излѣзлитѣ броеве отъ тоя вестникъ сж изтъкнати добре усилията на българитѣ да парализиратъ младотурскитѣ изстъпления, както и грижитѣ за постройка на български училищни сгради въ страната. Взета е инициативата за създаване фондъ за постройка на българска болница въ Солунъ. Тази инициатива е широко разгласена чрезъ вестникъ „Отечество“. Вестникътъ води усилена кампания противъ меарифскитѣ учители, които били всичко 20 до 23 души на брой: въ Мелнишко — 15, Струмишко — 3, Демиръ-Хисарско — 2, Сѣрско — 1, Горно-Джумайско — 2 и др.. Презъ 1910 год. въ Неврокопско имало 14 меарифски учители, които впоследствие се отказали отъ мѣстата си и били преназначени отъ Митрополията на вакантни мѣста. Мнозина отъ учителитѣ се полѣгвали да взематъ служби подъ меарифското ведомство, защото заплатата била по-добра — 30 лири турски.

Презъ месецъ ноемврий 1909 год., по силата на членъ 4 отъ Закона за сдруженията, турското правителство закри Съюза на конституционнитъ клубове и започна жестоко да преследва буднитъ българи въ македонскитъ градове и села. Кървавата обезоръжителна акция всѣ ужасъ въ македонското българско население.

На 22 декемврий 1909 год. вестникъ „Отечество“ спрѣ.

Настъпи тежко положение въ страната. Обаче, въпрѣки това положение и крутитъ мѣрки на властѣта срещу българщината, българскиятъ периодиченъ печатъ въ Солунъ продължаваше да излиза.

Презъ 1910 год. въ Солунъ започна за излиза два пѣти месечно вестникъ „Учителски Гласъ“ (Ефкяръ-и-Муалиминъ), органъ на Българския Учителски Съюзъ въ отоманската държава, съ мото: „Дружбата е сила“ — „Единъ за всички и всички за единъ“. Задачитъ на „Учителски Гласъ“ сж очертани въ целитъ на учителската професионална организация, която е сжщевременно и обществена организация. Вестникътъ заявява, че ще ратува за прилично материално възнаграждение на учителя и за гражданската му независимостъ; ще бди върху правилния развой на учебното дѣло и ще насочва цѣлата културна работа на учителя. Като говори за „дѣсничари“ и „лѣвичари“ всрѣдъ учителското движение, вестникътъ изказва вѣра, че учителството ще налучка правилния пѣтъ. Още отъ първитъ броеве, вестникътъ започна да критикува дейността на Екзархията. Отъ 23 юлий до 11 августъ 1910 год., въ Цариградъ заседавала една педагогическа конференция, която взела редица резолюции. Всичкитъ тия резолюции били обнародвани въ учителския органъ. На 24 и 25 ноемврий, презъ сжщата година, въ Скопие се състояла педагогическа конференция. Учителскиятъ органъ живо се занимава съ въпроса за меарифскитъ учители, екзархийския бюджетъ и учителскитъ заплати. По тоя поводъ, той води усилена полемика съ екзархийския органъ „Вести“, застѣпва се за правата на членоветъ на Мирския Съветъ и иска да имъ наложи императивенъ мандатъ; критикува строителната политика на Екзархията; бори се срещу неправдитъ, на които сж жертва учителитъ; настоява да се увеличи възнаграждението на основнитъ учители; разглежда въпроса за учебницитъ и се обявява противъ безразборното мѣстене на учителитъ.

Въ броя отъ 11 януарий е обнародвана статия за Братя Миладиновци, по случай петдесетъ годишнината отъ тѣхната смъртъ.

На 27 януарий 1911 год., въ помѣщението на мъжката реална гимназия въ Солунъ се открива четвъртия извънреденъ конгресъ на отоманскитъ български учители. Въ гласуванитъ резолюции се осжда досегашната екзархийска политика, иска се увеличение на учителскитъ заплати въ основнитъ училища, изравняване на заплатитъ на учителитъ съ еднакъвъ цензъ и прослужени години, както и повишение съ една четвъртъ отъ заплатата; пѣтни пари за селскитъ учители; пенсионни

удръжки и за общинскитѣ учители; редовно изплащане на заплатитѣ на общинскитѣ учители; да се откриятѣ класнитѣ училища и петокласнитѣ девически училища въ Скопие и Битоля до пълни гимназии; осжда се партизанската политика на Екзархията; искатѣ се изборни дисциплинарни съвети; намаление заплатитѣ на висшитѣ екзархийски чиновници; случайнитѣ владишки приходи да останатѣ въ полза на общинитѣ; учителитѣ съ цензъ да се предпочитатѣ; мѣстенето на учителитѣ да се приключва до 15 юний; часъ по-скоро да се свика Народенъ Съборъ при Екзархията, съгласно Устава.

Презъ октомврий 1911 год. започна втората годишнина на „Учителски Гласъ“, който излиза три пѣти месечно. Бестникътъ протестира противъ мѣстенето на учителитѣ. Той иска да се запазятѣ училищата, особено въ мѣста, дето националната култура сериозно е застрашена; иска се ревизия на издаденитѣ присжди надъ учители и отмѣнение на незаконнитѣ присжди; Екзархията да ограничи излишнитѣ разходи, да се намалятѣ владишкитѣ заплати за смѣтка на селския учителъ и училище; да се приравнятѣ заплатитѣ на селскитѣ учители съ тия на градскитѣ; селскиятъ учителъ да има право да се ползува съ храна и квартира, до като се увеличи заплатата му; да се създадатѣ правилници, които да гарантиратѣ положението на учителя въ обществото; иска се да се свика Народенъ Съборъ за да уреди екзархийскитѣ работи. Съ специално окръжно на централното учителско тѣло отъ 9 ноемврий 1911 год., се иска, щото екзархийскиятъ органъ „Вести“ да не се натрапва на учителитѣ. Въ броя отъ 10 декемврий 1911 год. е обнародванъ устава на Съюза на отоманскитѣ български учители. Въ броя отъ 11 августъ 1912 год. се даватъ подробности върху петия конгресъ на отоманскитѣ български учители.

Презъ септемврий 1910 год., въ Солунъ, започна да излиза всѣкидневниятъ политико-общественъ вестникъ „Право“ (Le Droit — Хакъ) съ редакторъ-стопанинъ Никола Наумовъ. Програмата на вестника е изложена въ уводната статия на първия брой подъ надсловъ „Първа дума“. Появяването на „Право“, казва се въ тази статия, бѣ една наложителна необходимостъ: „едно и половина милионно българско население въ империята бѣ останало безъ всѣкакъвъ свободенъ и независимъ органъ, — празнина, дълбоко чувствувана отъ всички“. Следъ това се изтъкватъ тежкитѣ условия и трудни препятствия, които политическитѣ обстоятелства ще издигатъ на пътя му, при всѣка стѣпка. Преодоляването на тия препятствия ще се счита първия успѣхъ на вестника. „Хаосъ владѣе въ държавния и политически животъ, казва вестникътъ по-нататъкъ. За това абсурдни сж всѣкакви писани политически програми. Програмата на единъ политико-общественъ вестникъ въ Турция се обуславя отъ самитѣ условия и обстоятелства. Разчистването на безупрѣчния хаосъ,

който парализира всъка инициатива и удушва всъко прогресивно проявление, ще бжде най-първата и пръка задача на вестника. Частно по днешнитъ работи, вестникътъ ще ратува, преди всичко, за постигането пълно съгласие и единомислие между всички течения по най-важнитъ и кардинални въпроси отъ политико-общественъ и национално-културенъ характеръ. Всичко останало времето и обстоятелствата ще определятъ“. Въ първата статия, следъ програмната на първия брой на вестника, се разглежда вжтрешното положение въ страната и се очертава това положение като твърде ненормално. Вестникътъ, безъ да се поддава на песимизъмъ, заявява, че ще се мжи да изпълни своя дългъ както къмъ своитъ сънародници, така и къмъ общото отоманско отечество. Вестникътъ заявява, че ще се стреми да бжде, преди всичко, информационенъ. Въ него сж застъпени следнитъ отдъли: политически бюлетинъ на международна тема, отзиви и бележки, кореспонденции, хроника, изъ печата, книжнина, последенъ часъ, търговия и финанси, европейска борса, солунско тържище съ ценитъ на по-главнитъ артикули, ценнитъ книжа и монетитъ. Цълата четвърта страница е пълна съ обявления.

Въ момента, когато почва излизането на вестника, положението на македонскитъ българи е крайно критическо. Вестникътъ се занимава главно съ обезоржжителната акция, която поради своята жестокостъ, всъва ужасъ въ българскитъ народни маси. Вънъ отъ това, вестникътъ настоява „да се реформира учебното дъло, като училищата се нагодятъ къмъ живота“. Вестникътъ правилно очертава международния животъ и най-важнитъ събития въ него. Излага се състоянието на въпроса за спорнитъ църкви съ страната; възстава се наново противъ обезоржжителната акция, която се счита като позоръ за властътъ; иска се реформиране на Екзархията, за да може тя да отговори на нуждитъ на живота; учебното дъло да се повъри изцъло на Мирския Съветъ и въ общинитъ да проникнатъ мирски елементи; искатъ се реформи въ екзархийската администрация, но тъ да се прилагатъ не чрезъ назначени мирски съветници, а чрезъ свободно избрани такива. Вестникътъ редовно излага фактитъ около обезоржжителната акция и ареститъ. Въ подлистника на вестника се разглежда екзархийския бюджетъ и се правятъ критически бележки, какъ да се осжществятъ икономии. Критикуватъ се сжщо изявленията на екзарха Йосифъ предъ дописника на вестника относно реорганизацията на Екзархията и правата на Мирския Съветъ, които сж подбити чрезъ произволно изработения Уставъ и въ такава форма вече вржченъ на властитъ за одобрение; изтъква се погръшното поведение на екзарха, който назначилъ мирски съветници чрезъ избора направенъ отъ седемтъхъ митрополити въ виляетитъ. Нищо не пръчеше, казва вестникътъ, да се избератъ мирски съветници и, следъ като се събератъ въ Цариградъ, да чакатъ утвърдението на Устава. Екзархътъ

руши народната светиня, добавя вестникътъ; трѣбва ли народътъ ни да повежда борба и срещу родния духовенъ глава? Не трѣбва да се злоупотрѣбява съ търпението на народа, заключава статията.

Презъ това време, атентатитѣ по желѣзопѣжнитѣ линии зачестяватъ, разбойничеството сѣщо, както и своеволията на турскитѣ власти.

На 1 януарий 1911 год., „Право“ увеличава формата си. Вестникътъ, правейки прегледъ на събитията презъ изтеклата година (1910), констатира само злини: унищожена е свободата да се образуватъ национални политически сдружения, посѣга се върху сигурността и спокойствието на нетурскитѣ народи въ империята, както и върху всички права и традиции, които историята е създала и безъ които е немислимо сѣществуването на народитѣ и държавата, въ която тѣ живѣятъ. Вестникътъ се занимава [сѣщо и съ срѣдствата за изкореняване на нелегалнитѣ движения.

На 13 февруарий 1911 год. вестникътъ обнародва окръжното на Екзарха за произвеждане на избори за шестъ души мирски съветници при Екзархията. На 20 февруарий въ Солунъ се свиква гражданско събрание за изборъ на кандидати за мирски съветници.

Вестникътъ дава сведения и за сръбската пропаганда въ Македония.

На 25 май, презъ сѣщата година, въ Солунъ пристига султанъ Мехмедъ V. „Право“ поздравява държавния глава, като конституционенъ господаръ.

Презъ юлий вестникътъ пише противъ политическитѣ убийства. Той дава сведения и за събитията въ Албания. Въ кореспонденции отъ София той се старае да очертае политико-стопанския животъ въ България. Презъ сѣщия месецъ, той пише противъ терора въ Леринско, нападайки правителството; той не избѣгва да се занимае и съ въпроса за четничеството въ Македония. Въ броя отъ 15 юлий сѣ обнародвани фактически данни за убийствата въ Македония както сѣ дадени въ такрира на Екзарха до Високата Порта.

Въ по-нататъшнитѣ броеве, вестникътъ продължава да критикува порядкитѣ въ екзархийската управа.

На 21 ноемврий 1911 год. става поголовната сѣчь надъ българското население въ Щипъ. Открива се всенародна подписка въ Македония за събиране на суми за подпомагане на пострадалитѣ семейства. „Право“ отъ 9 февруарий обнародва публична благодарностъ отъ комисията въ Щипъ за подаренитѣ суми отъ разни градове и общини въ Македония за пострадалитѣ щипяни.

Всички усилия и борби, по време на изборитѣ, намиратъ вѣренъ изразъ въ вестника. На 6 мартъ 1912 год. въ Солунъ билъ откритъ съборътъ на представителитѣ на българскитѣ изборни комисии. Той гласувалъ редица резолюции и една декларация, въ която се осжда

управлението на младотурския комитетъ, който унищожилъ всички свободи и засилилъ убийствата и грабежитъ; изтъква се значението на сътрудничеството между потиснатитъ националности; на края се изброяватъ кандидатитъ за депутати въ отдѣлнитъ санджаки.

„Право“ продължава да обнародва списъци на събиранитъ помощи въ разнитъ български градове и села въ полза на вдовицитъ и сирацитъ отъ Шипското клане. Тоя фактъ изразява чувството на солидарностъ и самопомощъ между македонскитъ българи; излагатъ се беззаконията по време на изборитъ и се заговорва за тѣхния бойкотъ. Презъ това време, турско-италианската война е въ своя разгаръ. Презъ априлъ, вестникътъ пише за действията на италианската флота срещу турското крайбрѣжие и Дарданелитъ. Презъ май, вестникътъ заговорва наново за нуждата отъ реформиране на Екзархията и свикване на народенъ съборъ.

Въ броя си отъ 24 юлий вестникътъ оповестява съ курсивни букви кървавия погромъ въ Кочани, дето на 19 юлий сж изклани 140 българи — мъже, жени и деца. Тоя страшенъ фактъ се коментира и въ другитъ броеве на вестника, който апелира да се образуватъ комисии за събиране на помощи за жертвитъ на това клане. Избухватъ бомби и въ други македонски градове; въ Охридъ избухнала бомба до новия правителственъ домъ. Турското население на града искало по тоя случай да нахлуе въ българската махала за да извърши клане, обаче било възспрѣно отъ войската.

Презъ месецъ юлий, настѣпватъ и други тревожни събития: парламентътъ въ Цариградъ е разтуренъ, терорътъ въ цѣлата страна продължава, обявено е военно положение въ солунския вилаетъ, въ Велесъ и други градове. Въпрѣки терора надъ българитъ, въ Солунъ е отслужена панихида за избититъ българи въ Кочани.

На 28 юлий 1912 год., въ Солунъ биватъ извършени бомбени атентати. Следъ това, събитията ускоряватъ своя ходъ. На 19 септемврий вестникътъ съобщава за мобилизацията на войскитъ на България, Сърбия и Гърция. Отъ 3 октомврий нататъкъ, вестникътъ излиза на две странички, въ които се излага хода на събитията. Последниятъ брой на „Право“ е отъ 3 ноемврий. Отгоре на първата си страница той има единъ малкъ български гербъ. Въ тоя брой се съобщава за успѣхитъ на българскитъ войски срещу Турция и за пристигането на гръцкия кралъ Георги въ Солунъ.

Въ общи черти такава е ролята и физиономията на най-голѣмия всѣкидневенъ български вестникъ „Право“, излизащъ въ столицата на Македония презъ последнитъ години на петстотинъ годишното турско робство и въ първитъ дни на освобождението на Македония.

Презъ 1911 год., въ Солунъ, започна да излиза политико-общественото и литературно списание „Искра“, като органъ на българската политическа мисль въ Солунъ, следъ закриване на Съюза на

Българскитѣ Конституционни Клубове. На лѣвата страна на цвѣтната корица на списанието има нарисувана женска глава, скрита задъ желязна ограда (това е Македония подъ робство) съ една искра—два лъча на звезда—надежда. Сумитѣ за издаване на списанието се събраха отъ скромнитѣ срѣдства на нѣколцина учители при гимназиитѣ въ Солунъ, инспектора на българскитѣ училища въ града, мирскитѣ съветници при Екзархията и бившитѣ български депутати въ турския парламентъ. Ето какъ се начертава задачата на списанието: да изтъква капиталнитѣ грѣшки на днешнитѣ ковачи на сѣдбинитѣ на турската империя, да изнася предъ обществото своитѣ схващания по основнитѣ въпроси, отъ чието правилно разрешение ще зависи модернизиранието на османското отечество. За сега, националниятъ и аграрниятъ въпроси сж най-важнитѣ; иска се организация на законодателната, изпълнителната и сѣдебната власти; областно и мѣстно самоуправление; просвѣтна и стопанска политика; ориентация на външнитѣ отношения. По отношение на Екзархията, иска се по-добра организация, а не еднолична властъ, Народенъ Съборъ и спазване на Екзархийския уставъ.

Въ списанието сж застъпени: вътрешни политически въпроси, актуална хроника, политическата еволюция на „Обединение и Напредкъ“, както и на партията „Свобода и Споразумение“, чифлигарството въ Македония и Одринско, Мирския Съветъ при Екзархията, петдесетъ годишнината отъ смъртта на Братя Миладиновци и др.. Списанието „Искра“ участвува, заедно съ органа на Екзархията „Вести“ и солунския всѣкидневникъ „Право“, въ организирането на българскитѣ избиратели, по случай новитѣ законодателни избори, изтъква изборната платформа, настоявайки за свобода и национално равноправие. Списанието иска да се образува блокъ на народноститѣ; настоява да се реорганизира българското учебно дѣло и да се свика Народенъ Съборъ, изтъква значението и ролята на читалищата за поддържане буденъ духа на българската интелигенция; вѣнъ отъ това, се разглежда упадъка на турската раса, сѣдоустройството на отоманската империя, системата на учебното дѣло въ Турско, общеобразователни или професионални училища и пр..

Трѣбва да се подчертае голѣмия успѣхъ на списанието. Всѣка нова книжка отъ него се очакваше съ нетѣрпение въ Солунъ и провинцията. По свидетелство на очевидци, отдѣлнитѣ книжки на списанието се чели въ провинцията предъ събрания отъ по 20-30 души, които, следъ прочита на статиитѣ, размѣнявали мисли върху тѣхъ, тълкували ги и преценявали. Значението и ролята на това списание се преценяваше правилно и отъ чужденцитѣ. Тогавашниятъ сръбски консулъ въ Солунъ, Балугджичъ, по настоящемъ югославянски пълномощенъ министъръ въ Берлинъ, казвалъ на български, че той много харесвалъ списанието „Искра“ и че той би се гордѣялъ ако въ Сър-



бия би съществувало подобно политико-обществено списание, съ такъв живъ духъ, сериозна документация и добросъвѣстна точностъ.

Презъ периода, отъ основаването на Вжтрешната Македонска Революционна Организация въ 1893 год. до Балканската война, въ Солунъ и други градове сж издавани и много календари на името на различни македонски градове. Тия календари сж играли отчасти ролята на периодични издания. Такива календари сж издавани отъ книжарницитѣ на Самарджиевъ и Хаджиниколовъ въ Солунъ, въ Одринъ подъ надсловъ „Д-ръ Петъръ Беронъ“, „Цариградъ“, „Охридъ“, „Велесъ“, „Костуръ“ и други.

Въ края на априль 1909 год. излѣзналъ първия брой на списанието „Лѣтоструй“, като органъ на „Българска Матица“ съ седалище Цариградъ. Третата годишнина на тоя календаръ на отоманскитѣ българи излѣзнала презъ 1911 год., съ лѣтоструйна, обществена, българска и книжовна части. Единъ отъ годишнитѣ конгреси на „Българска Матица“ се състоя въ Солунъ.

Презъ 1911 год., въ Солунъ започна да излиза вестникъ „Свѣтлина“, органъ на група българи, привърженици на младотурския комитетъ „Обединение и Напредъкъ“, наричани „иттихадчи“ отъ населението и българскитѣ националисти. Презъ 1912 год., българскитѣ „иттихадчи“ успѣха чрезъ тоя вестникъ да наложатъ своитѣ кандидати за депутати въ турския парламентъ. Известно е, че тоя парламентъ биде разтуренъ презъ лѣтото, предшествуващо Балканската война. Вестникъ „Свѣтлина“ спрѣ на 1 юлий 1912 год..

Презъ 1912 год., отъ 26 февруарий до 20 мартъ, е излизалъ пакъ въ Солунъ, другъ предизборенъ „граждански независимъ вестникъ“ „Истина“, подъ редакцията на Сребренъ Попъ Петровъ. Тоя вестникъ се явява като опозиция на съществуващитѣ тогава периодически органи „Искра“ и „Право“ въ Солунъ. Вестникъ „Истина“ иска: „Народътъ самъ да си избере водителитѣ и то изъ своята срѣда; всички нации въ държавата колективно да се заинтересуватъ за политическата си участь. „Вестникътъ е органъ на група солунски граждани и се обявява противъ личноститѣ и кржжочитѣ, които нареждали изборната борба, както и противъ мирскитѣ съветници въ Екзархията, които гледали частнитѣ си интереси и вървѣли противъ интереситѣ на народа“.

На 2 ноемврий 1912 год. въ Солунъ започна да излиза на две страници „политико-обществениятъ ежедневникъ“ „Бъл о морецъ“ подъ редакцията на Томовъ, Димитровъ и Шатевъ, а по-късно последниятъ билъ замѣстенъ отъ Емануилъ Ляпчевъ. Неговото излизане съпада съ идването на българскитѣ войски въ Солунъ. Вестникътъ иска да отговори на нуждата отъ сериозно политическо четиво, да се следятъ събитията, които трескаво се развиватъ, да се просвѣщава и развива народната маса, да се възпитава народа въ „духа на „най-

чистия демократизъмъ“ и „да ратува за пълното осъществяване на общо-българскитѣ идеали“. Въ областта на икономическия животъ, вестникътъ обещава да държи радикално-прогресивно направление; ще се насърдчава икономическия напредъкъ и народното благосъстояние. Вестникътъ поздравлява българскитѣ войски съ пристигането имъ въ Солунъ и дава подробни сведения върху хода на военнитѣ действия. Той изтъква опасността отъ натегнатитѣ гръцко-български отношения и привежда за примѣръ инцидента, станалъ на 1 ноемврий, съ блокирането на черквата „Света София“ отъ гръцкитѣ войски; българскитѣ войници въ боева муниция окупирани църквата, надъ която се развѣвало българското знаме, и не позволявали да се накърни българската военна честь. Освенъ това, вестникътъ е загриженъ за бждещето на Македония, при явнитѣ гръцко-сръбски попълзновения. Вестникътъ иска присъединението на цѣла Македония къмъ българското царство и, ако това е невъзможно да се осъществи, „най-справедливата и подходяща формула“ ще бжде да се остави Македония на дѣлимата и да влѣзе тя като самостоятелна държавна единица съ центъръ Солунъ въ бждещата Балканска конфедерация. Въ такъвъ случай, казва вестникътъ, Македония ще бжде съединително звено между всички балкански държави; въ нейнитѣ граници, чрезъ демократически порядки, могатъ напълно да бждатъ гарантирани интереситѣ на всички населяващи я националности, както и тия на всички балкански държави. „Македонскитѣ българинъ, заключава вестникътъ, ще се противопостави на всѣко разпокъсване на Македония“. Въ другъ брой, вестникътъ се застъпва за Балканската конфедерация, като най-здрава формула за запазване интереситѣ на балканскитѣ народи.

Гръцкитѣ военни власти въвеждатъ предварителна цензура на печата и на 5 ноемврий „Бѣломорецъ“ бива даденъ подъ сждъ. Вестникътъ разгласява, че гръцкиятъ владика въ Солунъ отказва да приеме българското духовенство да участвува съ духовнитѣ си одежди при посрѣщането на съюзнитѣ войски въ града. Вестникътъ изпада въ песимизъмъ отъ тия факти и изказва опасения отъ една военна авантюра на Австрия за да събере плодетѣ отъ победата на балканскитѣ съюзнци.

Вестникътъ, за да съживи съдържанието си съ новини и да привлече вниманието на читателитѣ си, преждевременно разгласява прибързаната новина за „влизането на българскитѣ войски въ Цариградъ“. Следъ това, „Бѣломорецъ“ билъ продаденъ на група еврейски вестникари, които за малко време го издавали на френски езикъ подъ същото заглавие.

Пакъ следъ влизането на българскитѣ войски въ Солунъ, въ тоя градъ започва да излиза всѣкидневниятъ вестникъ „Българинъ“ подъ редакцията на Баждаровъ, Шатевъ, Симеоновъ, Разбойниковъ.

и Кулишевъ. Следъ десетина дни въ редакцията на вестника постъпи и Данаилъ Крапчевъ. Вестникъ „Българинъ“ бѣше политико-общественъ информационенъ листъ. Въ програмната му статия се припомватъ заслугитѣ на македонскитѣ българи въ освободителното дѣло, поздравляватъ се българскитѣ юнаци, които се намиратъ вече между македонскитѣ българи и се изказва почитъ къмъ загиналитѣ герои за свободата на брата робъ. Въ броя си отъ 7 ноемврий, вестникътъ дава подробни сведения за посрѣщането въ Кукушъ, отъ страна на гражданството, на князетѣ Борисъ и Кирилъ.

Въ статията си отъ 9 ноемврий 1912 год., вестникътъ пише, че освободенитѣ земи отъ съюзницитѣ трѣбва да се присъединятъ къмъ балканскитѣ държави, съгласно националния и географския принципи. Само така ще се разреши трайно, казва вестникътъ, националния въпросъ на Балканитѣ и ще се въдвори редъ и миръ, които сж първитѣ условия за културенъ и икономически напредѣкъ.

На 18 ноемврий вестникътъ засилва протеститѣ си срещу своелюбията на грѣцкитѣ войски въ окупиранитѣ земи.

Въ броя отъ 20 ноемврий вестникътъ спори съ грѣцкия печатъ по въпроса за превземането на Солунъ, и се нападатъ грѣцитѣ, че се споразумявали тайно съ турцитѣ за да окупиратъ града. На 22 ноемврий вестникътъ заявява, че окупацията на българскитѣ земи отъ чужди войски нѣма значение за разпредѣлението на бившитѣ турски територии; протестира се и срещу изстѣпленията на грѣцкитѣ войски въ Берско.

На 22 ноемврий вестникътъ подема спора около превземането на Солунъ, като заявява наново, че българитѣ сж влѣзли въ града като победители, а не като гости. Сжщевременно се протестира срещу грѣцкитѣ изстѣпления въ Леринско и Солунско.

Въ броя отъ 24 ноемврий вестникътъ иска отъ временнитѣ власти да се държатъ коректно спрямо народноститѣ и да не накърняватъ чувствата, убежденията и националнитѣ имъ идеали.

Въ броя отъ 25 ноемврий вестникътъ обнародва статия подъ надсловъ: „Освободителна или завоевателна война?“ съ заключение:

„Искаме българска Македония не само свободна, но и нераздѣлна. Чуждото не желаемъ, но и своето не даваме. За смѣтка на българското тѣло другъ не може да се увеличава. Българскиятъ народъ, който стигна победоносно до Цариградскитѣ стени, не ще допусне да се рѣжатъ наново кѣсове отъ българската национална снага.“

Въ броя отъ 27 ноемврий вестникътъ протестира противъ грѣцкитѣ изстѣпления въ Енидже-Вардарско и Воденско.

Въ броя отъ 29 ноемврий вестникътъ припомва предѣлитѣ на българска Македония, споредъ международнитѣ актове.

Въ броя отъ 30 ноемврий се подема спора съ грѣцкия печатъ, главно солунския вестникъ „Македония“, за превзимането на Солунъ и се цитиратъ извадки отъ английскитѣ вестници, за да се докаже,

че престолниятъ градъ на Македония е превзетъ съвмѣстно отъ българскитѣ и гръцки войски.

На 1 декемврий излиза последниятъ брой на в. „Българинъ“. Въ уводната си статия, вестникътъ се пита, кои сж гробаритѣ на балканския съюзъ и, спорейки съ гръцкия печатъ, той доказва, че тия гробари сж гърцитѣ, които вършатъ изстжпления въ българскитѣ села и градове. На другия день, по заповѣдь на гръцкитѣ военни власти биде обкржжена отъ гръцки войски печатницата на Самарджиевъ. Споредъ нѣкои данни, тази мѣрка била взета и поради едно съобщение на „Българинъ“ за обезоржжаването на група гръцки войници въ Порой. При появяването на гръцкитѣ войници предъ печатницата, българскитѣ словослагатели, които бѣха войници въ униформа, оставили наборнитѣ каси и, взимайки пушкитѣ си въ ржце, заели здраво входнитѣ врата, противопоставяйки се решително на гръцкитѣ войници да влѣзнатъ въ печатницата. Въ това положение ги заварихме ние, рано сутринята, когато пристигнахме въ печатницата. Нашиятъ войсковъ началникъ далъ нареждане да се обкржжатъ гръцкитѣ войници около печатницата. Понеже и гръцкия началникъ далъ подобна заповѣдь, навиха се гръцки и български войскови единици една около друга. По-късно, висшето командуване на гръцкитѣ войски даде нареждане да се изтеглятъ тѣхнитѣ войски. И тѣ съ единъ барабанчикъ начело се изтеглиха измежду редицитѣ български войници, които останаха приковани на мѣстата си до пристигане на нова заповѣдь.

На другия день, пишуциятъ тия редове и Павелъ Шатевъ бѣх-ме повикани при адютанта на гръцкия князь Никола, тогава гръцки губернаторъ на Солунъ, за да дадемъ нѣкои обяснения въ свръзка съ „Българинъ“. Ние заявихме, че българскиятъ вестникъ излиза подъ цензурата на българскитѣ военни власти. Натякна ни се, защо сме обнародвали сведения за изстжпленията на войскитѣ. Ние отговорихме, че обнародвахме само една малка часть отъ тия изстжпления на гръцкитѣ войски въ окупиранитѣ български земи, защото скжпимъ за дѣлото на балканския съюзъ и разбирателството на балканскитѣ народи. Разговоритѣ се водиха чрезъ преводачъ, макаръ висшиятъ офицеръ да разбираше френски. Тия разговори бѣха твърде много възбудени. На края, за наша изненада, началникътъ даде нареждане да ни почерпятъ съ кафе. Напуснахме канцеларията безъ да бждемъ обезпокоявани повече.

Не бѣше вече възможно да се продължи издаването на в. „Българинъ“. Пуснахме още два броя отъ вестника подъ надсловъ „Нова България“. Събитията не позволиха да продължи излизането на български вестникъ въ Солунъ. Съ тоя вестникъ се тури край на българския периодиченъ печатъ въ престолния градъ на Македония.

\* \* \*

Такава е историята на българския периодиченъ печатъ въ Турция и Солунъ. Трѣбва да подчертаемъ, че появяването и развитието на тоя печатъ бѣ въ тѣсна връзка съ положението на македонскитѣ българи въ турската империя, както и съ постепенното засилване на българщината въ централния македонски градъ Солунъ. Известно е, че, презъ миналия вѣкъ, българитѣ, като постоянни жители, проникваха съ голѣма мжка въ прибрѣжнитѣ градове на Южна Македония и особено въ Солунъ, не само поради липса на икономическа опора, насърчение и закрила, но и поради съпротивата на гърцитѣ, които поглѣщаха всѣки новъ християнски елементъ въ градоветѣ, благодарение на елинската култура и на вѣковнитѣ привилегии на цариградската Патриаршия и силнитѣ позиции на мѣстното грѣцко духовенство предъ органитѣ на турската властъ. Трѣбваше на първо време да се засилятъ църковно-просвѣтнитѣ позиции на българщината въ третѣ македонски виляети, та следъ това да се появятъ наченки на българско печатно слово въ столицата на Македония.

Като се държи смѣтка за тежкитѣ условия на живота на македонскитѣ българи, появилитѣ се български вестници и списания въ Солунъ, общо взето, правятъ честь на българския народъ, макаръ че нѣкои отъ ръководителитѣ на солунския печатъ да отидоха малко по-далече въ идеологията си, както и въ идеитѣ си за сътрудничество и солидарность между балканскитѣ народи,—формули, които презъ оная епоха се държеха високо само отъ българи и, вижда се ясно, съвсемъ не отговаряха на умственото състояние на другитѣ народности въ Македония. Както е известно, това се потвърди и отъ събитията, които се разиграха между балканскитѣ народи презъ последнитѣ години.

РАЙНА Н. ДИМЧЕВА

## ПЪРВОНАЧАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВЪ СОЛУНЪ

До създаването на Солунската българска духовна община, заселващитѣ се отъ разнитѣ краища на Македония и околнитѣ села българи въ Солунъ, макаръ и да сж съставлявали презъ всичкитѣ времена не малкъ брой православни християни въ тоя градъ, сж се намирали, както на всѣкжде изъ българското отечество до учредяване на Екзархията, подъ църковната юрисдикция на Патриаршията. Това обстоятелство, както и съществуването на гръцки училища, които се посещавали и отъ децата на солунскитѣ българи, създавали най-благоприятни условия, последнитѣ постепенно да се претопяватъ отъ гърцитѣ и да се изгубватъ за българския народъ. Въ това отношение гръцкото асимиляторско дѣло най-силно е било подпомагано и отъ факта, че турската власть вѣкове подъ редъ, до наше време, продължаваше да дѣли гражданитѣ на държавата по тѣхната вѣрска принадлежностъ, а не по тѣхния народностенъ произходъ. Тѣй, гръцкиятъ езикъ въ Солунъ се явявалъ официаленъ християнски езикъ, и чужденци, които сж минавали презъ тоя градъ, често сж го смѣтали за гръцки, макаръ истинскитѣ гърци и да сж били най-малочислени. Споредъ казането на стари солунчани, въ 1870 год. въ града е имало сравнително малко гърци, а всички други християни били гъркомани: българи, куцовласи и албанци. Сжщото твърди и пжтешественикътъ графъ Киселевъ въ своитѣ записки отъ 1813 година.

Други въ тоя Сборникъ ще набележатъ възраждането на българщината въ Солунъ презъ първата половина на миналия вѣкъ. Моята задача е, да очертая на кратко първоначалното българско образование, което води началото си отъ килийното училище, отворено въ 1834 год. подъ покровителството и при материалната издръжка на терзийския еснафъ въ Солунъ (вж. статията на проф. Алексиевъ въ тоя Сборникъ). Но, училище въ по-пълненъ смисълъ на думата, за първи пжтъ открилъ въ 1867 год. Динко Държиловичъ въ къщата си, дето дъщеря му Славка е обучавала изпърво около 13 момичета, а по-после числото на учащитѣ се достигнало до 27 момичета и 13 момчета (вж. стр. 509 отъ „Разкази“ на Шумкови). Това училище е съществувало около шесть месеца, понеже учителката починала презъ 1868 година.

Въ 1869 год. училището се премѣстило въ кжщата на Иванъ Поповъ, а учителъ билъ Станчовъ отъ Скопско. Училището се издържало съ народни помощи и съ подаренитѣ отъ рускията София Орлова 50 турски лири. То се е посещавало отъ 120 ученика.

Следната 1869—1870 учебна година сжщото това училище се е издържало съ събранитѣ отъ Зографския манастиръ помощи — 100 турски лири и отъ рускитѣ манастири въ Св. Гора — 20 т. лири. За учителъ билъ условенъ Венеаминъ Мачуковски отъ с. Мачуково, Гевгелийско. Следната година, поради липса на сръдства, това училище било закрито.

Въ 1871—1872 учебна година, когато е билъ вече издаденъ ферманъ (28. II. 1870 год.), съ който се учредявала независима Българска екзархия, въ Солунъ се явила Недѣлка Петкова, родомъ отъ Сопотъ идеща отъ Воденъ, която предложила да учителствува бесплатно. Това училище се е подържало съ паричната помощъ, отпускана лично на учителката отъ архимандритъ хаджи Павелъ Божигробски, който, отивайки за Битоля, се спрѣлъ въ Солунъ, гдето за пръвъ пжтъ се отпразднувалъ народния празникъ „Св. св. Кирилъ и Методий“. Обаче, още презъ октомврий 1871 год., архимандритъ Павелъ починалъ, и учителката е останала съвсемъ безъ сръдства за живѣне. Тогава рускиятъ консулъ далъ отъ името на София Орлова други 25 турски лири и, следъ като и общината отпуснала по 2 турски лири месечно, билъ условенъ за помощникъ още единъ учителъ, Георги отъ Сѣрскитѣ села. Тѣй се преминала учебната 1871—1872 учебна год. (вж. илюстр. Илинденъ, кн. 2, стр. 42, отъ д-ръ Мл. Панчевъ).

Въ 1872—1873 учебна год., училището въ Солунъ взима по-другъ видъ — то напредва значително. За него започва да полага особени грижи и общината подъ председателството на икономъ попъ Петъръ отъ Зарово и членоветѣ: Насте Стояновъ, Петрушъ Шумковъ, Димитъръ Паунчевъ, Андрей Илиевъ, Иванъ Петровъ Пашкановъ, Христо Шага, Апостолъ Ивановъ, Стоянъ Ивановъ, Спасе Нелковъ, Иовко Ивановъ и Велко Негровъ. Презъ сжщата година попъ Петъръ е открилъ параклисъ въ кжщата на Блаже, гдето се помѣщавало, както казахме, училището при обстоятелствата, описани отъ д-ръ Мл. Панчевъ въ илюстрацията Илинденъ (кн. 6—46, стр. 14), поради което това училище е било премѣстено въ кжщата на Аргиръ отъ Дебъръ.

Подъ влиянието на народното въодушевление и на успѣха на българското дѣло, Зографскиятъ манастиръ отпусналъ сръдства, които да се употрѣбятъ за издържката на солунскитѣ училища. А цариградското братство изпратило въ Солунъ за учителъ Михаилъ Бубутиновъ, който отворилъ смѣсено училище въ Вардаръ-Капу, срещу черквата „Св. Димитрий“. Това училище е било уредено по новия типъ, като ученицитѣ сж били разпредѣлени на четири отдѣления съ 25-30 ученика въ всѣко едно и впоследствие учителскитѣ персоналъ

е билъ увеличенъ съ още двама учители — Георги Неврокопски и Андрея Колевъ Германовъ отъ Стара-Загора.

Въ 1874—1875 учебна година условенъ е билъ за учителъ Иванъ Б. Шумковъ отъ с. Цѣръ (Кичевско), който премѣстилъ училището въ по-голѣмата къща на Лефтеръ, непосредствено до новооткрития параклисъ. Иванъ Шумковъ е билъ нѣщо като главенъ учителъ на дветѣ тия училища, посещавани отъ 80—100 деца, обучавани още и отъ учителитѣ Никола Захариевъ и нѣкой си Станчо. Иванъ Шумковъ е продължавалъ да бжде главенъ учителъ и презъ следната 1875—1876 учебна година, когато училищата сж били временно затворени, поради Сръдногорското възстание. Той билъ принуденъ да напусне и, преследванъ отъ турското правителство, избѣгаль въ Гръция.

Въ 1876—1877 учебна година училището, колкото да не бжде съвсемъ закрито, продължавало да съществува съ 35 ученика и съ учителъ Костадинъ Стояновъ Станоевъ отъ Крушово, следвалъ до тогава въ Пловдивската гимназия, която била закрыта поради възстанието, и, минавайки презъ Солунъ за родното си мѣсто — Крушово, билъ задържанъ за учителъ. Обаче, той скоро заболѣлъ и починалъ.

Презъ Освободителната война, въ 1877—1878 год., почти навсѣкжде българскитѣ училища сж били закрыти. Това събитие не се е отразило тѣй силно върху общественитѣ работи въ Солунъ, като градъ интернационаленъ и търговски, затова училището и тогава е могло да функционира. То било закрыто само временно, по нѣмане на учителъ. Веднага следъ свършването на войната и подписването на предварителния миръ въ Санъ-Стефано на 19 февруарий 1878 год., училището било наново открито; то е било посещавано отъ 45—50 ученика, съ учителъ Михаилъ Ковачевъ отъ Щипъ. За издрѣжката му охридскиятъ владика Натанаилъ подарилъ 100 наполеона, а братя хаджи Лазарови — 100 минца.

Презъ 1879—1880 год. е била условена и една учителка, Евка Свакярова, която била натоварена да обучава момичетата, които тогава за пръвъ пжтъ били отдѣлени въ отдѣлна стая, а следната 1880—1881 уч. година — въ отдѣлно здание, и съ това се туря начало на девическо училище.

Въ туй време въ Солунъ идватъ Христо Бучковъ отъ Кукушъ и Кузманъ Шапкаревъ отъ Охридъ, за да турятъ основа на по-добре уредени училища, като наематъ и удобни за тѣхъ помѣщения. Благодарение на усилената дейность и непреклонната воля на К. Шапкаревъ били сж уредени не само основнитѣ училища, но той успѣва още да открие и класно училище въ Солунъ, което скоро следъ това става гимназия.

Следъ като въ 1880—1881 уч. година се поставиха основитѣ на българска гимназия въ Солунъ, първоначалнитѣ училища, се уреждатъ вече по модеренъ типъ. Отъ следната 1881—1882 учебна година, пър-



воначалното образование въ Солунъ започва бърже да напредва. Въ центъра на града, близо до мъжката и девическата гимназии, се поставятъ основитѣ на едно образцово първоначално училище, въ което скоро прииждатъ стотици българчета отъ всички краища на града. Като образцови учители, тука развиватъ една отлична детско-педагогическа образователна дейность, отначало Битраковъ, отсетне Хлѣбаровъ, Шоповъ, Терзиевъ, хаджи Здравевъ, Р. Поппетрова и други. Въ по-късни години това образцово първоначално училище се сдоби съ собствена хигиенична сграда.

Когато децата на това училище достигнаха нѣколко стотици, училищното настоятелство при общината се видя принудено да отвори още едно първоначално училище въ „Вардарския“ кварталъ, а именно въ двора на църквата Св. Димитрий — български. Това бѣ нужно, защото децата отъ този кварталъ трѣбваше по-рано, при съвсемъ неблагоприятни условия, да отиватъ въ централното училище, което имъ бѣ много далече.

Вардарското първоначално училище сжщо тѣй скоро напредна и се напълни съ българчета отъ „Вардарската“ и „Кукушката“ махали. То имаше добри учители и постигнатитѣ въ него резултати бѣха отлични. Нѣколко години по-късно, поради голѣмото стечение на деца, общината трѣбваше да открие и друго едно първоначално училище въ Кукушката махала.

Паралелно съ първоначалното училище въ Кукушката махала, бѣ открито и четвъртото по редъ българско училище за основно образование въ източния благоустроенъ кварталъ нареченъ „Пиргитѣ“. Поради голѣми затруднения, които правѣха турскитѣ власти и разнитѣ гръцки и други пропаганди противъ развитието на българското образование въ Солунъ, това първоначално училище на „Пиргитѣ“ биде открито като „частно“ училище въ домътъ на г-жа Царевна Миладинова Алексиева, която отстѣпи безплатно къщата си за обучение на българскитѣ деца отъ този кварталъ. Учителка на това училище бѣ Мария Думбалакова, която сжщата година бѣ получила назначение за село Киречкѡй, кждето, обаче, не можеше да иде поради законитѣ на гърцитѣ. Следъ получаването на формалното разрешение, училището въ „Пиргитѣ“ скоро се разви; учители бѣха хаджи Здравевъ и г-жа хаджи Здравева и други. Въ него постѣпиха на учение, сжщо тѣй, стотина деца българчета отъ българскитѣ квартали „Пиргитѣ“ и „Трансваалъ“.

Общото число на децата въ четиритѣ солунски български първоначални училища бѣ достигнало презъ последнитѣ години преди войнитѣ на хиляди. Първоначалното образование въ тоя голѣмъ градъ и съ множеството деца и съ доброто образование и възпитание бѣ стигнало до съвършенство, на което бихме могли въ много от-

ношения да завидимъ днесъ ние, въ свободната частъ на нашето отечество.

Тъй, градъ Солунъ стана срѣдище на просвѣтата на българския народъ въ Македония, а самия градъ тихо, безшумно получаваше оттенъкъ на български градъ.

Този великъ успѣхъ, тѣзи културни придобития, постигнати съ толкова усилия, съ неимовѣрни морални и материални жертви презъ десетки години за солунскитѣ българи, трѣбваше, противъ всѣко право на народитѣ, вмѣсто да се развиватъ свободно и мирно, да бждатъ унищожени отъ неприятелитѣ на българския народъ презъ последнитѣ войни.

Дано Богъ даде за напредъ повече сила на нашия народъ, за да докажемъ отново на цѣлия свѣтъ, че наше е бждещето. Единъ народъ, който показва чудеса въ миналото, ще може да има силата и за въ бждеще да надвие на всички затруднения.

ДРАГАНЪ ЗОГРАФОВЪ

## ТРАЙКО КИТАНЧЕВЪ

Синъ на беденъ и неграмотенъ ресенчанинъ, градинарь, който изкарвалъ прехраната на семейството си съ продажба на зеленчукъ, носейки на гръбъ тежъкъ кошъ изъ цариградскитѣ улици, Трайко се родилъ на 1 септ. 1858 год. въ с. Подмочани (Ресенско). Още 11-годишенъ той отишълъ при баща си, да му помага на дукяна и въ градината, като оставилъ майка си на село. Съ помощта на цариградското благотворително братство „Просвѣщение“ и на охридския митрополитъ Натанаила, той свършилъ III-ия кл. на българското училище при черквата „Св. Стефанъ“ въ Цариградъ (Фенеръ), дете неговъ учителъ билъ дѣдо Славейковъ, който и оказалъ силно и благотворно влияние върху неговия умъ и характеръ.

„Такъвъ внимателенъ наставникъ, какъвто бѣ Славейковъ не е могълъ да не обърне внимание на такъвъ ученикъ като Китанчева, още повече че именно тогава Славейковъ бѣше посветилъ своята деятельность за свѣстяването на Македония... Наистина, който се вгледа въ деятельностьта на Китанчева, ще забележи дири отъ влиянието на стария му учителъ. Още въ Цариградъ, върваме, той бѣ получилъ оная широка обичъ къмъ нашето цѣлокупно отечество: него еднакво интересуваха и Охридъ, и Тулча, и Пиротъ, и Одринъ. Всички българи, отъ гдето и да сж, бѣха за него еднакви. Още на Цариградъ той дължи оная симпатия къмъ старата учителска школа — да действува едновременно, както на младежитѣ, които биваше обязанъ да учи, тъй и на бащитѣ имъ; еднакво да поучава и отъ амвонъ, и отъ катедра, и отъ трибуна.“<sup>1</sup>

Пакъ съ подрѣжката на дѣдо Натанаила, Китанчевъ постъпилъ презъ есенята 1873 год. въ I курсъ на Киевската духовна семинария, кждето усърдно се отдалъ на наукитѣ си, но търпѣлъ голѣми лишения, тъй като 20-тѣ турски лири, съ които го билъ снабдилъ неговиятъ благодетелъ се свършили, а помощъ отъ нийде нѣмало. За да не гладуватъ и да се пооблѣкатъ, Китанчевъ и другарьтъ му, ресенчанина Башевъ, преписвали лекции на студентитѣ отъ духовната академия срещу нищожно възнаграждение (по 15 ст. на кола). Тоя непосиленъ трудъ ги изтощавалъ до нѣмай кжде, понеже сжщевременно тѣ трѣбвало да се готвятъ за изпититѣ си. Нѣмайки пари за квартира, двамата бедняци спѣли по дежурство ту у одного, ту у другогото отъ другаритѣ си съученици.

<sup>1</sup> \* \* \* Трайко Китанчевъ (Некрологъ), в. „Знаме“, г. I, бр. 94 отъ 6 авг. 1895 г..

Този животъ билъ сурова школа за трудолюбивия и жаденъ за наука младежъ: тукъ Трайко се научилъ да помага на другитѣ, защото отъ личенъ опитъ разбралъ, колко ценна е подкрепата, която човѣкъ може да даде на страдащия си другаръ. Въ тѣзи тежки и продължителни лишения, въ тая непосилна борба за къшей хлѣбъ, той, който отъ ранно детинство билъ свикналъ съ труда, е калилъ волята и характера си: приучилъ се да понася и най-страшнитѣ неслоди, да не отпада духомъ и предъ най-безнадежднитѣ перспективи за утрешния день. Въ изтощеното му тѣло пламтѣлъ силенъ и благороденъ духъ, който озарявалъ съ ярка свѣтлина страдалческия му пжтъ и властно го зовѣлъ къмъ подвизи за благого на ближнитѣ. Въ тѣзи първи изпитания, които Трайко срещналъ въ Русия, можемъ да видимъ предисторията на цѣлия му жизненъ пжтъ, — обсипанъ съ тръне, пжтъ на мъченикъ за правда и свобода, пжтъ на истински народенъ вождъ и непримѣренъ идеалистъ.

Презъ 1879 год. Китанчевъ свършилъ курса на семинарията, като се възползувалъ отъ отпущнатата му отъ руското правителство оскъдна стипендия. За да може и следъ това да запази стипендията си, той трѣбвало да продължи образованието си въ нѣкоя духовна академия. Но подъ влияние на писателитѣ (Бѣлински, Добролюбовъ, Писаревъ и др.), които той самостойно е челъ като семинаристъ, и на общия духъ, който тогава вѣлелъ въ Русия, умѣтъ на Китанчева билъ насоченъ къмъ свѣтската наука, а не къмъ религиозно-философскитѣ въпроси. Ето защо той решилъ да се посвети на учителство или друга обществена дейность и, следъ като получилъ съгласието на дѣда Натанаила, се записалъ студентъ въ Московския университетъ. Щомъ свършилъ, обаче, I-я курсъ на юридическия факултетъ, Китанчевъ тежко се разболѣлъ и се принудилъ да се върне отъ Русия. Дѣдо Натанаилъ билъ тогава въ Ловечъ и Китанчевъ отишелъ на гости при него. Тукъ, благодарение на грижитѣ на единъ мѣстенъ лѣкаръ, здравето на Китанчева временно се подобрило, но той все още билъ много слабъ. Една случайность му помогнала да възстанови постепенно здравето си и за пръвъ пжтъ въ живота си да поживѣе сносно. Търновскиятъ митрополитъ Климентъ, който сжщо гостувалъ тъкмо тогава на дѣда Натанаила въ Ловечъ, предложилъ на Китанчева учителско мѣсто въ Петропавловската духовна семинария, на която билъ ректоръ. Китанчевъ на драго сърдце приелъ тая покана. Въ своитѣ интересни спомени за него, г. Н. Станевъ шеговито разказва, че когато пристигналъ като учителъ въ Петропавловската семинария, Китанчевъ ималъ видъ на „боленъ и беденъ руски студентъ, който е дошълъ да се цѣри или да умре.“<sup>1</sup> Чистиятъ въздухъ и прелестната мѣстность, срѣдъ която е била разположена семинарията, благо-

<sup>1</sup> Н. Станевъ, „Единъ споменъ за първата учителска деятельность на Т. Китанчевъ“, сп. „Мисълъ“, г. V, кн. 7, стр. 698—707.

творно подействували на здравето му. Сждейки по болезнения изгледъ на новия учителъ, по неговото охлузено облѣкло и по бледото му, изпито лице, ученицитѣ изпърво се отнесли небрежно къмъ него, но той „още съ първия урокъ е приковалъ къмъ себе се вниманието на ученицитѣ и ги е пленилъ съ своя добъръ преподавателски методъ, съ майсторското и вразумително излагане на мисълта, съ своитѣ непристорени къмъ ученицитѣ обращения и съ онова свое участие къмъ бждещето на ученицитѣ си, каквото само у Китанчева се забелязваше и бликаше.“<sup>1</sup> Китанчевъ преподавалъ тукъ Българска и всеобща история на литературата, Логика и Всеобща история.

„Три дни не се изминаха, казва г. Станевъ, откакъ К. бѣ зель да преподава редовно въ всичкитѣ класове, и той вече стана любимецъ на ученицитѣ... Той раздвижи и оживи спящитѣ умове въ цѣлото заведение... Отъ мартъ 1881 год. до септемврий 1882 год. той учителствува въ Петропавловската семинария... Въ това кжсо време той създаде цѣла посока въ ученицитѣ. — Къмъ края на годината той пооздравѣ, облѣче се по-чисто, лицето му доби приятна вънкашность, а гласътъ му — по-голѣма грѣмкость и звучность. Съ свойствената си лекость и съ чудесното равновесие на веселостята съ сериозността, Китанчевъ бѣше отъ ония учители, които здраво учатъ и жежко възпитаватъ, безъ да иматъ нужда да се запазватъ съ нѣкакви дисциплинарни мѣрки. Не се помни да му е направилъ ученикъ каква да е неприятность.“ — „Каквото и да предприемеше нѣкой ученикъ вънъ отъ уроцитѣ, отиваше да се допита до него. Той умѣше да възбужда надпреварване въ по-слабитѣ ученици, а да извика скромность и въздържаность въ по-силнитѣ.“ — „Умственитѣ интереси се усилиха все повече и повече. Ученицитѣ образуваха дружество, наредиха всѣка недѣля да се държатъ сказки и съ трескава деятельность захванаха да събиратъ пари за образуване ученическа библиотека. Въ една година отгоре купиха се за около 5,000 лева най-хубавитѣ руски съчинения. За две години въ ученическата библиотека се красѣха хубаво подвързани съчиненията комай на всичкитѣ европейски писатели въ руски преводъ, добритѣ исторически съчинения и по-главнитѣ и прочути творения по Логиката, Психологията, Педагогията, Естествената история, Философията и пр.. За очудване бѣше какъ ученицитѣ се надпреварваха да зематъ за прочитъ съчинения, да правятъ изводи или компиляции отъ тѣхъ и да държатъ сказки въ дружеството. Па и мѣстото и задружния животъ въ пансиона и малкото учебни часове на день помагаха на това. Имаше силни ученици, които лесно си учеха уроцитѣ, та тѣ по цѣль день киснѣха въ библиотеката и ровѣха книгитѣ. — И всичкиятъ този потикъ, този умственъ интересъ, това ламтение къмъ прочитъ, самонаука и самосъвършенство се дължеше на незабравимия Китанчевъ, на неговото животворяще слово!“

Явно е отъ цитиранитѣ пасажи колко силно и благотворно влияние оказалъ Китанчевъ върху нѣкои по-способни и трудолюбиви ученици, на първо мѣсто върху самия г. Станевъ.

Китанчевъ, който доста отдавна не билъ видѣлъ баща си, поканилъ го да му дойде на гости въ семинарията. Дѣдо Цвѣтко можалъ да види учения си синъ и съ сълзи отъ умиление да му се порадва. Той мжчно можалъ да повѣрва, че неговиятъ Трайчо, който нѣкога съ кошъ на гърба е продавалъ зеленчуци изъ цариградскитѣ улици, е станалъ учителъ въ семинарията и получава доста добра заплата.

<sup>1</sup> Ю. Ивановъ. „Съчинения на Трайко Китанчевъ“. Биографически бележки, стр. 21.

По покана отъ своѣ киевски съученикъ Б. Райновъ, който дошълъ въ Търново презъ лѣтната ваканция на 1882 год., Т. Китанчевъ, следъ една среща съ него, подалъ заявление до св. Екзархия, съ което молилъ да бжде назначенъ за учителъ въ Солунската мъжка гимназия, гдето Райновъ вече учителствувалъ презъ изтеклата учебна година. Екзархията веднага назначила Китанчева. Трогателна била раздѣлата на Трайка съ ученицитѣ отъ семинарията, които съ тѣга го изпратили вънъ отъ града. Презъ Цариградъ двамата нови колеги заминали съ параходъ за Солунъ.

\*

Градътъ Солунъ, следъ откриването на тамошнитѣ мъжка и девическа гимназии, започналъ да играе оная първостепенна роля въ културния животъ на Македония, каквато заслужава като родно мѣсто на славянскитѣ първоучители св. св. Кирила и Методия и като икономически и географски центъръ на Македония. Презъ мъжката и девическа гимназии въ Солунъ мина цвѣтътъ на македонската българска интелигенция; тѣ бѣха слънцето, което огрѣваше жадната за свѣтлина македонска земя,—изворътъ, отъ който изобилно бликаше животворната струя на повишеното българско самочувство; тамъ, най-сетне, се изкова умственото превъзходство на македонскитѣ българи надъ турцитѣ, което неминуемо трѣбваше въ резултатъ да даде борбата за извоюване човѣшки права и политическа независимостъ.

Ако въ Петропавловската семинария Китанчевъ бѣше изключително учителъ и възпитателъ, въ Солунъ той намѣри благодатно поле и за широка обществена работа. Тукъ се упражни той за оная всестранна политико-обществена дейность, която по-късно разви въ предѣлитѣ на свободна България, особено като народенъ представителъ и като вождъ на македонското освободително движение. Поради особенитѣ условия, при които се развиваше учебното дѣло въ Македония и Одринско, учителътъ тамъ не можеше и не биваше да бжде само учителъ въ училището: самото му обществено положение и съзнанието за нравственъ и народенъ дългъ му налагаха да работи за културното издигане и националното закрепване на българското общество и на широкитѣ народни маси въ поробенитѣ български земи. Тѣй щото по вжтрешенъ върховенъ дългъ той бѣше учителъ и на възрастнитѣ, а не само на децата.

Понеже солунската мъжка гимназия тогава още не била напълно утвърдила своето право на сществуване и имало опасность да не би турското правителство, вслушвайки се въ грѣцкитѣ доноси и интриги, да я закрие като учебно заведение (турцитѣ подозирали, съвсемъ напраздно, разбира се, тогавашнитѣ наши училищни власти), налагало се едно съответно на условията раздѣление на длъжноститѣ. Екзархията намѣрила за по-целесъобразно да назначи г. Божила Райновъ

за титуляренъ директоръ на гимназията и му възложила главно дипломатическата задача да я представлява предъ турскитѣ власти и да отбива ударитѣ и интригитѣ на гърцитѣ, които можели да я компрометиратъ въ очитѣ на турското правителство. Сжщинската пѣкъ административно-педагогическа работа била възложена на „инспектора“ Тр. Китанчевъ: той билъ председателъ на учителския съветъ, грижелъ се за реда и правилния вървежъ на обучението и възпитанието въ гимназията, за уредбата на пансиона при нея, ревириралъ учителитѣ и изобщо отговарялъ предъ Екзархията за вътрешния животъ на учебното заведение. Безъ да достига работата до раздори и остри борби, срѣдъ учителската колегия на Солунската мжжка гимназия презъ 1882—1883 год. се очертали две течения: отъ една страна, директорътъ и инспекторътъ съ нѣкои отъ учителитѣ искали да уредятъ както гимназията, така и пансиона на по-модерни начала, съобразно съ изискванията на педагогията и научното развитие; отъ друга — останалитѣ, на чело на о. архимандритъ Козма Пречистански, смѣтали, че учителскиятъ съветъ не бива да си присвоява никакви реформаторски инициативи въ областта на учебно-възпитателното дѣло, а трѣбва само грижливо да спазва предписанията на Екзархията. Тукъ виждаме отъ една страна живия, буденъ, творчески умъ, подхранванъ отъ пламенно родолюбие и готовъ на саможертва за преуспѣването на националната култура въ Македония, а отъ друга—известенъ бюрократизъмъ и предпазливостъ отъ нововъведения, което, нѣма съмнение, е спѣвало всѣка по-значителна инициатива въ управлението и развоая на училищната система. Тр. Китанчевъ и Б. Райновъ сж искали да бждатъ не само обикновени органи на Екзархията, а и нейни дейни сътрудници за по-дълбоко и усилено разработване на оная девствена почва, каквато представлявала, въ културно отношение, тогавашна Македония. Тѣ искали да започнатъ съ широкъ замахъ една всестранна дейность за по-скорошното издигане на македонскитѣ българи по просвѣтата и културата, тѣй необходими за борбата имъ съ останалитѣ народи въ страната. За да постигнатъ тая благородна цель, тѣ решили преди всичко да поставятъ на здрави основи първото българско срѣдно учебно заведение въ Турция, защото отлично съзнавали, каква важна роля може да изиграе то за надеждната защита моралнитѣ и политическитѣ права на българитѣ въ Македония. Централизацията, която Екзархията поддържаше, имаше пѣкъ своя друга благодатна страна—туряне въ пълна хармония отдѣлнитѣ усилия на народното образование, като ги насочваше къмъ една обща цель.

За да види въ какво недоуредено състояние заварилъ Китанчевъ Солунската мжжка гимназия и колко широки и правилни схващания е ималъ той за условията, при които тя би могла да се оформи напълно и напредва, а отъ тамъ — за да се прецени, колко спо-

собенъ педагогъ-организаторъ е билъ той, колко необходима е била неговата творческа воля за бързия растежъ на учебното ни дѣло въ Македония, ще приведемъ тукъ нѣколко пасажа отъ официалния „Отчетъ на Солунската българска гимназия „Св. Кирилъ и Методий“ за учебната 1882—1883 година“, който билъ изцѣло съставенъ отъ Китанчева. Отъ този отчетъ узнаваме, че учебната година (1882—1883) се почнала твърде късно (къмъ втората половина на м. октомврий), понеже „съдържателятъ“ на пансиона, г. Берtrandъ, не се явилъ на 1 септемврий, както е било уговорено въ договора, сключенъ между него и Екзархията. Въ това време ученицитѣ, надошли въ Солунъ отъ разнитѣ краища на Македония, напълнили всички стаи на училищното помѣщение, поради което закъснѣлъ и необходимиятъ ремонтъ на зданието и училищната покщнина. „Столоветѣ, маситѣ и чиноветѣ (били) повечето истрошени и унищожени... Изобщо, пѣленъ безпорядкъ царуваше въ зданието и никакви потрѣбности, годни за употрѣбление нѣмаше“ (стр. 2—3). Ученицитѣ нѣмали и немогли да си доставятъ необходимитѣ учебници, освенъ три екзархийски учебника, защото въ Солунъ тогава още нѣмало българска книжарница. Но нѣщо повече:

„Гимназията нѣмаше ни програма, ни правилници, нито пъкъ точни инструкции за управление на заведението“ (стр. 5). „Знаеше се, че при гимназията щѣлъ да сжествува и Учителски съветъ“... но „и за него нѣмаше нищо опредѣлено, до кжде ще се простиратъ правата и длъжноститѣ му. Освенъ това, св. Екзархия, още отъ началото на годината си имаше при гимназията свои довѣрени лица<sup>1</sup>, които тайно рапортираха за всичко, което имъ се благоразсждеше. Щомъ това биде поставено отъ началото на управлението, всѣки можеше да предвиди твърде ясно, че съгласието, любовта и почетъта между преподавателитѣ, което е най-сигурната гаранция за добрия вървежъ на гимназията и за благотворното нравствено влияние върху ученицитѣ, не можеше да сжествува. И наистина, дисхармонията, спрѣчкванията, недоразуменията, ожесточенитѣ препирни и взаимни доказания захванаха още при първитѣ срещи на новодошитѣ и старитѣ учители“... (стр. 5). „Но при всичкитѣ неприятности работата отиваше доста добре, понеже най-важнитѣ въпроси се решаваха отъ събраието на учителитѣ.“

За да има редовни занятия въ което и да било училище, необходима е учебна програма. Понеже, както видѣхме, такава нѣмало, Екзархията възложила на самитѣ учители при гимназията да изработятъ учебна програма, безъ, обаче, да имъ даде каквито и да било указания отъ своя страна. Като взели за основа програмитѣ на гимназиитѣ въ княжество България и въ Източна-Румелия, особено оная на Пловдивската реалка, приспособявайки я къмъ мѣстнитѣ условия, учителитѣ изработили първата програма на Солунската мжжка гимназия. Още преди края на декемврий билъ изработенъ, пакъ отъ учителитѣ, и правилникъ за реда въ гимназията, който билъ изпратенъ въ Екзархията за утвърждение и който, макаръ тя да не е съобщила, дали го одобрява или не, следъ известно време е билъ въведенъ като официаленъ правилникъ, безъ какъвто било немис

<sup>1</sup> О. Архимандритъ Козма Пречистански.



лимо да функционира гимназията. Всички учители подписали правилника и по този начинъ доброволно и формално се задължили да го прилагатъ неуклонно. На повече отъ десетъ мѣста въ отчета Китанчевъ се оплаква, че на редицата постъпки, които съ отдѣлни рапорти той е правилъ до Екзархията, за да иска нейното съдействие или одобрение на известни решения на учителския съветъ, Екзархията му отговаряла съ упорито мълчание. Види се, че тя не считала за нужно да го удостоява съ отговоръ, а предпочитала да дава съответни инструкции на о. архимандрита Козма, когото тя официално назначила за стопанинъ на училищното помѣщение заедно съ всичкитѣ му принадлежности. Така се е появило цѣло тривластие въ управлението на новородената и още недостатъчно оформена Солунска българска мъжка гимназия. Когато Китанчевъ е поисквалъ да приведе въ редъ инвентара на училището о. Козма му отговарялъ, че това е негова (на о. Козма) работа, а не — на „инспектора“ (т. е. на Китанчева). Ако се прибави и самовластието на „съдържателя“ на пансиона Ф. Берtrandъ, ще се получи истинско четиривластие. И само човѣкъ като Китанчева и неговитѣ другари сж могли да изтърпятъ такова неестествено и объркано положение и, минавайки презъ всевъзможнитѣ Сцили и Харибди, благополучно да доведатъ кораба на гимназията до пристанището, до нейния тържественъ актъ, за който той пише въ отчета следното:

„По случай тритѣ официални празници на училището: Св. св. Кирилъ и Методий, откриването на изпититѣ и акта — гимназията се удостои съ посещението на мнозина високопоставени лица отъ другитѣ народности. Особено акта на гимназията биде удостоенъ съ присъствието на Н. Високопревъзходителство главния ни управителъ Галибъ паша, който по случай на изказанитѣ слова благоволи да отговори чрезъ вилаетския инспекторъ на училищата и да се отзове твърде лестно, одобрително и твърде отчински къмъ гимназията и служащитѣ въ нея учители. Сжщо на това тържество присъствуваха и консулитѣ: руския, английския, французкия и ромънския; всички почти по-високи граждански чиновници и първи граждани отъ турска, гръцка и еврейска народност. Изобщо, въ това отношение учигелския съветъ съ удоволствие бележи, че при всичкитѣ клевети и прѣчки, особено кжде края на годината, гимназията сполучи до нѣкжде да се издигне въ очитѣ на общественото мнение и да се постави въ надлежното положение“ (стр. 17).

Малкото мѣсто, съ което разполагаме тукъ, не ни позволява да се спремъ дори и най-бѣгло върху всички ония мѣрки, които учителскиятъ съветъ при Солунската б. м. гимназия е счелъ за нужно да препоръча на св. Екзархия; ако и да сж били плодъ на колективната мисълъ на съвета, не трѣбва да се съмняваме, че голѣмъ, ако не и най-голѣмъ дѣлъ отъ тѣзи инициативи принадлежи на Китанчева. Ще обърнемъ само вниманието на читателя, комуто горещо препоръчваме да прочете самия отчетъ, помѣстенъ въ събранитѣ Съчинения на Китанчева (стр. 67—92), — върху мотивировката на мнението, че е било наложително да се построи часъ по-скоро триетажно здание, въ което да се помѣщава самата гимназия и пансионътъ при

нея; ще цитираме сжщо следнитѣ три пасажа отъ последното заглавие на тоя отчетъ:

„Да не се прави снизхождение, нито да се оказва помощ на богатитѣ и заможнитѣ, а на сиромаситѣ и способнитѣ ученици... Директоръ на пансиона желателно е да бжде нѣкой българинъ; но, ако това е невъзможно, то отъ възпитателитѣ поне двама трѣбва да бждатъ българи съ по-високо образование, съ доказана честност и съ отлично поведение, за да могатъ да възпитавагъ ученицитѣ въ народнитѣ ни нужди и интереси...“ (точка 2). „Да не се даватъ стипендии на ученицитѣ „отъ такива мѣста, като Прилепъ, Велесъ, Охридъ, Кукушъ, а отъ мѣста, които действително се нуждаятъ отъ това, като: отъ Солунско, Сърско. Драмско, Воденско, Зжжененско, Костурско, Тетовско, Скопско, Кратовско, Кумановско, Прѣспанско, Корчанско, Дебърско, Кичевско и др.“ (точка 14).

Явно е, че Китанчевъ е билъ проницателенъ политикъ: той е изказалъ ценно мнение — не мнение, а начерталъ цѣла политико-културна програма, която би могла да се следва презъ десетилѣтия — да се обърне особено внимание на периферията, кждето българскиятъ елементъ най-силно бѣ застрашенъ на югъ отъ гръцката асимилация, а на северъ отъ попълзновенията на сърбитѣ, които почваха да полагатъ усилия за проникване въ Македония. И до днесъ, за жалость, още не е достатъчно съзната у насъ важноста на тази национално-политическа задача — нуждата отъ непрестанно засилване чрезъ висока обща и национална култура, отбранителната устойчивостъ на нашитѣ погранични земи. Не е безинтересна и последната (16-та) точка отъ „Мнението на съвета“: Да се запази и занапредъ института учителски съветъ, „въ ржцетѣ на който трѣбва да сж предадени най-важнитѣ работи на заведението. Властта на директора да бжде по-малка, повече изпълнителна и представителна, и при това строго опредѣлена.“ Въ тази точка личи схващането за разумното разпредѣление на работата у Китанчева и неговиятъ вкусъ къмъ правилностъ, логичностъ и редъ, качества, които виждаме у него, когато проследимъ неговата парламентарно-политическа дейностъ.

Ако и да е билъ почти всецѣло погълнатъ отъ административно-организационна работа, Китанчевъ, който преподавалъ въ Солунската гимназия География, Всеобща история и Словесностъ, не е пренебрегвалъ прѣжитѣ си задължения като преподавателъ и винаги влизалъ добре приготвенъ въ класъ. Както и въ Петропавловската семинария, той и тукъ билъ „най-близкия и най-интимния приятелъ, наставникъ и учител на своитѣ ученици... Нѣмало нищо по-приятно за него отъ това, дето да се намира между ученици, а учителската длъжностъ му се виждала най-благородна и най-възвишена“ (Ю. Ивановъ, „Биограф. бележки“, стр. 29).

За влиянието, което Китанчевъ оказвалъ върху еснафската българска маса въ Солунъ, ето що пише Ю. Ивановъ:

„Известно е, че Китанчевъ бѣше единъ отъ най-съобщителнитѣ хора въ нашето общество. Той умѣеше всѣкиго да проумѣва, да разбира болкитѣ на лицата,

съ които се срѣщаше и да даде съобразни наставления или утешения. Добъръ оптимистъ. . . той можеше да развесели и най-отчаяния песимистъ... А между масата, той бѣше цѣлъ магесникъ. „Трайче, нашио даскалъ“ — тъй го знаело и именуvalo „простолюдието“. Китанчевъ познавалъ едва ли не всички отъ по-долната класа българи въ Солунъ, защото винаги, когато работата му допускала, между тѣхъ се е намиралъ, срѣщалъ се е съ тѣхъ въ училището, въ черква имъ е държалъ речи, посещавалъ е кжшитѣ имъ, съ животворящето си слово е съединилъ всички въ една света идея, идеята на своята националность.“<sup>1</sup>

Тѣзи прости, но събудени и природно умни хора отъ народа Китанчевъ съумѣлъ да вдѣхнови за новъ животъ, да пробуди у тѣхъ пламъка на народностното самосъзнание и да ги подготви за бждещата борба за политическа свобода. Върха, обаче, на популярността си между солунското българско общество Китанчевъ достигналъ на 11-и май 1883 год., когато произнесълъ отъ балкона на гимназията, предъ събралия се на гжста навалица народъ въ двора, пламенна речъ на простъ, достъпенъ за широкитѣ маси езикъ, по случай празника на св. св. брата Кирила и Методия. Когато народътъ почналъ да изразява съ бурни ржкоплѣскания своето възхищение отъ думитѣ на Китанчева, титулярниятъ директоръ, г. Б. Райновъ, се смаялъ и се чудѣлъ, какъ да обясни на високопоставенитѣ си гости дълбоката тишина и вниманието, съ което хилядното множество, препълнило гимназиалния дворъ, слушало речта на учителя; защото въ обширния салонъ на гимназията въ това време се извършвала друга частъ отъ програмата на тържеството, на което присѣтствували валията Галибъ-паша и нѣколцина консули. Когато ораторътъ (Китанчевъ) свършилъ речта си съ думитѣ „Да живѣе българския народъ!“, хилядното множество българи, свалѣйки фесовѣтъ си, въ единъ гласъ се провикнали: „Да живѣе!...“ Зрелището било трогателно и извиквало сълзи отъ национална гордостъ и умиление.

Не бива да пропуснемъ и другъ фактъ изъ дейността на Китанчева въ Солунъ. Само ще споменемъ, че той не веднѣжъ е влизалъ въ публични препирни съ протестантскитѣ мисионери въ тоя градъ и винаги излизалъ победителъ. Отличенъ познавачъ на християнската догматика и на Св. Писание, той така безпощадно сразявалъ своитѣ противници, че тѣ изгубили всѣкакво влияние въ очитѣ на българското общество въ Солунъ и дори, щомъ съглеждали отдалечъ Китанчева, отбивали се по друга улица, за да не го срещнатъ.

Наскоро, следъ като пристигналъ въ Солунъ, Китанчевъ сподѣлилъ съ г. Б. Райнова и други колеги идеята да се основе български вестникъ, за който тѣ дори издействували разрешение отъ турското правителство, но издаването на вестника се осуетило главно поради това, че двама отъ идеолозитѣ му, Китанчевъ и г. Б. Райновъ, били уволнени отъ Екзархията като извънредно деятелни, нѣма да кажемъ неблагонадеждни, и тѣ се принудили да се върнатъ въ

<sup>1</sup> Цит съч., стр. 29—30.

България. Наредъ съ тѣхъ, очевидно по докладитѣ отъ своитѣ до-  
вѣрени лица, Екзархията уволнила и йеродиакона Евгений Рилски и  
г. Т. Таневъ, които били близки другари на първитѣ двама.

✱

Китанчевъ още презъ м. юлий 1883 год. напусналъ Солунъ заедно  
съ Райнова и, презъ Цариградъ, се озовалъ въ Пловдивъ, дето се  
запозналъ съ Петко Каравеловъ. По негово ходатайство и съ съдейст-  
вието и на други приятели, той билъ назначенъ учителъ въ плов-  
дивската гимназия, дето и самъ Каравеловъ учителствувалъ тогава.  
Изпърво Китанчевъ преподавалъ тукъ Словесность и История, а ко-  
гато Каравеловъ напусналъ гимназията, той го замѣстилъ по сжщитѣ  
предмети въ горнитѣ класове. Макарь и добре възнаградень, Китан-  
чевъ се задържалъ тукъ само нѣколко месеца, понеже не искалъ  
„да се съгласи съ едно варварско решение на учителитѣ — да изпж-  
дятъ около 200 ученика за единъ невиненъ детски бунтъ“. Въ тази  
постжпка на Китанчева виждаме неизмѣнното му убеждение, че не  
само детската, а изобщо човѣшката природа сама по себе си е не-  
винна или поне не е порочна и че палавщинитѣ на децата и увлѣче-  
нията на юношитѣ не бива строго да се осжждатъ.

Отъ януарий 1884 год. до края на августъ с. г. Китанчевъ билъ  
учителъ въ габровската м. гимназия, а на следната уч. година билъ  
премѣстенъ въ софийската мжжка гимназия. Сега той повикалъ въ  
София майка си и брата си, които по-късно постжпилъ въ Военното  
училище. Все тогава, той станалъ единъ отъ близкитѣ другари на  
Петко Каравеловъ и неговъ идеенъ привѣрженикъ. Софийскитѣ  
климатъ, обаче, се оказалъ суровъ за здравето на Китанчева и той  
опасно се разболѣлъ, та ходилъ да се лѣкува въ Виена, откъдето  
се върналъ къмъ края на 1884 год.. По здравословни причини той по-  
търсилъ инспекторска служба и билъ назначенъ инспекторъ на тър-  
новския учебенъ окржгъ, длжжность, която непрекъснато изпълня-  
валъ до 1890 год.. Макарь че Китанчевъ стоялъ само по нѣколко ме-  
сеца като учителъ въ Пловдивъ, Габрово и София, той оставилъ  
много добри спомени въ душитѣ на своитѣ ученици и колеги съ  
своята сърдечна доброта и благи обноски, както и съ своитѣ пре-  
подавателски способности. По-сетне, когато длжността училищенъ  
инспекторъ станала изборна, той билъ избранъ за такъвъ пакъ въ  
въ търновския окржгъ и преизбиранъ все тамъ до 1890 год., когато се  
премахнала системата за избиране на училищнитѣ инспектори. Презъ  
Сръбско-Българската война той се записалъ въ Пещерската дружина  
и участвувалъ като простъ редникъ въ войната, следъ свършването  
на която се върналъ и поелъ служебната си работа. Понеже не оби-  
чалъ никога да говори за себе си, мнозина приятели на Китанчева  
не знаели, че той е взелъ участие въ войната. Като училищенъ ин-  
спекторъ Трайко е билъ сжщо тѣй работливъ, изпълнителенъ, носи-  
тель на полезни инициативи, какъвто е билъ и като учителъ и дори

дейността му за развоя на просвѣтата между широкитѣ народни маси е била още по-разнообразна и по-интензивна: той непрестанно се грижелъ за уредбата въ всѣко отношение на сѣществующитѣ въ неговия учебенъ окръгъ основни училища и за откриване на нови, за основаване на недѣлни и вечерни училища за младежи и възрастни, за откриване на библиотеки и читални; държелъ сказки и речи по площадитѣ, проповѣди по черквитѣ; давалъ упжтвания на свещеници и учители въ работата имъ, както и наставления за тѣхното саморазвитие, считайки, че инспекторитѣ не сж бюрократи, а носители на по-висока умствена и нравствена култура срѣдъ народнитѣ маси. Ето защо Китанчевъ се е ползувалъ съ рѣдка и заслужена популярностъ между населението въ цѣлия търновски окръгъ.

Отъ 1884 год. се започва политическата му дейностъ. Тогава Китанчевъ за пръвъ пѣтъ билъ избранъ за народенъ представителъ въ IV об. Нар. Събрание отъ търновската околия и се избиралъ все отъ тамъ до 1894 год.. Като народенъ представителъ той проявилъ блѣскавъ ораторски талантъ и дълбоко разбиране на политико-общественитѣ въпроси. Той билъ буденъ стражъ на конституционнитѣ принципи и безстрашно бранѣлъ народнитѣ интереси, законността, свободата на печата и словото, реда.

Когато презъ 1890 год. училищнитѣ инспектори престанали да бждатъ изборни, Живковъ уволнилъ Китанчева и той останалъ безъ служба. Тогава той предложилъ на Екзархията да го назначи за учителъ поне въ Тетово, кждето почнала да развива нѣкаква дейностъ сръбската пропаганда. Но Екзархията, по неизвестни причини, оставила безъ последиствие неговата молба. Тогава Китанчевъ дошълъ въ София, за да се яви на изпитъ за адвокатъ.

„Но Стамболовъ, като се боеше отъ ораторския талантъ на Трайка и отъ смѣлостта му, осуети неговото желание. Той му предложи да напусне България. Като видѣ, че Китанчевъ доброволно не оставя столицата, всрѣдъ зима го грабна и подъ конвой го изпрати въ Търново. Смѣлиятъ Трайко не се отчая отъ това... следъ кратко време се отправи за Русе и, на пукъ на враговетѣ си, тамъ издържа изпитъ и получи правото да адвокатствува. Това крайно озлоби Стамболова и, за да си отмъсти и да го унищожи, възползувалъ се отъ Бѣлчевото дѣло, арестува го въ Търново и подъ силна стража довлѣче го въ София, кждето го хвърли въ софийскитѣ влажни участъци.“<sup>1</sup>

Следъ всичкитѣ тия мъчения той съвършенно невинно билъ осжденъ отъ особения воененъ сждъ на 3 години затворъ въ хасковския окръженъ затворъ. Тукъ Китанчевъ е ималъ търпението да преведе презъ 1893 год. I-та часть отъ романа на Сервантеса „Донъ-Кихотъ“, който сп. „Мисълъ“ е дало като премия на предплатилитѣ стойността на списанието абонати. Следъ падането на Стамболова, той билъ освободенъ отъ затвора само 7 дни преди да е изтекълъ

<sup>1</sup> \* \* \* „Кратки биографически бележки за Трайко Китанчевъ“. в. „Право“, г. I, бр. 44 отъ 26. VIII. 1895.

срокътъ на присждата му. Хасковци му направили шумна овация. Следъ месецъ Китанчевъ заминалъ за Търново и билъ избранъ за народенъ представителъ въ VIII-о об. Нар. Събрание отъ търновооколия. И въ тая сесия той се проявилъ като пламененъ борецъ за народнитѣ свободи и защитникъ на интереситѣ на народнитѣ маси. Речитѣ му се изслушвали отъ публиката и отъ народнитѣ представители съ напрегнато внимание и жива симпатия. Въ това Събрание главната му заслуга за демокрацията е била инициативата за даване обща амнистия на политическитѣ затворници и всички емигранти. Следъ упорито настояване за спешностъ, неговото предложение било гласувано и П. Каравеловъ билъ пуснатъ на свобода (краятъ на дек. 1894 год.). Върнали се и отъ чужбина нѣколцина видни емигранти (Д. Цанковъ, Д. Ризовъ и др.).

Следъ закриването на сесията той, заедно съ Каравелова, направилъ една обиколка изъ Сев. България и се установилъ да живѣе въ Търново, за да укрепне здравето си и за да си почине.

Но, тъкмо когато тази почивка му била най-необходима, случили се събития, които го увлѣкли въ нова трескава дейностъ, въ името на единъ идеалъ, за който той пожертвувалъ всичкитѣ си сили, дори и живота си. Възстанието въ Армения (1894 год.) и клането на арменцитѣ въ Мала-Азия пробудила съвѣстѣта на цѣла Западна Европа. Мжченичеството на арменцитѣ е било сякашъ изкупителна жертва предъ олтаря на тѣхната политическа свобода. Великитѣ сили се готвѣли да се занимаютъ съ участѣта на Армения. Това обстоятелство раздвижило умоветѣ и събудило надеждитѣ и на македонскитѣ емигранти въ България. По-виднитѣ македонски дейци и македонскитѣ дружества се обърнали къмъ Китанчева, и го молили да се установи въ София, да изглади разпритѣ на дружествата, да ги слѣе въ едно, да нареди бждещата тѣхна организация и въобще да устрои бждещата служба на ония българи въ свободна България, които ще поискатъ да работятъ за подобрене участѣта на Македония. „Истина е, че отначало Китанчевъ странѣлъ, и не се решавалъ да се вземе съ една толкова грамадна работа при едно разстроено здраве, пълно безпаричие за своето лично съществуване и при отчаянитѣ несъгласия на нѣколкото македонски дружества“.<sup>1</sup> Никой не е билъ толкова способенъ да се справи съ тая трудна задача колкото Китанчевъ. Както винаги, така и сега грижата за личното спокойствие и благосъстояние отстѣпила на заденъ планъ предъ величието на дѣлото, за което е билъ призванъ. Презъ коледнитѣ празници въ единъ софийски локалъ се събрали мнозина видни представители на македонската емиграция въ София и решили да основатъ ново македонско дружество въ столицата, въ което трѣбвало да се слѣятъ нѣколкото съществуващи вече столични македонски дружества съ

<sup>1</sup> Ю. Ивановъ, „Трайко Китанчевъ“, Биографически бележки, стр. 51.

приблизително еднакви задачи. Всички присъстващи съзнавали, че е време да се сплотят силитѣ на македонската емиграция около идеала — политическа автономия на населението въ Македония и Одринско, приложена и гарантирана отъ Великитѣ сили. Като мостъ къмъ постигането на тази целъ щѣло да служи искането да се приложи чл. 23 отъ Берлинския договоръ, който си останалъ мъртва буква, благодарение на апатията на македонското население и незаинтересоваността на Великитѣ сили отъ неговата участъ подъ турска властъ. На това събрание присъствувалъ и Китанчевъ. Той държалъ речъ, въ която опредѣлилъ целъта на новопроектираното македонско дружество и посочилъ начинитѣ, по които, споредъ него, най-лесно щѣло да се постигне обединението (сливането) на дотогавашнитѣ македонски дружества. „На следующата седмица дружеството било вече образувано, подъ име „Братски Съюзъ“, изработилъ се уставътъ му и се избрало настоятелство, председателъ на което се избралъ Китанчевъ.“<sup>1</sup>

„Китанчевъ бѣ лицето, което съ своя нравственъ авторитетъ, умна разпоредителностъ, строга справедливостъ и тактичностъ можеше да свърже и съедини всички сили къмъ една посока, да спогоди, примири най-разнообразнитѣ честолюбия и ненависти, та да създаде нужното съгласие и единство за общото дѣло. Той представляваше въ македонското движение една точка, върху която всички, дори хора съ най-песимистични възгледи, се опираха. Като чуеше нѣкой, че на чело на това дѣло стси Китанчевъ, че той го ръководи и той управлява материалнитѣ му издръжки, казваше, че движението е сериозно, истинско, свето и обмислено... Като ръководителъ на свешеното освободително дѣло, той извърши всичко, което само единъ идеално-безкористенъ и беззаветно преданъ човѣкъ може да извърши.“ „Където влѣзеше, миръ и любовъ внасяше. Радостта вървѣше съ него. Той помиряваше и най-буйнитѣ, и най-разяренитѣ натури. Той бѣше в жезелъ, който съединяваше и най-противоположни характери и ги заставляше да работятъ за дружно. А той ги съединяваше съ своето умение, съ своя талантъ.“<sup>2</sup>

Въ изпълнение на целъта на дружеството Китанчевъ се заелъ да ускори сливането на дружествата.

„Трѣбва да признаемъ тукъ, пише Ю. Ивановъ, че изобщо всичкитѣ лица, които стоеха на чело на дружествата, приели сливането, като считали общата деятелностъ за по-полезна и като показали съ това своя патриотизъмъ и своята привързаностъ и заинтересованостъ въ положението на македонскитѣ българи. Дружеството се разпреди за свикването на македонски конгресъ въ София.“<sup>3</sup>

Последниятъ заседавалъ отъ 19-и до 28-и мартъ 1895 год. подъ председателството на Китанчева и взелъ редица решения, които представляватъ истински уставни положения на общата организация на македонскитѣ дружества, на чело на която билъ избранъ единъ 20-члененъ „Македонски Комитетъ“ съ седалище София.

<sup>1</sup> Ю. Ивановъ, „Трайко Китанчевъ“, Биографически бележки, стр. 51.

<sup>2</sup> \* \* \* Трайко Китанчевъ (Некрологъ), в. „Знаме“, г. I, бр. 94.

<sup>3</sup> Юрд. Ивановъ, „Биогр. бележки“, стр. 51.

Ето какъ сж формулирани въ конгреса задачата, срѣдствата и върховната организация на македонскитѣ дружества:

I. Целта на македонскитѣ дружества е — придобиване за населенията въ Македония и Одринско политическа автономия, приложена и гарантирана отъ Великитѣ сили.

II. Срѣдства за постигане целта. — Въздействие върху българскитѣ правителства и общественото мнение въ България и Европа чрезъ: а) печатното слово; б) агитации въ другитѣ балкански държавици за общо действие въ полза на автономията; в) агитации и митинги; г) поддръжане изборътъ за депутати въ Народното събрание на ония лица, които се задължаватъ да действуватъ за постигане целта на македонскитѣ дружества; д) изпрашане делегати и меморандуми до европейскитѣ дворове; и, най-сетне, е) изобщо прилагане мѣроприятия, диктувани отъ силата на обстоятелствата.

III. Организация на македонскитѣ дружества. — Всичкитѣ македонски дружества, кждето и да се намиратъ тѣ (включително и софийското), съставляватъ едно цѣло, на чело на което стои единъ двадесето-члененъ комитетъ, съ седалище въ гр. София; и т. н..

Приведохме тукъ нѣкои отъ тѣзи решения на I-ия макед. конгресъ, защото „почти цѣлата работа на тоя конгресъ бѣше на Китанчева. Той упжтваше разискванията, той подигаше въпроситѣ, даже решенията на конгреса сж отъ него редактирани. Тия решения най-ясно опредѣлятъ неговитѣ мисли за македонското дѣло...“<sup>1</sup>

Подъ влияние на надеждитѣ, че европейската дипломация незабавно ще се занимае съ разрешението на арменския въпросъ, самото българско правителство (на К. Стоилова) насърдило нѣкои млади и буйни глави да образуватъ възстанически чети, които, подъ предводителството на нѣколцина храбри офицери и съ съдействието на Македонския комитетъ, нахлули въ с.-източна Македония (Разложко, Кочанско и Малешевско). Въ сраженията, които се завързали между четитѣ и турската войска подпомагана отъ башибозука, паднали убити поручицитѣ П. Начевъ и В. Мутафовъ. Подпоручикътъ Борисъ Сарафовъ на 11 юлий превзелъ Мелникъ, но следъ 3 дена го отстъпилъ; други офицери-войводи били поручицитѣ: Бозуковъ, Луковъ, Гаруфаловъ, и подпоручицитѣ Венедиковъ, Атанасовъ Д., Пожарлиевъ Ив., Спасовъ В. и пр..

Последната обществена дейность на Китанчева окончателно сломи здравето му.

„Той трѣбваше да ходи по планинитѣ, да търси проходи и да говори последни напжтствени речи на хора, които отиватъ да мратъ. Такава деятелность можеше да съкрати животътъ и на хора съ по-яко здраве и кораво сърдце. Падналитѣ на бойното поле постоянно се носѣха предъ неговата чувствителна душа и меко сърдце. Още повече повлия на него, когато почна да забелязва, че всички европейски сили оставатъ глухи къмъ страданията на Македония и че българското правителство, принуждавано отъ тѣхъ, само захвана да прѣчи на всѣкакво движение и да екстернира отъ Кюстендилъ и София [ония], които идатъ или се завръщатъ отъ Македония. Той никога не се съмняваше, че пролѣтата кръвъ ще е напусто, но... ползата е

<sup>1</sup> Ю. Ивановъ, „Биограф. бележки“, стр. 52.



далечна, а кръвта близо. Най-голъмото нещастие въ последнитѣ дни за него бѣше, че комитетътъ не разполагаше съ никакви парични сръдства да даде по единъ левъ за храна на хора, които тъй охотно бѣха се откликнали на неговия зовъ, докато се заловятъ отново за работа. Това безпокойство бѣ за него последния ударъ. Следъ едно заседание въ комитетътъ до 12 ч. презъ нощта срещу 1 августъ, гдето разгледваха тия въпроси, той се завърналъ дома и вече не стана.“

„Той не ценѣше живота си и, макаръ да знаеше, че тичането и вълнението сж най-голъми врагове на живота му, той като че ли ги презираше. Да знаешъ смъртно-носната си болестъ и да не се предпазвашъ отъ причинитѣ, които правятъ всѣка минута възможна смъртта ти, то ще рече да не се страхувашъ за живота си и да си решенъ да го жертвувашъ за дѣлото. Той бѣ най-храбрия синъ на отечеството, защото за да изпълни къмъ това отечество една света длъжностъ, той съзнателно по-жертвува живота си.“<sup>1</sup>

„Да се говори за Китанчева, ще каже да се говори за нѣщо възвишено, свѣтло, благородно, идеално“. „Той бѣше честенъ въ най-широкъ смисълъ на думата, нѣщо повече,—той бѣ истински безсребърникъ, който никога не мислѣше за пари, не защото не можеше да ги спечели, а защото лично много малко му трѣбваха. Той бѣше по убеждения стоикъ безъ компромиси и аскетъ по живогъ, винаги строгъ къмъ себе си и снизходителенъ къмъ другитѣ, цѣломждренъ не само въ живота си, но и въ речта си. Той бѣше свѣтливъ, скроменъ человекъ, който малко обичаше да говори за себе си и малко мислѣше, кой номеръ ще бжде въ обществената стълба, стига обществената задача да се изпълни. При това, както справедливо го охарактеризира Преосвещенный Климентъ въ хубавото си надгробно слово, въ всѣко дѣло той влагаше цѣлата си душа. Такъвъ го виждаме като учителъ, като трибунъ въ Народното Събрание и като организаторъ на македонското движение. Не само той живѣше като истински идеалистъ, съ идея за общо добро, но и на другитѣ умѣше да я вдъхне и да ги накара да го следватъ. Тия черти, наедно съ винаги вежливитѣ му меки обноски, му печелѣха симпатитѣ на неговитѣ ученици. Той бѣ убеденъ, че не грубостта на учителътъ може да му създаде авторитетъ. Всички негови симпатии бѣха винаги за угнетенитѣ, немощнитѣ, сиромаситѣ, а нѣжността на душата му най-добре се съглеждаше въ неговата любовъ къмъ децата, които му отвръщаха съ сжщото. Такъвъ бѣше покойниятъ Китанчевъ, обладанъ отъ онзи идеалъ, който, отъ една страна, го свързва съ стариятъ му многолюбимъ учителъ, Славейкова, отъ друга, съ погналитѣ съ славна смъртъ на бойното поле, Начева, Мутафова и тѣхнитѣ съратници.“<sup>2</sup>

Бихме излѣзли извънъ рамкитѣ на темата си, ако бихме се спрѣли на поетическата или изобщо на книжовната дейностъ на Китанчева. Съ нѣколко думи тя не може да се разгледа, а отъ друга страна тя доста обширно е разгледана и много сполучливо охарактеризирана въ статията на г. Йорданъ Бадевъ, „Трайчо Китанчевъ — поетъ и общественикъ“ (сп. „Македония“, г. I, 1922, кн. IV, стр. 30—43).

Ораторъ съ ясенъ, логиченъ и гъвкавъ умъ, Китанчевъ е при-тежавалъ силенъ полемиченъ талантъ. Жалко е, че у него устната речъ се е лѣбела изобилно и сякашъ е отнемала желанието му да пише. Можемъ да твърдимъ съ голѣма вѣроятностъ, че при другъ, по-късенъ моментъ отъ политическия развой на нашето племе и при

<sup>1</sup> \* \* \* Т. Китанчевъ (Некрологъ), в. „Знаме“, г. I, бр. 94.

<sup>2</sup> В. Знаме, г. I, бр. 94.

по-други, чисто литературни влияния надъ него презъ младинитѣ му, Китанчевъ би се проявилъ като единъ отъ най-добритѣ наши журналисти и литературни критици. Най-важната, обаче, причина, поради която тоя толкова талантливъ българинъ е оставилъ толкова скромно, за да не кажемъ нищожно наследство, е неговата премного дейна натура. Той е действувалъ чрезъ своето живо слово, както нѣкога Сократъ, който не ни е оставилъ никакво съчинение. Китанчевъ е раздавалъ щедро, дори прахоснически, съкровищата на своя духъ. Неговата необикновена скромность, рѣдкиятъ му идеализъмъ му попрѣчили да види, потърси и намѣри себе си. Той не е оставилъ съчинения. Най-великата поема, която Китанчевъ е написалъ — не съ мастило, а съ своитѣ страдания, съ искреното си слово и съ своитѣ дѣла — е неговиятъ мъченически животъ. Нека свѣтлиятъ му образъ служи като образецъ за подражание на българската младежь, особено на младитѣ синове на многострадална Македония.

## СОЛУНСКАТА ДЕВИЧЕСКА ГИМНАЗИЯ

Когато въ 1878 год., по силата на Берлинския конгресъ, Македония биде откъсната отъ своята еднокръвна и едноутробна сестра, България, и бѣ оставена отново подъ политическо робство, ней не оставаше друго, освенъ да използува най-широко дадената ѝ духовна свобода съ султанския ферманъ отъ 1870 година.

Но, макаръ че злата сждба бѣ орисала тая горчива участъ на Македония, последната не падна духомъ. Съ поривитѣ отъ Възраждането и съ пълна вѣра въ по-добри дни тя тръгна по пътя на просвѣтата съ бележито постоянство. Съ неутолимата жажда за четмо и писмо на свой роденъ езикъ, македонскитѣ българи се втурнаха да възобновяватъ затворенитѣ презъ Руско-Турската война въ 1877—1878 год. свои църковни общини и училища, да закрепятъ тия, които не бѣха затворени, както и да отворятъ нови въ всички села и градове, дето се чува звучниятъ и кръшенъ български езикъ. Подпомагани отъ своитѣ по-състоятелни членове и съ съдействие на Екзархията, която още отъ учредяването си бѣше се нагърбила съ ръководството и насочването на църковно-просвѣтното дѣло въ Турция, българскитѣ градски и селски духовни общини поеха дѣлото на просвѣтата съ страсть.

Солунъ, столицата на Македония, не можеше да остане по-назадъ отъ всички други градове и села на провинцията. Най-голѣмъ тласкъ въ църковно-училищния подемъ на българитѣ въ тоя градъ е далъ Кузманъ Шапкаревъ, който до Руско-Турската война билъ учителъ изъ много градове на Македония. Познавачъ на страната и на народа, той е първи изъ между всички тогавашни народни деятели, който най-ясно съзналъ важността на Солунъ, като срѣдище на просвѣтата на македонскитѣ българи. Неговитѣ мотиви въ това отношение сж били, че търговското срѣдище Солунъ най-лесно и най-полезно може да стане и просвѣтно срѣдище; че турската власть въ тоя градъ, пълненъ съ европейци и чуждестранни консули, не ще може да препятствува на мирното развитие на българското просвѣтно дѣло, както това би могла да прави въ единъ вътрешенъ градъ, напр. Битоля, Скопие или Прилепъ; че въздигането на Солунъ въ просвѣтенъ центъръ ще позволи да се прекрати погърчването на не-

малобройното българско население отъ града и околността му; че, най-сетне, въ Солунъ българскиятъ напредъкъ би билъ не само по-надеждно осигуренъ, но и чувствуванъ отъ външния свѣтъ.

Презъ лѣтото на 1880 год. Кузманъ Шапкаревъ сподѣлилъ своитѣ идеи съ самия Екзархъ въ Цариградъ, когато и билъ назначенъ за главенъ учителъ на солунскитѣ български училища. Той поелъ работата съ фанатична вѣра въ убеждението си, че трѣбва да се стори всичко, но часъ по-скоро да се създаде въ Солунъ гимназия подобна на тия, които въ сжщото време се създавали въ Пловдивъ, София и другаде изъ България и Източна Румелия. И, въ изпълнение на тая си мисль, той подредилъ училището въ Солунъ, отворилъ II класъ за момчетата, отдѣлилъ момичетата въ отдѣлно здание и по тоя начинъ спомогналъ да се тури началото не само на мъжката, но и на девическата гимназия, като взелъ мѣрки да предупреди градоветѣ отъ провинцията и селата отъ околността, че презъ следната учебна година ще се откриятъ въ Солунъ пансион и III класъ за момчета и I класъ за момичета.

Презъ учебната 1880—1881 год. девическото училище е имало 35 момичета при две учителки.

Есенъта преди почване учебната 1881—1882 год. въ Солунъ пристигналъ секретаря на Екзархията, Добри Ганчевъ, заедно съ Божилъ Райновъ, за да уреди българскитѣ училища въ града, когато и бива откритъ пансионъ съ 127 момчета и гимназията съ III класъ, подъ управлението на Божилъ Райновъ.

Девическата гимназия презъ сжщата учебна 1881—1882 год. се открила първоначално съ единъ класъ, а сетне съ два класа, при учителки Царевна Миладинова-Алексиева и Елена Стоилова-Стателова.

Имало е единъ подготвителенъ класъ и единъ първи класъ, който е билъ откритъ единъ месецъ следъ отварянето на подготвителния, тъй като седемъ отъ ученикитѣ придошли отъ провинцията сж били вече привършили първоначалното си образование въ Битоля и Охридъ. Всички ученички въ двата класа сж били около двадесетъ, а премѣстени въ новооткрития класъ още презъ първата година на основаването на Солунската девическа гимназия сж били: дъщерята на Тодоръ х. Мишевъ отъ Солунъ, дъщерята на Иванъ х. Мишевъ отъ Солунъ, Василка Робева отъ Битоля, Донка х. Велкова отъ Леринъ, Луиза Пърличева отъ Охридъ, Мария Желѣзкова, Панайотица Апостолова — гъркиня отъ Цариградъ.

Като помощница въ пансиона при новооткритата Солунска девическа гимназия е била взета внучката на Кузманъ Шапкаревъ — Шапкарева.

Така било поставено началото на Солунскитѣ мъжка и девическа гимназии, благодарение упоритостъта на Шапкарева, на когото Козма Пречистански (по-късно Дебърски митрополитъ), въ качеството

си на председател на Солунска община е казалъ: „Неоспорима истина е, че отварянето на гимназиитѣ е дѣло ваше и заслугата ви съ това за Македония се дължи на пословичната ви упоритост“.

Първата година на гимназиитѣ изтекла успѣшно и се завършила благополучно съ официаленъ актъ въ присѣтствието на почти всички българи и множество граждани отъ другитѣ народности.

Въ девическата гимназия се обърнало особено голѣмо внимание на възпитанието на ученичитѣ. Учителкитѣ проявили голѣма дейностъ за приучване момичетата къмъ пансионския животъ, къмъ редъ, приличие и успѣли да прибератъ въ гимназията нѣкои девойчета отъ гръцкото училище на родители българи отъ гр. Солунъ.

Въ втората учебна 1882—1883 год. за девическата гимназия е билъ отворенъ и II класъ съ 20 ученички и две учителки.

Въ третата учебна 1883—1884 год. билъ отворенъ и III класъ съ 35 ученички и три учителки.

Презъ учебната 1884—1885 год. гимназията става четвъртокласна съ 48 ученички, отъ които 40 пансионерки и 8 приходящи, съ 5 учителки. Сжщата година на 25 мартъ билъ отпразднуванъ най-тържествено патронния празникъ на гимназията „Св. Благовещение“, въ присѣтствието на много граждани.

Презъ учебната 1885—1886 год. гимназията става петокласна съ 56 ученички, а презъ учебната 1886—1887 год. гимназията се развива въ шестокласна съ 71 ученички и е била такава до учебната 1907—1908 год., презъ която е билъ откритъ и VII класъ. Така гимназията съ седемъ класа просъществува до учебната 1912—1913 година.

Презъ девическата гимназия отъ 1881—1882 до 1912—1913 учебни години сж минали 3904 ученички, като срѣдния имъ брой е расълъ между 20 и 100 до 1896—1897 учебна година, между 100 и 200 до 1907—1908 учебна година, а следъ това до унищожение на гимназията броятъ порастналъ до 281 ученички.

И тѣй, преди петдесетъ и повече години, на мрачния македонски небосклонъ заблещукаха множество свѣтли звезди, изъ между които една отличаваща се съ необикновената си свѣтлина — това бѣ Солунската българска девическа гимназия, която озари душитѣ, облагороди сърцата, проясни умоветѣ на хиляди девици и прѣсна царящата до тогава тъма.

Тридесетъ и три години наредъ блестѣше тоя фаръ, нареченъ Солунска девическа гимназия, хвърляйки свѣтлина въ всички кѣтчета на родината ни и давайки насока въ житейския пжтъ на македонската жена.

Стичаха се отъ всички градове и села на Македония млади свѣтливи девойки, жадни за просвѣта и култура, къмъ тоя дивенъ храмъ на науката, основанъ въ Солунъ, люлката на славянската просвѣта,

центъра на нашата култура, на нашия стопански, политически и духовен животъ.

Заживѣха македонскитѣ девойки съ сладкия блѣнъ да постъпятъ въ това свято учебно заведение, да завършатъ курса му и следъ това да разнесатъ навредъ по своята родина благодатнитѣ лъчи на науката.

Закипѣ духовенъ животъ не само въ столицата на Македония, но и въ най-отдалеченитѣ кѣтчета на скѣпата ни родина, дето отъ р. Мѣста до Охридъ и Дебъръ и отъ Куманово до Солунъ ечеше сподавената сега звучна българска речъ.

Занизаха се дни на духовенъ възходъ за македонскитѣ българи, осмисли се тѣхния животъ съ пълната духовна свобода и, почти несмушавани отъ турската властъ, тѣ сътвориха такива високи ценности, на които позавидѣха и самитѣ владѣтели.

Никоя друга народностъ отъ подвластнитѣ тогава на Турция не можеше да се мѣри съ просвѣтата на нашия народъ, съ нашия културенъ напредѣкъ.

А въ Солунъ, тоя по състава на жителитѣ си международенъ градъ въ турско време, кждето българското население, въ сравнение съ другитѣ народности взети заедно, бѣ малцинство, българскиятъ езикъ се налагаше все повече и повече въ всѣкидневния животъ, въпрѣки всевъзможнитѣ ориенталски и западноевропейски езици, които се кръстосваха тамъ на пазара.

Солунъ бѣ станалъ напоследѣкъ нашия „Иерусалимъ“, кждето елитътъ на българската мисль, на българската интелигенция се надваряше да иде на поклонение, да види родното мѣсто на Светитѣ братя, да посети прочутитѣ девическа и мъжка гимназии, да види брѣговетѣ на Егея, тихитѣ води на Солунския заливъ и прочутото Солунско пристанище, откъдето се лѣеше благодать по цѣла Македония.

И сега, празнувайки петдесетъ години отъ основаването на тѣзи две наши скѣпи гимназии, когато нашитѣ спомени ни унасятъ въ ония времена на народенъ възходъ, на вѣра въ себе си и въ народа ни, нека не униваме, а, сливайки мъката си по загубенитѣ светини съ оная на нашитѣ братя и сестри, останали въ робство, нека издигнемъ сърдцата си, нека се възпламенимъ отъ надежди и съ свойствената живлавостъ на българина и на българската македонска жена да изнесемъ борбата до край.

Д-ръ ГЕОРГИ СТРЪЗОВЪ

## ПЪРВИ СТЪПКИ НА СОЛУНСКАТА ГИМНАЗИЯ

Първиятъ випускъ Солунската гимназия даде презъ 1886 год.. Но, пишуциятъ тия редове бѣ постъпилъ въ нея още презъ 1880—1881 учебна година, когато гимназията не бѣше пълна и носѣше името „Солунско главно училище“. Презъ тая година бѣхме въ втори класъ и тамъ останахме да чакаме повече другари, за да преминемъ въ по-горнитѣ класове. За това, за известно време бѣхме единъ видъ ученици на „разположение“.

Въ Солунъ ни изпрати баща ни при неговия сродникъ и ученикъ Кузманъ Шапкаревъ. Баща ни, Янаки Стрѣзовъ, тогава короненъ членъ на Кюстендилския окръженъ сждъ, имаше да избира за насъ нѣколко мѣста, но, тъй като бѣ решилъ да се върне въ Македония и да се отдаде на старото си поприще — учителъ, взе ни съ себе си, съ намѣрение да ни направи сжщо учителъ въ Македония, дето той бѣ учителствувалъ по-рано.

По онова време ставало размѣна на мисли, кжде въ Македония трѣбва да се открие гимназия, и, изглежда, че по тоя въпросъ е сжществувало известно несъгласие между К. Шапкаревъ и Методий Кусевичъ, по-късниятъ Старо-Загорски митрополитъ. По общо желание, обаче, гимназията биде открита въ Солунъ. Тогава Шапкаревъ замина за тоя градъ като учителъ въ нареченото „Главно училище“, съ цель да подготви откриването на гимназията.

И така, ние пристигнахме въ Солунъ къмъ края на 1880 год. въ домътъ на Паунчеви, при нашия братовчедъ К. Шапкаревъ, и се записахме направо като ученикъ въ втори класъ. Тогава всичко на всичко въ класоветѣ и отдѣленията имаше трима учители и 60 ученици. Занятията започнаха едвамъ къмъ Коледа на 1880 год. и се свършиха съ изпититѣ на Петровъ-день 1881 год.. Училището се управляваше отъ Кузманъ Шапкаревъ, ученикъ на Янаки Стрѣзовъ—моятъ покоенъ баща.

Презъ тази година заварихме двама стипендианти на „Солунското църковно настоятелство“, които живѣха въ една стая въ училището съ по 60 пари дневно и съ по една рогозка за легло. Покривкитѣ и облѣклото бѣха тѣхни; сами се перѣха, а училищното настоятелство имъ доставяше топливо за презъ зимата, за което тѣ

бѣха предоволни. Отдѣленията на първоначалното училище и класоветѣ на гимназията бѣха събрани въ две стаи на една кжщурка до текето на „вѣртящитѣ се дервиши“, въ квартала дето подире се издигна гимназията,

Собствено, откриването на гимназията може да се смѣта, че стана презъ октомврий 1881 год.. Подготвителнитѣ работи бѣха почти свършени, и за гимназията бѣха пристигнали около стотина нови ученици. Въ началото на тая година училището се управляваше отъ К. Шапкаревъ, а следъ него отъ Божилъ Райновъ, който се зае да издигне името на гимназията. Почти презъ цѣлата учебна година прииждаха ученици отъ всички краища на Македония. Къмъ края на годината, на изпититѣ, се явиха около стотина ученици. Това се дължеше и на личното въздействие, което бѣха развили презъ ваканцията старитѣ учители по провинцията: Кузманъ Шапкаревъ бѣ обиколилъ Охридско, Битолско, Прилепско; Петъръ Сарафовъ, бащата на Борисъ Сарафовъ—Сърско и Драмско, а Хр. Бучковъ — Кукушко.

Въ началото на учебната 1881—1882 год. пристигна Д. Ганчевъ, главенъ секретаръ, изпратенъ отъ Цариградъ, да постави въ редъ нѣкои служби въ новооткритата гимназия, да изпита ученицитѣ и да види кой за кой класъ е годенъ. Испита и насъ, второкласницитѣ, и намѣри само другаря ни Изовъ и наша скромность достойни да препреминемъ въ трети класъ. Какъ? Защо? Не можехме да си обяснимъ. По-рано бѣхме следвали една година въ народното училище въ Охридъ, дето въ сжщото време бѣхме и въ частното училище на Шапкаревъ, въ което вземахме уроци по гръцки, френски и турски. Види се това бѣ достатъчно, за да постъпимъ въ трети класъ.

Така, презъ първата година, т. е. 1880—1881 год., класното училище остана само съ два класа, а ние двамата, които можехме да препреминемъ въ трети класъ, трѣбваше да чакаме откриването му за следующата година, но, за да не ни изгубятъ една година, учителитѣ решиха, да ни намѣрятъ нѣкои служби: Изова изпратиха учителъ въ с. Негованъ, а менъ назначиха писаръ на гимназията. Въ сжщото време изпълнявахъ и длъжността помощникъ на преподавателя по смѣтане въ II класъ. Като такъвъ дочакахъ откриването на трети класъ презъ учебната 1881—1882 год., когато ние двамата „кандидати ученици“, Изовъ и азъ, бѣхме поставени въ трети класъ.

Презъ следната, 1882—1883 год. въ гимназията бѣха назначени за преподаватели: Трайко Китанчевъ, Абди Ефенди по турски и Буфети по рисуване. Презъ сжщата година се основа и девическата гимназия подъ ржководството на г-ца Царевна Миладинова, по съпругъ Алексиева, а архимандритъ Козма Пречистански, по после Дебърски владика, бѣ председателъ на Солунската българска община, и преподавателъ по Законъ Божи. Сжщата учебна година за управителъ на пансиона пристигна французина F. Bertrand отъ Сливенъ, дето е из-



пълнявалъ сжщата длъжностъ. Справедливостта изисква да се признае, че тоя чужденецъ се въодушевяваше отъ добри намѣрения по отношение доброто гледане на пансионеритѣ и особено по тѣхно благовѣзпитание. Пансионната комисия при гимназията бѣше опредѣлила да му се плаща по 25 лири за по-богатитѣ и по 7 лири за беднитѣ пансионери глобално. Той употрѣби благородни усилия да устрои оркестъръ отъ ученици, достави потрѣбнитѣ инструменти и подобри и униформата на пенсионеритѣ. Но, за жалостъ, не можѣ да остане за дълго и се принуди да напусне пансиона.

Въ началото, въ първитѣ години на гимназията, властитѣ не само не ни гонѣха, но и ни симпатизираха; самиятъ валия не обичаше грѣцкитѣ интриги и клевети. Между прочемъ, това поведение имаше своитѣ по-дълбоки основания: турцитѣ знаеха, че македонскитѣ българи ще стоятъ мирни, ако имъ дадатъ културни права.

Още презъ първата година на гимназията можеше да се наблюдава, какъ прииждаха отъ всички краища на родна Македония ученици, всички будни момчета, съ пламъкъ въ очитѣ, жадни за наука и просвѣта. И сега ги виждамъ въ въображението си на групи въ тѣхнитѣ оригинални и живописни носии. Ученици идѣха отъ Костурско, Леринско, Битолско, Охридско, Дебърско, Прилепско, Скопско, Велешко, Тиквешко, Солунско, Драмско, Сърско и Разложко — всѣка група оригинална съ своя провинциаленъ отпечатъкъ. Особено впечатление ни правѣха костурчани и разложани: еднитѣ — съ своя старобългарски говоръ и красива носия съ развити широки ризи; другитѣ пѣкъ, — сжщински планинци, едри мжже, цѣли гиганти, като джбоветѣ на тѣхнитѣ вѣковни гори, — съ своя тежкъ и дебелъ акцентъ.

Картината, която представляваха първитѣ ученици на Солунската гимназия бѣше живописна и оригинална, и то не само по своитѣ костюми, но и по разнообразието въ говора, подготовката и образованието. Нѣкои се бѣха учили вече по грѣцки и по турски, други знаеха псалтикия, трети бѣха едва свършили нѣщо като четвърто отдѣление или първи класъ. Отъ тази смѣсица трѣбваше да се създаде едно цѣло по духъ. Задачата се указа твърде лека и се изпълни въ кжсо време, защото истинската спойка сжществуваше отъ само себе си: тѣ всички бѣха деца на единъ и сжщи народъ, изпълнени съ едни и сжщи пожелания, еднакво жадни да добиятъ знания, да просвѣтятъ душитъ си, да възвишатъ сърдцата си.

Работата вървѣше успѣшно.

Външно облѣкоха ни въ униформа още въ начало, за да се получи еднообразие. Откри се и пансионъ. Духовно амалгамата се замѣси и се затвърди въ кратко време. Благодарение на учителското тѣло, което схващаше мисията си не като платенъ занаятъ, но като народенъ апостолатъ, учителитѣ ни действително бѣха народни буди-

тели въ пълния смисълъ на думата. Такива си останаха и до последнитѣ години на нашето учение въ гимназията.

Учители по онова време ни бѣха: К. Шапкаревъ, известенъ фолклористъ и македонски деецъ — единъ отъ основателитѣ на гимназията; архимандритъ Козма Пречистански, Божилъ Райновъ, Трайко Китанчевъ, Г. Поповъ и Ф. Сплитекъ. Всички тия наши учители и възпитатели се носѣха къмъ насъ по-скоро като наши по-възрастни другари. Нѣкои отъ ученицитѣ даже бѣха по-възрастни отъ учителитѣ ни.

Нашитѣ учители отъ онова време, за тѣхна честь и слава, бѣха по-скоро вдѣхновители и народни будители, отколкото само преподаватели. Та и безъ това ние нѣмахме учебници и учехме почти безъ помагала. Къмъ горнитѣ класове едвамъ смогнахме да се снабдимъ съ нѣкои учебници, повечето руски. Особено трудноститѣ бѣха непреодолими при изучването на чуждитѣ езици, турски и френски. И днесъ въ библиотеката ни сж запазени пълни тетрадки съ записки отъ ученичеството ни. Думитѣ и фразитѣ по езицитѣ въ тия тетрадки сж написани по значение, по ортография, по произношение, и приповтаряни до 20—30 пжти за да се заучатъ по-лесно. Преподавателитѣ ни предаваха уроцитѣ си по бележки, повечето пжти въ приятни беседи. И при всичко това, учението бѣше за насъ една голѣма придобивка и сжщинска наслада. То ни отваряше обширни простори и необятни хоризонти. Затова ние благоговѣхме предъ учителитѣ си и ги обичахме. Тѣ знаеха да говорятъ на нашитѣ сърдца и на нашитѣ крѣхки души. Всичко вървѣше леко и гладко, отношенията ни бѣха пропити отъ искрена задушевностъ. Учителитѣ ни ни обичаха, ние ги уважавахме. Отъ всичкитѣ наши учители най-дълбоко впечатление сж ни оставили Трайко Китанчевъ и Божилъ Райновъ съ своя авторитетъ и строгостъ.

Когато Трайко Китанчевъ, „Трайчо“, както си го наричахме ние, имаше у насъ урокъ, той не дигаше почти никого. Притисналъ каталога въ ржцетѣ си, заразправяше, а ние зяпнали само; слушахме неговата приятна музикална речъ и се унасяхме до толкова, че не чувахме звънеца, когато трѣбваше да се прекрати часътъ. Желаете му да не свършватъ, да нѣматъ край. Стойката му бѣше приятна, а гласътъ му сладъкъ и увлѣкателенъ. Дълго време следъ това имаше случай да чуемъ прочути професори въ университети и голѣми оратори, но Китанчевъ остана най-запечатаниятъ въ паметта ни. Преподавателтъ ни по математика Ф. Сплитекъ остави впечатление на любезенъ преподавателъ, способенъ да предаде леко и достъпно урокътъ си и като свършенъ джентлеменъ.

Но, да се повърнемъ къмъ гимназията. Казахме, че презъ 1881—1882 год. се откри трети класъ и ние съ Изова постъпихме направо въ него. Нашето самочувствие и съзнанието, че ставаме добри ученици, се

повдигнаха високо. Значението на пансиона въ възпитателно и образователно отношение бѣ сжщо грамадно. Възпитанието, получавано въ пансиона, можеше да промѣни историята на цѣлата гимназия. Но нѣкои наши български слабости не дадоха тази възможност на първия възпитател-французинъ. Ала въпрѣки всичко, учебната 1882—1883 год. бѣ година на буенъ растежъ и действителенъ напредъкъ.

Презъ 1883—1884 год. гимназията се снабди съ богатъ физически кабинетъ, химическа лаборатория, модели по антропология, каквито нѣмаше въ нито една отъ по-старитѣ турски или грѣцки гимназии, по-късно и съ метеорологически уреди. Репутацията на гимназията порастна, числото на ученицитѣ се увеличи надъ 300 души. Народни учители, търговци и други българи отъ провинцията, които идваха въ Солунъ по работитѣ си, не си отиваха назадъ по домоветѣ си, безъ да не направятъ едно посещение на гимназията и да видятъ съ очитѣ си тия усъвършенствования, за които имъ се е разправяло. На драго сърдце предъ тѣхъ се правѣха разни опити по физика или химия.

Презъ учебната 1884—1885 год. деньтъ 11 май се ознаменува съ тържественото отпразднуване на 1000-годишнината отъ смъртта на патрона на гимназията св. Методий. Това бѣше внушителна манифестация по улицитѣ на македонската столица, многохилядна процесия, въ която взеха участие всичкитѣ ученици и учителското тѣло съ цѣлия народъ. Това никакъ не се понрави на грѣци и турци; последваха постъпки отъ официалнитѣ мѣста, за да се намѣри нѣщо, което да компрометира българитѣ. Бѣха надошли да взематъ участие въ това тържество, съ своитѣ красиви мѣстни носии, представители отъ всичкитѣ български общини на цѣлата страна; това озадачи неприятелитѣ ни. Насъ, ученицитѣ, облѣкоха съ красиви униформи специално за случая. Въобще тържеството излѣзе импозантно. Презъ нощта на празника имахме бенгалски огньове и илюминации и едно пламенно слово на банкета отъ Григоръ Пърличевъ.

Така достигнахме до последния VII кл. презъ 1885—1886 год.. Гимназията стана пълна, като числото на ученицитѣ порастна. Пророчеството на прочутия Митхадъ паша, валия на Солунския виляетъ, въ 1874 год., че малкото основно училище ще надмине всички други, се сбждна. Нашата гимназия стигна грѣцката и турската и ги надмина. Въ шестъ години тя бѣ достигнала до своя разцвѣтъ. Отъ старитѣ ученици бѣхме оцѣлѣли Изовъ и ние. Тая година бѣше много важна за насъ, защото ни предстоеше да прекараме общи изпити по цѣлия гимназиаленъ курсъ на всички класове, тѣй наречениятъ матуристенъ изпитъ. Самата дума матура, една чуждица, бѣ странна за насъ, и ни всѣваше ужасъ. Какъ ще прескочимъ зиналата предъ насъ пропасть? Ставахме заранъ преди изгрѣвъ слънце, два часа следъ полунощъ, разбира се съ разрешение на учителитѣ, да готвимъ из-

пититѣ си. Обикаляхме цѣли дни изъ околността на солунскитѣ бахчи и къмъ малкия Кара-бурунъ, да учимъ двама по двама предметитѣ си. Това още отъ м. априлъ, а следъ великденската ваканция, презъ м. май, разреши ни се да не следваме уроцитѣ си въ класъ, а цѣлия денъ да се готвимъ за предстоящитѣ изпити. Това бѣ цѣлъ месецъ на ужасъ и трепетъ. Отъ занятия бѣхме отслабнали като скелети. Най-подиръ, фаталната дата дойде. Оказа се, че дявола не билъ тѣй черенъ, както ни се показваше отдалечъ. Дойде и замина, сравнително леко, благодарение съдействието на нашитѣ преподаватели.

Така достигнахме 23 юлий 1886 год.—акта на гимназията, когато щѣха да ни се раздадатъ тържествено дипломитѣ. По традиция тоя денъ бѣше празниченъ, но тая година празнуването бѣше особено блѣсково, понеже имаше да се дадатъ за пръвъ пжтъ дипломитѣ на 11 души свършили гимназията. Разбира се, почна се съ молебень и дългоденствие за султана. Присѣтствуваха представители на властитѣ начело съ валията, консулитѣ, духовенството, директоритѣ на чуждитѣ училища, българскитѣ общинари и мнозина отъ народа. Държаха се речи, а на свършилитѣ бѣха опредѣлени по известни роли: единъ трѣбваше да издекламира нѣщо на турски или френски; другъ да реши една задача — изготвена, то се знай, по-рано. Така ученикътъ Бано Кушевъ трѣбваше да реши следната задача по алгебра: Ако въ деньтъ на раждането на пророка Мохамедъ бѣ дадена една пара въ нѣкоя банка, съ сложна лихва 10%, като се капитализира тя всѣки денъ непрекъснато, каква сума ще се получи до деньтъ на самия актъ? Задачата бѣ решена бързо и даваше сума въ турски лири отъ астрономическа величина. Тази скоростъ въ решаването и тоя резултатъ накара публиката, особено официалнитѣ ефендета, да останатъ въ чудо и да се хванатъ за брадитѣ, като нѣколко „аферимъ“ се чуха въ залата. Другъ абитуриентъ направи опити съ физически апарати и произведе електричество, за голѣмо очудване на присѣтстващитѣ. Трети, съ помощта на реторти и епруветки, доби свѣтленъ газъ. Ние трѣбваше, по програмата, да издекламираме едно отдавна репетирано стихотворение на френски. Изобщо, всички се отличихме и сполучливо издържахме изпита, понеже бѣхме се готвили цѣли 3 месеци. Следъ свършека на тия церемонии, самиятъ валия Галибъ паша вржчи на свършившитѣ дипломитѣ, като на всѣкиго отправяше по една ласкава дума.

Като се връщаме 50 години назадъ къмъ онова блаженно време, съ възхищение се питаме, кое е онуй що ни кара сега да го виждаме само въ розови краски? Не е ли това времето на младенческитѣ години, които всѣки човѣкъ си ги представлява накинчени съ всички прелести, що липсватъ на старостята? Може да е напълно или отчасти така, но ние сме убедени, че трѣбва да е имало и още нѣщо, което днешнитѣ младежи не преживѣватъ. А това бѣ духътъ на

времето и епохата, вѣрата, несломимата вѣра у насъ, възпитаницитѣ на солунската гимназия, и надеждата на цѣлия български народъ въ Македонската земя, че свободата ще дойде, тя трѣбва да дойде единъ близъкъ день. Съ една дума казано, атмосферата, въ която растнахме и се движихме тогава, пламъкътъ който сгрѣваше цѣлото наше съществуване и това на възпитателитѣ ни бѣ идеята за родината.

Да. Тогазъ ние живѣехме съ тоя постояненъ блѣнъ. Денемъ и нощемъ, въ класътъ или вѣнъ отъ занятията, на сънъ и на яве, очаквахме свободата на Македонската земя. Въ това очакване се носѣхме въ царството на единъ лжецаренъ свѣтъ. Просто казано, нашитѣ девствени още души и сърдца ни носѣха на крилетѣ си въ сѣщинско опиянение и пълно щастие. Предъ насъ се откриваше свѣтлия храмъ на свободата. Гърдитѣ ни се изпълваха съ страстна любовъ къмъ родната земя, къмъ народъ, къмъ минала слава и бждеще, къмъ всичко родно — една райска градина съ всички омайни прелести.

Солунската мъжка гимназия преживѣ само 33 години — наистина твърде кратъкъ периодъ. Той бѣ достатъченъ, обаче, да разлчи по цѣла Македония едно културно дѣло, което живѣеше и продължава да живѣе въ душата на всѣки ученикъ и въ гърдитѣ на всѣки единъ отъ нашитѣ съотечественици-страдалци, въ великата душа на цѣла Македония.

Уви! Всичко това, гимназията и другитѣ учебни заведения въ родния градъ на славнитѣ равноапостоли, биде унищожено презъ фаталната 1913 год. съ съдействието на „братята“ славяни сърби и подъ ударитѣ на тѣхнитѣ съюзници, гърцитѣ. Съюзницитѣ повѣрваха, че като поругаятъ, заграбятъ и разрушатъ зданията и като запалятъ архивитѣ и библиотекитѣ, ще сж унищожили духътъ на македонския българинъ. Но тѣ горко се мамятъ. Македонскитѣ българи, твърди като гранитнитѣ скали на своитѣ планини, вѣрватъ, че Правдата, която е вѣчна и не се потѣпква, единъ день ще възтържествува.

Тѣ вѣрватъ, че пакъ първитѣ лжи на освобождението ще изгрѣятъ за Македонската земя отъ къмъ Солунъ!

НИКОЛА ГАЦЕВЪ

## СОЛУНСКАТА БЪЛГАРСКА ТЪРГОВСКА ГИМНАЗИЯ

Както сега, така и въ миналото, до Балканската война, македонскитѣ българи се предаваха винаги съ любовъ къмъ всичко, което бѣше отъ естество да съдействува за тѣхното издигане.

Дейността на македонскитѣ българи презъ турското владичество бѣше съпроводена съ много трудности. На първо мѣсто трѣбва да се посочи политическия режимъ. Следъ това идваха пропагандитѣ, главно грѣцката, а много по-късно и сръбската. Особено въ годинитѣ 1897, 1898 и 1899, когато сръбската пропаганда бѣше вързала на нѣколко мѣста коренъ, македонскитѣ българи имаха да отстояватъ своитѣ фронтове. Изпитанието презъ това време за тѣхъ бѣше голѣмо, защото сърбитѣ и гърцитѣ бѣха насочили всички свои усилия за да могатъ да причинятъ отслабване на българския духъ. За тази цель тѣ прѣскаха безогледно пари. Необезпокоявани и подпомогнати отъ турската власть, тѣ прибѣгваха до разни сръдства, за да могатъ да поставятъ въ услуга на своитѣ пропагандаторски цели частъ отъ българското население, главно тѣзи, които бѣха стояли по-дълго време подъ грѣцко влияние. Това нѣщо, безспорно, предизвикваше смуть въ редоветѣ на македонскитѣ българи, които отъ своя страна се сплотяваха за обща съпротива. Всѣки по-събуденъ македонски българинъ съзнаваше, че за българското население въ Македония нужна бѣше, преди всичко, широка просвѣта. За това, повикътъ за откриване на нови училища бѣше станалъ всенароденъ. Македония бѣше усѣяна не само съ основни училища, но и съ прогимназии и гимназии. Но тѣзи училища не бѣха изцѣло нагодени за мѣстнитѣ условия. Голѣмата частъ отъ свършилитѣ отдѣлни класове или цѣли гимназии можеха да ставатъ само учители въ българскитѣ основни училища и въ прогимназитѣ. Останалитѣ, които неуспѣваха да бждатъ назначени за учители, представляваха единъ елементъ неприготвенъ за друга работа, вследствие на което напускаха Македония за да търсятъ прехраната си другаде. Съ това, обаче, Македония се опразваше отъ интелигенцията си. Това положение тревожеше мнозина македонски българи. Тревожеше и Екзархията. Ето защо, заговори се за реформирането на учебното дѣло съ огледъ на мѣстнитѣ условия и нужди на страната. Интересно е, въ случая, да се знае, че

идеята за подобна реформа изхожда първоначално от единъ „бившъ учител въ Турско“, както той самъ се титулува. Този „бившъ учител въ Турско“ излага своитѣ мисли въ едно „мнение по преобразуването на българскитѣ училища въ Турция“, което било изпратено отъ Солунъ съ препроводително писмо, носящо дата 26 май 1898 год.. Това писмо, което се намира, ведно съ „мнението“, въ екзархийската архива съдържа, между другото, и следното:

„Българскитѣ училища въ Турско сж най-близки до сърдцето на Ваше Блаженство и азъ се лаская отъ мисълта, че изпълнявамъ единъ дългъ, като Ви изпращамъ това „мнение“, което може да бжде взето подъ внимание, когато ще се изучава и този въпросъ“.

Поводъ за написването на това „мнение“ е дало обстоятелството, че много български, па и чужди, търговски кжщи въ Солунъ сж били заставени да взематъ въ канторитѣ си за секретари и други служители младежи не отъ българска народностъ, защото младитѣ, които свършвали Солунската българска гимназия, не сж били подготвени за подобна работа. Самото „мнение“ гласи:

„Още отдавна е настанало времето, когато трѣбва да се направятъ и приложатъ нѣкои реформи въ учебното дѣло въ Македония и Одринско, та съ това да се отговори на една въпиюща нужда, която настоятелно вика нашето внимание и деятелностъ. Върху този въпросъ именно желая да представя следнитѣ нѣколко мои сжждения: Училищата въ Македония и Одринско, като се захване отъ трикласнитѣ и се свърши съ гимназитѣ, сж престанали да даватъ сили, които отговарятъ на мѣстнитѣ нужди на населението.

Преди всичко трѣбва да се даде възможностъ на интелигенцията да се прикове къмъ родината си. И, ако една голѣма частъ отъ тази интелигенция е принудена да се изселва, то това става, не че въ самата страна въобще нѣма работа за нея, а защото тя не е подготвена за тази работа. За това на всѣкъде се предпочитатъ по-добре пригответитѣ въ това отношение гърци, арменци, евреи и пр.. Тукъ, въ страната, има много държавни и частни учреждения, при които всѣкой, който владѣе добре френски и турски езици, може съ успѣхъ да заеме много завидни служби. Така, при желѣзопжтнитѣ компании, при режията на тютюнитѣ, при публичнитѣ дългове на Отоманската империя, при банковитѣ учреждения, търговскитѣ контори, при многото и разни осигурителни, търговски и др. дружества, всѣкога се търсятъ младежи, които трѣбва да знаятъ добре поменатитѣ два езици, безъ които въобще не е възможно да се работи съ успѣхъ въ Турция — тѣ сж двата официални езици. Но българскитѣ училища не даватъ именно пригответи за това хора. Много отъ богатитѣ български търговци сж принудени да взематъ хора изъ чуждитѣ народности за секретари, защото българчетата не сж подготвени за такава работа — освенъ че не знаятъ никакъвъ езикъ, тѣ не притежаватъ и най-елементарнитѣ познания по търговскитѣ науки.

Голѣмата частъ отъ свършилитѣ гимназии и класнитѣ училища не се захваща за занаята на родителитѣ си. Тѣ обикновено се отдалечаватъ отъ роднитѣ си мѣста, не съзирайки никакви облиги въ живота и занятieto на родителитѣ си. Духътъ на училищата и науката, която се дава въ тѣхъ, като че ли отдалечаватъ учащитѣ отъ селско-стопанското занятие. Желанието на всѣкой учащъ е да отиде да следва и да допълва познанията, които му сж дадени като отвлѣчена наука, съ нищо не свързана съ живота и занятията, които ни даватъ насжщия. Това е една отъ най-голѣмитѣ злини, радикалното цѣрение на която трѣбва да стане колкото е възможно по-бърже

ако не желаеме да се продължава това положение на работитѣ, което далечъ не е въ полза на дѣлото.

Нужни сж, споредъ мене, реформи, както въ трикласнитѣ училища, така, и въ гимназитѣ. Тѣзи училища трѣбва да бждатъ нагласени така, што да даватъ достатъчно приготвени хора, които могатъ да бждатъ добри земеделци, винопроизводители, търговци и чиновници за мѣстнитѣ служби и пр.. По този начинъ ще се създаде за всѣкой малъкъ градецъ и по-голъмо село мѣстна интелигенция, която ще бжде съ време ръководителка на мѣстнитѣ обществени работи.

Преди всичко, нужно е измѣнението на програмитѣ на нѣкои отъ трикласнитѣ училища въ малкитѣ градове. Ако свършилитѣ тия училища оставаха въ роднитѣ си мѣста и се захващаха за работата на родителитѣ си, тѣ биха принесли голѣма полза. Но вмѣсто това, голѣма частъ отъ тѣхъ правятъ всички възможни усилия за да могатъ да постѣпятъ въ нѣкое по-високо училище. Ако сж деца на по-състоятелни хора, тѣ правятъ непосилни жертви да следватъ въ тѣхъ; ако сж бедни — просятъ стипендия, която не всѣкога може да имъ се даде, и, въ случай че не сполучатъ, лесно се отдаватъ на изкушенията на нѣкоя отъ сѣществувашитѣ пропаганди, които най-успѣшно работятъ именно при тия случаи. Другъ, съвсемъ другъ ще бжде резултатътъ, ако програмитѣ на една частъ отъ тия училища се измѣнятъ така, што да се даде на тѣзи училища повече професионаленъ характеръ. Познанията на мѣстното производство и подобренieto му, упжтване за селския и домакинския животъ, за селската икономия, земедѣлието, скотовъдството и пр. сж нѣща, които трѣбва да се преподаватъ въ трикласнитѣ училища. Съ такива програми тѣ ще се различаватъ твърде много отъ досегашнитѣ трикласни училища, защото науката, която ще се преподава въ тѣхъ, ще има повече практично-професионално значение, като неотстъпва ни най-малко на досегашнитѣ познания въ интелектуално и възпитателно отношение. Освенъ това, такивато училища ще се различаватъ едно отъ друго по програмитѣ си, защото последнитѣ ще бждатъ нагласени споредъ нуждитѣ и производството на мѣстото. Така преобразуванитѣ трикласни училища ще вдѣхнатъ на своитѣ питомци любовь къмъ мѣстата имъ, къмъ занаята на бацитѣ, ще ги свикнатъ да си създаватъ хубава перспектива за близкото бждеше, което ще бжде резултатъ на тѣхната работа и на подобренитѣ отъ тази имъ работа производство и занаяти. Като оставямъ настрана всичкото икономическо значение на така преобразуванитѣ училища, азъ желая да посоча на обстоятелството, че такивато училища ще отвърнатъ изселванетоъ въ голѣмитѣ градове на младитѣ и интелигентни сили отъ градоветѣ и селата. Тѣ ще бждатъ едно незабелязано отъ никого противодействие на постѣпванетоъ въ по-горнитѣ училища, защото младитѣ ще свикнатъ съ мисълта, че ще имъ бжде добре, ако останатъ въ мѣстата си и се заловятъ за работата на бацитѣ си, и защото самата програма на тия училища ще препятствува на подобно намѣрение. Тѣзи училища ще бждатъ едно много естествено продължение на първоначалнитѣ училища, въ които децата още се чувствуватъ привързани къмъ занаятитѣ на родителитѣ си, защото всичкото имъ почти време вѣнъ отъ училището е употрѣбено за да имъ помагатъ.

Въ Македония и Одринско има една пълна мъжка и една пълна девическа гимназия въ Солунъ, една още непълна педагогическа гимназия въ Одринъ, една сжщо така непълна класическа гимназия въ Битоля, две педагогически училища (още непълни) въ Скопие и Сѣрѣ и една семинария въ Цариградъ. Отъ всички тия срѣдни учебни заведения най-много е привличала и продължава да привлича вниманието Солунската мъжка гимназия. Тя е най-старото въ страната срѣдно учебно заведение, което е дало и най-много свършивши. Тя е въ сжщото време мѣстото, отъ дето трѣбва да се захване преобразуванieto на програмитѣ въ срѣднитѣ учебни заведения. Нека никому не стане чудно, ако кажа, че Солунската мъжка гимназия е престанала да дава сили, нуждни за страната. Тя е раздѣлена на два отдѣла: класически и реаленъ. Науката, която се преподава въ всѣки отдѣлъ, е такава, че свършившитѣ кла-



сици и реалисти сж годни за да продължават образованието си въ нѣкой университетъ, но не и да стоятъ въ страната си и съ полза за себе си и за народа си да заематъ нѣкакви служби. А, по-горе казахъ, такива служби има много. Българчетата, свършили гимназия, не притежаватъ нито единъ отъ двата необходими езици (турски и френски), нѣматъ познания по търговскитѣ науки, политическа икономия и др. Мисля, че е време да се помисли и реализира едно измѣнение, за да може да отговори на тази въпиюща нужда. Моето мнение е, едното отъ отдѣления (реално или класическо) на гимназията да се преобрази на търговско. Въ това отдѣление да се преподаватъ познания по търговия, търговска география, богатствата на страната и експлоатацията имъ, езицитѣ френски и турски, на които да се обърне най-главно внимание и даже, по възможностъ, частъ отъ преподаванията да ставатъ на тия два езици. Излѣзлитѣ отъ това отдѣление ученици ще намиратъ бързо и хубави служби въ самата страна. По този начинъ и ние ще дадемъ една частъ службаши, които за сега сж гърци, евреи и арменци, които упражняватъ можщо влияние за полза на сънародникитѣ си. Струва ми се, че не се лъжа, като въ това обстоятелство виждамъ единъ отъ най-можшитѣ лостове при повдигането на народното ни дѣло въ Македония и Одринско.“

По сжщото това време, презъ 1898 год., известниятъ общественикъ Димитъръ Ризовъ, просвѣтенъ македонски българинъ, въ единъ свой докладъ, който се намира въ екзархийската архива при св. Синодъ въ София, съ дата 15 октомврий 1898 год., дава следното свое мнение относно училищата въ Македония:

„Своитѣ училища и своитѣ училищни програми въ Македония ние трѣбва да съобразяваме преди всичко съ националнитѣ и икономически нужди на нашитѣ брата въ тази страна, а после вече — съ културнитѣ и педагогически изисквания на съвременната европейска школа. Значи, основнитѣ задачи на нашитѣ училища трѣбваше да бждатъ: не да запълнятъ главитѣ на македонскитѣ младежи съ сума теоритически познания, ами да насаждатъ и култивиратъ въ тѣхъ чувствата на национално самосъзнание, национална гордостъ и български патриотизъмъ, като имъ доставятъ само толкова знания, колкото имъ сж необходими за практическа деятелностъ въ самата Македония. Така напримѣръ, азъ мисля, че бѣ предпочително шото, вмѣсто две пълни гимназии (въ Солунъ и Битоля) и две педагогически училища (въ Скопие и Сѣресъ), да имаше една пълна гимназия (въ Солунъ), едно педагогическо училище (въ Скопие), едно търговско училище (въ Битоля) и едно занаятчийско училище (въ Сѣресъ). Даже духовната семинария въ Цариградъ съ много по-голѣма полза би могла да сжществува въ нѣкой македонски градъ. Па и въ програмитѣ на тия училища нѣкои специални предмети можеха да се замѣнятъ съ практически, като се даде и повече мѣсто на толкозъ високо и толкозъ скжпо ценимитѣ въ Македония чуждестранни езици.

Освенъ туй, трѣбваше да се помисли за снабдяването на Македония съ български лѣкари, български аптекари и български адвокати (свършили правото въ Цариградъ).“

Отъ всичко гореизложено явствува, че Екзархията не е могла да остане глуха на зова за измѣнение образователната система. Ако не изцѣло, то е трѣбвало да се започне съ една последователностъ, която би била по-целесъобразна. И наистина, тя прибѣгва до откриването на търговско училище въ началото на 1899—1900 учебна год. при Солунската мъжка гимназия, като премѣства класическия отдѣлъ на последната въ гр. Битоля. Съзна се, че, за да запазятъ македонскитѣ българи по-сигурно културнитѣ си придобивки, трѣбваше да

имъ се даде възможностъ да се сдобиятъ съ познания, които да имъ бждатъ отъ една страна полезни въ тѣхната практическа работа, а отъ друга страна — за да се подготвятъ просвѣтени търговци, индустриалци, занаятчии и земеделци. Започна се съ откриването първоначално на търговско училище, като постепенно се мина къмъ откриването и на други, чрезъ които да се даватъ съответни познания изъ областта на индустрията, земедѣлието, занаятчийството и пр.. До колко населението въ Македония е посрещнало съ радостъ откриването на първия търговски курсъ може да се види отъ едно писмо съ дата 15 май 1901, намиращо се въ архивата на Екзархията. Въ него се казва:

„Считаме за нужно да споменемъ тукъ, че търговския курсъ, отъ който се чувствуваше голѣма нужда, се посрещна на драго сърдце отъ българското население въ вилаетитѣ, като се очакватъ отъ него добри резултати.“

Поддържането на търговското училище, обаче, срѣщаше спънки, между другото, и отъ къмъ липса на учителски персоналъ, главно отъ учители съ специално търговско образование. Македонски българи, свършили висши търговски училища въ странство, е имало, но тѣ сж били заети съ търговия. За това презъ първата учебна година бѣха ангажирани учители по търговско-стопанскитѣ науки отъ България. Презъ 1899—1900 учебна година бѣха назначени: Л. Паяковъ — директоръ на реалния и търговския отдѣлъ при гимназията, Г. Йонковъ и Алфредъ Ру (французинъ). Отъ учителитѣ при реалния отдѣлъ на гимназията преподаваха въ търговския отдѣлъ: Ив. Гарвановъ — математика; Хр. Матовъ — български езикъ; Сотиръ Велчевъ — химия; Иер. Буфети — рисуване; Хр. Далчевъ — турски езикъ; Н. Ризовъ — френски езикъ. Алфредъ Ру бѣше надзирателъ въ пансиона, въ който се приказваше на френски езикъ. Презъ учебната 1900—1901 год. Л. Паяковъ и Г. Йонковъ си заминаха за България, а вмѣсто тѣхъ бѣха назначени Еню Енчевъ и д-ръ Ив. Дрѣнковъ, сжщо отъ България. Директоръ на реалния и търговския отдѣлъ бѣше Георги Раевъ. Презъ учебната 1901—1902 год. Еню Енчевъ и д-ръ Ив. Дрѣнковъ си заминаха, а вмѣсто тѣхъ бѣха назначени Д. Влаховъ и А. Куюмджиевъ. Презъ 1902—1903 уч. год. преподаваха въ търг. отдѣлъ: Георги Раевъ, Ив. Гарвановъ, А. П. Стоиловъ, Д. Мирчевъ, Ив. Сапунаровъ, И. Ц. Недѣлковъ, А. Куюмджиевъ, Хр. Далчевъ, Алфредъ Ру, Хр. Кюлюмовъ и Н. Господиновъ.

Съ учебната 1902—1903 год. търговскиятъ отдѣлъ при реалната гимназия завършва своето относително спокойно развитие. Голѣмото възстание нанесе, обаче, чувствителенъ ударъ на учебното дѣло въ Македония и Одринско. Извършиха се арести на учители и ученици. Сжществуваше угрозата отъ затварянето на голѣмата частъ отъ българскитѣ училища. Учебната 1903—1904 год. мина трудно. Свършилитѣ търговското училище ученици, сега вече бждащи граждани, се прѣс-

наха по всички краища на Македония. Трима души от тѣхъ бѣха заминали за Лайпцигъ, кждето се записаха студенти въ висшето търговско училище. Други бѣха убити презъ време на възстанието. Една малка частъ замина за България.

На Солунското търговско училище въ този му видъ предстоеше да се реформира. Неговата програма бѣше копие отъ програмата на Свищовското търговско училище, съ тази разлика, че броятъ на часоветъ по френски езикъ бѣше тукъ по-голѣмъ. Освенъ това, изучаваше се и турски езикъ. Ученицитѣ бѣха прибрани въ пансионъ, въ който надзирателъ бѣше французинътъ Алфредъ Ру. Относно програмата ще трѣбва да се каже, че тя не бѣше нагодена за мѣстнитѣ нужди. За заемането на служби, за които говори „единъ бившъ учителъ въ Турско“, не можеше да става дума. Въпрѣки това, ученицитѣ, които свършиха и следваха търговското училище, на брой около 80 души, като изключимъ една малка частъ отъ тѣхъ, почти всички останаха при родителитѣ си, за да продължатъ тѣхната търговия. Отъ свършившитѣ, тримата, които следваха въ Лайпцигъ, следъ свършването на висшето училище, станаха учители. Единиятъ отъ тѣхъ се назначи учителъ въ Свищовското търг. училище, а другитѣ двама — въ Солунското търговско училище, което презъ учебната 1904—1905 год. бѣше се преобразило въ новъ типъ гимназия, отговарящъ вече на изискванията, наложени отъ мѣстнитѣ условия.

Следъ Балканската и Общоевропейската войни, сждбата на една частъ отъ ученицитѣ, свършили първия типъ търговско училище и намиращи се сега въ България, е следната: Никола Стояновъ, свършилъ Висшето търг. училище въ Лайпцигъ, непрекъснато е билъ учителъ въ търговски училища въ България и сега е такъвъ въ Софийското търговско училище „Мусевичъ-Бориковъ“. Георги Саракиновъ, свършилъ Висшето търг. училище въ Лайпцигъ, бѣше учителъ въ Солунското търговско училище презъ учебнитѣ 1906—1910. Следъ това той напусна учителствуването и се предаде на търговия. Подиръ Балканската война заминава за България. Никола Гацевъ, свършилъ Висшето търговско училище въ Лайпцигъ, учителствува въ Солунското търговско училище презъ учебнитѣ 1908—1913 год., следъ което се преселва въ България и последователно учителствува въ Пловдивското, Бургаското, Варненското и Софийското търговски училища. Любомиръ Илиевъ — сега чиновникъ при Б. Н. Банка; Тодоръ Каевъ — сега чиновникъ; Слави Константиновъ — търговецъ на тютюни въ София; Ангелъ Пецевъ — чиновникъ и Константинъ Андреевъ — търговецъ въ София. Съ това се привършва историята на първия типъ търговско училище.

Презъ учебната 1904—1905 год. се поставятъ основитѣ на ново търговско училище, което по уредба и програма коренно се различава отъ първото търговско училище и непрекъснато просъществува

до Балканската война. Това второ търговско училище до учебната 1908—1909 год. се завеждаше като търговско отдѣление при реалната м. гимназия. Директорътъ на реалната мъжка гимназия бѣше такъвъ и на търговския отдѣлъ при сжщата. Следъ това последниятъ се отдѣля и до Балканската война остава да работи самостоятелно.

Новитѣ насоки въ образователната система се подемаатъ съ по-широкъ замахъ едва следъ великия подвигъ на Илинденското възстание. Тази нова образователна система на Екзархията трѣбваше да намѣри изразъ въ създаването на типови училища, чрезъ които да се съдействува за създаването на условия, засилващи материалното благоденствие на упорития български народъ въ Македония и Одринско, за да може по този начинъ сигурно да отстоява правата си за свободно културно развитие. Петъ типа училища предстояха да се създадатъ въ предѣлитѣ на Македония и Одринско, а именно: общообразователни, професионални мъжки и женски, низши практически земеделски, търговски и административни.

Главно мѣсто за преобразованието на училищното дѣло се явяваше Македония съ своето компактно българско население. Солунъ, безспорно, бѣше най-удобния градъ за това. Презъ времешествуването на първото търговско училище се подчертаха, известни недостатъци въ неговата програма и уредба, които трѣбваше да бждатъ премахнати. И се намисли да се открие търговско училище въ Солунъ съ 7 класа, като се започне отъ първи прогимназиаленъ класъ. Това нѣщо става презъ уч. 1904—1905 год.. Но лутания не липсваха още. Това се вижда отъ едно писмо съ дата 5 ноемврий 1905 год., което се намира въ екзархийската архива. Въ него четемъ следното:

„Търговскитѣ училища ще трѣбва да иматъ повече практически характеръ, за да могатъ свършилитѣ тѣзи училища, като притежаватъ основно чуждитѣ езици, да се привиятъ на мѣстнитѣ условия. Едно отъ подходящитѣ такива е щото тѣ да свършатъ на сравнително по-низка възраст, та да могатъ да минатъ и една практическа школа при своитѣ домашни или въ чужди контори, като помощници и калфи въ последнитѣ.“

Въ друго едно писмо, съ дата 22 февруарий 1906 год., намиращо се сжщо въ екзархийската архива, стои следното:

„Професионалнитѣ училища, които иматъ предвидъ материалната култура, сж стояли на заденъ планъ въ нашата училищна система, кое поради второстепенното си значение за нашата главна задача — националността, кое поради отсъстващитѣ особени условия, що се изискватъ за плодотворността имъ. Независимо отъ това и въ това отношение е направена една стѣпка напредъ. Отъ две години насамъ е поставена основата на едно търговско училище въ Солунъ, въ което учебни предмети ще се преподаватъ главно на френски езикъ.“

Въпрѣки всички прѣчки, съ които е имало да се справя новото търговско училище, последното се е развивало правилно. Това се вижда отъ доклада на тогавашния директоръ, Христо Тенчевъ, съ дата 19 февруарий 1907 год., който се намира въ екзархийската архива. Той съобщава въ Екзархията, че въ началото на уч. 1906—1907 год. били записани въ I, II и III класове на търговското отдѣление при мъжката гимназия всичко 46 ученици, отъ които въ I класъ — 20, въ II класъ

— 18 и въ III класъ — 8. Това сж прогимназиални класове, въ които се преподавало по следната програма :

Учебни предмети :	Седмично часове :		
	I кл.	II кл.	III кл.
Законъ Божи	1	2	—
Български езикъ	5	5	4
Френски езикъ	6	6	6
Турски езикъ	5	5	5
Аритметика	3	3	3
Геометрия съ чертание	—	1	1
Физика	—	—	2
Естествена история	2	2	2
Всеобща история	—	—	2
География	2	2	2
Рисуване	2	2	2
Краснописъ	2	2	1

Интересно е да се види, какво пише директорътъ въ доклада си отъ 19 февруарий 1907 година :

„Търговското отдѣление и пансиона при него се подтикнаха значително напредъ въ сравнение съ изтеклата учебна година. Числото на ученицитѣ, макаръ и да не е още голѣмо — 16 души повече отъ миналата учебна година, обаче, въ качествено отношение днешнитѣ ученици стоятъ много по-високо отъ миналогодишнитѣ. За отбелязване е факта, че нито единъ отъ новитѣ ученици не се е провинявалъ и не се е наказвалъ въ нищо: наказанитѣ ученици въ това отдѣление сж изключително миналогодишни. Пансионътъ съ своята добра храна, съ хубавата и здрава мебелъ би направилъ приятно впечатление и на най-взискателния посетителъ чужденецъ, ако да не бѣше толкова лошо и тѣсно пансионското помѣщение. Между нашитѣ сънародници въ града и въ провинцията това отдѣление съ пансиона при него добива си вече добро име и сигурно можемъ се надѣва на нови ученици-пансионери за идущата учебна година. Пансионеритѣ, съ своята хубава униформа и дисциплинирано държане по улицитѣ, на разходка и въ черква, правятъ всѣкому добро впечатление, и азъ съмъ получавалъ похвални отзиви отъ мнозина наши българи, които иматъ присърдце и милѣятъ за нашия културенъ и черковно-училищенъ напредъкъ. За да може това училище съ пансиона при него да си осигури добро име за бждеще, необходимо е св. Екзархия да не жали срѣдства за откупване или наемане на едно сгодно, широко и хигиенично помѣщение.“

Презъ следната 1907—1908 учебна год. търговското училище при мжжката гимназия продължава своето нормално развитие. За тази учебна година директорътъ Хр. Тенчевъ е смѣненъ съ А. П. Стоиловъ. Търговското отдѣление има вече четири класа. Въ доклада си за уч. 1907—1908 год. до св. Екзархия, съ дата 8 декемврий 1907 год., № 209, А. П. Стоиловъ, новиятъ директоръ, пише :

„Търговското отдѣление постепенно ще се въздигне въ пълно срѣдно учебно заведение. Записани сж всичко 85 ученици. Пансионътъ дава възможностъ на ученицитѣ да бждатъ настанени при по-добра обстановка и надзоръ. Родителитѣ имъ сж спокойни, че, покрай наукитѣ, децата имъ ще добиятъ и възпитание, като бждатъ запазени отъ поквара, при това добре хранени и обличани. Търговското отдѣление съ пансиона се помѣщаватъ въ здание солидно подъ наемъ, но нѣма дворъ. Обстановката на тоя пансионъ е много по-разкошна отъ реалния: желѣзни кровати съ со-

миета и покривки, шкафове за дрехитѣ на пансионеритѣ, европейски столове въ трапезарията, палта отъ чаха и др. Числото на пансионеритѣ въ търговския пансионъ е 72, отъ които до края на м. ноемврий е напусналъ 1 доброволно. Надзорътъ е повѣренъ на Жоржъ Лигоньеръ, Владимиръ Тодоровъ и Георги Саракиновъ. Въ пансиона отъ 12 ноемврий се задължаватъ пансионеритѣ отъ II, III и IV класове, презъ време на междучасията, по разходка и др., да се разговарятъ помежду си на френски езикъ презъ всички дни на седмицата, съ изключение на петъка, когато трѣбва да говорятъ само по турски.“

Съ развитието на търговското училище изпъква и въпроса за помѣщение. Години наредъ вниманието на всички е погълнато отъ това. За жалость, по редъ причини, не се успѣ да се разреши този тѣй важенъ въпросъ въ положителенъ смисълъ. Следващитѣ редове изтъкватъ голѣмитѣ грижи, а същевременно и прѣчкитѣ, съ които е била придружена покупката на подходящо здание за търговска гимназия и пансионъ. Нека се спомене, при това, че този въпросъ е билъ свързанъ съ голѣмия въпросъ за покупка въобще на мѣста въ Солунъ, на които е трѣбвало да се построятъ български училища и черкви. Частно за търговската гимназия, относно снабдяването ѝ съ собствено помѣщение, докладитѣ които се намиратъ въ екзархийската архива, даватъ ясна представа за усилията, проявени въ това отношение отъ тогавашнитѣ ръководни фактори на нашето черковно-училищно дѣло. На 21 февруарий 1907 год., съ писмо подъ № 156, председателятъ на Солунската църковна община, архимандритъ Неофитъ, съобщава въ Екзархията следното:

„Въпроса, необходимо нужно ли е да се откупи къщата на г-жа Николаидисъ за нуждитѣ на търговското отдѣление при мъжката гимназия, бѣше предметъ на всестранно разглеждане въ две специални съвѣщания, които се състояха на 11 и 18 того въ общинския домъ отъ видни граждани, общински членове и управителитѣ на дветѣ гимназии въ града. Следъ като се откупи къщата, макаръ да се намира до гръцката катедрална църква, никакви прѣчки не биха се явили да се помѣсти въ тази къща търговския пансионъ и търговскитѣ курсове. Като става дума за помѣщението на търговския пансионъ и търговскитѣ курсове, съвѣщанието намира, че най-педагогично и най-целесъобразно би било, ако търговскитѣ курсове и пансионътъ при тѣхъ останатъ за винаги отдѣлни отъ помѣщението на реалната гимназия. По този начинъ би се избѣгнало, преди всичко, съприкосновението на ученицитѣ отъ едната гимназия съ ученицитѣ отъ другата, а това е много важно за успѣхътъ въ търговскитѣ курсове, където ученицитѣ трѣбва да се подготвятъ за практическа работа, където отъ ученицитѣ трѣбва да се създадатъ настоящи търговци и истински работници“.

Покупката, обаче, на това здание срещна прѣчки отъ страна на гърцитѣ. По този случай, директорътъ на търговското отдѣление при мъжката гимназия, Хр. Тенчевъ, съобщава съ писмо отъ 23 юлий 1907 год.:

„Отъ къмъ началото на м. априлъ т. г. неприятелскитѣ действия на гърцитѣ спрямо насъ, българитѣ, се силно увеличиха и гръцкитѣ комитетъ съ угроза на смъртъ застави всички гърци, притежатели на къщи, да изгонятъ отъ къщитѣ си наемателитѣ българи щомъ изтече срока на наема. По тоя начинъ отъ означената

насамъ дата българитѣ изпитватъ нечувани мъжи за квартири, независимо отъ бойкота, който имъ се прави въ чаршията въ търговско отношение. Г-жа Николаидисъ бѣ силно изплашена отъ тия деяния на грѣцкия комитетъ и, поради срамъ да се откаже отъ продажбата, предложи да се откупи къщата на името на нѣкой еврейнъ или турчинъ, като е предполагала сигурно, че такъвъ нѣма да се намѣри въ днешно време.“

Въпрѣки усилията и добрата воля, проявени отъ всички страни, здание за търговската гимназия съ пансиона при нея не можа да се откупи. Ала това не попрѣчи да продължи тя своя пѣтъ на пълно нормално развитие. На 11 юлий 1908 год., настѣпи преврата въ Турция. Смутениятъ български духъ следъ Илинденското възстание презъ 1903 год., причиненъ отъ безспирнитѣ борби съ гърци, сърби и турци, на ново се съвзема и съ буенъ устремъ се насочва къмъ нови бждещи постижения въ областта на материалната и духовна култура. Българскиятъ елементъ въ Солунъ се увеличаваше. Прииждането въ него на нови български търговци ставаше почти всѣкидневно. Интересътъ къмъ Търговската гимназия ставаше все по-голѣмъ. Закипѣ отново интензивенъ животъ въ цѣла Македония. Но, при всѣко добро дѣло се явяватъ и пакостни отклонки. Появиха се въ Солунъ и разни крайни учения, религиозни секти и политически течения, които тровѣха народа и учащитѣ се. При това положение, ученицитѣ, особено тѣзи отъ реалната мъжка гимназия, не можеха да останатъ равнодушни. По този случай, директорътъ на мъжката реална гимназия рапортирва съ дата 30 септемврий 1908 година:

„За жаль, забелязва се, че нѣкои въшши ученици дружатъ съ младежи социалисти, които на групи посещаватъ града ни. Нѣма съмнение, че досегашното непокуварено ученичество въ разни утопии, сегашнитѣ обстоятелства ще увлѣкатъ наши ученици, въ тѣхъ, каквито и мѣрки да се взематъ“

По-късно, сѣщиятъ директоръ рапортира:

„Гимназията почувствува сътресение — избухна ученически бунтъ.“

Търговската гимназия, която презъ това време имаше за директоръ Йорданъ Николовъ, сѣщо се увлѣче въ ученическия бунтъ. Но бунтътъ не остави дълбоки следи. Учебнитѣ занимания се възстановиха скоро. Учебната 1908—1909 год., презъ която бѣха записани 105 ученика въ петъ класа, мина нормално. Опиянението отъ турския „Хуриетъ“ бѣше вече се изпарило, като отстѣпваше мѣсто на миналата трезвостъ и дисциплина. Настѣпи новата учебна 1909—1910 год. Търговската гимназия се сдобива съ шести класъ. Броятъ на ученицитѣ е 125, а именно: въ I кл. — 25; въ II кл. — 31; въ III кл. — 32; въ IV кл. — 24; въ V кл. — 10 и въ VI кл. — 3. Учителскиятъ персоналъ се състои отъ 12 души: директоръ Йорданъ Николовъ, Жоржъ Лигоньеръ, Евтимъ Наковъ, Георги Аяновъ, Жанъ Ришеръ, Георги Саракиновъ, Георги Ивановъ, Емануилъ Ляпчевъ, Никола Гацевъ, Петъръ Ивановъ, Луи Доро и Стамо Янковъ. Като изключимъ тримата французи, останалитѣ учители бѣха отъ Македония и Одринско.

Презъ 1910—1911 год. при търговската гимназия се открива и

седми класъ, като съ това тя става пълно срдно учебно заведение. За директоръ се назначава д-ръ Йорданъ Бомболовъ. Въ този си пълненъ видъ, Търговската гимназия съ пансиона представлява вече отъ себе си по програма на учебния материалъ и по уредба нщо образцово. Тя бше извикана въ животъ да задоволи една належаща до голъма степенъ мбстна нужда и, следователно, всичко въ нея бше нагодено съ огледъ на това. Не безъ интересъ е да се знае, по каква програма се извършваше обучението. Ето и самата програма:

	II	III	IV	V	VI	VII		
Йор. Бомболовъ	политическа икономия	—	—	—	—	2	на френ. езикъ	
	география	—	2	—	—	—	" " "	
	финансова наука	—	—	—	—	1	на бълг. езикъ	
	търговско знание	—	—	1	1	—	" " "	
Христо Ачевъ	гражданска история	—	—	1	—	—	" " "	
	физика	—	2	—	2	2	" " "	
Георги Аяновъ	гражданска история	—	2	—	1	2	" " "	
Д. Бланшудъ	гимнастика	1	1	—	—	—	" " "	
Иванъ Васковъ	химия	—	—	2	2	—	на бълг. езикъ	
Никола Гацевъ	счетоводство	—	—	2	2	—	" " "	
	нбмски езикъ	—	—	—	4	4	5	" " "
	търг. кореспонденция	—	—	—	—	1	1	" " "
Луи Доро	търг. смбтане	—	—	—	3	2	—	" " "
	английски езикъ	—	—	4	4	4	5	" " "
Жоржъ Лигоньеръ	география	—	—	2	2	1	—	на френ. езикъ
	търговско знание	—	—	—	—	1	2	" " "
	счетоводство	—	—	—	—	2	4	" " "
	стокосзнание	—	—	—	—	2	2	" " "
Емануилъ Ляпчевъ	дактилография	—	—	1	1	—	—	" " "
	история на търговията	—	—	—	—	—	1	" " "
	законоведение	—	—	2	2	2	2	на турски езикъ
	турски езикъ	—	—	4	4	4	3	" " "
Евтимъ Наковъ	търговско смбтане	—	—	2	—	—	—	на бълг. езикъ
	алгебра	—	—	2	2	—	—	" " "
	аритметика	3	3	—	—	—	—	" " "
	геометрия съ чертание	2	2	—	—	—	—	" " "
Йорданъ Николовъ	политическа аритметика	—	—	—	—	—	2	" " "
	български езикъ	5	4	3	2	2	2	" " "
	география	2	—	—	—	—	—	на бълг. езикъ
Лука Перфановъ	рисуване	2	2	—	—	—	" " "	
Жоржъ Ришеръ	френски езикъ	6	6	5	—	—	—	" " "
	естествена история	—	2	—	—	—	—	на френ. езикъ
Иванъ Сапунаровъ	краснописъ	2	1	—	—	—	—	" " "
	Законъ Божи	2	—	2	—	1	—	на бълг. езикъ

Споредъ горната програма, въ цблия курсъ, безъ I-я класъ, френски езикъ бб застжпенъ седмично съ 47 часа и турски съ 23 часа. При това положение, естествено, полученитб резултати ббха отъ естеството да радватъ всбкиго. Скрббно ббше само обстоятелството, че Екзархията ббше решила, преди да се видятъ крайнитб резултати отъ една седмокласна търговска гимназия, да съкрати прогимназиалнитб класове. Презъ уч. 1910—1911 год., това решение е вече приложено на дбло. Презъ уч. 1911—1912 год. се закрива и втория прогимназиаленъ класъ. До колко зле тази нова ориентировка, относно обучението въ Търговската гимназия, е подбйствувала, се вижда отъ доклада на директора на сжщата до Екзархията, изпратенъ на 20 юний 1912 год., по поводъ на проскто-разпредблението на учебнитб часове за уч. 1912—1913 год.. Въ този докладъ се чете следното-



„Понеже третия класъ се закрива, въ случай че се приематъ нови ученици, то за тѣхъ да се открие подготвителенъ курсъ, тъй като тѣзи ученици, нѣмайки добра подготовка на френски и турски езици, не ще могатъ да следватъ ведно съ тазгодишнитѣ ученици на търговската гимназия.“

Презъ учебната 1912—1913 год. действително бѣше закритъ и третия прогимназиаленъ класъ.

Учебната 1912—1913 год. е последна. За тази година се предвидѣха следнитѣ преподаватели: д-ръ Йорданъ Бомболовъ, директоръ, Атанасъ Димитровъ, Сребренъ п. Петровъ, Емануилъ Ляпчевъ, Жоржъ Ришеръ, Владиславъ П. Алексиевъ, Никола Гацевъ, Михаилъ Шурковъ, Георги Митевъ и Жоржъ Лигониеръ. Балканската война, обаче, нанесе тежъкъ ударъ на учебното дѣло въ Македония. Засегната бѣше, естествено, и търговската гимназия. Нѣколко месеци наредъ бѣха прекратени учебнитѣ занятия. Зрѣлостнитѣ изпити се произведоха презъ м. май 1913 година.

На 5 октомврий 1913 год. директорътъ на Варненската търговска гимназия се обръща до началника на учебния отдѣлъ при българската екзархия въ Цариградъ съ молба да му бѣде изпратенъ единъ проспектъ съ предметитѣ и материята по отдѣлно за IV, V, VI и VII класове на Солунската българска търговска гимназия, за да може да опредѣли условията, при които могатъ да се приематъ нѣкои ученици следвали въ Солунската търг. гимназия, изказали желание да следватъ въ повѣрената му гимназия. Наистина, това бѣ печаленъ отзвукъ на едно минало, което даваше проблѣсъци за свѣтло бѣдеше. Следъ Балканската война, питомцитѣ на Солунската търговска гимназия се прѣснаха по-всички краища на българскитѣ земи и на свѣта. Една частъ, и то много малка, замина за да довършва образованието си въ търговски училища.

Солунската търговска гимназия, втори типъ, даде три випуска презъ уч. 1910—1913 год.. Първиятъ випускъ се състоеше отъ трима души: Христо Владовъ — сега началникъ отдѣление при едно голѣмо застрахователно дружество въ Нью-Йоркъ, Америка; Георги Ризовъ — до Балканската война търговецъ въ Солунъ, сега — директоръ на една търговска фирма въ Пловдивъ, и Тодоръ Кондовъ — до Балканската война търговецъ въ Солунъ, следъ това — директоръ на една търговска фирма въ Пловдивъ и сега — на самостоятелна работа въ сщия градъ. Вториятъ випускъ: Атанасъ Константиновъ — до скоро чиновникъ въ „Американска Банка“ въ Синсинати (Америка), понастоящемъ има самостоятелно търговско предприятие въ сщия градъ; Любомиръ Божковъ — частно търговско предприятие въ Бѣлградъ; Христо Голевъ — до Балканската война търговецъ въ Македония, сега — прокуристъ на Акц. д-во Ориентабако — централа София; Петъръ Сакжовъ — до Балканската война търговецъ въ Македония, следъ това — прокуристъ при Банка за народенъ кредитъ,

София, и сега — на частна работа въ сщия градъ; Трифонъ Апостоловъ — частно търговско предприятие въ Цариградъ; Богданъ Стаматовъ — офицеръ отъ запаса на българската армия, и сега на частна работа въ Пловдивъ; Владимиръ Хаджиевъ — частно търговско предприятие въ Охридъ; Апостолъ Гиковъ — починалъ като студентъ въ Швейцария; Крумъ Сарджовъ — починалъ като чиновникъ при Италианска и българска търговска банка въ София, и Никола Димитровъ — починалъ като чиновникъ при Акц. д-во Ориентабако въ София. Третиятъ и последенъ випускъ: Христо Арсовъ — до скоро чиновникъ въ търг. предприятие въ Цариградъ, сега — членъ-делегатъ на Македонска народна банка въ София; Янчо Табаковъ — частно търговско предприятие въ София; Георги Прилепски — чиновникъ при Италианска и българска търг. банка въ София; Кръстю Янковъ — чиновникъ при Акц. д-во Ориентабако — централа София; Димитъръ Благоевъ — чиновникъ при Б. н. банка въ Неврокопъ; Сотиръ Илиевъ Мощански — счетоводителъ при Македонска народна банка — клонъ въ Горна-Джумая; Константинъ Паскалевъ — чиновникъ при Б. н. банка въ Неврокопъ; Методи Ивановъ — чиновникъ при Македонската народна банка въ София; Стефанъ Тасевъ — частно търговско предприятие въ Ломъ; Панчи Гюрковъ — експертъ на тютюни и комисонеръ на Балкантабакъ въ София и Никола Кючуковъ — търговецъ въ Скопие.

Отъ останалитѣ ученици, които успѣха да довършатъ образованието си въ търговски училища въ България, сега се намиратъ на работа: Димитъръ Ружковъ — прокуристъ на търговската фирма Савовъ & Пиперевски въ София; Вл. Топуковъ — поддиректоръ на Македонска народна банка въ София; Асенъ Татарчевъ — следъ допълнителенъ гимназиаленъ изпитъ, завършилъ по медицина въ Швейцария, до скоро лѣкаръ въ родния си градъ Ресенъ, сега — лѣкаръ въ София; Вл. п. Томовъ — следъ допълнителенъ гимназиаленъ изпитъ, завършилъ по медицина въ София, сега — главенъ асистентъ при хирургическото отдѣление въ Александровската болница въ София.

Търговското отдѣление при Солунската м. гимназия и въ последствие — Търговската гимназия, отъ 1899 до 1913 учебна год., се управляваха отъ следнитѣ директори: Л. Паяковъ, Георги Раевъ, Ат. Ченгелевъ, Хр. Тенчевъ, А. П. Стоиловъ, Йорданъ Николовъ и д-ръ Йорданъ Бомболовъ.

Следъ всичко до тукъ казано ясно личи, че съ откриването на търговско училище въ Солунъ се попълваше една голѣма празнота въ живота на македонскитѣ българи. За да се култивира въ ученицитѣ още въ най-ранната имъ възраст търговски духъ и да се подготвятъ по-добре на френски и турски езикъ, къмъ търговскитѣ курсове бѣше придадена прогимназия. Между ученицитѣ сществуваха бодростъ и въодушевление. Тѣ бѣха деца на родители, занимаващи

се главно съ търговия и индустрия. Всички тѣ се възпитаваха въ духъ на високо съзнание за важната роль, която имаше да играятъ относно материалното и моралното закрепване на македонскитѣ българи. Македонскитѣ българи съ своя упоритъ и честенъ трудъ бѣха успѣли да се наложатъ въ всички области на стопанския животъ на Македония. Солунъ бѣше станалъ центъръ на българска материална и духовна култура. Въ него българскитѣ търговци образуваха елита на македонскитѣ българи. Между тѣхъ имаше и такива, които бѣха въ търговски връзки съ много западноевропейски търговски кжщи. Търговската фирма „Бр. Шавкулови“, съ централа въ Солунъ, имаше свои клонове въ Марсилия, Египетъ и Мадагаскаръ. Главниятъ предметъ на търговията ѝ бѣха кожитѣ. Тодоръ х. Мишевъ & Синове бѣше голѣма търговска кжца за манифактура. Тя бѣше въ търговски връзки съ Лондонъ и пр.. Бр. Златареви, Тома Баялцалиевъ, Никола п. Алексиевъ, Саздо Дерменджиевъ, Саздо Ризовъ, Бр. Бояджиеви, Бр. Пенушлиеви, Бр. Суруджиеви, Бр. Кондови, Конс Самарджиевъ Ив. х. Николовъ, двамата последни книгоиздатели, и др., бѣха търговски фирми съ известностъ и вѣнъ отъ предѣлитѣ на Македония и Турция.

При това положение, наистина, не можеше да не съществува търговско училище. Голѣмата частъ отъ свършилитѣ това училище трѣбваше да останатъ при родителитѣ си за да продължатъ тѣхната търговия. Като интеллигентни търговци, тѣ не можеха да не служатъ едновременно и като вѣренъ стражъ срещу чуждо посегателство и като достойни пазители на българскитѣ блага и на българския духъ въ Македония. Тѣ скоро станаха сила, която започна да всѣва страхъ въ редоветѣ на неприятелитѣ на македонскитѣ българи.

Прииждането на нови просвѣтени български търговци въ Солунъ въ последнитѣ години преди Балканската война бѣше голѣма радостъ за всички българи въ Македония. Търговията на страната минаваше въ тѣхни ржце. За това помагаше и обстоятелството, че подавящата частъ отъ населението на Македония бѣше българско. А това бѣше сила, която не можеше да се пренебрегва. Евреитѣ въ Солунъ съзнаха първи, че е необходимо да се сдружатъ съ българитѣ. На фирменитѣ имъ табели българскиятъ езикъ личеше покрай френския и турския езици. Нѣмаше еврейски магазинъ въ Солунъ, кждето да не се приказва български. Следъ 1908 год., следъ „Хуриета“, много грѣцки и турски търговски кжщи държеха и по единъ българинъ, който да посрѣща българитѣ купувачи. Гордостъ за македонскитѣ българи бѣха голѣмитѣ български търговски кжщи, които никнѣха една следъ друга въ Солунъ. Заговори се и за създаването на български банкови заведения, акционерни и кооперативни, които трѣбваше да кредитиратъ българската търговия, индустрия, занаяти и земедѣлие. И това щѣше да продължава до тогава, до като

народитѣ въ Македония, респективно Турция, щѣха да разбератѣ, че не въ самоизтрѣблението, а въ взаимодействието е тѣхната сила. Турция бѣше отворила вече своитѣ училища за много българчета. Свършилитѣ и следвалитѣ тѣзи училища съ нищо не бѣха изгубили отъ своето българско самосъзнание. Турцитѣ, особено следъ „Хуриета“, бѣха готови на компромиси. А борбата и на културна почва прилѣгаше на македонскитѣ българи. Тѣ държеха, въпрѣки трудноститѣ, които се изпрѣчваха въ пѣтя имѣ, не само търговията, а и индустрията, земедѣлието и занаятитѣ въ Македония.

Дейността на стопанска почва и просвѣтата въ сжщностъ вървѣха ржка за ржка. До какво положение бѣха стигнали въ последнитѣ години българитѣ въ Солунъ, вижда се отъ единъ докладъ на А. П. Стоиловъ, съ дата 10 априлъ 1912 година:

„Градъ Солунъ по своето географско положение стана презъ последнитѣ години не само важенъ търговски центъръ, но и центъръ за българска просвѣта. Отъ година на година български търговци прииждатъ изъ вътрешността на Македония, и днесъ въ Солунъ има мнозина наши видни търговци. Освенъ туй, въ него имаме три гимназии и петъ начални училища съ около 1500 ученици и ученички. Има само 58 учители и учителки. Издаватъ се петъ вестника: „Учителски гласъ“, „Право“, „Искра“, „Свѣтлина“ и „Истина“.

Нещастнитѣ войни прекжснаха това хубаво хармонично развитие. Създаденото съ вѣковенъ трудъ, биде разнебитено отъ нашитѣ врагове. Заедно съ другитѣ хиляди наши училища и културни учреждения и начинания биде прекратено развитието и на Солунското търговско училище, което по своята уредба и знанията, които даваше, можеше да служи за образецъ на всички. Създадено презъ уч. 1899—1900 год., следъ като непрекжснато прссжществува цѣли 14 години и даде петъ випуска, по силата на развититѣ се злощастни събития за българския народъ, то престана да сжществува въ края на учебната 1912—1913 год.. Но споменитѣ за него въ съзнанието на македонскитѣ българи сж тѣй силни, тѣй дълбоки, че тѣ не само нѣма да се забравятъ, а ще се предаватъ отъ поколѣние на поколѣние до тогава, до като македонскитѣ българи не видятъ възстановени потжпканитѣ права на Родината.

ХРИСТО П. АНТОВЪ

## ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА ПЕЧАТНИЦА ВЪ СОЛУНЪ

И презъ време на двойното робство, политическо подъ турцитѣ и духовно подъ гърцитѣ, Македония не бѣ престанала да бжде факелъ на българското национално съзнание, на българската писменостъ и книжнина. Македонскитѣ манастири бѣха станали срѣдища на българската писменостъ и на българскитѣ книжовници. Въ македонскитѣ манастири на Хилендаръ и Зографъ, въ манастиритѣ св. Прохоръ Пчински, св. Якимъ Осоговски, св. Иванъ Бигоръ, Бошавския и други манастири, българското писмо и българската книга сж били запазени най-съкровено. Сжщо и въ много градове и села въ Македония, въ които българския духъ бѣ останалъ непоколебимъ, родното четмо и родното писмо бѣха запазени.

Македония запали свѣтилника на българското възраждане. Бащата на българската история Паисий, първиятъ стематографъ Христофоръ Жефаровичъ, първитѣ писатели на новобългарски езикъ Хаджи Якимъ Кърчовски и йеромонахъ Кирилъ Пейчиновичъ, първитѣ български печатари архимандритъ Теодосий и даскалъ Камче, първитѣ български фолклористи братя Миладинови, първиятъ български поетъ Райко Жинзифовъ, първото движение противъ гръцкото духовенство, бѣха дѣло на българския несломимъ духъ въ Македония. Това се казва и отъ голѣми западно-европейски авторитети на науката. Френскиятъ историкъ Рамбо, напримѣръ, твърди, че „Македония още на времето си е била и по-войнствена и по-национална по чувство, тя е била и по-антигръцка, отколкото оная България, на която Преславъ бѣ столица.“ Само съ това високо развито и будно патриотическо чувство на македонскитѣ българи може да се обясни голѣмото имъ желание да иматъ още въ началото на XIX вѣкъ родна печатница въ Солунъ. Сжщо тѣй, съ това неудържимо чувство, да се обособятъ като българи, се обясняватъ голѣмитѣ рискове, на които се излагатъ отдѣлни скромни македонски българи за доставянето ѝ. Защото тѣ сж били увѣрени, че една българска печатница въ Солунъ би имъ открила богати простори на дейность въ областъта на родната книжнина и писменостъ.

Градътъ на св. св. Кирила и Методия, отъ който въ IX в. се шръсна просвѣтата за всички български и славянски земи, трѣбваше

да подслони първата българска печатница на хаджи Теодосия Синаитски десетъ вѣка по-късно, въ началото на XIX вѣкъ.

Точно преди единъ вѣкъ, въ Солунъ, у хаджи Теодосия се е породила свѣтлата мисълъ, да открие българска печатница. Инициативата му е била съ радостъ възприета отъ нѣкои добри българи въ страната. Това е дало възможность бърже да се пристъпи къмъ реализиране на замисления планъ. Въ 1837 год. българската печатница по предпазливостъ, за да не бжде открита и конфискувана, е била укрита отъ даскалъ Камче въ голѣмото и богато Тиквешко с. Ваташа и едва въ 1838 год. е била пренесена въ Солунъ, кждето, следъ получено съгласие отъ турската власть, започва явно да печати български книги. До тогава напечатани на новобългарски езикъ книги сж били съ произходъ отъ Римникъ, отъ Будапеща, отъ Крагуевацъ, отъ Бѣлградъ и отъ другаде. Но тѣзи български книги стрували скъпо и като така сж били мжно достъпни за будното и жадно за просвѣта българско население.

По сведенията, които дава Антонъ П. Стоиловъ, архимандритъ хаджи Теодосий е роденъ въ гр. Дойранъ къмъ края на XVIII вѣкъ. Свѣтското му име е било Теохаръ. Училъ се е въ Цариградъ. Следъ смъртъта на баща си билъ ржкоположенъ за свещеникъ въ родния си градъ. Откакъ останалъ вдовецъ, той предприелъ едно пжтуване въ Северна Македония. Между 1827—1828 год. се установилъ въ Синайския манастиръ, гдето е стоялъ близо четири години и станалъ архимандритъ и хаджия. Тукъ хаджи Теодосий изучилъ славянското азбуке и често служилъ въ църква по църковнославянски. Въ сжщото време е превеждалъ отъ гръцки езикъ разни молитви, които изпращалъ на синоветъ си и приятелитъ въ Дойранъ. По молба отъ епитропитъ на солунската църква „Св. Мина“, нѣкои отъ които, по всѣка вѣроятность, сж били българи, въ 1831 год. хаджи Теодосий е билъ освободенъ отъ синайскитъ братя за „чредникъ въ тая църква“, като е приелъ и назначението за „таксидиотинъ“ на манастира въ македонскитъ области. Отъ тогава той е познатъ подъ името хаджи Теодосий Синаитски. Като „таксидиотинъ“ на манастира хаджи Теодосий често е пжтувалъ изъ Македония и въ срещитъ си съ мѣстното българско население можалъ да си отбележи скръбния фактъ, че българитъ иматъ езикъ, но слаба книжнина, макаръ да сж оставили отъ миналото свѣтли страници въ това отношение. Това състояние го довежда до мисълъта, да пристъпи къмъ великото си дѣло и да отвори пжтя на новобългарската книга въ Македония и въ всички български земи. За да осжществи отварянето на печатницата, хаджи Теодосий първоначално се отнесълъ за съветъ и разрешение до солунския гръцки митрополитъ Милетий, презъ 1837 год., ако не и по-рано. Милетий, по фанариотски съображения, посъветвалъ го да не предприема

такава работа, защото доставенитѣ отъ Русия букви ужъ щѣли да струватъ сумата 50,000 гроша.

Желанието за българска печатница е било, обаче, по-силно отъ страхътъ предъ запрещението на солунския грѣцки владика, и за това въ 1837 год. една печатница била скришомъ донесена въ тиквешкото с. Ваташа, гдето тайно сж били печатани български книги. За тази печатница А. Шоповъ предава нѣкои подробности въ книгата си „Изъ живота и положението на българитѣ въ вилаетитѣ“ (1893 год.). Ние ще се опитаме, макаръ и накратко, да използваме изложението на А. Шоповъ, както и разказитѣ на стари ваташани, ученици на даскалъ Камче, за да можемъ да сглобимъ надлежното изложение за първата българска печатница въ с. Ваташа и въ Солунъ.

Преди да свърши описанието на гр. Велесъ, А. Шоповъ въ тая си книга се спира върху едно важно за историята на българското възраждане обстоятелство. Макензи и Ерби, бележи той, като описватъ пжтуванията си въ Европейска Турция (1856 год.), казватъ, че преди години въ Велесъ имало българска типография. Благороднитѣ англичанки при пжтуването си трѣбва да сж чули за нѣкаква типография около Велесъ, но не сж си дали трудъ да разпитатъ по-подробно за нея. Не въ Велесъ е била установена първата българска печатница, а въ с. Ваташа, Тиквешко, и ето при какви обстоятелства.

Презъ първата четвъртъ на миналото XIX столѣтие, въ богатото село Ваташа се е подвизавалъ даскалъ Камче, който, въ съгласие съ архимандритъ Теодосий, притежателя на първата Солунска печатница, е ходилъ въ Бѣлградъ и е донесълъ всичко що е било нужно за печатане. Като описва историята на Солунската печатница, А. Шоповъ на друго мѣсто (вж. книгата „Първата българска печатница въ Солунъ — П. Сп., 1890 год.“), казва, че не е ималъ достатъчно сведения за даскалъ Камче и за неговата Ваташка печатница, която предшествува Солунската. По-късно, обаче, благодарение любезността на Илия Тошевъ, учителъ въ село Ваташа презъ 1891 год., Шоповъ е влѣзълъ въ притежение на достатъчно сведения, както за деятелността и живота на даскалъ Камче, тѣй и за Ваташката печатница, която е първата българска печатница въ българскитѣ земи. Следователно, единъ отъ отцитѣ на българското книгопечатане е и даскалъ Камче. Селото Ваташа е било щастливо да приеме и укрие първата българска печатница, която отпосле е дала добра духовна храна за единичнитѣ въ онова време български граматичи, учители и свещеници. Затова не ще бжде излишно, въ връзка съ казаното, да дадемъ и нѣщо за живота на даскалъ Камче, който се явява като единъ отъ най-главнитѣ помощници на хаджи Теодосия Синаитски.

Даскалъ Камче Ваташки е билъ синъ на бедни родители. Роденъ презъ 1790 год. въ с. Курешница, край Вардаръ, близо до Демиръ-капия, не се знае по какви причини, още малъкъ, даскалъ Камче

заедно съ баща си Нако и цялото семейство се преселил въ голѣмото село Ваташа. Камче е билъ единственъ синъ на баща си. Родителитѣ му сж били бедни и не сж имали възможность да плащатъ по 60 пари на месецъ, право на тогавашния ваташки учителъ, за да се изучи редовно на книга, и за това той се е училъ крадешкомъ. Камче ималъ голѣма наклонность къмъ църковното пѣние и селянитѣ започнали да хвалятъ хубавия му гласъ, и младиятъ пѣвецъ не следъ дълго спечелилъ особенъ столъ около пѣвцитѣ на ваташката църква. Отъ тукъ се започва учителската и обществена деятельность на Камче.

Презъ 1817 год. ваташани построили черква „Успѣние Пресветая Богородица“ и купили мѣстото, на което е построено сегашното двуетажно голѣмо училище, направили две стаи, въ едната отъ които се помѣстилъ да живѣе Камче, а въ другата събиралъ да учи деца. Ученицитѣ му плащали по 60 пари или най-много два гроша на месеца, а въ края на учебната година получавалъ отъ по-заможнитѣ родители на ученицитѣ си по единъ подаръкъ: нѣкоя дрешка, обуца и пр.. Подаръци сж му били давани и при смѣна учебника на ученика, което е означавало преминаване въ по-горенъ класъ.

Както отъ всѣкъжде, тѣй и отъ Ваташа, ежегодно отивали въ Света Гора поклонници. Една година се накаралъ да отиде въ Света-Гора и самъ даскалъ Камче. Той тръгналъ съ мнозина още ваташани поклонници, но не се върналъ съ тѣхъ. Нѣщо го привлѣкло въ манастиритѣ, дето той прекаралъ цѣла година, а после се върналъ въ Ваташа по-ученъ, по-добъръ черковникъ, съ известни знания даже и по-гръцки езикъ. При това, Камче станалъ единъ видъ представителъ на св. горскитѣ манастири въ Тиквешко, гдето ежегодно събиралъ гости и ги водилъ на поклонение въ Света-Гора. Честото му отиване въ Света-Гора и минаване презъ Солунъ му спомогнало да изучи по-добре гръцки езикъ, а при това и да се запознае съ архимандритъ Теодосий Синаитски, който току що се билъ завърналъ отъ Синай. Учителътъ Камче водилъ тѣсно приятелство и съ Йовко Марковъ, ученолюбивъ богатъ селянинъ отъ Кавадарци, който ималъ възрастенъ синъ на име Трайче, ученикъ на Камче Ваташки. Презъ това време архимандритъ Теодосий често се е отбивалъ въ Солунъ, и тамъ сж ставали срещитѣ между него и ваташкия учителъ.

Единъ день, следъ идването на архимандрита Теодосий и следъ споразумението имъ, учителътъ Камче Ваташки внезапно заминалъ за Бѣлградъ, отдето скоро се върналъ и донесълъ „Типъ за типосване книги“. Въ какво се състоялъ тоя „типъ“, малцина отъ ваташкитѣ стари хора знаятъ да разкажатъ, защото даскалъ Камче не показвалъ всѣкому „типа“, за да не узнае гръцкия владика отъ Солунъ и попрѣчи на уговореното съ хаджи Теодосий откриване на печатницата. Камче Ваташки билъ беденъ човѣкъ и затова паритѣ за



купуване на „типа“ били дадени отъ нѣкои по-заможни ваташани, а именно отъ Йовко Марковъ, и отъ архимандритъ Теодосий. Старитѣ хора разказватъ, че печатницата била въ кжщата на учителя Камче въ Ваташа, и че той започналъ да печати нѣкакви си малки книжки. Покойниятъ дѣдо Яне Бакалинтъ, ученикъ на Камче, починалъ къмъ 1894—1895 год., си спомнялъ, че книжкитѣ, които печаталъ учителя му, съдържали изречения отъ този родъ: „Бой се отъ Бога, не бой се отъ никого“, „Не бжди ленивъ, но гледай твоео дѣло съ прилежение.“

Печатницата е имала само славянски букви. Оставена била въ село Ваташа не повече отъ една година (1837 год.). Презъ това време архимандритъ Теодосий е ходилъ въ Ваташа нѣколко пжти. Най-после гръцкия владика подушилъ работата, и заповѣдалъ на учителя Камче Ваташки да вдигне печатницата. На Камче било запрето и да учителствува. На негово мѣсто владиката довелъ гръцки учителъ отъ Сѣресъ, когото, обаче, ваташани скоро изпждили и прибрали пакъ Камче. Архимандритъ Теодосий взелъ печатницата и я пренесълъ въ Солунъ. Стари хора ваташани разказватъ, че една отъ книгитѣ напечатани въ Солунъ, именно голѣмата книга подъ заглавие „Служене еврейское“, била преведена отъ гръцки на български отъ учителя Камче, който и сега се споменува отъ старото поколѣние като добъръ проповѣдникъ по църквитѣ.

Камче Ваташки е починалъ къмъ 1855 год.. Арсений Костенцевъ, който билъ учителъ въ село Ваташа презъ 1864—1865 год., въ „Спомени-тѣ си“ (1917 год.), издадени отъ Българската академия на наукитѣ, разказва, че той често отивалъ на гости у баба Камчевица, качвалъ се на тавана на кжщата, кждето имало букви, разни колелета и желѣзарии отъ печатницата на Камче Ваташки, а сжщо и разни книги, отъ които повечето били преводъ на еврейския талмудъ на български, както и разни ржкописи. Може да се предположи, че нѣкои отъ тѣзи книги сж принадлежали на Теодосия Синаитски, който ги е складиралъ за безопасность въ Ваташа, а други сж били на Камче. Съ разрешението на бабичката, Костенцевъ изпратилъ много отъ тия книги въ Щипъ. Между ваташанитѣ и до сега има запазени отъ тѣзи книги, но, поради новото сръбско робство, едва ли скоро ще видятъ бѣлъ свѣтъ.

До като печатницата е работила тайно въ с. Ваташа, архимандритъ хаджи Теодосий успѣлъ чрезъ солунския митрополитъ Милетий да се сдобие съ разрешение отъ Цариградската патриаршия. Печатницата е била тогава пренесена въ Солунъ, кждето презъ 1838 год. сж започнали да се печататъ български книги. По-късно е била открита и работила печатницата на Никола Карастояновъ въ Самоковъ. Тя се е сдобила съ разрешение едва презъ 1847 год., а нѣколко години преди това тя е работила безъ разрешение. Разрешението за Солунската българска печатница, по всѣка вѣроятность, е открило пжтъ

както за българска печатница въ Цариградъ, презъ 1843 год., така и за печатницата въ Самоковъ, четири години по-късно. Печатницата на хаджи Теодосия е работила въ Солунъ около две години. Тя била скоро повредена отъ пожаръ, и така поради това спрѣла временно работата. Презъ 1840 год., съ сръдствата на йероманаха Кирилъ Пейчиновичъ, тя е била подновена и започнала наново да печати български книги. Но и следъ това печатницата е работила само още две-три години и, види се, още веднъжъ е била повредена и не е била вече подновявана. Тя е прекъснала своето съществуване съ смъртта на хаджи Теодосия, който е починалъ презъ 1843 год. въ родния си градъ Дойранъ, притиснатъ отъ падналата стена въ собствената му воденица.

По сведенията на Антонъ П. Стоиловъ (вж. „Български книжовници отъ Македония“) въ печатницата на хаджи Теодосия въ Солунъ сж напечатани следнитѣ книги: първо, Началное учение съ молитвы славянобългарскій и греческыя (1838); второ, Краткое описание двадесять монастырей обретающихся въ святой Гору Атонской (1838); трето, Служение еврейское... во простый и краткый языкъ болгарскій (1839); четвърто, Утѣшеніе грѣшнымъ (1840) отъ Кирилъ Пейчиновичъ; пето, Книга за научение трихъ языковъ: славянобългарскій и греческыя и кармалицкой (1841); и шесто, Первая таблица (безъ година), отъ Джинотъ.

Хаджи Теодосий не билъ само печатарь и книгоиздателъ, но и преводачъ и книжовникъ. Той самъ се е грижилъ да подбира книги за печатъ въ своята печатница, дори нѣкои отъ тѣхъ е придружавалъ съ собствени бележки. Въ предговора си, съ който придружава втората книга на Кирила Пейчиновичъ „Утѣшеніе грѣшнымъ“, Теодосий Синаитски казва: „овой блаженій челоуѣкъ со толкова трудъ и со божественая рѣвность за христіанскій любовь седе и приведе овая книжица глаголемая Утѣшеніе грѣшнымъ. Како седѣ и собра слово отъ божественое писаніе, отъ Евангеліе, отъ вѣхтыя завѣтъ, отъ псалтирь и отъ книги, глаголемія имя миніятъ и отъ други примерными, и приведе ги со толкованіе на прости языкъ болгарски долнія Миссій Скопскій и Тетовскій, да я читатъ и простию народъ“. Отъ сжщия предговоръ се учимъ, че Кирилъ Пейчиновичъ е помогналъ да се възобнови печатницата на хаджи Теодосия следъ изгарянето ѝ въ 1839 година.

Така, дѣлото на хаджи Теодосия Синаитски, като пръвъ български печатарь и виденъ писателъ отъ епохата преди нашето Възраждане, като дѣло подпомогнато отъ Камче Ваташки, и отъ Кирилъ Пейчиновичъ Тетовски, ще остане записано въ анализъ на нашата общобългарска културна история. Специално за Македония, и още по-специално за Солунъ, високо културната дейность на хаджи Тео-

досия Синаитски поставя основитѣ на по-късното развитие на родната българска книга и на родната просвѣта въ западно-българскитѣ македонски земи.

Създадената книжнина отъ хаджи Теодосиевата печатница въ Солунъ бързо се е разнесла изъ Македония и другитѣ краища на българския народъ. Тя е подигнала българското самочувство, засилила българската просвѣта, увеличила броя на българскитѣ книжовници и учители и засилила народната ни борба по Възраждането.

Въ 1852 год., видниятъ патриотъ още отъ грѣцкитѣ движения противъ турското правителство, особено въ завѣрата, Константинъ Държиловичъ, отъ с. Държилово—Воденско, съ брата си Кирякъ, е уредилъ въ Солунъ печатница, като продължение на хаджи Теодосиевата печатница. Грѣцката духовна власть му попрѣчила да печати български книги. По-сетне било му е разрешено да печати български книги, но съ грѣцки букви. И още сжщата година въ тази печатница е било напечатано отъ Павелъ Божигробски евангелието, преводъ отъ грѣцки на новобългарски езикъ — ениджевардарски говоръ, съ грѣцки букви, но български думи. Подъ влиянието на Божигробски, Константинъ Държиловичъ е станалъ разпаленъ българинъ и е развивалъ усилена дейность между своитѣ сънародници въ Солунъ и Солунско за националното имъ свѣстяване. Той е водилъ кореспонденция и съ Г. С. Раковски, комуто е давалъ сведения за борбитѣ на българитѣ съ гърцитѣ. Синъ му Георги и дъщеря му Славка сж известни като български учители и народни будители. Въ Солунъ по онова време, 1850 год., е пребивавалъ отличния българинъ, хаджи Павелъ Божигробски, родомъ отъ с. Кониково, Енидже-Вардарско. Той е билъ протосингелъ на иерусалимския патриархъ Кирилъ съ седалище Солунъ. Подъ негово влияние патриархътъ е прегърналъ справедливата българска кауза и не е призналъ схизмата, произнесена отъ цариградския помѣстенъ съборъ върху българитѣ. Неговото високо положение, неговиятъ патриотизъмъ и просвѣтеность сж спомогнали много за националното пробуждане на българитѣ въ Солунъ и неговитѣ сънародници около Солунъ и Източна Македония. Неговото евангелие е било настолна книга на българското свещеничество и силно оржие противъ схизмата и грѣцкото духовенство, при което до скоро се е числилъ като висшъ духовникъ.

Отъ малката печатница на хаджи Теодосий (1838 год.), която съ пристѣплъ влѣзна въ Солунъ и осжществи вѣковната мечта на българския народъ, родниятъ градъ на първитѣ български просвѣтители св. св. Кирилъ и Методий стана срѣдище и огнище на българския народъ и въ частность на Македония. Въ края на XIX и въ началото XX вѣкъ Солунъ имаше вече две български печатници, тия на Конне Самарджиевъ и на Йор. Ярцевъ, кждето се печатаха три ежедневни български вестници: „Право“, „Отечество“ и „Българинъ“ и редъ други спи-

сания. Самарджиевата печатница бѣше въ сжщность едно голѣмо книгоиздателство въ центъра на Солунъ, което снабдяваше съ потрѣбната книжина и помагала всички български училища и църкви отъ Солунъ до Ксанти и отъ Солунъ до Дебъръ. Печатницата бѣше снабдена съ всичкитѣ печатни машини и съоржжения. По своята образцова уредба, книжарницата, включително печатницата, на Самарджиевъ може да се сравни съ книгоиздателството на Христо Г. Дановъ, съ една прибавка въ повече, че първата обзавеждаше цѣли нови храмове съ необходимитѣ черковни принадлежности и свещенически одежди. А книжарницата на Самарджиевъ и Иванъ хаджи Николовъ по своята уредба и разнообразни учебни помагала, учебници и книги за прочитъ, конкурираха на първостепеннитѣ книжарници въ Солунъ. При такъвъ разцвѣтъ Балканската война свари гр. Солунъ 1912 год.. И всичко това гръцкия вандализъмъ презъ м. юний 1913 год. опожари и разграби, целейки да смажи и унищожи българския духъ, предприемчивость и воля за свободно развиване и свободно сжществуване. Обаче, последнитѣ 20 години доказаха, колко сж били временни постигнатитѣ успѣхи отъ неприятелитѣ на българския народъ..

ЮЛИЯНЪ ОФНЕРЪ ШУМЛЯНСКИ

Препараторъ при Солун. гимназия  
презъ 1894—1913 год.

## КАБИНЕТЪТЪ ПО ЕСТЕСТВЕНА ИСТОРИЯ ПРИ СОЛУН- СКАТА МЪЖКА ГИМНАЗИЯ.

Както въ всѣка добре уредена гимназия, така и въ Солунската българска гимназия, нуждитъ за нагледно преподаване наложили, още съ откриване на класоветъ ѝ, да се създадатъ кабинети по Физика, Химия, Антропология и Естествена история. Кабинетитъ по Физика, Химия и Антропология се уредили бърже, като на време се доставили необходимитъ предмети, уреди, сждове и модели отъ Германия и Русия. Тоя по Естествена история, обаче, вѣнъ отъ нѣколкото хербарии, подредени презъ време учителствуването на Вл. Дяковичъ, Андрея Тошевъ и Димитъръ Цоневъ, трѣбвало да се попълва постепенно въ продължение на много години.

Общо взето, всички кабинети при Солунската гимназия били достатъчно пълни, но между тѣхъ кабинетътъ по Естествена история достигналъ сравнително до най-голямъ пълнота съ видоветѣ и богатството отъ разнороднитъ си екземпляри. Началото на тоя кабинетъ е било турено въ 1893 год. отъ преподавателя по Естествена история Иванъ Васковъ, който стѣкмилъ малка колекция отъ риби и други морски животни отъ Солунския заливъ и ближнитъ брѣгове. Но главна заслуга въ това дѣло се пада на поляка австрийски поданикъ Юлианъ Офнеръ Шумлянски, който поелъ уредбата на кабинета въ 1894 год. и съ своята системна и упорита работа, като препараторъ, можалъ за нѣколко години да създаде отъ него цѣлъ музей по естествена история<sup>1</sup>.

Съ ловна пушка или капани за ловене дивечъ, съ мрежа за хващане пеперуди или сѣчива за изравяне отъ земята влѣчуги, самъ или съ групи екскурзиянти-ученици, Юлианъ Офнеръ Шумлянски бро-

<sup>1</sup> Юлианъ Офнеръ Шумлянски е билъ роденъ въ 1840 год. въ гр. Львовъ, въ Галиция, тогава подъ австрийска властъ. Той е следвалъ въ Варшава, билъ въ изгнание въ Сибиръ, но скоро забѣгналъ въ Цариградъ, дето постѣпилъ градинаръ въ единъ отъ султанскитъ дворци. Следъ това поелъ заведването на една мушия въ Ромѣния. Въ време на Руско-Турската война постѣпилъ доброволецъ въ руската армия, а следъ войната се установилъ въ с. Турсунлий, Сливенско, дето се занимавалъ съ препариране на дивечъ. При устроиването на царския музей въ София билъ назначенъ за препараторъ, като спомогналъ да се уредятъ и попълнятъ кабинетитъ по Естествена история при гимназиитъ въ София, Варна и Русе. Въ 1894 год. билъ назначенъ за препараторъ при Солунската гимназия и работилъ до Балканската война въ Солунъ, Битоля, Дедеагачъ и пакъ Солунъ. Великолепенъ човѣкъ, преданъ на дѣлото си, Юлианъ Офнеръ Шумлянски е живѣлъ и работилъ съ цѣлата си душа, всѣкога вдъхновяванъ отъ купнежитъ на българското отечество, което станало и негово.

дѣлъ системно и свободно по цѣлата околностъ на Солунъ, по близкитѣ брѣгове на Бѣло море, по устията на р. Струма, Вардаръ, Бистрица, по край блатата и езерата въ Южна Македония и събиралъ екземпляръ следъ екземпляръ всичко интересно отъ животинското царство на страната<sup>1</sup>. А следъ всѣки подобенъ излетъ той грижливо пристѣпялъ къмъ препариране и поставяне въ съответенъ видъ всичко събрано отъ него или доставено му отъ любознателни учители и граждани отъ провинцията. За своята работа той разполагалъ съ лаборатория, снабдена съ соответнитѣ инструменти, уреди, химикали и една богата колекция отъ атлази, списания и книги по материята.

Самиятъ кабинетъ билъ уреденъ въ първия етажъ на гимназията въ единъ салонъ, дългъ осемъ метра, и две отдѣления. Три дузини шкафове и редица маси съ необходимитѣ коридори за движение по между имъ, всички пълни съ хиляди екземпляри отъ животинското царство, правѣли отъ това помѣщение цѣлъ олтаръ на науката. Колекции отъ бубулечки въ кутии, влѣчуги и риби въ стъкла или балсамирани, птици и млѣкопитающи препарирани, всички наредени по отдѣли, родове и видове, давали илюзията, че въ момента човѣкъ не се намира въ прозаичната страна на турцитѣ, а нѣкъде въ салонитѣ на нѣкой европейски музей по Естествена история.

Въ кабинета се виждали обикновени и рѣдки пойни птици, лешояди, мишеловки, бухали, ибиси, чапли, орли, соколи, лебеди, чайки и пр., всичко повече отъ 400 броя, грижливо представени въ естествения имъ видъ и изглеждащи като живи. Въ тоя отдѣлъ блатиститѣ и крайморски птици били застѣпени въ цѣлата имъ стѣлбица. Екземпляритѣ сж били приобретавани сезонъ следъ сезонъ отъ самия Шумлянски, който за целта не е пропускалъ да не посети пасажнитѣ пунктове и зимовищнитѣ мѣстности на важни пернати обитатели въ нашата родина. Нека отбележимъ, че особено грижливо били подредени полезнитѣ за земедѣлието птици.

Пеперудитѣ и бубулечкитѣ представлявали богата колекция отъ много стотини кутии, наредени амфитеатрално по родъ и по видъ. Сжщото може да се каже и за разнитѣ видове дивечъ, който е билъ представенъ отъ сърна, дива коза, дива свиня, вълкъ, лисица, заякъ, язовецъ, видра, бѣлка, поръ и пр.. Влѣчугитѣ сжщо съставлявали богата сбирка отъ червеи, гущери, змии и пр., между другото и боа и крокодилъ, подарени отъ бр. Шавкулови, доставени отъ търговскитѣ имъ контори въ Египетъ и Мадагаскаръ. Рибитѣ, особено тия отъ морето и македонскитѣ езера и рѣки, били напълно представени въ всичкитѣ имъ родове и видове.

Препарирани една маймуна, една бѣла мечка, крокодилътъ и боата, поставени на съответни мѣста посрѣдъ цѣлото това спиртосано и балсамирано царство, придавали на кабинета тежъкъ видъ, който

<sup>1</sup> Тая свобода той ималъ, като австрийски поданикъ и като желанъ компаньонъ въ срѣдата на чуждестраннитѣ консули, особено всрѣдъ тия, които обичали лова.

веднага каралъ зрителя да респектира и самия кабинетъ, и неговия уредникъ, и самата гимназия. Всичко това, въ сравнение съ голѣмата закѣснѣлость на учебното дѣло у владѣющия турски народъ, представявало единъ неоспоримъ признакъ, колко високо бѣха се издигнали българитѣ по своята просвѣта въ Турция.

Трудно може да се даде сега едно научно описание на тоя кабинетъ, тъй богатъ преди всичко съ екземпляри отъ фауната на Македония, но и това малко, което казахме до тукъ, е доста да даде една значително ясна идея за него. Препараторътъ Юлианъ Офнеръ Шумлянски е работилъ за обогатяването на тоя кабинетъ съ дълбока любовъ къмъ дѣлото си и съ увлѣчение. Доста пълни сбирки той приготвилъ и за гимназиитѣ и прогимназиитѣ въ Сѣръ, Битоля, Воденъ, Дойранъ, Одринъ и Дедеагачъ.

Такъвъ е билъ кабинетътъ по Естествена история при Солунската българска гимназия, и неговиятъ уредникъ съ упоритостъ лелѣлъ идеята да го обогати така, че въ близко време той да стане цѣлъ музей, като се направи достъпенъ за посещение отъ всички жители на града — благородна амбиция, която, обаче, не могла да види своето пълно изпълнение.

На 18 юний 1913 год. вандалитѣ гърци, следъ като заели съ бой гимназията, изнесли всички сбирки отъ кабинетитѣ, като часть разграбили, а друга часть натоварили на параходъ за да ги изпратятъ въ стара Гърция. Нѣщо повече. Тия нови варвари въ сжщото време заличили всички надписи и изтрили всички следи, които можеха да говорятъ за напредъка на българитѣ, и обърнали храма на науката, българската гимназия, въ която хиляди македонски българи се оформиха като човѣци и обществени деятели, въ казарма и конюшни.

Днесъ въ Солунъ, наистина, нѣма български гимназии, които порано събираха въ своитѣ огради ламтящитѣ за просвѣта синове на Македония, нѣма библиотеки, кабинети и пансиони при тѣхъ. Унищожено е всичко, което бѣ изражение на българския духъ и българската енергия. И, ако се сжди по външния видъ на сегашния Солунъ въ това отношение, рекло би се, като че ли нивга въ тоя градъ ние, българитѣ, не сме проявявали нѣкакъвъ животъ, нѣкаква дейность, нѣкакъвъ напредъкъ и нѣкаква борба за свобода. Като че ли не бѣха български просвѣтители светитѣ братя Кирилъ и Методий; като че ли не бѣха български синове тия, които поколѣния подъ редъ съставляваха българската солунска община; като че ли не бѣха българи тия, които съ своитѣ революции и страдания подкопаха основитѣ на Европейска Турция и спомогнаха по-късно да бждатъ разбити войскитѣ ѝ, за да се настанятъ гърцитѣ и сърбитѣ въ Македония.

Но, нека кажемъ, както гласи каменниятъ надписъ на Пресияна при Филипи до Драма, „Богъ вижда.“

Извлѣкъ изъ Семейнитѣ бележки на  
† Юлианъ Шумлянски и съставилъ

П. Дървинговъ

О. Д-РЪ М. ЙЕРОНИМЪ СТАМОВЪ

## ЗЕЙТИНЛИКЪТЪ ПРИ СОЛУНЪ

Обяснимо е за всѣки българинъ откриването въ 1880—1881 год. въ Солунъ на дветѣ български гимназии, мъжката и девическата. Населението въ Македония, въ подавялющото си болшинство българско, отдавна чувствуваше нуждата да запълни една голѣма празнота, а именно липсата на български срѣдни учебни заведения. Българитѣ въ Македония се нуждаеха отъ културно-просвѣтни разсадници, и тѣ ги създадоха.

Нѣколко години по-късно, въ 1886 год., се открива юще едно българско срѣдно учебно заведение въ околността на Солунъ, въ мѣстността „Зейтинликътъ“, а именно „Българската униатска гимназия“, която впоследствие се именувахе отъ всички „Зейтинлика“.

Българското общество, въ по-голѣмата си частъ, не познава никакъ или съвсемъ малко това българско учебно заведение. Тази година ще се отпразнува 50 годишнината на Солунскитѣ български гимназии, въ това число и въпросната българска католическа гимназия Редно е, по този случай, да дадемъ нѣкои сведения за това българско срѣдно учебно заведение.

Какъ се е породила идеята за неговото основаване? Кои сж основателитѣ и какви сж били тѣхнитѣ желанія? Какво е направило това учебно заведение за българщината въ Македония?

Отговоритѣ на тѣзи въпроси ще дадатъ една ясна представа за характера и ролята на „Зейтинлика“.

Гимназията въ „Зейтинлика“ при Солунъ се назоваваше още и „Българска католическа семинария“. Естествено, това дава поводъ да се мисли, че идеята за нейното основаване, не се е родила въ самата Македония, а е дошла отъ внѣ. Нека оставимъ историческитѣ факти да говорятъ.

Известна е на всички ни борбата, която нашиятъ народъ започна особено интензивно къмъ срѣдата на миналото столѣтие, за отърсването отъ грѣцкото фенерско иго. Зовътъ за българско народностно съзнание есна за пръвъ пжтъ въ Македония още презъ по-миналото столѣтие. Този зовъ намѣри отзвукъ въ всички български краища. Почна се борба за отхвърляне на патриаршеското духовно робство-борба за извоюване на черковно-училищна свобода, борба за самостоятелна българска църква, предвестница на политическата свобода и на самостоятелната българска държава.



Борбата бѣ неравна: отъ една страна слабо организираниятъ, но силенъ български народъ съ своята несъкрушима воля за извоюване свѣтитѣ права и съ твърдата вѣра въ успѣха, а отъ друга страна хитрата грѣцка патриаршия, силна благодарение на подкрепата, която ѝ оказваше турското правителство.

Излишно е да описваме разнитѣ перипетии на борбата за църковна независимостъ на нашия народъ. Ние ще спремъ само върху ония факти, които подготвятъ пжтя за отварянето на „Зейтинлика“ при Солунъ.

Кога се заражда идеята за откриването му?

Отговоръ на този въпросъ намираме въ едно изложение, изпратено въ Римъ отъ о. Тюрюкъ, католически енорийски свещеникъ въ Солунъ, отъ обществото на Лазариститѣ, до съвета на „Института за разпространение на вѣрата“. Въ това изложение, което има форма на докладъ и носи датата ноемврий 1863 год., о. Тюрюкъ пише следното: „Презъ месецъ августъ 1858 год. българи отъ Кукушъ, дойдоха да ме молятъ да изпратя на Н. В. Пр. Брюнони, папски представителъ въ Цариградъ, единъ адресъ съ молба, Н. В. Пр. да го предаде на светия отецъ Папата. Това бѣ първата официална постъпка за унията съ Римъ и, нека споменемъ пжтьомъ, че мисионеритѣ въ Солунъ, родината на славянскитѣ апостоли св. св. Кирилъ и Методій, сж които имаха радостта да приематъ тази първа депутация. Молбата бѣше облѣчена съ 79 подписи, отъ които четири на свещеници. Първитѣ българи, които бѣха пожелали унията, ни отправиха следнитѣ думи: „Колкото за напредъка на унията, не разчитайте никакъ на насъ, които сме много стари, за да я осъществимъ; ние можемъ да дадемъ единъ тласкъ, но вие трѣбва да съсрѣдоточите вашитѣ очи най-вече върху нашитѣ деца; ние искаме да ви ги повѣримъ; образвайте ги така, че да могатъ да служатъ за здрава основа на тая нова сграда“. При наличността на подобни разположения, ние решихме да откриемъ у насъ едно училище за български деца, тъй като не ни бѣше възможно да се настанимъ въ селата“.

Въ сжщата година било открито и училището за български деца при отцитѣ лазаристи, нѣщо което се потвърждава отъ писмото на о. Тюрюкъ отъ 20 ноемирий 1859 год., въ което той заявява, че „трѣбва много да се занимаваме съ възпитанието на децата“.

Какво е било това училище и колко български деца сж учили въ него, узнаваме пакъ отъ писмата на о. Тюрюкъ. Въ поменатото писмо отъ 20 ноемврий 1859 год. той моли и за парични помощи, понеже „издрѣжката на всѣко едно отъ тѣзи деца струва 300 франка годишно“. Значи българскитѣ деца, които първоначално сж се учили при Лазариститѣ въ Солунъ, не сж били приходящи, а на пансионъ въ училището. Ако се вземе предъ видъ сумата 300 фр., която се равняваше по онова време на 15 златни наполеона, трѣбва да заключимъ, че

българчетата въ училището сж получавали всичко бесплатно: храна, дрехи, квартира и пр..

Въ друго писмо, отъ 6 декемврий 1859 год., о. Тюрокъ съобщава, че „заедно съ преподаването на български езикъ на тия деца, изучава се и френски езикъ, признатъ отъ семействата за необходимъ“.

На 2 юний 1861 год. сжщиятъ о. Тюрокъ пише на о. Етиенъ, генераленъ началникъ на Лазариститѣ въ Парижъ, че „е приелъ въ откритото училище при католическата енория въ Солунъ дванадесетина български деца.“

Две години по-късно, на 20 май 1863 год., сжщиятъ донася, че „за преподаване на български езикъ билъ условилъ и български учителъ, комуто плащалъ лично“.

Други указания за намѣренията на ржководителитѣ на това училище, намираме въ едно писмо отъ м. ноемврий 1863 год. пакъ отъ о. Тюрокъ до о. Етиенъ: „Между тѣзи български деца, казва се тамъ, получили образование, за да бждатъ впоследствие изпратени въ тѣхнитѣ села, имаше и такива, които се подготвяха по-специално къмъ свещеническия санъ и, при това намѣрение, се подлагаха на единъ особенъ режимъ за живѣне.“

Съ течение на времето, числото на ученицитѣ българчета при това Солунско католическо училище се е увеличило, и нуждата да се открие отдѣлно училище за тия българчета ставала по-голѣма.

Милосърднитѣ сестри отъ дружеството на „Св. Винкенти“, които били ржководени отъ отцитѣ Лазаристи, имали въ околността на Солунъ, на мѣстността наречена „Зейтинликъ“, два благотворителни института: ясли и сиропиталище, подъ управлението на сестра Морелъ. Тамъ, въ 1864 год., отцитѣ Лазаристи премѣстватъ българския отдѣлъ, който е сжществувалъ отъ петъ години, като клонъ при френското католическо училище на Лазариститѣ въ Солунъ. „Въ 1864 год. премѣстихме на полето, въ Зейтинлика, това българско училище, което почваше вече да дава нѣкои плодове“, пише на 15 октомврий 1867 год. отецъ Бонетий, по това време и началникъ на отцитѣ Лазаристи въ града. Въ сжщото време се поражда идеята и се взима решение да се построи на това мѣсто едно голѣмо здание съ три подраздѣления за гимназия, за семинария и за практическо занаятчийско училище. За да се осжществи, обаче, тази идея, нуждни сж били голѣми парични срѣдства, съ каквито отцитѣ Лазаристи не сж разполагали. Въпрѣки тѣхната добра воля, срѣдствата за построяването на проектираното здание не достигали. Отъ Римъ не сж се надѣвали на материална подкрепа, знаейки, че Римъ дава, когато има, и то само за най-належащи нужди. Но годинитѣ сж минавали, и числото на ученицитѣ се е увеличило, безъ замисленото здание да бжде издигнато.

Следъ учредяването на Екзархията, движението въ Македония за присъединение къмъ Римъ отслабва. Съ откриването на българ-

скитъ гимназии въ Солунъ, обаче, намѣрението на отцитъ Лазаристи, да създадатъ учителски кадри въ Македония, става безпредметно или, по-точно казано, е трѣбвало да се ограничи само за нуждитъ на униатитъ. Но, най-сетне, строежа на зданието започва въ 1883 год. и завършва едвамъ въ 1885 год., като отъ тритъ крила въ проекта за „Зейтинлика“ се построятъ само две. Крилото, въ което е трѣбвало да се помѣщава семинарията, се изоставя. Макаръ и незавършено споредъ плана, новото здание има красивъ изгледъ. То е триетажно, масивно, здраво, хигиенично, приспособено за всички нужди на едно модерно учебно заведение, съ пансионъ и всички вътрешни и външни удобства, всичко обкръжено съ голѣми градини. За построяването на тая сграда се е грижилъ католическия свещеникъ о. Бонетий. На 1885 год. постройката е била готова и натъкмена съ всички училищни потрѣбности, и въ началото на учебната 1886 год. българчетата, до тогава ученици при милосерднитъ сестри въ Солунъ, заедно съ други новодошли, преминаватъ въ новата училищна сграда. Тѣхниятъ брой е билъ 68 деца, отъ които 11 сж изучавали занаяти.

При наличността на две български гимназии въ Солунъ, ржководителитъ Лазаристи, за да отклнятъ подроженята на турскитъ власти, наименували новото униатско българско училище не гимназия, а „Българска католическа семинария при Зейтинлика“. Въ началото, и години наредъ, въ Зейтинлика имаше два отдѣла, единъ въ който се даваше срѣдно образование напълно споредъ програмата на българската гимназия въ Солунъ, а другъ — въ който се изучаваха практически следнитъ занаяти: шивачество, обушарство, дърводѣлство, готвачество и градинарство. Дълги години преподаването е ставало само на български, и училищнитъ пособия сж били сжщитъ, както въ българскитъ училища. Французкиятъ езикъ се изучавалъ нѣколко часа седмично, а въроучение — два часа въ седмицата. Впоследствие преподаването става на френски езикъ, като за български езикъ се отдѣля единъ часъ всѣки день.

Българското католическо срѣдно учебно заведение при „Зейтинлика“ е просъществувало непрекъснато 28 години, отъ 1886—1914 год.. Питомцитъ въ него сж били винаги на пълнъ пансионъ, и облѣклото е било формено. Тѣ сж били синове на бедни или срѣдно имотни родители селяни или граждани. Богаташкитъ синове били единици.

При откриването, учителскиятъ персоналъ се е състоялъ отъ 8 души: четирима французи, двама италианци, единъ българинъ и единъ полякъ. Въ първитъ години числото на ученицитъ се е движело между 70—75, а въ последнитъ години тѣхното число спада на 50—60.

Презъ 28-тѣ години отъ живота на това заведение преподавали сж въ него 56 учители, отъ които 22 българи, а другитъ чужденци: 18 души французи, 4 италианци, 5 поляци, 3 белгийци, 1 персиецъ, 1 австриецъ, 1 ирландецъ и 1 малтиецъ. Чужденцитъ бѣха голѣми прия-

тели на българския народъ и на Македония. Ето имената и учителскитѣ имъ години:

Отцитѣ французи: Michel — 20, Cazot — 17, Bélières — 15, Mages — 12, Delteil — 12, Levecques — 11, Maurel — 10, Gorlin — 8, Morange — 8, Droitcourt — 3, Goidin — 3, Denan — 3, Hamon 2 и Hypert, Blancard, Vervault, Vallée, Martin и Girard — 1 година; поляци: Lukrawsky — 9, Cichi и Mucielak по 6, Pogorelec — 3, Zaya — 2 години; италианци: Alloatti — 28, Piacenti и Maresca по 4, Destino—2 години; белгийци: Vander Yonckeyd — 3, Henrotte и Verschoore по 1 година; персиецъ: Dinka — 5 години; австриецъ: Proy — 18 години; малтиецъ: Saliba — 2 години; ирландецъ: Barry—1 година.

Директорствували сж 6 души: Droitcourt — 3 год. отъ 1886—1888 год.; Gorlin — 4 год. отъ 1889—1892 год.; Hypert — 1 год. отъ 1893—1894 год.; Blancard — 1 год. отъ 1895—1896 год.; Destino — 2 год. отъ 1896—1897 год.; Cazot — 17 год. отъ 1898—1914 год.

Директоритѣ били сжщевременно и преподаватели. Всички чужденци сж духовни лица, и въ кжсо време изучавали българския езикъ.

Българитѣ, които сж учителствували, сж следнитѣ свещеници: Петъръ п. Георгиевъ, Христо Дановъ, Димитъръ Абаджиевъ, Димитъръ Капсаровъ, Иванъ Николовъ, Робертъ Фитювъ и следнитѣ миряни: Диониси Костадинчевъ, Дим. Франговъ, Камче Кафадаровъ, Христо Карпузовъ, Василъ п. Дучевъ, Дим. Тъпковъ, Петъръ Гелевъ, Трайко Пелтековъ, Илия Узуновъ, Иванъ Манолевъ, Никола Христовъ, Никола Кировъ, Дим. х. Диневъ, Дим. Кафадаровъ, Михаилъ Стамовъ.

Особени и ценни заслуги къмъ „Зейтинлика“, къмъ Македония и къмъ българския народъ иматъ свещеницитѣ: Alloatti, Cazot, Michel, Bélières, Proy, Mages, Gorlin и Levecques.

О. Алоати, италианецъ, е прекаралъ въ Македония 37 години отъ 1833—1920 год.. Той, заедно съ сестра си Еврозия, е основалъ въ 1889 год. въ Солунъ първото и единствено до сега българско-католическо монахинско сдружение — „Дружеството на сестритѣ Евхаристинки“, чиято целъ е да просвѣщаватъ и възпитаватъ момичета и да имъ вдъхнатъ да отдаватъ подобающата почитъ на Исуса Христа въ тайнството Евхаристия. На сжщата дата, той основава и сиропиталище за момичета. По-късно, съ свои сръдства, той закупва цѣлото село Палюрци, Гевгелийско, построява тукъ манастиръ, и членкитѣ на новоучреденото отъ него монахинско дружество се пренасятъ въ него.

Отецъ Алоати открива въ скоро време при манастиря и практическо земледѣлско училище за българчета. Числото на монахинитѣ се увеличава бърже. Въ надвечерието на първата Балканска война, тѣ сж вече около четиридесетъ. Иматъ училища освенъ въ Палюрци, още и въ Гевгели и селата Стояково, Богданци, Сехово, Пирава, Долно Тодоракъ (Кукушко). Самопожертвователността на сестритѣ Евхаристинки е известна на всички ония, въ чиито селища тѣ сж работили. А тѣхното родолюбие стигаше до фанатизъмъ. И въ турско и по-късно

подъ сърбитѣ, както и при нашествието на гърцитѣ, тѣ винаги сж се проявявали, като добри българки. Въ турско време, въ тѣхния манастиръ намираха сигурно прибѣжище българскитѣ чети, които се подвизаваха изъ Гевгелийско. Тамъ се настаняваха тѣ въ най-критическитѣ моменти.

За жалость, ползотворното дѣло на отца Алоати, съ настаняването на гърци и сърби въ отечеството ни Македония, биде ограничено и спъвано отъ последнитѣ. Всички познаваха неговото дѣло и неговитѣ чувства, които той никакъ не криеше. Колко силно той бѣ обикналъ българския народъ и Македония, показва факта, че когато италианскитѣ войски дойдоха въ Македония, да се биятъ противъ българитѣ, той открито предъ тѣхъ изказа своето дълбоко негодувание противъ своитѣ съотечественици, италианци, съ тѣзи думи: „Богъ ще накаже тѣзи, които помагатъ на сърби и гърци. Македония е българска и българска ще си остане, каквото и да се прави съ нея.“ Отецъ Алоати, въпрѣки всички неприятности отъ страна на сърбитѣ, остана въ Македония до 1920 год., когато сърбитѣ, неможейки вече да го търпятъ, го изгониха заедно съ неговитѣ монахини на сила. И тогава той не отиде другаде, въпрѣки че можеше да направи това, а дойде въ България. Купи къща, откри „Сиропиталище кн. Евдокия“, въ което днесъ сж приютени повече отъ 40 момичета. Следъ 7 годишно престояване въ София, отецъ Алоати, по нареждане на своето началство, трѣбваше поради болестъ да замине за Италия на почивка. Замина презъ 1926 г. и помина се на 27 мартъ 1933 година.

О. Michel е прекаралъ въ Македония 20 години, като учителъ въ „Зейтинлика“ и по нѣколко години, като директоръ на българската католическа прогимназия въ Кукушъ и тази въ Енидже-Вардаръ. Застѣпвалъ се е винаги за българитѣ предъ турскитѣ власти. Сега е учителъ въ французкия колежъ „St. Venoit“ въ Цариградъ.

О. Cazot е билъ непрекъснато 17 години директоръ на „Зейтинлика“ и ръководителъ на всички институти на отцитѣ Лазаристи и на милосърднитѣ сестри въ Македония. Той е заслужилъ много за последната съ своитѣ кореспонденции до видни французки общественици върху положението въ Македония и особено това на македонскитѣ българи, за които той се е застъпвалъ винаги най-горещо. Известниятъ французки общественикъ-публицистъ René Pinon въ своитѣ политически статии и книги върху Македония („Турция“) се позовава винаги на авторитетното мнение на о. Cazot. Отъ него черпѣше той всички свои данни. О. Cazot е днесъ на 70 години. Той е генераленъ викарий на д-вото на отцитѣ Лазаристи и това на милосърднитѣ сестри на д-во „Св. Винкенти“. Живѣе въ Парижъ и не престава да се интересува отъ тежката сждба на нашето поробено отечество Македония. „Изгледи за скорошното освобождение на Македония понастоящемъ нѣма, каза той презъ 1924 год. на пишуция тѣзи редове, но времето

работи за васъ; рано или късно, Македония ще се освободи, защото правото е на ваша страна. Работете, имайте търпение и куражъ.“

О. Bélières е прекаралъ въ Македония 15 години. Билъ е учителъ въ „Зейтинлика“ и директоръ на прогимназиитъ въ Енидже-Вардаръ и Битоля. Почина въ последния градъ въ началото на Общоевропейската война. Той бѣ извънредно енергиченъ и безстрашенъ застъпникъ за българитъ предъ турскитъ власти и вършеше голѣми услуги на революционната организация.

О. Prou е живѣлъ въ Македония 18 години, като учителъ въ „Зейтинлика“ и като директоръ на прогимназиитъ въ Кукушъ и Битоля. Голѣмъ приятелъ на българското население въ Македония и особено на битолчани, на които е направилъ извънредно голѣми услуги съ своитъ застъпничества за тѣхъ предъ турскитъ власти, за което тѣ му сж и днесъ още много признателни. Той е сега енорийски свещеникъ при католическата църква въ Кавала.

О. Mages е прекаралъ въ Македония 12 години, като учителъ въ „Зейтинлика“ и директоръ на прогимназиитъ въ Енидже-Вардаръ и Кукушъ. Отявленъ приятелъ и защитникъ на българитъ. Живѣе понастоящемъ въ Франция въ Toulouse. Макаръ и да е въ своето отечество, той се чувства тамъ като изгнаникъ. „Хлѣбъ и лукъ да ямъ, но да съмъ между моитъ мили македонци“, писа той напоследъкъ на единъ свой приятелъ въ София.

О. Levesques е сжщо голѣмъ приятелъ на Македония и на българския народъ. Живѣлъ е въ Македония отъ 1904 год. до края на Свѣтовната война. Още съ пристигането си въ Солунъ, той се заема да изучава български езикъ и следъ нѣколко месеца го говори вече свободно. Учителствува най-преданно 11 години, като остави най-добри спомени между ученицитъ и всички, които сж го познавали. Отъ началото на войната до края, той придружава французкитъ войски въ Македония, като воененъ свещеникъ. Добъръ французинъ, но не по-малко и добъръ приятелъ на македонскитъ българи. Неговата чувствителна душа е изпитвала противоположни и изключващи се едни други чувства: радваше се за победитъ на Франция, но въ сжщото време искрено скърбѣше за сждбата на Македония и българския народъ. Обича Франция, но не по-малко обича и Македония, която той нарича свое второ отечество. Изпълнилъ дълга си къмъ своето отечество, но предчувствувайки сждбата, която се кове за Македония, той се заема да действа съ всички сили за нейната автономия. Завързалъ презъ войната солидни връзки съ видни военни, политически и обществени личности, той прави всичко за да ги използва за доброто на Македония. Държи сказки за нея, отправя изложения за нейния народностенъ характеръ, моли, ходатайствува писмено и лично за нейната автономия и, когато безсърдечнитъ кроители на нова Европа решаватъ годѣлбата на Македония между сърби и гърци, той

съ тѣга въ душата напуща Солунъ и заминава за Цариградъ. „Велика неправда се извърши надъ Македония и нейното население“, каза той презъ 1921 год. на единъ виденъ французки общественикъ въ Цариградъ. О. Levesques живѣе понастоящемъ въ Цариградъ. Директоръ е на французкия колежъ „St. Benoit“ и провинциаленъ началникъ на отцитъ Лазаристи и милосърднитъ сестри за цѣлия Близъкъ Изтокъ. Не престава живо да се интересува, както за Македония, така и за прокуденитъ въ България нейни синове, а най-вече за своитъ ученици. Нека споменемъ още, че той е награденъ отъ Н. В. Царъ Бориса III съ орденъ за гражданска заслуга. Нему се дължатъ и голѣма частъ отъ даденитъ тукъ сведения за Българската католическа семинария въ Солунъ.

О. Gorlin бѣ високо интелигентенъ, много начетенъ и съ извънредно добро сърдце човѣкъ. Пристигналъ е въ Солунъ въ 1883 год. за да ръководи строежа на гимназията, кждето остава 8 години като учителъ, 5 отъ които като директоръ. Сега е покойникъ. Всички учаци се въ „Зейтинлика“ въ негово време сж запазили най-добри спомени за него и за неговата всеотдайна и неизмѣнна обичъ къмъ Македония и нейното българско население. За да бжде по-близко до народа и по-полезенъ нему, той се отказалъ отъ латински обрядъ и прегърналъ източния. Сжщото бѣ направилъ и О. Алоати. Нека забележимъ още, че той е основалъ въ Солунъ една българска търговска кооперация за колониалъ, манифактура и съестни продукти.

Дѣлото на тѣзи надарени и неуморими труженици сложи своя отпечаткъ върху живота на униатитъ българи. Тѣхнитъ възпитаници бѣха и сж добри родолюбци. Всѣки, който познава историята на „Зейтинлика“, не може да отрече, че неговото сжществуване и дейность сж били отъ полза за българщината въ Македония. Отъ когато презъ 1885 год. се е построила новата училищна сграда, надъ входнитъ врати на „Зейтинлика“ стои написано на френски съ голѣми букви: „Séminaire bulgare catholique“. Този надписъ бѣ за чужденцитъ посетители указание за народностния характеръ на българското население въ Македония.

Презъ своето 28-годишно просъществуване „Зейтинликът“ даде образование и християнско възпитание на много наши млади съотечественици. Презъ по-голѣмата частъ на сжществуването си „Зейтинликът“ бѣ разсадникъ на българска просвѣта и на силно българско народностно съзнание. Въ „Зейтинлика“ се подготвяха съзнателни български деятели: свещеници, учители, както и чиновници за разни учреждения, особено за тия, които се ръководѣха отъ европейци. По-голѣмата частъ отъ преводчицитъ при европейцитъ-реорганизатори на турската жандармерия и отъ чиновницитъ българи по турскитъ желѣзници бѣха възпитаници на „Зейтинлика“. Самоотвържената дейность на възпитаницитъ на „Зейтинлика“ се увѣнчаваше на всѣкъде съ добри резултати за българщината въ Македония.

Учителитѣ и ученицитѣ на „Зейтинлика“ често бѣха въ връзка и съ революционнитѣ ржководители. Тѣ бѣха тѣхнитѣ най-добри и най-вѣрни съратници. Не се е чуло до сега да е имало измѣна отъ тѣхна страна. Нѣщо повече. Много възпитаници на „Зейтинлика“, пропити отъ идеалитѣ за свободата на родината, се отдадоха всецѣло въ нейна служба и умрѣха геройски за нея. Едни паднаха съ пушка въ ржка, други увиснаха на турскитѣ бесилки, трети пѣкъ умрѣха въ неравна борба съ неприятеля, и едно време и напоследѣкъ. Нека споменемъ само по-известнитѣ, каквито бѣха: Аргиръ Манасиевъ, Стефанъ Мандаловъ, Тодоръ Вакѣфовъ отъ Гевгелийско, Мицо Кирлиевъ и Никола Гърковъ отъ Кукушко, Димитъръ Лешкинъ отъ Енидже-Вардаръ.

Други възпитаници на „Зейтинлика“, тѣхни другари, се бориха сжщо така достойно за българското име, българския родъ и за българския езикъ. Това сж учителитѣ въ униатскитѣ училища, които училища бѣха чисто български, тѣй като всички предмети се преподаваха на български, и учебницитѣ бѣха сжщитѣ, както въ училищата издържани отъ населението, отъ общинитѣ или отъ Екзархията. Нѣколко десетки учители българи отъ „Зейтинлика“ раздаваха българска просвѣта и всѣваха въ душитѣ обичъ и преданность къмъ всичко българско. Много отъ възпитаницитѣ на „Зейтинлика“ сж били, а нѣкои сж и днесъ, действующи и запасни български офицери, банкови чиновници и директори на чуждестранни банки въ България.

Нека споменемъ още, че практическото изучване на занаятитѣ отъ българскитѣ младежи въ „Зейтинлика“ е сжщо единъ голѣмъ активъ както за Македония, тѣй и за България.

Въ заключение ще кажемъ, че българското униатско срѣдно учебно заведение въ Солунъ „Зейтинликъ“ има безспорно своитѣ заслуги за преуспѣването на българитѣ въ Македония, и въ това отношение искрена признателность се дължи на самоотвържената дейность на отцитѣ Лазаристи. Съ всеотдайна обичъ и преданность, тѣ се заематъ въ продължение на десетки години да учатъ и възпитаватъ не малкъ брой македонски български младежи и неуморно да подпомагатъ съ своята просвѣта българщината въ Македония. Тѣхнитѣ ученици доказаха на дѣло съ родолюбивата си дейность, съ примѣрния си частенъ и общественъ животъ, че усилията и жертвитѣ на тѣхнитѣ възпитатели-благодетели не сж били напразни.

Хвала на отцитѣ Лазаристи, които и днесъ още не забравятъ македонскитѣ българи и Македония! Тя ще имъ бжде вѣчно признателна, тѣй като тѣ сжумѣха да запалятъ въ сърдцата на своитѣ възпитаници такава силна обичъ и такава привързаность къмъ нея!

Заб. Цитиранитѣ извадки отъ писмата на о. Тюрокъ и др. сж извлѣчени отъ сп. „Annales de la Congrégation de la Mission“, издавано отъ отцитѣ Лазаристи въ Парижъ.



СТАНИМИРЪ ИВ. ТОПУКОВЪ

## ИЗЪ ЖИВОТА НА СОЛУНСКАТА БЪЛГАРСКА ТЪРГОВСКА ГИМНАЗИЯ

(С по м е н ъ)

Успоредно съ цвѣтущата просвѣта, въ края на XIX вѣкъ въ Македония се разви голѣмъ стопански подемъ, който автоматично даде най-решителенъ тласкъ на цѣлостния духовенъ напредъкъ на българския народъ въ Турско. Съвременитѣ помнятъ, че по това време македонскиятъ беденъ българинъ-чифлигаринъ бѣше вече отчасти откупилъ и продължаваше да откупува орната земя, която въ робството си до тази епоха поеше съ потѣта на цѣлата си челядь, за да раздѣля всички плодове на труда си съ притежателя-бей. Занаятитѣ въ Македония бѣха сжщо така въ своя стадий на най-доходно развитие. Но външната търговия на страната — износа на нейнитѣ тѣй ценни жита, афиони, тютюни, пашкули, кожи и др., и вноса отъ вѣнъ, почти изключително чрезъ Солунъ, на всичко потрѣбно за нуждитѣ на македонското селско и градско стопанство — при прословутата честностъ и добросвѣстностъ на македонския българинъ, като купувачъ и продавачъ, бѣше попаднала въ ржцетѣ главно на евреитѣ и отчасти на гърцитѣ, които трупаха чрезъ обикновено посрѣдничество грамадни богатства и държеха подъ лично своя зависимостъ икономическиятъ животъ на цѣла Македония. На македонскитѣ българи предстоеше да извоюватъ и въ тая областъ своето заслужено мѣсто, като подкрепятъ своитѣ немногобройни едри търговци въ Солунъ чрезъ своето довѣрие, парични срѣдства и просвѣтено търговско съдействие. Вѣнъ отъ капитала, който е главния лостъ въ търговията, налагаше се, преди всичко, да се даде на синоветѣ на търговцитѣ и другитѣ стопански деятели специално търговско образование и стопанска култура, за да се внесе полезно съзнание въ манипулацията съ богатата на Македония, които сж обектъ на износа, и за да се сдобие македонскиятъ българинъ съ пълната възможностъ на прѣкъ контактъ съ купувача и продавача въ странство; контактъ тѣй необходимъ, както за да се извоюва най-изгоденъ постояненъ пазаръ въ чужбина, така и да може да бжде системно проученъ и ржководенъ вносътъ на нуждитѣ

стоки, изхождайки основно отъ интереситѣ на мѣстнитѣ стопански изисквания. Повишеното търговско съзнание скоро щѣше да позволи, отъ една страна — организирането на паричния кредитъ чрезъ основаване на мѣстни кооперативни и частни банкови учреждения, а отъ друга страна — създаването производителни работилници и фабрики.

Идеята за търговското образование на македонския българинъ намѣри своето приложение презъ учебната 1897—1898 год. въ откриването при Солунската българска мъжка гимназия единъ търговски курсъ. На следната година тоя курсъ се разви въ търговско училище съ три класа и просъществува до 1904 г., когато и биде закрито. Но въ следната 1904—1905 учебна година се положиха основитѣ на онова солидно търговско учебно заведение съ пансионъ, което подъ името Солунска българска търговска гимназия просъществува до края на учебната 1912—1913 година.

Други въ тоя Сборникъ даватъ ценни данни за тая гимназия, та на мене, като нейнъ възпитаникъ, не остава друго освенъ да спомена имената на нейнитѣ директори, тия на нѣкои отъ нейнитѣ учители и тия на нейнитѣ възпитаници. Последователно директори на гимназията бѣха: Христо Тенчевъ отъ Кукушъ, Атанасъ Ченгелевъ отъ с. Плѣвна, А. П. Стоиловъ отъ Г.-Джумая, Йорданъ Бомболовъ отъ Прилепъ и Тодоръ Дечевъ отъ Плѣвень. Между преподавателитѣ-възпитатели, които броятъ единъ по-дълъгъ списъкъ българи, не мога тукъ да не спомена и имената на тримата французи: Georges Ligonpiègre, който бѣше образецъ педагогъ владѣющъ издълбоко сърдцата на всички ученици-пансионери; Lас Prugent, който бѣше също великолепенъ човѣкъ и учителъ, и Jean Richard, отъ когото винаги имаше какво да се научи; същото може да се каже и за англичанина Bardet.

Тази гимназия прибра подъ покрива на своята високообразователна и възпитателна система синоветѣ на по-заможнитѣ български семейства отъ Македония, чиито бащи се занимаваха съ по-едро занаятчийство, търговия, банкерство, комисионерство, или бѣха между по-събуденитѣ мѣстни обществени дейци. Постъпващитѣ ученици биваха препоръчвани и отъ мѣстнитѣ архиерейски намѣстничества, и заплащаха годишна такса за образование и материална издръжка, която се движеше между 8 и 15 златни турски лири на лице. Размѣртъ на тази такса бѣше въ зависимостъ отъ материалното състояние на съответното семейство.

За свършилитѣ и следвалитѣ Солунската българска търговска гимназия можахме да съставимъ, следъ грижливи провѣрки, следния списъкъ:

Първи випускъ — презъ 1910—1911 год.: Георги Кондовъ отъ Солунъ, Георги Ризовъ отъ Солунъ, Христо Владевъ Икономовъ отъ Гевгели.

Втори випускъ — презъ 1911—1912 год.: Петъръ Сакжовъ отъ гр. Кукушъ, Трифонъ Апостоловъ отъ Тетово, Атанасъ Константиновъ отъ с. Хрупища, Костурско, Александъръ Христовъ отъ гр. Солунъ, Крумъ Сарджовъ отъ Солунъ, Богданъ Стаматовъ отъ Солунъ, Никола Димитровъ отъ Д.-Порой, Христо Голевъ отъ Шипъ, Владимиръ Хаджиевъ отъ Охридъ, Любомиръ х. Бошковъ отъ гр. Скопие, Апостолъ Гиковъ отъ гр. Воденъ, Кръстю Лешковъ отъ Тетово, Демостенъ Кръстевъ отъ с. Киречкьой, Солунско, Андонъ Икономовъ отъ Воденъ, Тодоръ Търновски отъ Лозенградъ, Василь Куцоглу и Димитъръ Куцоглу отъ Ксанти.

Трети випускъ — презъ 1912—1913 год.: Христо Арсовъ отъ Шипъ, Димитъръ Благоевъ отъ Неврокопъ, Янчо Табаковъ отъ Деде-Агачъ, Панче Гюрковъ отъ Шипъ, Кръстю Янковъ отъ с. Хрупища, Иванъ Константиновъ отъ Неврокопъ, Константинъ Паскалевъ отъ с. Старчища, Неврокопско, Методи Ивановъ отъ с. Орланци, Кичевско, Стефанъ Тасевъ отъ Кратово, Георги Бошнаковъ отъ Радовишъ, Никола Калайджиевъ отъ с. Г. Броди, Сърско, Согиръ Илиевъ Мощански отъ Г. Джумая, Петъръ Шурковъ отъ Велесъ, Георги Прилепски отъ Велесъ, Филипъ п. Стефановъ отъ с. Буфъ, Леринско, Никола Алѣиковъ отъ Кукушъ, Радомиръ Мавродиевъ отъ Неврокопско, Димитъръ Атанасовъ отъ Скопие, Христо Владовъ отъ Куманово, Александъръ Анастасовъ отъ Скопие, Димитъръ Урумовъ отъ Велесъ, Стоянъ Гължбовъ отъ Одринъ, Иванъ Митокирончевъ отъ Дойранъ, Шаламановъ отъ Дойранъ, Христо Шарланджиевъ отъ Дойранъ, Тодоръ Михайловъ отъ Кукушъ, Божинъ Таневъ отъ с. Бугариево, Солунско, Георги Камбуровъ отъ Гевгели, Иванъ Пиперковъ отъ Солунъ, Христо Лазовъ отъ Кавадарци, Георги Пармаковъ отъ Охридъ, Борисъ Пенджерковъ отъ Битоля, Христо Николовъ отъ Солунъ, Георги х. Гоневъ отъ Гумундже, Любомиръ Антоновъ отъ Кукушъ.

Завършили VI-ия класъ презъ 1912—1913 год.: Станимиръ Ивановъ Топуковъ отъ Кратово, Василь Димовъ Табаковъ отъ Деде-Агачъ, Панче Лазаровъ Митевъ отъ Шипъ, Спасъ Коцевъ отъ Охридъ, Михаилъ Маневъ отъ Охридъ, Димитъръ Ягличевъ отъ Охридъ, Тихомиръ Здравевъ отъ Скопие, Тодоръ Боцевъ отъ Велесъ, Михаилъ х. Панзовъ отъ Велесъ, Сребренъ Янакиевъ отъ с. Хрупища, Костурско, Борисъ Георгиевъ Анастасовъ отъ Кратово, Христо Прошевъ отъ с. Богданци, Гевгелийско, Василь Кузмановъ Ганзуровъ отъ Райково, Симеонъ Живковъ отъ Деде-Агачъ, Георги Хекимовъ отъ Дарж-Дере, Панчо Лазаровъ Мукаетовъ отъ Кавадарци, Мицо Ярцевъ отъ Кукушъ, Никола Жешковъ отъ Прилепъ, Маноль Дяковъ отъ Одринъ, Георги Насевъ Цековъ отъ Крива-Паланка, Тодоръ Гроздановъ отъ Кавадарци, Асенъ Татарчевъ отъ Ресенъ.

Завършили V-ия класъ презъ 1912—1913 год.: Георги Баялчалиевъ отъ Солунъ, Борисъ Илиевъ отъ Ахж-Челеби, Константинъ

Карталовъ отъ Лозенградъ, Борисъ Пиперковъ отъ Солунъ, Кръстьо Веляновъ отъ Крушево, Борисъ Дрѣновски отъ София, Славе Мишевъ отъ Дупница, Атанасъ Лазаровъ отъ Куманово, Спирос Китинчевъ отъ Скопие, Владимиръ п. Томовъ отъ Воденъ, Димитъръ Руменовъ отъ Охридъ, Борисъ Несторовъ отъ Струга, Димитъръ Рушковъ отъ Воденъ, Борисъ п. Симовъ отъ Тетово, Борисъ Буневъ отъ Тетово, Атанасъ Чакмаковъ отъ Кукушъ, Тома Гоцевъ отъ Гевгели, Димитъръ Михайловъ Дяковъ отъ Софлу, Кирилъ Джидровъ отъ Кочани, Костадинъ Григоровъ отъ Неврокопъ, Илия Д. Башевъ отъ Прилепъ, И. Беневъ отъ Ахж-Челебийско, Христо Станковъ отъ с. Морарци, Гевгелийско, Кирилъ х. Николовъ отъ Солунъ, Никола Татарчевъ отъ Ресенъ.

Завършили IV-ия класъ презъ 1912—1913 год.: Симеонъ Ефтимовъ отъ Емборе, Василъ Ив. Василевъ отъ Емборе, Иванъ В. Ляпчевъ отъ Емборе, Борисъ п. Чековъ отъ Солунъ, Иванъ Чаневъ отъ Кукушъ, Димитъръ Сакжовъ отъ Кукушъ, Георги Лавчиевъ отъ Деде-Агачъ, Г. Маналевъ отъ М.-Търново, Кръстю Вулевъ отъ Скече, Никола Палашевъ отъ Велесъ, Калоянъ Бобевъ отъ Деде-Агачъ, Алекс. Кафалиевъ отъ Скече, Христо Гйоревъ отъ Солунъ, Ангелъ Павловъ отъ Велесъ, Иванъ Кратовалиевъ отъ Скопие, Стоянъ Сѣчковъ отъ Куманово, Огняновъ отъ Охридъ, Костадинъ Христовъ отъ Леринъ, Сребренъ Анастасовъ отъ Леринъ, Кирилъ Божковъ отъ Кавадарци, Демиревски отъ с. Демиръ-Хисаръ, Битолско, Дим. Христовъ отъ Костурско, Христо Баялцалиевъ отъ Солунъ, Тодоръ Пиперковъ отъ Солунъ, Михаилъ Пиперковъ отъ Солунъ.

Чрезъ благотворното влияние на своята образователна и възпитателна система, при неуморния трудъ и старания на преподавателския кадъръ и денонощнитѣ възпитателски грижи на ржководителитѣ на пансионския животъ, както и примѣрното поведение и непрекъснатъ трудъ на самитѣ възпитаници, тази гимназия можа, така да се каже, да уеднакви и да насочи благороднитѣ пориви на възпитаницитѣ си къмъ най-ценна народополезна културна дейность въ бждещето на житейския имъ пжтъ за стопанското добруване на българина македонецъ и за системното подобрене и стабилизиране на стопанското бждеще на Македония. Затова и на възпитаницитѣ на тази гимназия се гледаше въ Солунъ и по цѣла Македония съ най-голѣмо уважение и разположение.

Краткото си извънучебно свободно време възпитаницитѣ изпознаваха въ четене на съответна литература, участваха въ отлично уредения голѣмъ гимназиаленъ струненъ оркестъръ, взимаха важенъ дѣлъ въ устройванитѣ общогимназиални утра, вечеринки, актове, членуваха въ общото солунско българско гимнастическо дружество, което, подъ преданното ржководство на г. г. Бланшутъ, Бурешъ и др. наши учители, бѣше великолепно уредено и предизвикваше радостния из-

бликъ на нашитѣ българи въ Солунъ и благоговѣйната зависть на всичкитѣ други националности. Гимнастическото дружество бѣше многолюдно, съ отлично обучена собствена духова музика и съ цененъ гимнастически инвентаръ. Нѣкои отъ възпитаницитѣ взимаха редовно участие въ черковния хоръ, който пѣше всѣки празниченъ день въ храма „Св. св. Кирилъ и Методий“, а често и въ „Св. Димитъръ“.

Незабравими ще останатъ за възпитаницитѣ на тази гимназия преживѣнитѣ извънъ пансиона часове на следобѣднитѣ общи празнични излети въ близката околностъ на Солунъ, като Бешчинаръ, по Ортачь, къмъ Киречкьой, задъ Еди-куле, разходкитѣ по море отъ Беясъ-Куле къмъ Алатини предъ високитѣ тежки линии на възпѣтия отъ цѣль свѣтъ престарѣлъ Олимпъ и пр.. Незабравими оставатъ и споменитѣ ни за по-далечнитѣ излети до Кукушъ, Енидже-Вардаръ и др.. Но споменитѣ за екскурзията, която предприехме презъ 1910 год. изъ предѣлитѣ на свободна България на чело съ нѣкои отъ многообичнитѣ наши възпитатели, никога не ще могатъ да се изтриятъ изъ паметъта ни. Тогава ние заминахме съ влакъ презъ Одринъ. Стигнахме въ граничното село Любимецъ, кждето трѣбваше да престоимъ нѣколко часа. Бѣше празниченъ день. Използвахме престоя, за да разгледаме първото на пжтя ни българско селище. Съ сълзи на умиление ние се радвахме на всичко, каквото виждахме на българска земя: и на униформата на войницитѣ и на отлично стегнатитѣ български офицери, и на осанката на мили български старци, и на добре подреденитѣ училище и черква. Отзовахме се на селския мегданъ. Всичко живо бѣше тамъ на хорото. Обградиха ни жени, мжже, деца, моми, радваха ни се, разпитваха ни, милваха ни. Бѣхме поогладнѣли. Разтичаха се и ни нагостиха отлично. Потеглихме съ влака, изпратени отъ всичко живо въ селото съ най-сърдечни пожелания. Посетихме градоветѣ: Пловдивъ, София, В.-Търново, Плѣвенъ, Свищовъ, Русе и Варна, като въ всѣки градъ бѣхме причаквани и изпрацани на гаритѣ отъ ученицитѣ на всички мѣстни гимназии, съ музики на чело, отъ цѣлия учителски персоналъ и голѣми маси отъ народъ. Въ наше лице свободниятъ български народъ приемаше робска братска Македония. Затова и приемътъ бѣше неописуемъ — пропитъ съ всеотдайната братска обич и радостъ. При тази едномесечна екскурзия, която измина като въ радостно-мжчителенъ сънъ, цѣлиятъ ни пжтъ бѣ постланъ съ благоуханнитѣ цвѣтя откжснати отъ сърдцата на свободни братя, цвѣтя на безгранична братска задушевностъ и преданностъ, и бѣше изобилно оросенъ съ сълзи отъ избликъ на радостъ и мжка: радостъ за тѣхъ и за насъ, че сме при тѣхъ, макаръ и за много малко време, и тежка мжка, която всички изпитвахме за злата участь на брата робъ въ Македония. Всички ние, които имахме щастieto да се числимъ къмъ тѣзи екскурзианти, до животъ ще пазимъ незаличими

спомени отъ тази екскурзия за лица, моменти, пламенни речи, братски цѣлувки, банкети, масови най-сърдечни причаквания и изпращания и пр.. Екскурзията завърши въ Варна. Отъ тукъ заминахме за Цариградъ съ парахода „Борисъ“. На тръгване съ парахода, хилядно множество отъ ученици и граждани съ музики и общо пѣене „Шуми Марица“ ни изпрати за Цариградъ. И ние пѣхме съ всичкия си гласъ, сподавенъ отъ неизказано тежка мжка въ гърдитѣ ни. Съ най-голѣма душевна болка и съ сълзи се откъснахме отъ брѣга на хубавата свободна българска земя. Следъ този сънъ, плененъ съ чаръ и преживѣнъ въ изблика на мъчителна радостъ, ние трѣбваше да се върнемъ пакъ въ нашата страдаща родина....

Освободителната война въ 1912 година ни свари въ най-голѣмо душевно напрежение на неописуеми радостни вълнения. По цѣли нощи не можехме да спимъ, а се вслушвахме въ все повече приближаващия топовенъ грохотъ и очаквахме да цѣлуемъ мъжествената фигура на брата балканецъ. Между това, още преди гърцитѣ да минатъ Вардаръ, командующиятъ турскитѣ войски, Хасанъ Тахсимъ паша, влѣзе въ преговори съ грѣцкото главнокомандуване за да имъ предаде града заедно съ цѣлата турска тукъ армия, която съ успѣхъ можеше да се бори на брѣговетѣ на голѣмата македонска рѣка, стига въ неговия тилъ отъ къмъ Дойранъ и Сѣръ да не бѣха се явили настѣпващитѣ български войски. Именно така обясняваха тогава, че това бързо предаване на гърцитѣ Хасанъ Тахсимъ паша решилъ въ панически страхъ предъ настѣпващата победоносно българска армия. Гърцитѣ не допуснаха първия денъ влизането на българскитѣ войски въ Солунъ. Ние, възпитаницитѣ на солунскитѣ български гимназии, обаче, насилихме грѣцкия кордонъ около Солунъ още първата вечеръ отъ пристигането на нашитѣ войски, които сварихме на лагеръ подъ непреставашъ дѣждъ, окаляни, брадясали. Предадохме имъ израза на нашата неописуема душевна радостъ и тази на нашето население въ Солунъ ведно съ скромния багажъ, който бѣхме нарамили: конякъ, чай, бонбони, тютюнъ, мастика, локумъ, хлѣбъ шимигдалъ и др., които купихме съ свои сръдства. Рѣдко се преживяватъ въ живота моменти съ тази радостъ, която вихрѣеше въ гърдитѣ ни, когато стигнахме до първия български постъ въ мрака! Извикаха разводящия на поста. Яви се единъ едъръ офицеръ съ брада, револверъ, сабя и голѣми ботуши. Той бѣше капитанъ по чинъ. Никога нѣма да бжде заличено отъ паметта ми радостното впечатление, което остави у менъ този нашъ леventъ офицеръ, подъ чиято тежка шинела можеха спокойно да се побератъ най-малко двама грѣцки войници слабушки, които пристигаха въ Солунъ, облѣчени въ детски шинелчета и съ лъснати обуца и гамашки. Нахвърлихме се съ сълзи въ краката на капитана и търсѣхме ржката му да цѣлуемъ. Той се разчувствува. Моли ни, извинява се, вдига на ржце по-малкитѣ отъ насъ, а всички ни разцѣлува по челата. . . . На третия денъ нашата войска нахлу въ Солунъ, по-

тъналъ въ хиляди много голѣми и по-малки български знамена. Градътъ на св. св. Кирилъ и Методий се изпълни съ мъжественния дѣхъ на храброто българско воинство, прието съ възторгъ отъ българи, евреи и др. като братя освободители. Преживѣхме най-скѣпни паметни дни и часове на неописуемъ националенъ възторгъ. . . . .

Дойде крушението презъ юний 1913 година. Съ покрусени младежки души, невѣрващи и никога неочакващи подобенъ националенъ крахъ, ние се озовахме на единъ стрѣменъ кръстопѣтъ, оставени сами на себе си! Съ мъжа на душата, но съ стоицизъмъ понесохме и ние тежкия кръстъ на общонационалната ни политическа несрета изъ неизвестни друмища. Следъ като нѣкои минахме и презъ страхотнитѣ подземия на грѣцкитѣ участъци, озовахме се най-сетне въ уцѣлѣлитѣ предѣли на свободна братска България. Приети бѣхме при голѣма сърдечностъ, обкрѣжени съ нужното съдействие и улеснение, да завършимъ образованието си въ Свищовската държ. търговска гимназия тѣзи отъ насъ, които не бѣхме завършили пълния курсъ на гимназията въ Солунъ. Многообичниятъ ни учителъ Лас Prigent сѣщо избѣга въ България, ведно съ милата си жена. Въпрѣки краткото му пребиваване между насъ въ Солунската гимназия, този младъ французинъ, високоинтелигентенъ учителъ и братъ много бързо схвана положението на нашето отечество въ най-голѣми подробности и бѣ заживѣлъ съ болкитѣ и копнежитѣ на българина въ Македония. Той се съгласи да дойде съ насъ въ Свищовъ и биде назначенъ учителъ въ Държ. търг. гимназия въ тоя градъ. Въ тази гимназия се събрахме 28 души отъ разни класове, незавършили пълния курсъ на Солунската търг. гимназия. Тамъ бѣхме: учителътъ ни по френски езикъ въ Солунъ, многообичания високообразованъ и съ отлично възпитание благородникъ г-нъ Лас Prigent, Иванъ Кратовалиевъ, единъ ученикъ отъ Куманово, чието име не можахме да си спомнимъ, Борисъ Несторовъ, Борисъ Дрѣновски, Борисъ п. Симовъ, Атанасъ Чакмаковъ, Ангелъ Павловъ, Станимиръ Ив. Топуковъ, Христовъ, Мицевъ, Никола Татарчевъ, х. Ничевъ, Кръстьо Веляновъ, п. Чаневъ, Дим. Михайловъ, Тодоръ Гроздановъ, Борисъ Георгиевъ, Панче Митевъ, Тихомиръ Здравевъ, Василь Кузмановъ, Симеонъ Живковъ, Георги Хекимовъ, Кирилъ Джидровъ, Мурджевъ, Асенъ Огняновъ, Симеонъ Ефтимовъ. Петъ души отъ така изброенитѣ бивши ученици на Свищовската държ. търг. гимназия, а именно: Борисъ Несторовъ, Борисъ Георгиевъ, Симеонъ Живковъ, Кирилъ Джидровъ и Симеонъ Ефтимовъ сѣ покойници.

Ние, „солунскитѣ ученици“, както ни наричаха ученицитѣ, учителитѣ и гражданитѣ, благодарение на здравето ни училищно възпитание, подсладено съ по-друга култура и добре образованъ интелектъ, спечелихме симпатиитѣ на всички въ града, завършихме съ отличие курса на гимназията и оставихме за винаги най-мили спомени на задоволство и уважение у всички. Голѣма бѣше очебиющата разлика въ системата, по която се преподаваха разнитѣ предмети въ тази гимназия. Материала по образователнитѣ предмети на Солунската ни търг. гим-

назия се предаваше по съкратенъ начинъ, който избѣгваше баласта за зубрене, а даваше за помнене и служене въ бждаще само есенцията на знанието. Никога нѣма да бжде забравена благородната осанка и високия интелектъ на всестраннопросвѣтенитѣ Georges Ligonnière, Lac Prigent, Jean Richard и Bardet и българитѣ преподаватели. Хвала имъ! Чуждитѣ езици — френски, турски, нѣмски и факултативно английски — се изучаваха съ приомитѣ, съ които се помни въ потѣнкости майчиния езикъ. Много отъ дисциплинитѣ се изучаваха направо на чужди езици. Още незавършили курса на гимназията, първитѣ свършивши VII-ия класъ на гимназията бѣха помолени да бждатъ ангажирани отъ първитѣ грамадни търговски солунски кжщи, като Ерера и С-ие, Ороздибакъ — А. Д. и др., при извънредно високи заплати и условия. Тѣзи търговски чуждестранни фирми познаваха много добре положителното търговско образование, съ което се бѣха сдобили възпитаницитѣ на Солунската ни търг. гимназия и тѣхната здрава култура. Нѣкои отъ тѣзи завършили пълния курсъ на гимназията заминаха за С. А. Щати, кждето можаха да се настанатъ веднага на голѣми служби. Леко ли бѣше, да хвърлите по онова време нашия българинъ-интелектуалецъ на конкурентна интелектуална дейность въ една Америка! Трѣбваше, естествено, съответното образование. Други пъкъ мнозина отъ свършившитѣ се заеха съ ржководството на бащината търговия, банкерство, едро комисионерство и др..

Както казахме и по-горе, въ тази гимназия следваха ученици, родомъ отъ разнитѣ краища на Македония и Тракия — готвѣше се здравиятъ обржчъ отъ просвѣтени стопански деятели, който да обхване и прибере въ своитѣ ржце стопанския и финансовия животъ въ тѣзи две области, за да го насочватъ тѣ самитѣ и да го отдадатъ само въ полза на икономическото преуспѣване на българщината въ Македония и Тракия. Имаше вече нѣколко брѣнки отъ този обржчъ, които, макаръ още усамотени, бѣха започнали съ ентузиазъмъ своята стопанска дейность.

Но, както казахме, за голѣма всеобща тжга, писано е било и тази гимназия, ведно съ своитѣ посестрими въ Солунъ и другитѣ градове на Македония, да преустанови своята толкова нуждна и незамѣнимо полезна дейность: въ 1913 година, съ започването на Междусъюзническата война, и тя трѣбваше да преустанови своята висока мисия за бждещето на българското племе. Прѣснаха се, главно изъ земята на свободна България, възпитаницитѣ на Солунската бѣлг. търговска гимназия, за да творятъ блага чрезъ държавния и главно частния капиталъ, ползуващи се съ адмиратията на всички, за да влѣятъ сега вече въ хранилището на общобългарското стопанско преуспѣване своитѣ напредничави културно-стопански заложи и съ това да оправдаятъ своя произходъ, грижитѣ положени за своето образование и възпитание отъ страна на своитѣ високоучени благородни учители и възпитатели и да се издължатъ, вмѣсто частно и направо на скжпа Македония, на България въ нейния стопански и общокултуренъ подемъ.



## ЕВЛОГИЙ ГЕОРГИЕВЪ И ДЕВИЧЕСКАТА ГИМНАЗИЯ ВЪ СОЛУНЪ

(Изъ архивата на Михаилъ К. Сарафовъ)

Идеята, да се купи съ паричната помощ на Евлоги Георгиевъ едно здание въ Солунъ за помѣщение на девическата гимназия и пансионъ, е на покойния ми баща Михаилъ К. Сарафовъ, „управителъ на мъжката гимназия Св. св. Кирилъ и Методий въ Солунъ и ржководителъ на всички други училища въ сжщия градъ“, презъ учебнитѣ 1893—1894 и 1895—1896 години. Нему се дължи и реализирането на тая идея, която при първия опитъ не сполучи, и която той можà да превърне въ дѣло при съдействието на покойнитѣ Ив. Ев. Гешовъ и солунския гражданинъ родолюбецъ Насте Стояновъ. Но, нека самитѣ документи иззети изъ архивата на покойния Михаилъ К. Сарафовъ, говорятъ понататкъ:

София, 4 мартъ 1894 год.

Уважаеми г. Сарафовъ! Временно получихъ писмото Ви отъ 20 февруарий и извадихъ преписъ отъ него за г-нъ Евлоги Георгиевъ. Г-нъ Георгиевъ, обаче, бѣше ми писалъ, да ида въ Карлово по нѣкои въпроси на тамошната му фабрика и, види се, мисли, че съмъ вече тамъ, та не ми е отговорилъ още. А пъкъ азъ се забавихъ, по причина на нѣкои непредвидени обстоятелства, и едва кжде 8 ще тръгна за Карлово. Следъ като се върна отъ тамъ, ще отивамъ въ Букурещъ, дето, вѣроятно, г-нъ Георгиевъ ще иска да ми каже устно своето решение по Вашето предложение. Както виждате, обстоятелствата тѣй сж се стекли, дето мжно е да имате отговоръ бързо, а пъкъ отъ друга страна г-нъ Ев. Георгиевъ е доста сърдитъ сега на българското правителство, вследствие на нападкитѣ на в. „Свобода“ (по търга за постройката на линията София—Романъ), та сега може и да се не съгласи никакъ съ това, за което бѣхме говорили. Бждете тѣй добъръ, следователно, да имате всичко това предъ видъ, та да не се ангажирате повече, отколкото трѣбва, съ притежателя на къщата. Азъ ще се постарая, когато ида въ Букурещъ, да го придобря съ България, но много е обиденъ — *et pour cause* — та не Ви гарантирамъ сполуката на моето ходатайство.

Искахъ повече да Ви пиша, но г-нъ М. Кушовъ, отъ Браила, е тукъ и ме чака за една работа, та Ви моля да ме извините. Ще Ви

кажа само, че съ удовольствие чета Вашата статия по бюджетитѣ и се ползувахъ отъ нея за една моя статия, която ще се обнародва въ идущий брой отъ Юридически прегледъ. Много сбърка г. Стояновъ, дето не обнародва по-рано тая Ваша статия въ Периодическото. Argoros. Г-нь Стамболовъ иска да премѣсти г-нь Стояновъ отъ Библиотеката въ девическата гимназия, дето г. Д. Мариновъ е станалъ невъзможенъ, понеже е билъ нѣколко момичета. Г-нь Стамболовъ иска да тури г-нь Мариновъ въ Библиотеката. Г-нь Стояновъ действува да остане, но кой знае дали ще сполучи. Grand merci на г. Blunt<sup>1</sup>, за дето ме избавилъ отъ бесилката, следъ като ме изложи на нея. Моля приемете и пр. и пр. (п) Ив. Ев. Гешовъ.

Субботица 5/17 априлъ 1894 год..

Любезний и уважаеми г-нь Сарафовъ! Преди още да телеграфирамъ на жена ми, че се връщамъ отъ Букурещъ, пиша Вамъ отъ гостилницата въ Субботица, за да сподѣля съ Васъ голѣмата радостъ, която чувствувамъ.

Убедихме го! Вашитѣ две писма, второто отъ които бѣше стигнало въ Букурещъ преди мене, и моитѣ всѣкидневни молби и настоявания презъ петнадесетодневното ми престояване тамъ, умекчиха г-нь Евлогия Георгиева. Славенъ старецъ, любезний г. Сарафовъ, каквото щатъ да говорятъ неговитѣ противници. Бѣхъ натоваренъ, както всѣкога, когато ида въ Букурещъ, да ходатайствувамъ предъ него за разни помощи и субсидии. Заведнажъ съзрѣ, кое отъ дѣлата, за които му говорихъ, бѣ най-сжщественото, най-народополезното, и ми каза да не му говоря за другитѣ. И азъ зарѣзахъ другитѣ и съсрѣдоточихъ всичкитѣ си усилия да го убедя, да направи нѣщо за Солунъ. И той най-после склони съ следующитѣ условия :

1-во. Да зема и съгласието на Н. Блаженство, че действително употреблението на около 50,000 лева за целта, която предлагате Вие, е най-доброто нѣщо, което той може да направи за Солунъ, и щомъ се върна въ София, азъ ще пиша въ тоя смисълъ на Н. Блаженство.

2-о. Че предлаганото отъ Васъ здание е най-доброто, което може да се намѣри за тия пари въ Солунъ, и

3-о. Че имотътъ ще се купи на името му (на името, сир., на г-нь Ев. Георгиевъ).

Като Ви съобщавамъ горното, моля, за сега да го държите тайно, като не се ангажирате съ притежателя на тоя или другъ имотъ, дето не се произнесе окончателно г-нь Георгиевъ. Пишете ми въ София, ако трѣбва.

Надѣя се, настоящето ми да намѣри Васъ и семейството Ви въ поправено здраве и Ви моля и пр. пр. (п) Ив. Ев. Гешовъ.

<sup>1</sup> Английски генераленъ консулъ въ Солунъ.

София, 26 септемврий 1894 год.

Уважаеми г. Сарафовъ! Не Ви отговорихъ веднага, защото чакахъ първо решението на г. Ев. Георгиевъ. Това свое решение г-нъ Георгиевъ ми съобщава съ следующитѣ думи:

„Тая година, както Ви бѣхъ известилъ въ едно отъ преднитѣ си писма, по причина на финансовитѣ обстоятелства, не съмъ никакъ разположенъ да отпущамъ помощи, но, какъ да е, решихъ да направя изключение за Солунъ, като единъ пжтъ имамъ дадено и отъ лани обещание. Пишете, прочее, г. Сарафову да се занимае съ покупката на новопредложенитѣ имоти, ако тѣ не превишаватъ стойността на първата кжща и, ако е съ одобрението на Н. Блаженство Екзархътъ отъ Цариградъ. За стойността самъ пишете въ Букурещъ, да направятъ нуждното внасяне въ Солунъ.“

Като Ви съобщавамъ горното, моля да ми явите, тая покупка става ли съ одобрението на Негово Блаженство, като ми пратите и преписъ отъ писмото на Екзарха, съ което е далъ това одобрение, за да го пратя на г-нъ Ев. Георгиевъ. При това, явете ми дали пазарлъцитѣ Ви сж се свършили, и на каква сума ще се възкачи цѣлата стойностъ на имотитѣ. Въ писмото си Вие ми казвахте, да Ви се отвори кредитъ за 50000 fr., но по-хубаво ще бжде да се пресмѣтне точно, за да не става нужда отпосле за нови bankerски операции. Разбира се, ако подобно точно пресмѣтание е възможно.

Явете ми, моля, като какво пълномощно трѣбва да Ви прати г. Ев. Георгиевъ, за да се издаде крепостния актъ на тия имоти на негово име. Капарото, което ще дадете, предполагамъ че ще бжде дадено тѣй сжщо отъ името на г. Ев. Георгиевъ, или безъ означение на име. Въобще нѣмамъ съмнение, че ще земете мѣрки, щото да не се явятъ отпосле нѣкои мжчнотии относително до издаването на крепостния актъ. Моля, предайте и пр. пр., (п.) Ив. Ев. Гешевъ.

София, 31 октом. 1894 год.

Уважаеми г. Сарафовъ! Г-нъ Дагаридиновъ отговаря накратко на Вашитѣ писма и Ви внесе 2350 лири турски. Азъ днесъ бързамъ да Ви ява, че вчера получихъ и последното Ви отъ 17 того писмо, отъ което преписъ днесъ изпращамъ г. Ев. Георгиеву, който е въ Букурещъ, а не тукъ.

Нѣмамъ никакво съмнение, че при икра<sup>1</sup> щес е внимава добре, щото продажбата да стане здрава, за да нѣма после опасностъ отъ нѣкой непознатъ съпритежателъ на имота. Освенъ г-жа Екат. Михаллу да нѣма и нѣкой другъ правоимѣющъ? Бждете тѣй добъръ да уздравите имота. Колкото за мѣстожителството на г. Ев. Георгиевъ, защо да не се каже и Букурещъ? Едно време тамъ имаше революционни ко-

<sup>1</sup> Икаръ значи прехвърляне имотъ предъ нотариуса. (Заб. на редакцията).

митети, сега нѣма вече. Ако има, обаче, сериозни възражения, дайте Карлово. Г. Евлоги не живѣе тамъ наистина, но е карловски почетенъ гражданинъ.

Колкото пари артишатъ, внесете ги чрезъ здрава банка, тукъ или въ Букурещъ (M. Eulogio Georgief), за кждето намѣрите по-сгодни условия.

Сърадвамъ Ви, че сполучихте тоя пжтъ и Ви моля да приемете и пр. пр. (п.) Ив. Ев. Гешовъ.

Пера, 2 ноемврий, 1894 год.

Драги Михале! Вчера се получи писмото, и ти се телеграфира по-трѣбното. Сега правимъ благодарителнитѣ за г. Евлогия, за тебе и за Насте. Ти заслужавашъ особена благодарностъ по купуването на това здание; г. Евлогий го купи материално, а ти го спечели фактически.

Въ благодарителното за г. Евлогия нѣма да се споменува нищо за по-нататъшни отъ негова страна постѣпки за зданието. Остава, прочее, всичко ти да уредишъ. Добре ще бжде, мисля, г. Евлогий да предаде зданието си на Н. Блаженство, или на тебе за помѣщение на девическа гимназия и пансионъ. Вижъ, какъ ще уредишъ тая работа. Н. Блаженство не иска въ това да се намѣсва. Много здраве!

(п.) Никола<sup>1</sup>.

Българска Екзархия, Учил. отдѣлъ. 2 ноемврий 1894 год.. № 679.

До Господина М. К. Сарафовъ, Управителъ на Мжжката гимназия и пр., Солунъ.

Уважаеми Господине! Благородната инициатива и неуморимата деятелностъ, които развихте, като спомогнахте да се извърши купуването на здание за девическа гимназия и пансионъ въ Солунъ отъ страна на родолюбивия господинъ Евлогий Георгиевъ, ни налагатъ приятна длъжностъ да Ви изкажемъ нашитѣ най-сърдечни признателности и благодарности.

Ние всѣкога съ благодарностъ ще си спомняме услугата, която принесохте съ това на дѣлото за просвѣщението и възпитанието на юношеството, и учещитѣ се ще Ви бждатъ благодарни за старанията, които сте полагали, за да ги улеснявате при образованието имъ.

Като призовавамъ върху Васъ Божията благодать, оставамъ Вашъ во Христѣ молитствувателъ. † Екзархъ Български Иосифъ.

Съобщава д-ръ К. М. Сарафовъ.

ПАВЕЛЪ П. ШАТЕВЪ

## БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА ПРОСВѢТА ВЪ МАКЕДОНИЯ

Българо-славянската просвѣта въ Македония се е развивала паралелно съ просвѣтата на всички останали български земи. Нейното начало намираме въ далечнитѣ времена на Срѣднитѣ вѣкове, когато въ резултатъ отъ етническата комбинация между протобългаритѣ и славянскитѣ племена, които населявали Мизия, Тракия и Македония, се получи отъ тѣхъ единъ единенъ народъ — българскитѣ и една единна държава — България. Този новъ народъ въ IX вѣкъ вече не само приема християнството, като официална религия въ държавата, но и развива, благодарение равноапостолитѣ св. св. Кирилъ и Методий, родомъ отъ Солунъ, и тѣхнитѣ ученици, собствена писменостъ. Езикътъ на тая първа славянска писменостъ е известенъ въ науката подъ името старобългарски езикъ, на който сж говорили нашитѣ прадѣди отъ околността на Солунъ. На тоя езикъ сж писали и светитѣ брата Кирилъ и Методи, и св. Климентъ, и Черноризецъ Храбъръ, и царъ Симеонъ, и царъ Самуилъ, и всички книжовници и царе отъ второто българско царство.

Подъ турското иго българскитѣ народъ останалъ въ много отношения рефрактаренъ срещу влиянието на господствующето племе, било поради малочислеността на последното, било поради резката религиозна, езикова и държавноправна разлика по между имъ. До като турскитѣ народъ въ империята се развилъ като войнствующъ слой, на българитѣ и общо на християнитѣ въ държавата паднала ролята на работящи и производителни маси. Тѣй обработването на земята, развиването на занаятитѣ и търговията останали въ ржцетѣ на християнитѣ, а управлението на държавата и войската — въ тия на турцитѣ. Но, развитието на феодалната система отъ страна на турцитѣ скоро свела християнското население, главно селското, до положението на безправна рая, която едва можела да промишлява за своя поминъкъ, но не и за нѣкаква култура и просвѣта. Дълги вѣкове християнитѣ подъ управлението на турцитѣ представлявали само християни, но не и национални организми.

При това положение на нѣщата, българскитѣ народъ, който свърхъ това е билъ и най-тежко потиснатъ религиозно отъ гър-

цитѣ, дълго време не е могълъ да мисли за своето национално пробуждане. Но, следъ измѣнитѣ се отношения, резултатъ на една дълга еволюция, благодарение на своя трудъ и расови качества — твърдостъ и упоритостъ, българскиятъ народъ се пробужда отъ дългия летаргиченъ сънъ и почва съ просвѣта. Повдигането и процъпяването презъ XIX вѣкъ на икономическия животъ въ Турция способствувало за изпъкване въ Отоманската империя на по-заможни и влиятелни българи-търговци, за засилване на еснафитѣ, които успѣха да сложатъ своята тежестъ въ полза на българското народно дѣло и българското възраждане. Трѣбва да се подчертае, ꙗче единствената обществена организация, която българскиятъ народъ запазилъ здраво отъ миналото, е била еснафа съ неговата строга уредба и голѣмъ авторитетъ предъ властѣта. Еснафътъ е билъ организация съ икономически характеръ, обаче, отъ 30-тѣхъ години на XIX вѣкъ се прониква отъ духа на времето, добива националенъ колоритъ и, като измѣства отдѣлнитѣ чорбаджии съ тѣхната склонностъ къмъ елинизация и хюкюматчилкъкъ, поема въ свои рѣце народнитѣ работи. Именно еснафътъ е билъ готовата обществена организация, около която е станало събирането и сплотяването на народнитѣ сили; тя е образувала оная концентрация на българскитѣ обществени сили, която направила възможно успѣшното отпочване на борбата противъ вѣковната неприятелка на българския народъ и българската просвѣта — Фенерската патриаршия въ Цариградъ.

Въпрѣки тежкото икономическо, социално, политическо и духовно робства, въ глѣбинитѣ на българския народъ паралелно съ движението на българското възраждане се е извършвало, ако и помудно и тежко, едно друго движение, което отъ четвъртото десетилѣтие на XIX в. добива особенъ полетъ. Всѣкидневно се наслагали все нови и нови моменти и събития, които тласнали силно напредъ това движение. Редицата възстания отъ 1820—1842 год., свидетелствуватъ за повишения духъ и съзнание на българския народъ презъ това време.

Реформенитѣ стремежи пкъкъ на султанъ Махмудъ II и синъ му Абдулъ Меджидъ, изразени въ прочутия Гюлхански хати-шерифъ отъ 3 ноемврий 1839 год., който тържествено провъзгласилъ премахването на злоупотрѣбленията въ Турция и осигуряване отъ турската властъ на живота, имота и честѣта на всички поданици безъ разлика на вѣра, при всичко че не дали на практика резултатъ, повдигнали и затвърдили стремежа на християнското и частно българско население въ Турция къмъ човѣшки животъ, къмъ равноправие: дали му една платформа за обосноваване на своитѣ права.<sup>1</sup>

Но, трѣбва да припомнимъ, че въ оная епоха да се вземе даже разрешение да се поправи черква бѣ много трудно, а за да се издей-

<sup>1</sup> „Църковно-национални борби и постижения“ отъ д-ръ Петъръ Никовъ, София.

ствува за съграждането на нѣкоя нова черква — още по-трудно, тъй като необходимо бѣ, преди всичко, да се явятъ като инициатори българипървенци, като при това всѣко разрешение за подновяване на черква или за съграждане на нова предполагаше грамадни за тогава предварителни разходи.

Така, още презъ времето на султанъ Махмуда (1808—1839), султанъ съ по-либерални възгледи, българитѣ успѣватъ да подновятъ и съградятъ много черкви. Въ 1814 год. е построена черквата „Св. Георги“ въ Кочани, въ 1816 год. се подновява старата черква „Св. Богородица“ въ Кюстендилъ. Презъ 1817—1818 год., благодарение усилията на Кирила Пейчиновичъ, се е подновилъ манастиря въ с. Лешокъ (Тетовско). Презъ 1833 год. се възстановили манастиритѣ „Св. Якимъ Осоговски“ при Крива-Паланка и Рилскиятъ манастиръ; тогава е била построена и черквата въ Струга, катедралата въ Скопие, черквитѣ въ Демиръ-Хисаръ, Долно-Броди, Кратово, Прилепъ и др.. А общо, до Балканската война въ 1912 год., само въ Македония имаше 1139 черкви, 155 параклиса и 62 манастира.

\*  
\*  
\*

Първитѣ училища въ Македония сж били частни. Тѣ сж се завеждали отъ монаси изпратени отъ Зографския, Хилендарския и Рилския манастири, които сж имали въ много градове свои собствени кжщи или землища, наричани „метоси“. Макаръ и въ ограниченъ брой, училища въ Македония преди XIX вѣкъ е имало още и при самитѣ манастири: Св. Бигоръ, Пречиста, Карпино, Лесново, Св. Якимъ Осоговски и пр., а сжщо тъй и въ градоветѣ Велесъ, Щипъ, Кратово, Скопие, Разлогъ и пр.. Презъ XIX вѣкъ тѣзи училища по отдѣлнитѣ градове сж били превърнати въ общински, сир. издържани отъ българскитѣ черковни общини или отъ отдѣлни по-състоятелни търговци. Тѣй, първото общинско училище въ Македония е било това въ Велесъ (1810 год.), което значи, че Македония въ това отношение е преварила другитѣ български земи. Първото общинско училище въ Габрово е било отворено презъ 1835 год. подъ ржководството на българина отъ Македония Неофитъ Рилски. Следъ Велесъ идва Кратово (1815), Кюстендилъ (1816), Щипъ (1830), Крива-Паланка (1833), Прилепъ (1843) и др..

Самото сжществуване на български училища въ редъ градове показва, колко е било издигнато още въ началото на XIX вѣкъ народностното съзнание на българитѣ въ тая частъ отъ българската родина. Заслугата е била още по-голѣма, защото е трѣбвало да се превъзмogne не само турската държавна власть, а сжщевременно и всички препятствия, идещи отъ грѣцкото духовенство, което всячески се е мжчило съ всички срѣдства да заглуши благородния стремежъ на българитѣ да се освободятъ черковно и национално отъ черното грѣцко, фенерско духовенство.

Въ 1866 год., солунскитѣ българи отправили заявление до султанъ Абдулъ Азисъ, като го молили, да не ги оставя подъ властѣта на грѣцкото духовенство, което било съвсемъ пропаднало морално, а да имъ даде родна църква и йерархия. Една година преди това, въ 1865 год., въ Солунъ било открито отъ Георги Динковъ и сестра му Славка първото българско училище, което се закрепило и разрастнало, особено когато въ 1869 год. била организирана и отдѣлна българска община. Въ 1870 год. солунскитѣ българи благодарили на валията (губернатора) Акифъ паша за издаването на фермана за създаването на българската Екзархия, а три години следъ това си построили и отдѣленъ български параклисъ.<sup>1</sup>

Въ 1871 год., следъ учредяването на Екзархията, почти въ повечето градове като Леринъ, Острово, Костуръ, Дойранъ, Гевгели, Демиръ-Хисаръ, Съресъ, Драма, а сжщо и въ по-голѣмитѣ села сж били отворени училища благодарение на мѣстнитѣ български черковни общини. Така че презъ 1912 год. само въ Македония е имало 1141 училища съ 1884 учители и 65474 ученици! Въ тѣзи числа не влизатъ учителитѣ и ученицитѣ отъ католическитѣ и протестантски училища въ Кукушъ, Енидже-Вардаръ, Разлогъ, Битоля, Солунъ и др..

Ето на кжсо какъ сж се развивали българскитѣ училища въ бившата Европейска Турция:

Презъ 1894/1895 уч. година българскитѣ основни училища сж били на брой 667, отъ които 363 мжжки, 45 девически и 259 смѣсени. Отъ тия 667 училища 111 сж били градски и 556 — селски.

По вилаети тѣ се разпредѣляли така:

	Училища	Учители	Ученици
1. Скопски вилаетъ	126	197	6394
2. Солунски „	238	350	12963
3. Одрински „	108	137	6194
4. Битолски „	193	261	10194
5. Цариградски „	2	4	115
	<hr/> Всичко 667	<hr/> 949	<hr/> 36623

Тринадесетъ години по-късно, презъ 1907—1908 уч. год., намираме вече едно мощно развитие на българското учебно дѣло въ Македония, въпрѣки неблагоприятнитѣ условия, на които бѣха изложени българитѣ следъ голѣмото възстание презъ 1903 год.. Така презъ 1907—1908 год. имаме:

Непълни основни училища			
1. Скопски вилаетъ	209 училища съ	3799 ученици	
2. Солунски „	315 „	7687 „	
3. Одрински „	84 „	1651 „	
4. Битолски „	209 „	6077 „	
	<hr/> Всичко 755	<hr/> 19214	

<sup>1</sup> „Национални постижения и борби“, стр. 210, отъ проф. П. Никовъ.



## Пълни основни училища

1. Скопски	вилаетъ	170	училища съ	8132	ученици
2. Солунски	"	332	" "	13117	"
3. Одрински	"	133	" "	5942	"
4. Битолски	"	230	" "	12092	"
5. Цариградски	"	2	" "	201	"
		867	" "	39484	"

Или всичко детски и основни училища в Македония и Одринско 1642 съ 58698 ученици!

Презъ това време в Македония и Одринско имаше: 9 български епархии съ 1331 черкви, 294 параклиси, 73 манастири и 1310 свещеници.<sup>1</sup>

Презъ сжщото време, 1908 год., създадоха се български нѣколко вестници („Право“, „Вардаръ“, „Отечество“, „Конституционна заря“, „Народна воля“, „Единство“, а по-сетне „Българинъ“, „Бѣломорецъ“ — на френски), а сжщо тѣй и списания, образуваха се културно-просвѣтни дружества и организации (Конституционнитѣ клубове, Народна федеративна партия), читалища, учителска организация, библиотеки,<sup>2</sup> безъ да изброяваме гимнастическитѣ (спортни), музикални, еснафски и търговски сдружения.

По този начинъ, сжщо както в древнитѣ тѣй и в най-нови времена, Македония се явява като люлка на българската народностъ, а Солунъ — люлка на българската писменостъ и центъръ на българската книга и на българското печатно дѣло.

Характерното е, че Солунъ, като приморски градъ, макаръ въ периферията на полуострова, въ разстояние на вѣкове, въпрѣки неговия етнографически съставъ, е билъ притегателната точка, къмъ която сякашъ по инстинктъ българитѣ сж се стремили.

Мжжката гимназия въ Солунъ е просъществувала 33 год. и е дала 27 випуска, отъ които първия презъ 1886 год., а последния — 1913 год.. Ученицитѣ отъ тѣзи 27 випуска взели сж дипломи: 172 отъ Солунския вилаетъ, 143 — отъ Скопския, 142 — отъ Битолския, 15 — отъ Тракия и 26 — отъ България.

Педагогическиятъ курсъ при гимназията е билъ двегодишенъ и е просъществувалъ осемъ години — отъ 1887 до 1895 год.. Отъ свършилитѣ педагогическия отдѣлъ при мжжката гимназия 55 сж отъ Битолския вилаетъ, 29 — отъ Солунския, 21 — отъ Скопския, 11 — отъ Одринския, 1 — отъ Цариградъ и 2 — отъ България.

Търговскитѣ курсове при гимназията бѣха тригодишни и сж просъществували само 4 години — отъ 1899 до 1903 год.. Отъ

<sup>1</sup> Prof. J. J v a n o f f, L'instruction publique en Bulgarie, 1926, p. 30, 32.

<sup>2</sup> Освенъ училищнитѣ четири библиотеки, създаде се специална библиотека (7000 тома) при Българ. конституционни клубове.

свършилтъ, 8 души сж отъ Солунския вилаетъ, 5 — отъ Битолския, 1 — отъ Скопския, 1 — отъ Одринския, 5 — отъ България и 1 — отъ Бесарабия.

Търговската гимназия е била открита презъ 1904—1905 уч. год.. Презъ учебнитъ 1911—1912 и 1912—1913 год. гимназията е била петокласна, понеже се е постъпвало въ нея отъ III-ий прогимназиаленъ класъ. Търговската гимназия е дала само 4 випуска. Следвали сж 305 ученици и сж завършили само 33 души, отъ които 18 отъ Солунския вилаетъ, 4 — отъ Битолския, 10 — отъ Скопския вилаетъ и 1 — отъ Одринския.

Девическата гимназия е била открита въ началото на 1880—1881 уч. год.. Отначало гимназията е била четвъртокласна и е дала първия си випускъ презъ 1884—1885 уч. год.. Презъ последующата 1886—1887 уч. год. тя става петокласна и като такава е дала 3 випуска. После става шестокласна и като такава е дала 16 випуска и, най-после, отъ 1906—1907 уч. год. до 1910—1911 тя е вече седмокласна и като такава е дала 6 випуска. Презъ 1910—1911 до 1912—1913 уч. год. гимназията е вече педагогическа. Гимназията е просъществувала 30 години и като педагогическа 3 години — всичко 33 год.. Дала е 26 випуска, като е снабдила съ дипломи 678 ученички. Отъ тѣхъ 243 сж били отъ Солунския вилаетъ, 205 — отъ Битолския, 175 — отъ Скопския, 39 — отъ Одринския, 23 — отъ България, 1 — отъ Бесарабия и една отъ Цариградъ. Девическата гимназия е била управлявана отъ К. Кандиларовъ, Мих. Сарафовъ, М. Пундевъ, Ат. Наумовъ, А. П. Стоиловъ, Т. Таневъ и др., а въ началото отъ Царевна П. Алексиева, дъщеря на Димитъръ Миладиновъ отъ Струга и Елисавета Контратиева, българка отъ Бесарабия.

Девическата гимназия презъ последнитъ десетъ години имаше собствено здание, купено отъ Евлоги Георгиевъ отъ Букурещъ и подарено на Солунската българска община. До сжщото здание Георги Шоповъ отъ Исмаилъ, Ромъния, е купилъ друго здание, застроено на 620 кв. м. за 1000 турски зл. лири и го подарилъ на Солунската българска община за основно училище.

Значението на солунскитъ гимназии въ културно-просвѣтно и родолюбиво отношение за Македония бѣ огромно. Отъ тѣхъ излѣзоха учители за класическата гимназия въ Битоля, за педагогическитъ училища въ Съресъ и Скопие и за много други български основни училища въ Турция. Мжжката гимназия е дала много видни и отличили се общественици, учители, литератори, историци и революционери.

Тукъ трѣбва да споменемъ за тържественото празнуване празника на равноапостолитъ св. св. Кирилъ и Методий, което стана презъ м. май (11/24) 1913 год. въ Солунъ. На това празненство — молебень и утро — въ мжжката гимназия, освенъ всичкитъ ученици и учители, присъствуваха цѣлото гражданство на чело съ духовенството и представителитъ на българскитъ военни власти на гарнизонъ въ Солунъ.

След тържествения молебень, първата българска детска музикална китка „Солунски славей“, основана още през 1909 год., заедно с един специален хор от 600 души — учениците от всичките български училища в Солун, дижиран от Ив. Г. Чолаков, свършил музикалната академия в Одеса, громко и величествено изпихимна на светите равноапостоли „Слава днес пѣемъ...“, с участието при това и на военната музика на 14-ий Македонски полк. Това бѣ най-тържествения моментъ какъвто оградата на солунската мъжка гимназия бѣ видѣла отъ основаването ѝ до тоя день.

Както в борбата за черкви и училища, тѣй и в борбата за национално и политическо освобождение, Солун игра първенствующа роль, и в най-новата история на българите има своето историческо мѣсто. Солун в продължение на дълги години, особено през последните десетилѣтия, бѣ огнище на всички културно-просветни и национални борби. Достатъчно е да споменемъ само следните дати, от които всѣка една представлява отдѣлна епоха в икономическото и културно развитие на българите.

Въ 1881/1882 год. се основава първата мъжка гимназия, която в продължение на десетки години даде образование на нѣколко хиляди българи, всички обзети отъ един общ национален идеалъ, да станатъ достойни разпространители на българската просвета, култура в всички краища на Македония.

Въ 1893 год., пакъ в Солун, се сложи началото на революционната борба на македонските българи работящи неуморно да видятъ день по-скоро освобождението на Македония.

Въ 1903 год., три месеци предъ Илинденското въстание, най-големата епопея на епическите македонски революционни борби, стана и Солунското съзаклатие като протестъ, както срещу тиранията на султанската власт, тѣй и противъ дотогавашното безразличие на Силите, които се видѣха принудени с международни актове да облекчатъ участието на македонското население.

Презъ 1913 год., м. юний, при започването на Междусъюзническата война, в Солун, една дружина отъ 14-ий Македонски полк от храбрата VII Рилска дивизия, пакъ по единъ невиданъ в военната история начинъ, следъ като внезапно бѣ обкржжена и коварно нападната отъ многобройна грѣцка войска, трѣбваше мъжествено да се защищава, да се бие, да пролѣе скъпа кръвь, за да запази, честта и достоинството на българската родна армия. В продължение на повече отъ 12 часа храбрата дружина, макаръ и прѣсната в Солун в отдѣлни помѣщения, отблъскваше яростните атаки, придружени съ убийственъ артилерийски огънь на грѣцката войска, до като на другия день биде принудена да сложи оружие предъ доверашните „съюзници“.

На другия день, 18-ий юний, когато многобройната гръцка армия, правѣше своитѣ последни усилия да отблъсне българскитѣ атаки при Кукушъ, Солунъ бѣ вече напълно въ разпорежданието на гръцката военна и гражданска власть, и съ нейно съдействие всички български културно-просвѣтни институти (черкви, гимназии, първоначални училища, читалища, клубове) всичко биде разграбено, унищожено, а богатитѣ на гимназиитѣ кабинети по Физика, Химия, Естествена история, както и търговския музей, бидоха разграбени отъ органи на гръцката власть, като военна плячка!

Всичкитѣ книги, български, руски, френски, на брой около 15,000 тома, отъ библиотекитѣ на българскитѣ гимназии и училища бидоха заграбени, разхвърлени по улицитѣ, кждето гръцки тълпи се гаврѣха съ славянската и българска писменостъ, като ги изгаряха на цѣли купища. Презъ това време ние лично гледахме това варварско зрелище, какъ немилостиво и дивашки се хвърляха по улицитѣ ценни книги, отбрани съчинения и рѣдки пергаменти отъ библиотеката на мжжката гимназия и за мигъ си припомнихме едно друго събитие отъ недавнашното гръцко минало, когато университетската младежъ въ Атина съ камъни и дърва чупѣше прозорцитѣ на нѣкои тамошни обществени учреждения за това, че Евангелието било преведено на новогръцки езикъ. При подобни разбираня друго не можеше да се очаква отъ една невежествена, разярена фанатична тълпа, която не знаеше какво прави.

Презъ тоя день, 18-й юний 1913 год., биде звѣрски убитъ и хвърленъ отъ парахода „Екатерина“ въ морето последния управляющъ солунската епархия, архимандритъ Евлогий. Презъ нощъта, на парахода „Мариета Рали“ намѣри своята смъртъ и секретаря на солунската българска община Хр. Батанджиевъ. Следъ като ни бѣха натоварили на параходитѣ, за да ни откаратъ къмъ островитѣ, съ ужасъ научихме, че гръцки войници по най-жестокъ начинъ убили съ щикветѣ на пушкитѣ си единъ ученикъ отъ Солунската мжжка гимназия, останалъ въ Солунъ презъ страшната Вартоломеевска нощъ. Той се казваше Илия Лютфиевъ, родомъ отъ Прилепъ. Гърцитѣ сж направили това, само защото той е билъ въ ученическа униформа съ българска ученическа шапка — фуражка.<sup>1</sup> Тѣзи убити, както и други граждани и малолѣтни деца, избити безъ поводъ и основание, бѣха въ тоя трогателенъ моментъ свидни изкупителни жертви за българско име и българска свобода.

<sup>1</sup> Презъ 1912 год., следъ като сръбскитѣ войски окупирали Прилепъ, чичото на Илия Лютфиевъ, Насте Лютфиевъ, само защото публично проявилъ своето българско родолюбие, нарекълъ се българинъ и отдалъ надлежната почитъ къмъ лика на тогавашния български царъ, билъ арестуванъ и, въ последствие, сжщо така мъченически, живъ изгорѣнъ въ пещъта на локомотива на трена, циркулиращъ между Скопие — Нишъ!

Мнозина българи отъ Солунъ бѣха заточени, други арестувани, бити и изтезавани, трети безжалостно избити. Сжщото бѣ и въ вжтрешността на Македония подъ грѣцка окупация.

По това време грѣцитѣ закриха всички български черкви въ завладѣната отъ тѣхъ часть отъ Македония, на брой 378; прогониха около 300 свещеници; присвоиха и обѣрнаха на грѣцки 340 училища, въ които се учеха 19,000 ученика отъ двата пола съ преподавателско тѣло отъ 750 учители. Въ Солунъ четиритѣ черкви и четиритѣ първоначални училища, съ дветѣ смѣсени забавачници, въ които училища се учеха повече отъ 1200 деца, бидоха закрити; българскитѣ мжжка, девическа и тѣрговска гимназии бидоха разорени, като помѣщенията имъ бидоха обѣрнати въ казарми и приюти на грѣцки преселенци. По това време въ турската гимназия следваха около 50 българчета, а въ юридическото турско училище въ Солунъ следваха около 30 българи студенти. Физическитѣ и химически кабинети, както и тия по Естествена история, библиотекитѣ при сжщитѣ гимназии бидоха унищожени. Всичкитѣ културно-просвѣтни, благотворителни и юнашки дружества бидоха премахнати.

Въ Македония подъ сѣрбска власть сѣрбитѣ, съ цель да асимилиратъ всичко българско, присвоиха и обѣрнаха въ сѣрбски 761 черкви и прогониха 6 владици и 833 свещеници. Закриха или преобѣрнаха въ сѣрбски 641 училища, отъ които въ Битоля една мжжка и една девическа гимназии, а въ Скопие една духовна семинария. Въ всичкитѣ училища се учеха 37,000 ученици, македонски българи, съ преподавателско тѣло отъ 1013 учители. Заграбени сж и унищожени всички библиотеки, кабинети и др. Заедно съ черквитѣ и училищата сж конфискувани и всичкитѣ имъ имоти.

Българскитѣ народъ по тоя начинъ получи въ страната на св. Кирилъ и Методий сѣкрушителенъ ударъ, тѣкмо отъ ония, съ които той бѣ се съюзилъ за обща борба срещу Отоманската империя за освобождаване на християнитѣ подъ нейна власть.

ИВАНЪ ВАСКОВЪ

## ЮНАШКАТА ОРГАНИЗАЦИЯ ВЪ ГР. СОЛУНЪ

Въ първитѣ дни на м. октомврий 1908 год. отидохъ за втори пжть учителъ въ Солунската м. гимназия. За учителъ по гимнастика намѣрихъ моя бившъ главатаръ г-нъ Даниелъ Бланшу, главатаръ на кюстендилския „Осоговски юнакъ“, който, съ своята методична и ревностна дейность, бѣ поставилъ кюстендилското юнашко дружество на завидна висота. Схващайки намѣренията на Екзархията съ назначаването на г-нъ Бланшу и следъ едно обсъждане съ нѣкои учители и граждани върху новитѣ, хуриетскитѣ, условия при които заживѣхме, и възможноститѣ за създаване на юнашко дружество въ Солунъ, реши се да се издаде следната :

### ПОКАНА ЗА ОСНОВАВАНЕ ПЪРВО БЪЛГАРСКО ГИМНАСТИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО ВЪ ГР. СОЛУНЪ

Г- да Граждани,

Важността на гимнастиката за физическото възпитание на тѣлото е била върно оценена отъ народитѣ още въ най-старитѣ времена.

„Здрава душа въ здраво тѣло“, както сж казали най-старитѣ философи, може да се постигне само съ разумни и целесъобразни тѣлесни упражнения, каквито ни дава гимнастиката. Ето защо и днесъ, като се признава значението на гимнастиката за физическото развитие на човѣка, ние я виждаме не само въ програмитѣ на разнитѣ училища като срѣдство за усилване тѣлото и духа на учащата се младежъ, но и като едно отъ най-главнитѣ срѣдства на разнитѣ дружества и общества, които се стремятъ да повдигнатъ здравето, духа, бодростъта, смѣлостъта, дружелюбието и познанството между тѣхнитѣ народи.

Като учителъ по гимнастика въ тукашната мжжка гимназия и като единъ отъ първитѣ основатели на гимнастическитѣ дружества въ България, считамъ за свой дългъ и честь да обявя на българското население въ града, че искреното ми желание е, щото и тука да се основе едно гимнастическо дружество, което да спомогне, както за усилване на тѣлото и духа, смѣлостъта и бодростъта, а така сжщо и за усилване на дружелюбието, познанството и единението между солунскитѣ българи, качества, каквито трѣбва да притежава всѣки гражданинъ, който има да защитава отечество, права, семейство и имотъ.

Азъ съмъ изцѣло на Ваше разположение, Г-да Граждани, и имамъ честь да помоля всички желаещи българи да заповѣдатъ на първо заседание и упражнение което ще стане въ недѣля 21 того, 10 ч. по европ. пр. обѣдъ въ мжжката гимназия, Солунъ, 14. XII. 1908 год..

Съ почитание,

Учителъ: Д. Бланшу

Ив. Сапунаровъ  
Хр. Батанджиевъ  
Хр. Поповъ  
Бл. Калейчевъ  
Н. Гацевъ

Г. Саракиновъ  
И. Христофоровъ  
В. Тодоровъ  
Хр. Николовъ  
Хр. Нейковъ

Ив. Васковъ  
А. Наумовъ  
Ф. Дервишевъ  
Д. Константиновъ  
Г. Баждаровъ

На 15. XII. 1908 год. се турна основата на дружеството подъ име: „Гимнастическо дружество на отоманскитѣ българи въ гр. Солунъ“, като се избра и първото настоятелство.

Каква радостъ, каква жажда за работа, но и каква гордостъ за всички, че и тоя пѣтъ, въ тоя международенъ градъ, пакъ ние, българитѣ, заставахме на чело на новото културно начинание! Истина, носѣше се слухъ, че грѣцкиятъ краль Георги билъ закупилъ за около 3000 лири едно голѣмо дворно мѣсто за грѣцкото гимнастическо дружество, но кой ли подозираше неговото сжществуване и съ какво прояви то своя животъ? — Съ нищо!

Редовността, възторгътъ и дисциплината на юнацитѣ, както и усърдието на юначетата-ученици, насърдчиха скоро главатаря и настоятелството да възприематъ даването на една гимнастическа вечеринка, преди изтичането на зимата, въ „Еденъ театъръ“.

До като се готвѣхме усилено за вечеринката, трѣбваше да уредимъ положението си предъ властѣта, защото, въпрѣки хуриета, ние чувствувахме нейната подозрителностъ. Съставихме уставъ отъ около 40 члена, последниятъ отъ които разпореждаше при закриване на дружеството, имотитѣ му да се предадатъ на българската община. Написанъ чисто и, главно, на български — медениятъ месецъ на хуриета не бѣ още изтекълъ — уставътъ подлежеше да се представи на правителството, поради което, придруженъ отъ Петъръ Мончевъ, студентъ по правото въ „Хукукъ мектеби“ и синъ на известниятъ солунски гражданинъ Василь Мончевъ, го предадохъ на началника на регистратурата Мумеизъ бей — единъ благъ и учтивъ старикъ.

Доде деньтъ на вечеринката — последнитѣ дни на м. февруарий. „Еденъ театъръ“ бѣ препълненъ. Всички висши правителствени чиновници, освенъ валията, бѣха дошли: едни да видятъ новото, невидено до сега дѣло на българитѣ, а други — ако може да намѣрятъ нѣщо подозрително, за да турнатъ ржка върху това дѣло.

Програмата бѣ изпълнена съ пълна точностъ и пластичностъ. Българитѣ бѣха горди отъ това, което изнесоха; гърцитѣ мълчаливо криеха злобата си, а евреитѣ изказаха възхищението си още въ театра и поискаха нѣкои сведения за организацията на дружеството ни.

Властѣта, обаче, мълчеше.

Дойде пролѣтъта. Подготвихме се за игри на открито въ градината Бешчикаръ, на морския брѣгъ. Бѣха поканени властитѣ и дипломатическитѣ представители, които бѣха дошли съ господжитѣ си. Въ тѣзи игри взеха участие не само млади юнаци, но и такива съ посивѣли коси, което направи особено силно впечатление.

Единъ новъ триумфъ за българщината въ Солунъ!

Успѣхътъ на дружеството, материаленъ и мораленъ, бѣ голѣмъ.

Имаше, обаче, нѣщо, което отдавна липсваше на българитѣ въ Солунъ и което се доста силно почувствува, както при вечеринката

въ „Еденъ театъръ“, така и при игритѣ въ Бещинаръ. Това бѣ нуждата отъ собствена, българска, музика, липсата на която българитѣ чувствуваха при всѣко свое тържество и я замѣняха съ гайда и латерни.

Материалниятъ успѣхъ при даденитѣ игри, както и събраната отъ българското гражданство сума, ни даде възможность да се заемемъ съ покупката на необходимата ни музика. И, до като се лутахме върху избора на фабриката, отъ която да доставимъ инструментитѣ, научихме, че съдържателятъ, македонски българинъ, на единъ пловдивски хотелъ продавалъ новодоставенитѣ му отъ фабрика Червени въ Прага 35 музикални инструменти. Покойниятъ маестро Атанасовъ ги прегледа, намѣри ги за отлични, и ние ги купихме за 50 златни наполеона. Инструментитѣ бѣха получени въ Солунъ и наредени, за голѣма радость на всички българи, въ една отъ стаитѣ на нашата светиня — мжжката гимназия. За учителъ на нашитѣ музиканти поканихме капелмайстора на музиката при Исляхането, т. е. турското занаятчийското училище.

Следъ около една година, началникътъ на Гелемеркапийския участъкъ ми повърна устава, за да го преведемъ на турски. Преведохме го и съ Мончевъ го предадохме на Мумеизъ бей, който ни каза да се явимъ следъ 2 седмици. На опредѣления срокъ се явихме при него, а той ни прати при валията. Шомъ съобщихме на последния че предъ него е „булгар-жимнастик-джемиетин-реизи“, бърже стана, взе устава и каза: „Що за уставъ е това, съкратете го и ми донесете уставъ отъ 4—5 члена! Па каква е тази ваша форма — българско знаме. Това не може да се позволи.“

— Ще се постареемъ, казахме ние, да съкратимъ устава и да го представимъ въ по-сбитъ видъ. Ние, отоманскитѣ българи, допълнихъ, отъ които изхожда гимнастическото дружество, сме добри отомани и нѣмаме съ българитѣ отъ България. До колкото знаемъ, тѣхното знаме е червено, зелено и бѣло, а нашата форма е черни панталони, червенъ поясъ и бѣла фанела. Червено и бѣло — това сж цвѣтоветѣ на сегашното отоманско знаме, а фесътъ на главата ни е символа на отоманизма.

— „А, ойле ми? Ами защо въ случай на разтуряне дружеството имотитѣ му да се предадатъ на българската община? Защо не на властта, която да ги предаде на нѣкое село около Солунъ?“

— Желанието на Ваше Превъзходителство ще предадемъ на дружеството. Кому заповѣдвате да предадемъ съкратения уставъ?

— „На началника на махленския участъкъ, а той ще го предаде по реда си.“

Уставътъ бѣ преведенъ на турски, но последниятъ членъ и формата останаха неизмѣнени. Предадохме го на участковия началникъ, който, като удари своя печатъ и написа надписа, изпрати ни при по-



лицмюдюру. Последниятъ, като прочете молбата, разгледа устава, удари своя печатъ и надписъ и ни отпрати при секретаря на валията, който сжщо, като удари печата си и написа надписа, ни отпрати къмъ друга капия. И така, отъ капия на капия, се лутахме цѣли две седмици, като всѣки удряше своя печатъ и надписъ (каитъ), та трѣбваше да се прилепи къмъ молбата единъ чистъ бѣлъ листъ. Стигнахме до вилаетския дефтердаръ — книговодителътъ. Той ни отпрати тамъ, отъ дето трѣбваше да почнемъ — регистратурата. Отидохме при Мумеизъ бей, който, като видѣ цѣли страници съ надписи (каити) и печати, хвърли книжата на масата и викайки: „Вай, вай, не бу каитлеръ, не бу мюхюрлеръ“, хвана се съ дветѣ ржце за главата и прие книжата.

Дали властѣта щѣше да одобри устава, не може да се каже съ положителность, защото по всичко личеше, че медениятъ месецъ на хуриета, на свободата, братството и равенството, си отива. Щастието, обаче, ни се усмихна. Презъ пролѣтъта на 1910 год. се готвѣхме за публични игри въ градината Бешчинаръ и бѣхме вече готови, когато се съобщи, че султанъ Мехмедъ Решадъ, на пжтъ за Скопие и Прищина, ще дойде въ Солунъ. Всички българи, начело съ юнашката музика, го посрещнахме тържествено. Използувайки времето, до като султанътъ се бави въ Прищина и Скопие, дадохме игритѣ. Къмъ края на програмата, за голѣма изненада на всички, между публиката се явиха султанскитѣ принцове — султанътъ бѣ побързалъ да се върне въ Солунъ. По тѣхно желание повторихме по-важнитѣ части отъ програмата, отъ изпълнението на които останаха извънредно доволни и, предавайки на главатаря една червена копринена кесия съ 10 златни лири, изказаха радостѣта си, че сж имали щастието да видятъ и въ тѣхното отечество това, което другаде отдавна го има. Освенъ това, изказаха желанието, ако можемъ съ музиката и въ строй, да идемъ въ конака и да изиграемъ нѣкой номера предъ Негово Величество.

„Ние отиваме при Негово Величество да го подготвимъ за вашето идване. Той ще остане твърде доволенъ.“

Къмъ смрачаване бѣхме строени отъ главатаря, г-нъ Бланшу, предъ апартамента на султана въ конака. Играхме съ ревность и старание, защото султанътъ наблюдаваше игритѣ отъ прозореца на стаята си, а принцовеѣ стоеха срещу насъ на терасата на голѣмата стълба.

Следъ свършването на игритѣ, единъ юнакъ се наведе да подири падналия му въ пѣсъка часовникъ. Забелязано това отъ принцовеѣ, казаха: „Нека не се безпокои, ние намѣрихме часовника и утре ще си го получи.“

На другия день, председателятъ на общината ни, незабравимиятъ и дълбокоуважаемиятъ архимандритъ Евлогий, когото покъсно гърцитѣ немилостиво хвърлиха и удавиха въ морето, ми предаде единъ разкошенъ часовникъ за нашия юнакъ вмѣсто изгубения.

Властта се намъри предъ свършенъ фактъ: съ игритѣ предъ султана и неговитѣ синове, ние узаконихме своето съществуване и тя неможеше повече да ни прѣчи. Все пакъ, ние получихме устава, утвърденъ едва на третата година отъ нашето организиране.

Хвърленото въ Солунъ гимнастическо семе трѣбваше да даде плодъ и вжтре въ Македония. Ето защо, презъ ваканцията на 1909 год и съ съдействието на Екзархията уреди се първиятъ едномесеченъ курсъ за учители по гимнастика. Следваха 48 души отъ разнитѣ краища на Македония, 2-ма отъ Одринско и 1 отъ Разградъ. Курсиститѣ бѣха на пансионъ въ мъжката гимназия.

Презъ ваканцията на 1911 год., г-нъ Бланшу уреди едномесеченъ курсъ въ Битоля, а презъ ваканцията на 1912 год., пакъ съ съдействието на Екзархията, се състоя курсъ (на пансионъ въ търговската гимназия) за главатарии, въ който, като преподавателъ взе участие и младиятъ главатаръ на „Скопски юнакъ“ г-нъ Иосифъ Бурешъ, който отъ своя страна още отъ 1908 год. прѣскаше гимнастическо семе въ Скопие.

Презъ 1912 год. въ Солунъ се турна основата на общата юнашка организация на чело съ единъ управителенъ съветъ и, така организирани, македонскитѣ юнаци взеха участие въ всеславянския юнашки съборъ въ Прага презъ 1912 година.

Солунското юнашко дружество си достави всички уреди като: конь, коза, паралелка и висилка отъ Женева, а бухалки, гири и други уреди достави отъ мѣстното производство.

Голѣмиятъ успѣхъ на дружеството възбуди злобата и завистъта на гърцитѣ, които се опитаха една вечеръ да откраднатъ уредитѣ. Необезкуражени отъ първия си неуспѣхъ, макаръ къщата въ която се помѣщаваше дружеството и да бѣ гръцка, на 3. XI. 1912 год. я подпалиха и опожариха. Музикалнитѣ инструменти и уредитѣ бѣха частъ опожарени, частъ разграбени.

Презъ 1913 год., следъ Междусъюзническата война, гърцитѣ всичко унищожиха и отъ цѣлата ни култура въ Солунъ не оставиха следа.

ГЕОРГИ ИВ. БЪЛЕВЪ  
Директоръ на Солунската б. м. р.  
гимназия презъ 1913 год.,

## ПОСЛЕДНИТЪ ДНИ НА СОЛУНСКАТА Б. М. Р. ГИМНАЗИЯ

Учебната 1912—1913 година въ гр. Солунъ не бѣ отъ обикновенитѣ. Отъ самото още начало тя почна при едно високо напрежение на духоветѣ и трескаво очакване на важни, сѣдбоносни събития на Балканитѣ. Това се дължеше на появилитѣ се въ печата съобщения за сключенъ съюзъ между балканскитѣ християнски държави, насоченъ срещу Турция. Въ началото на м-ць октомврий очакваната война бѣ обявена. Гръцкитѣ войски влѣзоха въ Солунъ на 28 октомврий, а българскитѣ влѣзнаха официално и тържествено на следниятъ день — 29 октомврий.

До 28 октомврий учебнитѣ занятия въ третѣ български гимназии въ Солунъ: реалната, търговската и девическата, както и въ основнитѣ училища се водѣха непрекъснато, при много възбудено състояние и страхъ отъ турски изстѣпления и кланета; а следъ това занятията бѣха преустановени и ученицитѣ и ученичкитѣ бѣха изпратени по роднитѣ имъ мѣста, при родителитѣ, за да бждатъ настанени на тѣхно мѣсто въ училищата и пансионитѣ българскитѣ войници-освободители.

Редовнитѣ учебни занятия се възобновиха едва въ началото на м-ць януарий 1913 год., когато училищнитѣ помѣщения и пансионитѣ бѣха освободени отъ войницитѣ, които бидоха настанени въ други обществени заведения.

Погромътъ на Турция и блѣскавитѣ победи на българската армия предизвикваха небивала радостъ всрѣдъ българитѣ въ Солунъ и въ цѣла Македония. Обаче, тая радостъ скоро бѣ помрачена, тѣй като стана явно, че на сърби и гърци бѣ предоставено да окупирагъ Македония, и, настанявайки се въ нея като пълни господари, тѣ вече манифестираха своето намѣрение — да я не напуснатъ. Факти за това се даваха и отъ сърби, и отъ гърци всѣки день при всѣки поводъ и безъ поводъ. Нѣщо повече, сърби и гърци явно манифестираха своята вражда и своя съюзъ срещу българитѣ. Всички въ Македония виждахме това и биехме тревога; за голѣмо съжаление, тия, които трѣбваше да ни чуятъ, не ни чуваха.

Враждата на грѣцкитѣ власти спрямо насъ, българитѣ въ Солунъ, се прояви още отъ самото начало. Тя се прояви особено силно следъ стѣлкновението при Ангиста и Кавала между българскитѣ и грѣцки военни сили. Сега, преследванията на българитѣ, изразени въ обиски, арести и заточаване, въпрѣки присѣтствието на български военни части, зачестиха. Никой българинъ и българка, дошли въ Солунъ отъ Македония или отъ царство България, не се пропускаха въ града безъ да не бждатъ щателно претърсени отъ грѣцитѣ на завладѣнитѣ отъ тѣхъ битолска и скопска гари въ Солунъ. Тая мѣрка се прилагаше единствено спрямо българитѣ. Даже народнитѣ представители: Ап. Урумовъ, Хр. Силяновъ, Ал. Кипровъ, Кръстевъ и др., при пристигането имъ отъ България въ Солунъ презъ Сърбия, бѣха обискирани на гарата, макаръ и да носѣха писмена препорѣка до солунскитѣ грѣцки власти отъ грѣцкия пълномощенъ министъръ въ София.

Много естествено, при такова положение, за редовни, спокойни и сериозни занятия въ училищата въ Солунъ презъ 1912—1913 учебна година не можеше и дума да става.

\* \* \*

Положението на българитѣ въ Солунъ се влоши още повече следъ заминаването на 7-та Рилска дивизия отъ Солунъ за Булаиръ. Обискитѣ изъ българскитѣ кѣщи и ареститѣ сега зачестиха още повече. Обискъ бѣ направенъ и въ пансиона на мѣжката гимназия. Съ всѣки новъ день положението на българитѣ и особено това на ученицитѣ и учителитѣ въ Солунъ се влошаваше. Ето защо, на 30 май свикахме въ гимназията всички гимназиални и основни учители и учителки, за да размѣнимъ мисли върху положението и, въ връзка съ него, да се вземе общо решение, кога да бждатъ прекратени учебнитѣ занятия. Следъ станалитѣ разисквания, събранието предложи на учителскитѣ съвети сами да решаватъ въпроситѣ, както намѣрятъ за добре, ако тѣхнитѣ решения, разбира се, бждатъ одобрени отъ Екзархията.

На другиятъ день, 31 май, учителскитѣ съветъ при повѣрената ни гимназия, въ пълния си съставъ, взе решение да се ходатайствува предъ Екзархията, да разреши тя прекратяването на учебнитѣ занятия и разпускането на ученицитѣ да стане тогава, когато учителскитѣ съветъ при гимназията намѣри за нужно. Сѣщиятъ день една група учители поискаха разрешение да напуснатъ Солунъ. Понеже предвидения материалъ по съкратената програма бѣ преминатъ и бележитѣ внесени, а вѣроятността да бждатъ арестувани бѣ голѣма, разреши имъ се да напуснатъ Солунъ.

Въ сѣщото време отправиха се до Екзархийската делегация въ София следнитѣ две бързи телеграми:

1. — „Поради особено критическото за българитѣ положение тукъ, опасявайки се отъ арести и изтезания, днесъ учителитѣ отъ повѣрената ми гимназия Г. Баждаровъ,

П. Мърмевъ, К. Георгиевъ и Хр. Ангеловъ ми заявиха, че напушатъ града и заминаватъ при българскитѣ войски. Тѣ си заминаха вече. № 677.\* (Подп.) Директоръ на гимназията Георги Бълевъ. Подалена на 31. V. 6 ч. вечерьта. Получена въ София на 3. VI. 7 ч. 50 м. вечерьта. Вх. № 1611, 4. VI. 1913 год.

На тая телеграма е сложена следната резолюция: „Като се вземе поводъ отъ телеграмата, да се поискатъ по-подробни разяснения отъ Митрополията за причинитѣ на напушането, както и мнението на Митрополията за напушането на учителитѣ.“ 4 VI. 1913 год.. (Под.) Н-къ Дѣлиделвовъ.

2. — „Учителскитѣ съветъ въ днешното си заседание, като взе предъ видъ, че положението на българитѣ въ Солунъ отъ нѣколко дена стана много несносно, обиски и арести се правятъ всѣки день, а това много тревожи учители и ученици и занятията се водятъ много мжно и пресилено; като взе предъ видъ, че всѣки день и всѣки часъ може да ни донесе нови неприятности и изненади и че четирима учители напушатъ вече Солунъ; като взе предъ видъ и това, че всѣки учителъ е привършилъ предвидения учебенъ материалъ, реши да ходатайствува предъ Св. Екзархия да разреши прекратяването на учебнитѣ занятия и разпускането на ученицитѣ да стане тогава, когато съветътъ намѣри за нужно и, ако обстоятелствата наложатъ преждевременното закриване на гимназията, останалитѣ зрѣлостни изпити да се отложатъ за въ началото на идната учебна година. № 678.“ (Подп.) Директоръ на гимназията Георги Бълевъ. Подалена на 31. V. 7 ч. вечерьта. Получена въ София на 3. VI. 7 ч. 45 м.. Вх. № 1612, 4. VI. 1913 год..

На втората телеграма е сложена следната резолюция отъ 4. VI., която получихме телеграфически въ Солунъ:

„678. Да се направи възможното за бързото привършване поне зрѣлостнитѣ изпити, като при това се дава право на управлението, въ съгласие съ Митрополията и другитѣ гимназии да постъпятъ, както намѣрятъ за добре. Желателно е, учителитѣ потдѣлно да не напушатъ. № 1078.“ (Подп.) Н-къ Дѣлиделвовъ.

На 4 юний 9 ч. сутриньта изпратихме следната телеграма до Делегацията на Екзархията въ София:

„Днесъ напусна града и учителя отъ повѣрената ни гимназия А. Разбойниковъ. № 783.“ (Подп.) Директоръ на гимназията Георги Бълевъ.

Сжщиятъ день управляющиятъ Солунската епархия телеграфира въ 9 ч. сутриньта до сжщата Делегация:

„Моля, предпришете телеграфически Директору реалната гимназия да престане да подига аларма по въпроса за прекратяване на учебната година. Причина за това нѣма. Годината да продължи до края на месеца. Обяснение писмено. 1436.“ (Подп.) Управляющъ Солунската епархия Архимандритъ Евлогий.

На тая последна телеграма, подъ вх. № 1702 отъ 5. VI., е сложена резолюция, че е докладвано господину министру на 5. V. 1913 год., а менъ да се изпрати следната телеграма, която получихъ въ Солунъ на 6 юний сутриньта.

„Къмъ № 1078. Нѣма опасностъ, изкарайте до край годината. 1112.“ (Подп.) Началникъ Дѣлиделвовъ.

До колкото си спомнямъ, телеграмата бѣ съ това съдържание: „Споредъ Министъръ-председателя нѣма опасностъ, изкарайте до край годината.“

Между това, на 4 юний 1913 год., съ писмо № 1445 до Екзархийската делегация, ето какво пише управляющиятъ Солунската епархия, архимандритѣ Евлогий:

„Въ допълнение на телеграмата си отъ 4 того, подъ № 1436, честь имамъ да Ви доложя следното:

Управителѣтъ на реалната гимназия г. Г. Бѣлевъ на 30.V. т. г., четвъртъкъ, свикалъ учителитѣ отъ тритѣ гимназии и основни градски училища да размѣнятъ мисли по положението и въ връзка съ него да решатъ прекратяването на учебнитѣ занятия. Преди това, той ходилъ въ Делегацията на българския Генераленъ шабъ и предъ началника на канцеларията на Делегацията, г. Пѣевъ, както и секретаря, г. Грековъ, изказалъ мнение за прекратяването на занятията. И г. Пѣевъ и г. Грековъ, не намирайки уважителни мотивитѣ за това ненавременно прекратяване занятията, сж били на противно мнение и сж съветвали г. Бѣлева да се откаже отъ това намѣрение. Тъкмо преди заседанието г. Бѣлевъ се отби въ Митрополията и чакъ тогава ми стана известно за проектираното учителско събрание и неговата цель. Изказахъ се категорично и ясно, че нѣма причини за затварянето на гимназитѣ и съветвахъ г. Бѣлева да не дига безпричинно аларма, защото тя може повече да замота положението и го усложни.“ (Следватъ следъ това обширни обяснения, които сж го принудили да изпрати телеграмата № 1436).

А на следниятъ день, 5.VI. 6 ч. вечерѣта, управляющиятъ епархията телеграфира до Екзархийската делегация:

„Къмъ № 1445. Обстоятелствата се поизмѣниха. Въ споразумение съ директоритѣ ще наредимъ по-скорошното прекратяване занятията. № 2458.“ (Подп.) Управляющи епархията: Евлогий.

Явно е, че горната телеграма, получена въ София на 8. VI. подъ вх. № 1737 и съ резолюция „за сведение“, опровергава писмото № 1445 отъ 4 юний и телеграмата № 1436 отъ сжщата дата на управляющия епархията.

На 6 юний се събрахме въ Митрополията директоритѣ на тритѣ гимназии и управляющиятъ митрополията, за да обсъдимъ положението и да вземемъ решение за прекратяването на учебнитѣ занятия. Мнението на двамата директори, отъ търговската и девическата, както и това на архимандритѣ Евлогий бѣ, учебнитѣ занятия да продължатъ, ако не до края на учебната година, т. е. до края на м. юний, то поне до 20 юний.

Бѣше ясно за всички ни, че се очакватъ важни събития поради отказа на съюзенитѣ вече сърби и гърци да изпълнятъ съюзнитѣ договори съ България и да опразнятъ окупираната отъ тѣхъ македонска земя. И за това, за да не ни заварятъ тия събития въ Солунъ, най-големия грѣцки воененъ центъръ; за да могатъ на време да напуснатъ Солунъ българскитѣ възпитаници и възпитатели, противъ които гърцитѣ нескрито негодуваха и се заканваха поради проявения отъ тѣхъ въ много случаи борчески и родолюбивъ духъ; за да бжде спасена учащата се младежъ отъ явна гибель, ние решително се противопоставихме на изказаното мнение — учебнитѣ занятия да продължатъ до 20 юний, и заявихме, че на наша отговорностъ ще свършимъ.

съ учебнитѣ занятия, съ изпититѣ и съ разпушането на ученицитѣ най-късно до 12 сѣщия мѣсець. При това наше категорично заявление, другитѣ двама директори и управляющиятъ епархията отстъпиха и се съгласиха всичко да се привърши поне на 15 юний, следъ което да бждатъ едновременно разпуснати ученици и ученички. Последното, ние заявихме, че приемаме, стига да не попрѣчатъ нѣкои непредвидени обстоятелства.

И, наистина, щомъ напуснахме митрополията и се отправихме за гимназията, забелязахме, че цѣлиятъ кварталъ около гимназията бѣ блокиранъ отъ грѣцки войски и жандармерия, всички въ пълно въоръжение и силно възбудени. Помислихме, че се прави обискъ въ гимназията или пъкъ е станало нѣщо необикновено въ нея, което накарало грѣцитѣ да предприематъ такива мѣрки.

Оказа се, че нашитѣ войници-часови въ гимназията не сж допуснали единъ грѣцки войникъ-провокадоръ да влѣзне въ нея, поради което вжтре въ двора станало спрѣчкване и сбиване. Грѣцкиятъ войникъ надалъ викъ и тревога; грѣцки войници, квартируващи въ съседната до гимназията джамия, грабватъ пушкитѣ и се притичатъ на помощъ на своя другаръ, който билъ изтласканъ вече на улицата. Виждайки опасността, нашитѣ войници, както и ученицитѣ намиращи се въ гимназията, затварятъ здраво пжтнитѣ желѣзни врата на гимназията и почватъ да се готвятъ за отбрана. Скоро следъ това се събира голѣма тълпа грѣци, пристигатъ нови грѣцки войски и жандармерия, които обграждатъ гимназията, цѣлия кварталъ и отправятъ люти закани срещу войници, ученици и учители, срещу всичко българско. Щомъ научихме за станалото, веднага се отправихме за квартирата на майоръ Лазаровъ, сега запасенъ генералъ, съобщихме му видѣното и съ единъ фаетонъ, той, неговия адютантъ и ние се отправихме за гимназията. Гукъ, предъ вратата, намѣрихме четирима грѣцки офицери, които малко преди насъ сж пристигнали, за да разследватъ случката. Следъ обикновеното запознанство съ тия грѣцки офицери, майоръ Лазаровъ заповѣда да се отворятъ вратитѣ на гимназията. Веднага бѣха извикани нашитѣ войници и битиятъ грѣцки войникъ, които дадоха своитѣ устни показания за станалото и съ това инцидента бѣ приключенъ, тълпата разпрѣсната, грѣцкитѣ войска и жандармерия отстранени.

При това положение, при тая нажежена атмосфера, намѣрихме за разумно да прекратимъ учебнитѣ занятия. На 8 юний разпуснахме ученицитѣ и наредихме да заминатъ веднага за роднитѣ си мѣста, а ученицитѣ отъ III и VII класове, които завършваха изпититѣ си на 10 сѣщия мѣсець, да заминатъ за роднитѣ си мѣста най-късно до 12 юний. Тая наша наредба бѣ последвана сѣщиятъ день и отъ директоритѣ на търговската и девическата гимназии.

Следъ прекратяването на учебнитѣ занятия и разпушането на ученицитѣ по домоветѣ имъ, пристѣпихме къмъ изготвянето на годишния отчетъ. Поради туй, че нѣколко дена преди това бѣхме предупредени да бждемъ много предпазливи, да не се движимъ сами изъ улицитѣ на града, да се поскриваме, за да не бждемъ арестувани и заточени отъ грѣцката власть, решихме да се пренесемъ за живѣне въ работния ни кабинетъ въ гимназията, която се пазѣше отъ четирма наши войници, и то до като свършимъ окончателно отчета, следъ което да напуснемъ Солунъ.

12, 13 и 14 юний прекарахме въ гимназията, безъ да направимъ крачка извънъ нея. На 14 юний повикахме въ гимназията учителя по гимнастика г. Данаелъ Бланшу, когото съ писмена заповѣдъ оставихме за нашъ замѣстникъ въ гимназията. Вѣрвахме, каквото и да станѣше, г. Бланшу, като швейцарецъ и чуждъ поданикъ, ще може да запази покѣщнината, архивата, богатитѣ кабинети, библиотеката на гимназията и пансиона отъ разграбване и унищожение.

На 15 юний преди обѣдъ напуснахме гимназията, а следъ обѣдъ съ българския тренъ заминахме за гр. Съръ съ нашия синъ, като оставихме жена си съ нашия сестринъ синъ въ Солунъ, вѣрвайки, че скоро тя ще ни посрещне като победители.

Какво бѣ положението въ Солунъ и какъ се отразяваше то върху учебното дѣло тамъ, се вижда и отъ следната до Екзархията просба, отправена чрезъ директора на гимназията, отъ нѣколкото учители, които най-първи напуснаха Солунъ.

„Ваше Блаженство,

Известно Ви е, че следъ стѣлкновението при Ангиста и Кавала между българскитѣ и грѣцки военни сили, преследванията на българитѣ отъ страна на гърцитѣ взеха по-голъми размѣри и всѣки новъ последующъ день тѣзи преследвания се увеличиха и по числото на пострадалитѣ лица и все повече уголъмяванитѣ наказания. Грѣцкитѣ изстѣпления отъ периферията се пренесоха и въ Солунъ, дето политическата атмосфера ежедневно се сгъстяваше и къмъ края на м. май стана нетърпима. Постѣпкитѣ пѣкъ на генералъ Хесапчиевъ предъ грѣцкитѣ власти бѣха оставени безъ послѣствие.

При това положение, изразено и въ воиствения и законителенъ езикъ на грѣцкия и българския печатъ, Баждаровъ отиде да се посѣтветва и съ своя личенъ приятель г. Я. Пѣевъ, секретаръ при г-нъ Хесапчиева. Господинъ Пѣевъ каза, че отъ всички постѣпки на гърцитѣ се вижда, какво тѣ ще разширятъ все повече и повече преследванията срещу българитѣ и добре ще бжде нѣкои отъ насъ, които сме отдавна трѣнъ въ очитѣ на гърцитѣ, да напуснемъ съ време. И напуснахме Солунъ на 31 май. А имаме основание да мислимъ, че по-нататъкъ не ще ни бжде възможно да излѣземъ отъ окупираната отъ гърцитѣ територия. Ако тѣ посѣгаха на мирни и съвсемъ невинни българи-граждани и ги арестуваха, още по-зле щѣха да постѣпятъ съ насъ, които сме известни много добре на гърцитѣ въ Солунъ отъ политическитѣ борби презъ време на турското владичество, отъ редактирането и списването на в. „Българинъ“ съ съгласието и съдействието на българскитѣ военни власти въ града — и после спрѣнъ насилствено отъ гърцитѣ; а може би чрезъ шпионство имъ бѣ известно, или щѣше да имъ бжде известно, че събирахме факти за грѣцкитѣ и сръбски



изстжпления и шапирографиани ги изпрашихме до М-ръ председателя, до Председателя на Народното събрание, до опозиционнитѣ партийни шефове, а по-късно и до вестниците. Всичко това ни караше да вѣрваме, че гърцитѣ чакатъ само удобния моментъ, за да бждатъ безпощадни къмъ насъ. И, вмѣсто да бждемъ арестувани, изтезавани и унижавани безъ друга полза, освенъ оная да увеличиме и тѣй голѣмия списъкъ на българитѣ-мжченици, предпочетохме да напуснемъ Солунъ и да отидемъ въ опълчението, лето можехме да услужимъ и ние съ нѣщо въ този моментъ, когато се решаваха сждбинитѣ на народа ни. И действително, Мърмевъ, Разбойниковъ, К. Георгиевъ и Ангеловъ заминаха и постжпиха като охотници въ щаба на I, II и III бригади отъ VIII Тунджанска дивизия, а Баждаровъ не можа да стори това, понеже се разболѣ, докато стигнахме до гр. Сѣръ.

Това сж на кжсо обстоятелствата, при които напуснахме гимназията, нѣколко дни преди прекратяването на занятията и следъ като бѣхме привѣршили съкратената програма, бѣхме внесли бележитѣ на ученицитѣ и следъ като преподаването бѣше вече невъзможно въ това критическо време, понеже — нито учители, нито ученици можеха да се съсрѣдоточатъ върху работата си. За последното свидетелствува и решението на учителския съветъ, да се съкрати учебната година. Намѣрението ни, да напуснемъ, съобщихме господину Управителю, нашия прямъ шефъ, който намѣри мотивитѣ ни основателни и оправда постжпката ни, както се вижда и отъ подаденитѣ до Васъ телеграми отъ него.

Надѣваме се, че Ваше Блаженство ще оправдаете нашата постжпка и нѣма да я считате за доброволно напускане, както би се смѣтала съ право при нормални обстоятелства. Акуратността и ревността, съ която сме изпълнявали длъжността си презъ всичкото време на нашето учителствуване, сж достатъчно доказателство за нашата професионална честностъ като учители.

Като цѣлуваме архиерейската Ви длъсница, сме на Ваше Блаженство духовни чада: (Подп.) П. Мърмевъ, Г. Баждаровъ.

София, 20. VII. 1913 год.

Горната молба е регистрирана въ архивата на Екзархийската делегация въ София подъ вх. № 2006 отъ 20.VII. 1913 година. Въ сжщата архива въ София се намиратъ и следнитѣ 3 писма на Управителя на Солунското девическо педагогическо училище „Св. Благовещение“, които тоже хвърлятъ свѣтлина върху последнитѣ дни на учебното дѣло въ Солунъ.

Първото писмо, № 265, отъ 29 май 1913 год., гласи:

Ваше Блаженство,

Честъ ми е да Ви събща, че съгласно решението на изпитната комисия, устнитѣ зрѣлостни изпити при повѣреното ми училище ще се произведатъ въ следнитѣ дни: Гражданска история на 30. V., Естествена история — 5. VI., Законъ Божи — 8. VI., География — 11. VI., Български езикъ — 15. VI., Педагогия — 19. VI., Френски езикъ — 22. VI. (Подп.) Управителъ д-ръ Ю. Бомболовъ.

Второто писмо, № 275, отъ 31 май 1913 год., гласи:

Ваше Блаженство,

Къмъ № 265. Предъ видъ новитѣ обстоятелства, изпитната комисия при повѣреното ми училище въ заседанието си отъ днесъ измѣни днитѣ на зрѣлостнитѣ устни изпити, както следва: На 4. VI. — Естествена история, 7. VI. — Законъ Божи, 9. VI. — География, 11. VI. — Български езикъ, 14. VI. — Педагогика, 15. VI. — Френски езикъ. Изпититѣ въ III класъ свършвамъ на 15. VI., а тия въ IV — отдѣление на образцовото училище на 13. VI. (Подп.) Управителъ д-ръ Ю. Бомболовъ.

## Третото писмо, № 298, отъ 14. VI. 1913 год., гласи :

Ваше Блаженство,

За да се даде възможностъ на ученицитѣ да напуснатъ Солунъ часъ по-скоро, изпитната комисия измѣни днитѣ на последнитѣ устни изпити тъй, че зрѣлостниятъ изпитъ се приключи вчера, 13. VI. Повечето отъ ученицитѣ благополучно сж пристигнали въ роднитѣ си мѣста, макаръ пжтуването имъ да бѣше съпроводено съ разни спѣнки. Вѣроятно, до 20 т. м. ще заминатъ и останалитѣ пансионерки. (Подп.) Управителъ д-ръ Юр. Бомболовъ.

Писмата носятъ входящи номера на Делегацията : 1610 отъ 1. VI., 1707 отъ 6. VI. и 1880 отъ 17. VI. 1913 год., съ резолюция „за сведение“.

По поводъ на едно повѣрително писмо, № 1432 отъ 10 юний, получено въ София на 14 с. м., вх. № 1813, изпратено до Екзархийската делегация въ София, отъ управляющия епархията архимандритъ Евлогий, Делегацията е приготвила да ни се изпрати следното писмо № 1262 отъ 17 юний 1913 година:

До господина Управителя на мъжката р. гимназия — въ Солунъ.

Съобщава Ви се за знание и Ваша по-нататъшна разпоредба, че учителитѣ наименовани въ телеграмата Ви подъ № 677 отъ 3 того, както и ако има други такива, които сж напуснали длѣжността си безъ предварително разрешение, ще се считатъ доброволно напуснали длѣжността си отъ ления на напушането. При това, Екзархията съжалява, за дето Ви не сте изпълнили точно екзархийскитѣ разпореждания и решението на управителитѣ ведно съ Митрополията за траенето на учебнитѣ занятия. (Подп.) Н-къ Дѣлиделвовъ.

Горното писмо ни бѣ предадено въ София следъ погрома въ Солунъ. При едно обяснение съ г. Дѣлиделвовъ по това писмо, последниятъ ми заяви, че сега оправдава напълно нашитѣ действия и че не е билъ добре осведомяванъ за действителното положение въ Солунъ, както отъ мѣродавницитѣ въ София, така и отъ управляващия Солунската епархия. Каза ни, да считаме писмото за недействително и ни помоли да му го повърнемъ или унищожимъ.

\*  
\*  
\*

На 16/17 юний 1913 год. почнаха военнитѣ действия между България отъ една страна и съюзенитѣ сърби, черногорци и гърци — отъ друга. На следниятъ день, 17 юний, българитѣ въ Солунъ бѣха нападнати отъ гърцитѣ. Петъръ Колищърковъ, живъ свидетелъ на това нападение въ Солунъ, ето какво ни разказа за борбата, водена между гръцката войска и жандармерия съ българскитѣ войници, намиращи се на постъ въ пансиона при реалната гимназия:

„Когато на 17. VI. около 2 часа следъ обѣдъ се даде сигналъ за нападение върху българитѣ въ гр. Солунъ, въ пансиона на м. р. гимназия бѣхме следнитѣ лица:

I. Ученицитѣ отъ VII класъ, току-що завършили гимназията Петъръ Колищърковъ и Илия Лютфиевъ отъ гр. Прилепъ, Димитъръ Велевъ отъ гр. Скопие и Кирилъ Лазаровъ отъ гр. Кавадарци.

II. Ученици отъ VI класъ на М. р. гимназия: Панчо Шукаровъ, отъ гр. Велесъ, Димитъръ Петровъ отъ с. Саракиново, Воденско, Христо Кафтанджиевъ Ивановъ отъ гр. Битоля.

III. Ученици отъ V класъ: Христо попъ Нацевъ отъ гр. Щипъ.

Имаше още 5—6 ученици отъ долнитъ класове, имената на които не помня. Нашето, на ученицитъ, пребиваване сега въ пансиона се дължеше на факта, че сръбскитъ и гръцки власти отказаха да ни допуснатъ да живѣемъ въ роднитъ ни мѣста, поради което се върнахме обратно въ Солунъ и временно се настанихме въ пансиона, гдето ни свари погрома.

IV. Слуги въ пансиона — трима.

V. Четирма български войници — на постъ въ пансиона, и

VI. Нѣколко българи, около 4 души, жители на гр. Солунъ, които при започнатото преследване на българитъ намѣриха прибѣжище въ пансиона.

Отъ всичкитъ, около 25 души въ пансиона, въоръжени бѣха само четирмата наши войници, които и водиха въоръжената борба съ гърцитъ. Борбата почна на 17 юний около 4 часа следъ обѣдъ и трая до къмъ 4 часа сутринята — 18 с. м.

Въ тая борба, следъ като се предадохме сутринята, убити бидоха трима ученици: Илия Лютфиевъ, Димитъръ Велевъ и Панче Шукаровъ и двама слуги и трима войници. Останалитъ, всички бѣхме жестоко бити и следъ това заточени въ островъ Трикери.“

Споредъ г. Колищърковъ, въ тая борба съ малцината наши войници, гърцитъ сж дали не малко жертви въ убити и ранени.

Жена ми, която сжщия день се е укрила въ една отсрещна на пансиона кжща и е била зрителка на тая непосилна кървава борба между 4 български войника и множеството гръцки войници и жандарми, разказва следното :

„На 17 юний около 2 часа следъ обѣдъ, настана голѣма паника въ града. За мигъ улицитъ опустѣха, и всѣки се прибра въ кжщи или пкъкъ се изпокри, дето намѣри. Страхувайки се да остана сама въ кжщи въ такова време, азъ се укрихъ при семейството на гимназиалния учител Наумъ Темчевъ, живуще срещу пансиона на Реалната мжжка гимназия. Сжщата вечеръ и презъ цѣлата нощъ гръцка войска и жандармерия атакуваха пансиона, въ който имаше ученици, слуги и 4 войника. Бой страшенъ се води чакъ до разсъмване. Най-сетне, около 4 часа сутринята, гърцитъ успѣха да влѣзнатъ въ пансиона. Борбата престана. Чухме писъци и охкания, следъ което отъ пансиона бѣха изнесени съ коли нѣколко убити ученици, слуги и войници. а останалитъ, пребити отъ бой и облѣни въ кърви, бѣха изведени подъ силна охрана. Следъ това, въ пансиона нахлуха гърци и гъркини и всичко що намѣриха вжтре бѣ ограбено и отнесено въ домоветъ имъ. Това наблюдавахме всичкитъ отъ околнитъ кжщи.“

Господинъ Д. Бланшу, въ едно писмо до менъ отъ 28 мартъ 1933 год., ето какъ описва погрома надъ българитъ въ Солунъ и ограбването на Гимназията и на другитъ български учебни заведения:

„На 17 юний 1913 год., 2 часа следъ обѣдъ, бѣхъ се отправилъ за гимназията. Щомъ стигнахъ къмъ центъра на града, забелязахъ, че всички улици се заематъ отъ гръцки войски въ пълно боево въоръжение. Последва заповѣдъ, всѣки да се прибере въ кжщи, и азъ се върнахъ при семейството си. Сжщиятъ день, около 4 часа следъ обѣдъ, почнаха военни действия въ града между гръцката войска и българската дружина, останала въ Солунъ да пази българскитъ интереси.

На 18 юний, всички български училищни помѣщения и пансионни бѣха въ гръцки ржце. Часть отъ кабинетитъ и библиотекитъ на тия български учебни заведения, скоро следъ погрома, бѣ пренесена съ параходъ въ Стара Гърция, а останалото бѣ разграбено и опожарено. Поради това, обърнахъ се за помощ и закрила

къмъ чуждитѣ консули, обаче, всички отказаха всѣкаква намѣса въ разпритѣ между грѣци и българи; всички ме съветваха да чакамъ, додето се избистри положението. Когато се научихъ отъ мои ученици — солунски българи, че повѣрената ми Мжжка реална гимназия е била ограбена, а архивата изгорена въ двора на гимназията, потърсихъ двама мои близки познати, единъ грѣкъ и единъ французинъ, учителъ въ Търговската гимназия, да обиколя съ тѣхъ българскитѣ гимназии и да видя съ очитѣ си, какво е станало. Обаче, всички тия български светилища се пазѣха отъ грѣцки войници, и не ни пуснаха въ тѣхъ, за да видя, въ какво състояние се намиратъ.

Скоро следъ тая ми обиколка, въ града пристигна главниятъ управителъ на Солунъ. Съ съдействието на френския консулъ, ведно съ г. Шумлянски, полякъ и нѣмски поданикъ, мой колега-учителъ въ реалната гимназия, бѣхме приети отъ управителя, комуто изложихъ всичко станало съ българскитѣ училища изобщо и съ повѣрената менъ Мжжка реална гимназия, като го помолихъ да нареди, да ми се предаде поне това що е останало отъ архивата на гимназията. Управителтъ обеща да направи потрѣбното, следъ като проучи въпроса. На 15 августъ се явихъ повторно предъ управителя и го помолихъ да ми се предаде архивата. Отговори ми, че за това нѣщо трѣбвало да подамъ молба чрезъ него до грѣцкото правителство въ Атина. Това направихъ веднага.

Къмъ срѣдата на м. септемврий с. г. получихъ отъ управителя следния отговоръ: „Вашитѣ български училища и гимназии, когато ние ги превзехме, не бѣха училищни помѣщения, а бѣха крепости съ войска въ тѣхъ; ето защо, сега тѣ сж грѣцко притежание и може да стане дума за тѣхъ само при подписването на общия миръ.“ Този отговоръ, въ единъ мой докладъ, предадохъ веднага на Екзархийската делегация въ София.“

Така завърши своето славно сжществуване Солунската българска мжжка реална гимназия, която се роди при турския режимъ, растна и порастна при сжщия режимъ, издигна се до положението да бжде първа по своята учебна програма, по своята просвѣтна и културна дейность, не само въ Солунъ и въ Македония, но и въ цѣлата Турска империя. Това, което съ трудъ и скжпи жертви на българския народъ бѣ създадено въ Солунъ презъ десетки години подъ турски режимъ, културнитѣ варвари, гърцитѣ, го унищожиха съ единъ замахъ въ единъ день. Историята, обаче, не ще спре на тая си страница.

БЛАГОЙ ДИМИТРОВЪ

## ОБЩЪ ПОГЛЕДЪ ВЪРХУ СОЛУНСКИТЪ БЪЛГАРСКИ ГИМНАЗИИ

### а. — Мжжката гимназия.

Мжжката гимназия е открита въ началото на учебната 1880—1881 год. и е просъществувала непрекъснато до 1913 год., когато е била силомъ закрыта отъ гърцитѣ, които сж разграбили богатитѣ ѝ кабинети и сбирки, изгорили скъпоценната ѝ многотомна библиотека и унищожили покъщнината ѝ.

При гимназията е имало пансионъ отъ деня на отварянето ѝ дори до 1897—1898 учебна година, когато е билъ закрытъ. Ученицитѣ сж носили формено облѣкло. Затварянето на пансиона бѣ една грѣшка, която е била изправена следъ 10 години. Пансионътъ е билъ отново открытъ презъ учебната 1907—1908 год. и е просъществувалъ до закрыването на гимназията въ 1913 год.. Голѣмо бѣ възпитателното и образователно значение на пансиона. Нека спомена, че презъ учебнитѣ 1882—1883 и 1883—1884 год. директоръ-стопанинъ на пансиона е билъ Бертранъ, френецъ, и пансионътъ, тѣй да се каже, е билъ подъ негови грижи. Тази е била целта на назначаването на Бертрана. Ако би пострадала гимназията, то тя да може да продължи съществуването си въ пансиона подъ френско име. Въ Бертраново време въ пансиона говоримиятъ езикъ е билъ освенъ български и френски.

Мжжката гимназия е съществувала 33 години и е дала 27 випуска, отъ които първия презъ 1886 година, а последния — презъ 1913. Въ тѣзи 27 випуска взели сж дипломи 488 души, отъ които 172 отъ Солунския вилаетъ, 143 — отъ Скопския, 132 — отъ Битолския, 15 — отъ Тракия и 26 отъ България. Презъ 33-тѣ години сж следвали въ гимназията 5820 ученици.

Презъ тѣзи 33 години гимназията е била управлявана отъ 16 души директори, първитѣ отъ които сж били К. Шапкаревъ (1880—1881) и Божилъ Райновъ, а последния — Георги Бѣлевъ (1912—13), сега началникъ на инвалиднитѣ пенсии при пенсионното отдѣление. Най-много сж директорствували Георги Кандиларовъ (4 год. и 4 мес.) и Георги Раевъ (4 год.). И двамата сж живи-здрави, пенсионери въ София. По 3

години сж управлявали гимназията: Н. А. Начовъ, бившъ директоръ въ Източна-Румелия; Михаилъ Сарафовъ, бившъ министъръ; Ат. Ченгелевъ, Т. Дечевъ и д-ръ Йорданъ Бомболовъ, сега въ Прилепъ. Четирима сж били директори по 2 години, между които Божилъ Райновъ, Димитъръ хаджи Ивановъ и Антонъ попъ Стоиловъ, и четирма сж директорствували по 1 година, между които бившия министъръ Лазаръ Паяковъ и споменатия по-горе Георги Бълевъ.

Презъ 33-тѣ години отъ живота на гимназията, преподавали сж въ нея 207 учители, отъ които единъ (Етемъ Ефенди) 26 години, той живѣе по настоящемъ въ Смирна; единъ (Ди Буфети) 19 години; двама по 12; двама по 10 (между които и пишуция настоящето); четирма по 9 години, двама по 8, двама по 7, петима по 6, 10-мина по 5, 16-мина по 4, 30-мина по 3, 44-мина по 2 и 38-мина по 1 година. За забелязване е, че отъ 207-тѣ учители само по-малкъ процентъ сж били отъ царството, 130 души сж били македонски българи, а 22-ма чужденци (италианци 8, руси 5, чехи 4, турци 3 и непосочили народността си 2-ма). Въ първитѣ години отъ съществуването на гимназията имало е доста учители съ срѣдно образование, но следъ това персоналтътъ е билъ попълванъ все съ висшисти и къмъ 1900 год. всички учители сж били съ висше образование.

Училищниятъ отдѣлъ при Екзархията се е старалъ винаги да подбира, както директорския, тъй и учителския персоналъ при дветѣ гимназии. Доста е да споменемъ, че между директоритѣ сж били Н. А. Начовъ и Михаилъ Сарафовъ, за да се увѣримъ въ това. Сжщо между учителитѣ на гимназията фигуриратъ авторитети, като Василъ Кънчовъ, голѣмъ етнографъ, Димитъръ Матовъ, славистъ, по-после професоръ въ Висшето училище, поетътъ К. Величковъ, дипломатитѣ докторъ Колушевъ и Андрея Тошевъ, фолклориста Антонъ попъ Стоиловъ, професоритѣ Ст. Петковъ, Ив. Сиѣгаровъ, Владиславъ Алексиевъ, Георги Поповъ, писателътъ и историкътъ на срѣдногорското възстание д-ръ Димитъръ Страшимировъ, икономистътъ Ат. Ярановъ, д-ръ Младенъ Панчовъ, д-ръ Драгия Делиделвовъ, д-ръ Никола Димчевъ, д-ръ Антонъ Димитровъ, д-ръ Манолъ Ивановъ, славистътъ д-ръ Лука Димитровъ, поетътъ Григоръ Пърличевъ, Трайко Китанчевъ, Влад. Дяковичъ, Дим. Мирчевъ, Сотиръ Велчевъ, Петко Шахановъ, Фр. Сплитекъ, Ив. Гарвановъ, Хр. Матовъ, Ал. Кулевъ, Дим. Цоневъ, Ив. хаджи Николовъ, Петъръ Мърмевъ, Кузма Георгиевъ, и цѣла редица други даровити учители, на които сега не мога да си спомня имената. Заслужава да се спомене отдѣлно отъ другитѣ Юлианъ Шумлянски, полякъ и австрийски поданикъ. Много години наредъ той е билъ преподавателъ при гимназията и по вещината си не е ималъ равенъ на себе си нито даже въ царството.

Зданието на мъжката гимназия е купено на 17 януарий 1882 год. за 1880 турски лири.

**б. — Педагогическиятъ курсъ при мъжката гимназия.**

Този курсъ, на който предназначението е било да подготвя учителски персоналъ за основнитѣ училища, е билъ двегодишенъ и е просъществувалъ само осемъ години — отъ 1887 до 1895. Свършили сж го 179 души. Въ първия курсъ сж постъпвали следъ свършване на трети класъ. Отъ свършилитѣ педагогическия отдѣлъ при мъжката гимназия 55 сж отъ Битолския вилаетъ, 29 — отъ Солунския, 21 — отъ Скопския, 11 — отъ Одринския, 1 — отъ Цариградъ и 2 — отъ България. Педагогическитѣ предмети сж се преподавали отъ специалисти по тѣхъ, а гимназиалнитѣ — отъ гимназиалния персоналъ. Между преподавателитѣ на педагогическитѣ предмети сж били Маринъ Пундевъ, Анастасъ Наумовъ, Стрезовъ и др. Между свършилитѣ педагогическитѣ курсове сж Илия Ивановъ, Атанасъ Михайловъ, Костадинъ Николовъ, касиеръ на Мак. кооп. банка, Стоянъ Трубаревъ, Сребренъ Поппетровъ, Петъръ Глушковъ, печатаръ и индустриалець, Никола Вълчевъ, адвокатъ въ София, Илия Гюргевъ, пенсионеръ, Дионисъ Кандиларовъ, адвокатъ, и други.

**в. — Търговскитѣ курсове при гимназията.**

Тѣзи курсове сж били тригодишни и сж просъществували само 4 години — отъ 1899 до 1903 год.. Дали сж дипломи само на 21 възпитаници, между които е и Никола Гацевъ. Отъ свършилитѣ 8 души сж отъ Солунския вилаетъ, 5 — отъ Битолския, 1 — отъ Скопския, 1 — отъ Одринския, 5 — отъ България и 1 — отъ Бесарабия.

Закрити сж били тѣзи курсове, защото не дали очаквания отъ тѣхъ резултатъ.

**г. — Търговската гимназия.**

Открита е била презъ учебната 1904—1905 год. съ 14 ученици, които сж живѣли въ частни квартири. Презъ следната 1905—1906 год. билъ откритъ втори класъ съ 26 ученици. Презъ тази година ученицитѣ, всичко 40 души, сж живѣли въ пансионъ. Презъ учебната 1908—1909 год. гимназията е имала 5 класа съ 86 ученици. Презъ 1909—1910 год. тя е имала 6 класа и е била обявена за пълна, съ завършенъ търговско-образователенъ курсъ, и е дала първия си випускъ. Имала е собствено помѣщение съ пансионъ, специаленъ персоналъ и отдѣленъ директоръ. Посещавана е била отъ 126 ученици, отъ които 108 пансионери. Презъ следващата 1910—1911 учебна година гимназията и пансиона при нея сж били пренесени въ хигиенично триетажно здание, близо до мъжката гимназия. Посещавана е била отъ 122 ученика, отъ които 107 пансионери. Презъ учебнитѣ 1911—1912 и 1912—1913 год. гимназията е била петокласна, понеже се постъпвало въ нея отъ трети класъ.

И тази гимназия завърши съществуването си презъ 1913 година.

Между преподавателския персоналъ личатъ имената на Никола Гацевъ, Павелъ Шатевъ и други. Нѣкои отъ предметитѣ сж били изучавани на френски езикъ и за това, вѣроятно, имало е и трима преподаватели французи. Между възпитаницитѣ на търговската гимназия сж били Василь Василевъ, сега депутатъ, Симеонъ Евтимовъ, директоръ на в. „Македония“ и „La Macédoine“, сега покойникъ, Христо Арсовъ, членъ делегатъ при Македонската народна банка, Ст. Топуковъ, поддиректоръ на сжщата банка, и други. Търговската гимназия е дала само 4 випуска. Следвали сж я 305 ученици и сж я завършили само 33 души, отъ които 18 отъ Солунския вилаетъ, 4 — отъ Битолския, 10 — отъ Скопския и 1—отъ Одринския.

#### г. — Девическата гимназия.

Тя е била открита въ началото на 1880—1881 година съ пригответеленъ класъ, съ една учителка и трима учители отъ мъжката гимназия, а презъ следващата 1881—1882 учебна година откритъ е билъ първи класъ. Отначало гимназията е била четирикласна и е дала първия си випускъ презъ учебната 1884—85 година. Презъ последващата 1886—1887 год. тя става петокласна и като такава е дала 3 випуска. После става шестокласна и като такава е дала 16 випуска и, най-после, отъ 1906—1907 год. нататкъ дори до 1910—1911 год., тя е вече седмокласна и като такава е дала 6 випуска. Презъ следващитѣ учебни години отъ 1910—1911 до 1912—1913 год. гимназията е вече педагогическа.

Накратко, девическата гимназия е просъществувала като общеобразователно заведение 30 години и като педагогическа 3 години—всичко 33 години. Дала е 26 випуска, като е снабдила съ дипломи 678 ученички. Отъ тѣхъ 234 сж отъ Солунския вилаетъ, 205 — отъ Битолския, 175—отъ Скопския, 39 — отъ Одринския, 23 — отъ България, 1 — отъ Бесарабия и една отъ Цариградъ.

Управлявана е била отъ 28 директори и две директорки. Между директоритѣ личатъ имената на Георги Кандиларовъ (1 год.), Маринъ Пундевъ (2 год.), Мих. Сарафовъ (1 год.), Анастасъ Наумовъ (1 год.), Антонъ попъ Стойловъ (2 год.), Тодоръ Таневъ (7 год.) и други. Директорки сж били Царевна Алексиева (1 год.), дъщеря на Дим. Миладиновъ, която ни е дала въ колонитѣ на в. „Миръ“ много интересни спомени отъ учителствуването си, и Елисавета Кондратиева (3 год.), бесарабска българка.

Презъ 33-тѣ год. отъ съществуването ѝ учителствували сж въ нея 114 учители и учителки. Повече отъ 5 години сж били учители Дим. Мирчевъ (6 год.), Дим. Апостоловъ (7 год.), Хрисанта Настева попъ Арсова (7 год.), Евтимъ Наковъ (8 год.), Тодоръ Таневъ (8 год., отъ които 7 директоръ), Георги Салганджиевъ (9 год.), Благой Калейчевъ отъ Владово (10 год.) и Елена Димитрова, сега живуща като пенсионерка въ



„Добруджанския край“ въ София (11 год.). Между преподавателитѣ и преподавателскитѣ личатъ още имената на Царевна Алексиева (5 год., отъ които 1 директорка), Теофана Попова отъ Стара-Загора (2 год.), Захария Шумлянска, за съпруга на която стана по-горе дума, (3 год.), докторъ Младенъ Панчовъ, Андрея Тошевъ, Бано Кушевъ, Йорданъ Кусевъ, Антонъ Кецкаровъ, Сребренъ Поппетровъ, Иванъ Доревъ, Евтимъ Спространовъ, Дим. поп. Пандовъ, Дионисий Кандиларовъ, Драганъ Зографовъ, Христо Шалдевъ, Мария Иванова, Иванъ Караджовъ, Атанасъ Михайловъ, Мария Кушева, Христо Батанджиевъ и други.

При гимназията винаги е имало пансионъ. Както гимназията, тъй и пансионътъ, дори до 1904—1905 уч. год. сж се помѣщавали въ чужди здания, подъ наемъ. Но, отъ тази година нататкъ гимназията се снабдила съ собствено здание, купено отъ Евлоги Георгиевъ отъ Букурещъ и подарено на Солунската община. Зданието, което се намира близо до мъжката гимназия, масивно, триетажно, просторно, свѣтло, е застроено върху 699 кв. м., съ дворъ 1404 кв. м. и съ градина 170 кв. м.. Цѣлата площъ отъ 2273 кв. м. е била купена за 2500 златни наполеони. При сжщото здание, Георги Шоповъ отъ гр. Измаилъ, Ромъния, е купилъ друго здание, застроено върху 620 кв. м. за хиляда лири и го подарилъ на Солунската община за основно училище. Това последното здание е било отстъпено отъ Солунската община на девическата гимназия за пансионъ при нея. Гимназията и пансионътъ до 1913 г., когато тѣ сж били закрити, сж се помѣщавали въ дветѣ здания на Евлоги Георгиевъ и Георги Шоповъ.

\*

Значението на солунскитѣ гимназии въ просвѣтно и родолюбиво отношение за Македония и Одринско бѣ огромно. Отъ тѣхъ се излъчиха класическата гимназия въ Битоля, педагогическитѣ училища въ Сѣресъ и Скопие и много други класни и основни училища, на които учителския персоналъ излѣзе отъ солунскитѣ гимназии.

Мъжката гимназия е дала много видни общественици, учители, литератори и историци на България. Нека изброя нѣколко имена: Генералъ Жостовъ, полковникитѣ П. Дървинговъ, Г. Апостоловъ, Ив. Пожарлиевъ, Ст. Стаматовъ и др.; историцитѣ Георги Баласчевъ и Кост. Стояновъ, Хр. Силяновъ, Петъръ Мартулковъ, Георги Палашевъ, Климентъ Карагюлевъ, докторъ Георги Стрезовъ, адвокатъ, Дим. Мирчевъ, Андрея Ляпчевъ, бившъ министъръ-президентъ, Никола Апостоловъ, бившъ министъръ, Панче Хаджимишевъ, пълномощенъ министъръ въ Лондонъ, Тодоръ Павловъ, пълномощено министъръ въ Ангора, П. Станковъ, прокуроръ при Касацията, П. Глушковъ, виденъ индустриалець и печатаръ, Живко Добревъ, бившъ главенъ секретаръ на Външното министерство, Димитъръ хаджи Диневъ, окръженъ управителъ, докторъ К. Станишевъ, депутатъ, докторъ Ал. Станишевъ, цененъ хирургъ, професори Ал. Балабановъ и Владиславъ Алексиевъ, Ва-

силъ Пасковъ, бившъ редакторъ на в. „Знаме“, Велко Думевъ, бившъ редакторъ на в. „Македония“, Симеонъ Евтимовъ, покойния редакторъ на в. „Македония“, Данаилъ Крапчевъ, директоръ на в. „Зора“, Василъ Василевъ, депутатъ, Борисъ Антоновъ, търговецъ, Никола Гачевъ, бившъ главенъ инспекторъ въ Министерството на търговията, Стойковъ, директоръ на Кооперативната македонска банка, Георги Раевъ, бившъ директоръ на Първата мъжка гимназия въ София, Георги Бѣлевъ и много други видни лѣкари, адвокати, търговци, банкери и учители, на които сега не мога да си спомня имената, за което прося извинение.

Не е възможно да се изброятъ имената на всички ония възпитатели и възпитаници на солунскитѣ български гимназии, които, въ поривитѣ си да видятъ родния си край свободенъ и честитъ, създадоха и прочутата В. М. Р. О., на която дѣлата се знаятъ, и които положиха въ революционната борба живота си за него, като Гоце Дѣлчевъ, Дамянъ Груевъ, Пере Тошевъ, Петъръ Васковъ, Лазаръ Маджаровъ, Миланъ Дѣлчевъ, Сава Михайловъ, Атанасъ Николовъ, Тошо Мацовъ, Ст. п., Стаматовъ, Орце п. Юрдановъ, Манолъ Розовъ, Пандо Клашевъ, Александъръ Станоевъ, Андрей Казеповъ, Наумъ Чакъровъ, Методи Патчевъ, Илия Кушевъ, Никола Каранджуловъ, Иванъ Праматарски и много други.

На свършване вѣрвамъ, че комитетътъ, който се е нагърбилъ съ отпразднуването 50-годишния юбилей на Солунската гимназия, ще си спомни въ деня на юбилея и за великитѣ заслуги на Екзарха Иосифа, въ днитѣ на когото се родиха, живѣха и умрѣха тѣзи гимназии, както и за първия имъ кѣиторъ, архимандритъ Методи Кусевичъ, по-после Старозагорски митрополитъ, и ще почете паметта имъ, както подoba на великитѣ имъ заслуги.

ВЕНИАМИНЪ ДИМИТРОВЪ

## СВ. СВ. КИРИЛЪ И МЕТОДИЙ

Солунъ, родина и люлка на българската просвѣта, е билъ още отъ най-старо време важенъ политически и религиозенъ центъръ на цѣлата македонска областъ. Затова и билъ нареченъ „Майка на цѣла Македония“. Християнската църква въ Солунъ била основана отъ ап. Павла и солунската епископска катедра бързо се издигнала между всички други илирийски катедри, като въ началото на IV вѣкъ била възвишена дори въ Екзархатъ. Така че солунскиятъ митрополитъ още на I-вия Вселенски съборъ въ Никея се е ползвалъ съ права на автокефаленъ екзархъ, комуто били подчинени около 15 епископи въ областта.<sup>1</sup>

Римскиятъ папа, отдавайки голѣмо значение на града Солунъ, съ особено послание превърналъ въ 415 год. повѣрението му солунски екзархатъ въ постоянно папско викариятство съ особени пълномощия. Но, докато въ църковно отношение, почти до раздѣлата на църквата на източна и западна, Солунъ, заедно съ цѣлата македонска областъ, попадалъ въ диоцеза на римския папа, въ политическо отношение Солунъ билъ подчиненъ отъ времето на Константина Великий на цариградската централна властъ. Дълги вѣкове до тогава Солунъ се е намиралъ подъ римско културно влияние, което, обаче, постепенно въ V и VI вѣкове се измѣстило и замѣнило напълно съ гръцко влияние.

Административно и църковно сръдище, Солунъ подъ римско господство е билъ въ сжщото време и важенъ и голѣмъ търговски градъ. Презъ него е минавалъ великиятъ римски пѣтъ, нареченъ *Via Egnatia*, отъ Авлона за Цариградъ и отъ него излизали широкоизползуванитѣ пѣтища презъ Неврокопъ за Пловдивъ, презъ Демирхисаръ за София и презъ Струмица за Скопие и Нишъ.

Дълги вѣкове Солунъ се славилъ като най-цвѣтущъ градъ на брѣга на Бѣло море. Всѣки день въ неговото пристанище пристигали и излизали кораби съ стоки, а по неговитѣ пазари се развивало оживено движение и търговия. Когато Цариградъ, въ първата половина на IV вѣкъ е броилъ само 30 хиляди души, жителитѣ на Солунъ въ сжщото време сж възлизали на повече отъ 200 хиляди души.

<sup>1</sup> А. Лепорскій, Исторія Тессалоникійскаго Екзархата, Смб. 1901 г., стр. 1, 40—41.

Отъ края на IV вѣкъ, обаче, положението на империята почнало бърже да се влошава. Нашествията на готитѣ къмъ сжщото време, тия на хунитѣ половинъ вѣкъ следъ това и особено тия на българитѣ и славянитѣ следъ първата четвъртъ на VI вѣкъ, а после и тия на аваритѣ, постепенно обърнали цвѣтушитѣ по-рано области на Източната империя въ развалини. Поселването съ оржие въ рѣка на нашитѣ прадѣди въ полуострова, начиная отъ последната четвъртъ на VI вѣкъ, турило край и на църковната, и на държавната администрация почти по цѣлия Балкански полуостровъ вѣнъ отъ крайбрѣжитѣ му крепости.

Презъ тѣзи тежки за Източната империя времена, Солунъ не само е билъ почти постоянно откъснатъ отъ Цариградъ, но много пжти той е бивалъ обсажданъ и нападанъ отъ славянитѣ, които се поселили почти до самитѣ му стени, и които оставатъ известни въ историята като български славяни. Силното желание на последнитѣ, да завладѣятъ тоя градъ, поставило последния въ продължение на цѣлия VII вѣкъ въ положението на една почти непрекъсната блокада. Неговото население, състояще се главно отъ мѣстни гърци, романизовани или еленизовани жители отъ провинцията, латинци и евреи, макаръ и увеличено съ бѣжанци отъ областитѣ, заети отъ българскитѣ славяни, едва успѣвало да се удържи задъ стенитѣ на крепостъта. Честитѣ гладове, землетресения, заразителни болести и невъзможностьта да се търгува съ вжтрешностьта, прибавени къмъ останалитѣ бедствия, произтичащи отъ военнитѣ действия на славянитѣ и на самата Византия, още по-силно влошавали положението на гражданитѣ и града.

Въ VIII вѣкъ, обаче, отношенията между българскитѣ славяни отъ околностьта на Солунъ и града, по силата на нуждата на сжществуването и съседството, почнали постепенно да се подобряватъ, и скоро градътъ захваналъ отново да процвѣтѣва, както въ търговско, така и въ културно отношение. Макаръ че и презъ тоя вѣкъ сж били водени нѣколко войни отъ страна на Византия срещу българскитѣ славяни въ Южна Македония и отъ страна на последнитѣ срещу Солунъ, обаче, въ мирнитѣ години помежду имъ се е развивала сериозна търговия и полезни приятелски отношения. Съ проникване на културата всрѣдъ тѣзи славяни, расло и влиянието на солунчани върху тѣхъ. Въ Солунъ идвали за покупка, продажба и престояване славянски търговци, първенци, старей, па дори и самитѣ имъ князе. Трѣбва да се смѣта за достовѣрно, че е имало и такива славяни, които сж се установявали за постоянно въ него. По-прежнитѣ свирепи и жестоки съседи на Солунъ, които, при нашествията си въ полуострова изтрѣбвали безжалостно срещнатитѣ или хванатитѣ граждани на империята, сега, въ VIII и IX вѣкове, вече се чувствували свързани съ известенъ общъ интересъ съ града. А и самитѣ солунчани, ржководени отъ вѣренъ инстинктъ, внимателно се приспособо-

бявали къмъ положението, като изучавали и говорили на тържищата и по улицитѣ езика на своитѣ съседи, славянитѣ. Отъ своя страна, духовенството, тъй многочислено въ тая епоха, въ благочестивия си стремежъ да вербува прозелити, сжщо не преставало да въздействува върху духа на сжщитѣ славяни.

Солунъ, по тоя начинъ, се явявалъ въ IX вѣкъ най-естественото срѣдище за разпространение на културата всрѣдъ жителитѣ въ околността му и най-естественото огнище, отъ което пламна свещенния огънь къмъ просвѣта въ духа и сърдцата на славянитѣ въ полуострова.

При това положение на нѣщата, появата на светитѣ братя Кирилъ и Методий именно въ Солунъ не е случаенъ фактъ, нито нелогична на историята последица. Солунъ бѣше вѣжделения градъ на българскитѣ славяни; срещу него тѣ водиха дълга редица войни, за да го завладѣятъ; той бѣ на самитѣ южни предѣли на частъ отъ земята, която тѣ населиха, и чрезъ него тѣ се стремѣха да дишатъ и да поддържатъ връзка съ свѣта.

\*

Дали родителитѣ на св. св. братя Кирилъ и Методий бѣха славяни или гърци, това не е въпросъ отъ сжществена важность тукъ. Обаче, исторически фактъ е, че баща имъ Лъвъ заемалъ високъ воененъ постъ въ Солунъ. Той билъ помощникъ на главния управителъ и ималъ чинъ друнгарий. Безспорно, Лъвъ ще да е произлизалъ отъ знатенъ родъ и, както се казва, билъ „благороденъ и богатъ“. И по своитѣ добри качества като човѣкъ, той билъ сравняванъ съ библейския Иовъ<sup>1</sup>. Светитѣ братя Кирилъ и Методий се родили въ Солунъ. Тукъ тѣ и научили у дома си и на улицата славянски езикъ, а въ училището — гръцки езикъ. „Вие сте солунчани, имъ казалъ императоръ Михаилъ, а солунчани всички говорятъ по славянски“<sup>2</sup>. По-старъ отъ двамата братя билъ Методий. Но за неговото рождение и образование не сж се запазили сведения, както сж се запазили за брата му Кирила. Не се знае дори и светското му име. Той билъ красивъ, или, както се казва, „удивлявалъ съвременницитѣ си съ своята външна красота и своя благороденъ характеръ“. Отначало той постъпилъ на държавна военна служба. И, понеже знаелъ славянски езикъ, нѣколко години билъ управителъ на едно славянско племе, споредъ едни въ Тесалия, а споредъ други въ Македония между Охридското езеро и р. Вардаръ, или пъкъ въ Струмишката долина.<sup>3</sup>

По-после, обаче, Методий, вѣренъ на своя вътрешенъ гласъ, се отказалъ отъ светския животъ и се отдалечилъ въ единъ манастиръ при планината Олимпъ въ Витиния, край Мраморно море въ Мала-

<sup>1</sup> Бильбасовъ, Кирилъ и Методий, ч. II. стр. 138.

<sup>2</sup> Д-ръ В. Сл. Киселковъ, Св. Кирилъ и Методий, стр. 11.

<sup>3</sup> Сжщия, стр. 24.

Азия кждето се покалугерилъ, като прекарвалъ времето си въ постъ, молитва и съзерцание. Тукъ той ималъ възможность да се подготви за бждащата си учителска и книжовна дейность между славянитѣ. Твърде е възможно тукъ да е ималъ близко съприкосновение съ ония славяни, които населявали областъта Обсикионъ, край южнитѣ брѣгове на Мраморно море, въ Мала Азия, и които били преселени два вѣка по-рано изъ Македония.

А Кирилъ, най-малкото дете на солунския друнгарий Лъвъ, се родилъ въ 827 год.. Светското му име било Константинъ. И като последно дете на своитѣ родители, той билъ обграденъ съ обичъ и нѣжни грижи. Още отъ малкъкъ показалъ наклонность къмъ тихъ, съзерцателенъ, философски животъ. И когато постъпилъ въ училище „надминавалъ по успѣхъ всички свои връстници“. А като юноша съ увлѣчение чель, па дори на память изучавалъ съчиненията на Григория Богослова, прочутъ познавачъ на древната философия и великъ църковенъ ораторъ и поетъ.

Когато Кирилъ билъ на 14 години, баща му Лъвъ се поминалъ, а за неговото бждеще останала да се грижи неговата майка, която много го обичала. Тя веднага го изпратила въ Цариградъ и то въ онова училище, въ което се учили синоветѣ на знатнитѣ велможи — въ прочутата Магнаурска школа. Тукъ, подъ ржководството на най-добри учители, той се запозналъ основно съ тогавашното византийско знание, за което и билъ нареченъ по-късно философъ.

Поради своето образование, голѣми дарби и царско покровителство, той би могълъ да стигне до блѣскаво положение въ свѣта. Обаче той, веднага следъ свършване на образованието си, около 845—846 год., се отдалъ всецѣло въ служение Богу, като станалъ монахъ и библиотекаръ при храма св. София. И, за да подготви себе си още повече, подобно на великитѣ църковни учители Василий Великий, Иванъ Златоустъ, Григорий Богословъ, той се отдалечилъ на уединение и съзерцание въ единъ манастиръ а следъ което станалъ учителъ по философия, за да може да преподава на гърци и чужденци (славяни).

По това време той водилъ публиченъ споръ съ патриарха Иоанъ, когото съ силата на словото си заставилъ да млъкне и се засрами поради своето еретическо учение.

Въ 815 год., на 24 годишна възраст, като добре известенъ вече диалектикъ, той билъ изпратенъ отъ византийския императоръ въ арабското царство при сарацинитѣ, за да защити тамъ християнското учение за пресвета Троица. И тая си мисия той изпълнилъ съ голѣмъ успѣхъ,

До като Методий живѣлъ съ своитѣ блѣнове върѣдъ дивното безмълвие въ манастира при Олимпъ, дошълъ при него на уединение и Кирилъ, следъ връщането си отъ при сарацинитѣ, за да приплете

отъ сега нататъкъ своята съ неговата сждба и задружно да заживѣятъ единъ и сжщъ животъ, съ едни и сжщи мисли за бждеща дейность всрѣдъ славянскитѣ народи.

Двамата братя, които засвидетелствуваха по-после своята голѣма любовь и преданость до самопожертвование къмъ славянското дѣло, много добре знаеха, че славянитѣ, особено тия на Балканския полуостровъ, както и ония поселени въ Мала-Азия, сж изложени на голѣма опасность отъ погърчване и полатинчване. Затова, много е вѣроятно, тѣкмо сега, докато били въ манастира, въ продължение на 7—8 години, отъ 852 до 859—860 год., философътъ Кирилъ, подпомогнатъ отъ брата си Методия, да е създалъ славянската азбука въ 855 год. и започналъ да превежда отъ грѣцки на славянски езикъ свещенитѣ библейски книги. У тѣхъ трѣбва да е съзрѣло съзнанието да станатъ проповѣдници на Христовото учение между своитѣ славяни<sup>1</sup>.

Тѣ добре знаели славянския езикъ и затова преводътъ на свещенитѣ книги направили на езика, на който говорили солунскитѣ славяни, както затова свидетелствуватъ и старитѣ славянски паметници<sup>2</sup>.

Но, докато двамата братя живѣли въ Олимпъ и, както се казва въ житието имъ, „прилежно се отдали на книжовна работа“, тѣ били извикани отъ византийския императоръ въ Цариградъ и въ 860 год. били изпратени съ мисия въ страната на хазаритѣ, за да засилятъ църковното и политическо влияние на византийската империя между хазаритѣ и изобщо въ Южна Русия.

За да се приготвятъ достойно за тая си дейность, двамата братя се опжтили и спрѣли най-напредъ въ Херсонъ, на Таврическия полуостровъ, дето проживѣли нѣколко месеца, докато Кирилъ изучилъ еврейския езикъ и книжнина. Тукъ Кирилъ намѣрилъ евангелие, написано съ готски букви, на готски езикъ. И пакъ тукъ на Кирила се отдала възможность да открие мощитѣ на нѣкогашния римски папа св. Климентъ I, четвъртиятъ по редъ папа следъ апостола Петра, който папа около 102 год. билъ изпратенъ въ Херсонъ на заточение и мжченически удавенъ въ морето презъ времето на римския императоръ Траянъ (98—117)<sup>3</sup>.

Следъ като завършили мисията си при хазаритѣ, двамата братя се върнали въ Цариградъ въ 861 год., като взели съ себе си и часть отъ мощитѣ на св. Климента Римски.

Сега вече Кирилъ и Методий могли да продължатъ своето славянско дѣло. Но българитѣ и балканскитѣ славяни не били честити първи да усвоятъ славянската просвѣта. Къмъ края на 862 год.

<sup>1</sup> Д-ръ Киселковъ, стр. 48—57. И в. Малишевскій, Св. Кирилъ и Методий, стр. 108. А. Теодоровъ-Баланъ: Кирилъ и Методий, I, стр. 73; Св. Климентъ Охридскій, стр. 98—99.

<sup>2</sup> Погѣдинъ, Кирило-Методіевскій сборникъ, стр. 112.

<sup>3</sup> Филаретъ, Житіе св. Кирила и Методія, изд. II, стр. 10.

византийскиятъ императоръ получилъ писмена просба отъ Велико-моравския князь Ростиславъ да му се изпрати истински учителъ и просвѣтителъ, който да научи него и народа му на истинитѣ на християнската вѣра на родния му езикъ. Императорътъ Михаилъ III заедно съ патриарха Фотий решили да пратятъ двамата братя Кирила и Методия, като най-достойни и най-подготвени за тая цель. Братята съ голѣма радостъ приели да отидатъ да проповѣдватъ Евангелието на единъ славянски народъ<sup>1</sup>. Тѣ, придружени още отъ нѣколцина, които били вече посветени отъ Кирила въ тайната на славянското писмо, въ 863 или въ началото на 864 год. заминали за Моравия съ славянско Евангелие въ ржка<sup>2</sup>. Князь Ростиславъ ги приелъ съ голѣма честь въ столицата си Велеградъ. Веднага двамата братя се заловили за усилена работа. Въ скоро време тѣ уредили богослужението на славянски езикъ, отворили училища и почнали да проповѣдватъ Божието слово на понятенъ за народа езикъ.

Радостта на моравцитѣ била всеобща. Съ особено внимание тѣ слушали новитѣ учители и охотно приемали Христовата проповѣдъ, изказвана на роденъ езикъ. „Тогазъ, казва се въ единъ славянски разказъ, ушитѣ на глухитѣ се отвориха и езика на нѣмитѣ се развърза, споредъ думитѣ на пророка.“

Но, колкото голѣма била радостта на моравцитѣ и колкото било голѣмо усърдието и ревността на славянскитѣ апостоли, толкова по-голѣма била и умразата на немското католическо духовенство къмъ тѣхъ. То не могло спокойно да гледа, какъ паството напуща старитѣ си пастири, за да слуша словото на славянски езикъ, и повело борба противъ двамата братя, като ги обявило за еретици и наклеветило предъ папата. Тогава папа Николай I, сжщиятъ, който водилъ борба за първенство съ патриарха Фотия, ги повикалъ на сждъ въ Римъ. Кирилъ и Методий отишли въ Римъ, като взели съ себе си и мощитѣ на св. Климента, папа Римски, ала папата Николай I умрѣлъ преди тѣхното пристигане. Неговиятъ приемникъ, папа Адрианъ II, въ 867 год. ги посрещналъ много тържествено, съ процесия извънъ града. Той ги изслушалъ, оправдалъ и удовлетворилъ всичкитѣ имъ желаня. И дори папата имъ позволилъ, докато били въ Римъ, нѣколко пжти да служатъ литургия на славянски езикъ. Самъ папата положилъ славянското Евангелие на св. престолъ въ храма св. Петъръ и ржкоположилъ нѣколко отъ ученицитѣ на св. братя въ свещенически и дяконски чинъ. По тоя начинъ се осигурявало бждащето на светото дѣло и пълната независимостъ на блѣнуваната отъ тѣхъ славянска литургия. Доведенитѣ въ Римъ ученици били петима, като отъ тѣхъ тримата били ржкоположени за свещеници, а двамата — за дякони. Навѣрно между тѣхъ сж били Климентъ, Гораздъ, Наумъ,

<sup>1</sup> Бильбасовъ, Кирилъ и Методий, ч. II, стр. 81.

<sup>2</sup> Цуклевъ, История на бѣлг. църква, стр. 223.



Сава и Ангеларий, които, заедно съ двамата учители, отпосле църквата канонизира, като отреди въ тѣхна паметъ празника на светитѣ Седмочисленици.

Но, това пребиваване на Кирила и Методия въ Римъ станало много скъпо за славянитѣ. Кирилъ „поради многото трудове“ ненадейно се разболѣлъ. И, предчувствувайки, че нѣма да оздравѣе, той се отрекълъ отъ мира сега и възприелъ монашеска схима (ангелски чинъ). Скоро следъ това той починалъ на 42 годишна възраст на 14 февруарий 869 год.. Въ предсмъртния си часъ той повикалъ при себе си брата си Методия и го заклѣлъ, да продължи между славянитѣ започнатото дѣло. „Ей, брате, казалъ му той, ние двамата бѣхме впрегнати да оремъ една бразда, ала, следъ като завършихъ своя животъ, азъ падамъ на нивата, а ти много обичашъ планината (манастира). Заради планината ти недей оставя учението си, защото повече чрезъ него ще можешъ да се спасишъ<sup>1</sup>.“ Следъ смъртъта Кирилъ билъ тържествено погребанъ въ храма св. Климентъ въ Римъ.

Веднага следъ погребението на брата си, Методий поелъ грижитѣ за просвѣтата на славянитѣ на тѣхния роденъ езикъ. Ала той тоя пжть се върналъ не въ Моравия, а въ Панония, защото панонскиятъ князь Коцель издействувалъ отъ папата да ржкоположи Методия за панонски архиепископъ, което папата и изпълнилъ<sup>2</sup>. Въ архиепископски вече чинъ, Методий съ още по-голѣми усилия продължилъ да работи надъ славянското дѣло. Той разпространявалъ славянската писменостъ въ Панония чрезъ обучение на младежи, защото искалъ отъ тѣхъ да пригответи бждещи ратници за славянската църква и просвѣта.

Но, латинското духовенство не го оставило на мира и тукъ. Съ още по-голѣма злоба и ненависть то се опълчило противъ архиепископа Методия и неговитѣ славянски книги. Свиканъ билъ мѣстенъ съборъ, който осждилъ славянския просвѣтителъ на затворъ. Три години немилостиво билъ изтезаванъ въ една немска тъмница апостолътъ на славянското просвѣтно дѣло. И, едва следъ тригодишно томление, римскиятъ папа Иоанъ VIII заповѣдалъ въ 874 год. да освободятъ Методия, като го изпратилъ тоя пжть отново въ Моравия да продължи светото си дѣло<sup>3</sup>. Велеградъ отново станалъ източникъ на религиозна и умствена просвѣта за близкитѣ до Моравия страни: Чехия, Полша и Далмация. Въ 874 год. архиепископъ Методий покръстилъ въ Велеградъ чешкия князь Боривоя и съпругата му Людмила<sup>1</sup>.

Поради голѣмитѣ страдания, постоянни клевети, остарѣлъ и лишенъ отъ младежка енергия, най-после Методий сериозно заболѣлъ. И като видѣлъ, че не ще може повече да продължи вели-

<sup>1</sup> Д-ръ В. С. Киселковъ, Кирилъ и Методий, стр. 108—109.

<sup>2</sup> С ж щ и я, стр. 129.

<sup>3</sup> Цуклевъ, История на бълг. църква, стр. 231.

кото си дѣло, повикалъ своитѣ многобройни ученици, около 200, и като ги окуражилъ, имъ казалъ: „Внимавайте, колко предпазливо трѣбва да ходите, не като немждри, но като премждри. И гледайте съ всѣка предпазливостъ да запазите както своитѣ сърдца, така и тѣзи на своитѣ братя. Защото посрѣдъ примки ще минавате и по зб-цитѣ на градски стени ще вървите. И следъ моята смъртъ ще навлѣзатъ помежду ви люти вълци, които нѣма да щадятъ стадото и ще увлѣкатъ подире си народа. Противъ тѣхъ вие ще станете съ твърда вѣра — Павелъ чрезъ мене това ви завещава.“ Тогава ученицитѣ го запитали: „Отче и учителю честити, кого измежду своитѣ ученици смѣташъ да поставишъ за приемникъ на твоеото учение?“ Като се обърналъ къмъ Горазда, единъ отъ най-известнитѣ и начетени негови ученици, Методий казалъ: „Този е свободенъ мжжъ отъ вашата земя, запознатъ добре съ латинскитѣ книги и е правовѣренъ. Нека бжде Божията воля и вашата любовъ, както и моята.“<sup>1</sup>

На Цвѣтница, 2 априлъ 885 год., Методий за последенъ пжтъ влѣзълъ въ катедралния си храмъ, благословилъ княза, духовенството и цѣлия народъ и казалъ: „Чеда, вардете ме до третия день!“ И на четвъртия день, т. е. на 6 априлъ 885 год., на Велики четвъртъкъ, преди изгрѣвъ слънце, великиятъ славянски просвѣтителъ и архипастиръ издъхналъ въ ржцетѣ на своитѣ най-любими ученици и помощници съ думитѣ: „Господи, въ твоитѣ ржце предавамъ душата си!“

„Като го поставиха въ ковчегъ и като му сториха достойна почитъ, неговитѣ ученици му отслужиха на латински, грѣцки и славянски и го положили въ съборната църква. И се причисли къмъ своитѣ отци, патриарси, пророци, апостоли, учители и мжченици. Когато пѣкъ се събра безчислено множество народъ, съпроводиха го съ свещи, плачейки за добрия учителъ и пастиръ: мжже, жени, малки и голѣми, богати и бедни, господари и слуги, вдовици и сираци, чужденци и туземци, неджгави и здрави — всички съпроводиха този, който бѣше всичко на всичкитѣ.“ Така завършва житието на великия славянски първоучителъ и апостолъ, който пожертвува себе си за дѣлото.

Веднага следъ неговата смъртъ славянското дѣло въ Моравия заглъхнало, но то пушнало своитѣ яки корени на българска земя. Българскиятъ царъ Борисъ узналъ за великото дѣло на солунскитѣ братя въ Моравия и, въ стремежа си да основе една чисто национална църква и да въдвори пълно народностно единство въ държавата си, той не ще е билъ чуждъ на идеята за пренасянето на славянската писменостъ и литургия отъ Моравия въ съседна България. Защото въ житието се казва, че следъ смъртъта на Методия ученицитѣ му „се стремѣха къмъ България, за България мислѣха и на България се надѣваха да имъ даде успокоение“<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Д. Т. Ласковъ, Житие на св. Климента Охридски, стр. 33. Д-ръ Киселковъ, Кирилъ и Методий, стр. 161.

И действително, България приюти и оползотвори великото дѣло на своитѣ солунски брата.

Въ 1360 год. римската църква е причислила св. Кирила и Методия въ лика на светиитѣ си. Въ България чувствуването на паметъта имъ е било установено още въ X вѣкъ. За тѣхъ сж били съставени и особени служби, като за велики славянски просвѣтителі<sup>2</sup>.

Съ своето велико и славно дѣло св. св. Кирилъ и Методий създадоха епоха не само за българитѣ, но и за цѣлия славянски свѣтъ. Благодарение на тѣхния преводъ на свещенитѣ [книги, славянитѣ [за пръвъ пѣтъ чули звуковетѣ на родното си слово и ]разбрали, колко е богатъ и прекрасенъ езикътъ на тѣхнитѣ прадѣди, отъ който езикъ, мнозина, закърмили се тогава въ грѣцка или латинска закваска, се срамували. Съ превода на Евангелието св. братя]помогнали да се извърши голѣмъ превратъ въ умоветѣ на всички славяни. Съ тоя си преводъ тѣ турили начало на славянската просвѣта и книжнина. Затова днесъ всички славяни славятъ и величатъ св. св. Кирилъ и Методия като свои първоапостоли, първо учители и просвѣтители.

<sup>1</sup> Д. Т. Ласковъ, Житие на св. Климента Охридски, стр. 46.

<sup>2</sup> Цуклевъ, История на бѣлг. църква, стр. 237.

ПРОФ. ВЛАДИСЛАВЪ АЛЕКСИЕВЪ

## БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ БЪЛГАРСКИТЪ ПРОСВѢТНИ УЧРЕЖДЕНИЯ ВЪ СОЛУНЪ

Като голѣмъ центъръ за просвѣта и национално съзнание, Солунъ винаги е заималъ първо мѣсто въ културната история на нашия народъ.

Приносътъ отъ материали, които съдържа Сборникъ Солунъ, красноречиво говори за способноститъ на солунскитъ българи, и при най-тежки условия за народна работа, да останатъ носители на високи и ценни качества.

Като реаленъ изразъ на тѣзи способности се явяватъ българскитъ гимназии, многобройнитъ български първоначални училища и църкви въ градъ Солунъ.



Българската мъжка гимназия въ Солунъ. Рисунокъ, изработенъ по стара фотография, отъ художника проф. Василъ Захариевъ.

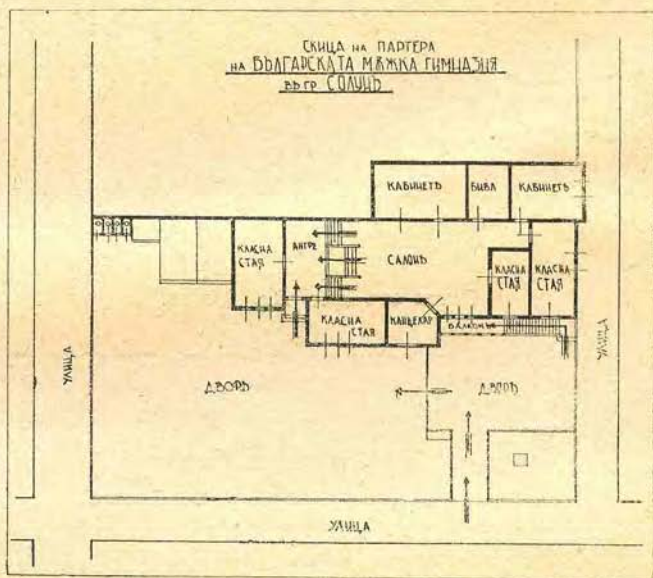
На тѣзи гимназии, първоначални училища и църкви ~~их~~ искали, въ края на Сборника, това полезно дѣло на солунскитъ възпитатели и възпитаници, да спремъ по-особено вниманието си.

По своя хубавъ, издържанъ външенъ видъ, Солунската българска мъжка гимназия бѣ една отъ най-бележититъ сгради въ центъра на стария градъ. Издигната по склоноветъ на едно възвишение, частъ отъ което заимаше обширния ѝ дворъ, Солунската българска мъжка гимназия съ бледочервеникавия си тонъ можеше лесно да се разпознае отдалече, стърчаща като стариненъ замъкъ надъ цѣлия околненъ кварталъ. Презъ дългото си сществуване, тя е имала пълненъ класически, реаленъ и педагогически отдѣли. Въ нея сж се учили стотици младежи отъ всички краища на македонскитъ и други български з

Въ двора на гимназията, подкрепянь надъ тѣсната улица съ високи каменни стени, се влизаше презъ единъ грамаденъ старовремски порталъ, напомнящъ градскитѣ врати на нѣкоя крепость. Вжтрешната пжтека, задъ тоя порталъ, раздѣляше голѣмия дворъ на две несъразмѣрни части. Въ дѣсната, по-малката, се намираше помѣщението за пазачитѣ-гавази и едно малко изолирано здание съ опитна зала за химическа лаборатория. Въ лѣвата, по-голѣмата часть, се трупаха презъ цѣлия день много стотици гимназисти. Тази лѣва половина на гимназиалния дворъ бѣ любимото мѣсто на солунскитѣ българи, въ случаи на народни, просвѣтни и църковни праздненства. Тука, отъ основаването на гимназията до последнитѣ ѳ дни, при особено тържествена обстановка, ставаше годишния актъ. Въ тази часть на двора имаше и богато наредена метеороложка станция, ржководителитѣ на която всѣки месецъ издаваха печатни бюлетини.

Самата сграда на Солунската българска мъжка гимназия, преди да бжде закупена презъ осемдесетѣтъ години на миналия вѣкъ и преди да бжде поправена, изглежда да е била замакъ на видно турско семейство. Общиятъ ѳ видъ, обаче, самъ по себе си, издаваше редъ характерности на българския стилъ, който отсетне, следъ откупването ѳ и направенитѣ поправки, е билъ усиленъ отъ майстори дебрани.

Солунската българска мъжка гимназия имаше два входа. Единиятъ въ дѣсно — главенъ, другиятъ въ лѣво, който водѣше за голѣмия дворъ. Въ центъра на гимназията се намираше обширния централенъ салонъ на партера, т. е. на първия етажъ. Край него се намираха класнитѣ стаи на долнитѣ класове, канцеларията, естествения и петроложки кабинети и библиотеката. Въ долния етажъ, ре-де-шосето, който не е означенъ въ скицитѣ, се помѣщаваше рисувалния салонъ, съ хубавъ стариненъ входъ и съ гипсови ваения отъ видния и дългогодишенъ учителъ по рисуване, италианецътъ Буфети. Единъ другъ малъкъ входъ въ лѣво, пакъ на ре-де-шосето, водѣше за физическия кабинетъ, снаб-

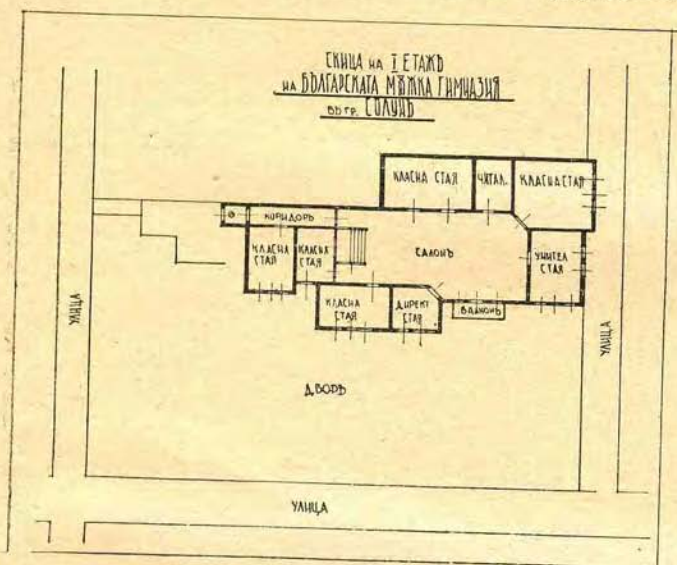


Скица отъ арх. Вл. Весовъ.

денъ съ богати и скъпи уреди, а между тѣхъ на двора, до вратата на рисувалния салонъ, имаше хубава старинна чешма.

Първиятъ етажъ, т. е. най-горниятъ етажъ на гимназията бѣ почти съ сѣщото разпредѣление. Тука преобладаваха класнитѣ стаи на горнитѣ класове. Имаше и една стая, опредѣлена за читалня. Въ този етажъ, до балкона, съ своитѣ характерни зелени заседателни маси, се помѣщаваше дирекцията и учителската стая.

Въ деня на всенародния празникъ Св. Кирилъ и Методий, горниятъ салонъ бѣ винаги богато украсяванъ съ ликоветѣ на бъл-



Скица отъ арх. Вл. Весовъ.

гарскитѣ стари и нови народни просвѣтителни, изработени отъ млади даровити художници, ученици на гимназията. Годи ни наредъ, надъ всички тия ликове стърчеше грамадно табло, представляще изригващия Везувий — една великолепна картина-радийрунгъ, рисувана отъ Буфети съ черъ вжгленъ, на тъменъ буреносенъ фонъ. Подъ това табло, въ жгъла, висѣха голѣмитѣ ма-

хала на единъ часовникъ, който съ хубавия си звънъ ежечасно призоваваше учители и ученици къмъ редъ, като имъ показваше точното време.

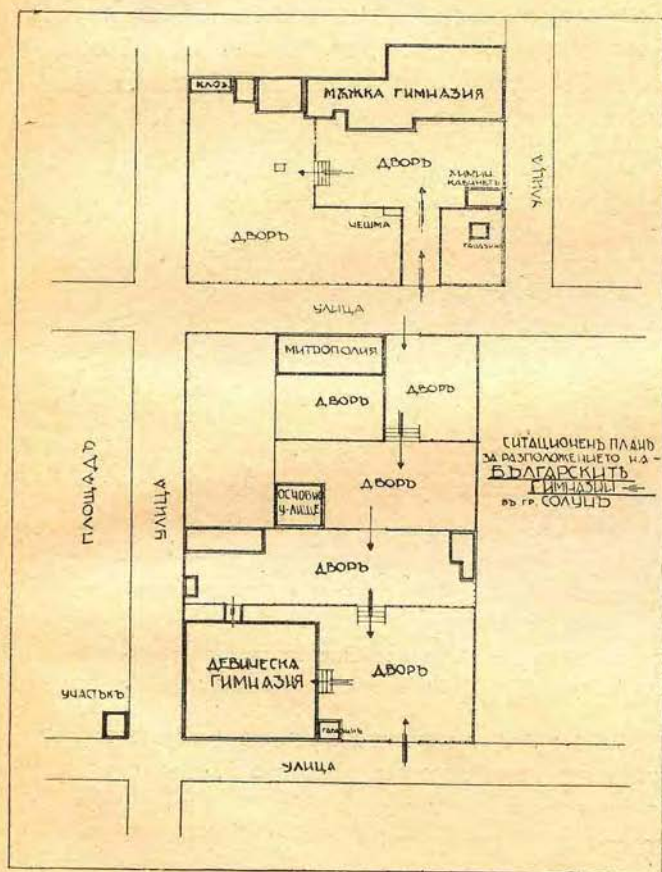
На деня на Св. Кирилъ и Методий, богатитѣ солунски български граждани се надпреварваха кой да донесе по-отбрани и по-скъпи килими, а солунскитѣ български девойки коя да донесе по-росната и по-свежа китка, за да украсятъ горния салонъ на гимназията, отъ който на югъ, презъ широко разтворенитѣ врати на балкона, се откриваше вълшебната панорама къмъ тихитѣ сини води на Солунския заливъ и къмъ високитѣ снѣжно-бѣли върхове на Зевсовия Олимпъ. Тази панорама бѣ всѣкидневната отумора за очитѣ и всѣкидневната наслада за духа на всички питомци на гимназията. Тази панорама можеше да се види почти отъ всѣка класна стая, почти отъ всѣки ученически чинъ.

Точно насрѣща мжжката гимназия се намираше твърде харктерната низка сграда на българската община. Раздѣляше ги само тѣсната каменна улица и стариннитѣ ориенталско-византийски кѣщурки, една

отъ друга по-чудновати, по-извити и съ по-хубаво цѣфнали изумруди и нарове по каменнитѣ стени.

Като се излизаше отъ голѣмия порталъ на гимназията, въ една страна се отваряше обширенъ погледъ къмъ площада „Мулла“ (съ остатъци отъ стари римски бани и турски текета), а въ другата страна, стрѣмно на доле, се виждаше лабиринта отъ тѣсни улици, съ надвиснали и допиращи се единъ до други покриви на сгушенитѣ здания, въ които живѣеха изключително само българи.

Трѣбва много да се скърби, че никой не ни е запазилъ каквато и да е снимка отъ този оригиналенъ български кварталъ край Солунската българска мжжка гимназия, напомнящъ най-хубавитѣ кѣтове на нашитѣ прибалкански градовце, и че не ни е запазилъ поне каквото и да е означение на книга за сградата на Солунската българска община, въ която дълги десетилѣтия наредъ, солунскитѣ граждани, из-



Скица отъ арх. Вл. Весовъ.

воювали отъ турскитѣ власти обширно народно самоуправление, ковета сѣдинитѣ на българщината въ голѣмия бѣломорски градъ. Трѣбва сѣщо да се съжялява, че старитѣ генерации като си отиватъ една следъ друга, и до сега никой не се е намѣрилъ да предаде на идващитѣ поколения, лично или групово, духовнитѣ портрети на ония твърди характери, на ония попу-

кани отъ непосилния занаятчийски трудъ български ржце, които десетилѣтия наредъ крепѣха народно-църковното и училищно дѣло въ града на Кирилъ и Методий.

отъ който се намираше втора врата за общината, и друга една—за старото образцово основно училище, и отъ тамъ, презъ каменна стълба за двора на девическата гимназия.

По този начинъ, както се вижда и отъ приложената по-горе скица, мъжката гимназия, общината и девическата гимназия представяха отъ себе си нѣщо като единенъ голѣмъ български центъръ, който се намираше въ срѣдата на заградения отъ римо-венедианскитѣ крепостни стени старъ градъ. Този блокъ отъ български просвѣтни учреждения се намираше не далечъ на югъ отъ третата главна паралелна улица „Митхадъ паша“ (28) и на северъ отъ „Чаршията“ (26)\*.

Всички улици, които опасваха тая будна българска духовна крепостъ, по мѣстоположението и по направата си, представяха отъ себе си една архитектурна цѣлостъ, едно дѣло отъ смѣсица на българското съ византийско-турското срѣдновѣковие.

Само зданието на Солунската българска девическа гимназия, откупено вследствие една благородна народолюбива инициатива съ срѣдства на благодѣтеля Евлогий Георгиевъ, стърчеше, съ бѣлото си туловище, като новъ паметникъ надъ този стариненъ срѣдновѣковъ свѣтъ.



Българската девическа гимназия въ Солунъ. Рисунокъ, възпроизведенъ, по дадени контури, отъ художника проф. Василь Захариевъ

И тукъ, за Солунската българска девическа гимназия не можаме да се сдобиемъ съ снимка, въпрѣки положенитѣ грижи. Благодарение, обаче, на любезното съдействие на професора отъ Художествената академия, г. Василь Захариевъ, бѣ възможно да се възпроизведе въ рисунокъ и първия разсадникъ на срѣдношколското българско девическо образование въ Солунъ.

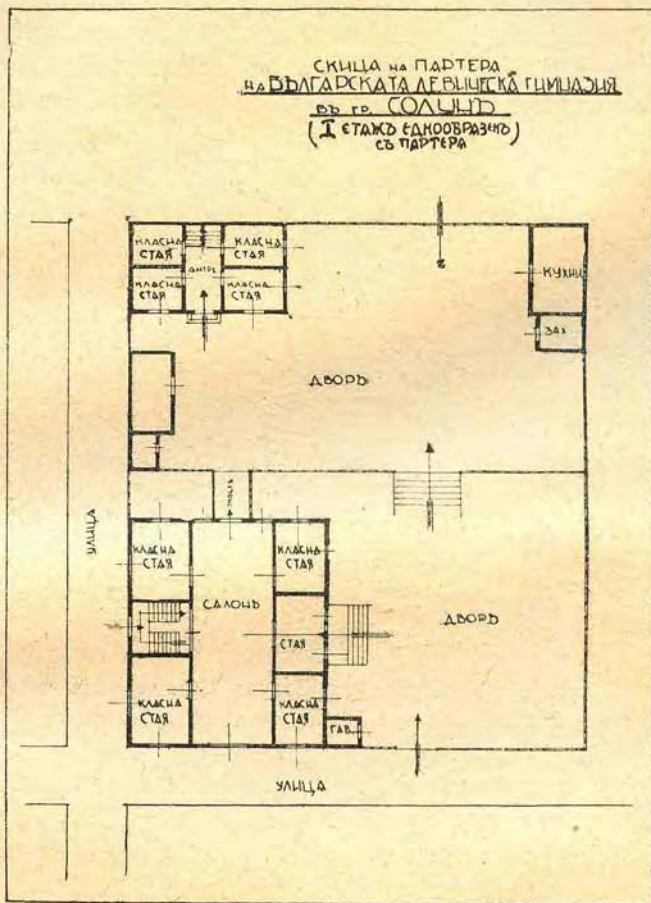
\* Въ заградениѣ въ скоби цифри даваме означенията на по-виднитѣ квартали, улици, български училищни сгради, български църкви и пр. по плана на града и околноститѣ, приложенъ въ края на тия ни бележки.



Днесъ още виждаме предъ насъ хубавата голѣма порта и на тази гимназия. Виждаме и малката, сгушена до нея сграда, български стиль, надвиснала съ характерния си покривъ и съ характернитѣ си прозорци надъ входа на гимназията, въ която на „Благовѣщение“, патронниятъ ѝ празникъ, се редуваха граждани и много селяни, облечени въ красивитѣ си южнобългарски носии.

Вжтрешното разположение на Солунската българска девическа гимназия, бѣ удобно и хигиенично. Въ партера, т. е. въ първия етажъ, и въ една отдѣлна по-малка постройка въ задния дворъ, се помѣщаваха класнитѣ стаи, както се вижда и отъ приложената скица. Въ първия етажъ, т. е. споредъ нашето българско означение — въ втория, горния етажъ, се помѣщаваше пансиона на девицитѣ-ученички.

Какво е станало съ тѣзи три скжпи народни свѣтини, мжжката гимназия, общината и девическата гимназия, въ този моментъ не ни е известно. Знаемъ само, че следъ катастрофата отъ 1913 година, тѣ бѣха силномъ окупирани отъ чуждитѣ войски. Покъсно, въ тѣзи български гимназии и общински сгради сж били настанени многобройни бедни малоазиатски бежанци, които сж къртили дъскитѣ на прозорцитѣ и подоветѣ, за да иматъ презъ лютата македонска зима повече гориво и топливо. Знае се още, че скжпитѣ училищни кабинети, богатата и стара архива на общината, личнитѣ гимназиални библиотеки, неизброимитѣ училищни пособия и тежката мобилация сж били отчасти изгорени и опустошени, отчасти ограбени и отнесени.



Скица отъ арх. Вл. Весовъ

Съ това, зданията на тѣзи три български просвѣтни учреждения въ Солунъ могатъ да се смѣтатъ повече или по-малко унищожени и загинали. Специално за сградата на Солунската българска мъжка гимназия се знае, че напоследъкъ е била изъ основи съборена, на нейно мѣсто сж открили площадъ, или сж уголъмили площада на съседната „Мулла“.

Българското трудолюбие и българската любовъ къмъ духовенъ напредъкъ, вродени още отъ епохата на нашето Възраждане, паралелно съ грижитъ за гимназиитъ, създадоха на солунскитъ българи и редъ грижи изъ областта на народната ни Църква.

Така, българитъ въ Солунъ още презъ първата половина на миналия XIX в. се църкуватъ въ метоситъ на Зографъ и Хилендаръ. Следъ шестдесетъ години на сжщия вѣкъ, въ Солунъ има вече бъл-



Българската църква въ Солунъ „Св. Кирилъ и Методий“. Рисунъкъ, изработенъ, по стара фотография, отъ художника проф. Василь Захариевъ

гарски параклисъ, който преди осемдесетъ години бива превърнатъ въ първата българска солунска църква „Св. Кирилъ и Методий“.

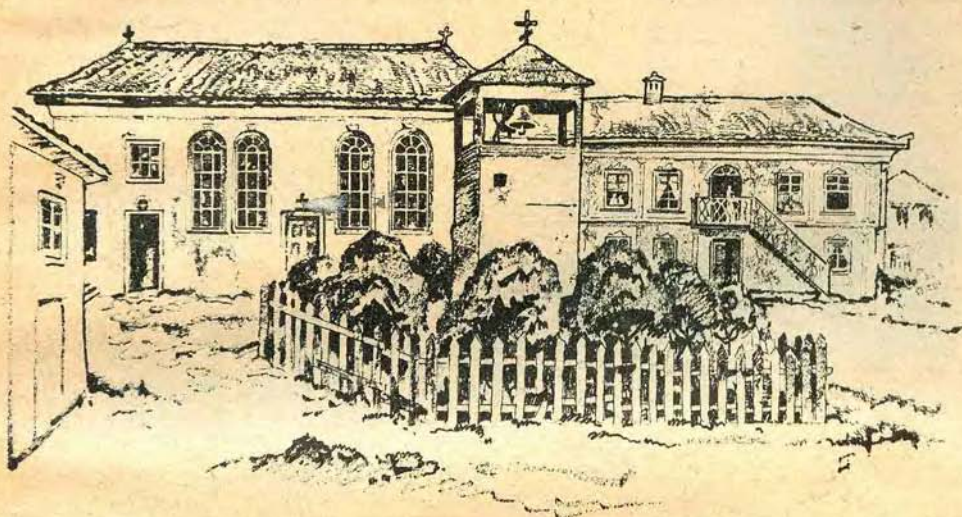
Първоначално, до къмъ сжщитъ осемдесетъ години, солунската българска църква „Св. Кирилъ и Методий“ е представлявала едно обикновено каменно здание, предназначено за параклисъ и за жилище на свещеницитъ. Отсетне, когато турскитъ власти сж позволили да се изгради църквата, тази каменна сграда е била отчасти съборена, отчасти надстроена. Отъ това се е получила една доста стилна малка църква, както се вижда и отъ самия рисунъкъ, който ни дава проф. Василь Захариевъ.

Църквата „Св. Кирилъ и Методий“ имаше два входа, единъ параденъ, който обикновено стоеше затворенъ, другъ отъ страни,

презъ който въ недѣлни дни имаше постоянно движение. Надъ втория входъ се намираше женското отдѣление на църквата и камбанарията, която не се вижда на рисунъка.

Отъ тукъ, отъ църквата „Св. Кирилъ и Методий“ (10), която, по една тѣсна улица, отстоеше на стотина метра южно отъ „Чаршията“ (26) или отъ тѣй наречената „Каламария“, започваха и привръшваха народнитѣ и църковни празненства и процесии въ деня на Солунскитѣ равноапостоли Кирилъ и Методий, на Рождество Христово и на Възкресение Христово.

Тука, въ тази църква, (вижъ срт. 384) се църкуваше цѣлата българска учаща се младежъ въ Солунъ, а сжщо и ония много хиляди солунски български граждани, които живѣха въ централнитѣ, източнитѣ и югоизточ-



Българската църква въ Солунъ „Св. Димитрий“.  
Рисунъкъ, възпроизведенъ, по дадени контури, отъ художника  
*проф. Василъ Захариевъ.*

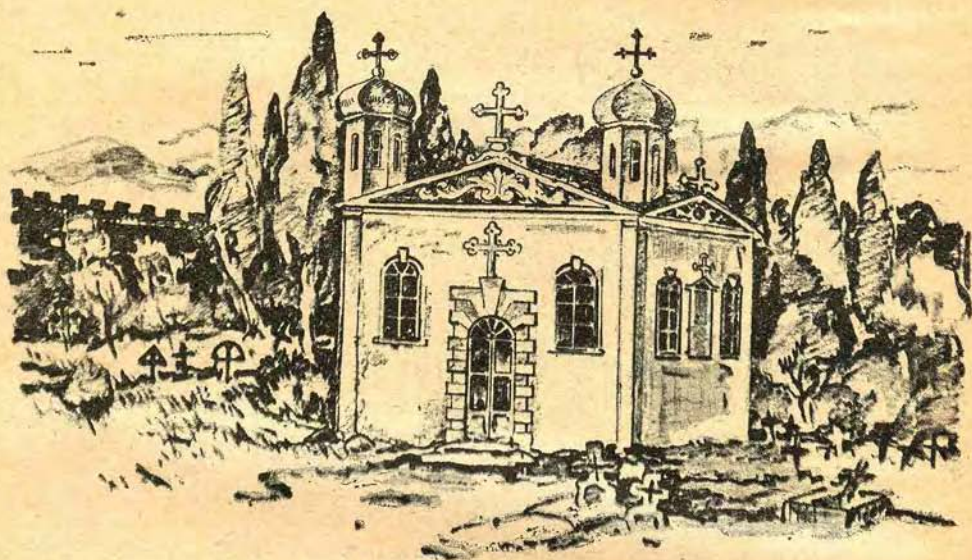
ни части на града. Обикновено църквата не побираше всички богомолци. Стотици отъ тѣхъ, смиренни и гологлави, пълнеха съседнитѣ улици и улички и даваха на църковнитѣ служби истински всенароденъ характеръ. Нѣма българинъ, отъ които краища и да посещаваше Солунъ, да не е смѣталъ за свой пръвъ дългъ да посети и да се поклони предъ тази българска свѣтиня, сега, за голѣма скръбъ на солунскитѣ българи, сжщо тѣй изъ основи съборена отъ гърцитѣ.

Не дълго следъ войнитѣ на 1912—1913 година сжщата сждба изпита и по-къстно построената българска църква „Св. Димитрий“.

Българската църква „Св. Димитрий“ (37) се намираше въ западнитѣ части на града, познати подъ името „Вардаръ“. Тази българска църква, стърчаща всрѣдъ лабиринтъ отъ тѣсни улици, северно

отъ „Чершията“ и близо до „Бурма-джами“, трѣбва да бжде различавана отъ старата византийска базилика, „Св. Димитрий-Солунски“, която съхраняваше скъпи реликви, фрески, колони и пр. на византийското изкуство и бѣ оцѣлѣла презъ вѣковното турско владичество като джамия, която, обаче, изгорѣ следъ влизането въ града на гърцитѣ. Тази византийска базилика, „Св. Димитрий Солунски“ (36), се намираше въ центъра на третата голѣма паралелна улица на града, „Мидхадъ паша“, почти непосредствено нѣколко стотинѣ метра на северъ отъ Солунската българска мъжка гимназия.

Сградата пъкъ на българската църква „Св. Димитрий“, която се намираше въ квартала „Вардаръ“, и рисунъка на която даваме по-



Българската църква въ Солунъ „Св. Павелъ“ на гробищата.  
Рисунъкъ отъ проф. *Василь Захариевъ*, по запазени скици отъ старитѣ солунски архитекти-практици *Братя Митровски*, дебрани.

горе, е била закупена отъ къмъ деветдесетѣ години на миналия вѣкъ за складъ на кожурци, за да се прикриятъ истинскитѣ цели предъ турскитѣ власти и предъ мѣстния гръцки владика. По-късно обаче, въпреки съпротивата на мѣстнитѣ гърци, този складъ за кожурци, служащъ отначало за параклисъ, билъ превърнатъ въ българска църква, а намиращата се въ голѣмия дворъ хубава къща била превърната въ първоначално училище. Въ това училище получаваха основното си образование много стотици българчета отъ „Вардарския“ кварталъ.

Въ по-ново време, обширниятъ църковенъ и училищенъ дворъ биде закрасенъ съ градина, въ която построиха и стройна камбанария (вижъ стр. 385).

Българската църква „Св. Димитрий“ сжщо тъй събираше много богомолци и въ празнични дни нейния дворъ бѣ сборно мѣсто за хиляди граждани и отъ съседнитъ на Солунъ села селяни, които особено веднажъ въ годината, на Димитровъ-день, изпълняваха народнитъ ни обичаи.

Освенъ споменатитъ църкви „Св. Кирилъ и Методий“ и „Св. Димитрий“, въ Солунъ имаше още две български църкви. Едната „Св. Павелъ“ (29) на гробищата, другата „Св. Георги“ (29), въ новитъ части на града, наречени съ общото име „Пирги“ (23).

Характерното на църквата „Св. Павелъ“, намираща се всрѣдъ българскитъ гробища, северно отъ гръцкитъ гробища и непосредствено до източнитъ градски стени на стария градъ, е това, че тя макаръ и малка бѣ съградена отъ гранитъ и камъкъ. Само на двестѣ-триста метра отъ нея, на горе по склоноветъ на извънградскитъ баири, отстоеше старинната подземна църква „Св. Павелъ и Петъръ“, строена отъ времето на първитъ християни. Въ нея, споредъ преданието, е проповѣдвалъ самъ апостолъ Павелъ, когато е посетилъ Солунъ.

Другата българска църква въ Солунъ, „Св. Георги“ (28), най-новата, най-солидната и най-монументалната, трѣбваше да бжде окончателно завършена и осветена следъ влизането презъ есента на 1912 година на българскитъ войски въ града.

Започната да се строи, презъ турската революция и следъ похода на Енверъ-бей отъ 1908 година къмъ Цариградъ, отъ българитъ дебрани, практицитъ-архитекти Братя Митровски, българската църква „Св. Георги“ на „Пиргитъ“, бѣ, както се вижда отъ приложения рисунъкъ, едно самородно и цѣнно архитектурно дѣло на дебърско майсторство. Въ нея има всички характерни белези на старитъ български църкви отъ западнитъ български македонски земи, родното мѣсто на архитектитъ Братя Митровски.

Има и нѣщо, което много напомня и новия строежъ на нашитъ църкви, въведенъ отъ архитектурната ни практика за годинитъ следъ освобождението. Както научаваме, обаче, Братята Митровски, единия отъ които е отдавна покойникъ, а другия отъ които на стари години живѣе въ столицата, никога до тогава не сж излизали вѣнъ отъ македонскитъ земи. Заслужава да се отбележи още, че дебранитъ Братя Митровски и други видни майстори-строители въ Солунъ сж били вдъхновителитъ и изпълнителитъ на редъ други планове за монументални сгради, като фабрицитъ на Алатини (14, 15), на голѣмитъ крайморски хотели „Англетеръ“, „Ноньо“ (8) и други.

Солунската българска църква „Св. Георги“ на „Пиргитъ“ (вижъ стр. 388) бѣ строена съ огледъ християнскитъ нужди на нѣколко стотинъ български семейства, живущи въ този кварталъ и въ съседния български кватралъ, отвѣдъ Сухата рѣка (21), известенъ подъ името „Трансваалъ“ (18).

Тази църква се намираше въ единъ сравнително добре благоустроенъ кварталъ. Около нея имаше хубави, нови и чисти къщи, съ голъми и градинообразни дворни мѣста, притежания на видни български семейства, мнозина отъ които бѣха търговци, други майстори и занаятчии. До самъ църквата „Св. Георги“, презъ две улици на северъ, всрѣдъ обширенъ дворъ, се намираше хубавото българско първоначално училище на квартала „Пиргитъ“. Кварталътъ



Българската църква „Св. Георги“ въ Солунъ на „Пиргитъ“.  
Рисунокъ отъ художника проф. Василъ Захариевъ, по скицитѣ на практи-  
цитѣ архитекти Братя Митровски, сами строители на храма.

„Трансваалъ“, който бѣ сжшо тъй гжсто населенъ и то предимно отъ българи работници въ Алатиневитѣ фабрики, едната за керемиди и тухли, другата за брашно. Тѣзи „трансваалски“ българи, наброяващи нѣколко стотинъ семейства, трѣбваше да се черкуватъ въ „Св. Георги“. Затова, тѣ очакваха довършването ѝ съ нетърпение. Практикътъ-архитектъ Митровски, който ни снабди съ плановетѣ на църквата „Св. Георги“, съ видимо вълнение ни разказа, че „трансваалци“ сж събирали

стотинка по стотинка, и, всѣка сѣбота вечерь, когато сж получавали беднитѣ си работнически заплати отъ канцелариитѣ на Алатини, преди да отидатъ при женитѣ и при децата си, сж се отбивали при епитропитѣ на строящата се нова българска църква, за да внесатъ въ църковната каса своя дѣлъ. Въ квартала на тѣзи родолюбиви българи имаше и добре уредено първоначално училище, издържано отъ срѣдствата на общината и щедро подпомагано отъ сжщитѣ „трансваалци“.

Българскитѣ първоначални училища въ кварталитѣ „Пирги“ и „Трансваалъ“, това трѣбва да се отбележи тукъ, водятъ своето начало отъ къмъ 1896 година. Тогава тѣ сж били открити подъ формата на частно училище въ домътъ на едно родолюбиво българско семейство.

За съжаление и тука, скици или каквито и да сж отбелѣзани чертежи отъ тѣзи хубави първоначални училища не сж останали, Сжщо трѣбва да се отбележи, че не можа да се намѣри снимка или чертежъ отъ българското образцово първоначално училище, което се намираше въ центъра на стария градъ, на югъ отъ българскитѣ гимназии, не далечъ отъ „Чершията“ (26). Това образцово училище, бѣ една хубава солидна, даже монументална сграда, закупена благодарение щедростта на бесарабчанина Шоповъ. Само въ Солунското образцово първоначално училище се учеха близо петстотинъ деца, при най-добра обстановка и съ отлично подготвени педагогически сили.

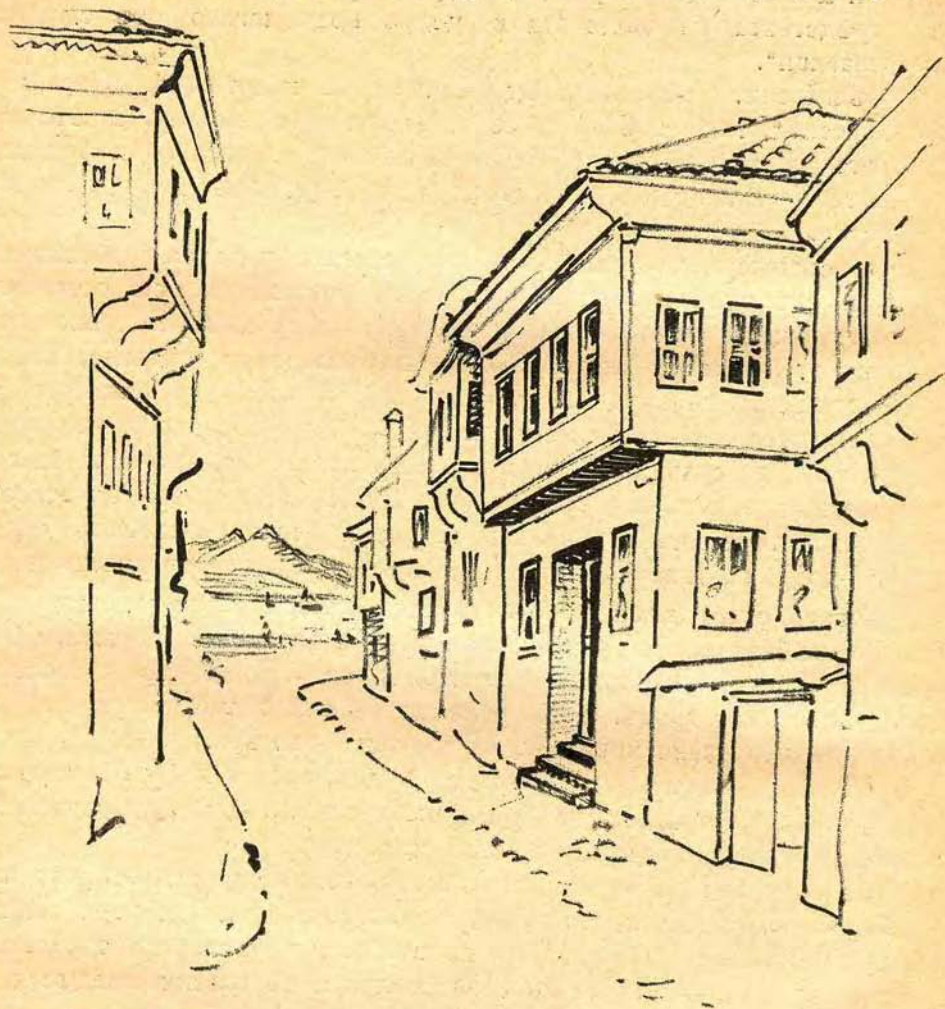
Когато става дума за българскитѣ първоначални училища въ Солунъ, не бива да се забравя, че освенъ споменатитѣ до сега, бѣ и училището въ „Кукушкия“ кварталъ, извънъ западнитѣ крепостни стени на стария градъ. Това училище бѣ сжщо тѣй съградено съ волни пожертвувания предимно на солунски българи.

Въ най-южнитѣ части на града, край морския кей се намираше другъ голѣмъ разсадникъ на българска просвѣта. Това бѣ Солунската българска търговска гимназия (вижъ стр. 390).

Въ продължение на нѣколко десетки години въ тази отлично наредена пълна търговска гимназия, бидоха превъзпитани редъ млади поколения, синове на солунски и провинциални български търговци, въ духа на новитѣ знания по стопанскитѣ и търговски предмети и модернитѣ езици.

Дветѣ доста обширни здания на Солунската българска търговска гимназия се намираха почти непосредствено до морето, въ една тѣсна уличка между „първо“ и „второ Молосъ“. Въ околнитѣ кжщи живѣеха богати еврейски семейства. Кварталътъ наоколо бѣ съ повече европейски видъ, винаги прибранъ и чистъ. Отъ самата уличка на търговската гимназия, за погледа на югъ се отваряше една тѣсна ивица къмъ водитѣ на залива и къмъ отсрещния далеченъ Олимпъ. Въ едната отъ сградитѣ се помещаваше гимназията, въ другата—обширнитѣ салони и спални на добре уредения пансионъ.

Мѣстоположението на Солунската българска търговска гимназия, близо до морското пристанище и до стоварището, близо сжщо до търговския кварталъ на града, помагаше на питомцитѣ на това учебно заведение да се намиратъ въ постоянно общение съ търговския свѣтъ. Затова, търговската гимназия бѣ едно отъ любимитѣ центрища за българитѣ търговци и занаятчии на града и провин-



Солунската българска търговска гимназия (въ дѣсно). Рисунокъ, по дадени контури, отъ художника проф. Василь Захариевъ.

цията, които бѣха дали децата си на учение. Поради развитата търговия и доброто благосъстояние на солунскитѣ български граждани, тѣ се надпреварваха да взематъ на работа въ канторитѣ си питомцитѣ на гимназията. По този начинъ, Солунската българска търговска гимназия скоро сполучи да издигне името си въ цѣлата страна и по всички български земи. Годината 1912 откриваше отлични изгледи въ това



направление. Така, освенъ съществуващата развита българска търговия, тогава въ Солунъ бидоха установени редъ кредитни учреждения, между тѣхъ — и клонъ отъ Българската народна банка, клонове отъ осигурителнитѣ дружества „България“ и „Балканъ“. Всички тѣзи стопански централи, канцеларии, кантори, български параходни агенции откриваха, съ самия фактъ на съществуването си, още по-добри изгледи за бъдещето на търговската гимназия. Тѣзи изгледи бидоха покосени презъ следващата 1913 година.

За да може по-прегледно да бждатъ означени българските квартали въ града и намиращитѣ се въ тѣхъ просвѣтни учреждения, намъ се удаде, макаръ не безъ известни мъчнотии, да пресъздадемъ, на основание нови карти, плана на Солунъ, съ Солунския заливъ и съ околноститѣ, такъвъ какъвто градътъ бѣ отъ годинитѣ преди войнитѣ (вижъ плана на града, даденъ въ края на статията ни).

Най-стариятъ български кварталъ се включва между улицитѣ „Митхадъ паша“, „Чаршията“ и на западъ—улицата „Сабри паша“. Тука се намираха и българските гимназии, българската община и образцовото българско първоначално училище, българската църква „Св. Кирилъ и Методий“ и вѣнъ отъ крепостта — гробищата и църквата „Св. Павелъ“. На изтокъ отъ този кварталъ, сжщо вѣнъ отъ крепостнитѣ стени, се намираше военната българска болница презъ годинитѣ 1912—1913. На югъ отъ него и отъ „Чаршията“ се простираше широка и хубава улица, на която се издигаше византийската старинна църква „Св. София“, а срещу нея — щаба на българския гарнизонъ презъ сжщитѣ години.

Вторъ по значението си български кварталъ бѣ тѣй наречения „Вардаръ“, или „Вардаръ-капия“. Този български кварталъ се дѣлеше на две голѣми половини, извжтре и на вѣнъ отъ крепостнитѣ стени, съ две първоначални училища и една църква — „Св. Димитрий“.

За отбелѣзване е тука и „Френския“ кварталъ. Въ него се намираха голѣмитѣ търговски кантори, банкитѣ, хотелитѣ. Всички български търговци имаха сжщо канторитѣ си въ този кварталъ, а българскитѣ занаятчии, бакали, казанджии, златари, шивачи и пр. имаха магазинитѣ и работилницитѣ си повече по централната чаршийска улица.

На видно мѣсто въ „Френския“ кварталъ се редуваха дветѣ голѣми български книжарници, на Самарджиевъ и на Хаджи Николовъ, и придаденитѣ къмъ тѣхъ български печатници. Редуваха се и най-виднитѣ български центрища, като напр. историческитѣ хотели „Колombo“, „Бошнав-ханъ“ и „Малта-ханъ“, въ които ставаха срѣщитѣ на мѣстнитѣ български търговци съ българитѣ отъ провинцията, на учителитѣ, на цѣлата българска интелигенция въ града.

Северно отъ този кварталъ, намиращъ се до старото пристанище (4), на самата „Чаршия“ се издигаше монументалната сграда на „Грандъ-хотелъ“, въ долния етажъ на който презъ 1912—1913 година се помѣщаваше българската поща въ града.

Цѣль единъ трудолюбивъ и материално издигнатъ български свѣтъ отъ тѣзи западни и югозападни части на града имаше и своитѣ обичайни мѣста за почивка и прохлада презъ лѣтнитѣ горещини, най-вече въ сѣщо тѣй исторически станалата за солунскитѣ българи крайморска публична градина „Беш-чинаръ“, до сегашната свободна зона на пристанището (3).

И на изтокъ отъ крепостнитѣ стени на града, задъ които се простираха новитѣ квартали („Пиргитѣ“ и „Трансваала“), солунскитѣ българи имаха сборищни мѣста за недѣлна и празнична почивка, най-вече по направление на тѣй наречената „Тумба“ (19), около която се простираха лозята на града и отъ кждето водеше пжтя за най-голтѣмия лозарски центъръ въ околността — село Капуджиларъ.

Далечъ, по направление на „Малкия Карабурунъ“ (17), точно на-среща делтата на рѣка Вардаръ (1), се намираше земеделското бъл-



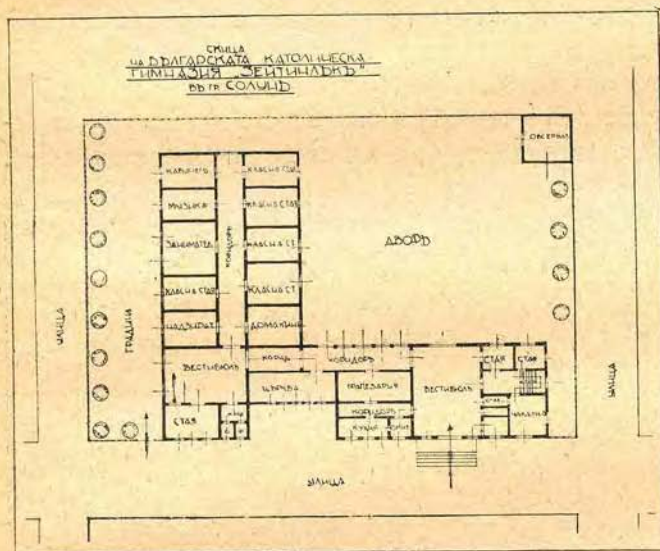
Българската католическа гимназия („Зейтинлъкъ“) въ Солунъ.

гарско-американско училище (41), ржководено отъ вещи учители, американци и българи, въ рода на днешното американско училище край София при Симеоново, само че солунското училище имаше специална образователна програма, изключително съ огледъ на земеделието. Въ това земеделско училище синоветѣ на българскитѣ земеделци въ Македония учеха, на теория и на практика (училището притежаваше обширни земи), земеделскитѣ методи на Америка. Неизмѣрими бѣха ползитѣ, които това училище принасяше на селската българска младежъ и на селското стопанство. Първа длъжностъ на това училище бѣ да привърже децата къмъ полската работа на бацитѣ имъ земеделци.

Паралелно съ българскитѣ мжжки и девически гимназии, паралелно съ българската търговска гимназия и българското американско

срѣдно училище, въ Солунъ отъ редъ години съществуваше, както ни описва на друго мѣсто въ този сборникъ Д-ръ М. Й. Стамовъ, една българска католическа гимназия. Тя бѣ вънъ отъ града, на западъ задъ кукушкия кварталъ и ежегодно даваше добро срѣдношколко образование и възпитание на много десетки българчета отъ Солунъ и околнитѣ села и градове. Тази българска католическа гимназия представляше отъ себе си, както се вижда отъ приложената снимка, една отъ най-монументалнитѣ сгради въ околноститѣ на града, далечъ въ полето, всрѣдъ високи огради и обширенъ раззеленѣлъ се паркъ.

Вжтрешното разпредѣление на класнитѣ стаи, занималнитѣ, библиотекитѣ, пансионитѣ на тази гимназия бѣха уредени целесъобразно и хигиенично. Редътъ въ обучението и възпитанието бѣ строго християнски.



Скица на „Зейтинляка“

Въ тази българска католическа гимназия на Солунъ привършиха образованието си много будни българи. Възпитаницитѣ ѝ имаха при това възможностъ да изучатъ основно френски езикъ, който заедно съ българския е билъ задължителенъ за редъ отъ преподаванитѣ предмети. Поради това обстоятелство, сжщитѣ възпитаници сж имали винаги възможность-

та да бждатъ по-лесно настанявани на работа, било при голѣмитѣ търговци на града, било въ провинцията, желѣзницитѣ, държавната администрация и пр. Въ тая гимназия следваха предимно синоветѣ на българи-униати. Но общиятъ духъ на образование и възпитание е билъ винаги националенъ. Мнозина отъ ученицитѣ на това училище станаха отсетне добри български учители и добри български общественици и се надпредварваха въ полето на родната ни просвѣта съ стотицитѣ и хиляди възпитаници и възпитанички на Солунската българска мъжка и на Солунската българска девическа гимназия.

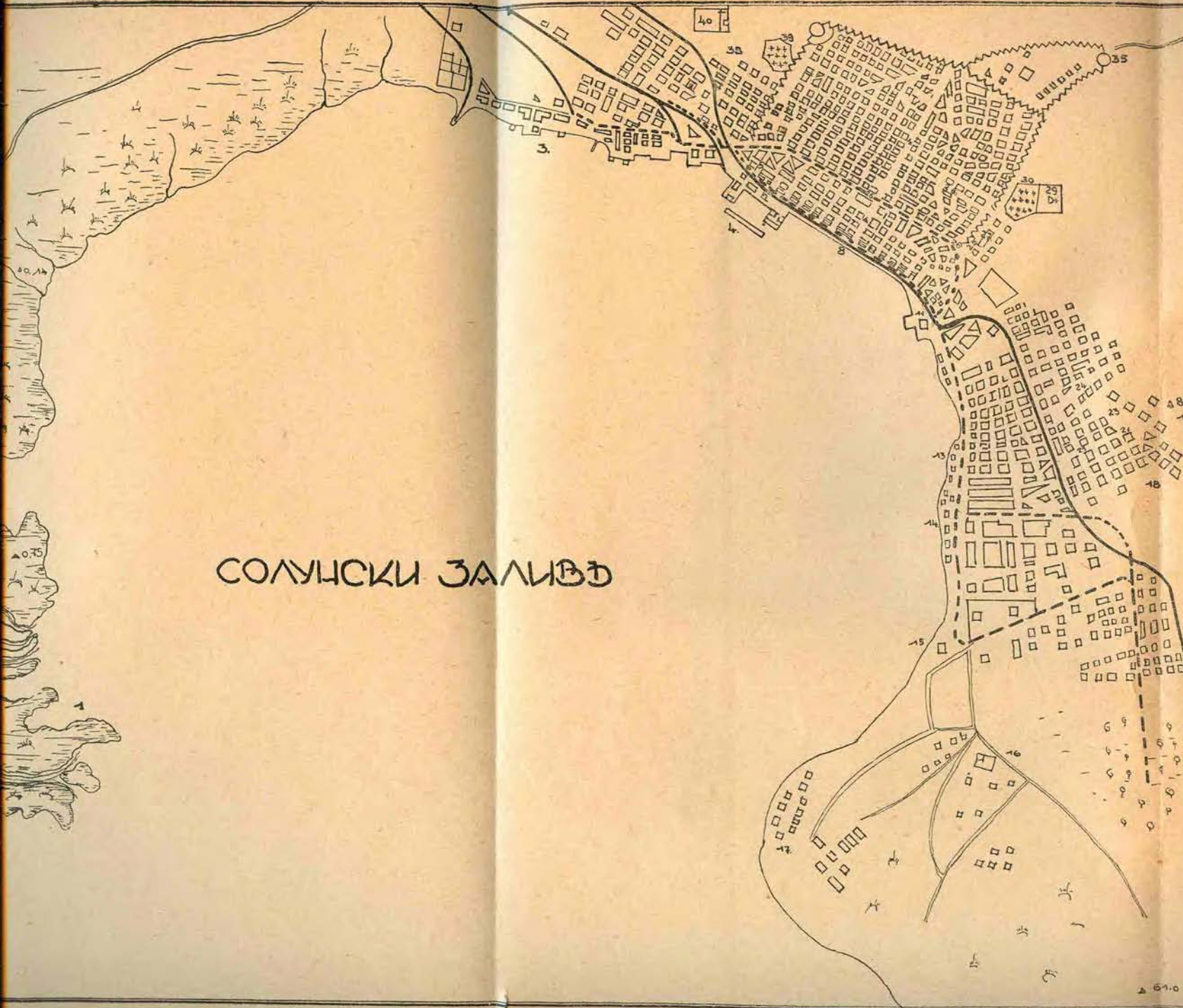
Привършвайки нашитѣ бележки върху просвѣтнитѣ учреждения на българитѣ въ Солунъ, на край ще трѣбва да подчертаемъ, че цѣлото това неопценимо народно богатство, изразяващо високата ни духовна култура въ тоя градъ, сравнено съ скромното първоначално

състояние на учебното дѣло отъ епохата непосредствено следъ Възраждането, показва колко благородни старания, колко народна преданность и колко любовъ къмъ напредъка на своя народъ сж вложили въ културнитѣ си начинания носителитѣ и крепителитѣ на българщината въ тоя най-юженъ български край и рождено мѣсто на Кирилъ и Методий.

Докато въ годинитѣ непосредствено следъ църковно-училищнитѣ борби отъ миналия вѣкъ, солунскитѣ български училища и солунскитѣ български църкви сж се помещавали въ малки, нехигиенични, тъмни и тѣсни сгради, къмъ края на сжщия вѣкъ и преди войнитѣ въ началото на сегашния, българитѣ на голѣмия градъ разполагаха съ обширни модерни гимназиални и други училищни помещения.

Споменитѣ за тѣхъ и сега, следъ претърпѣнитѣ загуби, будятъ възхищението на свѣта, правятъ голѣма честь на мѣстнитѣ жители и на цѣлия български народъ и служатъ като великъ изкупителевъ примѣръ за духовната мощъ на българина въ бждаще.

Този великъ изкупителенъ примѣръ може само да сгрѣва сърдцата ни и да ни дава, като награда, добри надежди за утрешния день.



СОЛУНСКИ ЗАЛИВЪ

с.с. КИРЕНСКОЙ

ЛЕГЕНДА

- 1 ДЪЛГА НА Р. БАРАДАРЪ
- 2 БЪЛГ. БАРАДАРСКО ПЪРВОН. У-ЩЕ
- 3 СВОБОДНА ЗОНА
- 4 ПРИСТАНИЩЕ
- 5 БОШНАКЪ ХАНЪ
- 6 БЪЛГ. ПОЩА ПРЕЗЪ 1912-1913г.
- 7 УЛ. САФРИ ПАША
- 8 ЧОНДО
- 9 ЩАБА НА
- 10 БЪЛГ. ЦЪРК. СВ. КИРИЛЪ И МЕТОДИ.
- 11 БЕАЗЪ КУЛЕ
- 12 ЦЪРК. СВ. СОФИЯ
- 13 БЪЛГ. КОНСУЛСТВО
- 14 ТУХАЕНА СО-КА „АЛАТИНА“
- 15 БОЛШНАРСКА СО-КА „АЛАТИНА“
- 16 ВИЛА „АЛАТИНИ“
- 17 МАЛКИЯ КАРА-БУРУНЪ
- 18 БЪЛГ. КВАРТАЛЪ „ТРАНСВАЛЪ“
- 19 ТУМБА
- 20 БЪЛГ. ОСН. У-ЩЕ ПИРГИИТЪ
- 21 СУХА РЪКА II
- 22 БЪЛГ. ЦЪРК. „СВ. ГЕОРГИ“ НА ПИРГИИТЪ
- 23 БЪЛГ. КВАРТАЛЪ „ПИРГИ“
- 24 СУХА РЪКА I
- 25 УЛ. ХАМИДИЕ
- 26 ЦАФШИЯТА
- 27 ОБАГ. ВОЛНИЦА
- 28 УЛ. МИХАЛЪ ПАША
- 29 БЪЛГ. ЦЪРК. „СВ. ПАВЕЛЪ“
- 30 ГРОБИЩАТА
- 31 МИТРОПОЛИЯТА
- 32 БЪЛГ. МЪЖКА ГИМНАЗИЯ
- 33 БЪЛГ. ДЪВЧЕСКА ГИМНАЗИЯ
- 34 БЪЛГ. ЦЕНТЪ ПЪРВОН. У-ЩЕ.
- 35 ИЕДИН КУЛЕ
- 36 ЦЪРКВ. СВ. ДИМИТРЪ СОЛУНСКИ
- 37 БЪЛГ. ЦЪРК. СВ. ДИМИТРЪ И ПЪРВОН. У-ЩЕ
- 38 БЪЛГ. КУКУШКИ КВАРТАЛЪ
- 39 ГРОБИЩЕ
- 40 БЪЛГ. КАТОЛИЧЕСКА ГИМНАЗИЯ
- 41 АМЕРИК. БЪЛГ. ЗЕМНЕДЪЛСКО У-ЩЕ

ПЛАНЪ  
НА ГР. СОЛУНЪ  
МАЩАБЪ 1:35,000  
СЪОЗНАЧЕНИЕ НА БЪЛГАРСКИ  
И ЦЪРКВ. УЧИЛИЩА И ДР.  
ПРЕДИ 1913 ГОД.

БЪЛГАРСКИ НОСИИ ОТЪ СОЛУНСКО.

*отъ проф. Ст. Баджовъ.*



Носия отъ с. ЗАРОВО (Солунско)

Акв. отъ Проф. Ст. Баджовъ



Носия отъ с. КУФАЛОВО (Солунско)

Акв. отъ Проф. Ст. Баджовъ



## СЪДЪРЖАНИЕ:

	стр.
1. Градъ Солунъ, отъ проф. А. Иширковъ	3—16
2. Църковно-училищното дѣло въ Македония следъ войната въ 1877—1878 год.—изъ Автобиографията на † Методий Кусевичъ, извлѣкълъ Вл. Г. Кусевъ	17—26
3. Царъ Калоянъ подъ стениѣ на Солунъ презъ 1207 год., отъ проф. В. Златарски	27—36
4. Предистория на Солунскитѣ български гимназии—изъ Автобиографията на † Кузманъ Шапкаревъ, извлѣкълъ д-ръ Г. Стрѣзовъ	37—43
5. Българската речъ въ Солунъ и Солунско, отъ проф. Ст. Младеновъ	44—63
6. Епоха и люде, отъ Царевна Миладинова-Алексиева	64—76
7. Солунъ въ военната история на българитѣ, отъ Петъръ Дървинговъ, полковникъ о. з. отъ Генералния щабъ. Приложение: Планъ на крепостъта Солунъ въ Срднитѣ вѣкове	77—118
8. Две години въ Солунъ, отъ Божилъ Райновъ	119—132
9. Българитѣ въ Солунско—исторически бележки, отъ проф. Йорд. Ивановъ	133—148
10. Българската книга въ Македония, отъ Димитъръ Мирчевъ	149—185
11. Създаването на българската община въ Солунъ, отъ проф. Владиславъ Алексиевъ	186—214
12. Солунъ като стопанско срѣдище, отъ Атанасъ Ярановъ	215—226
13. Българскиятъ периодиченъ печатъ на Македония, отъ Стоянъ Симеоновъ	227—259
14. Първоначалното образование въ Солунъ, отъ Райна Н. Димчева	260—264
15. Трайко Китанчевъ, отъ Драганъ Зографовъ	265—280
16. Солунската девическа гимназия, отъ М. Иванова-Петрова	281—284
17. Първитѣ стѣпки на Солунската гимназия, отъ д-ръ Георги Стрѣзовъ	285—291
18. Солунската българска търговска гимназия, отъ Н. Гацевъ	292—306
19. Първата българска печатница въ Солунъ, отъ Христо П. Антовъ	307—314
20. Кабинетътъ по естествена история при Солунската мъжка гимназия, по семейнитѣ записки на † Юлианъ Офнеръ Шумлянски, съставилъ Петъръ Дървинговъ	315—317
21. Зейтинликътъ при Солунъ, отъ д-ръ М. Йеронимъ Стамовъ	318—326

22. Изъ живота на Солунската българска търговска гимназия, отъ Станимиръ Ив. Топуковъ 327—334
23. Евлогий Георгиевъ и девическата гимназия въ Солунъ, отъ д-ръ К. М. Сарафовъ 335—338
24. Бележки за българската просвѣта въ Македония, отъ Павелъ П. Шатовъ 339—347
25. Юнашката организация въ Солунъ, отъ Ив. Васковъ 348—352
26. Последнитѣ дни на Солунската Б. М. Р. гимназия, отъ Георги Ив. Бѣлевъ 353—362
27. Общъ погледъ върху солунскитѣ български гимназии, отъ Благой Димитровъ 363—368
28. Българскитѣ равноапостоли св. св. Кирилъ и Методий, отъ Вениаминъ Димитровъ 369—377
29. Бележки върху българскитѣ просвѣтни учреждения въ Солунъ, отъ проф. Владиславъ Алексиевъ. Приложение: Общъ планъ на Солунъ 378—394
30. Носии отъ Солунско, отъ проф. Баджовъ 395—396

**LISTE DES ARTICLES CONTENUS DANS LE RECUEIL  
„SOLOUN“ (SALONIQUE):**

	pages
1. La ville de Salonique, par le Prof. A. Ichirkov	3—16
2. L'oeuvre ecclésiastique et scolaire en Macédoine après la guerre de 1877—1878, d'après l'Autobiographie de † Mgr. Méthode Koussevitch, extraits par V. G. Koussev	17—26
3. Le Tzar Kaloyan devant les murs de Salonique en 1207, par le Prof. Zlatarsky	27—36
4. La genèse des lycées bulgares de Salonique, d'après l'Autobiographie de † Kousman Chapkarev, extraits par le Dr. Strézov	37—43
5. Le parler bulgare à Salonique et dans la région avoisinante, par le Prof. St. Mladénov	44—63
6. Epoque et gens, par M-me Zarevna Miladinova-Aléxieva	64—76
7. Salonique dans l'histoire militaire des Bulgares, par P. Darvingov, colonel d'Etat-Major en retraite. <i>Annexe</i> : Plan des remparts de Salonique au Moyen Age	77—118
8. Deux ans à Salonique, par Bojil Raïnov	119—132
9. Les Bulgares dans la région de Salonique—Notices historiques, par le Prof. Jord. Ivanov	133—148
10. Le livre bulgare en Macédoine, par Dimitre Mirtchev	149—185
11. L'organisation de la Communauté bulgare de Salonique au XIX <sup>me</sup> siècle, par le Prof. Vladislav Aléxiev	186—214
12. Salonique en tant que centre économique, par Ath. Jaranov	215—226
13. La presse périodique bulgare en Macédoine, par St. Siméonov	227—259
14. L'enseignement primaire à Salonique, par M-me R. Dimtcheva	260—264
15. Traïko Kitantchev, par Dragan Zographov	265—280
16. Le lycée de jeunes filles de Salonique, par M-me M. Ivanova-Petrova	281—284
17. Les débuts du lycée de garçons de Salonique, par le Dr. Georges Strézov	285—291
18. L'école bulgare de commerce à Salonique, par N. Gatsev	292—306
19. La première imprimerie bulgare à Salonique, par Chr. Antov	307—314
20. Le cabinet d'Histoire naturelle au lycée de garçons de Salonique, d'après les archives de famille de † Julien Offner Chumlyansky, par P. Darvingov	315—317
21. Le séminaire bulgare catholique de Zeïtinlik près Salonique, par le Dr. M. Hieronyme Stamov	318—326

22. **Souvenirs de l'école bulgare de commerce de Salonique**,  
par Stanimir Topoukov 327—334
23. **Evloghi Gheorghiev et le lycée de jeunes filles de Salonique**,  
par le D-r K. M. Sarafov 335—338
24. **Notices sur l'instruction bulgare en Macédoine**, par P. Chatev 339—347
25. **L'organisation „Jounak“ des gymnastes bulgares à Salonique**,  
par Ivan Vaskov 348—352
26. **Les derniers jours du lycée bulgare de garçons à Salonique en 1913**,  
par Georges Belev 353—362
27. **Les lycées bulgares à Salonique — Aperçu général**, par  
Blagoï Dimitrov 363—368
28. **Les apôtres bulgares S. S. Cyrille et Méthode**, par Veni-  
amin Dimitrov 369—377
29. **Notices sur les établissements culturels bulgares à Salonique**,  
par le Prof. Vladislav Aléxiev. Annexe:  
Croquis des quartiers de Salonique 378—394
30. **Costumes de la région de Salonique**, par le Prof. Badjov 395—396



Скенирано за:



[www.strumski.com](http://www.strumski.com)

Библиотека „Струмски“  
е създадена в памет на  
загиналите за Родината.



*Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres*